

Баронъ Л. К. Усларъ,

Генеральнаго штаба генералъ-маіоръ, членъ-корреспондентъ С.-Петербургской
Императорской Академіи Наукъ.

ЭТНОГРАФІЯ КАВКАЗА.

ЯЗЫКОЗНАНИЕ.

v.

Хюркилинскій языкъ.

Изданіе Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа.

ТИФЛИСЪ.

Типографія Канцеляріи Главнначальствующаго гражданскою частію на Кавказѣ,
Дорисъ-Мелниковская ул., домъ казенный.

1892.

Оглавленіе.

	<i>Стр.</i>
Хурвиллинскій языкъ	1
Звуки: Гласные	6
Согласные	8
Имя существительное	12
Родовыя характеристики	12
Падежи	15
Образцы склоненій (§ 12—13). Образованіе падежей (§ 14—18). Примѣры употребленія падежей (§ 19—26). Мѣстные падежи (§ 27—31).	
Суффиксы именъ существительныхъ	38
Описательныя формы увеличит. и уменьшит.	39
Формы существительныхъ для обозначенія пола.	40
Имя прилагательное	41
Образованіе прилагательныхъ	41
Измѣненіе родовыхъ характеристикъ	43
Согласованіе съ существительными	45
Склоненіе	46
Формы для выраженія сравненія	49
Мѣстоименіе	52
Личныя (§ 42—43). Притяжательныя (§ 44). Возвратныя (§ 45—46). Определенныя (§ 47—50). Указательныя (§ 48). Вопросительныя (§ 49). Неопределенныя (§ 50—51).	
Числительныя	63
Количественныя (§ 52—55). Порядковыя (§ 56). Дробныя (§ 57). Распредѣлительныя, собирательныя, кратныя (§ 58).	
Глаголь	70
Залоги (§ 59).	

Спряжение среднихъ глаголовъ:.....	70
сајра (§ 60—68), лiвpa (§ 69—75), ic (§ 76—95) ipic (§ 96—115), itahic (§ 116—188), italhic (§ 119—121).	
Сложныя формы тѣхъ же глаголовъ (§ 122—125).	
Значеніе гл. сајра, лiвpa, ic, ipic въ связи съ неопр. накл. другого глагола (§ 125—128).	
Спряжение гл. izic, ilvic (§ 129—132)	
„ waic, iic (§ 133—136)	
„ hawhic, halhic (§ 137—139).	
Спряжение гл. страдательныхъ.....	140
Wæqic (§ 141), iqic (§ 142),	
iric (§ 143), wæp̄hac (§ 144).	
Образованіе глагольныхъ формъ (§ 145, 146)....	171
Раздѣленіе на 3 спряженія (§ 147).	
Спряжение гл. продолженнаго значенія (§ 148)....	177
Неправильныя глаголы (§ 150—161).....	179
Измѣненіе звуковъ соотвѣтственно роду и числу (§ 162).....	196
Переходъ гл. одиночнаго значенія въ продолженное (§ 163).....	202
Глаголы прочихъ залоговъ.....	204
Понудительный залогъ (§ 164). Возвратный (§ 165). Взаимный (§ 166).	
Прилоги	210
Нарѣчія	218
Союзы	223
Междуметіе	224
Образцы хюркилинскаго языка (съ переводомъ на русскій и грамматическимъ разборомъ)	225
Сборникъ словъ	280
Алфавитный указатель къ сборнику	468

Лоркилинская азбука.

а, а, в w, г, г,
г, д, е, ж, ж, з,
з, к, к, к, и, j,
к, к, к, л, м,
н, о n, н, q ж,
р, с, т, т, у, х,
ц, б, ч, ф, ш.

§ 1. *Хюркилинскимъ языкомъ* назвали мы одно изъ многочисленныхъ нарѣчій одного и того же языка, для котораго не существуетъ опредѣлительнаго наименованія. Нарѣчіями этого *анонимнаго* языка говоритъ почти цѣлое народонаселеніе нынѣшняго Даргинскаго округа и Горнаго Кайтака. Административныя раздѣленія, будучи основаны на соображеніяхъ, чуждыхъ языковѣдѣнію, не доставляютъ намъ данныхъ для составленія такого названія для языка, которое бы не подавало повода ни къ какому недоумѣнію. Несравненно важнѣе для науки *народныя* этническія или географическія названія. Нѣтъ сомнѣнія, что названіе *Даргинскій округъ* произошло отъ туземнаго даргва, настоящее значеніе котораго остается непонятнымъ: въ извѣстныхъ предѣлахъ оно употреблялось, какъ нарицательное. Мы здѣсь опишемъ всѣ эти даргва въ томъ видѣ, въ какомъ они сохранились въ употребленіи народномъ.

I. Акуша даргва, господствующее народонаселеніе котораго почитаетъ себя одноплеменнымъ и говоритъ на нарѣчіяхъ одного и того же языка, но подраздѣляется на пять обществъ (тавун, также бурава, послѣднее значить собственно *войско* или *ополченіе*): а) Акуша (Акушѣла тавун, бурава) включаетъ въ себѣ 3822 двора, изъ числа которыхъ 568 въ селеніяхъ: Кутіша, Хахіта и Чуні говорятъ на аварскомъ языкѣ, а 209 въ селеніяхъ Булікаѣн и Улучура на лакскомъ; б) Будакар (Будкріла тавун, бурава) 2478 дворовъ, изъ числа которыхъ 100 въ селеніи Куѣлі говорятъ на лакскомъ языкѣ; в) Ус'іша (Ус'іла тавун, бурава) 1231 дворъ; въ селеніи Балкар 293 двора говорятъ по-лакски; д) Муѣлі (Муѣла тавун, бурава) 989 дворовъ; е) Міѣлі (Міѣла та-

вун, Бурава) 2103 двора; изъ числа ихъ 181 въ селеніи Зорпа чублі (на картѣ Тюмени-Чоглы) говорятъ по-аварски.

Отсюда видно, что на 10623 двора а куша даргва, 9272 говорятъ агушинскими нарѣчіями, 749 аварскимъ языкомъ и 602 лакскимъ. Если принять *частно-агушинское* нарѣчіе за основное, то, по показаніямъ туземцевъ, прочія нарѣчія отходятъ отъ него въ слѣдующемъ порядкѣ: микілі, мулі, ус'ина, Будакар. Но и съ цудакарцами агушинцы могутъ разговаривать безъ малѣйшаго затрудненія. Нельзя не обратить вниманія на то обстоятельство, что принадлежность аула къ тому или другому обществу иногда вовсе не согласуется съ географическимъ положеніемъ его: встрѣчаются аулы, принадлежащіе къ одному обществу, но со всѣхъ сторонъ окруженные аулами другого.

II. Къева даргва 2107 дворовъ; въ числѣ ихъ аулъ Шадні (15 дворовъ), жители котораго говорятъ лакскимъ языкомъ; аулъ этотъ въ давнія времена основанъ былъ бѣглецами казикумухскими, обратившимися къ покровительству Уцмія. За исключеніемъ аула Шадні, народонаселеніе Къева даргва говоритъ нарѣчіемъ, весьма близкимъ къ агушинскому и даже болѣе близкимъ къ нему, чѣмъ цудакарское. Самостоятельнымъ названіемъ своимъ Къева даргва обязано тому обстоятельству, что оно прежде входило въ составъ владѣній Уцмія, но, въ началѣ нынѣшняго столѣтія, послѣ войны, продолжавшейся *цѣлыя семь лѣтъ*, присоединено было къ А куша даргва. Связь образовалась политическая, но не кровная, которая не признается, несмотря на близкое сходство нарѣчій.

III. Уцумі даргва: такъ называется совокупность всѣхъ земель, составлявшихъ достояніе Уцмія. Въ составъ бывшаго уцміяства входили слѣдующія части: 1) Муіра, составленная изъ трехъ частей: а) *собственно* Муіра 420 дворовъ, нарѣчіе, близкое къ къева, б) Павші 385 дворовъ, нарѣчіе близкое къ къева, с) Панк 1685 дворовъ, изъ числа

ихъ только 630, т. е. менѣе половины, говорятъ нарѣчіемъ Къэва, прочіе же языкомъ Ђарвуѣ (кубачинскимъ). 2) Шівѣѣ Хајдаѣ (Верхній Хайдаѣ) состоитъ изъ слѣдующихъ частей: а) Шургант 259 дворовъ, языкъ хайдакскій, б) Каддаѣні 89 дворовъ, языкъ хайдакскій, с) Урѣімул 417 дворовъ, языкъ хайдакскій. 3) Увѣѣ Хајдаѣ (Нижній Хайдаѣ, татарами называемый Каракайтаѣ, т. е. Черный Кайтаѣ, потому что покрытъ лѣсомъ) 488 дворовъ; языкъ хайдакскій. 4) Ђуѣарі 259 дворовъ, языкъ Ђарвуѣ (кубачинскій). 5) Мажалліс 287 дворовъ, изъ числа ихъ 169 въ селеніи Мажалліс говорятъ по-кумыски, прочіе же по-хайдакски. 6) Таркант 1938 дворовъ, изъ числа ихъ только 95 дворовъ (селенія Чумлі и Пулі) говорятъ нарѣчіемъ Къэва, 1224 по кумыски и 619 по адзербиджански. Здѣсь, по-видимому, встрѣтились тюркскія племена, пришедшія съ сѣвера, съ тѣми, которыя пришли съ юга.

Хайдакскій языкъ дробится на нѣсколько нарѣчій, которыхъ обозначить, впрочемъ, по неизвѣстнѣю данныхъ, еще нельзя. Семейство хайдакскихъ нарѣчій, при самомъ даже поверхностномъ взглядѣ, обнаруживаетъ родство съ семействомъ акушинскихъ. Съ непривычки, однако, жители, Акуша Даргва и Къэва Даргва не могутъ понимать хайдаковъ. Замѣчательно то обстоятельство, что хайдаки поютъ пѣсни почти исключительно на нарѣчій Къэва Даргва.

IV. Ђвѣмур даргва составляло собственно часть уцумі даргва, потому что входило въ составъ владѣній Уцмія; самостоятельное названіе носило оно потому, что управлялось постоянно вторымъ-нибудь изъ членовъ уцміева семейства, такъ-сказать *вице-уцміемъ*. Дворовъ въ немъ считается 1379, изъ числа ихъ 416 говорятъ на нарѣчій Къэва, остальные же по кумыски.

V. Вурѣун даргва нѣкогда составляло самостоятельное вольное общество; Сурхай-Ханъ казивумухскій, въ первой

половинѣ прошлаго вѣка, присоединилъ его къ своимъ владѣніямъ. Состоитъ изъ восьми селеній: Ёштѣ, Цунѣ, Худуѣ, Санѣ, Анѣлѣ, Ёамукъ, зѣрѣан и Буркухун. Въ двухъ послѣднихъ селеніяхъ (42 двора) жители говорятъ агульскимъ языкомъ, который не имѣетъ ничего общаго съ акушино-хайдавскими нарѣчіями; въ прочихъ шести селеніяхъ (322 двора) говорятъ нарѣчіемъ, несомнѣнно родственнымъ съ акушинскими и хайдавскими *).

Внѣ предѣловъ означенныхъ нами пяти Даргва, акушино-хайдавскими нарѣчіями говорятъ: а) Сѣрѣвѣ, которое нѣкогда составляло отдѣльное самостоятельное общество, 1916 дворовъ, нарѣчіе подходитъ къ усѣша; то обстоятельство, что Сѣрѣвѣ никогда не причислялось ни къ которому изъ даргва, доказываетъ, что Даргва не заключало въ себѣ лингвистическаго понятія; б) во владѣніи Шамхальскомъ, селенія: Губден 1279 дворовъ, нарѣчіе акуша, Цадар 574 двора, нарѣчіе мѣкѣлі. Послѣднее селеніе составляетъ крайній предѣлъ распространенія акушинскихъ нарѣчій къ сѣверу, но можно полагать, что нѣкогда распространялись они еще далѣе, потому что само названіе Темиръ-Ханъ-Шура не можетъ быть объяснено иначе, какъ посредствомъ: озеро Темиръ-Хана (шура — озеро по акуш.); подлѣ нынѣшняго города, дѣйствительно, находилось небольшое смрадное озеро, осушенное въ недавнее время; в) въ Чохскомъ наибствѣ, ауль Мѣамулі, по аварски Мофо (на картѣ ^{Morefo}/_{Morey}) 149 дворовъ; основанъ весьма давно выходцами изъ Мулі, спасавшимися отъ кровомщенія; жители говорятъ нарѣчіемъ Мулі, но весьма испорченнымъ; д) въ Казикумухскомъ округѣ селеніе Пудул (Чирахъ) 70 дворовъ: нарѣчіе подходитъ къ Вурдун даргва, но селеніе это нѣкогда

*) Уроженецъ селенія Ёштѣ, котораго я имѣлъ случай спрашивать объ этомъ нарѣчій, увѣрялъ меня, что оно представляетъ самое близкое сходство съ кубачинскимъ языкомъ. Повидимому, этотъ мнимо-франскій языкъ есть не болѣе, какъ одно изъ нарѣчій акушино-хайдавскихъ, но за это, конечно, поручиться еще нельзя.

не входило въ составъ означеннаго общества. Это есть крайній предѣлъ распространенія акушино-хайдавскихъ нарѣчій въ югу.

Въ настоящее время изъ Акуша даргва, Къава даргва и Сирѣва (Сюргя) составленъ *Даргинскій округъ*, причисленный административно въ Сѣверному Дагестану. Уцумі Даргва, вмѣстѣ съ Пъаѣмур Даргва вошли въ составъ *Кайтако-Табасаранскаго округа*, причисленнаго въ Южному Дагестану. Навоонецъ, Вурдун Даргва входитъ въ составъ *Казикумьскаго округа* и причисляется въ Среднему Дагестану.

Вышеприведенныя лингвистическія числа дворовъ, для большей наглядности, распредѣлимъ въ слѣдующемъ порядкѣ:

а) *Акушинскія нарѣчія*: Акуша 4324 (съ Губденомъ); Будакар 2378; Усѣша 2854 (съ Сюргя); Мулі 1138 (съ Міамухи); Мірѣлі 2496 (съ Кадаромъ); Къава 4038 (съ Муира, Тарымтъ и Хамри). Всего 17228 дворовъ.

б) *Хайдавскія нарѣчія*: 1371 дворъ.

в) *Вурдунскія нарѣчія*: 392 двора.

Въ совокупности 18991 дворъ, на которые народонаселенія обоого пола можно положить до 85000 душъ. Точность всѣхъ этихъ цифръ, конечно, подлежитъ сомнѣнію. Числа дворовъ въ селеніяхъ заимствованы изъ официальныхъ источниковъ, основанныхъ на показаніяхъ мѣстныхъ туземныхъ властей, мало опытныхъ въ трудномъ дѣлѣ народосчисления. Много выселковъ могли ускользнуть отъ счета; поему, полагаю, что цифра 20,000 дворовъ будетъ немногимъ превышать настоящую. Съ другой стороны, классификація нарѣчій основана, не на специальномъ изученіи каждаго изъ нихъ, а на голословныхъ показаніяхъ туземцевъ, которые вообще плохіе судьи въ дѣлѣ сравнительной лингвистики. За достовѣрное можно принять лишь то, что акушинскія нарѣчія, со включеніемъ нарѣчія Къава, составляютъ одну группу, Хайдавскія — другую. Свѣдѣнія мои о нарѣчіяхъ Вурдун ограничиваются нѣсколькими фразами, которыхъ недостаточно, чтобы рѣшить вопросъ:

составляют ли эти нарѣчія особую третью группу или должны быть причислены, въ которой-либо изъ первыхъ двухъ. Нѣтъ сомнѣнія, что большая часть обитателей Уцімі Даргва (по нашему Кайтака) говоритъ нарѣчіями, болѣе близкими къ акушинскимъ, чѣмъ къ хайдакскимъ, но несмотря на мнѣніе туземцевъ, нельзя утверждать, что эти нарѣчія сливаются съ нарѣчіемъ Къева. Полное понятіе о языкѣ можно будетъ составить себѣ лишь тогда, когда будутъ изслѣдованы всѣ нарѣчія его. Въ видѣ перваго шага и, притомъ значительно облегчающаго всѣ послѣдующіе,—представляю здѣсь подробное изслѣдованіе нарѣчія Къева, которое болѣе извѣстно подъ названіемъ *хюркилинскаго*, по имени самаго многочисленнаго селенія (676 дворовъ), жители котораго называются *фурук*, един. *фуркан*; само селеніе называется *Пуркіла ші*, селеніе хоруковъ. На картѣ Дагестана обозначено оно искаженно черезъ: Оракли (Урахли), откуда произошло названіе *Ураклинскій языкъ*, которое мы замѣнили другимъ, болѣе правильнымъ.

Полагаю, что теперь для читателя, который взглянетъ на карту Дагестана, ясно обозначится, въ какихъ предѣлахъ заключаются предлагаемыя мною лингвистическія изслѣдованія. Приступаю къ дѣлу.

§ 2. **Гласныхъ** шесть: а, æ, е, і, о, у. За исключеніемъ о и у, онѣ могутъ быть долгія и короткія, что весьма ясно обозначается въ выговорѣ природныхъ хюркилинцевъ.

Æ имѣетъ совершенно самостоятельное значеніе; это есть звукъ, промежуточный между а и е и соответствующій английскому а въ словахъ *and, fat*; сочетанія *ѣа* и *ја* *посль согласной*, которыя приняли мы для другихъ кавказскихъ языковъ, не соответствуютъ хюркилинскому æ, *ѣа* имѣетъ особый гортанный звукъ, весьма явственно отличающійся отъ æ; слогъ *ѣæ* не можетъ встрѣтиться въ хюркилинскомъ языкѣ; при *ја* предполагается, что гласной а предшествуетъ полугласная *ј* (*й*), такимъ образомъ, напр. слогъ *вја* соответству-

еть русскому *ея*, но въ хюрвелинскомъ слогѣ *вѣ* вовсе не слышится полугласной *j* (й). Хюрвелинская буква *fi* имѣетъ то же значеніе, что и аварская *fi*, въ обѣихъ слышится присутствіе *j*, но въ хюрвелинскомъ языкѣ послѣ *fi* могутъ встрѣчаться и *a* и *æ*. Такъ напр. *fiampfi*—осель, *fiærfiæ*—пуля. Буквы *a* и *æ* иногда замѣняютъ одна другую: *dæqic*—сдѣлать, будущее допускаемое *daqas*, повелительное *daqa*, отглагольное *daqni*. Можно бы подумать, что гласная послѣдующаго слога оказываетъ вліяніе на измѣненія *a* и *æ*, но сличеніе примѣровъ не обнаруживаетъ постояннаго правила въ этомъ отношеніи.

E встрѣчается весьма рѣдко въ видѣ коренной гласной; всего чаще образуется она отъ сліянія *i* и *a*, какъ мы то увидимъ далѣе. Много есть поводовъ усумниться въ необходимости ввести гласную *o* въ хюрвелинскую азбуку. Гласная эта ни разу не встрѣтилась мнѣ явственно, не только въ началѣ слова, но даже и послѣ согласной. На мой слухъ *wa* и *oa*, *wæ* и *oæ* въ устахъ туземцевъ звучатъ одинако, или представляютъ отличія, не подлежащія письму, но туземцы полагаютъ, что должно писать: *di'soan*—*какъ ножъ*, а не *di'swan*; *oæfli*—*юсти*, а не *wæfli*. Во всякомъ случаѣ примѣры, которые они представили мнѣ для гласной *o*, весьма малочисленны.

U произносится всегда чисто и ясно. Въ дифтонгахъ замѣняется она постоянно черезъ *w*.

§ 3. Весьма замѣчательно свойство гласныхъ взаимно сливаться, когда онѣ сходятся въ составномъ словѣ или даже когда въ предложеніи встрѣчаются два особыя слова, изъ которыхъ первое кончается, а второе начинается съ гласной: оба эти слова сливаются тогда въ одно.

Два *a*, при встрѣчѣ, сливаются въ одно долгое *a—ā*, напр. *ada*—отецъ, *aguli*—не будучи; *безъ отца* выражается обыкновенно черезъ *отецъ не будучи—adaḡuli* вм. *ada aguli*.

А, встрѣчаясь съ е, вводитъ въ промежутокъ слогъ аjн, послѣ котораго е превращается въ а, такъ напр. ѣйна—хорошій, ес—пустъ сдѣляюсь; въ соединеніи, вм. ѣйна ес, говорятся слитно: ѣйнаjнас.

А, встрѣчаясь съ і, превращаетъ послѣднее иногда въ jhi, такъ напр. ѣйна іс—сдѣлаться хорошимъ, замѣняется посредствомъ ѣйнаjhiс; всего же чаще і послѣ а превращается просто въ j, какъ-то: укна—старый, іріс—дѣлаться, укнаjріс вм. укна іріс дѣлаться старымъ.

І, встрѣчаясь съ а, сливается съ нимъ въ е долгое, если затѣмъ слѣдуетъ одна лишь согласная, и въ е короткое, если слѣдуютъ двѣ. Такимъ образомъ, зі—соль, агулі—не будучи, зѣгулі вм. зі агулі—безъ соли, буквально соль не будучи; ѣіті—хорошіе, айдіс—не дѣлаться, ѣітейдіс—не дѣлаться хорошими, вм. ѣіті айдіс.

І, встрѣчаясь съ і, иногда превращается въ ij и вводитъ h впереди второго і, напр. қаді—кѣди, іс—сдѣлаться, қадіjhiс—сдѣлаться кѣдемъ. Всего чаще второе і просто превращается въ j, напр. қаді—кѣди, іріс—дѣлаться, қадіjріс—дѣлаться кѣдемъ.

У, встрѣчаясь съ а, обыкновенно превращается въ w, напр. урһу—море, агулі—не будучи, безъ, урһwагулі—безъ моря.

§ 4. Обратимся теперь къ согласнымъ.

В изображаетъ тотъ почти неуловимый для нашего уха звукъ, который служитъ переходомъ отъ нашего б къ нашему в. Прислушиваясь къ произношенію туземцовъ, мы явственно слышимъ то в, то б, но даже въ одномъ и томъ же словѣ одинъ звукъ безпрестанно замѣняетъ другой. Утвердительно можно сказать, что наши б и в смѣшиваются въ хюркилинскомъ в. Быть можетъ, такъ произносилась β на которомъ нибудь изъ древне-греческихъ нарѣчій. Иногда встрѣчаются два в рядомъ, какъ напр. въ формѣ waфализивит—

сквозь лѣсъ; въ такомъ случаѣ явственнѣе слышатся *бб*, чѣмъ *вв*.

W совершенно соответствуетъ англійской буквѣ того же начертанія. Этотъ звукъ составляетъ крайне бѣглый переходъ между нашими у и в. Сочетанія *wa*, *wæ*, *we*, *wi* встрѣчаются весьма часто; на нихъ можно смотрѣть, какъ на дифтонги; *wu* никогда не встрѣчается, но въ составномъ словѣ можетъ случиться, что одинъ слогъ кончается на *w*, а другой начинается съ *u*, какъ напр. *шiwуkic*—сойти, слѣзть (съ лошади или съ арбы); въ составныхъ словахъ у послѣ гласной обыкновенно превращается въ *w*, напр. *hawкic*—спуститься, *вм. haуkic*. Случается также, что *w*, находясь между двумя *a*, выпускается, и тогда оба *a* сливаются въ одно долгое, напр. *hāic*, *вм. hawaic*—дойти. Сочетаніе *uw* встрѣчается часто. Послѣ согласной *h* иногда *w* выпускается: слѣдуетъ сказать *абwatic*—не пустить, но чаще говорится *абatic*.

Г и *z* произносятся, какъ аварскія буквы того же начертанія, *g* произносится гораздо мягче, чѣмъ *z*. Выговоръ *ѣ*, *з*, *h*, *h̄*, *h̄̄* извѣстенъ намъ уже изъ другихъ кавказскихъ азбукъ.

q̄ занимаетъ середину между аварскими *q̄* и *ḡ*; *ḡ* нѣсколько менѣе гортанно, чѣмъ *q̄*.

l, встрѣчаясь съ *p*, превращаетъ эту букву въ *l*, хотя бы даже *p* находилось впереди. Напр. *qap*—трава, родит. *qalla*, *вм. qarла*; *мур'улла* *hунулла*—мужъ и жена, *вм. мур'улла* *hунулра*. При этой ассимиляціи *p* съ *l*, часто выбрасывается промежуточная гласная *i*, напр. *микірі*—грудь, твор. *микірді* *вм. микірілі*; *іруллі*—дѣлавшись *вм. ірулірі*.

p, находясь послѣ *n*, превращается въ *n*, напр. *абінні*—не былъ, *вм. абінірі*. Предшествуя *n*, *p* не измѣняется, напр. *іріні*, отлагательное отъ *іріс*—дѣлаться.

ц встрѣчается рѣдко въ коренныхъ хюрджинскихъ словахъ; *ц* только въ весьма немногихъ словахъ.

Г) произносится хюркилинцами менѣе гортанно, чѣмъ аварцами.

С занимаетъ середину между аварскими с и с; х есть аварское х, т. е. произносится съ нѣкоторымъ хрипѣніемъ, њ занимаетъ середину между аварскими њ и њ; ф между ч и ф; ш произносится съ напряженіемъ, какъ-бы сп.

§ 5. Въ хюркилинскомъ языкѣ часто встрѣчается, что голосъ въ серединѣ слова, иногда же и въ концѣ его, рѣзко прерывается, при чемъ происходитъ нѣчто въ родѣ запканія. Это явленіе обозначается посредствомъ апострофа (’), напр. адам’ілі—человѣкъ, мі’—ледь, ні’—молоко.

§ 6. Разборомъ слѣдующихъ словъ, при помощи туземца, можно ознакомиться со всѣми особенностями хюркилинскаго произношенія.

Ада—отець, āсіс—взять, āқwіс—воспитать, ава—мать, ав’а—курица, авні—матери, ав’ні—курицы, аві—кривизна, аѣна—хорошій, аѣкіс—перейти, віқ—голова, ваѣмі—сночь, вѣлѣс—потухнуть, вѣкѣс—ударить, вуқун—пастухъ, лів—есть (средн. рода), вуѣнаввѣт—изнутри, уввукіс—высвободиться, лів—есть (муж. рода), ваѣа—лѣсъ, ваца—мышь, wawa—цвѣтокъ, wѣл—лицо, қwел—два, wѣфал—десять, hawукіс—убѣжать, hішқуw—здѣсь, га—уголь, гwава—кобыла, гwѣѣ—запахъ, қавш—рыба, қѣм—лай, қwавза—мужчина, қwѣрѣа—тонкій, фіс—дать, фуві—мостъ, ерхwіс—взлѣзть, вѣла—самый, нап..., двѣѣ—вѣтеръ, журуга—круглый, фѣгwал—красивый, фѣwіл—скорый, зен—убытокъ, зі—соль, hawѣкѣс—прогнать, hawшіс—убить, hамѣа—пѣна, hамѣа—осель, hѣѣ’оав—животное, hѣрѣѣ—пуля, hірѣwa—жеребець, hu—ты, јаз—желтая мѣдь, јѣл—грива, ваѣа—щѣковъ, кwані—животь, қа—листъ, қwарѣа—одѣяло, іқwіс—говорить, кѣркіл—шибѣій, ку—пашня, kwѣв—шея, кѣѣ—спина, кѣwѣнѣ—носъ, кѣнѣфал—винжалъ, лақ—рабъ, елліла—если бы онъ былъ, муір—сонъ, мур’ул—мужъ, ні’—молоко, нап—нефть, нѣѣ—рука,

оѣбли—гости, пада—летучая мышь, цѣѣа—кусокъ овчины,
цаца—ущелье, цаѣда—видъ, цвѣл—корова, цван'и—сундукъ,
ѣавадш—масло, ѣварі—заяцъ, ѣрѣва—дымъ, саж—естъ,
сінва—медвѣдь, сунки—квашня, тавтар—книга, таѣ—жеребе-
нокъ, тама—голосъ, твѣл—нога, тант—муха, ур'и—звѣзда,
урѣва—курица, урѣа—молотильня, хіw—орѣхъ, хwi—собака,
хвалал—великій, ца—одинъ, ѣа—огонь, ѣіѣмкала—бабочка,
чаѣа—ласточка, чаѣір—вино, ѣака—орель, ѣенѣа—коверь,
шанг—вотель, ши—селеніе.

Очеркъ грамматическаго строенія хюркилинскаго языка.

§ 7. Слѣдующіе примѣры обнаруживаютъ присутствіе родовъ въ хюркилинскомъ языкѣ:

Ада лів—отець есть.

Ава лір—мать есть.

Урчі лів—лошадь есть.

Галга лів—дерево есть.

Мы замѣчаемъ здѣсь перемѣну буквъ въ глагольномъ окончаніи: *w*, когда говорится объ *отцѣ*; *p*, когда говорится о *матери*; в безразлично для *лошади* и для *дерева*, т. е. для существъ безмысленныхъ, одушевленные они или неодушевленные. Такимъ образомъ, находимъ мы три рода въ хюркилинскомъ языкѣ: *мужескій*, *женскій* и *средній*.

Къ *мужескому* роду относятся исключительно существа разумныя мужескаго пола; къ *женскому* исключительно существа разумныя женскаго пола. Тутъ, повидимому, нѣтъ повода даже и къ тѣмъ немногимъ замѣчаніямъ, которыя мы сдѣлали, говоря о мужескомъ и женскомъ родѣ въ грамматикахъ чеченской, аварской и лакской. Малайе—ангелъ муж. рода, —впрочемъ шайтан—шайтанъ, сатана ср. рода; рурсі—дочь ж. рода, рузі—сестра ж. рода; дурлівѣ—ребенокъ, вообще муж. рода; если говорится о дѣвчкѣ, то рурсі дурлівѣ ж. рода; ѣваріла дурлівѣ—зайченокъ (зайца птенецъ) ср. рода. Къ *среднему* роду относятся всѣ существа безмысленныя, одушевленные или неодушевленные. Различіе пола животныхъ тутъ не оказываетъ никакого вліянія.

§ 8. Различіе родовъ обозначается измѣненіями, пристав-

ками и вставками нѣкоторыхъ буквъ. Таковыя явленія встрѣчаются во всѣхъ частяхъ рѣчи. Наоборотъ, много встрѣчается словъ, на которыхъ ничѣмъ не отражается различіе родовъ.

а) Характеристической буквой *мужескаго рода единственнаго числа* служитъ *w*, которая съ таковымъ значеніемъ встрѣчается, какъ въ началѣ, такъ и въ концѣ слоговъ, напр. *wæf*—лицо (когда относится къ мужчинѣ), *wæful*—прохладный (угрюмый), *watıs*—быть оставленнымъ, *галгалішwһад*—съ дерева внизъ (о мужч.), *галгалішw*—на деревѣ (о мужч.), *Куліw*—въ домѣ (о мужч.). Слова, начинающіяся съ *i* или *u*, хотя и подлежатъ измѣненіямъ по родамъ, но не принимаютъ въ единственномъ числѣ характеристической буквы мужескаго рода, напр. *іс*—сдѣлаться, *іштал*—малый, *усіс*—спать, *укна*—старый.

Въ *множественномъ числѣ* характеристическими буквами мужескаго рода для 1-го и 2-го лица служатъ *d* въ началѣ слога и *p* въ концѣ; для 3-го же лица множественнаго служитъ *v*, какъ въ началѣ, такъ и въ концѣ слога. Напр. *нушпа дæfæni*—наши лица, *һиттёла вæfæni*—ихъ лица; *һуша дæfуті сарра*—вы угрюмы, *һитті вæfуті саві*—они угрюмы; *датіс*—быть оставленными (въ 1-мъ и во 2-мъ лицѣ), *ватіс* въ 2-мъ лицѣ; *галгалішpһад* (въ 1-мъ и во 2-мъ лицѣ), *галгалішvһад* (въ 3-мъ лицѣ) съ дерева (говоря о многихъ мужчинахъ), *галгалішp* и *галгалішv*—на деревѣ, *Куліp* и *Куліv*—въ домѣ, *діс* и *віс*—сдѣлаться, *дшталі* и *vшталі*—малые, *дусіс* *vусіс*—спать, *дукнаті* и *вукнаті*—старые.

б) Характеристическими буквами *женскаго рода единственнаго числа* служатъ *d* въ началѣ слога и *p* въ концѣ. Такимъ образомъ: *дæf*—лицо (когда относится къ женщинѣ), *дæful*—прохладная, *датіс*—быть оставленной, *галгалішpһад*—съ дерева внизъ (о женщ.), *галгалішp*—на деревѣ (о женщ.), *Куліp*—въ домѣ (о женщ.), *діс*—сдѣлаться, *дштал*—малая,

дусіс—спать, дукна—старая. Въ началѣ нѣкоторыхъ существительныхъ встрѣчается *p*, какъ характеристика женскаго рода: узі—братъ, рузі—сестра, урші—сынъ, рурсі—дочь.

Въ множественномъ числѣ не существуетъ никакого различія между мужскимъ и женскимъ родомъ:

с) Характеристическою буквою *средняго рода единственнаго числа* служитъ *v*, которая употребляется, какъ въ началѣ, такъ и въ концѣ слога. Такимъ образомъ: вѣѣл—лицо (о животномъ), вѣѣул—холодный, ватіс, галгалішівѣад, галгалішів, кулів, віс, віштал, вусіс, вуќна. Въ множественномъ числѣ характеристическими буквами для всѣхъ 3-хъ лицъ служатъ *d* въ началѣ слога и *p* въ концѣ. Такимъ образомъ, предполагая животныя или неодушевленные предметы говорящими, или говоря о нихъ, должно сказать: нушіла дѣѣѣні, һиттѣла дѣѣѣні; һитті дѣѣѣтү сарі, датіс, галгалішірѣад, галгалішір, кулір, діс, діштаті, дусіс, дукнаті.

§ 9. Въ числѣ словъ, означающихъ неодушевленные предметы или отвлеченныя понятія, встрѣчаются такія, которыя, хотя и имѣютъ особыя формы для единственнаго и множественнаго числа, но и въ единственномъ принимаютъ характеристическія буквы множественнаго, т. е. *d* или *p*, вмѣсто *v*. Такъ напр. шін—вода: говорится шін лір (а не лів) вода есть и шінані лір—воды суть; подобнымъ образомъ: һанѣі земля, гум—песокъ, га—уголь, зі—соль, ні'—молоко, анѣі—пшеница и мукі—ячмень (когда означаютъ зерно, а не растеніе), мура—сѣно (мура сѣновое мѣсто *v*), һірз—похлебка зав—дождь, зі—соль арц—серебро (въ значеніи металла или денегъ), улівѣа—сѣдло, јѣл—грива, дућрум—лѣто, һев—весна, һівшні—осень, мур'удіш—мужество, вѣізѣавзадіш—храбрость, вајзѣавзадіш—трусость, адам'лідіш—человѣчество. Какъ видно, таковыя существительныя суть преимущественно вещественныя, но встрѣчается много необъяснимыхъ аномалій. Такъ напр. находимъ, что јав желтая мѣдь требуетъ по об-

щимъ правиламъ в, равно-какъ: һіні—зима, æддіш—доброта и пр. и пр. Впрочемъ, на счетъ многихъ словъ, сами хюркилинцы находятся въ недоумѣніи.

§ 10. При исчисленіи нѣсколькихъ предметовъ, глаголъ принимаетъ множественную характеристику, хотя бы каждый изъ предметовъ былъ въ единственномъ числѣ и хотя бы всѣ они были одной категоріи. Такимъ образомъ:

Адара, уршіра, узіра һішқув саві—отецъ, сынъ и братъ здѣсь находятся (саві 3-е лицо множ. числа муж. рода).

Һура нура һішқур сарра—ты и я здѣсь находимся (сарра 1-е и 2-е лицо множ. числа муж. и женск. рода).

Һура нура æһтіра—ты и я хороши есмы (æһті множ. число, ра, вм. сарра).

Узіра рузіра æһті саві—братъ и сестра хороши (саві 3-е лицо множ. числа муж. и женск. рода).

Қwæлла урчіра һішқур сарі—корова и лошадь здѣсь находятся (сарі 3-е лицо множ. числа средн. рода).

1-е и 2-е лицо имѣютъ преимущество надъ 3-мъ; мужескій или женскій родъ надъ среднимъ.

Нура һітра һішқур сарра—я и онъ здѣсь находимся (сарра 1-е лицо множ. числа).

Һура һітра һішқув сарра—ты и онъ здѣсь находитесь (сарра 2-е лицо множ. числа).

Һітра урчіра һішқув саві—онъ и лошадь здѣсь находятся (саві 3-е лицо мн. числа муж. р.).

§ 11. Падежи, встрѣчающіеся въ хюркилинскомъ языкѣ, могутъ быть подведены подъ двѣ категоріи. Первая категорія заключаетъ въ себѣ падежи, обозначающіе отвлеченныя отношенія, вторая—падежи, обозначающіе относительное положеніе въ пространствѣ. Падежи второй категоріи обозначаютъ также множество отвлеченныхъ отношеній, но во всякомъ случаѣ *мъстная* основа ихъ очевидна: такового рода падежи назовемъ мы вообще *мъстными*.

Сначала займемся падежами первой категории.

§ 12. Для примѣра просклоняемъ слово діс—ножикъ.

<i>Единственное число.</i>	<i>Множественное число.</i>
<i>Именительный.</i> діс	дісві
<i>Равняющий.</i> . . дісцад	дісвіцад
<i>Уподобляющий.</i> дісзуна (дісзунті)	дісвізуна (дісвізунті)
<i>Тожественный.</i> діс'оан	дісвіоан
<i>Уступающий.</i> . дісіжішіw (р, в)	дісвіжішіw (р, в)
<i>Творительный.</i> діслі или дісліін или діслііні	дісва или дісваан, или дісваані
<i>Родительный.</i> . дісла	дісвѣла
<i>Дательный.</i> . . дісліс	дісвес.

Образованіе нѣкоторыхъ изъ этихъ падежныхъ формъ не представляетъ никакихъ затрудненій и можетъ быть объяснено въ немногихъ словахъ.

Падежи *равняющий* и *уподобляющий* образуются помощью присоединенія къ именительному слоговъ *цад* и *зуна* (*зунті*), какъ въ единственномъ, такъ и во множественномъ числѣ; напр. ада—отець, адацад, адазуна (адазунті), множ. адні—отцы, адніцад, аднізуна (аднізунті); анѣі—пшеница, анѣіцад, анѣізуна (анѣізунті), множ. анѣурві (различнаго рода пшеницы, или поля, засѣяныя пшеницей), анѣурвіцад, анѣурвізуна (анѣурвізунті); हुनुл—жена, हुनुлцад, हुनुलзуна (हुनुलзунті), множ. हुनні—жены, हुनніцад, हुनнізуна (हुनнізунті) и т. д.

Подобнымъ же образомъ падежъ *тожественный* составляется изъ именительнаго помощью присоединенія къ нему слога *оан*, при чемъ должно замѣтить, что, если именительный кончается на согласную, то она въ произношеніи не сливается съ слогомъ *оан* и, посему, должна быть отдѣлена отъ него надстрочною запятою (§ 5). Напр. दुङ—яро, दुङ'оан, множ. дуңані—яра, дуңаніоан; шін—вода, шін'оан, множ. шінані—воды, шінаніоан; анѣі—пшеница, анѣіоан, множ. анѣурві, анѣурвіоан.

Падежъ *уступающей* образуется въ обоихъ числахъ помощью присоединенія къ именительному слога *ijšiw* (р, в), если именительный кончается на согласную, и *jšiw* (р, в), если кончается на гласную. Переменная родовыхъ буквъ зависитъ отъ рода предмета, о которомъ говорится. Такимъ образомъ: отъ *дукъ*—ярьмо—*дукъijšiw* (р, в), множ. *дукани*—*дуканиjšiw* (р, в); *ада*—отець—*адаjšiw* (р, в), *адни*—отцы—*адниjšiw* (р, в); *бунул*—жена—*бунулjšiw* (р, в), *бунни*—жены—*бунниjšiw* (р, в).

Остается рассмотреть правила образования падежей творительнаго, родительнаго, дательнаго и именительнаго множественнаго числа.

§ 13. За немногими исключеніями, слѣдующіе примѣры представляютъ всѣ случайности падежныхъ формъ хюркильскихъ существительныхъ.

Единственное число.

Множественное число.

<i>Имен.</i> . шанг — вотель	шунгри
<i>Твор.</i> . шангли, шанглин, шанглини	шунгра, шунграан, шунграани
<i>Род.</i> . шангла	шунгрѣла
<i>Дат.</i> . шанглис	шунгрес
<i>Имен.</i> . виѣ — волю	вуѣ
<i>Твор.</i> . виѣли, виѣлин, виѣлини	вуѣа, вуѣаан, вуѣаани
<i>Род.</i> . виѣла	вуѣѣла
<i>Дат.</i> . виѣлис	вуѣес
<i>Имен.</i> . ѣа — огонь	ѣами
<i>Твор.</i> . ѣали, ѣалин, ѣалини	ѣама, ѣамаан, ѣамаани
<i>Род.</i> . ѣа	ѣамѣла
<i>Дат.</i> . ѣалис	ѣамес
<i>Имен.</i> . ада — отецъ	адни
<i>Твор.</i> . адаан, адаани	адна, аднаан, аднаани
<i>Род.</i> . адала	аднѣла
<i>Дат.</i> . адас	аднес

<i>Имен.</i> . куѣара— плечо	куѣруві
<i>Твор.</i> . куѣаллі, куѣалліин, куѣаллііні	куѣрува, куѣруваан, куѣруваані
<i>Род.</i> . куѣалла	куѣрувѣла
<i>Дат.</i> . куѣалліс	куѣрувес
<i>Имен.</i> . анѣі— пшеница	анѣурві
<i>Твор.</i> . анѣілі, анѣіліин, анѣі- лііні	анѣурва, анѣурваан, анѣур- ваані
<i>Род.</i> . анѣѣ	анѣурвѣла
<i>Дат.</i> . анѣіліс	анѣурвес
<i>Имен.</i> . ѣваніла— подушка	ѣваннуві
<i>Твор.</i> . ѣваніј, ѣваніј'ин, ѣва- ніј'іні	ѣваннува, ѣваннуваан, ѣван- нуваані
<i>Род.</i> . ѣванѣ	ѣваннувѣла
<i>Дат.</i> . ѣваніјс	ѣваннувес
<i>Имен.</i> . узі— братъ	узві
<i>Твор.</i> . узілі, узіліин, узілііні, узва, узваан, узваані также узіин, узііні	
<i>Род.</i> . узіла	узвѣла
<i>Дат.</i> . узіліс	узвес
<i>Имен.</i> . мікірі— грудь	мікірті
<i>Твор.</i> . мікіллі, мікілліин, мікіл- лііні	мікірта, мікіртаан, мікіртаані
<i>Род.</i> . мікілла	мікіртѣла
<i>Дат.</i> . мікілліс	мікіртес
<i>Имен.</i> . ѣунуд— жена	ѣунві
<i>Твор.</i> . ѣунуј, ѣуннуј'ин, ѣу- нуј'іні	ѣунна, ѣуннаан, ѣуннаані
<i>Род.</i> . ѣунвѣ	ѣунвѣла
<i>Дат.</i> . ѣунујс	ѣуннес
<i>Имен.</i> . шін— вода	шінані
<i>Твор.</i> . шіј, шіј'ин, шіј'іні	шінана, шінанаан, шінанаані
<i>Род.</i> . шѣ	шінанѣла

<i>Дат.</i> . шіјс	шінанес
<i>Имен.</i> . суѣван—чоха	суѣвунти
<i>Твор.</i> . суѣвај, суѣвај'ин, суѣ- вај'ини	суѣвунта, суѣвунтаан, суѣ- вунтаани
<i>Род.</i> . суѣвā	суѣвунтēла
<i>Дат.</i> . суѣвајс	суѣвунтес

§ 14. Прежде чѣмъ приступимъ къ разсмотрѣнію правилъ образования *творительнаго* падежа единственнаго числа, замѣтимъ, что три формы его, которыя показаны въ предыдущихъ примѣрахъ, не представляютъ никакого взаимнаго различія, ни по значенію, ни по употребленію. Вторая форма постоянно образуется посредствомъ присоединенія къ первой окончанія *ин*, третья посредствомъ присоединенія *ини*. Такимъ образомъ, намъ предстоитъ лишь разсмотрѣть, какъ образуется 1-я простѣйшая форма творительнаго.

а) Существительныя, кончащіяся на согласную, если только она есть ни *р*, ни *л*, ни *н*, образуютъ творительный падежъ единственнаго числа помощію присоединенія къ именительному слога *ли*. Напр. арц—серебро—арц*ли*, вурт—сметана—вурт*ли*, вуруш—тюфякъ—вуруш*ли*, ваз—мѣсяць—ваз*ли*, виқ—голова—виқ*ли*, виѣ—волеъ—виѣ*ли*, завш—рыба—завш*ли*, зум—песокъ—зум*ли*, зај—слово—зај*ли*, дураз—соха—дураз*ли*, дуқ—яро—дуқ*ли*, діс—ножикъ—діс*ли*, дум—коверъ—дум*ли*, дірк—конюшня—дірк*ли*, дус—годъ—дус*ли*, дуѣрум—лѣто—дуѣрум*ли*, дуѣ—бѣгъ—дуѣ*ли*, зав—дождь—зав*ли*, халмаз—другъ—халмаз*ли*, парқ—рѣка—парқ*ли*, пев—весна—пев*ли*, јаз—мѣдъ—јаз*ли*, қават—подносъ—қават*ли*, калі—крыша—кал*ли*, кwæв—шея—кwæв*ли*, кwæвнѣ—носъ—кwæвнѣ*ли*, кай—спина—кай*ли*, кѣш—птица—кѣш*ли*, кѣват—сила—кѣват*ли*, лаз—рабъ—лаз*ли*, миѣ—дубъ—миѣ*ли*, мулерѣ—червякъ—мулерѣ*ли*, нирз—супъ—нирз*ли*, нѣк—рука—нѣк*ли*, қаѣ—хлѣбъ—қаѣ*ли*, һавадиш—масло—һавадиш*ли*, һиниз—родникъ—һиниз*ли*, тѣј—жеребенокъ—тѣј*ли*, тwæп—нога—тwæп*ли*, вахчаг—

шалвары—вахчаглі, улqај—окно—улqајлі, wæb—лицо—wæb-
лі, xiw—орѣхъ—xiwлі, чарх—тѣло—чархлі, чіраз—свѣча—
чіразлі, шанг—вотель—шанглі, шаh—шахъ—шаhлі, и пр.
Унц—быкъ имѣеть для творительнаго формы: унцлі и унцуун,
унцууни; шурај—озеро—шурајлі и шурај'ин, шурај'ині.

b) Существительныя, кончащіяся на р, превращаютъ его
въ л передъ окончаніемъ лі (§ 4), напр. hурhур—узда—hур-
hу.лі, бѣвсур—архалуъ—бѣвсуллі, муфур—борода—муфуллі,
муір—сонъ—муіллі, qар—трава—qаллі и т. п.

c) Существительныя, кончащіяся на л или н въ имени-
тельномъ, замѣняютъ таковыя окончанія черезъ j въ твори-
тельномъ, откуда происходятъ также формы j'ин и j'ині. Напр.
варткел—олень—варткеј (варткеј'ин, варткеј'ині), зен—убы-
токъ—зеј, һунул—жена—һунуј, jæл—грива—jæј, қуфул—лож-
ка—қуфуж, қаракан—аварець—қаракај, мур'ул—муъ—мур'-
уј, qwæл—корова—qwæј, суйван—чоха—суйвај, супил—усъ—
супіј, сіқал—вещь—сіқај, урцул—дрова—урцуј, шин—вода—
шиј и т. п. ѣајалал—утро имѣеть творительный—ѣајај.

d) Существительныя, кончащіяся на гласную, если толь-
ко ей не предшествуютъ ни р, ни л, обыкновенно присоеди-
няютъ слогъ лі въ именительному, напр. а—желудокъ бара-
ній—али, ав'а—курица—ав'али, анқі—пшеница—анқілі, ан-
да—лобъ—андали, вуріда—топоръ—вурідали, вурха—потолокъ—
вурхали, варбі—солнце—варбілі, гүви—мостъ—гүвилі, қав-
за—мужчина—қавзалі, галга—дерево—галгали, ганзі—лѣст-
ница—ганзілі, гваза—кобыла—гвазалі, гата—вошка—гата-
лі, гурда—лисица—гурдали, га—уголь—гали, дувсі—красная
мѣдъ—дувсілі, дубæ—свѣтъ—дубæлі, дақва—пѣтухъ—дақва-
лі, дірқа—равнина—дірқали, дуғі—ночь—дуғілі, дурбіwæ—
ребенокъ—дурбіwæлі, зі—соль—зілі, һаја—веревка—һајали,
һуні—дорога—һунілі, һава—рубаха—һавали, һæнта—паукъ
һæнтали, һамһа—осель—һамһали, һæка—шуба—һæкалі, һір-
һва—дымъ—һірһвали, қвані—животъ—қванілі, ківа—ба-

ранъ—кiвалi, қата—лопата—қаталi, қiмi—хвостъ—қiмiлi, қа—листъ—қалi, ку—пашня—кулi, кулкi—воръ—кулкiлi, кa—кава—куропатка—какавалi, кaна—ворона—кaналi, кaрка—камень—каркалi, кача—теленокъ—качалi, кадага—запреще—не—кадагалi, лига—кость—лигалi, лиғи—ухо—лиғилi, луги—подкова—лугилi, мукi—ячмень—мукилi, мурғи—золото—мур—ғилi, мi—ледъ—мiлi, мукаки—рогъ—мукавилi, мухча—боше—лекъ—мухчалi, нi—молово—нiлi, нусiа—сыръ—нусiалi, нiв—ва—ноготъ—никвалi, қаца—папаха—қацалi, қаца—ущелье—қацалi, қәјда—видъ—қәјдалi, һившнi—осень—һившнiлi, һинi—зима—һинилi, һага—лягушка—һагалi, һанғи—земля—һан—ғилi, һwамi—отверзтiе—һwамилi, рузи—сестра—рузилi, рур—си—дочь—рурсилi, wаwа—цвѣтокъ—wаwалi, улiвһа—сѣдло—улiвһалi, унза—дверъ—унзалi, ур'i—звѣзда—ур'iлi, урһwа—курица—урһwалi, урчи—лошадь—урчилi, wаҗа—лѣсъ—wаҗа—ли, wаца—мышь—wацалi, узi—братъ—узилi, урши—сынъ—уршилi, урһу—море—урһулi, урһа—молотильня—урһалi, хwi—собака—хwili, һуви—очагъ—һувилi, һа—огонь—һалi, чага—ласточка—чагалi, фиҗа—пыленокъ—фиҗалi, җава—орель—җа—калi, шiрши—лузь (раст.)—шiршилi, ши—деревня—шилi и т. п. Ада—отець—адаан, ава—мать—аваан, узi—братъ—узилiн и узилiн, қадi—кади—қадилiн.

е) Существительныя, кончащiяся на ра или рi, въ творительномъ замѣняютъ эти слоги посредствомъ лi: гунири—сѣ—новаль—гунилi, гiдгарi—яйцо—гiдгаллi, һивкaри—воробей—һивкaеллi, дуwура—гора—дуwуллi, куҗара—плечо—куҗаллi, кув—зара—земледѣлецъ—кувзаллi, муцарi—стѣна—муцаллi, мiки—ри—грудъ—микиллi, урwура—арба—урwуллi. Всѣ эти слова суть трехсложныя; мура—сѣно—муралi, һwарi—заяць—һwа—рилi, цура—свинья—цуралi, һирѣ полдень имѣеть творитель—ный һирѣј.

ґ) Существительныя, кончащiяся на ла или лi, замѣняютъ въ творительномъ эти слоги большею частiю посредствомъ j,

какъ-то: адам'ілі—человѣкъ—адам'іј, арбѣла—шелкъ—арбѣј,
 булі—глазъ—буј, кали—домъ—кај, ѣваніла—подушка—ѣвані-
 ніј, урѣала—середина—урѣај, ѣѣімвала—бабочка—ѣѣімвај, ѣі-
 фала—змѣя—ѣіфај; білала—задъ, имѣеть—білалај, давла—
 богатство—давдалі, муфілі—ротъ—муфілілі, ула—сито—улалі.

§ 15. Самое употребительное окончаніе *родительнаго* падежа единственнаго числа есть *ла*, которое, слѣдовательно, только конечною гласною отличается отъ формы творительнаго падежа на *лі*. Такимъ образомъ имѣемъ для предыдущихъ примѣровъ: арцла, вуртла, вурушла, вазла, віқла, віфла, завшла и т. д. Унц, быкъ, имѣеть двѣ формы родительнаго: унцула и унцла. Подобнымъ образомъ: һурһулла, һавсулла, муфлулла, муілла, қалла.

Существительныя, кончащіяся на ал или ан имѣютъ родительный на *ā*; әл—*ā*; ел, ен, іл, ін—*ē*; ул—*wā*. Такимъ образомъ: қwәл—қwә, сіқал—сіқā, қаракан—қаракā, сукван—суквā, јәл—јә, варткел—варткē, зен—зē, супіл—супē, шін—шē, һунул—һунwā, қуфул—қуфwā, мур'ул—мур'wā, урцул—урцwā. Ѓаһалал имѣеть родительный уаһā.

Существительныя, означающія предметы неодушевленные и кончащіяся на а или ә, если только окончанію не предшествуютъ ни р, ни л, принимаютъ для родительнаго *ā* или *ē*. Напр. а—*ā*, арбә—путешествіе—арбē, анда—андā, вуріда—вурідā, вурха—вурхā, галга—галгā, га—гā, дубә—дубē, дірқа—дірқē, һаја—һајā, һава—һавwā, һәка—һәкā, һірһва—һірһwā, қата—қатā, қа—қā, кәркә—кәркē, кәдаза—кәдазā, ліга—лігā, мухча—мухчā, нусіа—нусіā, нікwa—нікwā, қаца—қацā, қақа—қақā, қәјда—қәјдā, wawa—wawā, улівһа—улівһā, унза—унзā, wафа—wафā, урһа—урһā, һа—һā. Существительныя же, кончащіяся на а и означающія существа одушевленные, разумныя и безсмысленныя, образуютъ родительный присоединеніемъ слога *ла* къ формѣ именительнаго. Напр. ада—адала, ава—авала, қwавза—қwавзала, гwаза—гwазала, гата—

гатала, гурда—гурдала, һамһа—һамһала, кiwa—кiwала, к̄а-
к̄ава—к̄акавала, к̄эна—к̄энала, к̄ача—к̄ачала, һаҫа—һаҫала,
урһwa—урһwала, waца—waцала, чаҫа—чаҫала, ҫиҫа—ҫиҫала,
ҫава—ҫакала; дурһwæ, ребенокъ, имѣеть въ родительномъ
дурһwæла или дурһwǣ. Существительныя, кончащіяся на *ра*,
образуютъ родительный на лла: дувулла, куҫалла, кувзалла,
урвулла; цура имѣеть цурала, мура—мурā. Кончащіяся на
ала имѣють родительный на ā: һилала—һилā, урғала—урғā,
ҫиҫимкала—ҫиҫимkā, ҫиҫала—ҫиҫā; арһæла—шелкъ имѣеть—ар-
һǣ, һwанила—һwanē, даwла—даwлā, ула—улā.

Һире, полдень, сохраняетъ ту же форму—Һире и въ ро-
дительномъ.

Существительныя, кончащіяся на *i*, принимаютъ въ ро-
дительномъ *ē*, какъ-то: анҫi—анҫē, варһi—варһē, ғуви—ғувē,
ганзи—ганзē, дувси—дувсē, дуғi—дуғē, zi—zē, һуни—һунē,
квани—кванē, қимi—қимē, лиғi—лиғē, луғi—луғē, муки—му-
кē, мурһi—мурһē, муваки—мувакē, һивһни—һивһнē, һинi—һинē,
һанһi—һанһē, һwамi—һwамē, рурси—рурсē, ур'i—ур'ē, урһi—
урһē, хwi—хwē, һуви—һувē, ширһи—ширһē, ши—шē. Но кул-
ки имѣеть кулкила, м'—м'ла, нi—нi'ла, рузи—рузила, урчи—
урчила, узи—узила. Трехсложныя, кончащіяся въ именитель-
номъ на *ri*, имѣють родительный на лла: гунилла, гидгалла,
һивкæлла, муцалла, микилла; һwарi имѣеть һwарила. Изъ числа
кончащихся на *li*: адам'или имѣеть адам'ē, һули—һwā, кали—
kā, муғли—муғлē.

Существительныя, кончащіяся на *y*, имѣють родитель-
ный на wā: ку—kwā, урһу—урһwā, дару—лѣварство—дар-
wā, даршу—примирение—даршwā.

§ 16. При извѣстной формѣ творительнаго падежа, об-
разование *дательнаго* единственного числа не представляетъ ни-
какихъ затруднений: въ простѣйшей формѣ творительнаго при-
соединяется с. Такимъ образомъ: арцлис, вуртлис, вурушлис и
пр., һурһуллис и пр., вартвејс, зејс, һунујс и пр., анҫилис, анда-

ліс и пр., гуніліс, гідалліс и пр., адам'ієс, фіуєс, каєс и пр. Ада—отець имѣеть въ дательномъ адас, ава—мать—авас.

§ 17. Общее окончаніе *именительнаго падежа множественнаго числа* есть буква *i*, впереди которой, въ большей части случаевъ, вводится одна изъ буквъ: *n*, *v*, *m*, *p*, *t*. Гласныя именительнаго единственнаго часто подвергаются измѣненіямъ при образованіи множественнаго числа. Всѣ таковыя условія едва ли можно подвести подъ опредѣленныя правила. При томъ, нерѣдко встрѣчаются существительныя, имѣющія для множественнаго числа нѣсколько формъ, не представляющихъ никакого взаимнаго различія по значенію. Объ этихъ формахъ природные хюркилинцы обыкновенно отзываются, что можно сказать *и такъ, и такъ*. Разсмотримъ особо всѣ формы, которыя можетъ принимать множественное число.

а) *Окончаніе i*.

Самая простая форма встрѣчается для весьма немногихъ существительныхъ, кончащихся на согласную и присоединяющихъ къ ней *i* для множественнаго числа. Таковы суть: *qwæli*—корова—*qwæli*, *unç*—быкъ—*unçi*, *xiw*—орѣхъ—*xiwî*; *urçi*—лошадь имѣеть и во множественномъ *urçi*, *mîg*—дубъ и жолудь—*mîgwi*. Выпускають предпоследнюю гласную: *fiwæri*—воробей—*fiwæri*, *quwul*—ложка—*quwuli*, *urçura*—арба—*urçuri*; перемѣняютъ *a* или *i* на *u*: *adam'ili*—человѣкъ—*adam'uli*, *wiç*—волеъ—*wuçi*, *gidgari*—яйцо—*gidguri*, *çarakan*—аварець—*çarakuni*, *kuwzara*—земледѣлецъ—*kuwzuri*, *fiçimçala*—бабочка—*fiçimçuli*, *imiala*—муравей—*imiuли*, *waçmi*—снопь—*wuçmi*; *wiç*—голова имѣеть *wurçi*, рѣдко *wiçani*; *kali*—домъ—*kuли*, *mulerç*—червякъ—*mulçi*, *mur'ul*—мужъ—*muçli*.

б) *Окончаніе ni* встрѣчается весьма часто.

Слѣдующія слова, кончающіяся на согласную, вводятъ а передъ окончаніемъ *ni*: *arç*—серебро—*arçani*, *wurt*—сметана—*wurtani*, *wiç*—голова—*wiçani*, *wæfi*—лицо—*dæfiæni* и *wæfiæni* (§ 8), *gaw*—дымъ—*gawani*, *çum*—песокъ—*çumani*, *çaj*—слово

—зѣјані, дуқ—яро—дуқані, дум—коверь—думані, дуђ—бѣгъ—дуђані, зен—убытокъ—зенані, зав—дождь—завані, лев—весна—левані, јѣл—грива—јѣлані, kwæв—шея—kwæвані, **ѣаѣ**—спина—ѣаѣані, ѣуш—птица—ѣушані, нірз—похлебка—нірзані, ѣавадіш—масло—ѣавадішані, шін—вода—шінані, шаһ—шахъ—шаһані.

Слѣдующія слова, кончащіяся на согласную, вводятъ у передь окончаніемъ нѣ: дураз—соха—дуразуні (чаще дурзмі), ѣалмаз—другъ—ѣалмазуні, қават—подносъ—қаватуні, ѣушат—сила—ѣушатуні, вахчаг—шалвары—вахчагуні.

Слова двусложныя, кончащіяся на гласную, обыкновенно выпускають ее передь окончаніемъ нѣ, напр. ада—отець—аднѣ, ава—мать—авнѣ, вурха—потолокъ—вурхнѣ, ѣуви—мостъ—ѣувнѣ, гата—кошка—гатнѣ, гурда—лисица—гурднѣ, гваза—кобыла—гузнѣ, гваѣа—сува—гуђнѣ, зъавза—мужчина—зъавзнѣ, дувсі—мѣдъ—дувснѣ, ѣава—рубаха—ѣавнѣ, ѣаѣа—шуба—ѣаѣнѣ, кѣва—баранъ—кѣвнѣ, қата—лопата—қатнѣ, кулки—воръ—кулнѣ, ѣача—теленокъ—ѣачнѣ, мухча—вошелекъ—мучнѣ, қаца—папахъ—қацнѣ, ѣата—лягушка—ѣатнѣ, вава—цвѣтокъ—вавнѣ, ваца—мышь—вацнѣ, урђу—море—урђнѣ, ѣуви—очагъ—ѣувнѣ, чаца—ласточка—чацнѣ, ѣѣа—цыпленокъ—ѣѣнѣ, ѣаѣа—орель—ѣавнѣ. Слѣдующія слова, оканчивающіяся на ва и вѣ, отбрасываютъ этотъ слогъ передь окончаніемъ нѣ, напр. дазъва—пѣтухъ—дазнѣ, дурђѣвѣ—ребенокъ—дурђнѣ, ѣѣрђва—дымъ—ѣѣрђнѣ, урђва—курица—урђнѣ.

Трехсложныя слова, кончащіяся на гласную, принимаютъ окончаніе унѣ; ѣадаза—запрещеніе—ѣадазунѣ, улѣѣа—сѣдло—улѣѣунѣ; вурѣда—топоръ имѣеть вурдунѣ, ѣаѣава—куропатка—ѣаѣавунѣ, даррѣа—копна—даррѣунѣ.

Варрѣи—день имѣеть вуррѣнѣ, ѣунул—жена—ѣуннѣ.

с) Окончаніе *ѣи* всего чаще встрѣчается въ видѣ *урѣи* и *руѣи*; какъ то: анѣи—пшеница—анѣурѣи, анда—лобъ—андруѣи, ганзѣи—лѣстница—ганзруѣи, дѣрѣа—равнина—дѣрѣурѣи,

дуґі—ночь—дуґруві, мукі—ячень—муркуві и мукруві, цаца—ущелье—цацруві и цацрумі, цаґда—видь—цаґдурві, дэкі—рана—дэкруві, һіні—зима—һінуруві, һанґі—земля—һанґурві, унза—дверь—унзурві, ваґа—лѣсъ—ваґурві, урґа—молотильня—урґурві, дуґае—снѣгъ—дуґурві, һініз—родникъ—һінізурві и һінізруві.

Изъ числа односложныхъ словъ, кончащихся на согласную, находимъ: діс—ножикъ—дісві, нѣк—рука—нѣкві; к̄вән̄к̄—носъ имѣеть к̄вән̄к̄вән̄к̄ві, д̄рк—конюшня—дуркві, діу—слово—дуґві.

Двухсложныя слова, кончащіяся на гласную, обыкновенно отбрасываютъ ее передъ окончаніемъ ві, какъ то: һаја—веревка—һајві, һулі—глазь—һуліві, һянта—паукъ—һянтві и һянтурві, ліґі—ухо—ліґві, мура—сѣно—мурві, рузі—сестра—рузві, рурсі—дочь—рурсві, узі—братъ—узві, урші—сынъ—уршві; нусіа—сыръ имѣеть нусві; вводятъ у впереди окончанія ві: галга—дерево—галгуві, к̄ар̄ка—камень—к̄ар̄куві, ліга—кость—лігуві, муґлі—ротъ—муґлуві. Гунірі—сѣноваль имѣеть гуннуві, дуґала—крыло—дуґлуві, зіхіні—перекладина—зіхнуві, куґара—плечо—куґруві, һваніла—подушка—һваннуві, ваһана—причина—ваһнуві, нік̄ва—ноготь—нікуві; м̄і—ледъ имѣеть м̄іві и муґві.

д) Окончаніе м̄і присоединяють прямо къ именительному единственнаго числа слова: дус—годъ—дусмі, қа—листъ—қамі, ку—пашня—кумі, т̄вәґі—нога—т̄вәґмі, ґа—огонь—ґамі, ші—селеніе—шімі; выпускають при этомъ гласную конечнаго слога: вуруш—тюфякъ—вуршмі, дураз—соха—дурзмі (также дуразуні), луґі—подкова—луґмі, дару—лѣкарство—дармі, һварі—заяць—һвармі, цура—свинья—цурмі; ур'і—звѣзда имѣеть ур'мі, віґрі—свидѣтель—віґрумі, зварі—борозда—зурмі, даула—богатство—даулумі, ула—сито—уллумі, ґіґала—змѣя—ґіґлумі, к̄аена—ворона—к̄вәеммі, к̄вані—животь—куммі.

е) Слѣдующія существительныя односложныя и заключа-

юція въ себѣ гласную а, принимаютъ во множественномъ окончаніи рі, при чемъ а превращается въ у: ваз—мѣсяць—вузрі, анк—садъ—ункрі, завш—рыба—зувшрі, фарѣ—рѣка—фурѣрі, јаз—мѣдь—јузрі, калћ—крыша—кулћрі, қар—трава—қуррі, қаѣ—хлѣбъ—қуѣрі, чарх—тѣло—чурхрі, шанг—вотель—шунгрі. Подобнымъ же образомъ: һамһа—осель—һумһрі, мукакі—рогъ—мукукури; қімі—хвостъ имѣетъ қі-мрі, һwамі—отверстіе—һwамрі; тәј—жеребенокъ имѣетъ тwәјрі, хwі—собака—хурі, һуні—дорога—һундурі (также һуммі).

f) Окончаніи *ті* множественнаго присоединяютъ къ именительному падежу единственнаго числа существительныя: варткел—олень—варткелті, дуѣрум—лѣто—дуѣрумті, һаһалал—утро—һаһалалті, һурһур—узда—һурһурті, вағала—помощь—вағалаті, һәвсур—архалукъ—һәвсурті, муѣур—борода—муѣурті, муір—сонъ—муірті, супіл—усъ—супілті, сіқал—вещь—сіқалті, улқаж—окно—улқажті, урцул—дрова—урцулті, шурај—озеро—шурајті. Слѣдующія трехсложныя отбрасываютъ конечную гласную: дувура—гора—дувурті, мікірі—грудь—мікірті, һілаһа—задъ—һілаһті, урғала—середина—урғалті. Переменяютъ а на у: лај—рабъ—лујті, муцарі—стѣна—муцурті, далај—пѣсня—далујті, суѣван—чоха—суѣвунті и суѣванті; вазріған—торговецъ—вазріғуні и вазріғанті.

§ 18. Какъ мы видимъ, образование именительнаго падежа множественнаго числа не можетъ быть подведено подъ опредѣленныя правила, но, по данной формѣ именительнаго, образование всѣхъ прочихъ падежей множественнаго числа не представляетъ ни малѣйшихъ затрудненій.

а) *Творительный* падежъ образуется изъ именительнаго переменной окончанія і на а. Такимъ образомъ: қwәлі—қwәла, унци—унца, арцані—арцана, адні—адна, анқурві—анқурва, дусмі—дусма, вузрі—вузра, варткелті—варткелта. Подобно какъ и въ единственномъ числѣ, творительный множественнаго

принимаетъ еще формы на ан и на ані: qwæлаан или qwæлаані, унцаан или унцаані и т. д.

б) *Родительный* падежъ образуется изъ именительнаго переменнаго окончанія і на ёла: qwæлёла, унцёла, арцанёла, аднёла, анқурвёла, дусмёла, вузрёла, варткелтёла.

в) *Дательный* падежъ образуется изъ именительнаго переменнаго окончанія і на ес: qwæлес, унцес, арцанес, аднес, анқурвес, дусмес, вузрес, варткелтес.

§ 19. Слѣдующія предложенія представляютъ примѣры употребленія всѣхъ этихъ падежей.

Именительный: ту панг вафлі саві—*ружье* пусто есть, т. е. не заряжено.

Діла узілі віф бавушів—моимъ братомъ убить *волкъ*.

Ѕула ада духул саж—твой *отецъ* уменьь есть.

Діла ава æфна сарі—твоя *мать* хороша есть.

Нушіла дурфіні қур'ажів саві—наши *дѣти* въ школьѣ находятся, букв. въ коранѣ находятся, т. е. изучаютъ коранъ.

Іш варфіі ку взурі дузанервіқwæн—сегодня *земледельцы* въ лѣсъ пошли, т. е. по дрова или т. п.

Іш дус вурфіні æфіті сарі—въ этомъ году *дни* хороши суть.

§ 20. *Равняющий*: діла узі фцад ліврі—мой братъ *съ тебя* былъ (ростомъ или годами).

Муқара сунна авацад лів—ягненокъ *съ* своєю *мать* есть.

Нуніцад тавтургі ділфін фунна—*сколько мною* книги да прочитаются и тобою, т. е. прочитай столько же книгъ, сколько я.

Нушіла шав æфітіцад вајті урфіра лів—въ нашемъ аулѣ *сколько хорошихъ* дурные и люди суть, т. е. сколько хорошихъ, столько и дурныхъ людей.

Ѕушацад вааслі нура қур'аж уфус—*съ васъ* когда вы-росту, и я кораномъ читать буду, т. е. буду читать коранъ.

Ѕушіла шарцад фæј'оантёгу нушіла шар—въ нашемъ

скільки аулъ животныхъ нѣтъ въ нашемъ аулѣ, т. е. у васъ болѣе скота, чѣмъ у насъ.

§ 21. *Уподобляющій*: Пуззунна узі івѣіа діла—*подобный тебѣ* братъ умеръ мой, т. е. у меня умеръ братъ, подобный тебѣ.

Пішді твæјразівад æ ꙗназунна Пудвуца—изъ этихъ жеребятъ *хорошему подобнаго* тебѣ поймай, т. е. изъ числа этихъ жеребятъ возьми себѣ лучше.

Піушіла адазунті духуті дітаііра Пшшара—вашему *подобными отцу* умными сдѣлайтесь и вы, т. е. будьте умны подобно вашему отцу. Здѣсь отцу уподобляются *дѣти* множ. число, и по сему адазунті.

Піт дурбіваæ сунна узвізунна сая—этотъ ребенокъ на своихъ братьевъ похожъ.

Нушіла дурзаяірад ꙗгватізунті муқрі Пудлуғас—изъ нашего стада *красивымъ подобнымъ* ягнать тебѣ отдамъ, т. е. изъ нашего стада отдамъ тебѣ тѣхъ ягнать, которые лучше.

Пішді куллізунті сарі нушіла кулліра—этимъ *подобные домамъ* суть наши и дома, т. е. и наши дома похожи на эти.

§ 22. *Тождественный*: Ђарав нап'оан Будаллірар—арабъ *какъ нефть* черный бываетъ.

Адаоан урші мапур афін—*какъ отецъ* сынъ безумецъ не есть, т. е. сынъ не такой безумецъ, какъ отецъ.

Піуоан ну урух афірус цураліііу—*какъ ты* я боязливъ не буду около кабана, т. е. я не боюсь, какъ ты, кабана.

Піушаоан хамаді ерхвіс афірус ну галгаліші—*какъ вы*, легко взлѣзть не могу я на дерево.

Піула узвіоан укуфлѣііні Пу—*какъ твои братья* ты не еси блѣдный, т. е. ты не блѣдень, какъ твои братья.

Піура унѣліуфін царліті мутæĵлімтіоан—и ты хорошо учишься, *какъ другіе ученики*.

§ 23. *Уступающий*: Ёваріішів гурда кѣркіл вірар—*чьмъ заяць*, лисица быстрѣе.

Авајшір рурсі духул сарі—*чьмъ мать*, дочь умнѣе.

Ѕујшів ну акліра—*чьмъ ты*, я выше.

Віѣал аѣвуѣантијшів ца уѣані халав саж—десять *чьмъ безграмотныхъ*, одинъ грамотный впереди есть, т. е. одинъ грамотный болѣе стоитъ, чѣмъ десять безграмотныхъ.

Да влашівтіјшів міскінті вакал саві нушіла шав—*чьмъ богатыхъ*, бѣдныхъ много есть въ нашемъ аулѣ, т. е. въ нашемъ аулѣ болѣе бѣдныхъ, чѣмъ богатыхъ.

Ѕула авајшір ѣйна ѣѣ ѣнул адам'ілі шеѣдаіра нуні—*чьмъ твоя мать*, хорошаго нрава женщина не видана мною, т. е. не видывалъ я женщины столь благой, какъ твоя мать.

Нушілајшів кѣркіл урчѣгу нушіла шав—*чьмъ наша* быстрая лошадь нѣтъ въ нашемъ аулѣ, т. е. въ нашемъ аулѣ нѣтъ лошади быстрѣе нашей.

§ 24. *Творительный*: нуні Ёваріі бавушіра тупанглі—*мною* заяць убитъ *ружьемъ*.

Ѕула узілі хавѣкѣра ну—*твоимъ братомъ* выгнанъ я.

Нуні дірѣалі вѣкѣра хвѣліші—*мною палкою* ударено по собаѣ, т. е. я ударилъ палкой собаку.

Ѕіш ѣвѣсур ѣула рузілі артівіл саві—этотъ бешметъ твоей *сестрой* скроенъ былъ.

Вуѣмі дуѣгулі сарі унца—снопы сѣдаются быками.

Дуѣі дакал маза ѣдушілі сарі вуѣа—вчера много овецъ убито (растерзано) было *волками*.

Ѕѣті дурѣна ада авала івіл віду—хорошими *дѣтьми отцомъ-матерью* связанное дѣлается.

§ 25. *Родительный*: тупангла ѣѣрѣѣ кѣркіл вірар—*ружьѣ* пуля быстрая бываетъ, т. е. ружейная пуля быстра.

Ѕінѣѣ вѣѣ вуѣал вірар—*кинжала* лезвіе остро бываетъ.

Діла узіла уршѣ калі саві ѣіш—моего *брата сына* домъ есть этотъ.

Нушіла унцѣла дугіні адірхуллі сарі—нашихъ *быковъ* кормъ конченъ есть.

Шантѣла муса нушаан вірцабвірцуліа—*аульныхъ жителей* угодые нами не продается.

Діла уршвѣла дурліні духугі саві—нашихъ *сыновей* дѣти (наши внуки) умны суть.

§ 26. *Дателный*: унц варсвæқіра урчіліс—быкъ промѣнянъ (мною) *лошади*, т. е. на лошадь.

Адас абвігул сіқал намра абвігі—*отцу* не желаемая вещь и мѣ не желательна, т. е. чего отецъ не хочетъ, того и я не хочу.

Діла уршіліс сажішіw хвалајс бұллуѣ вæқіс вігуку—моему сыну себя *большему* услугу сдѣлать желательно, т. е. мой сынъ желаетъ услужить старшему себя.

Нушіла һæј'оантес қарагу дувурташів—нашимъ *скотамъ* (нашей скотинѣ) нѣтъ травы на горахъ, т. е. для нашей скотины нѣтъ на горахъ корма.

Муршвес аршіқwæні вурғар нушіла шав—*серпамъ* жнецы найдутся въ нашемъ аулѣ, т. е. найдется кому жать нашими серпами. (Обыкновенно хозяинъ заготавливаетъ серпы и даритъ ихъ жнецамъ въ видѣ уплаты за работу).

Міскінтес садақа вақәлі вірі віур—*бѣднымъ* милостыня если сдѣлается, благо тому, кто подаетъ милостыню бѣднымъ.

§ 27. Основныя формы *мѣстныхъ* падежей принимаютъ существительныя, обозначающія цѣль *движенія*, когда при этомъ не выражается никакого различія въ относительномъ положеніи предмета движущагося и предмета, въ которомъ или въ который производится движеніе, т. е. когда ни одинъ изъ нихъ не выше и не ниже другого. Таковыя формы образуются посредствомъ присоединенія слоговъ зі, чу или һі къ простѣйшей формѣ творительнаго падежа единственнаго или множественнаго чиселъ, т. е. въ омониміямъ лі, ј или а (§§ 14 и 18). Такимъ образомъ отъ діс ножикъ составляются мѣст-

ня формы: діслізі, діслічу, діслібі, во множественномъ числѣ: дісвазі, дісвачу, дісвабі. Ада отецъ и ава мать не имѣють для творительнаго падежа единственнаго числа формы на лі,— мѣстныя формы этихъ существительныхъ суть: адазі, адачу, адабі и авазі, авачу, авабі; во множественномъ числѣ, согласно общимъ правиламъ: адназі, адначу, аднабі и авназі, авначу, авнабі.

Для означенія *покоя*, при тѣхъ же условіяхъ относительнаго положенія, прибавляются къ предыдущимъ формамъ категорическія буквы (w, p, v), смотря по тому, къ какой категоріи принадлежитъ предметъ *покоящийся*. Такимъ образомъ: діслізіw, діслізіp, діслізіv; діслічuw (p, v); діслібіw (p, v); во множественномъ: дісвазіw (p, v), дісвачuw (p, v), дісвабіw (p, v).

Если движеніе есть *удаляющееся*, но индифферентное въ отношеніи къ положенію предмета покоящагося, т. е. ни *вверхъ*, ни *внизъ*, и, при томъ, сближающееся съ говорящимъ, то къ формѣ *покоя* присоединяется слогъ сад: діслізіwсад, діслізіpсад, діслізіvсад; діслічuwсад (p, v), діслібіwсад (p, v); во множественномъ дісвазіwсад (p, v), дісвачuwсад (p, v), дісвабіwсад (p, v).

Если движеніе происходитъ при тѣхъ же условіяхъ, но, вмѣстѣ съ тѣмъ, есть *удаляющееся* и отъ говорящаго, то къ первоначальнымъ формамъ, означающимъ движеніе, присоединяется слогъ в в іт: діслізіwв в іт, діслічuwв в іт, діслібіwв в іт; во множественномъ: дісвазіwв в іт, дісвачuwв в іт, дісвабіwв в іт.

При движеніи, *удаляющемся снизу вверхъ*, для предмета остающагося въ покоѣ, прибавляется слогъ ад къ формѣ, означающей покой. Такимъ образомъ: діслізіwад, діслізіpад, діслізіvад; діслічuwад, діслічурад, діслічувад; діслібіwад, діслібірад, діслібіvад; во множественномъ числѣ: дісвазіwад, дісвазірад, дісвазіvад; дісвачuwад, дісвачурад, дісвачувад; дісвабіwад, дісвабірад, дісвабіvад.

При движеніи, *удаляющемся сверху внизъ*, для предмета, остающагося въ покоѣ, прибавляется слогъ бад къ формѣ,

означающей покой. Такимъ образомъ: діслізівһад, діслізірһад, діслізівһад; діслічувһад, діслічурһад, діслічувһад; діслібівһад, діслібірһад, діслібівһад; во множественномъ числѣ: дісвазівһад, дісвазірһад, дісвазівһад; дісвачувһад, дісвачурһад, дісвачувһад; дісвабівһад, дісвабірһад, дісвабівһад.

§ 28. Разсмотримъ теперь значенія всѣхъ этихъ формъ.

Единственное число.

Сближеніе. . . ваґалізі—въ лѣсъ.

Покой. . . . . ваґалізііу (р, в) въ лѣсу.

Удаленіа . . . ваґалізііусад (р, в) изъ лѣсу.

Удаленіе . . . ваґалізііуіт—изъ лѣсу.

Удаленіе снизу ваґалізііуад (р, в) изъ лѣсу вверхъ.

Удаленіе отъизъ ваґалізііуһад (р, в) изъ лѣсу внизъ.

Множественное число.

Сближеніе. . . ваґурвазі.

Покой. . . . . ваґурвазііу (р, в).

Удаленіе . . . ваґурвазііусад (р, в).

Удаленіе . . . ваґурвазііуіт.

Удаленіе снизу ваґурвазііуад.

Удаленіе отъизъ ваґурвазііуһад (р, в).

Ну һаракіһіра шілізі—я удалился *отъ ауль*.

Һітіс ваґалізііу ваһіс вігуку—ему *отъ тьс* ходитъ нравится.

Нушіла һванталізііу ґа дібілі сарі—*отъ* нашу *скирду* огонь попалъ.

Һіш галгалізііу уһа лів—*отъ* этомъ *дерево* дупло есть.

Нушіла каґзір дакал вацні лір—*отъ* нашемъ *домъ* много мышей есть.

Діла узіла віґлізііу дэкі вілі саві—у моего брата *отъ* *головъ* (на головѣ) рана сдѣлалась.

Урһназірсад гамрі вваґлі діулі сарі—*изъ морей* (съ морей) корабли приплывають.

Урїі дура вііів галгалізіівіт—стріла вні попала *изъ* *дерева*, т. е. прошла сквозь дерево.

Нїш шурајзівіт кваґ дэділі, ітіл дувлі дуралкас ну—*черезъ озеро* пльва, на другой берегъ вийду я.

Ца пада арсур галгалізіивад—летучая мышь полетїла *изъ дерева*.

Шїн дура діів гванзализірад—вода вні вышла *изъ земли*, т. е. показалась поверхъ земли.

Нїшді тунангуназіивад луд вігул аса—*изъ* *этихъ ружей* тебї желательное возьми, т. е. возьми любое *изъ* числа *этихъ ружей*.

Ѓула лулвазірїад нурзві дашулі сарі—*изъ* *твоихъ* *слезъ* слезы идутъ, т. е. льются.

§ 29. Единственное число.

Сближеніе. . . ваґалічу—єъ лїсу.

Покой. . . . . ваґалічuw (р, в) у лїса.

Удаленіе . . . ваґалічuwсад (р, в) отъ лїса.

Удаленіе . . . ваґалічувіт—отъ лїса.

Удаленіе снизу ваґалічуwad (р, в) отъ лїса вверху.

Удаленіе внизъ ваґалічуwїад (р, в) отъ лїса внизъ.

Множественное число.

Сближеніе. . . ваґурвачу.

Покой. . . . . ваґурвачuw (р, в).

Удаленіе. . . . . ваґурвачuwсад (р, в).

Удаленіе. . . . . ваґурвачувіт.

Удаленіе снизу ваґурвачуwad (р, в).

Удаленіе внизъ ваґурвачуwїад (р, в).

Ѓїєїоанти надеґкєра ваґалічу—я погналь скотину *къ* *лсу*.

Мазалічу наваєкє нушіла хві—*къ баранамъ* выгони нашу собаку.

Вїґліс ваґалічув вуіс вігуку—волеъ *у* *лса* жить любить.

Ну чардѣраші, а да чув уар діла урші—пока я возвращусь, у отца будетъ жить мой сынъ (говорить женщина).

Діла рурсі авачур датурра—мою дочь у матери я оставилъ.

Ніш урчі нушачув ақуніл саві—эта лошадь у насъ выкормлена.

Айна гваѣ лівхулі саві дваѣлі ваѣалічувсад—хорошій запахъ несется вѣтромъ изъ тсы (на ровномъ мѣстѣ).

Хунваллічувсад нушачу хвалал हुні лів—отъ Хунжара (Турецкаго Султана) до насъ большая дорога есть, т. е. отъ Султана до насъ далеко.

Нушачуввіт була кайбі кіці саві—отъ насъ до твоего дома близко есть.

Ваѣалічуввіт вуқун һаракиіів—отъ тса пастухъ удалился (въ сторону противоположную говорящему).

Һараклів'ін ваѣалічувад—стань вверхъ отъ тса, т. е. выше лѣса.

Діла узі бушачувад аруқас аівігулі саж—мой братъ отъ насъ уйти не хочетъ.

Ніај'оантачувад һарак мајруд—отъ скотины не удаляйся.

Ца вајна тама ірзулла ваѣалічувбад—дурной голосъ (зловѣщіе звуки) слышу я изъ тсы (лѣсъ выше говорящаго).

Дувуллішірті мазалічурбад хурі заем діқулі сарі—нагорныхъ отъ барановъ собаки лають, т. е. слышенъ лай собакъ со стороны барановъ, пасущихся на горѣ.

§ 30. Единственное число.

Сближеніе. . . ваѣалібі—къ окрестности лѣса.

Покой. . . . . ваѣалібіw (р, в) подтѣ лѣса.

Удаленіе . . . ваѣалібіwсад (р, в) отъ лѣса.

Удаленіе . . . ваѣалібіввіт—отъ лѣса.

Удаленіе снизу ваѣалібівад (р, в) отъ лѣса вверхъ.

Удаленіє внизъ ваґалиґивґад (р, в) отъ лѣса, внизъ.

Множественное число.

Сближеніє . . . ваґурваґи.

Покой . . . . . ваґурваґиw (р, в).

Удаленіє . . . . . ваґурваґиwсад (р, в).

Удаленіє . . . . . ваґурваґивит.

Удаленіє снизу ваґурваґиwад (р, в).

Удаленіє внизъ ваґурваґиwґад (р, в).

Ца дурч уґаватурра нуни ваґалиґи—деревцо посадиль я *возь лѣса.*

Маза витѣків ваґалиґив—овца пропала *около лѣса.*

ґалиґиw wанаґира ну—у *огня согрѣлся я.*

Дваґ савукј сави ваґалиґивсад—кѣтеръ дуеъ *со стороны лѣса* (на ровномъ мѣстѣ).

Нушила каґиwсад чалла ваґаґаґив лучу—*изъ нашего дома* никто не пришелъ къ тебѣ.

Ваґалиґивит хараґлѣґин шілізи—*отъ окрестностей лѣса* далеко не есть въ ауль.

Ца каґивит ца каґи хаввулкули вірар һиш хви—*отъ одного дома* къ другому бѣгаетъ эта собака.

Кувзара чарукун ваґалиґиwад—работникъ воротился *изъ окрестностей лѣса* (лѣсъ внизу).

Нушила һванґалиґивад хавѣкѣра урґла унц—*отъ нашей скурды* прогналь я чужого быка.

Ца виґ хавґаваґив ваґалиґивґад—волеґ спустился *отъ окрестностей лѣса* (лѣсъ находится наверху).

Місґитліґивґад һузи һивіґули сави шанті—*отъ мечети* тебя зовуть аульные жители.

§ 31. Таковыя *мѣстныя* формы, повидимому, свойственны всѣмъ существительнымъ. Но, кромѣ того, нѣкоторыя существительныя принимаютъ особыя формы, представляющія нѣкоторые отгѣнки значенія. Напр.

Кали—домъ, твор. каґ, форма мѣстнаго падежа: каґиw

(р, в) § 28 значить *въ домъ* вообще, хотя бы на крыльцѣ или на дворѣ, или въ стѣнахъ дома; куліу (р, в) значить *внутри дома, въ комнатѣ*.

Нішїла кажі ѓа діїлі сарї—въ вашъ домъ огонь попалъ, т. е. въ вашемъ домѣ пожаръ.

Нүшїла кажіу цалла мїгла дії агу—въ нашемъ домѣ ни одной дубовой балки нѣтъ.

Нүшїла куліу чаллагу—въ нашей комнатѣ никого нѣтъ.

Куліу ѓа ваѣаї савї—въ комнатѣ огонь потухъ.

Мухча—кошелевъ; формы мѣстнаго падежа: мухчалїзіу (р, в) и мухчанїу (р, в).

Дїла мухчалїзіу дакал ѣузі лір—на моемъ кошельѣ много узоровъ есть.

Дїла мухчанїу дакал арц лір—въ моемъ кошельѣ много серебра есть.

Фѣнѓа—коверь; фѣнѓалїзіу (р, в) и фѣнѓанїу (р, в) въ коврѣ.

Нїш фѣнѓалїзіу дакал ѓвамрі лір—въ этомъ коврѣ много дыръ есть.

Нїла узї каѣшїзулї фѣнѓанїу арухїв—твой братъ заболѣвъ, въ коврѣ унесенъ.

Қван'ї—сундукъ; қван'їлізіу (р, в) и қван'анїу (р, в) въ сундукѣ.

Нїш қван'їлізіу цалла ѓвавул агу—въ этомъ сундукѣ ни одного гвоздя нѣтъ, т. е. онъ сложенъ безъ гвоздей.

Нїш қван'анїу цалла ѓвавул агу—въ этомъ сундукѣ ни одного гвоздя нѣтъ, т. е. что внутри его не лежатъ гвозди.

Нїш қван'анїу мурһе саѓат лїв—въ этомъ сундукѣ золотые часы находятся.

Мїсқїт—мечеть; мїсқїтлізіу (р, в) и мїсқїтанїу (р, в) въ мечети.

Нїш мїсқїтлізіу нуни һадїївті ѓарѣа лір—въ этой мече-

ти мною положенные камни суть, т. е. при постройкѣ мечети я положилъ нѣсколько камней въ стѣну.

Місѣтанів мутѣлімітї вуѣулі саві—въ мечети ученики занимаются.

Подобнымъ образомъ: урѣа—молотильня—урѣанів, дувура—гора—дуврів, віса—варманъ—вісанів, дірк—вонюшня—дурків, ѣаја—дворь—ѣајнів, ѣадаула—крыльцо—ѣадаув, маѣі—хуторъ—маѣанів, ку—пашня—кув, сункі—ѣвашня—сунканів, вірѣа—кадочка—вірѣанів, вурѣа—потолокъ—вурѣанів на потолокъ, ѣуамі—отверстіе—ѣуамав, усанг—шалашъ—усанганів, ѣініѣ—пещера—ѣініѣанів или ѣініѣів, ѣѣѣа—шуба—ѣѣѣанів, вуруш—тюфякъ—вурушанів, ѣварѣа—шерстяное одѣяло—ѣварѣанів, усі—закромъ—усанів, вівза—мѣсто, гдѣ хранится мука—вівзанів и пр. Далѣе встрѣчаются формы: шін—вода—шунів за водою (идти за водою), шінѣан—мельница—шінѣана на мельницу, дузані—за дровами или по дрова, ѣуѣа—хворость—ѣуѣаѣнав за хворостомъ, ѣар—трава—ѣаллав за травой, ѣуні—дорога—ѣуніѣанав на дорогѣ. Эти послѣднія формы имѣютъ характеръ нарѣчій.

Вообще всѣ вышеозначенныя формы подвергаются измененіямъ, согласно объясненному нами въ § 27. Такимъ образомъ, отъ калі—домъ: кулі—*сближеніе*, кулів (р, в)—*покой*, кулівсад (р, в)—*удаленіе*, куліввіт—*удаленіе*, кулівад (р, в)—*удаленіе снизу*, кулівѣад (р, в)—*удаленіе вниз*.

§ 32. Мы можемъ представить только весьма немного замѣчаній касательно окончаній, которыя принимаютъ существительныя.

а) Окончаніе ѣѣна служитъ для обозначенія человѣка по роду его занятія; таковымъ образомъ: арѣіѣѣна—*полольщикъ* (который полеть негодную траву), аршіѣѣна—*жнецъ*, душіѣѣна—*пастухъ* крупной скотины, ѣајірѣѣна—*охотникъ*, ѣајліѣѣна—*богомалець*, дігліѣѣна—*молотильщикъ*, мураѣѣна—*волецъ*. Для множественнаго числа окончаніе ѣѣна замѣ-

няется посредствомъ qwæni: арфіqwæni, аршіqwæni, душиqwæni и т. д.

б) Діш служить окончаніемъ существительныхъ, означающихъ отвлеченно качество или состояніе. Такое окончаніе присоединяется непосредственно къ корню. Такимъ образомъ: æf — æfdiš — доброта, ak — akдіш — высота, ʒwærʒ — ʒwærʒдіш — тонкость, ukwa — uknadіш — старость, хвала — хваладіш — величина, ʒудар — ʒудардіш — чернота и пр. Таковыя существительныя могутъ подлежать измѣненіямъ родовыхъ буквъ, сообразно съ родомъ и числомъ предмета, къ которому они относятся, напр. уршу — уршудіш, дуршудіш, вуршудіш — толстота, waʒ — waʒдіш, даʒдіш, ваʒдіш — пустота. Впрочемъ, много встрѣчается словъ, начинающихся съ гласной и не принимающихъ родовыхъ буквъ (§ 8). Всѣ существительныя на діш имѣютъ творительный на лі (ліін, лііні), родительный на ла, именительный множественнаго на уні. Такъ напр. отъ æfdiš, твор. æfdішлі (æfdішліін, æfdішлііні), род. æfdішла, именительный множественнаго æfdішуні. Нѣкоторыя изъ таковыхъ существительныхъ требуютъ и въ единственномъ числѣ лір, а не лів (§ 9), напр. адам'лідіш человекство (въ значеніи чувствъ, понятій человеческихъ), æfʒwawwadіш — храбрость, мур'улдіш — мужество.

с) Ні служатъ окончаніемъ для существительныхъ отглагольныхъ, напр. отъ waʒis, daʒis, waʒis — прийти, происходятъ: waʒni, daʒni, waʒni — прихождение; wæʒis, dæʒis, wæʒis — сдѣлать: waʒni, daʒni, waʒni — сдѣланіе и т. п.

Творительный падежъ единственнаго кончается на лі (ліін, лііні), родит. на ē: waʒni, waʒniлі, waʒnē и т. п.

Во множественномъ таковыя существительныя, повидимому, не употребляются.

§ 33. Въ хурейлинскомъ языкѣ не встрѣчается ни увеличительныхъ, ни уменьшительныхъ: kalі — домъ — виʒтал kalі — малый домъ, домиѣ; хвалал kalі — большой домъ, домище. Незамѣтно также какихъ-нибудь общихъ правилъ для образо-

ванія названій предметовъ вѣщающихъ: зі—соль, зілq—солонка; ні—молоко, ні'бартан—молочникъ, шіqæ—чернила, шіqæбартан—чернилица; чæзір—вино, чæзірбартан—сосудъ для вина; бартан происходитъ отъ глагола бартіс—лить. Названія какъ дѣйствователей, такъ и орудій дѣйствія, обыкновенно выражаются помощью причастій, напр. отъ уфіс, читать—уфані, читатель, собств. читающій, отъ вул'іс, рѣзать—вул'ані, рѣзакъ.

§ 34. Различіе полъ существъ разумныхъ выражается обыкновенно измѣненіемъ родовыхъ буквъ въ тѣхъ существительныхъ, которыя подлежатъ таковымъ измѣненіямъ, напр. ігнава—любовникъ, дїгнава—любовница; укна—старикъ, дукна—старуха. Въ противномъ случаѣ прибавляютъ мур'ул—мужчина, һунул—женщина, урші—сынъ, рурсі—дочь и т. п. Напр. адам'ілі значитъ *человѣкъ* вообще, мур'ул адам'ілі—мужчина, һунул адам'ілі—женщина.

Самостоятельныхъ названій для означенія родства встрѣчается немного: адала узі (братъ отца), авала узі (братъ матери) дядя, адала рузі (сестра отца), авала рузі (сестра матери) тетя и т. п. Есть общія названія для выраженія цѣлыхъ категорій родства, такъ напр. кувіш, множ. кувшуні обозначаетъ всѣхъ родныхъ мужа въ отношеніи къ женѣ, и на оборотъ всѣхъ родныхъ жены въ отношеніи къ мужу: кувіш ада—тесть, кувіш ава—теща, кувіш дурл'вæ—зять (братъ мужа или жены), кувіш рурсі—свояченица. Подобнымъ образомъ: угај ада—вотчимъ, угај ава—мачиха, угај урші—пасынокъ, угај рурсі—падчерица; узіqар—двоюродный братъ, рузіqар—двоюродная сестра; қаріган, множ. қаріганті—троюродный, қаріган урші—троюродный племянникъ, қаріган рурсі—троюродная племянница; қаріган мур'ул—вообще мужчина, находящійся въ троюродномъ родствѣ, қаріган һунул—тоже о женщинахъ; ғаріган—четвероюродный, туріган—пятиюродный; вар'ікан—еще болѣе отдаленное родство.

Полю домашнихъ животныхъ, составляющихъ предметъ хозяйской заботливости, обозначается особыми названіями, равно-какъ возрастъ ихъ и другія обстоятельства: *кiwa*—баранъ, *маза*—овца, *мудара*—ягненокъ; *унц*—быкъ (всего чаще волъ), *qwael*—корова, *кача*—теленокъ, *вуза*—бычокъ, *qарга*—нетелившаяся корова; *урчи*—лошадь (вообще), *пiрhwa*—жеребецъ, *гваза*—кобыла, *тэј*—жеребенокъ, *вурка*—мерень (*урка* евнухъ); *даткwa*—пѣтухъ, *ав'а*—курица, *фица*—цыпленокъ. Вообще же, для означенія пола животныхъ мужескаго прибавляется *марга*—самецъ, женскаго *гвађа*—самка; для означенія приплода *дурпwэ*—ребенокъ, напр. *сiнка* или *марга сiнка*—медвѣдь, *гвађа сiнка*—медвѣдица, *сiнкала дурпwэ*—медвѣженокъ; *гата*—кошка, *марга гата*—котъ, *гвађа гата*—кошка, *гатала дурпwэ*—котенокъ; *фака*—орелъ, *гвађа фака*—орлица, *факала дурпwэ*—орленокъ; *хwi*—собака, *марга хwi*—кобель, *гвађа хwi*—сука, *кађа*—щенокъ; *лампа* или *марга лампа*—осель, *гвађа лампа*—ослица, *дагwa*—осленокъ.

§ 35. Прилагательныя, означающія качество или обстоятельство, образуются посредствомъ присоединенія къ простымъ корнямъ того или другого окончанія.

а) Если простой корень кончается на гласную, то прилагательное образуется помощью присоединенія къ нему окончанія *л*, напр. *ара*—*арал*—здоровый, *аду*—*адул*—праздный, *wæбу*—*wæбул*—прохладный, *уршу*—*уршул*—толстый, *дурка*—*дуркал*—дорогой, *дурђа*—*дурђал*—дешевый, *духу*—*духул*—умный, *ђагwa*—*ђагwал*—красивый, *нарза*—*нарзал*—просторный, *ђура*—*ђурал*—пѣшій, *пiлта*—*пiлтал*—худощавый, *ишта*—*иштал*—малый, *кумха*—*кумхал*—общій, *кwирва*—*кwиркал*—сложенный вдвое, *мурi*—*мурiл*—сладкій, *ђирѣа*—*ђирѣал*—длинный, *ђула*—*ђулал*—неполный, *разi*—*разил*—довольный, *сага*—*сагал*—новый, *туту*—*тутул*—разбросанный, *ум'у*—*ум'ул*—чистый, *уђа*—*уђал*—острый, *waга*—*waгал*—сухой, *wана*—*wанал*—теплый, *хwала*—*хwалал*—большой, *цайна*—*цайнал*—собранный, *ђуца*—

ѳуцал—худой, ѳум'а—ѳум'ал—твердый и пр. Отъ корня ук- на прилагательное есть также укна—старый, отъ бура—бу- рал и бура—пѣшій, отъ бур'а—бур'ал и бур'а—сирота.

b) Если простой корень кончается на согласную, то при- лагательное всего чаще образуется помощью присоединенія къ нему окончанія *іл*, напр. ак—акіл—высокій, ваф—вафил— пустой, уѳар—уѳарил—жаркій, уѳар—уѳарил—холодный, вав- сур—вавсурил—усталый, гуш—гушил—голодный, гваф—гва- бил—пахучій, зудур—зудурил—смѣшанный, діц—діцил—тяже- лый, дірц—дірцил—ровный, ѳаһ—ѳаһил—возмужалый, һарак— һаракил—далекій, һамад—һамадил—легкій, кіц—кіцил—близ- кій, карѳ—карѳил—сильно желающій (*sehnsüchtig*), куме— кумкил—легкій, (*léger*), ках—вахил—робкій, кавш—кавшил— нездоровый, кærк—кærкил—шибкій, куй—куйил—наклон- ный, кїјин—кїјинил—затруднительный, куват—куватил—силь- ный, кæv—кæвил—оторванный, мурһ—мурһил—глубокій, мал- һвæм—малһвæмил—смирный, назик—назикил—тонкій и мало- рослый, пуч—пучил—испорченный, рај—рајил—подвластный, рах—рахил—неожиданный, һваһ—һваһил—низкій, сак— сакил—бережливый, сәј—сәјил—мелкій, тук—тукил—сытный, гордый, твæк—твæвил—порѣзанный, таш—ташил—стоящій, тинт—тинтил—открытый, хумар—хумарил—скучный, увæһ— увæһил—презрѣнный, уруз—урузил—стыдливый, уз—узил— толстый, ват—ватил—свободный, хам—хамил—гордый, цуг— цугил—равный, цун—цунил—одиновій; царк—царкил—одино- кій (безъ подкладки), ѳæв—ѳæвил—темный, ѳірһ—ѳірһил—жир- ный, ѳах—ѳахил—дурной и пр.

c) Иногда изъ простого корня, кончающагося на соглас- ную, прилагательное образуется помощью присоединенія къ нему окончанія *а*; большею частью при этомъ употребительна и форма на *ил*; напр. урц—урца—ветхій, древній, вїрһ—вїрһа и вїрһил—рыжій, варһ—варһа и варһил—прямой, укуѳ— укуѳа и укуѳил—желтый, умх—умха—пустой, зурш—зурша

и зуршіл—сѣрый, зwærѣ—зwærѣа и зwærѣил—тонкій, зурѣ—зурѣа и зурѣил—сырой, һавѣ—һавѣа и һавѣил—синій, һинтін—һинтінa и һинтінил—красный, kwæвѣ—kwæвѣа и kwæвѣил—бѣлошей (имѣющій бѣлую шею), кулг—кулга и кулгил—пестрый, һwanѣ—һwanѣа и һwanѣил—глухой, царк—царка и царкил—одинокій (безъ подкладки), ѣудар—ѣудара и ѣударил—черный, чурх—чурха и чурхил—густой, шінш—шінша и шіншил—зеленый, ѣув—ѣува и ѣувил—бѣлый. Какъ видно, большая часть изъ приведенныхъ въ примѣръ прилагательныхъ служитъ для означенія цвѣтовъ.

d) Слѣдующія прилагательныя не принимаютъ или могутъ не принимать никакой приставки въ корню, т. е. тождественны съ нимъ: авзур (авзурил) цѣлый, азгін (азгінил) лѣвивый, мæлхун—прожлятый, маѣур (маѣурил)—безумный, міскін (мискінил)—бѣдный, наѣас (наѣасил)—окаянный, пæқір—(пæқіріл)—бѣдный, суѣур (суѣурил)—слѣпой, усал—слабый. Нѣкоторыя прилагательныя, въ видѣ исключеній, принимаютъ окончанія, не подходящія подъ приведенные образцы, какъ то: аwmуз—awмузан (awмузил)—четыреугольный, walқ—walқwa (walқил)—хромой, æл—æлһа—хорошій, waj—wajһа—дурной.

§ 36. Нѣкоторыя прилагательныя подлежатъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ по родамъ и числамъ (§ 8), согласуясь съ существительными, къ которымъ они относятся. Такъ напр. walқwa адам'илі—хромой человекъ, далқwa һунул—хромая женщина, walқwa галга—кривое дерево, walқті адам'улі—хромые люди, walқті һунні—хромые женщины, далқті галгуві—кривыя деревья. Таковыя измѣненія всего чаще встрѣчаются въ началѣ, иногда въ серединѣ и только въ исключительныхъ случаяхъ въ концѣ; такъ напр. даwлашiw—даwлашір, даwлашів—богатый, но слово это, имѣя значеніе прилагательнаго, очевидно, составлено изъ даwла—богатство и прилога шiw (р, в) на.

Касательно таковыхъ измѣненій сдѣлаемъ слѣдующія замѣчанія:

а) Прилагательныя, начинающіяся съ гласной а въ мужскомъ родѣ единственнаго числа, т. е. не принимающія надставки w, не подлежатъ вообще никакимъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ. Такъ напр. акіл адам'ілі—высокій человѣкъ, акіл бунул—высокая женщина, акіл урчі—высокая лошадь, акті адам'улі, акті бунні, акті урчі. Подобнымъ образомъ: арал—здоровый, авзур—цѣлый, аззін—лѣтний, адул—праздникъ, аумуз—четыреугольный и пр.

б) Прилагательныя, начинающіяся въ мужскомъ родѣ единственнаго числа съ гласныхъ і или у, могутъ принимать для женскаго и средняго рода и для всѣхъ родовъ множественнаго числа надставки в и д; напр. іштал адам'ілі—маленькій человѣкъ, діштал бунул—маленькая женщина, віштал галга—маленькое дерево; во множ. віштаті адам'улі, віштаті бунні; узіл адам'ілі—толстый человѣкъ, дузіл бунул, вузіл урчі, вузіл адам'улі, вузіл бунні, дузіл урчі. Таковымъ же измѣненіямъ подлежатъ: урқа—ветхий, убаріл—жаркій, убаріл—холодный, укуба—желтый, уршу—толстый, уғал—острый, укна—старый и пр. Впрочемъ, встрѣчаются прилагательныя, начинающіяся съ і или у и не подлежащія подобнымъ измѣненіямъ, какъ то: імбул—лишній, усал—слабый, ум'ул—чистый, урухіл—робкій, урузіл—стыдливый. Въ ууәѣ—презрѣнный измѣненіе происходитъ во второй буквѣ: урәѣ, уәѣ.

в) Прилагательныя, начинающіяся въ мужскомъ родѣ единственнаго числа съ w, измѣняютъ эту букву въ женскомъ и среднемъ родѣ единственнаго и во всѣхъ родахъ множественнаго числа на д и в; какъ напр. waфіл—пустой (дафил, вафил, вафті, дафті), warба—прямой, wәбул—прохладный, wамсуріл—усталый, wатіл—свободный и пр. Встрѣчаются прилагательныя, начинающіяся съ w и не подлежащія таковымъ перемѣнамъ, какъ то: wанал—теплый, wагал—сухой, wајна—дурной.

§ 37. Прилагательныя, относящіяся къ существительнымъ, находящимся во множественномъ числѣ, принимаютъ окончаніе ті, которое присоединяется прямо къ корню, напр. корень ара, прилаг. арал—здоровый, множ. араті; аду, адул—праздный, адуті; авзур, авзур—цѣлый, авзурті; аѣл, аѣлна—хорошій, аѣлті; вај, вајна—дурной, вајті и т. п. Прилагательныя, вончающіяся на а, имѣють для множественнаго числа, кромѣ формы на ті, образованной изъ корня, еще форму съ окончаніемъ ві, присоединяемымъ къ формѣ единственнаго числа прилагательнаго, какъ-то: укна—старый, множ. дукнаті или дукнаві, бура—гнѣшій—бураті и бураві, бур'а—сиротствующій—бур'аті и бур'аві, урча—ветхий—дурчті и дурчаві, вірпа—рыжий—вірпті и вірпаві, варпа—прямой—дарпті и дарпаві, укуѣа—желтый—дукуѣті и дукуѣаві, умха—пустой—умхті и умхаві, зурша—сѣрый—зуршті и зуршаві, зѡѡѣрѣа—тонкій—зѡѡѣрѣті и зѡѡѣрѣаві, зурѣае—сырой—зурлті и зурлѣаві, бавѣа—синій—бавѣті и бавѣаві, пінтіна—красный—пінтінті и пінтіनावі и т. д. Хвалал, большой, имѣеть во множественномъ числѣ хулті. Если прилагательное подлежитъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ, то оно можетъ и не принимать окончанія множественнаго числа, такъ какъ число это обозначается уже самымъ измѣненіемъ буквъ. Такъ напр. укна ада—старый отецъ, во множ. вукнаті адні—старые отцы, но можно сказать также: вукна адні; дукна ава—старая мать, во множ. вукнаті авні или вукна авні; вукна урчі—старая лошадь, во множ. дукнаті урчі или дукна урчі.

§ 38. Прилагательныя, находясь впереди своихъ существительныхъ, согласуются съ ними только въ родѣ и числѣ, но не въ падежахъ. Такимъ образомъ:

Единственное.

Множественное.

Имен. акіл адам'ілі—высокій человекъ

акті адам'улі

Твор. акіл адам'іј (адам'іј'ін, адам'іј'іні)

акті адам'ула (лаан,
лаані).

Единственное число.

<i>Имен.</i> Будара—черный	авзур—цѣлый
<i>Твор.</i> Бударали (ліін, лііні)	авзулли (ліін, лііні)
<i>Род.</i> Бударала	авзулла
<i>Дат.</i> Бударалис	авзуллис

Множественное число.

<i>Имен.</i> Бударти	авзурти
<i>Твор.</i> Бударта (таан, таані)	авзурта (таан, таані)
<i>Род.</i> Будартѣла	авзуртѣла
<i>Дат.</i> Будартес	авзуртес

Единственное число.

<i>Имен.</i> міскін—бѣдный	вайна—дурной
<i>Твор.</i> міскіј (іј'ін, іј'іні)	вайналі (ліін, лііні)
<i>Род.</i> міскѣ	вайнала
<i>Дат.</i> міскіјс	вайналіс

Множественное число.

<i>Имен.</i> міскінті	вајті
<i>Твор.</i> міскінта (таан, таані)	вајта (таан, таані)
<i>Род.</i> міскінтѣла	вајтѣла
<i>Дат.</i> міскінтес	вајтес

§ 39. Прилагательныя, производныя отъ существительныхъ, имѣють обыкновенно форму родительнаго падежа единственнаго или множественнаго числа существительнаго. Напр. урцуд — дрова, род. урцwā.

Урцwā калі—дровяной, т. е. деревянный домъ.

Урцwā саві діла калі—деревянный есть мой домъ.

Урцwā сарі діла кулли—деревянные суть мои дома.

Піш калі урцwā саві—этотъ домъ деревянный.

Карѣа—камень, род. карѣā.

Карѣā саві діла калі—каменный есть мой домъ.

Карѣā сарі діла кулли—каменные суть мои дома.

Ѓа—огонь, род. уā; уā ранг—огненный цвѣтъ.

Кіwа—баранъ, род. кіwала; кіwні—бараны, род. кіwнѣла.

Кіwала саві дїла бѣка—баранья есть моя шуба; при этомъ подразумѣвается или какъ-бы выражается, что шуба сдѣлана изъ шкуры одного барана. Чаше говорится:

Кіwнѣла бѣка—баранья шуба, кіwнѣла бѣкні—баранья шубы.

Кіwнѣла саві дїла бѣка—баранья есть моя шуба.

Кіwнѣла дїла саві—баранья моя есть.

Кіwнѣла сарі дїла бѣкні—баранья суть мои шубы.

Кулкі—воръ, род. кулкіла; кулкіні—воры, род. кулкінѣла.

Ніш кулкіла हुні саві—это воровская дорога.

Кулкіла саві ніш हुні—воровская есть эта дорога.

Кулкінѣла हुні саві ніш—воровская дорога есть эта.

Кулкінѣла саві ніш हुні—воровская есть эта дорога.

Кулкінѣла हुндурі сарі нішді—воровскія дороги суть эти.

Кулкінѣла сарі нішді हुндурі—воровскія суть эти дороги.

Впрочемъ, не всегда прилагательныя такого рода имѣють форму родительнаго падежа. Такъ напр. हुnwā палтар—значитъ платье жены, हुnwul-палтар—женское платье, мурул палтар—мужское платье.

Нішді हुnwul-палтурті сарі—эти женскія платья суть.

Іш варбіі—сегодня; іш варбіѣ дарс—сегодняшняго дня урокъ; іш варбіріл дарс—сегодняшній урокъ.

Дарс лів іш варбіріл—урокъ есть сегодняшній.

Іш варбіріл дарс саві ніш—сегодняшній урокъ есть этотъ.

Іш варбіріл дарс лів ѣаѣалла—сегодняшній урокъ есть и завтра.

Таковыя прилагательныя, находясь отдѣльно отъ своихъ существительныхъ, могутъ склоняться.

Имен. кіwнѣла—бараній урцwā—деревянный

Твор. кіwнѣлај (лај'ін, лај'іні) урцwaj (ај'ін, ај'іні)

Род. кіwнѣлā урцwā

Дат. кіwнѣлајс урцwajс

Кіwнѣлā wаѣ wуділ сајā?—бараньей хозяйинъ кто есть?

Кіwnѣлајзів Ђwамі лів—въ бараньей есть дыра.

Кіwnѣлајзір Ђwамрі лір—въ бараньей есть дыры.

Для множественнаго числа таковыя прилагательныя особыхъ формъ не имѣють

§ 40. Прилагательныя съ ослабленнымъ значеніемъ обыкновенно составляются изъ нарѣчій, къ которымъ присоединяется окончаніе оан, т. е. какъ (§ 22). Замѣтимъ предварительно, что нарѣчія качественныя большею частію принимаютъ форму творительнаго падежа прилагательнаго (§ 38).

Пінтіна—красный, пінтіюан—красноватый; шініша—зеленый, шінішлюан—зеленоватый; Ђува—бѣлый, Ђувлюан—бѣловатый; укуѢа—желтый, укуѢлюан—желтоватый; маѢур—глупый, маѢудлюан—глуповатый.

Калі шінішлюан саві—крыша зеленовата.

Піш адам'ілі ца кесек маѢудлюан саж—этотъ человекъ глуповатъ.

ШінішаѢуна Тарќа—зеленоватый камень, т. е. подобный зеленому (§ 21).

Шінішќајдā Тарќа—зеленоватый камень, т. е. зеленого вида камень; ќајда—видъ.

Урух—трусливый, урухќан—трусъ, урухтус—трусоватый, урухтусѢуна, урухтуслюан, урухќаніѢуна, урухќанлюан.

§ 41. Хюркилинскія прилагательныя не имѣють особыхъ формъ для *степеней сравненія*, которыя выражаются обыкновенно различными оборотами предложенія.

Равенство качества выражается помощью падежа равняющаго или тождественнаго (§§ 20 и 22).

Урші адацад лів—сынъ съ отца, т. е. сынъ такого же роста, какъ отецъ.

Рурсі авацад лір—дочь съ мать есть.

Тәј урчіцад лів—жеребенокъ съ лошадь есть.

Уршві адніцад лів—сыновья съ отцовъ суть.

Узіра æйна саж рузіоан—братъ такъ же хорошъ, какъ сестра, букв. и братъ хорошъ есть, какъ сестра.

Рузіра æйна сарі узіоан—сестра такъ же хороша, какъ братъ.

Узвіра æіті саві рузвіоан—братъя такъ же хороши, какъ сестры.

Рузвіра æіті саві узвіоан—сестры такъ же хороши, какъ братъя.

Говорится также: діла адазі лів һіш—онъ съ моего отца, онъ равень по качествамъ моему отцу.

Для выраженія *неравенства качества*, названіе предмета, служащаго для сравненія, ставится въ падежъ уступающемъ (§ 23).

Адајшів һіт іштәлі саж—отца онъ меньше.

Урші іштәлі саж авајшів—сынъ меньше матери.

Урші хваләлі саж авајшів—сынъ больше матери.

Рурсі діштәлі сарі авајшір—дочь меньше матери.

Урші іштәлі саж галгајшів—сынъ меньше дерева.

Рурсі діштәлі сарі галгајшір—дочь меньше дерева.

Анқи дуркалі сарі муқіјшір—пшеница дороже ячменя.

Анқи дуркалі сарі урцуліјшір—пшеница дороже дровъ.

Карба діқлі саві шініјшів—камень тяжелѣ воды.

Узі æйна саж рузіјшів—братъ лучше сестры.

Рузі æйна сарі узіјшір—сестра лучше брата.

Узві æіті саві рузвіјшів—братъя лучше сестеръ.

Можно связать также:

Узі æйна саж рузіоан аһіј—братъ лучше сестры, букв. братъ хорошъ есть, какъ сестра не будучи; аһіј форма нарѣчя, производная отъ аһін—не есть, имѣетъ значеніе *чьмъ*.

Рузі æйна сарі узіоан аһіј—сестра лучше брата.

Узві æіті саві рузвіоан аһіј—братъя лучше сестеръ.

Усиливающее значеніе имѣютъ прилагательныя:

Іштәлі—меньшой, хваләлі—большій, ҫударіл—болѣе

черный, шінішіл—болѣе зеленый, ланѣл—болѣе голубой и пр., означающія цвѣта (§ 35, с). Такъ напр.

Піш діла іштәліл узі саж—это есть меньшей мой братъ.

Віха нам шінішіл қар—дай мнѣ болѣе зеленую траву.

Низшая степень качества выражается отрицательно.

Узі әйна аһин рузіоан—братъ не такъ хорошъ, какъ сестра, букв. братъ хорошъ не есть, какъ сестра. Въмѣсто әйна аһин, говорится обыкновенно слитно әйнаһин.

Рузі әйна аһин (әйнаһин) узіоан—сестра не такъ хороша, какъ братъ.

Узі әһті аһин (әһтәһин) рузіоан—братья не такъ хороши, какъ сестры.

Узі хвалал аһин рузіоан—братъ не такъ великъ, какъ сестра.

Узі хуліті аһин (хулітәһин) рузіоан—братья не такъ велики, какъ сестры.

Узі әйна аһин (әйнаһин) рузіжішіу—братъ не лучше сестры.

Превосходная степень можетъ быть выражена различнымъ образомъ.

Діла узі җақлі (веҗла) әйна саж—мой братъ очень хорошъ.

Діла узі җақлі (веҗла) әһҗавва саж—мой братъ очень храбръ.

Діла узі җақлі (веҗла) әйна саж адам'уләла урҗав—мой братъ прекраснѣйшій есть между людьми.

Діла узі җақлі (веҗла) әйна саж адам'уләла урҗавад—мой братъ прекраснѣйшій есть изъ людей.

Діла рузі җақлі (веҗла) җагвал сарі рурсвәла урҗар (урҗарад)—моя сестра прекраснѣйшая есть между дѣвушками (изъ дѣвушекъ).

Діла рузі әһтіжішіра әйна сарі—моя сестра, и чѣмъ прекрасныя, прекрасна есть, т. е. моя сестра прекраснѣйшая изъ прекрасныхъ.

Павлала æбнагуна—лучшій изъ трехъ.

§ 42. *Мѣстоименія* личныя суть *всякой* категоріи, т. е. различіе категорій въ нихъ ничѣмъ не обозначается.

Единственное число.

<i>Имен.</i> .. ну—я	фу—ты	hit—онъ, она, оно.
<i>Равн.</i> .. нуцад	фуцад	hitцад.
<i>Упод.</i> .. нузуна (нті)	фузуна (нті)	hitзуна (нті).
<i>Тож.</i> .. нуоан	фуоан	hitоан.
<i>Уст.</i> .. нујшіw (р, в)	фујшіw (р, в)	hitјшіw (р, в).
<i>Твор.</i> .. нуні	фуні	hitнін (hitніні).
<i>Род.</i> .. діла	фула	hitла.
<i>Дат.</i> .. нам	фуд	hitіс.

Множественное число.

<i>Имен.</i> .. нуша—мы	фуша—вы	hitті—они, онѣ.
<i>Равн.</i> .. нушацад	фушацад	hitтіцад.
<i>Упод.</i> .. нушагуна (нті)	фушагуна (нті)	hitтігуна (нті).
<i>Тож.</i> .. нушаоан	фушаоан	hitтіоан.
<i>Уст.</i> .. нушајшіw (р, в)	фушајшіw (р, в)	hitтіјшіw (р, в).
<i>Твор.</i> .. нушаан (ні)	фушаан (ні)	hitтілі (ліін, ліні).
<i>Род.</i> .. нушіла	фушіла	hitтіла.
<i>Дат.</i> .. нушім	фушім	hitтіліс.

§ 43. Основныя формы *мѣстныхъ* падежей мѣстоименій личныхъ представляются въ слѣдующемъ видѣ:

Отъ ну—я: діві—въ меня, дічу—во мнѣ, дібі—около меня.

Отъ фу—ты: фузі—въ тебя, фучу—къ тебѣ, фубі—около тебя.

Hit—онъ, она, оно: hitізі—въ него (нее), hitічу—къ нему (ней); hitібі—около него (нея).

Нуша—мы: нушазі—въ насъ, нушачу—къ намъ, нушабі—около насъ.

Фуша—вы: фушазі—въ васъ, фушачу—къ вамъ, фушабі—около васъ.

hītī—они, ояѣ: hītīlīvī—въ нихъ, hītīlīčy—къ нимъ, hītīlībī—около нихъ.

Производныя формы образуются изъ основныхъ по общимъ правиламъ (§ 27), напр.

<i>Сближеніе</i>	дзі—въ меня	нушазі—въ насъ.
<i>Покой</i>	дзіw (р, в) во мнѣ	нушазіw (р, в).
<i>Удаленіе</i>	дзіwсад (р, в) изъ меня	нушазіwсад (р, в).
<i>Удаленіе</i>	дзіwвīt—изъ меня	нушазіwвīt.
<i>Удаленіе снизу</i> .	дзіwад (р, в) изъ меня вверхъ	нушазіwад (р, в).
<i>Удаленіе внизъ</i> .	дзіwħад (р, в) изъ меня внизъ	нушазіwħад (р, в).

§ 44. Родительные падежи всѣхъ вышеозначенныхъ мѣстоименій личныхъ составляютъ *мѣстоименія притяжательныя*. Такимъ образомъ: діла узі—мой братъ, діла рузі—моя сестра, діла узві—мой братья и т. д. Ёула узі—твой братъ, hītīла узі—его (ея) братъ, нушіла узі—нашъ братъ, ёушіла узі—вашъ братъ, hītīтēла узі—ихъ братъ.

Діла узіла ёунул—моего брата жена; діла рузіла урші—моей сестры сынъ; нуні мукі дītħира діла урчїлїс—я даль ячмень моей лошади, буwв. мною ячмень дался моей лошади.

Если таковыя мѣстоименія притяжательныя стоятъ отдѣльно отъ своихъ существительныхъ, то они подлежатъ всѣмъ падежнымъ измѣненїямъ, но не имѣютъ особыхъ формъ для множественнаго числа, подобно какъ и прилагательныя, производныя отъ существительныхъ (§ 39).

<i>И.</i> діла—мой	ёула—твой	hītīла—его (ея).
<i>Т.</i> ділаj (ділаj'ин, ділаj'ині)	ёулаj (j'ин, j'ині)	hītīлаj (j'ин, j'ині).
<i>Р.</i> ділā	ёулā	hītīлā.
<i>Д.</i> ділаjс	ёулаjс	hītīлаjс.
<i>И.</i> нушіла—нашъ	ёушіла—вашъ	hītīтēла—ихъ.
<i>Т.</i> нушілаj (j'ин, j'ині)	ёушілаj (j'ин, j'ині)	hītīтēлаj (j'ин, j'ині).
<i>Р.</i> нушілā	ёушїлā	hītīтēлā.
<i>Д.</i> нушілаjс	ёушілаjс	hītīтēлаjс.

Всѣ прочія падежныя формы, равно какъ и формы мѣстныхъ падежей, образуются по общимъ правиламъ.

Ніш урчі діла саві—эта лошадь моя есть.

Діла саві ніш урчі—моя есть эта лошадь.

Діла сарі нішді урчі—мои суть эти лошади.

Ніш урчі нітіла саві—эта лошадь есть его.

Діла урчі айна саві нітілајшів } моя лошадь лучше,
Діла урчі айна саві нітілаоан аніј } чѣмъ его.

Ніула урчі кærклі дуѣвулкангва, ділајіні білавалта—твоя лошадь хотя скоро скачетъ, (но) моею оставляется назади.

Ніула узі вақів, діла аївақів—твой братъ пришелъ, мой не пришелъ.

Ділајс діха арц—моему дай деньги.

Урусла кә калі һамһаму'вірар, нушілә дірқил вірар—русского дома крыша покатая бываетъ, нашего плоская.

Нушілајс'оан аніј, һиттѣлајс хвалал кәуллүе віраргва, нушіла сірбілі сарі—нашимъ чѣмъ, ихъ большая услуга дѣлается хотя, наши жирны суть. Говорится о баранахъ, что хотя ихъ баранамъ болѣе приволья и холи, чѣмъ нашимъ, но наши жирнѣе.

§ 45. Въ противоположность другимъ дагестанскимъ языкамъ, хюркилинскій весьма скуденъ *мѣстоименіями возвратными*, какъ то обнаруживается изъ слѣдующихъ примѣровъ.

Нуні віціра діла урчі—я продалъ свою лошадь (мою лошадь).

Ніуні віцаді ніула урчі—ты продалъ свою лошадь (твою лошадь).

Нушаан діціра нушіла урчі—мы продали своихъ лошадей (нашихъ лошадей).

Ніушаан діцадә нушіла урчі—вы продали своихъ лошадей (вашихъ лошадей).

Нам асіра нуні урчі—себѣ купилъ я лошадь (мнѣ купилъ я и пр.).

Ѓуні асаді ѓуд урчі—ты купилъ себѣ лошадь (ты купилъ тебѣ и пр.).

Нушаан асіра нушім урчі—мы купили себѣ лошадь (мы купили намъ и пр.).

Ѓушаан асадѣ ѓушім урчі—вы купили себѣ лошадь (вы купили вамъ и пр.).

Предложеніе: *онъ говоритъ, что онъ кади*, можетъ возбудить недоумѣніе въ томъ отношеніи, что не объясняетъ, говоритъ ли говорящій о себѣ или о комъ либо другомъ. На хюрвидинскомъ языкѣ недоразумѣніе устраняется слѣдующими двумя оборотами предложенія:

Ѓит іқулі саж қаді сажра ілі—онъ говоря есть кади есмь говоря, т. е. онъ говоритъ о себѣ, что онъ кади.

Ѓит іқулі саж ѓит қаді саж ілі—онъ говоря есть онъ кади есть говоря, т. е. онъ говоритъ о другомъ, что онъ кади.

§ 46. Мѣстоименія *возвратныя* употребляются только въ 3-мъ лицѣ.

Единственное.

Множественное.

Имен. муж. саж, женск. сарі, средн. саві сарі, саві.

Твор. суніин (суніині) чу'ні.

Род. суніла или сунна чула.

Дат. суніс чус.

Саж вѣқів ѓішқу—самъ онъ пришелъ сюда.

Саві вусулі саві—сами они спятъ.

Ѓітіин віців ѓітіла урчі—онъ продалъ его лошадь.

Ѓітіин віців сунна урчі—онъ продалъ свою лошадь.

Ѓіттілі діців чула урчі—они продали своихъ лошадей.

Ѓит сунна адачу арқес іқулі саж—онъ къ своему отцу пойду говоря есть, т. е. онъ говоритъ, что пойдетъ къ своему отцу.

Ѓітіин асів ѓітіс урчі—онъ купилъ ему лошадь.

Ѓітіин асів суніс урчі—онъ купилъ себѣ лошадь.

Нуні вітѓира діла урчі ѓітіс—я далъ свою лошадь ему.

Нітїін гїв нам сунїла урчі—онъ даль мнѣ свою лошадь.
Калї вѣрїв сунїін—самъ построилъ домъ.

Дїла адаан сунїін вїлдуїл тавтар савї нїш—моїмъ от-
цомъ самимъ написана книга эта.

Нумбра чу'ні хївіл қалла дїх чу'ні вїрғун—ослами са-
мими принесенный травы вьюкъ самими сѣдєнь.

Сунїін заїавѣрївил масла сунїін акрї вадав—самимъ ис-
траченного имущества самимъ плата пусть сдѣлается, т. е.
пусть самъ заплатитъ за то, что самъ истратилъ.

Нїшдї шанта чу'ні чушї валаһ лївһулї савї—этими сель-
скими жителями самими на себя бѣда наводится.

Говорится: нушаан шїдаїра нїттєла урчі—мы видѣли ихъ
лошадей, и также: нушаан шїдаїра чула урчі. Въ первомъ
случаѣ указывается на людей, о которыхъ мы говоримъ; во
второмъ они извѣстны уже по сказанному о нихъ прежде.

§ 47. Слѣдующія формы имѣють значеніе: я одинъ, ты
одинъ, онъ одинъ и пр.; иногда же—я самъ, ты самъ, онъ
самъ и пр.

<i>Имен.</i>	нвал—я одинъ	нвал—ты одинъ	сајал—онъ одинъ.
<i>Твор.</i>	нунел	нунел	сунїнал.
<i>Род.</i>	дїлал	нулал	сунїлал.
<i>Дат.</i>	намал	нудал	сунїсал.

<i>Имен.</i>	нушал—мы одни	нүшал—вы одни	савел—они одни.
<i>Твор.</i>	нушаанел	нүшаанел	чу'нел.
<i>Род.</i>	нушїлал	нүшїлал	чулал.
<i>Дат.</i>	нушїмал	нүшїмал	чусал.

Нвал мурдер'усну, ватава нунї—я самъ сяду верхомъ,
оставь ты, т. е. я сяду верхомъ и безъ твоей помощи.

Warx waқїсіл һалмаз аїівну, нвал арїқwænна нїæжлї—
вмѣстѣ идущїй товарищъ не будучи, я одинъ пошелъ въ Мек-
ку, т. е. такъ-какъ товарища не нашлось, то я одинъ пошелъ
въ Мекку. Нудал нївїлу нїш урчі нудал узїлі, вїбæс нївїлу?—

тебѣ одному (т. е. совсѣмъ ли тебѣ?) отдана эта лошадь твоимъ братомъ, кормится дана ли, т. е. отдана ли тебѣ совсѣмъ эта лошадь или только на время для прокормленія?— Намал гивіа саві—миѣ отдана она (совсѣмъ).

Пула узілі, царіл адам'ѣ іқала агулі, суніінал вѣқів һіш шінқан—твоимъ братомъ, другого человекѣа помощь не будучи, самимъ собою сдѣлана эта мельница, т. е. твой братъ, безъ помощи кого-либо, самъ собою построилъ эту мельницу.

Діла узіла суніінал дурзан саві һіш—моего брата одного стадо есть это, т. е. принадлежитъ ему одному.

Сунісал шілізівад діқаллі калі вѣқілі саж һішіін—для одного себя вѣ аула домъ построилъ онъ.

Нушіла дурһіні савел саві—наши дѣти одни суть, т. е. никого при нихъ нѣтъ.

§ 48. Мѣстоименія *указательныя* суть, вмѣстѣ съ тѣмъ, и мѣстоименія личныя 3-го лица. Изъ числа ихъ мы рассмотримъ (§§ 42, 43, 44) һіт, которое всего чаще употребляется и служитъ для указанія на предметы, находящіеся въ одинакомъ разстояніи, какъ отъ того, который говоритъ, такъ и отъ того, которому говорятъ или, по крайней мѣрѣ, въ безразличномъ въ обоимъ положеніи. *Һіт всякаго* рода: һіт мур'ул—этотъ мужъ, һіт һунул—эта жена, һіт калі—этотъ домъ. *Һіт* согласуется съ существительнымъ въ числѣ: һітті му'лі—эти мужья, но не согласуется въ надежахъ.

Һіт мур'ул—этотъ мужъ   һітті му'лі—эти мужья.

Һіт мур'уж   һітті му'ла (му'лаан, му'лаані).

Һіт мур'wā   һітті му'лѣла.

Һіт мур'ужс   һітті му'лес.

Эти замѣчанія относятся и до всѣхъ другихъ мѣстоименій указательныхъ.

Единственное.

Имен. һіш

Твор. һішіін (һіні)

Множественное.

һішді.

һішділі (ліін, ліні).

<i>Род.</i> . hīšila	hīšdēla.
<i>Дат.</i> . hīšic	hīšdīlic.

Hīš служитъ для обозначенія предметовъ, находящихся ближе къ говорящему, чѣмъ къ тому, которому говорится.

Единственное. . . . . . *Множественное.*

<i>Имен.</i> hīl	hīldī.
<i>Твор.</i> . hīlīn (īnī)	hīldīli (līn, līnī).
<i>Род.</i> . hīlila	hīldēla.
<i>Дат.</i> . hīlic	hīldīlic.

Hīl указываетъ на предметы, находящіеся ближе къ тому, которому говорится, чѣмъ къ тому, который говоритъ.

Такъ же, какъ hīš и hīl, склоняются hīç и hīx. Первое указываетъ на предметы, находящіеся *выше* говорящаго, а второе на предметы, находящіеся *ниже* его.

Вмѣсто hīt, hīš, hīl, hīç и hīx употребительны: it, iш, il, iç, ix. Обыкновенно говорится: iш варѣи—сегодня, iш дуғи—сегодня ночью, iш дус—въ этомъ году и пр.

Изъ мѣстоименій указательныхъ образуются прилагательныя: hītçуна, hīšçуна, hīlçуна, hīççуна, hīxçуна (§§ 12 и 21), которыя всѣ означаютъ *таковой* съ различными отгѣнками указанія. Также образуются нарѣчія: hīt'oaј, hīš'oaј, hīl'oaј, hīç'oaј, hīx'oaј, общее значеніе которыхъ есть *такъ*.

Hītçуна и проч. склоняются слѣдующимъ образомъ.

Единственное. . . . . . *Множественное.*

<i>Имен.</i> hītçуна	hītçунті.
<i>Твор.</i> . hītçунали (лїн, лїні)	hītçунта (aan, aani).
<i>Род.</i> . hītçунала	hītçунтēла.
<i>Дат.</i> . hītçуналиç	hītçунтес.

Hītçуна шēhaira нуні—подобнаго я не видалъ.

Hīšdīçунті дакал сарі—подобныхъ много есть.

Hīt'oaј аді hуnī—такъ сказалъ ты.

§ 49. Мѣстоименіе *вопросительное* ча?—кто? не имѣеть

множественнаго числа и образуетъ свои падежныя формы отъ другого корня.

Имен. ча? твор. шіні? род. шіла? дат. шіс?

Мѣстныя формы суть: шізі? шічу? шібі? Отъ ча, по общимъ правиламъ, происходятъ формы: чацад? чагуна? чајшіу? чаоан?

Ча саја?—кто есть (кто тамъ)?

Шіні гівā?—кто даль?

Шіла савē һиш кали?—чей этотъ домъ?

Шіс гішā?—кому дать?

Шізі һæрһæ агівā?—въ кого попала пуля?

Шічу æрiqwæнā һит?—къ кому пошелъ онъ?

Шібі һајһивā?—подлѣ кого онъ упалъ?

Чацад лівā?—съ кого онъ есть, т. е. съ кого онъ растетъ?

Чагуна саја?—какъ кто онъ есть (на кого онъ похожъ)?

Чајшіу хвалалā?—кого онъ больше?

Сі?—что? твор. сілі? род. сē? дат. сіліс? Мѣстныя формы суть: сілізі? сілічу? сілібі?

Сіцад—сколько? сіоан—какъ? сігуна—каковъ?

Сі савē?—что такое?

Сілі вæкæдē?—чѣмъ ты ударилъ?

Сē дурһиwæ савē?—чей это птенецъ, т. е. какой твари?

Сіліс вæqивілā?—для чего сдѣлано это?

Сіліс вѣтһадē?—за что ты отдалъ, т. е. въ мѣнѣ?

Сілізі вæкæдē?—во что ударилъ ты?

Сілічу вухадē?—къ чему, т. е. въ какому предмету, ты отнесъ?

Сілібі уһаватадē qурч?—подлѣ чего посадилъ ты деревцо?

Сіцад дѣтһадē?—сколько отдалъ ты?

Сіоан ваqадē?—какъ что сдѣлалъ ты, т. е. какъ сдѣлалъ ты?

Сізуна савѣ?—подобно чему есть это?

Куділ?—которы?

Единственное. Куділа. *Множественное.*

Имен. куділ? (для всѣхъ трехъ родовъ) куділті?

Теор. кудіј (дін, дііні)? куділта (таан, таані)?

Род. куділа? куділтѣла?

Дат. кудіс? куділтес?

Куділ урчі æбнā?—которая лошадь хороша?

Кудіін вæқівā?—который сдѣлалъ?

Куділа тупанг савѣ?—котораго ружье есть?

Кудіс вітїінā?—которому отдать?

Куділті мас æйтѣ?—которые бараны хороши?

Куділта бавуцивā віѣ?—которыми убитъ волкъ?

Куділтѣла сарѣ һинді тупангуні—которыхъ суть эти ружья?

Чум—сколько? употребляется только въ единственномъ числѣ.

Имен. чум, твор. чумлі (ліін, лііні), род. чумла, дат. чумліс?

Чум мас лірā—сколько барановъ есть?

Чумлі вæқівā һин һæнкі—сколькими сдѣлана эта работа?

Чумла дурзан савѣ һіш—сколькихъ стадо есть это, т. е. сколькимъ оно принадлежит?

Чумліс віурā—сколькимъ довольно, т. е. на сколькихъ станеть?

§ 50. *Имен.* лівілла—весь, лірілла—вся, лівілла—все.

Во множественномъ числѣ лівілла для мужскаго и женскаго рода, лірілла—для средняго.

Лівілла шїзі һілај һіра—я весь погрузился въ воду.

Нуні лівілла вадас—я все знаю.

Лірілла мура—все сѣно (§ 9).

Лівілла адам'улі—всѣ люди.

Һіш лівіллај урқеба һірар һіт—этимъ всѣмъ не опьянѣтъ ноъ, т. е. онъ не опьянѣтъ, выпивъ все это.

Ніш лівіллај мур'єддју чај—этимъ всѣмъ не одѣляется чай сладкимъ.

Во множественномъ числѣ для творительнаго надежа употребляется форма лівлелла или лівліналла.

Лівлелла һаввѣвѣлла ну—всѣми прогнанъ я.

Лівліналла һашіулла ну—всѣми хвалимъ я.

Ніш лівіллә туді ділацад агу—этого всего (сада) винограда сколько мой не есть, т. е. въ цѣломъ этомъ саду нѣтъ столько винограда, сколько у меня.

Для родительнаго множественнаго форма лівлалла.

Лівлалла һѣнкі таман ділі сарі—всѣхъ работа кончена.

Лівлалла маза дуврір сарі—всѣхъ бараны на горѣ находятся.

Нүшлә лівіллајс аһлуғас діла анк—за весь вашъ не отдамъ я своего сада, т. е. не промѣняю своего сада на весь вашъ.

Для дательнаго множественнаго форма лівлаллајс.

Нүша лівлаллајс варе аһвідуе діла урчі—за всѣ ваши не отдамъ я своей лошади.

Һар—каждый, никогда не поставляется отдѣльно отъ существительнаго и само остается постоянно неизмѣннымъ.

Һар адам'ілі—каждый человекъ, твор. һар адам'іј и пр. Множ. һар адам'улі—всякіе люди.

Һар кудіца—всякій, можетъ находиться отдѣльно отъ существительнаго и тогда склоняется, какъ въ единственномъ, такъ и во множественномъ числѣ, одинаково.

Имен. һар кудіца—всякій, всякая, всякое.

Твор. һар кудіцалі (ліні, ліні).

Род. һар кудіцала.

Дат. һар кудіцаліс.

Һар кудіца адам'улі—всякіе люди. Һар кудіца составлено; повидимому, изъ һар—каждый, вудд—который и ца—одинъ, нѣкоторый.

Їула кулі харкудіца мавашукуд—въ свой домъ всякаго не пускай.

Паркудіцала кулі мавашуд—во всякаго домъ не ходи.

Паркудіцали вала һіш вѣрїс—всякій умѣеть это сдѣлать.

Паркудіцалис дїтлугад һуні арц—всякому даешь ты деньги.

Чалла—кто бы то ни былъ, составлено изъ ча—кто? и алла—хотя даже, хоть будь; чалла—хоть кто будь. Если при этомъ подразумевается нѣсколько лицъ, то говорится чавелла. Съ отрицательнымъ глаголомъ чалла и чавелла значать *ничто*.

Чалла ваѡав—пусть кто бы то ни было придетъ.

Чалаһваѡів—никто не пришелъ.

Шинелла шеһваів—никто не видалъ.

Ну шїівалла урухаһкус—я никого не боюсь.

Чавелла арїѡвѣнѣлі һіш һунівїт, вуря—кто либо если пойдетъ по этой дорогѣ, то скажи. Здѣсь предполагается, что не одинъ человекъ, а многіе могутъ пойти.

Ну һажїіw агварїл варһї чалла мавалтад дїла кулі ва-
ѡїкїс—я дома не бывающїй въ день кто бы то ни было да не пускается въ мой домъ входить, т. е. въ тѣ дни, когда меня не бываетъ дома, не пускай никого въ мой домъ.

Һїшдї куллазіw наһа чаллагу—въ этихъ домахъ теперь никого нѣтъ.

Нупїм чалла һаһнїлѣїн кумедїшлїс—намъ никого не-
нужно для помощи.

Селла—что бы то ни было, подобнымъ же образомъ, составлено изъ сї—что? и алла. Съ отрицательнымъ глаголомъ значить *ничто*.

Нунї селла аһвалас—я ничего не знаю.

Уркура ардупїлаһалї, селла аһвїрар, царїл сїѡал аһвїһвај
вѣлі—арба если и увезена, ничего не будетъ, другая вещь
если не украдена, т. е. хотя и увезли арбу, но это не бѣда,
если ничего другого не украли.

Селла пајдагвар, мусанї аруѡедїну, вај валаһлїзі һажїһадї

—какая бы то ни была польза не сущая, въ мѣсто ушедъ, въ злую бѣду попалъ, т. е. безъ всякой надобности уйдя туда, попалъ ты въ бѣду.

Айпцад Ылму дѣлѣуннагва, нуни ханаѣа селла валанѣгу —порядочно науву хотя я изучилъ, мною теперь ничево незнаемо, т. е. хотя я порядочно учился, но теперь ничево не знаю.

Питцад давлашіѡ адам'ѣ ханаѣа селлā гура—у столь богатаго человѣка теперь ничево нѣтъ.

§ 51. Ца значитъ одинъ и также нѣкій, нѣкоторый.

Ца адам'ілі—нѣкоторый человѣкъ.

Находясь отдѣльно отъ существительнаго, ца склоняется.

Имен. ца, твор. цалі (цаліін, цалііні), род. цала, дат. цалис.

Нѣкоторые переводятся черезъ цаѡѣ, цаѡѣѣ. Цаѡѣ ада-м'улі—нѣкоторые люди, цаѡѣѣ сінкві—нѣкоторые медвѣди.

Имен. цаѡѣ, твор. цаѡѣѣлі, род. цаѡѣѣла, дат. цаѡѣѣліс.

Цаѡѣѣ ваѡѣв, цаѡѣѣ арвіѡѡѡен—нѣкоторые пришли, нѣкоторые ушли.

Цаѡѣѣла урчі лір, цаѡѣѣлāгу—у нѣкоторыхъ есть лошади, у нѣкоторыхъ нѣтъ.

Царі—другой, твор. царіѣ (царіѣін, царіѣіні), род. царѣ, дат. царіс. Множ. имен. царілі—другіе, твор. царіліта, род. царілітѣла, дат. царілітес.

Цаѡѣѣла урчі лір, царілітѣлāгу—у однихъ есть лошади, у другихъ нѣтъ.

§ 52. Хюркилинскій счетъ слѣдуетъ десятичной системѣ, какъ то видно изъ слѣдующей таблицы количественныхъ чиселъ.

1 ца	4 ав'ал
2 ꙗвел	5 швал
3 ꙗсвал	6 урѣгал

7	верѣал	79	ца камлі гаѣѣалі
8	гаѣал	80	гаѣѣалі
9	урѣімал	81	гаѣѣанну цара
10	віѣал	89	ца камлі урѣімѣалі
11	віѣну цара	90	урѣімѣалі
12	віѣну қwіра	91	урѣімѣанну цара
13	віѣну ѣавра	99	урѣімѣанну урѣіма или ца камлі даршал
14	віѣну аwра	100	даршал
15	віѣну шура	101	даршлім ца или дар- шлів ца
16	віѣну урїґра	102	даршлім(в) қwел
17	віѣну верѣра	200	қwідарш
18	віѣну гаѣра	201	қwідаршлім(в) ца
19	ца камлі қал	300	ѣавдарш
20	қал	400	авдарш
21	қану цара	500	шударш
22	қану қwіра	600	урїґдарш
29	ца камлі ѣавѣалі	700	верѣдарш
30	ѣавѣалі	800	гаѣдарш
31	ѣавѣанну цара	900	урѣімдарш
32	ѣавѣанну қwіра	1000	азір
39	ца камлі авѣалі	1001	азілім(в) ца
40	авѣалі	2000	қwел азір
41	авѣанну цара	3000	ѣавал азір
49	ца камлі шуѣалі	10000	віѣал азір
50	шуѣалі	10001	віѣал азілім(в) ца
51	шуѣанну цара	11000	віѣну цара азір
59	ца камлі урїґѣалі	19000	ца камлі қал азір
60	урїґѣалі	100000	даршал азір
61	урїґѣанну цара	1000000	азірна азір
69	ца камлі верѣѣалі		
70	верѣѣалі		
71	верѣѣанну цара		
	1867 азілім(в) гаѣдаршлім(в) урїґанну верѣра.		

§ 53. Какъ видно изъ этой таблицы, простые корни всѣхъ числительныхъ суть: ца, ꙗꙋі, ꙗѣв, ав, шꙋ (шу), урїѣ, верѣ, гаѣ, урѣм, ꙋѣ (ѣ), за, дарш и азїр, но, за исключеніемъ ца и азїр, въ этомъ простомъ видѣ они неупотребительны. Большая часть этихъ корней обнаруживаютъ родство съ корнями числительныхъ въ другихъ, извѣстныхъ уже намъ дагестанскихъ языкахъ, преимущественно же въ языкѣ лаксомъ.

То, что намъ извѣстно о падежныхъ окончаніяхъ въ хюркилинскомъ языкѣ, нисколько не объясняетъ намъ окончаній ал, ну и лим (в), которыя встрѣчаемъ мы въ числительныхъ. Единицы, присоединяясь къ десяткамъ, принимаютъ *ра*, союзъ соединительный *и*: ꙋѣну цара—значитъ десять и одинъ. *Девять* обыкновенно не присоединяется къ десяткамъ: *девятинадцать* выражается черезъ: ца камлі зал, букв. *одинъ не доставая двадцать*, undeviginti; *двадцать девять* ца камлі ꙗѣвѣалі—*одинъ не доставая тридцать* и т. д. *Девяносто девять* можетъ быть выражено безразлично черезъ урѣмѣанну урѣмра и черезъ ца камлі даршал *одинъ не доставая сто*.

§ 54. Количественныя суть *всякаго* рода, т. е. не подлежатъ никакимъ измѣненіямъ буквъ по категоріямъ. Находясь вмѣстѣ со своими существительными, они не склоняются; существительное поставляется въ единственномъ числѣ.

Имен. шꙋалъ адам'ілі—пять человекъ.

Твор. шꙋалъ адам'ї (їн, ііні).

Род. шꙋалъ адам'ѣ.

Дат. шꙋалъ адам'іс.

Находясь отдѣльно отъ существительныхъ, количественныя склоняются:

<i>Имен.</i>	ца	ꙗꙋел	ꙗѣвал	ав'ал	шꙋал
<i>Твор.</i>	цалі (їн, ііні)	ꙗꙋілі (їн, ііні)	ꙗѣвлі (їн, ііні)	авлі (їн, ііні)	шꙋлі (їн, ііні)
<i>Род.</i>	цала	ꙗꙋіла	ꙗѣвла	авла	шꙋла
<i>Дат.</i>	цаліс	ꙗꙋіліс	ꙗѣвліс	авліс	шꙋліс.

<i>Имен.</i>	җал	wiҗну	цара	Һавҗали	даршал	азір
<i>Твор..</i>	җали (iin, iiini)	wiҗну (iin, iiini)	царали (iin, iiini)	Һавҗај (in, iini)	даршли (iin, iiini)	азилли (iin, iiini)
<i>Род.</i>	җала	wiҗну	царала	Һавҗа	даршла	азилла
<i>Дат..</i>	җалис	wiҗну	царалис	Һавҗајс	даршлис	азиллис.

Швал адам'ис витһа—пятерымъ чөлөвкамъ дай.

Шүлис витһа—пятерымъ дай.

Швал вақів—пятеро пришло.

Шүли вәқів һит—пятеро сдѣлали это.

Һавли авуцили ливхули сави ца қум'ур—буев. тремя поднимаясь несясь есть одинъ поднось, т. е. трое поднявъ, несутъ одинъ поднось.

Шула урчи-жарақ дилтуј саријқвар—пятерыхъ лошадей-оружіе ограблены суть говорятъ, т. е. говорятъ, что у пятерыхъ похитили лошадей и оружіе.

Авла вәкві сал'уј саријқвар—у четырехъ руки отрублены, говорятъ.

§ 55. Количественныя, находясь вмѣстѣ съ мѣстоименіями личными, присоединяють къ себѣ окончаніе ла или лла, приче́мъ, какъ мѣстоименія, такъ и количественныя, подлежатъ падежнымъ измѣненіямъ.

Имен. нуша қвелла—мы двое һуша һавалла—вы трое.

Твор.. нушаан қвилелла (қwi-линалла)
һушаан һавлелла (һавлиналла).

Род. нушила қвилалла һушила һавлалла.

Дат.. нушим қвилисалла һушим һавлисалла.

Имен. нуша wiҗну царалла— нуша азіралла—нась тысяча.
нась одиннадцать

Твор.. нушаан wiҗну царалелла нушаан азілелла (азиллиналла).
(царалиналла)

Род. нушила wiҗну царалалла нушила азілалла.

Дат.. нушим wiҗну царалисалла нушим азілисалла.

Нуша ца камлі шуѣалелла даѣира—насъ сорокъ девять пришло.

§ 56. *Порядочныя* образуются изъ количественныхъ помощію присоединенія къ корнямъ причастія івил—сказанный, отъ глагола іс (§ 150). *Первый* переводится обыкновенно посредствомъ халавил, халаріл, халавил; халау (р, в) впереди, слѣд. передовой. Ҡуіівил—*второй*, ҕав'івил—*третій*, аа'івил—*четвертый*, шуівил—*пятый* и т. д. Wiҕнуцара івил—*одинадцатый*, дарш'івил или даршал івил—*сотый*.

Какъ и всѣ прилагательныя, порядочныя, находясь вмѣстѣ со своими существительными, согласуются съ ними только въ числѣ, но не подлежатъ падежнымъ измѣненіямъ. Ҡуіівил адам'ілі—*второй человекъ*, Ҡуіівті адам'улі—*вторые люди*. Находясь отдѣльно, порядочныя склоняются.

Единственное.

Множественное.

Имен. Ҡуіівил—*второй*

Ҡуіівті.

Твор. Ҡуіівиј (іј'ін, іј'іні)

Ҡуіівта (аан, аані).

Род. Ҡуіівѣ

Ҡуіівтѣла.

Дат. Ҡуіівиіс

Ҡуіівтес.

§ 57. *Половина* переводится черезъ вајакала, дајакала, вајакала, смотря по тому, къ существительному какой категоріи она относится; склоняется слѣдующимъ образомъ:

Единственное.

Имен. вајакала (д, в) вајкулмі (д) или вајкул-ти (д) или вајакала-ти (д).

Твор. вајакај (ј'ін, вајкулма вајкулта вајакалата.
ј'іні) (аан, аані), (аан, аані),

Род. вајака̄ вајкулмѣла, вајкултѣла, вајакалатѣла.

Дат. вајакајс вајкулмес, вајкултес, вајакалатес.

Остальныя *дробныя* выражаются помощію вуѣа—*часть*, множ. вуѣні.

Ғавал вуѣа ца вуѣа—*трехъ частей одна часть*, т. е. треть.

Ғәвал вутә қвел вута—трехъ частей двѣ части, т. е. двѣ трети.

§ 58. *Во-первыхъ* переводится посредствомъ халав халав—впереди впереди; *во-вторыхъ*—қwі'најс, *въ-третьихъ*—Ғәј'најс, *въ-четвертыхъ*—аwнајс, *въ-пятыхъ*—шу'најс, *въ-двадцатыхъ*—зәнајс, *въ-тридцатыхъ*—ҒәвҒәнајс, *въ-сотыхъ*—дарш-најс, въ 101-хъ—даршлім (в) царанајс, въ 1000-хъ—азірнајс.

Распределительныя: цацәлі—по-одному, қwіқwілі—по-два, ҒәвҒәвлі—по-три, аw'аwлі—по-четыре, шушулі—по-пяти, уріғ'уриғлі—по-шести, зәзәлі—по-двадцати, ҒәвҒәҒәвҒәлі—по-тридцати, аwҒәаwҒәлі—по-сорока, даршдаршлі—по-сто, азіра-зілі—по-тысячѣ.

Собирательныя выражаются помощію нарѣчія цаҒналі—вмѣстѣ; қwелла цаҒналі—вдвоемъ, Ғәвалла цаҒналі—втроемъ, аw'алла цаҒналі—вчетверомъ и т. д.

Кратныя: қwі'на—дважды, Ғәјна—трижды, аwна—четырежды, шу'на—пятью, уриғна—шестью, wерҒна—семью, гаҒна—восемью, урҒимна—девятью, wіҒна—десятью. Напишемъ таблицу умноженія на хюркилинскомъ языкѣ.

2 × 2 = 4	қwі'на	қвел	аw'ал.
2 × 3 = 6	"	Ғәвал	уриғал.
2 × 4 = 8	"	аw'ал	гаҒал.
2 × 5 = 10	"	шwал	wіҒал.
2 × 6 = 12	"	уриғал	wіҒну қwіра.
2 × 7 = 14	"	wерҒал	wіҒну аwра.
2 × 8 = 16	"	гаҒал	wіҒну уриғра.
2 × 9 = 18	"	урҒимал	wіҒну гаҒра.
2 × 10 = 20	"	wіҒал	зәал.
3 × 3 = 9	Ғәјна	Ғәвал	урҒимал.
3 × 4 = 12	"	аw'ал	wіҒну қwіра.
3 × 5 = 15	"	шwал	wіҒну шура.
3 × 6 = 18	"	уриғал	wіҒну гаҒра.

- $3 \times 7 = 21$ „ вербал зану цара.
 $3 \times 8 = 24$ „ габал зану авра.
 $3 \times 9 = 27$ „ урґимал зану вербра.
 $3 \times 10 = 30$ „ wiґал лавґали.
- $4 \times 4 = 16$ авна ав'ал wiґну уриґра.
 $4 \times 5 = 20$ „ швал зал.
 $4 \times 6 = 24$ „ уриґал зану авра.
 $4 \times 7 = 28$ „ вербал зану габра.
 $4 \times 8 = 32$ „ габал лавґанну қwира.
 $4 \times 9 = 36$ „ урґимал лавґанну уриґра.
 $4 \times 10 = 40$ „ wiґал авґали.
- $5 \times 5 = 25$ шу'на швал зану шура.
 $5 \times 6 = 30$ „ уриґал лавґали.
 $5 \times 7 = 35$ „ вербал лавґанну шура.
 $5 \times 8 = 40$ „ габал авґали.
 $5 \times 9 = 45$ „ урґимал авґанну шура.
 $5 \times 10 = 50$ „ wiґал шуґали.
- $6 \times 6 = 36$ уриґна уриґал лавґанну уриґра.
 $6 \times 7 = 42$ „ вербал авґанну қwира.
 $6 \times 8 = 48$ „ габал авґанну габра.
 $6 \times 9 = 54$ „ урґимал шуґанну авра.
 $6 \times 10 = 60$ „ wiґал уриґали.
- $7 \times 7 = 49$ вербна вербал ца камлі шуґали.
 $7 \times 8 = 56$ „ габал шуґанну уриґра.
 $7 \times 9 = 63$ „ урґимал уриґанну лавбра.
 $7 \times 10 = 70$ „ wiґал вербґали.
- $8 \times 8 = 64$ гална габал уриґанну авра.
 $8 \times 9 = 72$ „ урґимал вербґанну қwира.
 $8 \times 10 = 80$ „ wiґал галґали.

$9 \times 9 = 81$ урѣмна урѣмал гаѣѣанну цара.

$9 \times 10 = 90$ „ wiѣал урѣмѣали:

$10 \times 10 = 100$ wiѣна wiѣал даршал.

§ 59. Въ грамматическомъ очеркѣ аварскаго языка (§ 117) замѣтили мы, что аварскій глаголь въ основныхъ свойствахъ своихъ представляетъ полное сходство съ глаголомъ чеченскимъ. Эти основныя свойства заключаются въ томъ, что во-1-хъ въ обоихъ языкахъ существуютъ одни лишь глаголы *средніе*; дѣйствительные принимаютъ характеръ глаголовъ *страдательныхъ*; во-2-хъ, различіе лицъ не оказываетъ ни какого вліянія на глагольныя формы. Въ грамматическомъ очеркѣ лакскаго языка (§ 78) обратили мы вниманіе на значительное отступленіе лакскихъ глагольныхъ формъ отъ чеченско-аварскаго образца: 1) глагольныя формы, болѣе или менѣе, обнаруживаютъ зависимость свою отъ различія лицъ, 2) нѣкоторыя формы въ окончаніяхъ своихъ согласуются съ лицомъ дѣйствующимъ, а не съ тѣмъ, на которое обращено дѣйствіе. Такъ проявляется понятіе о различіи между глаголомъ среднимъ и страдательнымъ. Подобно тому, какъ мы замѣтили тождество основныхъ свойствъ глагола чеченскаго и аварскаго, — замѣтимъ теперь почти полное тождество основныхъ свойствъ глагола лакскаго и хюркилинскаго. Начнемъ съ глаголовъ *среднихъ*, и именно съ глаголовъ вспомогательныхъ.

§ 60. За основной вспомогательный глаголь всего естественнѣе принять глаголь ну саѣра *я есмь*, который заключаетъ въ себѣ самое отвлеченное понятіе о существованіи, независимое отъ условій пространства. *Настоящее* время не предполагаетъ начала таковому существованію, *прошедшее* не предполагаетъ, что таковое существованіе теперь уже кончилось. Нѣтъ ни будущаго, ни повелительнаго; нѣтъ также формы для неокончательнаго наклоненія.

§ 61. *Формы настоящего времени.*

Единственное число.

Множеств.

Муж. ну сажра. *Женск.* ну сарра. *Средн.* ну савра Нуша сарра.
 лу сажрі лу саррі лу саврі луша сарра.
 hit саж hit сарі hit саві hitті саві,
 средн. сарі.

Аллаһ нар сідал валані саж—Богъ каждую вещь знающъ
 есть, т. е. Богъ всевѣдущъ.

Лу давлашиw сажрі, ну міскін сажра—ты богатъ, я бѣденъ.

Ну ѣйна сажра—я хорошъ, лу ѣйна сажрі—ты хорошъ,
 hit ѣйна саж—онъ хорошъ, нуша ѣиті сарра—мы хороши,
 луша ѣиті сарра—вы хороши, hitті ѣиті саві, средн. hitті
 ѣиті сарі—они хороши; ну адам'ілі сажра—я человекъ, нуша
 адам'улі сарра—мы люди.

Діла урчі акіл саві—моя лошадь высока.

Діла узі укуѣа саж—мой братъ блѣденъ.

Діла урчі аклі саві лулајшів—моя лошадь выше твоей.

Діла узі укуѣлі саж hit'оан абиј—мой братъ блѣдиѣ его.

Акіл имя прилагательное, аклі нарѣчіе; первое употре-
 бляется съ сажра обыкновенно тогда, когда просто выражается
 качество; второе, когда качество это выражается сравнительно.
 Это замѣчаніе относится и до всѣхъ прочихъ формъ глагола сажра.

Вмѣсто сажра и пр. употребляются одни лишь окончанія
 ра, рі, которыя можно принимать за самыя простыя формы
 глагола существительнаго (Сравн. Лавскую грамм. § 81). Сажра
 оказывается сложнымъ изъ мѣстоименія возвратнаго саж (§ 46)
 и ра: ну ѣйна сажра—я самъ собою хорошъ; вмѣсто: ну ѣйна
 сажра и пр. обыкновенно говорится:

Единственное число.

Множественное.

Ну ѣйнара нуша ѣитіра.
 лу ѣйнарі луша ѣитіра.
 hit ѣйна саж, женск. ѣйна сарі, hitті ѣиті саві, ср. ѣиті сарі.
 средн. ѣйна саві

Ну акілла (§ 4) я висоць (акіл сажра)	нуша актіра
фу акілли	фуша актіра
хіт акіл саж (сарі, саві)	хітті акті саві (сарі).
Ну акліра (аклі сажра)	нуша акліра
фу аклірі	фуша акліра
хіт аклі саж (сарі, саві)	хітті аклі саві (сарі).
Ну адам'ліра—я челоуць	нуша адам'уліра—мы люди
фу адам'лірі	фуша адам'уліра
хіт адам'лі саж.	хітті адам'улі саві.

Ча сажā улқаж'ууіл—кто подь окномъ? нура (ну сажра)—я есмь.

Нура—я есмь, фури—ты еси, нушара—мы есмы, фушара—вы есте.

§ 62. *Формы прошедшаго времени.*

Единственное число.

Множественное.

<i>Муж.</i> ну сажрі, <i>жен.</i> ну саррі, <i>сред.</i> ну саврі	Нуша саррі.
фу сажрі, фу саррі, фу саврі	фуша саррі.
хіт сажрі хіт саррі хіт саврі	хітті саврі (саррі).

Ну акіл сажрі—я былъ висоць, фу акіл сажрі, хіт акіл сажрі, нуша акті саррі, фуша акті саррі, хітті акті саврі (саррі).

Ну аклі сажрі—я былъ висоць и пр. Нуша аклі саррі и пр. Въмѣсто сажрі и проч. употребляется одно лишь оковчаніе рі, напр.

Единственное.

Множественное.

Ну әһнарі—я былъ хорошь, а, о	Нуша әһтірі
фу әһнарі	фуша әһтірі
хіт әһнарі	хітті әһтірі.
Ну акілли—я былъ висоць, а, о	Нуша актірі
фу акілли	фуша актірі
хіт акілли	хітті актірі.

Дуї пучувіл чарē (ча сажрē)?—ночью у тебя бывший кто есть, т. е. кто у тебя былъ вчера вечеромъ?—hitri (hit saj-ri)—онъ былъ.

§ 63. *Причастіе*: муж. сажіл, женск. саріл, средн. савіл; множ. савті и сарті.

Причастіе естественнымъ образомъ должно имѣть всѣ свойства имени прилагательнаго и, слѣдовательно, подлежать склоненію, когда находится отдѣльно отъ своего существительнаго, но примѣровъ для косвенныхъ падежей отъ сажіл мнѣ ни одного не встрѣтилось.

Ѓу сажіл аѳвахурра нуні—ты сущій не узнано было мною, т. е. я не зналъ, что это ты.

Ѓу діла узі сажіл аѳвахурра—я не зналъ, что ты мой братъ.

Ѓу аѳзавва сажіл, ѳу шіваивмад, вахурра нуні—ты храбрый сущій, ты какъ увидѣлся, я узналъ, т. е. лишь только тебя увидѣлъ, какъ узналъ, что ты храбрецъ.

Ѓу ѳуркан сажіл аѳвахурра нуні—ты хюркилинецъ сущій я не зналъ, т. е. я не зналъ, что ты хюркилинецъ.

Ѓу халау діла халмаз сажіл аѳвахурра; ханаѳа ѳу діла душван сажіл вахурра—я прежде не зналъ, что ты былъ мой другъ; теперь, что ты мой врагъ, знаю.

Отсюда видно, что сажіл можетъ имѣть не только настоящее, но и прошедшее значеніе.

§ 64. *Двепричастія*:

а) *настоящее*: сажлі, женск. саллі, средн. савлі; множ. саллі и савлі.

Ѓу, паѳмушів сажлі, дарс ірзулі, ну, паѳмвѳгвар сажлі, аѳірзулла—ты, талантливъ будучи, урокъ понимаешь, я, безъ талантовъ будучи, не понимаю.

Діла узі, зѳѳішвар сажлі, ѳѳенкілі ісіс аѳірар—мой братъ, слабъ будучи, работы дѣлать не можетъ.

Ділі урчі сїрбіл (сїрбілі) савлі, азгїнвілі саві—моя лошадь, жирною будучи, облївилась.

b) *въ то время какъ.....*сајбілі, женск. сарбілі, средн. савбілі; множ. савбілі и сарбілі.

Ну вајна сајбілі (совр. вајнабілі), нам урбіра вајті саві—въ то время какъ я дурень, и люди ко мнѣ дурны.

Діла узї місвін сајбілі (місвінбілі), тухумлі лајвақілі сај—мой братъ таъкъ какъ бѣденъ, родными покинуть.

c) *послѣ того какъ.....*сајларбі, женск. салларбі, средн. савларбі; множ. салларбі и савларбі.

Ну нїшқуу сајларбі, ну арқас—послѣ того какъ (таъкъ какъ) ты здѣсь, я уйду.

d) *съ тѣхъ поръ какъ.....*сајлā, женск. саллā, средн. савлā; множ. саллā и савлā.

Ну нїшқуу сајмā, дїчу чаллāбақів—съ тѣхъ поръ какъ нахожусь здѣсь, ко мнѣ никто не пришелъ.

§ 65. Вышеозначенныя формы весьма часто встрѣчаются въ соединенїи съ частицей гва, которая въ большей части случаевъ имѣетъ значенїе *хотя...., но....*

a) Ну сајрагва, ну сајрїгва, нїт сајгва и пр.; женск. ну саррагва и проч.; средн. ну саврагва; множ. нуша саррагва и проч.

Ну аєйна сајрагва, ну ігабігукурї—хотя я и добръ, но тебя не люблю.

Чарѣ?—кто есть (кто тамъ)?—Нурагва, бұллуқчїн аїрқуаєкәлла—хотя это я, но служитель не пускаетъ.

Ну дусма хвалал сајрагва (хвалаллагва), чархлі іштал сајра—я годами хотя старшїй, но тѣломъ малъ.

b) Ну сајрїгва, ну саррїгва, ну саврїгва, нуша саррїгва и пр.

Дурбіні вїштāбілі ѓагватї саврїгва (ѓагватїрїгва), наба ѓахвїлі саві—дѣти когда были маленькими хотя были красивы, но теперь подурнѣли.

с) Ну сажбілігва, ну сарбілігва, ну савбілігва, нуша сарбілігва, савбілігва и проч.

Саж вајна сажбілігва (вајнабілігва), шантес абігул, ма-рірулі саж—хотя за то, что онъ дурень, онъ нелюбимъ жителями, но онъ оправдывается (въ этомъ).

§ 66. *Отглагольное* (§ 32): сажні, сарні, савні; множ. сарні, савні.

Имен. сажні, твор. сажнілі, род. сажнѣ, дат. сажніліс.

Ѕу һішқуу сажні ахваһурра—я не зналъ, что ты здѣсь.

Маза дуврір сарні ахваһурра—я не зналъ, что бараны на горѣ.

Ѕу һішқуу сажнѣ вајдішлі нуни дарс ваһіс абіра—твоего пребывания здѣсь отъ дурноты, мною урокъ выучиться не сдѣлался, т. е. вслѣдствие дурного вліянія твоего присутствія здѣсь я не могъ выучить урока.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, отглагольное не представляетъ въ родительномъ падежѣ мѣстоименія личнаго, къ которому оно относится.

§ 67. *Отрицательныя* формы глагола сажра не имѣютъ съ нимъ ничего общаго, посему мы представимъ это отрицательное спряженіе вполнѣ. Замѣтимъ при этомъ, что различіе родовъ не оказываетъ здѣсь никакого вліянія на формы.

<i>Настоящее:</i> Ну абінна	нуша абінна
һу абінни	һуша абінна
һит абін	һитті абін.

<i>Прошедшее:</i> Ну абінни	нуша абінни.
-----------------------------	--------------

(не измѣняется).

Причастіе: абініл, множ. абінти.

Двупричастія: абіј, абівбілі, абінварбі, абінна.

Отглагольное: абіи'ні.

Урчі ѓагвал абін—лошадь не красива.

Ѕурава хвалал абінни—войско не было велико.

Ну wajнāбінна—я не дуренъ; нуша wajтѣбінна—мы не дурны (§ 3).

Ну діла ада абиніл вахурра—ты мой отецъ не сущій я узналъ, т. е. я узналъ, что ты не мой отецъ.

Урчі ђагвал абіі афасіра—лошадь не будучи хороша, я не купилъ.

Ну ђагвал абінбілі, мур'уѣ абдігулли—такъ-вакъ ты не хороша, то мужъ не любитъ.

Кііаа фуқал абіннарбі, ісус—такъ-вакъ баранъ не худой, то я куплю.

Ну қаді абіннā пæвал дус влі саві—съ тѣхъ поръ вакъ я не былъ кадіемъ, три года прошло.

Ну wajна абіннагва пуд абігулла—я хотя не дуренъ, но тебѣ не нравлюсь.

Ну іштабілі брбіл абіннігва, нафа брбілла—я, когда былъ малъ, хотя не былъ тученъ, теперъ пожирѣлъ.

Сай валанѣбінбілігва, суніс нуні арц біғуді абдітлуғуд—самъ за то, что мнѣ не знакомъ, ему денегъ въ долгъ я не даю, т. е. я не даю ему денегъ въ долгъ, такъ-вакъ его не знаю.

§ 68. *Вопросительныя* формы бываютъ различны, смотря по тому, выражается ли вопросъ самимъ глаголомъ, или какимъ либо другимъ словомъ въ предложеніи, или заключаетъ въ себѣ одно лишь недоумѣніе, или является въ видѣ вводнаго предложенія.

а) Въ первомъ случаѣ въ глагольной формѣ присоединяется в послѣ гласной и у послѣ согласной.

Настоящее:

Ну сайрав?	<i>Жен.</i> ну саррав?	<i>Сред.</i> ну саврав?	нуша саррав?
фу сайріw?	фу сарріw?	фу савріw?	фуша саррав?
hit сайу?	hit саріw?	hit савіw?	hitті савіw (саріw)?

Прошедшее:

Ну сажріw? *Жен.* ну сарріw? *Сред.* ну савріw? нуша сарріw?
 ђу сажріw? ђу сарріw? ђу савріw? ђуша сарріw?
 һіт сажріw? һіт сарріw? һіт савріw? һітті савріw
 (сарріw)?

Причастіе: сажілу, сарілу, савілу?

Днепричастія: сажліw, салліw, савліw?

сажбіліw, сарбіліw, савбіліw?

сажларбіw, салларбіw, савларбіw?

сажлāw, саллāw, савлāw?

Нуша wajті сарraw (wajтіraw)—дурны ли мы?

Ѓуша wajті сарraw (wajтіraw)—дурны ли вы?

Ѓітті wajті савіw (wajтіw)—дурны ли они?

Ну ђагвал сажріw (ђагвалліw)—быль ли я красивъ?

Урчі ділѣунті сарріw (ділѣунтіріw)—лошади были ли сыты?

Дічув савілу (дічувілу) ђула тавтар—у меня находящаяся-ли твоя книга, т. е. у меня ли твоя книга?

Ѓула ада ділажшіw укна сажліw—твой отецъ, чѣмъ мой, старѣе ли будучи, т. е. развѣ твой отецъ старѣе моего?

Діла ава урбіжішір wajна салліw—развѣ моя мать хуже другихъ?

Ѓітіла калі савліw һіш—развѣ это его домъ?

Муqрі дувулішір салліw—развѣ ягнята на горѣ?

Узві арбіелів савліw—развѣ братья въ путешествіи (въ дорогѣ)?

Унц ђуqалбіліw ђуд абвігул—быкъ, въ то время-ли когда худой, тебѣ не нравится, т. е. потому ли, что онъ худъ?

Урчі ђірбіл савларбіw дуђвіqані—лошадь, послѣ того-ли какъ жирная, скачетъ, т. е. жирная ли лошадь хорошо скачетъ?

Маза дувулішір саллāw ђуні шеђдаівті—овцы на горѣ съ тѣхъ ли поръ какъ суть тобою не видѣны, т. е. ты не видѣлъ овецъ съ тѣхъ ли поръ, какъ онѣ на горѣ?

Подобнымъ образомъ, черезъ прибавленіе въ окончанію w и y, составляются отрицательно-вопросительныя формы: ну а́біннаw?, һу а́бінніw?, һіт а́біну? и т. д.

б) Если въ предложеніи вопросъ выражается какимъ-либо словомъ, какъ то: кто?, когда?, гдѣ? и т. п., то въ глагольному окончанію присоединяется а́, превращающееся послѣ і въ ё (§ 3-й).

Настоящее:

Ну са́ррә?	<i>Жен.</i> ну саррә?	<i>Сред.</i> ну саврә?	нуша саррә?
Һу са́ррә?	Һу саррә?	Һу саврә?	Һуша саррә?
Һіт са́рә?	Һіт сарә?	Һіт савә?	Һітті савә (сарә)?

Прошедшее:

Ну са́ррә?	<i>Жен.</i> ну саррә?	<i>Сред.</i> ну саврә?	нуша саррә?
Һу са́ррә?	Һу саррә?	Һу саврә?	Һуша саррә?
Һіт са́ррә?	Һіт саррә?	Һіт саврә?	Һітті саврә (саррә)?

Дѣепричастіа: са́ррәлѣ?

са́ррәрѣ?

са́ррә?

Причастіе са́ррәл и дѣепричастіе са́ррәл, при таковой кон-
струкціи, не употребляются.

Ну ча са́ррә (ну чарә)—кто я такой?

Һу ча са́ррә (Һу чарә)—кто ты такой?

Һіт ча са́ррә—кто онъ такой?

Ну мурт а́бна са́ррә (а́бнарә)—я когда былъ хорошъ?

Һу мурт а́бна са́ррә (а́бнарә)—ты когда былъ хорошъ?

Һіт мурт а́бна са́ррә (а́бнарә)—онъ когда былъ хорошъ?

Чарә ду́ггә унналічуwіл—кто былъ вчера у сосѣда быв-
шій, т. е. кто вчера былъ у сосѣда?—Нурі—я былъ.

Подобнымъ же образомъ составляются отрицательно-во-
просительныя формы: ну а́біннә? һу а́біннә? һіт а́біннә? и пр.

с) Если вопросъ служитъ для одного лишь выраженія
недоумтнія, а не для полученія отвѣта, то въ глагольнымъ
формамъ присоединяется слогъ а́ра (а́ра послѣ і).

Їш æйна сажара—хорошъ ли то онъ?

Діла ада укна сажрера—мой отецъ не былъ ли то старикомъ?

Їкаданірті діла маза сарера—въ долинѣ находящіеся бараны мои ли то суть?

d) Если вопросъ заключается въ вводимомъ предложеніи, то глагольная форма принимаетъ окончаніе ал или ел: послѣднее, если форма оканчивается на і.

Ну ча сажрал, вахава—я, кто такой, узнай.

Нуша ча саррал, даларав?—мы, кто такіе, знаешь ли?

Ну шіс қадіјівіл сажрел, абалара һуни—я чимъ кадіемъ сдѣлавшійся былъ, ты не знаешь, т. е. ты не знаешь, у кого былъ я кадіемъ.

Нам урчі һівіл ча сажрел, һарваа—мнѣ лошадь давшій кто былъ, спроси, т. е. спроси, кто далъ мнѣ лошадь.

§ 69. Изъ соображенія всѣхъ вышеприведенныхъ примѣровъ ясно обнаруживается, что сажра имѣетъ значеніе *быть чѣмъ либо*, безъ какого-либо соотношенія къ пространству. Предложеніе: чарѣ дуғи уналічувіл буквально переводится черезъ: кто есть вчера у сосѣда бывшій? *Быть въ пространствѣ, находится* выражается посредствомъ глагола лівра. Различіе между сажра и лівра объясняется слѣдующими примѣрами:

Їу сажріу—ты-ли это? (когда встрѣчу кого-либо въ темнотѣ).

Їшқууу лівріу—ты здѣсь находишься ли, т. е. ты здѣсь живешь-ли?

Лівра изображаетъ въ самомъ общемъ видѣ *нахожденіе въ пространствѣ*, не касаясь случайныхъ отношеній такового нахожденія.

§ 70. Спряжение лівра представляетъ лишь незначительныя отступленія отъ спряженія сажра.

Настоящее:

Ну лівра	Жен. ну лірра	Сред. ну лівра	Множ. нуша лірра
фу ліврї	фу ліррї	фу ліврї	фуша лірра
хіт лів	хіт лір	хіт лів	хітті лів (лір).

Настоящее продолжительное:

Ну лівалла	ну ліралла	ну лівалла	нуша ліралла
фу ліваллі	фу ліраллі	фу ліваллі	фуша ліралла
хіт лівал	хіт лірал	хіт лівал	хітті лівалла (ліралла).

Прошедшее:

Ну ліврї	ну ліррї	ну ліврї	нуша ліррї
фу ліврї	фу ліррї	фу ліврї	фуша ліррї
хіт ліврї	хіт ліррї	хіт ліврї	хітті ліврї (ліррї).

Причастіе: лівіл, женск. ліріл, средн. лівіл; множ. лів-ті и лірті.

Дьепричастія:

а) *Настоящее:* лівлї, женск. ліллі, средн. лівлі; множ. лівлі и ліллі.

б) *Въ то время какъ...*лівбілі, женск. лірбілі, средн. лівбілі; множ. лівбілі и лірбілі.

в) *Посль того какъ...*лівларбі, женск. лілларбі, средн. лівларбі; множ. лівларбі и лілларбі.

д) *Съ тьхъ поръ какъ...*лівлā, женск. ліллā, средн. лів-лā, множ. лівлā и ліллā.

Отглагольное: лівні, лірні, лівні.

§ 71. *Отрицательныя* формы глагола лівра не имѣють ничего общаго съ положительными и образуются изъ глагола агвіс—*не быть*, который имѣетъ всѣ формы полнаго спряженія. Мы приведемъ здѣсь только тѣ, которыя соотвѣтствуютъ формамъ отъ лівра.

Настоящее и настоящее-продолжительное.

Ну агус	Нуша агуфā.
Ѓу агуд	Ѓуша агудā.

hit agu hitti agu.

Прошедшее: Ну агwіра Нуша агwіра.
 Ну агwаді Нуша агwадā.
 hit агwіw hitti агwіw.

Причастіе: агwаріл, множ. агwарті.

Днепрічастія: а) *настоящее:* агулі
 б) *въ то время какъ.....*агуфілі
 в) *посль того какъ.....*агуларбі
 д) *съ тѣмъ поръ какъ.....*агуфіѲ.

Отглагольное: агні.

Разлічје родовъ ничѣмъ не обозначается во всѣхъ этихъ формахъ.

§ 72. *Вопросительныя* формы составляютъ по тѣмъ же правиламъ, которыя изложили мы для саяра (§ 68).

а) Если вопросъ выражается самимъ глаголомъ:

Настоящее:

Ну ліwправ? *Жен.* ну лірправ? *Ср.* ну лівправ? *Мн.* нуша лірправ?
 ну ліwрїw? ну ліррїw? ну ліврїw? нуша лірправ?
 hit ліwу? hit ліру? hit ліву? hitti ліву
 (ліру)?

Прошедшее:

Ну ліwрїw? *Жен.* ну ліррїw? *Ср.* ну ліврїw? *Мн.* нуша ліррїw?
 и т. д.

Причастіе: ліwліу, лірліу, лівлїу; множ. лівтіw и ліртіw?

Днепрічастія: ліwліw, лілліw, лівлїw?
 ліwфіліw, лірфіліw, лівфіліw?
 ліwларбіw, ліларбіw, лівларбіw?
 ліwлāw, ліллāw, лівлāw?

Отрицательно-вопросительныя формы образуютъ подобнымъ же способомъ, т. е. черезъ присоединеніе w къ окончанію на гласную и y—къ окончанію на согласную.

б) Если вопросъ выражается другимъ словомъ въ предложеніи:

Настоящее:

Ну ліврā	ну лірrā	ну ліврā	нуша лірrā?
fy ліврē	fy лірrē	fy ліврē	fyша лірrā?
hit ліwā	hit ліrā	hit ліwā	hitти ліwā (ліrā)?

Прошедшее:

Ну ліврē	ну лірrē	ну ліврē	нуша лірrē?
----------	----------	----------	-------------

и т. д.

Дьепричастія: ліwфілē, лірфілē, ліwфілē?
ліwларѣ, ліларѣ, ліwларѣ?
ліwлā, лілā, лівлā?

Отрицательно-вопросительныя формы: агусā, агудā, агwā, агyћā и проч.

с) Недоумѣніе:

Настоящее:

Ну ліврāра	ну лірrāра	ну ліврāра	Нуша лірrāра?
fy ліврēра	fy лірrēра	fy ліврēра	fyша лірrāра?
hit ліwāра	hit ліrāра	hit ліwāра	hitти ліwāра (ліrāра)?

Вообще всѣ формы образуются изъ предыдущихъ черезъ присоединеніе къ нимъ слога *ра*.

д) Если вопросъ выражается вводнымъ предложеніемъ.

Настоящее:

Ну ліврал	ну ліррал	ну ліврал	Нуша ліррал
fy ліврел	fy ліррел	fy ліврел	fyша ліррал
hit лівал	hit лірал	hit лівал	hitти лівал (лірал).

Прошедшее:

Ну ліврел	ну ліррел	ну ліврел	нуша ліррел.
-----------	-----------	-----------	--------------

и т. д.

Дьепричастія: ліwфілел и пр.; ліwларѣл и пр.; ліwлāл и проч.

§ 73. Приведемъ нѣсколько примѣровъ для вышеозначенныхъ формъ отъ лівра.

Ча лівā улқажуу—кто подь окномъ?—Ѓула узі лівра—я твой братъ нахожусь, т. е. я, твой братъ.

Дуті һучуу ча ліврē—вчера вечеромъ кто былъ у тебя?—Діла унна ліври—мой сосѣдъ былъ.

Ада һәнвіліһі ариқуәен, ну лівалла һишқуу—отець на работу пошелъ, а я еще здѣсь.

ЦарілітӀ һәжлі арвіқуәенгва, ну лівалла—другіе на бо-гомолье пошли, а я остался.

Маза душі абдубілі кајһір лірал—овцы на пастьбу не будучи уведены, еще дома.

Һинē вурһни лірал абһаһибілі—зимніе дни еще не прошли.

Ѓучуу діла узі лівил абвахурра—я не узналъ, что мой братъ находится у тебя.

Ѓу һишқуу лівил ваһāлі діла узі лівқәһлівқәен—ты здѣсь находящійся если узнаеть мой братъ, не придетъ, т. е. мой братъ не придетъ, если узнаеть, что ты здѣсь.

Ну шулһив лівлі виґлі унц һавушив—я подлѣ находясь, волкъ убилъ быка.

Әһна урчі ливбілі вајна виґира—когда была хорошая лошадь, дурную продалъ, т. е. имѣя хорошую лошадь, я продалъ дурную.

Ѓу һишқуу лівларһи ну шиһивалла урух'абқус—послѣ того какъ ты находишься здѣсь, я никого не боюсь.

Ну һишқуу лівлā дичу чалла аһаґив—сѣ тѣхъ поръ какъ я здѣсь нахожусь, ко мнѣ никто не пришелъ.

Цадаһ унці ліргва, ґуқадлі һәнкіліс хажрēгу—пара бы-ковъ хотя и есть, но, исхудавь, для работы не годятся (хажрēгу слитно изъ хажрі агу—годны не находятся).

Уриділа һарґиґа ливригва витәкив—въ прошломъ году у меня соволъ хотя былъ, но пропалъ.

Арц лірбілігва һуд нуһи луґуті—деньги такъ-какъ нахо-дятся тебѣ мною даются, т. е. такъ-какъ есть деньги, то тебѣ даю ихъ.

Ѕанкїлі дісіс хайрєгуѳа (хайрі агуѳа) нуша—работу дѣ-
лать не годимся мы.

Ѕула узєгу (узї агу) нушачуу—твоего брата нѣтъ у
насъ.

Ѕуша цалла діла узїлівєгудā (узїлізі агудā)—вы кто бы
то ни былъ въ моемъ братѣ не находитесь, т. е. изъ числа
васъ никто не сравняется съ моимъ братомъ.

Дугї нушачуу агвіра ну—вчера вечеромъ у васъ не
былъ я.

Ну вақівїлі нушачу, нуша кајїр агвадā—когда я при-
шелъ къ вамъ, васъ не было дома.

Нушілајшір дакал нурунєгвів (нуруні агвів) шїлалла
—чѣмъ нашихъ болѣе войскъ не было какихъ-либо, т. е. кро-
мѣ нашихъ войскъ, не было никакихъ.

Ѕїгїн нам гїв цаѳ агулі зі—онъ мнѣ далъ, хлѣбъ не бу-
дучи, соль, т. е. безъ хлѣба соль.

Ѕїгїн нам гїв зєгулі (зі агулі) цаѳ—онъ мнѣ далъ безъ
соли хлѣбъ.

Адам'їлєгулі—безъ человекъ; урївāгулі—безъ моря.

Арц агуѳїлігва нуд нуні аїлуѓутї—деньги такъ-какъ не
находятся, тебѣ мною не даются, т. е. такъ-какъ нѣтъ де-
негъ, то тебѣ и не даю ихъ.

Қарқај нула узїцад агусу—тѣломъ не съ твоего ли я
брата?

Дїлацад мазагуу нушіла—сколько у меня, барановъ нѣтъ
ли у васъ?

Дїла ада івқівїлі, нуша шар агвадāу—когда мой отецъ
умеръ, васъ не было ли въ аулѣ?

Ѕула ада куліу лївāра—дома ли то твой отецъ?

Ѕїш куліу ну лїврел, агвірал, нуні сілі валадā—въ этомъ
домѣ былъ ли я или не былъ, почему ты знаешь?

§ 74. Вмѣсто полныхъ формъ лївра, лїврї, лївіл и пр.
употребительны сокращенныя ра, рі, іл и проч.

Ну унналічуу лівра—я у сосѣда; говорится ну унналічуура.

Ну унналічуу ліври—ты у сосѣда, говор. ну унналічуури. Въ 3-мъ лицѣ говорится только: нѣт унналічуу лів—онъ у сосѣда.

Нучууіа адам'ілі ваѣав—у тебя находящійся человекъ пусть придетъ.

Нучууіа бунул даѣав—у тебя находящаяся женщина пусть придетъ.

Унзалиірті вашмаіуні діха—около двери находящіеся башмаки давай.

Кулівті дуравукав—въ комнатѣ находящіеся пусть выйдутъ.

Дуркѣвіл унз дурāā—въ конюшнѣ находящагося быка выведи.

Дуіі калшівіл нури—вечеромъ на крышѣ бывшій я есмь, т. е. это я былъ вечеромъ на крышѣ.

§ 75. Частные случаи *нахожденія въ пространствахъ* выражаются посредствомъ множества глаголовъ, какъ то: тівра, қівра, хівра, шівра, увра и пр. Первый изъ нихъ употребляется, когда предметъ, о которомъ говорится, находится *наравнѣ* съ лицомъ говорящимъ; второй, когда предметъ этотъ *выше*; третьей, когда *ниже*; шівра, когда находится *на*, увра, когда находится *подъ* и пр. Всѣ таковыя глаголы безъ малѣйшаго отступленія спрягаются по образцу лівра.

Мазара нура нѣт дірқалішів тівра—я съ овцами на этой равнинѣ нахожусь.

Дівлі қақадәқілі тівра—неурожаемъ стѣсненные находимся, т. е. мы бѣдствуемъ отъ неурожая (предположить должно, что я нахожусь посреди ровнаго поля и жалуюсь на неурожай).

Вәкәлі бәнвѣліјдулі қівра дувуллішів—безпрестанно работаю, нахожусь на горѣ (указывается вверхъ).

Нікъ дувулліпір маза қір—на этой горѣ бараны находятя.

Ніх ёаданір шін хір—въ этой долині вода есть.

Дічу вақис вігәлі ніх ёаданіу хіура—если хочешъ придти ко мнѣ, въ этой долині нахожусь.

Дувулліпір маза қірәра—на горѣ-ли-то бараны?

§ 76. Переходимъ теперь къ разсмотрѣнію формъ вспомогательнаго глагола іс, самое общее значеніе котораго есть *сдѣлаться*. Весьма понятно, что, имѣя таковое значеніе, глаголъ этотъ есть недостаточный, т. е. не можетъ имѣть нѣкоторыхъ формъ, какъ напр. формъ настоящаго времени. Глаголъ этотъ встрѣчается; какъ отдѣльно, такъ и слитно съ другими словами. Должно разсмотрѣть его во всѣхъ этихъ частныхъ случаяхъ.

§ 77. *Неокончателное* наклоненіе: муж. іс, женск. діс, средн. віс, множ. віс и діс.

Корень әф, прилаг. әфна—хорошій, нарѣчіе әфәл—хорошо.

Әфіс, әфдіс, әфвіс, множ. әфвіс и әфдіс.

Әфнајһіс, әфна діс, әфна віс, множ. әфті діс и әфті віс.

Әфәл іс, әфәл діс, әфәл віс, множ. әфәл діс и әфәл віс.

Корень ак, прилаг. акіл—высокій, нарѣчіе аклі—высоко. Акіс, акдіс, аквіс, множ. аквіс и акдіс.

Акіл іс, акіл діс, акіл віс, множ. акті діс и акті віс.

Акліјһіс, аклі діс, аклі віс, множ. аклі діс и аклі віс.

Корень ара, прил. арал—здравый, нарѣчіе аралі—здро. Арајһіс, арадіс и пр., арал іс, множ. араті діс (віс) и проч., араліјһіс, аралі діс и пр.

Корень духу, прил. духуд—умный, нарѣчіе духулі—умно. Духујһіс, духудіс и пр., духуд іс, множ. духуті діс (віс) и пр., духуліјһіс, духулі діс и пр.

Корень һінтің, прилаг. һінтіңа—красный, нарѣчіе һінтіј—красно.

Ѓинтїніс, Ѓинтїндїс и проч., Ѓинтїнајнїс, Ѓинтїна дїс и проч.,
Ѓинтїјнїс, Ѓинтїј дїс и пр.

Отъ ѡадї: ѡадїјнїс и ѡадїлїјнїс.

Изъ этихъ примѣровъ видно, что, если слово, присоеди-
няемое къ іс, кончается на гласную, то оно сливается съ іс,
которое превращается въ такомъ случаѣ въ нїс, предшеству-
емое буквою ј (§ 3-й); если присоединяемое слово кончается
на ј, то оно непосредственно сливается съ нїс.

Различіе значенїя между акїс и акїл іс весьма тонко и
часто ускользаетъ отъ вниманїя самихъ туземцевъ, которые
безразлично употребляютъ ту или другую форму. Вообще же,
при соединенїи іс съ *корнемъ*, какъ напр. съ ѡлї, выражается
постепенность перехода изъ одно состоянїя въ другое; при
соединенїи съ *прилагательнымъ*, какъ напр. съ ѡлїна, — пере-
ходъ въ извѣстное состоянїе, при чемъ не обращается внима-
нїя на предыдущее состоянїе; при соединенїи съ нарѣчіемъ —
переходъ въ состоянїе постоянное, неизмѣнное.

Ѓуд акїс вігїв — хочешь ли ты подняться?

Ѓуд акїл іс вігїв — хочешь ли ты сдѣлаться высокимъ?

Акїлї нїс вігїв — хочешь ли ты остаться высокимъ?

Адаоан ѡлїс абїруд лїу — какъ отецъ, хорошимъ сдѣлаться
не можешь ты.

Адаоан ѡлїнајнїс абїруд лїу — какъ отецъ быть хорошимъ
не можешь ты.

Адаоан ѡлїнал іс абїруд лїу — какъ отецъ въ хорошемъ
состоянїи остаться не можешь ты.

Арајнїс умут лїв — выздороветь надежда есть.

Арал іс умут лїв — здоровымъ сдѣлаться надежда есть.

Аралїјнїс умут лїв — остаться здоровымъ надежда есть.

Ѓинтїніс абїруд — ты покраснѣть не можешь.

Ѓу Ѓинтїнајнїс абїруд — ты краснымъ сдѣлаться не мо-
жешь.

Ѓу Ѓинтїјнїс абїруд — ты не можешь остаться краснымъ.

Ѓу қадіјііс валтарі нуні—тебѣ сдѣлаться кадіемъ позволяю я.

Ѓу қаділіііс валтарі нуні—тебѣ остаться кадіемъ позволяю я.

Ну арал іс афатурра фѣнкілі—мнѣ сдѣлаться здоровымъ не дозволила работа.

Ѓіш фѣнкілізівад авзуріс вѣлілі—отъ этой работы свободнымъ сдѣлаться если бы было, т. е. кабы освободиться отъ этой работы.

Ѓаш'оай фірфліііс афвіігив нам—такъ жирнымъ остаться не желательно мнѣ.

Ѣагвал діс'оан афіі нам фѣахгвадіс вігі—красивою сдѣлаться чѣмъ, мнѣ дурною сдѣлаться желательно, т. е. я лучше хочу быть дурна, чѣмъ хороша.

Ѓанафалла вѣфшалаііс вігі діла һалмаздіс—хоть теперь лицо-свѣтлымъ сдѣлаться желательно моему другу, т. е. хоть теперь угостить хочу моего друга.

Ѓіт'оан фѣнаіііс вігали, фура фѣнкіліііс—если хочешь быть хорошъ какъ онъ, то работай.

Нам, вајтачувафілі, фѣті урфлічуу іс қадар вів—мнѣ у дурныхъ не сдѣлавшись, у хорошихъ людей сдѣлаться суждено было, т. е. мнѣ суждено было быть съ хорошими, а не съ дурными людьми.

§ 78. *Прошедшее несовершенное.*

Ну ілла	<i>жен.</i> ну ділла	<i>сред.</i> ну віла	<i>Мн.</i> нуша ділла
фу ілі	фу ділі	фу вілі	фуша діла
һіт ілі сај	һіт ділі сарі	һіт вілі саві	һітті вілі саві
			(сред. ділі сарі).

Ну фѣілла, фу фѣілі, һіт фѣілі сај; *женск.* ну фѣділла и проч., *множ.* нуша фѣділла и пр.

Ну фѣнаііілла, фу фѣнаііілі, һіт фѣнаііілі сај; *женск.* ну фѣна ділла и пр., *множ.* нуша фѣті ділла и пр.

Ну æбæл илла и пр., ну æбæл дѣлла, ну æбæл вѣлла, множеств. нуша æбæл дѣлла.

Третье лицо представляет сложную форму изъ дѣепричастія прошедшаго ілі *сдѣлавшись*, и сажъ отъ глагола сажра: *сдѣлавшись есть*.

Вообще форма эта изображаетъ состояніе, начавшееся въ прошедшемъ времени, но продолжающееся и въ настоящемъ.

Ну æбілла—я хорошъ; подразумевается, что я сдѣлался хорошъ, а прежде не былъ таковъ.

Ну бæнілла—я посѣдѣлъ.

Ну нæѣлізіу чулак илла—я въ рувѣ уродъ сдѣлался, т. е. изувѣчилъ себѣ ругу.

Ну ханаба давлашіу илла—я теперь сдѣлался богатъ.

Іш дус ну ца æбілі ѓагваділла—въ этомъ году я очень красивою сдѣлалась, т. е. очень похорошѣла.

Ѓу ґуґаґілілі нуні шеґваівлæ—ты похудѣлъ съ тѣхъ поръ, какъ я не видѣлъ.

Іш дус ца æбілі дукуґділі ґу—въ этомъ году ты очень поблѣднѣла (значить и теперь еще блѣдна).

Ѓварвуґ мурһи-арцла устні вітаһуллæ, давлашів вѣлі саві—Кубачинцы золота-серебра мастерами съ тѣхъ поръ какъ стали, разбогатѣли.

§ 79. Прошедшее совершенное.

Ну іра	Жен.	ну дѣра	Сред.	ну вѣра	Множ.	нуша дѣра
ґу еді		ґу дѣді		ґу вѣді		ґуша дѣдæ
һіт ів		һіт дів		һіт вів		һітті вів (дів).

Ну æбіра, ґу æбіеді, һіт æбів; женск. ну æбдіра, ґу æбдѣді и пр., ну æбівіра и пр.; множ. нуша æбдіра и пр.

Ну æбінаґһіра, ґу æбінаґһаді, һіт æбінаґһів, женск. ну æбіна дѣра и проч., множ. нуша æбіті дѣра и пр.

Ну æбæл іра, женск. ну æбæл дѣра, средн. ну æбæл вѣра, множ. нуша æбæл дѣра.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, послѣ h, e превраща-

ется въ а, і въ і короткое. Это свойство замѣчается и въ другихъ формахъ глагола іс.

Прошедшее совершенное означаетъ, что извѣстное состояніе началось прежде, но не показываетъ, продолжается ли оно еще теперь.

Ну урі'давлашіw іра—я въ прошломъ году разбогатѣлъ (неизвѣстно, богатъ ли теперь).

Іш дус ну ѓақлі пілтајііра—въ этомъ году я очень похудѣлъ.

Урі'ну буд мударріс іра—въ прошломъ году я тебѣ наставникомъ сдѣлался.

Ада івқівілі, ну шаw іра—когда отецъ умеръ, то я въ аулѣ былъ (случился).

Ну укнаwавілі міскін іра—я когда состарѣлся, обѣднѣлъ.

Діла рузі урух дів фіфајіір—моя сестра испугалась змѣи, букв. робкою сдѣлалась подлѣ змѣи.

Іш дус ца әілі дукуфдѣді һу—въ этомъ году ты очень сдѣлалась блѣдною.

§ 80. *Прошедшее упреждающее.*

Ну ілі *Жен.* ну ділі *Сред.* ну вілі *Множ.* нуша ділі
Һу ілі   һу ділі   һу вілі   һуша ділі
һіт ілі   һіт ділі   һіт вілі   һітті вілі (ділі).

Форма эта соединяется съ корнями, прилагательными и нарѣчіями по образцу іла (§ 78). Показываетъ она, что извѣстное состояніе началось прежде другого.

Һу қур'ай уфул Манзіј, ну мударріс ілі—въ то время, какъ ты учился Корану, я уже былъ учителемъ.

Һу wәқівілі, ну һәнілі—когда ты родился, я уже посѣдѣлъ.

Һуд һунул һадіівілі, ну һаһілі—когда ты женился, я уже былъ возмужалый.

Ну wәқівілі діла ада даwлашіw ілі—когда я родился, мой отецъ уже былъ богатъ.

§ 81. *Давнопрошедшее.*

Ну івіллі	<i>Жен.</i> ну дівіллі	<i>Сред.</i> ну вівіллі	<i>Множ.</i> нуша дівіллі
фу івіллі	фу дівіллі	фу вівіллі	фуша дівіллі
хіт івіллі	хіт дівіллі	хіт вівіллі	хітті вівіллі, дівіллі.

Соединяется съ корнями и нарѣчіями: ну арај івіллі, ну арајіхівіллі.

Ну урі'бѣжліwqæс бѣдур івіллі—я въ прошломъ году въ Мекку идти готовъ уже былъ.

§ 82. *Будущее допускаемое.*

Ну ес	<i>Женск.</i> ну дес	<i>Средн.</i> ну вес	<i>Множ.</i> нуша дѣбā
фу еві	фу дѣві	фу вѣві	фуша дѣвā
хіт ев	хіт дев	хіт вев	хітті вев (дев).

Ну æфес, фу æфѣві, хіт æфев, женск. ну æфдес и проч., множ. нуша æфдѣбā, фуша æфдѣвā, хітті æфвев (æфдев).

Ну æфнајнас, фу æфнајнаві, хіт æфнајнав; женск. ну æфна дес и проч., множ. нуша æфті дѣбā и пр.

Ну æфæл ес, ну æфæл дес, ну æфæл вес и проч.

Выражаетъ состояніе, зависящее отъ дозволенія чьего-либо или отъ обстоятельствъ.

Іш дус ну хвалал ес, һур дус һурајішіну—этотъ годъ пусть я сдѣлаюсь старшиною, въ будущемъ году и ты сдѣлаешься.

Ну һула шулбіw ес—пустъ я при тебѣ буду находиться.

Һарі, ну міскін ес, һуші сі фæл лівqæнал—вотъ, пусть я обѣднѣю, на тебя какое состояніе придетъ, т. е. пусть я обѣднѣю, да ты разбогатѣешь ли отъ этого?

Һу хвалал мутæфлім і, ну һуд һіһур ес—ты старшимъ ученикомъ сдѣлайся, я у тебя меньшимъ пусть буду.

Һуоан даwлашіw ес, һарі, нура сіцад арц дуртусал пæқіртес—какъ ты, пусть я богатымъ сдѣлаюсь, вотъ, и я столько же денегъ раздамъ нищимъ.

§ 83. *Условное настоящее и будущее.*

Ну еслі;	<i>Жен.</i> ну деслі	<i>Средн.</i> ну веслі	нуша дѣбалі
фу еді	фу дедлі	фу ведлі	фуша дѣдәлі
hit әлі	hit дәлі	hit вәлі	hitти вәлі (дәлі).

Ну әфеслі, фу әфедлі, hit әфәлі, женск. ну әфдеслі и пр.; множ. нуша әфдѣбалі, фуша әфдѣдәлі, hitти әфвәлі.

Ну әбнајһаслі, фу әбнајһадлі, hit әбнајһәлі; женск. ну әбна деслі и пр.; множ. нуша әбти дѣбалі и пр.

Ну әбәл еслі, ну әбәл деслі, ну әбәл веслі и пр.

Ну давлашiw еслі, фушiмра арц лугас—если я разбогатѣю, то и вамъ деньги дамъ.

Ну шiзiвадалла урух еслі, фуни һажiв ваца—я если кого-либо побоюсь, тобою упрекъ да сдѣлается, т. е. упрекни меня, если я кого-либо побоюсь.

Һил'оаж фушiм вiгули дѣдәлі, фуша вазриганти дiтаһавә, ну вәли әбна һалим итаһас—такъ вамъ желаюсь если есте, вы торговцами сдѣлайтесь, я же хорошимъ ученымъ пусть сдѣлаюсь, т. е. если вы такъ желаете, то сдѣлайтесь торговцами, а я сдѣлаюсь ученымъ.

Аллаһли һавилқуж вәли, ну һиш iзајзиwad арајһиша—если Богомъ написано, то я отъ этой болѣзни выздоровлю.

Ну фушiла кiцил еслі, нам вајна мавурудә—я вамъ близкiй если есмь, мнѣ дурно не говорите, т. е. если я вамъ близкiй, то не оскорбляйте меня словами.

§ 84. *Условное предполагаемое.*

Ну еслiлi	<i>жен.</i> ну деслiлi	<i>ср.</i> ну веслiлi	<i>мн.</i> нуша дѣбалiлi
фу едлiлi	фу дедлiлi	фу ведлiлi	фуша дѣдәлiлi
hit әлiлi	hit дәлiлi	hit вәлiлi	hitти вәлiлi (д).

Окончанiе лi во всѣхъ этихъ формахъ, безъ всякаго измѣненiя смысла, можетъ быть замѣнено посредствомъ рi: ну еслiрi, фу едлiрi, hit әлiрi, ну деслiрi и пр.; нуша дѣбалiрi и пр.

Различныя соединенія съ этой формой производятся точно такъ же, какъ и съ еслі.

Условіемъ служить здѣсь *предположеніе*: если бы....

Ну һуд игуліһаслілі, дичувад һаһаһулкаді ур'—я тебѣ если бы любезенъ сдѣлался, отъ меня не бѣжалъ-бы въ прошломъ году, т. е. если бы ты меня полюбилъ, то ты бы не убѣжалъ отъ меня.

Һанаһа ну даһлаһиһ еслілі, һудра арц луғира—теперь если бы я разбогатѣлъ и тебѣ деньги далъ-бы.

Һанаһа һу урґағи еділілі, лівлалла һајивліувад уһаһулкаді—теперь ты если бы пьянствовалъ, отъ всѣхъ изъ подъ упрека не освободился бы, т. е. не избѣжалъ бы ты всеобщихъ упрековъ.

Һу аһһаһаһадлілі, діғлі аһуғаді—если бы ты былъ хорошъ, то не пьянствовалъ бы.

§ 85. Условное допускаемое.

Ну есліла (есліра) жен.	ну десліла (ра) сред.	ну весліла (ра)
Һу еділа (едліра)	Һу дедліла (ра)	Һу ведліла (ра)
Һит еліла (елліра)	Һит делліла (ра)	Һит велліла (ра)
или һит елла	или дела	или велла

Множ. нуша дѣһаіліла (ра) или дѣһалла
Һуша дѣдәліла (ра) или дѣдалла
Һитті велліла (ра) или велла (д).

Различныя соединенія съ этой формой производятся точно такъ же, какъ и съ еслі.

Вообще форма эта означаетъ, что извѣстное условіе не препятствуетъ чему-либо, допускаетъ что-либо: *если даже...., если и...., хотя бы даже....*

Һанаһа ну мискіһаслілі, һулајһив діла урґи һарвалі сави—теперь я хотя бы даже и остался бѣднымъ, чѣмъ твое, мое сердце просторнѣе есть, т. е. хотя бы даже я и остался въ бѣдности, но все таки я щедрѣе тебя.

Һусаһат мискин есліла, діла қимат аһвул'ан—теперь

если-бы даже я сталь бѣденъ, уваженіе ко мнѣ не уничтожится.

Ну вајнајнаслилла, фу лівіѣбанав ѣбнајталіша—я, если даже и дурень, то въ твоёмъ присутствіи дѣлаюсь хорошъ.

Фу ѣахгва дедлілла, нам дігукурі—ты, если даже и дурна, мнѣ нравишься.

Фуша нуні шідаівті дѣдалла, нуні абдалулла—вы мною видѣны если даже были, мною незнаемы, т. е. если даже я васъ и видѣлъ, то все таки васъ не знаю.

Нушла маза пілталі делліра, ніліс ѣбі сарі—наши овцы, если даже и худы, для молока хороши суть, т. е. даютъ много молока.

§ 86. *Зависимое отъ условія.*

Ну іша	Женск.	ну діша	Средн.	ну віша	Множ.	нуша	діша
фу іші		фу діші		фу віші		фуша	діша
hit ic		hit діс		hit віс		hitті	віс (діс).

Ну ѣбіша, фу ѣбіші, hit ѣбіс; женск. ну ѣбдіша и пр.; множ. нуша ѣбдіша и пр.

Ну ѣбнајшіша, фу ѣбнајшіші, hit ѣбнајшіс, женск. ну ѣбна діша и пр.; множ. нуша ѣбіті діша и пр.

Ну ѣбѣл іша, женск. ну ѣбѣл діша, средн. ну ѣбѣл віша, множ. нуша ѣбѣл діша и пр.

Фууд вігәлі ну духујшіша—если тебѣ желательно, то буду умень.

Фууд вігәлі ну һаракіша—если тебѣ желательно, то я удалюсь.

Фула узі кәвпізәлі, һәвра ҫуқажіс—твой братъ если заболѣеть, то казъ похуѣеть.

Фу қвінајс хвалал ішіну, һанаһа нам даті шѣ хваладіш—ты въ слѣдующій разъ старшиною таеъ-казъ будешь, то теперъ мнѣ оставъ аула старшинство, т. е. предоставъ мнѣ на этотъ разъ старшинство въ аулѣ. Ішіну есть іші и ну,

послѣднее—частица, которая приставляется для обозначенія связи между двумя предложеніями.

Нуні аѣіѣвѣліѣнадлі, царіс вуѣун іс діла узі—если ты не хочешь держать, то у другого сдѣлается пастухомъ мой братъ.

Ну івѣаслі, бѣвѣлла пасад іші—если я умру, то какъ дурно ты будешь вести себя!

Ну івѣадлілі, ну бѣвѣлла пашван іша—если бы ты умеръ, то сколько бы я былъ печаленъ.

§ 87. *Зависимое отъ условія прошедшее.*

Ну іші *Женск.* ну діші *Средн.* ну віші *Множ.* нуша діші
 ну іші   ну діші   ну віші   нуша діші
 нит іші   нит діші   нит віші   нитті віші (діші).

Нуні дарман іліѣнадлілі, ну араѣіші—если бы тобою лѣкарство было дано, то я бы выздоровѣлъ.

Нит бѣвѣлла міскін іші, нуні ватаслілі—онъ сколько бѣднымъ сдѣлался бы (какъ обѣднѣлъ-бы), если бы я допустилъ.

Нуша ніш шілізір діші урі'іні—мы въ этомъ селеніи находились ли прошлой зимой?, точнѣе смыслъ выражается черезъ: не находились ли мы и пр., при чемъ подразумѣвается условіе.

Даѣ ну шадіѣ іші—вчера ты гуляя былъ ли, т. е. не гулялъ ли ты развѣ вчера?

§ 88. *Причастіе прошедшее.*

Івіл, *женск.* дівіл, *средн.* ввіл, *множ.* вівті (дівті).

Ѧѣвіл, Ѧѣнаѣівіл, Ѧѣѣл івіл, *множ.* Ѧѣвівті, Ѧѣті вівті, Ѧѣѣл вівті и т. д.

Ну ніл'оѣ ѣірѣвіл аѣваѣурра нуні—ты такъ пожирѣвшій не знаемо было мнѣ, т. е. я не зналъ, что ты такъ пополнилъ.

Нушіла кѣѣіѣ ѣірѣвіл урчі саві ніш—у насъ въ домѣ пожирѣвшая лошадь есть эта, т. е. вотъ эта лошадь пожирѣла у насъ въ домѣ.

Мабур івил адам'іј сунна кіцті діқаллі абвала — сумасшедшимъ сдѣлавшимся человекѡмъ своимъ ближніе отдѣльно не узнаются, т. е. сумасшедшій не узнаеть своихъ ближнихъ.

Адам'ілі һавшілі вафаліі дібанажівил уцлі саж — человекѡ убивъ въ лѣсу спрятавшійся пойманъ, т. е. убійца, спрятавшійся въ лѣсу, пойманъ.

Сунна адаһіѡ урук'абівил дурһѡæ діјѡ урукқулі саж — своего отца не боявшійся ребенокъ меня боятся.

Пачам ҫуқавівил урчі, қѡі'најс һамадлі ҫірһ'абіврар — одинъ разъ похудѣвшая лошадь во второй разъ легко не пожирнетъ.

§ 89. *Причастіе будущее.*

Ісіл, *женск.* дісіл, *средн.* вісіл, *множ.* вісті (дісті).

Қулатлі вісіл унз саві һіш — сильнымъ сдѣлающійся быкъ есть этотъ, т. е. этотъ быкъ такой, что будетъ силенъ.

ҫаніварті дісіл ваҫа саві һіш — животныя, гдѣ должны находиться, этотъ лѣсъ есть, т. е. въ этомъ лѣсу должны быть звѣри.

Нушім ҫаһнажісіл мударрісілічу арқаһәә нуша — намъ сдѣлающемуся хорошимъ къ учителю пойдѣмъ мы, т. е. мы пойдѣмъ къ учителю, который будетъ къ намъ хорошъ.

ҫінілі дуврір дісті маза діқардіқус — зимою на горѣ, которые будутъ, барановъ я отдѣлю, т. е. я отдѣлю барановъ, которымъ слѣдуетъ зимою быть на горѣ.

§ 90. *Дьепричастія.*

а) *Прошедшее:* Ілі, *жен.* ділі, *сред.* вілі, *множ.* влі (ділі).

Әбілі, ҫаһнажілі, ҫаһәл ілі; *множ.* ҫаһвілі, ҫаһті влі, ҫаһәл влі и пр.

Діла урчі ҫірһвілі, азқівлі саві — моя лошадь сдѣлавшись жирною, лѣнливою сдѣлавшись есть, т. е. моя лошадь, разжирѣвъ, излѣнилась.

Пачам давлаһіѡ Ілі, қѡі'најс һәнкіләбіқулі мискін івил сунші саж һажіртајсі шівсаві — однажды богатъ сдѣлавшись, второй разъ не работая бѣднымъ сдѣлавшійся, на себя самъ

жаловаться долженъ, т. е. кто, разъ разбогатѣвъ, потомъ обѣднѣтъ, ничего не дѣлая, тотъ долженъ самъ на себя жаловаться.

Нупіла хві вахвілі, шавад дуѣаків—наша собака, взбѣсившись, изъ аула убѣжала.

Маза ґуқадлі муқресалла ні' афлуғулі сарі—овцы, поху дѣвъ, даже ягнятамъ молока не даютъ.

Ну кувзаражілі баг'унна урі'ніш шілізіу—я работникомъ сдѣлавшись, жилъ въ прошломъ году въ этомъ селеніи.

в) для того, чтобы...., на столько, чтобы....

Ері, женск. дѣрі, средн. вѣрі, множ. вѣрі (дѣрі).

Ѕу урухѣріцад ґуравāгу ітіла—чтобы ты боялся, столько войска нѣтъ у него, т. е. у него не довольно войска, чтобы утратить тебя.

Ѕу нāів ері мусāн—ты, чтобы сдѣлался наибомъ, не мѣсто есть, т. е. здѣсь тебѣ не мѣсто быть наибомъ.

Маза ґірґдѣрі қар агвів—на то, чтобы бараны пожирнѣли, травы не было.

Ѕушім вуғун ері дурґвæ тіу—вамъ, чтобы пастухомъ сдѣлаться, мальчикъ есть, т. е. вотъ мальчикъ, который можетъ быть у васъ пастухомъ.

Ѕу арајһарі дарман луғас—дамъ тебѣ столько лѣкарства, чтобы ты выздоровѣлъ.

Ѕу дічуу ері Һаенкѣгу діла—на то, чтобы тебѣ быть у меня, нѣтъ у меня работы.

с) пока....

Ераші, женск. дѣраші, средн. вѣраші, множ. вѣраші (дѣраші).

Ну даулашіу ераші æнцад Һарґлі шін арху—пока я сдѣлаюсь богатъ, довольно рѣкою воды унесется.

Ну даулашіу ераші æнцад Һарґлі шін ардүхів—пока я сдѣлался богатъ, довольно рѣкою воды унеслось.

Ѕуні ҺаҺераші Һунула маҺадір'уд—ты, пока не выростешь, жены не бери.

Кагар вѣлѣис іран ёраші бузівад уѣус—письмо читать
могущій пока не сдѣлаюсь, у тебя буду учиться, т. е. пока
не въ состоянїи буду читать письмо.

Ну бузіав суѣур ёрапі уѣулріра—я въ глазѣ слѣпой
пока не сдѣлался, учился, т. е. учился, пока не ослѣпъ.

Ѓу урѣѣёраші мауѣуд—ты, пока не напьешься, не пей,
до опьянѣнїя.

d) *хотя....*

Ѓлā бали, *жен.* дїлā бали, *сред.* вїлā бали, *множ.* вїлā бали
(дїлā бали).

Ѓу мїскїн ллā бали, нам бѣѣат агу—ты хотя бѣденъ,
мнѣ нужды нѣтъ.

e) *въ то время какъ....*

Ѓвїлі, *женск.* дївїлі, *средн.* вївїлі, *множ.* вївїлі (дївїлі).

Варѣи ванавивїлі шадїв арѣас—въ то время, какъ день
потеплѣетъ, гулять буду ходить.

Ѓучу оѣвлї буравивїлі, нура лїврї—когда еъ тебѣ гости
прїѣхали (букв. у тебя сдѣлались пѣшими, т. е. слѣзли съ
лошадей), и я былъ.

Арѣ вуѣаривїлі ѣанївартїра дїѣнадлї сарї муѣназі—
когда погода стала холодною, и животныя серылись въ лого-
вища.

Швал дус івїлі урчі дуѣвѣрїс ірїра—пять лѣтъ когда
сдѣлалось, на лошади скакать могъ я, т. е. когда минуло мнѣ
пять лѣтъ, могъ я скакать на лошади.

Ну мїскїн івїлі тухумлї лажваѣра—я бѣднымъ когда
сдѣлался, родствомъ (родными) брошенъ былъ.

f) *послѣ того какъ....*

Ѓларѣи, *жен.* дївларѣи, *сред.* вївларѣи, *множ.* вївларѣи (дївларѣи).

Дїла урчі ѣїрѣивларѣи булаѣс варс авївїус—мою лошадь,
послѣ того какъ она пожирнѣетъ, на твою не промѣняю.

Ѓула ада бавївларѣи шїваїра нунї—я видѣлъ твоего от-
ца, послѣ того уже, какъ онъ посѣдѣлъ.

Ну пушм вукун івларѣ дѣрвѣтѣ палтар сарі дішпрти—я вамъ пастухомъ послѣ того какъ сдѣлался, сдѣланныя одежды надѣты, т. е. я ношу все одну и ту же одежду, послѣ того какъ сталъ у васъ пастухомъ.

g) *съ тѣхъ поръ какъ...*

Івлā, *женск.* дівлā, *средн.* вівлā, *множ.* вівлā (дівлā).

Ну нпш шлізів івлā, ізажівад арāфіра—я въ этомъ аулѣ съ тѣхъ поръ какъ нахожусь, отъ болѣзни не выздоровѣлъ.

Гамуш ѣрѣввлā нѣдакал луғулі саві—буйволица съ тѣхъ поръ какъ пожирѣла, молока много даетъ.

Діла унналі давлашпв івлā, ѣенкі аѣвѣрѣв—мой сосѣдъ съ тѣхъ поръ какъ разбогатѣлъ, работы не дѣлалъ, т. е. ничего не дѣлаетъ.

Ну мутѣлпм івлā ѣенкіліјіс аѣірулі саж—мой братъ калѣкой съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался, работать не можетъ.

h) *лишь только....*

Івмад, *жен.* дівмад, *средн.* вівмад, *множ.* вівмад (дівмад).
Говорится также івмадал, *женск.* дівмадал и пр.

Въ такомъ же значеніи: ів'оанал, *женск.* дів'оанал, *сред.* вів'оанал, *множ.* вів'оанал (дів'оанал).

Діла ѣнѣал вѣрѣлі таман вівмад, луд луғас—мой кинжалъ сдѣлавшись весь лишь только сдѣлается, тебѣ отдамъ, т. е. лишь только мой кинжалъ будетъ весь сдѣланъ, тебѣ отдамъ.

Нушпла ѣазаѣ урѣѣв'івмад, ѣавѣаліјіс ваѣірпур—нашъ работникъ лишь только напьется, какъ ссориться начинаетъ.

§ 91. Повелительное.

Пу 1 *женск.* пу ді *средн.* пу ві *множ.* пуша дѣја
hit ев hit дев hit вев hitті вев (дев).

ѣѣі, ѣѣді, ѣѣві, ѣѣдѣја; ѣѣев, ѣѣдев, ѣѣев.

ѣѣнајні, ѣѣна ді, ѣѣна ві, ѣѣті дѣја; ѣѣнај нав, ѣѣна дев, ѣѣна вев, ѣѣті вев (дев).

Æfæл і, æfæл ді, æfæл в і и пр.

Ҷадіҗні—будь кадіємъ.

Ҷаділіҗні—останься кадіємъ (по прежнему).

Ѕу нам ґуллуґчіҗні—ты мнѣ сдѣлайся служителемъ.

Нуні җіивбілі ваґіс җæдурі җу—когда я позову, придти
будь готовъ ты.

Ѕу мутæҗлім іс аґвіґәлі, ґачнаґілаҗні—ты если не хо-
чешь сдѣлаться ученикомъ, сдѣлайся телячьимъ пастухомъ.

§ 92. *Отлагательное.*

Іһні, *женск.* діһні, *средн.* віһні (§ 32).

Ѕу һішқуу іһні аґваһурра нуні—твое здѣсь пребываніе,
т. е. о твоємъ здѣсь пребываніи, я не узналъ.

Ѕу вуқун іһні җула адаан валуҗәһін—отець не знаетъ,
что ты сдѣлался пастухомъ.

Нушім қаді діһні һалав саві вуқун'оан аґіҗ—намъ кадія-
ми сдѣлаться выгоднѣе, чѣмъ пастухами.

§ 93. Большая часть вышеозначенныхъ формъ весьма
часто встрѣчается въ соединеніи съ г ва. Самое общее зна-
ченіе этой приставочной частицы есть *хотя...., но....* Кромѣ
того, имѣетъ она иногда и другія значенія, какъ то показы-
ваютъ нѣкоторые изъ слѣдующихъ примѣровъ.

Нам віґулі вудун ілагва, шанті разіҗәһін—мнѣ желаюсь,
хотя я муллою сдѣлался, но жители не довольны, т. е. хотя
я согласно своему желанію сдѣлался муллою, но и пр.

Урі'ну мисқин ілліґва, һаґа даулашіу ілла—въ прошломъ
году я хотя обѣднѣлъ, но теперъ разбогатѣлъ.

Нушіла мас һінілі ґуқаділліґва, җев ґірһдів—наши овцы
зимою хотя и похудѣли, весною пожирнѣли.

Маза дурқадівґва, валара дурқадів—бараны вздорозжали
и шерсть вздорозжала.

Урі'діла урчі ґірһвівґва қаллішів, іш дус ґірһаґвів—въ
прошломъ году моя лошадь хотя пожирнѣла на травѣ, но въ
нынѣшнемъ году не пожирнѣла.

Ну урухїрагва, діла узї урухабїв—я хотя побоялся, но мой братъ не побоялся.

Ну буд бїхур есгва, бїу нам мударріс і—я у тебя пусть хотя меньшимъ ученикомъ буду, ты мнѣ будь учителемъ.

Пачам діла урчі бїрбевегва, бїур савїжїв бїагвал сурратала вѣлі—разъ моя лошадь пусть пожирнѣеть, потомъ, чѣмъ она красивая картинка кака-либо если есть, т. е. пусть моя лошадь пожирнѣеть, то красивѣе ея и картинки не найдется.

Бїуницад бїаїї вақаслі, нура бїна бїлім ітабіс ішагва—какъ ты стараніе если буду дѣлать, и я хорошимъ ученымъ сдѣлаться не буду ли?, т. е. если буду стараться, какъ ты, то развѣ и я не могу сдѣлаться отличнымъ ученымъ?

Нужїшагва бїуд қадїн бїараул—хоть я сдѣлаюсь вмѣсто тебя вараульнымъ.

Панабїалла бїрбїдїсгва діла маза дувуллїшїр—хоть теперь не пожирнѣють ли мои бараны на горѣ.

Ну бїанївларбїгва, бїула узї вѣқївіл, нуїшїв бїлі бїанїлі саж—хотя послѣ того какъ я посѣдѣлъ, твой братъ родился, чѣмъ я болѣе сѣдъ есть, т. е. хотя твой братъ родился послѣ того, какъ я посѣдѣлъ, а теперь онъ сѣдѣ меня.

Бїула ада қадїї харанїгва, бїшдї куллі дѣқївті, ханабїара дурқабдїлі сарї—хотя прежде, чѣмъ твой отецъ сдѣлался кадіемъ, построены эти дома, но и теперь они не обветшали.

Дїла узї вуқун івлїгва бїучу вапанї, бїунї сїлі вахїшѣ іштабїлі—мой братъ пастухомъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался, въ тебѣ приходилъ, какъ же тебѣ могъ быть извѣстенъ, когда былъ маленькимъ, т. е. могъ ли ты знать моего брата маленькимъ, если онъ въ тебѣ приходилъ уже тогда лишь, когда былъ пастухомъ.

Мїскїн івбїлігва бїш дїчу вїхалїбїв вақївіл, давлашїв бїлілі лївқваэну—бѣдный въ то время какъ былъ, онъ ко мнѣ для просьбы пришедшїй, богатый если бы былъ, пришелъ

ли бы?, т. е. будучи бѣднымъ, пришелъ онъ ко мнѣ съ просьбою, но если бы былъ богатъ, то пришелъ ли бы?

Сая ѣаѣивмадгва каѣшѣ ѣаѣивѣл, дурѣѣѣѣ аѣѣѣѣлѣ сая—
лишь только возмужалымъ сдѣлался хотя на домъ сѣвшій, дѣти не родятся, т. е. хотя женился онъ, едва лишь возмужавъ, но дѣтей у него нѣтъ.

§ 94. *Отрицательныя* формы глагола іс образуются простымъ присоединеніемъ слога аѣ къ формамъ положительнымъ.

Неокончательное: аѣіс, аѣдїс, аѣвїс; *прошедшее несовершенное:* ну аѣїлла, ѣу аѣїллі, ѣїт аѣїлі сая, ну аѣдїлла и проч.; *прош. сов.* ну аѣїра, ѣу аѣїдї и пр. Отступленіе представляютъ отрицательныя формы *будущаго допускаемаго:*

Ну маѣѣас *Жен.* ну мадес *Сред.* ну мавес *Мн.* нуша мадѣѣѣ
ѣу маѣѣавї   ѣу мадѣвї   ѣу мавѣвї   ѣуша мадѣвѣ
ѣїт маѣѣав   ѣїт мадѣв   ѣїт мавѣв   ѣїтї мавѣв
(мадѣв).

Впрочемъ, употребительны, хотя и рѣдко, формы: ну аѣес, ѣу аѣѣвї, ѣїт аѣѣв, ну аѣдес и проч.

Повелительное глагола іс не имѣетъ отрицательныхъ формъ, которыя замѣняются отрицательными формами глагола продолжительнаго ірїс дѣлаться (§ 114), подобно тому, какъ по-русски: *не дай,* вмѣсто: *не дай!*

Въ томъ случаѣ, когда іс встрѣчается слитно съ другимъ словомъ, отрицательный глаголъ аѣ ставится между этимъ приставнымъ словомъ и формой глагола іс. При этомъ могутъ произойти нѣкоторыя измѣненія въ гласныхъ, объясняемыя общими правилами.

Корень аѣ: аѣаѣіс, аѣаѣдїс, аѣаѣвїс; прош. несов. аѣаѣїлла и пр.; прош. соверш. аѣаѣїра, буд. доп. аѣаѣес и пр.

Аѣѣаѣіс (аѣѣна аѣіс), аѣѣаѣдїс, аѣѣаѣвїс, множ. аѣѣтеѣдїс (аѣѣтї аѣдїс); прош. несов. ну аѣѣаѣїлла (аѣѣна аѣїлла), нуша аѣѣтеѣдїлла (аѣѣтї аѣдїлла) и пр.; прош. сов. ну аѣѣаѣїра, буд. доп. ну аѣѣаѣес и пр.

Корень духу: духwāfіс, духwafіdіс, духwafіwіс; духул afіс, духутefіdіс и пр.; духулēfіс и пр.

Корень ак: akafіс, akafіdіс, akafіwіс; акіл afіс, актеfіdіс (акті afіdіс); ну акіл afілла, нуша актеfіdілла и пр.; аклēfіс (аклі afіс), ну аклēfілла (аклі afілла).

Корень ара: arāfіс (ара afіс), араfіdіс, араfіwіс; арал afіс, аратеfіdіс; аралēfіс (аралі afіс).

fіntіnafіс, fіntіnāfіс, fіntēfіс (fіntіj afіс).

qadēfіс, qadīlēfіс, qadnefіdіс (qadnі afіdіс).

§ 95. *Вопросительныя* формы отъ іс образуются согласно общимъ правиламъ, которыя изложены выше (§ 68).

Ну укyфіллаw—поблѣднѣлъ ли я?

Мава fіrfіdіw—овцы пожирнѣли ли?

fіt вукун іw—онъ сдѣлался ли пастухомъ?

Ну урухіraw—я струсилъ-ли?

fіу міскін еdіw—ты обѣднѣлъ-ли?

fіt дібанajhіw—онъ спрятался-ли?

Ну таләfішw есу—могу ли я быть счастливъ, т. е. допустится ли, чтобы я былъ счастливъ?

fіу даwлашw еw—можешь ли ты быть богатъ, т. е. допустится-ли, чтобы ты разбогатѣлъ?

fіу вукун еdі, нура ірус—если ты сдѣлаешься пастухомъ, и я сдѣлаюсь.—Ну еслw—если я сдѣлаюсь?

Ну адаfіw урухеслlлw іштaфілі fічу һawулкул—я отца если побоялся-ли, будучи маленькимъ, къ тебѣ бѣжалъ, т. е. развѣ потому, что я отца побоялся, будучи маленькимъ, бѣжалъ я къ тебѣ.

Гушедлlлw fіу іштaфілі һujajкул—если проголодался-ли, будучи маленькимъ, ты плакалъ, т. е. развѣ проголодавшись, будучи маленькимъ, ты плакалъ?

fіу нам afігукүрi—ты мнѣ не нравишься.—Ну әfіnajhас-лlлаw—даже если я хорошъ?

Ну нукер ішав—сдѣлаться ли мнѣ нукеромъ? Іша форма, зависящая отъ условія, которое здѣсь подразумѣвается.

Ѓу нукер ішіу—сдѣлаться-ли тебѣ нукеромъ?

Ѓу гушішіу—проголодаешься ли ты?

Ѓит нукер ісу—сдѣлаться-ли ему нукеромъ?

Ѓит аражіісу—выздоровѣть ли онъ?

Дувулшір маза жірдісу—на горѣ бараны пожирнѣютъ-ли?

Ѓу бѣніварбіу була бунул дівқівіл—послѣ того-ли, какъ ты посѣдѣлъ, жена твоя умерла?

Ѓу вуқун івбіліу, адас абвігул—то-ли, что ты сдѣлался пастухомъ, отцу не нравится?

Ѓу суқур імад ізѣваѣ ітаһаді—лишь только ты слѣпымъ сдѣлался, ты сдѣлался боленъ.—Ну суқур імаду—лишь только я слѣпымъ сдѣлался?

Урібушім вудун івілу һіш—въ прошломъ году вамъ милой сдѣлавшейся этотъ-ли?

Ада бѣніліу—отецъ посѣдѣлъ-ли уже?

Ѓу қаджіліліу—ты сдѣлался-ли уже кадіемъ?

Ѓу жішіу сіжілілѣ ну—чѣмъ я хуже тебя?

Ѓу сілібіу урухілілѣ—чего ты испугался?

Ѓит сен магур ілѣ?—онъ отчего съ ума сошелъ (дѣепр.)?

Ну мурт фуқажіріа—я когда похудѣлъ?

Ну сіјһасѣ—чѣмъ я могу быть, т. е. чѣмъ мнѣ позволяютъ быть?

Діла ада шіс мударріс ѣвѣ—мой отецъ чѣмъ можетъ быть учителемъ?

Ну шічу һалмаз еслѣ һуд абвігул—съ кѣмъ если я подружусь, тебѣ не желательно, т. е. съ кѣмъ ты не желаешь, чтобы я подружился?

Ну сіјһаслілілѣ һуні нам урчі ісан—чѣмъ если-бы я сдѣлался, ты бы мнѣ купилъ лошадь, т. е. чѣмъ мнѣ сдѣлаться, чтобы ты мнѣ купилъ лошадь?

Ну мурт вуқун ішā—когда мнѣ сдѣлаться пастухомъ?
Зависитъ отъ воли того, которому говорится.

Чум дус вѣранѣ урчі чархлізів вузані—сколько лѣтъ пока пройдетъ лошадь въ тѣлѣ ростеть, т. е. до какихъ лѣтъ ростеть лошадь?

Чум дус вівларѣ вука віані—сколько лѣтъ послѣ того какъ пройдетъ (по прошествіи сколько лѣтъ) дѣлается она (лошадь) старою?

Ча вуқун івлā маза аѣлі. Ырһдівā—кто съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался пастухомъ, овцы болѣе пожирнѣли, т. е. при какомъ пастухѣ овцы наиболѣе пожирнѣли?

Ча қадјіівіліē луша разідівті—это въ то время какъ сдѣлался кадіемъ, вы обрадовались, т. е. которому кадію вы рады были?

Сен суѣур івлā лула узі—отчего ослѣпъ твой братъ?

Ѓу сен мискін іллē—отчего ты обѣднѣлъ?

Іш варбі арз қwаенѣвісу—сегодня погода не будетъ ли пасмурна?

Ну Ғуқабіллау—я не похудѣлъ-ли?

Ѓу урук'абѣдіу цуралібіу—ты не побоялся-ли кабана?

Діла урші халмаз мајһаву лулајчу—мой сынъ не можетъ ли подружиться съ твоимъ?

Ну вуқун аѣслиу лура аѣрані—если я не сдѣлаюсь пастухомъ, и ты не сдѣлаешься.

Ну вудун аѣшау—не сдѣлаться ли мнѣ муллою?

Ну вудун аѣвларбіу лу івіл—послѣ того ли какъ я не сдѣлался муллою, ты сдѣлался?

Ѓу һајрқәнәбівіліу луші ада һімуївіл—за то ли, что ты не сдѣлался охотникомъ, твой отецъ на тебя сердится?

Ну мурдајіс аѣрані, һіш урчі хујлу савіла ваһадіу—пока я не могъ сѣсть верхомъ, ты развѣ не узналъ, что эта лошадь дурного нрава?

Ѓуд мударріс аѣвілу һіш—твоимъ учителемъ не сдѣ-

лавшійся-ли этотъ, т. е. этотъ-ли не былъ твоимъ учителемъ?

Пула узі давлашів афілів—твой братъ не разбогатѣлъ-ли?

Діла ада бѣнабілів увкуфілі—мой отецъ не сѣдой ли былъ, когда умеръ?

Пу сен бѣнілѣ, ну сен афіллѣ—почему ты посѣдѣлъ, а я не посѣдѣлъ?

Мурт діла урчі бѣрѣавіва қаллішів—когда моя лошадь не пожирнѣла на травѣ, т. е. когда случилось, чтобы моя лошадь и пр.

Чум вуқун мадѣбѣ—сколькимъ намъ не сдѣлаться пастухами, т. е. сколькихъ изъ числа насъ не пустать въ пастухи?

Ча бѣјрѣанѣбѣлѣ пу афірані—кто если не сдѣлается охотникомъ и ты не сдѣлаешься, т. е. безъ кого ты не пойдешь въ охотники?

Ну сіоан бѣсѣпшѣ пуші, кімікала дарс афвалуліждамъ—какъ мнѣ не сердиться на тебя, если ты хоть сколько-нибудь не знаешь своего урока?

Діла урші арајнісѣра—выздоровѣть-ли то мой сынъ?

Бѣј’оанти бѣрѣдсѣра дувуллішір—животныя (скотина) будутъ-ли то жирнѣть на горѣ?

Білмујшів ѣйна сіқал вірарѣра—есть-ли то что-либо лучше науки?

Қур’ажзів дурфіні гушвірарѣра—въ училищѣ дѣти не голодаютъ-ли?

Ну шіс вуқун іллал, вуқун ілта бѣқ гав—я кому пастухомъ сдѣлался, пастухомъ сдѣлавшимся вторыми плата да дается, т. е. кому я сдѣлался пастухомъ, тѣ пусть и платять.

Пула ада уршіс мударріс іллел бѣрваа—твой отецъ въ прошломъ году чьимъ (кому) учителемъ сдѣлался, спроси.

Пушім ну қадіјһирал, афірал, абвалас—вамъ сдѣлался ли я кадіемъ или не сдѣлался, не знаю.

§ 96. Глаголь іріс служитъ для выраженія продолжи-

тельного или повторительного дѣйствія: *отлматься*; въ этомъ заключается отличие его отъ глагола *іс*, котораго значеніе, какъ мы видѣли (§ 76), есть *сдлматься*.

§ 97. *Неокончателное* наклоненіе: муж. *іріс*, женс. *діріс*, средн. *віріс*, множ. *віріс* и *діріс*.

Формы глагола *іріс* соединяются обыкновенно или съ корнемъ или съ нарѣчіемъ.

Корень *ара*, нарѣчіе *аралі*: *арајріс*, *арадіріс*, *аравіріс*; *араліјріс*, *аралі діріс*, *аралі віріс*.

Корень *ѣбі*, нарѣчіе *ѣбіл*: *ѣбіріс*, *ѣбдіріс*, *ѣбвіріс*; *ѣбіл іріс*, *ѣбіл діріс*, *ѣбіл віріс*.

Отсюда видно, что если слово, присоединяемое къ *іріс*, кончается на гласную, то оно сливается съ *іріс*, въ которомъ *ј* замѣняетъ начальное *і*. Если присоединяемое слово кончается на *ј*, то оно непосредственно сливается съ глагольнымъ окончаніемъ *ріс*, напр. *бінтіј* нар. *красно—бінтіјріс*.

Ну мурталла *бубіу* урухіріс *абірус*—я всегда подлѣ тебя робкимъ дѣлаться не могу, т. е. я не могу постоянно тебя бояться.

Ну *вајтачу* *балмаз* іріс *абалтарі*—ты съ дурными другомъ дѣлаться не позволено, т. е. не слѣдуетъ тебѣ дружить съ дурными людьми.

Урчі *бірбіріс* *візулі* *саві*—лошадь начинаетъ дѣлаться жирною, жирѣть.

Ну мурталла *бішқуу* іріс *абвігулла*—я когда бы то ни было здѣсь бывать не желаю, т. е. никогда не желаю.

§ 98. *Настоящее.*

Ну *ірулла* Жен. ну *дірулла* Ср. ну *вірулла* Мн. нуша *дірулла*
бу ірулли   *бу дірулли*   *бу вірулли*   *буша дірулла*
біт ірулі саж   *біт дірулі сарі*   *біт вірулі саві*   *бітті вірулі*
саві (дірулі сарі)

Ну *арајрулла*, *арадірулла*, *аравірулла*; ну *араліјрулла*, *аралі дірулла*, *аралі вірулла*.

Хвала діуцад ґадірулла ну—по мѣрѣ того какъ дѣлаюсь большою, дѣлаюсь дурною я (дурнѣю).

Ну іірілі іаенкіліііу ірулла, іу душіу ірулі—я днемъ на работѣ бываю, ты на пастьбѣ бываешь.

Іу дічу washуіе начаміішіу начам хумарірулі—ты ко мнѣ съ тѣхъ поръ какъ ходишь, съ каждымъ разомъ (букв. чѣмъ разъ разъ) печальнѣе дѣлаешься.

Іуралі аріаелі washуіе, іу чархлізіу ґууат ірулі—пѣшвомъ въ путь съ тѣхъ поръ какъ ходишь, ты въ тѣлѣ сильнымъ дѣлаешься, т. е. ты врѣнешь тѣломъ.

§ 99. *Прошедшее совершенное.*

Ну ііра	<i>Жен.</i>	ну діра	<i>Сред.</i>	ну віра	<i>Множ.</i>	нуша діра
іу іраді		іу діраді		іу віраді		іуша дірадѣ
ііт ірив		ііт дірив		ііт вірив		іітті вірив

(дірив).

Ну арајіра, арадіра, аравіра; ну. араліјіра, аралі діра, аралі віра.

Іула пушнѣ вақаслілі, наі'оан ґударііра—въ твою кузницу когда приходилъ, то, какъ нефть, чернымъ дѣлался.

Іар варбі іішцад најда вірлілі нам, ца дула уінау даулашіу ііра—каждый день какъ это выгода если бы дѣлалась мнѣ, одинъ года внутри богатымъ дѣлался, т. е. я бы въ одинъ годъ дѣлался богачомъ, если бы каждый день получалъ такую прибыль, какъ эта.

§ 100. *Будущее.*

Ну ірус	<i>Жен.</i>	ну дірус	<i>Сред.</i>	ну вірус	<i>Множ.</i>	нуша діруіѣ
іу іруд		іу діруд		іу віруд		іуша дірудѣ
ііт ірар		ііт дірар		ііт вірар		іітті вірар

(дірар).

Ну арајірус, арадірус, аравірус; ну араліјірус, аралі дірус, аралі вірус.

Іішді алінуашіві хвалал најда вірар нушіла урліліс—посредствомъ этой азбуки большая польза будетъ дѣлаться

нашему народу, т. е. отъ этой азбуки произойдетъ много пользы для нашего народа.

Иш дус ну вуқун ірус—нынѣшній годъ я буду пастухомъ.

Діла урші уфікаді, ну ѓақлі рааіјрус—если ты будешь учить моего сына, то я буду очень радъ.

Нуша іш дус давлашір дірубā—мы въ этомъ году разбогатѣемъ.

Ну нар дуғи лушачуу ірус—я каждый вечеръ у васъ бываю.

Әйна кувзара анқілішівлі давлашіу ірар—хорошій земледѣлецъ посредствомъ пшеницы обогащается.

Ғінілі маһаніу ірус, бев шау ірус—зимою на хуторѣ бываю, весною въ аулѣ бываю.

Адазівад уруққул дурбѡвә әйнајрар—отца боящійся сынъ хорошо бываетъ.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, форма ірус вообще означаетъ *возможность дѣлаться, обыкновеніе дѣлаться*, что можетъ относиться какъ къ настоящему, такъ и къ будущему времени, и, сверхъ того, можетъ имѣть значеніе, какъ одиночное, такъ и продолжительное.

§ 101. *Будущее допускаемое.*

Ну ірас	<i>Жен.</i>	ну дірас	<i>Сред.</i>	ну вірас	<i>Множ.</i>	нуша дірабā
лу іраві		лу діраві		лу віраві		луша діравā
һіт ірав		һіт дірав		һіт вірав		һітті вірав

(дірав).

Ну арајрас, арадірас, аравірас; ну араліјрас, аралі дірас, аралі вірас.

Ну нар дус вуқун ірас, лу куҒалајрін—я каждый годъ пастухомъ пусть дѣлаюсь, ты дѣлайся аульнымъ десятскимъ, т. е. пусть мнѣ позволятъ каждый годъ быть пастухомъ, а ты, пожалуй, становись десятскимъ.

§ 102. *Условное настоящее и будущее.*

Ну іраслі *Жен.* ну діраслі *Сред.* ну віраслі *Мн.* нуша дірабāлі

бу ірадлі	бу дірадлі	бу вірадлі	буша дірадлі
hit ірāлі	hit дірāлі	hit вірāлі	hitті вірāлі
			(дірāлі).

Ну арајраслі, арадіраслі, аравіраслі; ну араліјраслі, аралі діраслі, аралі віраслі.

Бу kajбіw ірадлі, дарсліші вашус—ты дома если бываешь, то на урокъ буду ходитъ, т. е. если ты дома бываешь, то я могу ходитъ учиться.

Нар тупанг іwнiвiлі, Ыwаііраслі, цалла тупангла Ыєрѣє аіігур діші—каждое ружье когда стрѣляетъ, если буду наклоняться, ни одна ружейная пуля не попадетъ въ меня, т. е. стоитъ мнѣ наклоняться при каждомъ выстрѣлѣ, чтобы ни одна пуля не попала въ меня.

§ 103. *Условное предполагаемое.*

Ну іраслілі (іраслірі),	<i>Жен.</i> ну діраслілі (рі),
бу ірадлілі (ірадлірі)	бу дірадлілі (рі)
hit ірāлілі (ірāлірі)	hit дірāлілі (рі).

<i>Сред.</i> ну віраслілі (рі)	<i>Множ.</i> нуша дірабāлілі (рі)
бу вірадлілі (рі)	буша дірадāлілі (рі)
hit вірāлілі (рі)	hitті вірāлілі (рі),
	дірāлілі (рі).

Ну арајраслілі, арадіраслілі, аравіраслілі; ну араліјраслілі, аралі діраслілі, аралі віраслілі.

Ну буoан бударіраслілі, нар варбі галізіw аіііра—я каъ ты если бы чернымъ дѣлался, каждый день въ ўглѣ не работалъ бы, т. е. я бы не работалъ каждый день въ ўглѣ, если бы пачеался, каъ ты.

§ 104. *Условное допускаемое.*

Ну іраслілла	<i>Жен.</i> (д)	<i>Ср.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша дірабāлілла (дірабā-
(ірасліра)			ліра, дірабалла).
Бу ірадлілла	(д)	(в)	буша дірадāлілла (дірадā-
(ірадліра)			ліра, дірадалла).

Ѓит ірālїлла (д) (в) ģитті вірālїлла (вірālїра,
(ірālїра)

или ģит іралла (д) (в) віралла (д).

Ну арајраслїлла, арадіраслїлла, аравіраслїлла; ну аралї-
раслїлла, аралї діраслїлла, аралї віраслїлла.

Ну цурмаћїw урухїраслїлла, ѣујшїw æблѣћїрус—если я
и боюсь кабановъ, то не болѣе тебя.

§ 105. *Зависимое отъ условїя.*

Ну ірїша *Жен.* ну дірїша *Ср.* ну вірїша *Мн.* нуша дірїша

ѣу ірїші ѣу дірїші ѣу вірїші ѣуша дірїша

ģит ірїс ģит дірїс ģит вірїс ģитті вірїс (дірїс).

Ну арајрїша, арадірїша, аравірїша; аралїјрїша, аралї ді-
рїша, аралї вірїша.

Ну нар дус вуѣун ірїша, ѣуд вігālї—я каждый годъ па-
стухомъ буду дѣлаться, если тебѣ угодно.

§ 106. *Зависимое отъ условїя прошедшее.*

Ну ірїші (д) (в) нуша дірїші

ѣу ірїші (д) (в) ѣуша дірїші

ģит ірїші (д) (в) ģитті вірїші (д).

Ну арајрїші, арадірїші, аравірїші; аралїјрїші, аралї ді-
рїші, аралї вірїші.

Нушїла дувуртї дѣлїлї, ѣæwлї маза ѣїрбдірїші—если бы
у насъ были горы, то скоро бы бараны пожирнѣли.

§ 107. *Причастїе настоящее.*

Іранї, *женск.* діранї, *средн.* віранї, *мнж.* вірантї, дірантї.

Арајранї, арадіранї, аравіранї; аралїјранї, аралї діранї,
аралї віранї.

Қалїшїв ѣїрбїранї ѣæј'ован ца ѣумæћлї ѣїрбвїрар нушїла
дувуллїшїв—травою откармливающаяся (жирною дѣлающаяся)
скотина въ одну недѣлю жирною дѣлается на нашей горѣ.

Ѓуд ѣæнкїлїћїw іранї адам'їс ваһа вїтлугїн—у тебя на
работѣ бывающему человѣку плату давай.

§ 108. *Причастїе будущее.*

Ірісіл, *женск.* дірісіл, *средн.* вірісіл, *множ.* вірісті, дірісті.

Арајрісіл, арадірісіл, аравірісіл; араліјрісіл, аралі дірісіл, аралі вірісіл.

Дірґлішів урухвірісті маваґав—въ бою которые будутъ робѣть, пусть не приходятъ.

§ 109. *Причастіе въроатное.*

Ірул, *женск.* дірул, *средн.* вірул, *множ.* віруті, діруті.

Арајрул, арадірул, аравірул; араліјрул, аралі дірул, аралі вірул.

Духујрул дурбіѡæ сајал духујрар—дитя, которому суждено умнѣть (дѣлаться умнымъ), самъ собою умнѣеть.

Духѡѡбірул шанта духѡѡбіру—кому не суждено умнѣть, людьми не дѣлается умнымъ.

Ну һіш'оај ѣæвлі ҕуајрул аѡѡаурра—что такъ скоро я похудѣю, я не узналъ, т. е. я не предусмотрѣлъ.

Ғичуѡ ірул дурбіѡæ шіѡаіра—у тебя находящагося мальчика видѣлъ я.

Различіе между ірані и ірул весьма незначительно, и почти во всѣхъ случаяхъ одно можетъ замѣнить другое: ірул имѣеть значеніе менѣе опредѣленное, чѣмъ ірані.

Ғірѡѡвірул унц віца—нежирнѣющаго быка продай, т. е. всякаго быка, который не жирнѣеть.

Ғірѡѡвірані унц віца—того быка, который не жирнѣеть, продай. Здѣсь указывается говорящимъ на извѣстнаго быка.

§ 110. *Днепричастія.*

а) *Настоящее:* ірулі, *женск.* дірулі, *средн.* вірулі, *множ.* вірулі (дірулі).

Арајрулі, арадірулі, аравірулі; араліјрулі, аралі дірулі аралі вірулі.

Вуҕун ірулі ушіѡæкæвті мас сарі һішді діла—пастухомъ бывая собранные бараны суть эти мои, т. е. бывая пастухомъ, набралъ я этихъ барановъ (плата пастухамъ производится обыкновенно баранами).

Ну қўи'на, бәғна, бучу вақирагва, бу диважііу ірулі афаргірі кајіііу—я два, три раза, къ тебѣ хотя приходилъ, но ты, бывая въ судѣ, не находился дома, т. е. я тебя не заставалъ дома, потому-что ты бывалъ въ судѣ.

Ну бәнкіліііу ірулі бучу вақіс абіра—я, бывая на работѣ, къ тебѣ придти не могъ.

b) *уже....*

Ірулі, *женск.* дірулі, *средн.* вірулі; *множ.* вірулі, дірулі.

Дірғла манзіј нуша міскін дірулі—во время войны мы уже начали бѣдѣть.

c) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*

Ірарі, *женск.* дірарі, *средн.* вірарі; *множ.* вірарі, дірарі.

Вурбіні ванадірарі, манзіл вайлѣін—на столько, чтобы дни дѣлались теплыми, время не дошло, т. е. еще не наступила теплая пора.

d) *пока....*

Ірараші, *женск.* дірараші, *средн.* вірараші, *множ.* вірараші, дірараші.

Ада вуқун ірараші, һіш дуврі абашіра—пока отецъ не бывалъ пастухомъ, я не ходилъ на эту гору.

e) *хотя....*

Ірулабаллі, *жен.* дірулабаллі, *ср.* вірулабаллі, *мн.* вірулабаллі (д).

Ѓу давлашііу ірулабаллі, қірқір ірулі—ты хотя и богатѣешь, а дѣлаешься скупымъ.

f) *въ то время какъ....*

Іруфілі, *жен.* діруфілі, *сред.* віруфілі; *множ.* віруфілі, діруфілі.

Ну давлашііу іруфілі, һуд аівігулі ішіјдулла—я въ то время какъ богатѣю, тебѣ не нравится, думаю, т. е. думаю, что тебѣ не нравится, когда я богатѣю.

g) *послѣ того какъ....*

Іруларђі, *жен.* діруларђі, *ср.* віруларђі, *мн.* віруларђі (діруларђі).

Ну місқитанііу іруларђі, мутәһлімті вақваів—послѣ того, какъ я бываю въ школѣ, ученики умножились.

Пішкур қаннуві дірні абаһурра—здѣсь что бывають перепелки, не зналъ я.

§ 113. Вышеприведенныя формы глагола іріс представимъ въ соединеніи съ частицей гва, что послужитъ къ большому разъясненію ихъ значенія.

Дяклизівад ваһлајруллагва, варбіѣ діулі сарі—отъ раны хотя и выздоравливаю, но лихорадка есть.

Һар дус һачнабілајрірагва, селла пајда абвів—каждый годъ хотя я дѣлался пастухомъ телятъ, но никакой выгоды не было.

Дуһрумлизіиу дірқаніу ірірагва, һачамалла варбеһдаів—лѣтомъ хотя бывалъ въ степи, но ни разу не было лихорадки.

Ну һар дус міскін ірусгва, қуі'најс даулашіу ірус—я каждый годъ хоть буду бѣднѣть, вторично буду богатѣть, т. е. могу каждый годъ бѣднѣть и снова богатѣть.

Ну арһәліу ірусгва, шавті сілвіқулел валас—когда я въ путешествіи даже бываю, аульные жители что дѣлають, знаю.

Маза һілтадірәлігва дірқані діһуті, һірһіліра һіра нуні—бараны, хотя когда только худѣють, приводятся въ степь, но я привелъ, когда они жирны.

Һуд јунеујрасліллірігва ну ігул, абіруһілі абігікіра—хотя, если бы тебѣ я льстилъ, я бы и нравился, но не лстя, не нравлюсь.

Хвалал абіраслі, манёушаллајрішагва—если не сдѣлаюсь старшиной, то хоть чаушемъ не сдѣлаюсь ли.

Иш дус һәнкілизівад ақуліјрішагва?—въ этомъ году отъ работы хоть свободенъ буду ли я?

Сај вуқун ірубігва діла маза дітікуті, нуні валтулла—хотя съ тѣхъ поръ, какъ онъ дѣлается (бываетъ) пастухомъ, мои бараны пропадаютъ, но я оставляю, т. е. ничего не говорю.

Ада вахлајрубілігва ну равіл, пушаан хавар абвіцулла —хотя тому, что отецъ выздоровѣлъ, я радъ, но вы не замѣчаете.

Ну заѣпірумадгва, нам ѣзевілі дарман лугуті, вахла-біра—хотя, лишь только я захворалъ, мнѣ докторомъ лѣкарства дается, но я не выздоровѣлъ.

Ну пушим вуџун ірасгва, пушіла мас бірідлі вігали—мнѣ развѣ дѣлаться у васъ пастухомъ, если желаете, чтобы овцы ваши пожирѣли.

Нар дус дувуллипір мас бірідірантігва, іш дус абдів—хотя каждый годъ бараны на горѣ жирѣютъ, но въ этомъ году не пожирѣли.

Ну ур'іміскін іруллигва, пуні давлашів вѣіра—я въ прошломъ году хотя и бѣднѣлъ, но ты обогатилъ меня.

Ну вуџун іруллигва, адаан абватурра—хотя я и дѣлался (бывалъ) пастухомъ, но отецъ не позволилъ.

§ 114. *Отрицательныя* формы глагола іріс образуются по общимъ правиламъ, изложеннымъ въ § 94. *Неокончательное*: абіріс, абдіріс, абвіріс; *настоящее*: абірулла, абдірулла, абвірулла; *прошедшее совершенно*: абіріра, абдіріра, абвіріра и т. д.

Будущее допускаемое, кромѣ формы абірас и пр., имѣетъ еще отрицательныя формы:

Майрас	жен. мадірас	сред. мавірас	множ. мадірабѣ.
Майраві	мадіраві	мавіраві	мадіравѣ.
Майрав	мадірав	мавірав	мавірав (мадірав).

Отрицательныя формы повелительнаго, какъ мы выше (§ 94) скавали, служатъ и для глагола іс.

2-е лицо	мајруд,	жен. мадіруд,	сред. мавіруд,	множ. мадірудѣ
3-е лицо	мајрав	мадірав	мавірав	мавірав,
				мадірав.

Корень ара: арабіріс, арабдіріс, арабвіріс; арабірулла, арабдірулла и пр., арабіріра и пр.

Арамајрас, арамајраві, арамајрав, арамадірас и пр., ара-
лі мајрас, арагі мајраві и пр., аралі мајруд и пр.

§ 115. *Вопросительныя* формы глагола іріс образуются
по общимъ правиламъ (§ 68).

Караул ірісу фу нішқу вақівил—для того ли, чтобы быть
караульнымъ, ты сюда пришелъ?

Ну урґаѣһірнів буд аһвігул—то ли, что я пьянствую,
тебѣ не нравится?

Ну ҺірҺіруллау—толстѣю-ли я?

Урі'һіш манзіј Һіні вуҺарвіруллиу—въ прошломъ году въ
это время зима холодна была-ли уже?

Ца Һумаѣлі ну ваһлајрису—черезъ недѣлю я выздоровѣю ли?

ВурҺні Һанадірәліу, қар аѣһна ваһул—тогда ли, когда
дни становятся теплѣе, трава хорошо растетъ?

Маза Һуқадірәллиу, Һуни дірқани дібул—въ то ли время,
когда бараны худѣли, ты ихъ гонялъ въ степь?

Һушім діглиқәнајрішау һар варҺі—вамъ молотильщикомъ
дѣлаться ли мнѣ каждый день, т. е. молотить-ли мнѣ каждый
день для васъ?

ВурҺні ҺанадіруҺев, фу душі ваһул—съ тѣхъ ли поръ,
какъ дни теплѣе становятся, ты на пастбище ходишь?

Ну вуқун іруҺіліу, ада діші һимуґівил—за то ли, что я
дѣлаюсь пастухомъ, отецъ на меня сердится?

Һіні вуҺарвірумаду, Һаніварґі діҺанадіругі—тогда-ли, ког-
да лишь зима становится холодной, прячутся животныя?

Діла узі Һушім манҺуш іраву—допустится ли мой братъ
быть у васъ чаушемъ?

Қаллішів ҺірҺіраніу Һула урґи—на травѣ жирѣютъ-ли
твои лошади?

Дәқи ваһлавіруліу—поправляется-ли рана?

Сіс Һараул ірісә Һула ада, сувәс вірані најдәгулі—зачѣмъ
караульнымъ твой отецъ будетъ дѣлаться безъ всякой для себя
пользы?

Ча давлашів ірнѣ һуні вурул—это богатѣмъ сдѣланіе тобою говорится, т. е. о комъ ты говоришь, что онъ разбогатѣль?

Ча міскін ірулѣ нујшів—это болѣе меня бѣднѣеть?

Һуні арц абігіліјһадлілі, ну сіоан давлашів ірірā—если бы ты не далъ денегъ, я какимъ образомъ разбогатѣль-бы?

Һит вајна дувулліпір маза сіоан ҺірҺдіруллѣ—на той плохой горѣ бараны какимъ образомъ жирнѣли?

Панафа 'аҺвақарали, һур мурт нāив ірусā ну—теперь если не сдѣлаешь меня наибомъ, то послѣ когда же я имъ буду?

Шіс сахават ірішā ну, шіс қірқір ірішā—для кого мнѣ должно быть щедрѣмъ, для кого скупѣмъ?

Ча қадіјруфѣ вакал адам'улі вівқивā—кто съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался вадіемъ, много людей умерло, т. е. при какомъ вадіи умерло наибольшее число людей?

Шіс аҺнајравā, шіс вајнајравā діла ада—въ кому пусть будетъ хорошъ, въ кому пусть будетъ дуренъ мой отецъ, т. е. въ кому мой отецъ можетъ быть хорошъ, въ кому дуренъ?

Уғай ада вајнаҺірісу һуд—чужой отецъ не будетъ-ли въ тебѣ дуренъ?

Ну һаенвліјқіс абірінів һуд абівігул—то-ли, что я не могу работать, тебѣ не нравится?

Һујшів ну міскін абіруллау—не бѣднѣю-ли я болѣе тебя?

Ну міскін абірірав, арц агвāлілі—я не сдѣлался-ли бы бѣднѣе, если бы у меня не было денегъ?

Һула урші вудун абіруллив, ватуллијһадлілі—твой сынъ развѣ не сдѣлался ли бы муллою, если бы ты позволилъ?

Һіш нуел вәқіс абірусу—это я одинъ сдѣлать не могу-ли?

Нуел вәқіс абіраслів, һуні іқала віқул—развѣ если я одинъ сдѣлать не могу, тобою поможется?

Ну мурт давлашів ірусал ваҺі—узнай, когда я разбогатѣю.

§ 116. Глаголь ітаһіс имѣеть также, какъ и іс, значеніе *сдѣлаться*, но съ тою разницею, что онъ заключаетъ въ себѣ понятіе о болѣе рѣзкомъ переходѣ изъ одного состоянія въ другое. Въ большей части случаетъ глаголь ітаһіс можетъ быть переведенъ черезъ *превратиться*. Такъ напр. ну вуџуніс вігі—я хочу сдѣлаться пастухомъ,—скажетъ человѣкъ, который уже бывалъ пастухомъ или по рожденію своему предназначенъ быть пастухомъ; ну вуџун ітаһіс вігі—я хочу превратиться въ пастуха,—скажетъ человѣкъ, чуждый таковаго состоянія; ѣанівар адамілі вітаһіс аѳвирар—животное человѣкомъ сдѣлаться не можетъ.

Приведемъ здѣсь таблицу спряженія глагола ітаһіс.

Неокончателное: ітаһіс, *жен.* дітаһіс, *сред.* вітаһіс; *мн.* вітаһіс и дітаһіс.

Прошедшее несовершенное.

Ну ітаһуллира	<i>Жен.</i> ну дітаһуллира	<i>Ср.</i> ну вітаһуллира
фу ітаһуллирі	фу дітаһуллирі	фу вітаһуллирі
һит ітаһулли саж	һит дітаһулли сарі	һит вітаһулли саві

Множ. нуша дітаһуллира

фуша дітаһуллира

һитті вітаһулли саві, *средн.* дітаһулли сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну ітаһурра	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша дітаһурра
фу ітаһаді	(д)	(в)	фуша дітаһадā
һит ітаһур	(д)	(в)	һитті вітаһур, <i>сред.</i> дітаһур.

Прошедшее упреждающее.

Ну ітаһуллирі, *женск.* ну дітаһуллирі, *средн.* ну вітаһуллирі,
множ. нуша дітаһуллирі
 (не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну ітаһуриллі, *женск.* ну дітаһуриллі, *средн.* ну вітаһуриллі,
множ. нуша дітаһуриллі

(не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну ітаһас *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Мн.* нуша дітаһаф̄а
фу ітаһаві (д) (в) фуша дітаһав̄а
һіт ітаһав (д) (в) һітті вітаһав, средн. дітаһав.

Условное настоящее и будущее.

Ну ітаһаслі *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша дітаһаф̄аі
фу ітаһадлі (д) (в) фуша дітаһад̄аі
һіт ітаһаі (д) (в) һітті вітаһаі, сред. дітаһаі.

Условное предполагаемое.

Ну ітаһаслілі (лірі) *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Мн.* нуша дітаһаф̄аілілі
(лірі)
фу ітаһадлілі (лірі) (д) (в) фуша дітаһад̄аілілі
(лірі)
һіт ітаһаілілі (лірі) (д) (в) һітті вітаһаілілі
(лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну ітаһаслілла (ліра) *Жен.* (д) *Ср.* (в) нуша дітаһаф̄аілілла (ді-
таһаф̄аілла, дітаһаф̄аіліра)
фу ітаһадлілла (ліра) (д) (в) фуша дітаһад̄аілілла (ді-
таһадалла, дітаһад̄аіліра)
һіт ітаһаілілла (ліра) (д) (в) һітті вітаһаілілла (вітаһа-
іліра, вітаһаілла (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ітаһіша *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша дітаһіша
фу ітаһіші (д) (в) фуша дітаһіша
һіт ітаһіс (д) (в) һітті вітаһіс (дітаһіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ітаһіші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дітаһіші
(не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Ітаһуріа, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* вітаһурті (дітаһурті).

Причастіе будуще.

Ітаhісіл, женск. (д), средн. (в); множ. вітаhісті (дітаhісті).

Джепричастія.

а) прошедшее: ітаhуллі, жен. (д), ср. (в); мн. вітаhуллі (д).

б) для того, чтобы..., на столько, чтобы... ітаhарі (д), (в).

в) пока... ітаhараші (д), (в).

г) хотя... ітаhуллāhаллі (д), (в).

д) въ то время какъ... ітаhурфілі (д), (в).

е) послъ того какъ... ітаhуларфі (д), (в).

ж) съ тѣхъ поръ какъ... ітаhуллā (д), (в).

з) лишь только... ітаhурмад (д, в), также ітаhурмадал (д),
(в), также ітаhур'санал (д), (в).

Повелительное.

Һу ітаhі Жен. Һу дітаhі Сред. Һу вітаhі Мн. Һуша дітаhајā
(дітаhірā).

Һит ітаhав   Һит дітаhав   Һит вітаhав   Һитті вітаhав
(дітаhав).

Повелительно-желательное.

Һу ітаh Жен. Һу дітаh Сред. Һу вітаh Мн. Һуша дітаh.

Һит ітаh   Һит дітаh   Һит вітаh   Һитті вітаh (дітаh).

Форма эта всего чаще встрѣчается въ провлятіяхъ; напр.
Һу хwіјтаh—превратись ты въ собаку!

Отглагольное: ітаhні, женск. дітаhні, средн. вітаhні.

§ 117. Глаголь ітаhіс встрѣчается обыкновенно въ соединеніи съ прилагательнымъ, а не съ корнемъ и не съ нарѣчіемъ: акіл ітаhіс—сдѣлаться высокимъ, акті дітаhіс—сдѣлаться высокими; әйнајтаhіс—сдѣлаться хорошимъ, әйна дітаhіс—сдѣлаться хорошею, әһті дітаhіс—сдѣлаться хорошими и пр. Конечная гласная прилагательнаго и начальное і глагола, встрѣчаясь, сливаются по тѣмъ же правиламъ, которыя объяснили мы для глагола іріс (§ 97).

§ 118. Приведемъ нѣсколько примѣровъ употребленія формъ глагола ітаhіс.

Нам Һалим ітаһіс вігулла—мнѣ желательно сдѣлаться ученымъ.

Нам қадіјтаһіс вігулла—мнѣ желательно сдѣлаться кадіемъ.

Ѓуоан Һуватіл ітаһіс вігів—какъ ты сильнымъ сдѣлаться пожелалось.

Шін дубарті дитаһіс діқулі сарі—вода въ холодную превратится свазывается, т. е. вода начинаетъ дѣлаться холодною.

Ділка устајтаһіс вігәлі, һар варһі улкін—пляски мастеровъ сдѣлаться если хочешь, каждый день пляши.

Кавшізуллә һиш'оај зәһиңкар ітаһуллира—съ тѣхъ поръ какъ заболѣлъ, столь слабымъ сдѣлался.

Діла узвaziwad ну веһла зәһиңкар ітаһурра—изъ числа моихъ братьевъ я самымъ слабымъ сдѣлался.

Ѓу һәнвәлијқуғи чархлізіw арал ітаһуллирі—ты съ тѣхъ поръ какъ работаешь, въ тѣлѣ здоровымъ сдѣлался, т. е. поздоровѣлъ.

Ну һалавал Һалим ітаһурилі—я издавна ученымъ уже сдѣлался.

Діла уршіра һулағуна ітаһав—и мой сынъ пусть сдѣлается такимъ, какъ твой.

Ну һујшіw һваһил ітаһасли ваһиша—я чѣмъ ты ниже сдѣлаюсь если, посмотримъ, т. е. посмотримъ, сдѣлаюсь-ли я ниже тебя.

Ѓуоан әһна арцла устајтаһаслилі нура, һур селла һәһниләһинни нам—какъ ты хорошимъ серебра мастеромъ если бы сдѣлался и я, болѣе ничего надобности не было бы мнѣ, т. е. если бы я сдѣлался столь же хорошимъ серебрякомъ, какъ ты, то болѣе ничего мнѣ и не нужно было бы.

Ѓу арцла устајтаһадли, ну Һалимрајтаһиша—ты если сдѣлаешься, серебрянымъ мастеромъ, я сдѣлаюсь ученымъ.

Діла адазіwad арцла устајтаһурил дурһиwә waғiv нушачу—у моего отца серебрянымъ мастеромъ сдѣлавшийся мальчикъ

пришелъ въ намъ, т. е. мальчикъ, выучившійся у отца серебряному мастерству, пришелъ въ намъ.

Суррат ђагвал вітагісіл чарх саві була—портретъ красивый сдѣлающійся тѣло есть твое, т. е. тебя хорошо бы нарисовать.

Жѣна урчі вітагісіл тѣј саві һіп—хорошею лошадыю долженствующій сдѣлаться жеребеноеъ есть этотъ, т. е. изъ этого жеребенка выйдетъ хорошая лошадь.

Сінкала ді'віркунбілі һалау фудал сажѣ сїрбіл ітаһуріа дурбіуѣ ліу нушіла шау—медвѣжье мясо когда поѣлъ, прежде худощавъ бывъ, жирный сдѣлавшійся ребеноеъ есть въ нашемъ аулѣ, т. е. тощій ребеноеъ пополнѣлъ, поѣвъ медвѣжьяго мяса (таково мнѣніе горцевъ о цѣлебныхъ свойствахъ медвѣжатины).

Куватіл ітагісіл дурбіуѣ һавілла ваһаллі ліу—сильнымъ который будетъ ребеноеъ, какъ замѣтенъ есть, т. е. легко замѣтить, какою ребеноеъ будетъ силенъ.

Пушачувад аріқуаеннѣ зѣһіпвар ітаһулли һанкіліјісіс аһірулла—отъ васъ съ тѣхъ поръ какъ я ушелъ, слабымъ сдѣлавшись, работать не могу.

Ну жѣна һалім ітаһараші, уфис хіјал саві—пока я не сдѣлаюхъ хорошимъ ученымъ, учиться намѣреваюхъ.

Пу жѣна ітаһуллаһаллі, була қадрі аһвала урбілі—ты хотя и хорошеъ сталъ, но твоего достоинства не знаетъ народъ.

Пуша арцла устні дітаһуларбі, канів дігара віқак ајсудѣ—вы серебря мастерами послѣ того какъ сдѣлаются, гдѣ бы то ни было имущество возьмете, т. е. вездѣ въ состояніи будете нажить себѣ богатство.

Нуоан жѣнајтаһі һура, халқліс ігулі вігалі—какъ я, и ты будь хорошеъ, если хочешь нравиться народу.

Ну уфуліјһаслілі жѣна һалім ітаһіші—я если бы учился, то хорошимъ бы ученымъ сдѣлался.

Ча саїна баїм італісал, ча ваїна італісал нуні аївалас
—кто хорошимъ ученымъ едіається, кто дурнымъ, я не знаю.

§ 119. Глаголь італіс заключаєть въ себѣ понятіе о
продолжительности или повтореніи: *дѣлаться, превращаться.*

Неокончателное: італіс, *женск.* діталіс, *средн.* віталі-
іс; *множ.* віталіс и діталіс.

Настоящее:

Ну італхулла	<i>Жен.</i> ну діталхулла	<i>Сред.</i> ну віталхулла
бу італхуллі	бу діталхуллі	бу віталхуллі
хіт італхулі саї	хіт діталхулі сарі	хіт віталхулі саві.
<i>Множ.</i> нуша діталхулла		
буша діталхулла		
хітті віталхулі саві (діталхулі сарі).		

Прошедшее совершенное.

Ну італхіра	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхіра
бу італхаді	(д)	(в)	буша діталхадā
хіт італхів	(д)	(в)	хітті віталхів (діталхів).

Прошедшее упрешдающее.

Ну італхуллі *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діталхуллі
(не мѣняется).

Будущее.

Ну італхас	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхабā
бу італхад	(д)	(в)	буша діталхадā
хіт італхан	(д)	(в)	хітті віталхан (діталхан).

Будущее допускаемое.

Ну італхас	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхабā
бу італхані	(д)	(в)	буша діталханā
хіт італхав	(д)	(в)	хітті віталхав (діталхав).

Условное настоящее и будущее.

Ну італхаслі	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхабāлі
бу італхадлі	(д)	(в)	буша діталхадāлі
хіт італхāлі	(д)	(в)	хітті віталхāлі (діталхāлі).

Условное предполагаемое.

Ну італһаслілі (лірі) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша диталһабәлілі (лірі)
бу італһадлілі (лірі) (д) (в) буша диталһадәлілі (лірі)
һит італһәлілі (лірі) (д) (в) һитти виталһәлілі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну італһаслілла *Ж.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша диталһабәлілла (дигал-
(ліра) һабалла, дигалһабәліра)
бу італһадлілла (д) (в) буша диталһадәлілла (дигал-
(ліра) һадалла, дигалһадәліра)
һит італһәлілла (д) (в) һитти виталһәлілла (виталһә-
(італһәліра) ліра, виталһалла) (д).
или італһалла

Зависимое отъ условія.

Ну італһіша *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Мн.* нуша диталһіша
бу італһіші (д) (в) буша диталһіша
һит італһіс (д) (в) һитти виталһіс (диталһіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну італһіші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Мн.* нуша диталһіші
(не мѣняется).

Причастіе настоящее: італһані (італһан), (д, в), *множ.* виталһанті (д).

Причастіе будущее: італһісіл (д, в), *множ.* виталһісті (д).

Причастіе впроятное: італһул (д, в), *мн.* виталһуті (д).

Дзепричастія:

- a) *настоящее:* італһулі (д, в).
- b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* італһарі (д, в);
- c) *пока...* італһараші (д, в).
- d) *хотя...* італһулаһәлілі (д, в).
- e) *въ то время какъ...* італһуфілі (д, в).
- f) *посль того какъ...* італһуварфі (д, в).

g) сь тѣхъ поръ какъ....італһуфѣ (д, в).

h) лишь только.... італһумад (д, в), или італһумадал (д, в), или італһуоанал (д, в).

Повелительное.

Һу італһин,   женск. һу диталһин,   средн. һу виталһин,
һит італһав   һит диталһав   һит виталһав

множ. һуша диталһинā
һитті виталһав (д).

Отлагательное: італһні, *женск.* диталһні, *средн.* виталһні.

§ 120. Приведемъ нѣсколько примѣровъ употребленія формъ глагола італһис.

Һіҫімкаҫ һар дус мулерѣ виталһис Аллаһлі һавіһілі саві — бабочкѣ вѣждый годъ вѣ червяка превращаться Богомъ положено есть.

Һучу дарслиші вѣшубѣ, ну һалим італһулла—кѣ тебѣ на урокъ сь тѣхъ поръ какъ я хожу, я ученымъ становлюсь.

Һула цаца һахгва виталһив—твоя папаха сдѣлалась негодною.

Һула гвазала тѣҫ ҫфина виталһав—жеребенокъ твоей вобылы да будетъ хорошь (т. е. вѣждый жеребенокъ). Привѣтствіе хозяину.

Хвалавааслі, һуҫшів ну духул італһас—когда сдѣлаюсь большимъ, то умнѣ тебя буду.

Діла һалмаҫіҫшів ну ҫфина арцла устаҫталһаслі һучув уус—если я сдѣлаюсь лучшимъ серебрякомъ, чѣмъ мой товарищъ, то у тебя останусь.

Ваҫна һалим італһадліла, уҫадлі ҫһіҫәл саві—хотя бы даже ты сдѣлался и плохимъ ученымъ, учась хорошо есть, т. е. тебѣ слѣдуетъ учиться, хотя бы даже изъ тебя вышель и плохой ученый.

Һіҫоҫ һу духул італһани (італһул) аһваһурра нуни—что ты столь умнымъ сдѣлаешься, не зналъ я.

Діраҫлішів ваҫҫваҫҫаҫҫталһул аһіҫуҫус нам—на войнѣ тру-

сомъ дѣлающійся не нравится мнѣ, т. е. не люблю того, кто труситъ на войнѣ.

Діѣла вірѣадлі, хвіжішівра вайнайталхумі, лівлісала ітіхлі лу—напитокъ (крѣпкій) если пьешь, то, дѣлаясь хуже собаки, всѣмъ ты противенъ становишься.

Лу вайна італхулаѣбаллі, урлі урухаѣқар—ты хотя и золь дѣлаешься, но люди тебя не боятся.

Ну ѣйна італхараші луд абігулі—пока я не буду дѣлаться хорошимъ, тебѣ не нравлюсь (букв. не нравясь).

Вурѣні ванаті дѣлілі, дубѣ намаді шін віталхіші—если бы дни дѣлались теплыми, то свѣгъ легко бы въ воду обращался.

Ну паһмушів італхасал шіні валā—я способнымъ (понятливымъ) дѣлаюсь-ли, кто знаетъ?

§ 121. *Отрицательныя* формы глаголовъ ітаһіс и італһіс образуются, подобно какъ и для другихъ глаголовъ, при помощи слога аѣ: аѣітаһіс, аѣдітаһіс, аѣвѣітаһіс и пр., арал аѣітаһіс, арал аѣдітаһіс и пр., ѣвнѣаѣітаһіс и пр. *Будущее допускаемое* имѣетъ отрицательныя формы: мајтаһас, мајтаһаві, мајтаһав, женск. мадітаһас и пр., множ. мадітаһаѣлā, мадітаһавā, мавітаһав (мадітаһав). *Запретительное*, т. е. повелительное отрицательное образуется исключительно изъ глагола італһас (§ 94).

2-е лицо мајталһад, женск. мадіталһад, средн. мавіталһад,

3-е лицо мајталһав мадіталһав мавіталһав

множ. мадіталһадā

мавіталһав (мадіталһав).

Вопросительныя формы не представляютъ ничего особаго отъ тѣхъ подробныхъ объясненій, которыя сдѣланы были выше (§ 68).

§ 122. До сихъ поръ мы рассмотрѣли однѣ лишь *простыя* формы глаголовъ сајра, лівра, іс, іріс, ітаһіс, італһіс. Теперь ознакоимся нѣсколько съ *сложными* формами. Начнемъ съ глагола сајра.

Нѣтъ сомнѣнія, что формы сажра, сажрі суть также сложныя изъ настоящаго ра, прошедшаго рі и мѣстоименія возвратнаго саж—самъ (§ 46); сажра—я самъ есмь, сажрі—я самъ былъ. Окончаніе рі, присоединенное къ дѣпричастіямъ: сажілі, сажларѣи и сажлā придаетъ имъ значеніе прошедшаго.

Калі ѣагвал савбілірі нуні асивіл—домъ такъ-какъ былъ хорошъ, я купилъ.

Ну һиш шілізіу сажларѣірі, һу шіуаивіл—я послѣ того какъ былъ въ этомъ аулѣ, видѣлъ тебя.

Ну ізазііу сажлāрі мискін івил—я съ тѣхъ поръ какъ въ болѣзни былъ, обѣдѣлъ.

Мур'ул, вајна сажілірігва, һунујс абігул, һушаан дар-һаѣдатікадā—мужъ, хотя въ то время когда былъ дурень, женѣ не нравился, вами не разведены, т. е. вы не дозволили развода, хотя мужъ и не нравился женѣ.

Һит вајнаһиһилірі, нуһим ігул—въ то время когда онъ не былъ дурень, онъ намъ нравился.

Урчі ѣагвал аһиһилірігва нуні афасивіл наһа ісус—лошадь красивою хотя не бывъ; мною не купленā, теперь куплю, т. е. хотя и не купилъ я этой лошади, когда она не была красива, но теперь куплю.

Маза ѣрһаѣвівларѣірі, нуні віцівіл—овцы, послѣ того какъ не пожирѣли, мною были проданы.

Взаимныя соединенія различныхъ формъ глагола сажра употребляются преимущественно для большей выразительности.

Діла саһат усталічув савлі саві—мои часы у мастера находятся суть, т. е. находятся. Я узналъ объ этомъ теперь, огазалося...

Ну ізазііу сажлā сажрі (ізазііу сажлāрі, ізазііулаірі), аһу-фул—я въ болѣзни съ тѣхъ поръ какъ находился (съ тѣхъ поръ какъ заболѣлъ), не лечусь.

Саж вајна сажілі сажрі, нам абігул—за то, что самъ былъ нехорошъ, мною былъ нелюбимъ.

Їуд ідалабвэқівелі, вајна сајлі сај—если онъ тебѣ не помогъ, то онъ дурень. Выражается сомнѣніе въ справедливости слышаннаго.

Ну кајбіу сајлі сајрі кэвшізурил—я дома нахожусь, заболѣлъ, т. е. именно дома, а не въ другомъ мѣстѣ.

Кајбіу сајлѧ сајра ну уфул—дома съ тѣхъ поръ только какъ я нахожусь, я учусь; кајбіу сајлѧ, уфулла ну—съ тѣхъ поръ какъ я дома, я учусь.

Їучуу сајбілі сајра, ну разіл—потому что у тебя нахожусь, доволенъ я.

Абна сајбіліра, Їуд ну ігул—за то только, что я хороше, ты меня любишь.

§ 123. Окончаніе рі прошедшаго присоединяется подобнымъ же образомъ къ дѣепричастіямъ отъ лівра: лівбілі, лівларбі, лівлѧ.

Їучув адам'улі лівбілірі, ну абақівіл—въ то время какъ у тебя были люди, я не пришелъ.

Хурі лірбілірігва мазаліші вубі шефдулкуті, хурі агуфілі шідулкулі сарі—хотя когда собаки были, на овецъ волки не нападали, когда собакъ нѣтъ, нападаютъ.

Діла буллуѣчі лівларбірі, Їу нуні абіфвѧл—послѣ того, какъ у меня былъ слугитель, я тебя не держалъ.

Мазала шулбів віф лівлѧрі, хві зѧм відул—съ тѣхъ поръ какъ волкъ находился около овецъ, собака лаяла.

§ 124. Приведемъ нѣсколько примѣровъ весьма употребительныхъ формъ глаголовъ сајра и лівра.

Дічуу лівлѧ лів—у меня съ тѣхъ поръ, какъ находится, есть, т. е. сколько времени есть, столько и есть (когда не хотятъ дать положительнаго отвѣта).

Діла куліу лівіа лів, агваріа агу—въ моемъ домѣ кто есть, такъ есть, кого нѣтъ, такъ нѣтъ.

Їучувлівті ліврі дічувра—сколько у тебя бывшихъ было, и у меня было, т. е. сколько у тебя было, столько же и у меня.

Пучувлівіті лів дичувра—сколькы у тебя есть, столько и у меня.

Пішқуу лівлā саж һит дичу һалмаз івід—здѣсь съ тѣхъ поръ какъ онъ находится, со мною подружился.

Пучуу лівлā сажрі саж нуни шлул—у тебя съ тѣхъ поръ, какъ онъ находится, видалъ я его.

Саж лівбілі саж унза һіқівід—потому что онъ находится, заперъ онъ дверь, т. е. хочетъ скрываться.

Әһна уһуәл лівил саж һіш пілізіу—хорошій хозяинъ сущій есть въ этомъ аулѣ, т. е. въ этомъ аулѣ есть хорошій хозяинъ.

Ада куліу лівлі саж—отецъ дома находится (выражается, что я прежде этого не зналъ).

§ 125. Подобно вышесказанному, формы дѣпричастій отъ іс, іріс, ітаһіс и італһіс, присоединяя къ себѣ окончаніе рі, принимаютъ значеніе прошедшаго времени.

Пуд нуни дарһаівті арц һу разіһарірі—тебѣ мною посланныя деньги ты, чтобы доволенъ былъ, т. е. я тебѣ послалъ столько денегъ, чтобы тебѣ было довольно.

Адаан һуд ватуріл мас, һу даулашиу ґірірі—отцомъ тебѣ оставленное имущество на столько, чтобы ты былъ богатъ, т. е. отецъ тебѣ оставилъ довольно имущества, чтобы ты былъ богатъ.

Ну чаһаһарашірі суѣур івід—я до оспы еще ослѣпъ.

Пу урқәһераширі, һучу ну вақівід—вока ты еще не написалъ, я пришелъ къ тебѣ, т. е. пришелъ къ тебѣ прежде еще, чѣмъ ты написалъ.

Ну міскін іварһірі һішқу вақівід—я послѣ того, какъ обѣднѣлъ, сюда пришелъ.

Шанті міскін іварһірі, даргвалічу даршувіті—сельскіе жители послѣ того, какъ обѣднѣли, съ даргинцами помирились.

Урчі Һірһівілāрі, адам'ілі мурдәбалтул—лошадь съ тѣхъ

поръ какъ пожриѣла, не дозволяла на себя садиться чело-
вѣку.

Даргва қідавівлѣрі шанті міскін вівті—съ тѣхъ поръ
какъ даргинцы поссорились, сельскіе жители обѣднѣли.

Ну міскін івбілірі, һишқу гwachлі waқівіл—въ то время
какъ я обѣднѣлъ, сюда поселиться пришелъ.

Ада урқәбівівлірі ну урухівіл—когда отецъ напился
пьянъ, я испугался.

Ну ізәжівад арајһивмадрі һушачу waқівіл—я лишь только
отъ болѣзни выздоровѣлъ, какъ пришелъ въ вамъ.

Дірқа шівншвивмадрі урі', ківкә дәқівті—лишь только
поля позеленѣли въ прошломъ году, какъ выпалъ градъ.

Діла ада қадіјһив'оаналі, івқівіл—мой отецъ едва лишь
сдѣлался кадіемъ, какъ умеръ.

Һуні вуқун іруларһірі, һунул һадіивіл—послѣ того уже
какъ ты пошелъ въ пастухи, ты женился.

Һу қадіјруфлѣрі давлашів івил—ты съ тѣхъ поръ какъ
сталъ кадіемъ, разбогатѣлъ.

Һу қадіјруфлірі, нуні шіваивіл—въ то время, какъ ты
сталъ кадіемъ, я тебя видѣлъ.

Ну һәнкілізівад таман ірумадрі, завлі wamһуріл—лишь
только я отъ работы бонецъ дѣлался, какъ дождемъ обмочил-
ся, т. е. лишь только работа моя пошла къ концу, какъ
дождь обмочилъ меня.

Ну һучу ківіруоаналі, діші хві қафвівуніл—лишь только
я приблизился къ тебѣ, какъ меня укусила собака.

Вуқун іруфлѣрі, ну, дірқані wашул—съ тѣхъ поръ какъ я
пошелъ въ пастухи, ходилъ я въ степь.

Ада міскін іруфлѣрі wајнајтаһуріл—съ тѣхъ поръ какъ
отецъ сталъ обѣднѣть, сдѣлался онъ золь.

Һузі нуні дуривіті һақлурті һу әфна адам'ілі ітаһарірі—
тебѣ мною сказанныхъ словъ ты хоронимъ человекомъ сколь-

во сдѣлаться, т. е. достаточно было сказаннаго мною тебѣ на то, чтобы ты сдѣлался хорошимъ человекомъ.

Нуні тæјліс вæцівилъ буллуѣ ѡйна урчі вѣтаһарірі—мною жеребенку сдѣланная забота, хорошая лошадь чтобы сдѣлалась, т. е. я столько заботился о жеребенкѣ, что изъ него должна была выйти хорошая лошадь.

Мурһѣ итаһарашірі, ну арцла устајтаһурілі—прежде чѣмъ сдѣлаться золотыхъ дѣлъ мастеромъ, я сдѣлался серебряныхъ.

Ну устајтаһулларһірі, бучу һалмазъ івилъ—послѣ того какъ я сдѣлался мастеромъ, сталъ я тебѣ другомъ.

Тæј урчі вѣтаһулларі һахгва вѣтаһурілі—жеребенокъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался лошадью, сталъ дурень.

Тæј урчі вѣтаһурһілірі, нуні віцівилъ—когда жеребенокъ сдѣлался лошадью, я продалъ его.

Ну даврѣ устајтаһурмадрі, һишқу вақівилъ—я лишь только сдѣлался сапожникомъ, какъ сюда пришелъ.

Һіһимкала мулерѣ вѣтаһур'оаналлі, нуні шѣваівилъ—лишь только бабочка превратилась въ червяка, какъ я увидѣлъ.

Һула арцла һѣнкі ѡйна вѣталһуларһірі, һу давлашпів івилъ—твоя серебряная работа хорошою какъ стала, ты разбогатѣлъ.

Һула кінһалъ ѡйна вѣталһуһѣрі, вақлі ісулъ—твой кинжалъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался хорошою, многими покупается.

Һіһимкала мулерѣ вѣталһуһілірі нуні вуцівилъ—бабочку, въ то время, когда она превращалась въ червяка, я поймалъ.

Һіһимкала мулерѣ вѣталһумадри, нуні шѣваівилъ—бабочку, лишь только превращалась она въ червяка, я увидѣлъ.

Кача унцъ вѣталһуоаналлі, нуні віцівилъ—теленка, лишь только становился онъ быкомъ, я продалъ.

§ 126. Глаголы саяра и лівра, находясь въ предложеніи вмѣстѣ съ другимъ неокончательнымъ, принимаютъ обыкновенно значеніе: *для того, чтобы...*

Їуд бѣнкѣлізіу ваґалажнѣ саж нѣш вашанѣ—тебѣ въ работѣ, чтобы помочь, есть этотѣ ходящѣй, т. е. онѣ ходять для того, чтобы помочь тебѣ въ работѣ.

Дізівад устајтажнѣ сажрѣ нѣт діла пушнѣ вашанѣ—отѣ меня сдѣлаться мастеромѣ, есть онѣ въ мою кузницу ходящѣй, т. е. онѣ ходять въ мою кузницу для того, чтобы выучиться у меня мастерству.

Калѣ вѣдѣ сажра ну нѣшқу вақѣвід—домѣ чтобы построить я сюда пришель.

Їѣнкѣліјдѣ сажра ну нѣшқуу уул—чтобы работать я здѣсь остаюсь.

Їуд кумекѣ лѣвра ну—тебѣ, чтобы помогать, нахожусь я, т. е. я здѣсь для того, чтобы помогать тебѣ.

Їушѣм кувзаражнѣ лѣврѣ ну—вамѣ работникомѣ чтобы сдѣлаться, находился я, т. е. я находился для того, чтобы сдѣлаться у васѣ работникомѣ.

Нушѣла бѣјоантес бѣраулѣ лѣвра ну—нашихѣ животныхѣ (нашу скотину) чтобы караулить, нахожусь я.

§ 127. Формы глагола іс, находясь въ предложѣніи вмѣстѣ съ другимѣ неокончательнымѣ, имѣють обыкновенно значѣніе *мочь, имѣть средства, сумѣть*.

Дѣла вѣгантес вѣшшалажнѣ ілла—своихѣ друзей угостить могѣ я.

Ца вубарѣл дѣгѣ бѣраулѣ іра—въ холодную ночь я караулить могѣ.

Шантѣла пурван агулѣ хвалалѣ і—безѣ позволенѣя жителей старшиной сдѣлаться моги, т. е. сумѣй сдѣлаться старшиной безѣ согласѣя жителей.

Ца калѣ вѣдѣ ілла, қѣвівіл вѣдѣ абѣлла—одинѣ домѣ построить я могѣ, а другого построить не могѣ.

Їуварѣ вуцѣ іс вѣгѣв—зайца поймать мочь желалось, т. е. я желалѣ имѣть возможность поймать зайца.

Урчіліші мурдајіс іс вурсіѣајіні—на лошадь сѣсть мочь выучись, т. е. выучись, какъ сѣсть на лошадь.

Урчі дуѣвѣаіс іс ѣаракат віаус—лошадь скавать заставитъ мочь буду стараться, т. е. буду стараться пустить лошадь вскачь.

Ћанні вуіс еслі, віур—перепелку поймать если смогу, то довольно.

Арц даргіс еслілі, фуд луіра—если бы я могъ найти деньги, то даль-бы тебѣ.

Ћінѣал вѣаіс івіл, шушга вѣаісрајіні—кинжалъ сдѣлать могшій, пашву сдѣлать моги, т. е. если ты могъ сдѣлать винжалъ, то сдѣлай и пашву.

Ѓварі вуіс вѣраші, хвіліс цаѣ афвітуіас—зайца пока не будетъ мочь поймать, собакѣ хлѣба не дамъ, т. е. пока она не сумѣетъ поймать зайца.

Ѓу мурдајіс іварші, дуѣра ваа—ты сѣсть верхомъ полѣ того какъ могъ, и бѣгъ сдѣлай, т. е. если ты могъ сѣсть на лошадь, то можешь и заставить ее скавать.

Ну ајзіс івлѣ, ѣур аѣнајсунна—я съ тѣхъ поръ, какъ могъ встать, болѣе уже не ложился.

Ћаѣава вуіс іввілі, урѣ тамаша вів діші—куропатку поймать въ то время какъ могъ, люди удивились мнѣ, т. е. всѣ удивились, когда я поймалъ куропатку.

Ѓіш ѣарѣа акваіс іша, фуд вігѣлі—этотъ камень поднять могу, если тебѣ желательно, т. е. если хочешь.

Ѓула урчі дуѣвѣаіс іс сајра ну іштѣіл—твою лошадь заставитъ скавать мочь есмь я желающъ, т. е. желалъ-бы имѣть возможность заставить скакать твою лошадь.

Ѓварі вуіс вісіл хві савіл ваѣурра—зайца поймать могущая собака есть, я зналъ, т. е. я зналъ, что эта собака можетъ поймать зайца.

Ѓіш діла урчі дуѣвѣаіс і фуні—эту мою лошадь скавать моги тобою, т. е. поскачи на этой моей лошади.

§ 128. Глаголь іріс въ соединеніи съ неовончательнымъ
выражаетъ *возможность* продолжительную, *не на одинъ мигъ*
разъ.

Нунел калі вѣдѣс іріс вігів—самъ собою домъ стронть
мочь желалось, т. е. желалъ я самъ собою, безъ чьей либо
помощи, постронть домъ.

Наѣа узіс ірулла—теперь ѣсть могу.

Піш вѣдѣс іріра нуні—это сдѣлать могъ я.

Наѣа дѣкнущаіііс ірулла—теперь лѣкаремъ быть я могу.

Нам вігаслілі давлашівіс іріра—если бы мнѣ было же-
лательно, то я бы могъ разбогатѣть.

Наѣа қадіііс ірус—теперь я могу сдѣлаться кадіемъ.

Ца калі вѣдѣс ірус—одинъ домъ постронть я могу.

Панаѣа вѣдѣс афірус калі, бур ірус—теперь постронть
не могу дома, потомуъ можно будетъ.

Ну акіс афірус—я не могу подняться.

Нунел кѣрѣа аквудіс ірусал, ваһі—я одинъ поднять ка-
мень могу-ли, узнай.

Піула хвілі бварі вуціс віриву—твоя собака могла-ли
поймать зайца?

Іштѣбілі лѣнкіліјдіс ірірагва, адаан афалтіра—въ дѣт-
ствѣ хотя я могъ работать, но отецъ не позволялъ.

Калі вѣдѣс ірусгва афвідус—домъ постронть хотя могу
я, но не построю.

Ца калі вѣдѣс ірулла—одинъ домъ постронть я могу.

Кѣйвуні дурціс вірѣлі кѣрчіза, афвірдус—куропатою ло-
вить если можетъ соколю, не продамъ, т. е. не продамъ со-
кола, если онъ можетъ ловить куропатою.

Лѣнкіліјдіс іраслілі, іқіра—работать если бы я могъ,
то работалъ-бы.

Піуоан лѣнкіліјдіс іраслілі, намра вігікіра—какъ ты ра-
ботать если бы могъ, и мнѣ желательно было-бы, т. е. жела-
тельно мнѣ было бы мочь работать подобно тебѣ.

Нуні һиш барқ әкіс ірус—я черезъ эту рѣву перейти могу.

Ну һәнкәлјқіс іраслі, шіні дигара іғвәра—я если работать могу, то вѣмъ бы то ни было буду кормимъ, т. е. всякій меня будетъ кормить.

Ну һәнкәлјқіс іруларбі, сіс ақуліу ішә—я работать послѣ того какъ могу, зачѣмъ празднымъ останусь?

Кваҫ дәқіс ірані дурһвәә, шурајзі уғһаукав—плавать могущій мальчиҫъ пусть взойдетъ въ озеро (я знаю, что есть такой мальчиҫъ).

Кваҫ дәқіс ірул шурајзі уғһаукав—плавать могущій пусть взойдетъ въ озеро.

Қаннуви дурқіс вірул кірзу нам віха—перепеловъ ловить могущаго ястреба отдай мнѣ.

Қабава вуқіс ірулі лівлі, ағвуціра—куропатку поймать могши будучи, не поймалъ, т. е. могъ поймать, но не поймалъ.

Арғивіл діһаналі віһәс ірін—слышанную тайну сохранить мого.

§ 129. По образцу ітаһіс (§ 116) спрягается глаголь ізіс—*показаться*, имѣющій весьма большое употребленіе въ хюркѣлинскомъ языкѣ.

Неокончателное: ізіс, *жен.* дізіс, *сред.* візіс; *множ.* візіс и дізіс.

Прошедшее несовершенное.

Ну ізулліра	<i>Женск.</i> ну дізулліра	<i>Средн.</i> ну візулліра
һу ізуллірі	һу дізуллірі	һу візуллірі
һит ізулли саж	һит дізулли сарі	һит візулли саві.

Множественное.

Нуша дізулліра
 һуша дізулліра
 һитті візулли саві, *средн.* дізулли сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну ізурра	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша дізурра
бу ізаді	(д)	(в)	буша дізадā
hit ізур	(д)	(в)	hitті візур, сред. дізур.

Прошедшее упрещающее.

Ну ізуллірі	<i>Женск.</i> ну дізуллірі	<i>Средн.</i> ну візуллірі
	<i>Множ.</i> нуша дізуллірі	
	(не мѣняется).	

Давнопрошедшее.

Ну ізурілли	<i>Женск.</i> ну дізурілли	<i>Средн.</i> ну візурілли
	<i>Множ.</i> нуша дізурілли	
	(не мѣняется).	

Будущее допускаемое.

Ну ізас	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша дізабā
бу ізаві	(д)	(в)	буша дізавā
hit ізав	(д)	(в)	hitті візав, сред. дізав.

Условное настоящее и будущее.

Ну ізаслі	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша дізабāлі
бу ізадлі	(д)	(в)	буша дізадāлі
hit ізāлі	(д)	(в)	hitті візāлі, сред. дізāлі.

Условное предполагаемое.

Ну ізаслілли (лірі)	<i>Жен.</i> (д)	<i>Ср.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша дізабāлілли (лірі)
бу ізадлілли (лірі)	(д)	(в)	буша дізадāлілли (лірі)
hit ізāлілли (лірі)	(д)	(в)	hitті візāлілли (лірі)
			средн. (д).

Условное допускаемое.

Ну ізаслілла (ліра)	<i>Жен.</i> (д)	<i>Ср.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша дізабāлілла (ді- забāлла, дізабāліра)
бу ізадлілла (ліра)	(д)	(в)	буша дізадāлілла (ді- задāлла, дізадāліра)
hit ізāлілла (ліра)	(д)	(в)	hitті візāлілла (візā- ліра, візāлла) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ізіша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дізіша
Ну ізіші (д) (в) нуша дізіша
hit isic (д) (в) hitti vizic (дізіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ізіші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дізіші
(не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Ізуріл, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* візурті, *сред.* дізурті.

Причастіе будущее.

Ізісіл, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* візісті (дізісті).

Дѣепричастія:

- a) *прошедшее:* ізуллі, *жен.* (д), *сред.* (в); *множ.* візуллі (д).
- b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* ізарі, (д), (в).
- c) *пока...* ізарапі (д), (в).
- d) *хотя...* ізуллѣбаллі (д), (в).
- e) *съ то время какъ...* ізурфілі (д), (в).
- f) *послѣ того какъ...* ізулларфі (д), (в).
- g) *съ тѣхъ поръ какъ...* ізуллѣ (д), (в).
- h) *лишь только...* ізурмад (д), (в), также ізурмадал (д), (в),
также ізур'овал (д), (в).

Повелительное.

Ну ізі *Женск.* дізі *Средн.* візі *Множ.* нуша дізая (дізірѣ)
hit ізав дізав візав hitti vizav (дізав).

Повелительно-желательное.

Ну із *Женск.* діз *Средн.* віз *Множ.* нуша діз
hit із діз віз hitti viz (діз).

Отлагательное: івні, *женск.* дівні, *средн.* вівні.

Кромѣ означенныхъ формъ, образуются другія черезъ соединеніе рі (§§ 123 и 125).

§ 130. Продолжительное значеніе выражается посредствомъ глагола ізісіс—*казаться*, который спрягается по образу ітѣлісіс (§ 119).

Неокончателное: ілзїс, *жен.* ділзїс, *ср.* вілзїс; *жн.* вілзїс.
и ділзїс.

Настоящее.

Ну ілзулла	<i>Женск.</i> ну ділзулла	<i>Средн.</i> ну вілзулла
бу ілзуллі	бу ділзуллі	бу вілзуллі
хіт ілзулі саж	хіт ділзулі сарі	хіт вілзулі саві.

Множ. нуша ділзулла
буша ділзулла
хітті вілзулі саві (ділзулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Ну ілзіра	<i>Женск.</i> (д) <i>Средн.</i> (в)	нуша ділзіра
бу ілзаді	(д) (в)	буша ділзадā
хіт ілзів	(д) (в)	хітті вілзів (ділзів).

Прошедшее упрещдающее.

Ну ілзуллі	<i>Женск.</i> (д) <i>Средн.</i> (в)	нуша ділзуллі (не мѣняется).
------------	-------------------------------------	---------------------------------

Будущее.

Ну ілзас	<i>Женск.</i> (д) <i>Средн.</i> (в)	нуша ділзабā
бу ілзад	(д) (в)	буша ділзадā
хіт ілзан	(д) (в)	хітті вілзан (ділзан).

Будущее допускаемое.

Ну ілзас	<i>Женск.</i> (д) <i>Средн.</i> (в)	нуша ділзабā
бу ілзаві	(д) (в)	буша ділзавā
хіт ілзав	(д) (в)	хітті вілзав (ділзав).

Условное настоящее и будущее.

Ну ілзаслі	<i>Женск.</i> (д) <i>Сред.</i> (в) <i>Множ.</i>	нуша ділзабāлі
бу ілзадлі	(д) (в)	буша ділзадāлі
хіт ілзāлі	(д) (в)	хітті вілзāлі (ділзāлі).

Условное предполагаемое.

Ну ілзаслілі (лірі)	<i>Жен.</i> (д) <i>Сред.</i> (в)	нуша ділзабāлілі (лірі)
бу ілзадлілі (лірі)	(д) (в)	буша ділзадāлілі (лірі)
хіт ілзāлілі (лірі)	(д) (в)	хітті вілзāлілі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну ілзаслілла (ліра)	<i>Жен.</i> (д)	<i>Ср.</i> (в)	нуша ділзабāлілла (ділза- балла, ділзабāліра)
бу ілзадділла (ліра)	(д)	(в)	буша ділзадāлілла (ділза- далла, ділзадāліра)
хіт ілзāлілла (ілзāлі- ра) или ілзалла	(д)	(в)	хітті вілзāлілла (вілзалла, вілзāліра) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ілзіша <i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i>	нуша ділзіша
бу ілзіші	(д)	(в)	буша ділзіша
хіт ілзіс	(д)	(в)	хітті вілзіс (ділзіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ілзіші <i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	нуша ділзіші (не мѣняется).
-----------------------------	-------------------	--------------------------------

Причастіе настоящее: ілзані (д, в), *множ.* вілзанті (д).

Причастіе будущее: ілзісіл (д, в), *множ.* вілзісті (д).

Причастіе впроятное: ілзул (д, в), *множ.* вілзуті (д).

Днєпричастія:

а) *настоящее:* ілзулі (д, в).

б) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* ілзарі (д, в).

в) *пока...* ілзараші (д, в).

г) *хотя...* ілзулāһаллі (д, в).

д) *съ то время какъ...* ілзуфілі (д, в).

е) *послѣ того какъ...* ілзумар҃҃і (д, в).

ж) *съ тѣхъ поръ какъ...* ілзуфіе (д, в).

з) *лишь только...* ілзумад (д, в), или ілзумадал (д, в), или
ілзуоанал (д, в).

Повелительное.

Ѓу ілзін, <i>жен.</i> бу ділзін, <i>сред.</i> бу вілзін, <i>мн.</i> буша ділзінā			
хіт ілзав	хіт ділзав	хіт вілзав	хітті вілзав (д).

Отлагальное: ілзі, *женск.* ділзі, *средн.* вілзі.

§ 131. Крімъ формъ, означенихъ въ вышеприведен-
ныхъ таблицяхъ для глаголівъ ізіс и ілзіс, образуються еще

формы прошедшаго времени черезъ присоединеніе окончанія рі къ дѣепричастіямъ (§§ 123 и 125).

Отрицательныя формы глаголовъ *ізіс* и *ілізіс* образуются по общимъ правиламъ (§ 94), при помощи слога *аі*: *аізісіс*, *аібізулла* и пр., *аілізісіс*, *аілізулла* и пр. *Будущее допускаемое* отъ глагола *ілізіс* имѣетъ слѣдующія отрицательныя формы.

Ну мелзас *Жен.* маділзас *Сред.* мавілзас *Мн.* нуша маділзагіа
 Ѓу мелзаві маділзаві мавілзаві Ѓуша маділзавіа
 Ѓіт мелзав маділзав мавілзав Ѓіті мавілзав
 (маділзав).

Отрицательныя формы для будущаго допускаемаго отъ *ізіс* едва-ли употребительны.

Запретительное образуется исключительно изъ глагола *ілізіс*.

2-е лицо мелзад *Жен.* маділзад *Сред.* мавілзад *Мн.* маділзадіа
3-е лицо мелзав маділзав мавілзав мавілзав
 (маділзав).

Вопросительныя формы не представляютъ никакого отступленія отъ изложеннаго выше (§ 68).

§ 132. Слѣдующіе примѣры объясняютъ употребленіе глаголовъ *ізіс* и *ілізіс*. Замѣтимъ, что глаголы эти обыкновенно соединяются съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій.

Ѓуд *waјізіс* *аібігі*—тебѣ дурнымъ показаться не хочу.

Ѓахізісіс *хаммібів* нам—дурнымъ показаться вздумалось мнѣ.

Ѓіт *аібізулли сај* нам—онъ понравился мнѣ.

Ѓула *калі* нам *ѓаѓвавізур*—твой домъ мнѣ показался красивымъ.

Ѓу *ваѓівілі*, ну *вајізулаірі*—ты когда пришелъ, я уже показался дурнымъ, т. е. я уже успѣлъ не понравиться.

Ѓалав нам *Ѓіт аібізурилі*—прежде онъ мнѣ казался хорошимъ.

Ѓуд *аібізав сај*—пусть онъ самъ тебѣ понравится.

Ѓуд *аібізісілі, аса*—если тебѣ понравится, то купи.

Урчі ѓагвавізілілі, ісіра—если бы лошадь мнѣ понравилась, то я купилъ-бы.

Ѕуд ѓагвадізуріі рурсі сарі һіш—тебѣ показавшаяся красивою дѣвушка есть эта.

Шісала аѳвізісіл муса саві һіш—кому бы то ни было которое понравится мѣсто есть это, т. е. всякому понравится это мѣсто.

Ѕуд ѓагвадізулли һадіілі һіш һунул—тебѣ понравившись, взялась эта женщина, т. е. ты женился на ней, такъ-какъ она тебѣ понравилась.

Шісала ѓагвавізарі калѣһін діла—всякому на столько, чтобы показаться красивымъ, мой домъ не есть, т. е. мой домъ не таковъ, чтобы всякому могъ понравиться.

Ваѳа һілајзараші, нуні һу шіваірі—пока ты не удалился за лѣсъ, я тебя видѣлъ.

Ѕуд һу хвадзізуллаһаллі, һу сі сажрѣ—ты хотя самъ себя и показался великимъ, но что ты такое?

Тупанг аѳвізуларһі сенһіра ісус—ружье послѣ того какъ понравится, какъ бы то ни было куплю, т. е. когда ружье понравится, то куплю его во что бы то ни стало.

Тупанг дуркавіаурһілі абасіра—ружье такъ-какъ мнѣ казалось дорого, то я не купилъ.

Укуѳіурмад, ваһурра һу кавшіл—лишь только ты показался блѣдень, какъ я узналъ, что ты боленъ.

Ѕуша, ну вақараші, аѳдіаіра шантес—вы, пока я не приду, покажитесь хорошими жителямъ, т. е. вы, до моего прибытія, понравьтесь жителямъ.

Таһізі һу, твәѳі вурһалі таців—стой ты, ногу сломавъ, стой!

Калі ѓагвавізургва абасіра—домъ хотя и казался мнѣ красивымъ, но я не купилъ.

Діла шушһа ѓахвізісгва һуд—моя шапка не покажется ли тебѣ плохою?

җагвабдизулли аббадирә нуни һигила рурзи—тавь-какъ не показалась мнѣ красивою, то я не женился на его сестрѣ, т. е. я не женился на его сестрѣ, тавь-какъ она не показалась мнѣ красивою.

Шисалла әбдилзис абвала һит рурсилі—эта дѣвушка не умѣетъ нравиться никому.

Һәенки һамадвилзули сави нам—работа вѣжется мнѣ легкою.

Һалав һәенки һадаввизив нам—прежде работа казалась мнѣ трудною.

Һуд җагвадилзав дила кулли—тебѣ пусть нравится мой домъ.

Һишқуу у'ни әбвилзәли уин—здѣсь пребываніе если нравится, то останься, т. е. останься, если тебѣ здѣсь нравится.

Һуд вајилзасмилла, ну вајнаһинна—если я даже и кажусь тебѣ дурнымъ, то я все таки не дурень.

Нам әһаһвизәлилли сәлла аһисира—если бы мнѣ не нравилось, то я бы ничего не купилъ.

Һуд җагвабдилзул рурси маһадир'уд—не женись на дѣвушкѣ, которая тебѣ кажется некрасивою.

Һуд һу әһзавва илзулаһалли, чәлла урухаһқар—ты хотя самъ себѣ и кажешься молодцомъ, но никто не боится (тебя).

Нам җагваһвилзули, аһисулла һиш шуһга—мнѣ не нравясь, не покупая этой шапки, т. е. не покупая ея, потому что она мнѣ не кажется красивою.

Һуд һил'оәј җагвадилзуларһи һадиа һигила рурси—тебѣ столько послѣ того какъ нравится, женись на его дочери, т. е. женись на ней, тавь-какъ она тебѣ столько нравится.

Шисалла җагваһилзәри кадәһин дила—на столько, чтобы каждому казаться красивымъ мой домъ не есть, т. е. мой домъ не таковъ, чтобы каждому могъ нравиться.

Һахаһдилзис вилули сәри һиш рурсиләс—дурною не казаться хочется этой дѣвушкѣ, т. е. она не хочетъ казаться дурною.

Ну һуд әһаһилзулла—я тебѣ не кажусь хорошимъ.

Ну шісалла къзамелзад—ты кому бы то ни было не ка-
жись гордымъ, т. е. не гордись ни передъ кѣмъ.

Намъ ѳадаваѳилзул ѳаенкі саві һиш—мнѣ не кажущаяся
трудною работа есть эта, т. е. эта работа мнѣ не кажется
трудною.

§ 133. Разсмотримъ теперь спряженіе глагола waic, формы котораго представляютъ нѣкоторое различіе отъ раз-
смотрѣнныхъ нами выше образцовъ спряженій. Глаголь waic
значить вообще *достичь известнаго состоянія или известной
степени качества.*

Неокончателное: waic, жен. даic, сред. waic; множ. waic
и даic.

Прошедшее несовершенное.

Ну wailla	Женск. ну даilla	Средн. ну wailla
ѳу wailli	ѳу даilli	ѳу wailli
һит wailli saj	һит даilli сарі	һит wailli саві
<i>Множ.</i> нуша даilla		
ѳуша даilla		
һитти wailli саві, сред. даilli сарі.		

Прошедшее совершенное.

Ну waira	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ. нуша даira
ѳу waadi	(д)	(в)	ѳуша даadi
һит waiv	(д)	(в)	һитти waiv, сред. даiv.

Прошедшее упреждающее.

Ну wailli Жен. ну даilli Сред. ну wailli Множ. нуша даilli
(не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну waivilli Жен. ну даivilli Ср. ну waivilli Мн. нуша даivilli
(не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну waac	Женск. (д)	Сред. (в)	Множ. нуша даacѳ
ѳу waavi	(д)	(в)	ѳуша даavѳ
һит waav	(д)	(в)	һитти waav, сред. даav.

Условное настоящее и будущее.

Ну *вааслі Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша даабāлі
фу *ваадлі* (д) (в) фуша даадāлі
hit *ваāлі* (д) (в) hitті ваāлі, *сред.* даāлі.

Условное предполагаемое.

Ну *вааслілі (лірі) Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша даабāлілі (лірі)
фу *ваадлілі (лірі)* (д) (в) фуша даадāлілі (лірі)
hit *ваāлілі (лірі)* (д) (в) hitті ваāлілі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну *вааслілла (ліра) Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша даабāлілла (даа-
балла, даабāліра)
фу *ваадлілла (ліра)* (д) (в) фуша даадāлілла (даа-
далла, даадāліра)
hit *ваāлілла (ліра)* (д) (в) hitті ваāлілла (ваалла,
или ваалла, ваāліра) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну *ваіша Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша даіша
фу *ваіші* (д) (в) фуша даіша
hit *ваіс* (д) (в) hitті ваіс, *сред.* даіс.

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну *ваіші Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша даіші
(не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Ваівіл, *женск.* даівіл, *средн.* ваівіл; *множ.* ваівті, *ср.* даівті.

Причастіе будущее.

Ваісіл, *женск.* даісіл, *средн.* ваісіл; *множ.* ваісті, *ср.* даісті.

Днепричастія:

- a) *прошедшее:* ваілі, *жен.* (д), *сред.* (в); *множ.* ваілі (д).
- b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....* ваарі (д), (в).
- c) *пока....* ваараші (д), (в).
- d) *хотя....* ваілбāлілі (д), (в).
- e) *въ то время какъ....* ваівфілі (д), (в).
- f) *посль того какъ....* ваівларфі (д), (в).

g) съ тѣхъ поръ какъ...waivlā (л), (в).

h) лишь только...waivmad (л), (в), также waivmadal (л)
(в), также waiv'omanal (л) (в).

Повелительное.

ŋu wai Женск. даі Средн. ваі Множ. бунѣ даѣѣ
hit waav даав ваав hitti waav (даав).

Повелительно-желательное.

ŋu wa' Женск. да' Средн. ва' Множ. бунѣ да'
hit wa' да' ва' hitti wa', средн. да'.

Отлагательное: wa'ni, женск. да'ни, средн. ва'ни.

§ 134. Продолжительное значеніе достигать известнаго состоянія или известной степени качества выражается посредствомъ глагола iic.

Неокончательное: iic, жен. diic, ср. viic; мн. viic и diic.

Настоящее:

Hy iulla Женск. ну діулла Средн. ну віулла
ŋu iulli ну діулли ну віулли
hit iuli saj hit діулі сарі hit віулі саві
Множ. нуша діулла
бунѣ діулла
hitti віулі саві, средн. діулі сарі.

Прошедшее совершенное:

Hy iira Женск. (л) Средн. (в) Множ. нуна діра
ŋu iadi (л) (в) бунѣ діадѣ
hit iiv (л) (в) hitti viiv (дiiv).

Прошедшее упреждающее:

Hy iulli Женск. (л) Средн. (в) Множ. нуша діулли
(не мѣняется).

Будущее:

Hy ius Женск. (л) Средн. (в) Множ. нуша діубѣ
ŋu iud (л) (в) бунѣ діудѣ
hit iur (л) (в) hitti viur, средн. діур.

Будущеє допускаємоє.

Ну іас	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша діабā
бу іаві	(д)	(в)	буша діавā
hit іав	(д)	(в)	hitті віав (діав).

Условное настоящее и будущее.

Ну іаслі	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша діабāлі
бу іадлі	(д)	(в)	буша діадāлі
hit іāлі	(д)	(в)	hitті віāлі (діāлі).

Условное предполагаемое.

Ну іаслілі (лірі)	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діабāлілі (лірі)
бу іадлілі (лірі)	(д)	(в)	буша діадāлілі (лірі)
hit іāлілі (лірі)	(д)	(в)	hitті віāлілі (лірі).

Условное допускаемое.

Ну іаслілла (ліра)	<i>Жен.</i> (д)	<i>Ср.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діабāлілла (діабā-ліра, діабалла)
бу іадлілла (ліра)	(д)	(в)	буша діадāлілла (діадā-ліра, діадалла)
hit іāлілла (ліра)	(д)	(в)	hitті віāлілла (віāліра, віалла).

Зависимое отъ условія.

Ну ііша	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша дііша
бу ііші	(д)	(в)	буша дііша
hit ііс	(д)	(в)	hitті вііс (дііс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ііші	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша дііші
---------	-------------------	-------------------	-------------------------

(не мѣняется).

Причастіе настоящее: іаві (д) (в), *множ.* віавті (д).

Причастіе будущее: іісіл (д) (в), *множ.* віісті (д).

Причастіе въроятное: іуд (д) (в), *множ.* віуті (д).

Днепричастія:

а) *настоящее:* іулі (д, в).

б) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....* іарі (д, в).

в) *пока....* іарапі (д, в).

d) *хотя...*іулабаллі (д, в).

e) *въ то время какъ...*іуфілі (д, в).

f) *послѣ того какъ...*іуларбі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ...*іуфіе (д, в).

h) *лишь только...*іумад (д, в), или іумадал (д, в), или іуонал (д, в).

Повелительное:

Іу іін, *женск.* Іу діін, *средн.* Іу віін; *множ.* Іуша діінā
 ііт іав   ііт діав   ііт віав   іітті віав (д).

Отлагательное: і'ні, *женск.* ді'ні, *средн.* ві'ні.

§ 135. *Отрицательныя* формы глаголовъ waic и ііс образуются по общимъ правиламъ (§ 94), при помощи слога аѳ: аѳwaic, аѳwailla и пр., аѳііс, аѳіулла и пр. Мы уже прежде (§ 4) замѣтили, что послѣ ѳ буква w можетъ быть выпускаема, посему, вм. аѳwailla употребительно аѳailla, вм. аѳwaіра—аѳaіра и т. п. Отрицательный слогъ аѳ нерѣдко вставляется посреди дважды повтореннаго корня глагола, что, впрочемъ, не имѣетъ никакого вліянія на значеніе. Такъ, вмѣсто аѳwailla, можно сказать waaѳwailla или waaѳailla; вм. аѳwaiv—waaѳwaiv или waaѳaiv и пр. Это свойство, по видимому, есть общее для всѣхъ хюркилинскихъ глаголовъ.

Будущее допускаемое отъ глагола ііс имѣетъ слѣдующія отрицательныя формы:

Іу мај'ас *Жен.* мадіас *Ср.* мавіас *Мн.* нуша мадіаѳā
 Іу мај'аві   мадіаві   мавіаві   Іуша мадіавā
 ііт мај'ав   мадіав   мавіав   іітті мавіав (мадіав).

Запретительное образуется исключительно изъ глагола ііс (§ 94).

2-е лицо мај'уд *Жен.* мадіуд *Сред.* мавіуд *Мн.* мадіудā
3-е лицо мај'ав   мадіав   мавіав   мавіав (мадіав).

§ 136. Слѣдующіе примѣры разъясняютъ значеніе глаголовъ waic и ііс. Глаголы эти соединяются обыкновенно съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій по слѣдующему образцу:

Корень ак: акваіс, акііс
укна: укнаваіс, укнајіс
уршу: уршуваіс, уршујіс
бірѣа: бірѣаваіс, бірѣајіс.

Ѓуоан акваіс афвігі нам—я не желаю сдѣлаться столь высокимъ, какъ ты.

Ну ѣфлі акваілла фужшіу—я болѣе тебя высокимъ сдѣлался, т. е. тебя переросъ.

Ѓу халавал мурадліші ваівілли—ты давно достигъ своего желанія.

Ѓуцад ваав начам, ѣур уфарну—съ тебя пусть вырастетъ сперва, а потомъ будетъ учиться.

Ѓуд вуѣур вуѣали ваівіа мас саві һіш—тебѣ въ наследство частью доставшееся имущество есть это.

Нам ваілі імѣвукун—мнѣ довольно будучи, лишнее осталось, т. е. сверхъ того, что для меня достаточно было, осталось еще.

Шантес ваарі қаді ліу—для поселенъ довольно кади есть, т. е. нѣтъ надобности для нихъ въ другомъ кади.

Хвала ваілаһаллі, духвабірар—хотя и выросъ великъ, но уменъ не сдѣлался.

Діла ава дукна даівлѣ, фула села шефвіулі сарі—моя мать съ тѣхъ поръ какъ постарѣла, глазами ничего не видитъ.

Ну укна ваівілілі, аһалулла фуні—я такъ-какъ старикомъ сдѣлался, то ты не узнаешь меня.

Діла узіцад ваараші уфус ну—пока я не вырасту съ брата, буду я учиться.

Діла узіцад ваараші уфіра ну—пока я не выросъ съ брата, учился я.

Укнаһаіс вігулі саж һішіс—не состарѣтся желательно ему.

Ну фуоан укнаһаілла—я какъ ты не состарѣлся.

Ја Аллах ђуоан укнамаваас (укнамајас) ну—дай Богъ, что-бы я не состарѣлся, какъ ты.

Ѓу мурадліші ва'—да достигнешь ты желаемаго!

Галга аквіс валвібілі саві—дерево вырастать начинаетъ.

Ну укнај'улла—я старѣю, становлюсь старикомъ.

Ца дуслі нура ђуоан акіус—въ одинъ годъ и я съ тебя вырасту.

Ца ђавал дуслі нура ђуцад іус—черезъ три года и я съ тебя буду.

Ну шінелла валтіканѣіннану, нам ну іус—я такъ-какъ ничѣмъ необороняемъ, то самъ себѣ стану, т. е. самъ за себя постою.

Урчі вуршувіаілі, шіј вірца—если лошадь жирною становится, то мой ее водою.

Аквіул ђінцла урчѣін һін—рослой породы лошадь не есть эта.

Ѓуцад іулі івқів діла урші—съ тебя становясь, умерь мой сынъ, т. е. когда достигалъ твоихъ лѣтъ или роста.

Шіс дігара, діарі ђаенкі лір—кому желательно довольно работы есть.

УкнаѢаілі івқів діла урші—не состарѣвъ, умерь мой сынъ.

Ѓінді арц' аѢдіур нам—этихъ денегъ не довольно мнѣ.

Муђур һіржаѢіулі саві—борода не дѣлается длиною.

§ 137. Разсмотримъ теперь спряженіе глагола Ѣавкис *отростаться, двинуться сверху внизъ*; формы глагола этого значительно отклоняются отъ вышеприведенныхъ примѣровъ. По образцу Ѣавкис спрягается множество глаголовъ.

Неокончателное: Ѣавкис, *женск.* Ѣавукис; *средн.* Ѣавукис; *мнжск.* Ѣавукис и Ѣадукис.

Прошедшее несовершенное.

Ну; ѢавкѢура	<i>Жен.</i> ну ѢадукѢура	<i>Сред.</i> ну ѢавукѢура
Ѣу Ѣавкујрі	Ѣу ѢадукѢујрі	Ѣу ѢавукѢујрі
һит Ѣавкуј саж	һит ѢадукѢуј сарі	һит ѢавукѢуј саві

Множ. нуша бадукуѣра
луша бадукуѣра
hitti бавукуѣ саві, сред. бадукуѣ сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну бавкунна *Жен.* бадукунна *Ср.* бавукунна *Мн.* бадукунна
лу бавкаді бадукаді бавукаді бадукадѣ
hit бавкун бадукун бавукун бавукун
(бадукун).

Прошедшее утреждающее.

Ну бавкуѣрі *Жен.* бадукуѣрі *Ср.* бавукуѣрі *Мн.* нуша бадукуѣрі
(не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну бавкунілі *Женск.* бадукунілі *Средн.* бавукунілі
Множ. нуша бадукунілі
(не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну бавкас *Жен.* бадукас *Сред.* бавукас *Мн.* нуша бадукабѣ
лу бавкаві бадукаві бавукаві луша бадукавѣ
hit бавкав бадукав бавукав hitti бавукав
(бадукав).

Условное настоящее и будущее.

Ну бавкаслі *Жен.* бадукаслі *Сред.* бавукаслі *Мн.* бадукабѣлі
лу бавкадлі бадукадлі бавукадлі бадукадѣлі
hit бавкѣлі бадукѣлі бавукѣлі бавукѣлі
(бадукѣлі).

Условное предполагаемое.

Ну бавкаслілі (лірі) *Женск.* бадукаслілі (лірі)
лу бавкадлілі (лірі) бадукадлілі (лірі)
hit бавкѣлілі (лірі) бадукѣлілі (лірі)
Сред. бавукаслілі (лірі) *Множ.* нуша бадукабѣлілі (лірі)
бавукадлілі (лірі) луша бадукадѣлілі (лірі)
бавукѣлілі (лірі) hitti бавукѣлілі (лірі); сред.
бадукѣлілі (лірі).

Условное допускаемое.

Ну бавкаслілла (ліра)	<i>Женск.</i> бадукаслілла (ліра)
фу бавкадлілла (ліра)	бадукадлілла (ліра)
хіт бавкәлілла (ліра) или бавкалла	бадукәлілла (ліра) или бадукалла
<i>Ср.</i> бавукаслілла (ліра) <i>Мн.</i> нуша бадукабәлілла (бадукабәліра, бадукабәлла)	
бавукадлілла (ліра)	фуша бадукадәлілла (бадукадәліра, бадукадалла)
бавукәлілла (ліра) или бавукалла	хітті бавукәлілла (бавукәліра, бавукалла), <i>средн. (л).</i>

Зависимое отъ условія.

Ну бавкіша <i>Жен.</i> бадукіша	<i>Ср.</i> бавукіша	<i>Мн.</i> нуша бадукіша
фу бавкіші	бадукіші	фуша бадукіша
хіт бавкіс	бадукіс	хітті бавукіс (бадукіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну бавкіші *Жен.* бадукіші *Сред.* бавукіші *Мн.* нуша бадукіші
(не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Бавкуніл, *жен.* бадукуніл, *ср.* бавукуніл; *мн.* бавукунті, *ср.*
бадукунті.

Причастіе будущее.

Бавкісіл, *жен.* бадукісіл, *сред.* бавукісіл; *множ.* бавукісті, *ср.*
бадукісті.

Днепричастія:

- a) *прошедшее:* бавкуј, *жен.* бадукуј, *ср.* бавукуј; *мн.* бавукуј (бадукуј).
- b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....* бавкарі, бадукарі, бавукарі.
- c) *пока....* бавкараші, бадукараші, бавукараші.
- d) *хотя...* бавкуннәбәллі, бадукуннәбәллі, бавукуннәбәллі.
- e) *въ то время какъ...* бавкунбілі, бадукунбілі, бавукунбілі.

f) *посать того какъ...* бавкуннарѣ, бадукуннарѣ, бавукуннарѣ.

g) *съ тѣхъ поръ какъ...* бавкуннѣ, бадукуннѣ, бавукуннѣ.

h) *лишь только....* бавкуммад, бадукуммад, бавукуммад;
также бавкуммадал и пр.; также бавкун'оанал и пр.

Повелительное.

Пу бавкин Жен. бадукин Сред. бавукин Мн. пуша бадукинѣ
hit бавкав бадукав бавукав hitti бавукав
(бадукав).

Повелительно-желательное.

Пу бавк Жен. пу бадук Сред. пу бавук Множ. пуша бадук
hit бавк hit бадук hit бавук hitti бавук
(бадук).

Отлагательное: бавкни, женск. бадукни, средн. бавукни.

§ 138. Продолжительное значение выражается посредствомъ глагола бавкис *спускаться, двигаться сверху внизъ.*

Неокончателное: бавкис, жен. бадулкис, средн. бавулкис;
множ. бавулкис и бадулкис.

Настоящее:

Пу бавкулла Женск. бадулкулла Средн. бавулкулла
пу бавкуллі бадулкуллі бавулкуллі
hit бавкулі саж бадулкулі сарі бавулкулі саві.
Множ. пуша бадулкулла.
пуша бадулкулла
hitti бавулкулі саві (бадулкулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Пу бавкіра или бавкунна Женск. бадулкіра или бадукунна
пу бавкаді бадулкаді
hit бавків или бавкун бадулків или бадукун
Ср. бавулкіра или бавулкунна Мн. пуша бадулкіра или бадукунна
бавулкаді пуша бадулкаді

Һавулкѳв или Һавулкун илти Һавулкѳв или Һавулкун (д).
 вулкун

Прошедшее утверждающее.

Ну Һалкуллѳ Женс. Һадулкуллѳ Средн. Һавулкуллѳ
 Множ. нуша Һадулкуллѳ
 (не мѳняется).

Будущее.

Ну Һалкас Жен. Һадулкас Ср. Һавулкас Мн. нуша Һадулкаѳѳ
 Һу Һалкад Һадулкад Һавулкад Һуша Һадулкадѳ
 Һит Һалкан Һадулкан Һавулкан Һитти Һавулкан
 (Һадулкан).

Будущее допускаемое.

Ну Һалкас Жен. Һадулкас Ср. Һавулкас Мн. нуша Һадулкаѳѳ
 Һу Һалкави Һадулкави Һавулкави Һуша Һадулкавѳ
 Һит Һалкав Һадулкав Һавулкав Һитти Һавулкав
 (Һадулкав).

Условное настоящее и будущее.

Ну Һалкасли Женск. Һадулкасли Средн. Һавулкасли
 Һу Һалкадлѳ Һадулкадлѳ Һавулкадлѳ
 Һит Һалкалѳ Һадулкалѳ Һавулкалѳ

Множ. нуша Һадулкаѳлѳ.
 Һуша Һадулкадѳлѳ.
 Һитти Һавулкалѳ (Һадулкалѳ).

Условное предполагаемое.

Ну Һалкаслилѳ (лѳрѳ) Женск. Һадулкаслилѳ (лѳрѳ)
 Һу Һалкадлѳлѳ (лѳрѳ) Һадулкадлѳлѳ (лѳрѳ)
 Һит Һалкалѳлѳ (лѳрѳ) Һадулкалѳлѳ (лѳрѳ)
 Сред. Һавулкаслилѳ (лѳрѳ) Множ. нуша Һадулкаѳлѳлѳ (лѳрѳ)
 Һавулкадлѳлѳ (лѳрѳ) Һуша Һадулкадѳлѳлѳ (лѳрѳ)
 Һавулкалѳлѳ (лѳрѳ) Һитти Һавулкалѳлѳ (лѳрѳ) (д).

Условное допускаемое.

Ну Һалкаслилла (лѳра) Жен. Һадулкаслилла (лѳра)
 Һу Һалкадлѳлла (лѳра) Һадулкадлѳлла (лѳра)

hit бaлкaлiллa (лiрa) или бaлкaллa	бaдулкaлiллa (лiрa) или бaдулкaллa
<i>Сред.</i> бaвулкacлiллa (лiрa)	<i>Множ.</i> нyшa бaдулкaбaлiллa (лiрa) или бaдулкaбaллa
бaвулкaдiллa (лiрa)	бyшa бaдулкaдaлiллa (лiрa) или бaдулкaдaллa
бaвулкaлiллa (лiрa) или бивулкaллa	hitти бaвулкaлiллa (лiрa) или бaвулкaллa (д).

Зависимое отъ условия.

Hy бaлкiшa <i>Жен.</i> бaдулкiшa	<i>Ср.</i> бaвулкiшa	<i>Мн.</i> нyшa бaдулкiшa
бy бaлкiшi	бaдулкiшi	бaвулкiшi
hit бaлкic	бaдулкic	бaвулкic
		hitти бaвулкic (бaдулкic).

Зависимое отъ условия прошедшее.

Hy бaлкiшi *Жен.* бaдулкiшi *Ср.* бaвулкiшi *Мн.* нyшa бaдулкiшi
(не мѣняется).

Причастіе настоящее: бaлкaнi, *женск.* бaдулкaнi, *сред.* бaвулкaнi; *мн.* бaвулкaнтi, *ср.* бaдулкaнтi.

Причастіе будущее: бaлкicил, *жен.* бaдулкicил, *сред.* бaвулкicил; *мн.* бaвулкicтi, *ср.* бaдулкicтi.

Причастіе отропное: бaлкyл, *жен.* бaдулкyл, *сред.* бaвулкyл; *мн.* бaвулкyтi, *ср.* бaдулкyтi.

Двепричастія.

- a) *настоящее:* бaлкyлi, *жен.* бaдулкyлi, *сред.* бaвулкyлi.
- b) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы...* бaлкaрi, бaдулкaрi, бaвулкaрi.
- c) *пока...* бaлкaрaшi, бaдулкaрaшi, бaвулкaрaшi.
- d) *хотя...* бaлкyлaбaллi, бaдулкyлaбaллi, бaвулкyлaбaллi.
- e) *съ то время какъ...* бaлкyбiлi, бaдулкyбiлi, бaвулкyбiлi.
- f) *послѣ того какъ...* бaлкyларi, бaдулкyларi, бaвулкyларi.
- g) *съ тѣмъ поръ какъ...* бaлкyбѣ, бaдулкyбѣ, бaвулкyбѣ.
- h) *лишь только...* бaлкyмaд, бaдулкyмaд, бaвулкyмaд; *также* бaлкyмaдaл и пр.; *также* бaлкyмaдaл и пр.

Повелительное.

Пу бaлкін, *жен.* бадулкін, *ср.* бавулкін, *мн.* буша бадулкінā
 hit бaлкaв . . . бадулкaв . . . бавулкaв . . . hitti бавулкaв (д).

Отглагольное: бaлкні, *женск.* бадулкні, *средн.* бавулкні.

§ 139. *Отрицательныя* формы образуются по общимъ правиламъ (§ 94): аѣбawkіс; аѣбawkujpa и пр., аѣбaлkіс, аѣ-балкула и пр.

Будущее допускаемое имѣеть слѣдующія отрицательныя формы:

Ну мабaлkас	<i>Женск.</i> мабадулkас	<i>Средн.</i> мабавулkас
бу мабaлkави	мабадулkави	мабавулkави
hit мабaлkав	мабадулkав	мабавулkав.

Множ. мабадулкаѣā
 мабадулкaвā
 мабавулkав (мабадулkав).

Запретительное.

Мабaлkад	<i>Жен.</i> мабадулkад	<i>Ср.</i> мабавулkад	<i>Мн.</i> мабадулкадā
мабaлkав	мабадулkав	мабавулkав	мабавулkав
			(мабадулkав).

§ 140. До сихъ поръ мы разсмотрѣли спряженія однихъ лишь глаголовъ среднихъ; дѣйствительныхъ глаголовъ собственно нѣтъ въ хурьилинскомъ языкѣ, но есть глаголы *страдательные*. Спряженіе послѣднихъ представляетъ тѣ особенности, что окончанія глагольныхъ формъ измѣняются, смотря по тому, какое лицо на какое дѣйствуетъ. Эти особенности, впрочемъ, уже знакомы намъ по лакскому языку (см. Лакскую грамм. § 183).

Предметъ дѣйствующій поставляется въ творительномъ падежѣ, а предметъ, на который обращено дѣйствіе въ именительномъ. Для глаголовъ продолжительнаго значенія можетъ быть употреблена и совершенно обратная конструкция. Такъ напр. нуні бaмi адлqула—мною огни разводятся, т. е. я развожу огни, и также ну бaма алqула, значеніе тоже, бaма

твор. пад. множ. числа; въ первомъ предложеніи глаголь родовыми буквами согласуется съ *ѣамі*, во второмъ съ *ну*, которое предполагается мужескаго рода.

§ 141. Разсмотримъ спряженіе глагола *wæqis* *быть сдѣланнымъ*. Глаголь этотъ соединяется обыкновенно съ ворьями прилагательныхъ и нарѣчій; какъ напр. *акwæqis*—*быть кѣмъ-нибудь сдѣланнымъ высокимъ*; перемѣнивъ конструцію, въ переводѣ на русскій языкъ, предложеніе: *мною онъ сдѣланъ высокимъ*, замѣнимъ черезъ: *я возвысилъ его*, слѣдовательно *акwæqis* соотвѣтствуетъ русскому глаголу *возвысить*. Подобнымъ образомъ: *имѣувæqis*—умножить, *вамwæqis*—уменьшить, *урухwæqis*—испугать, *разивæqis*—обрадовать, *пінтінwæqis*—сдѣлать краснымъ, *ѣударwæqis*—сдѣлать чернымъ, *вукуѣwæqis*—сдѣлать желтымъ, *пініпшwæqis*—сдѣлать зеленымъ и т. п. Для большей ясности, мы примемъ здѣсь глаголь *wæqis* въ простомъ видѣ.

Неокончателное: wæqis, жен. дæqis, сред. wæqis, множ. wæqis и дæqis.

Прошедшее несовершенное.

ѣу нуні wæqilla	ѣуша нуні дæqilla
hit нуні wæqilla	hitti нуні wæqilla
ну ѣуні wæqilla	нуша ѣуні дæqilla
hit ѣуні wæqilla	hitti ѣуні wæqilla
ну hitiin wæqilla	hit hitiin wæqili saǰ ѣуша hitiin дæqilla
ѣу hitiin wæqilla	нуша hitiin дæqilla hitti hitiin wæqili sawi
ѣу нушаан wæqilla	ѣуша нушаан дæqilla
hit нушаан wæqilla	hitti нушаан wæqilla
ну ѣушаан wæqilla	нуша ѣушаан дæqilla
hit ѣушаан wæqilla	hitti ѣушаан wæqilla
ну hittili wæqilla	hit hittili wæqili saǰ ѣуша hittili дæqilla
ѣу hittili wæqilla	нуша hittili дæqilla hitti hittili wæqili sawi.

Въ этомъ образцѣ спряженія мы предполагаемъ, что дѣй-

ствіе обращено на предметъ мужскаго рода, т. е. что лицо, находящееся въ именительномъ падежѣ, мужскаго рода. Общее правило заключается въ томъ, что *измѣненія категорическихкихъ буквъ зависятъ исключительно отъ рода лица, котораго находится въ именительномъ падежѣ*; родъ лица дѣйствующаго не оказываетъ тутъ никакого вліянія. Такимъ образомъ: *fy нуні дæqіллі*, если *fy* обовнааетъ лицо женскаго или средняго рода. Это правило распространяется на всѣ времена глаголовъ страдательныхъ и не подлежитъ никакимъ дальнѣйшимъ замѣчаніямъ.

Въ отношеніи же къ окончанію формъ *прошедшаго несовершеннаго*, мы замѣчаемъ слѣдующее: если дѣйствіе обращено на 1-е или 2-е лицо, то глагольное окончаніе сообразуется съ этимъ лицомъ и совершенно независимо отъ того, какое лицо дѣйствуетъ. Такимъ образомъ: *ну* (*fy нуні, hітіін, fy шаан, hіттілі*) *wæqілла*, *fy* (*нуні, hітіін, ну шаан, hіттілі*) *wæqіллі*, *нуша* (*fy нуні, hітіін, fy шаан, hіттілі*) *дæqілла* и т. д. Если же дѣйствіе обращено на 3-е лицо, то глагольное окончаніе сообразуется съ лицомъ дѣйствующимъ. Такимъ образомъ: *hіт нуні wæqілла*, *hіт fy нуні wæqіллі*, *hіт hітіін wæqілі сәј* и т. д. Замѣтимъ при этомъ, что глаголъ *wæqіс* спрягается по образцу *waіс* (§ 133); встрѣчающіяся превращенія *æ* въ *a* не имѣютъ вліянія на окончанія, которыя вездѣ правильны.

Прошедшее совершенное.

<i>Fy нуні wæqірі</i>	<i>fy ша нуні дæqіра</i>	
<i>hіт нуні wæqіра</i>	<i>hітті нуні wæqіра</i>	
<i>ну fy нуні wæqіра</i>	<i>нуша fy нуні дæqіра</i>	
<i>hіт fy нуні wæqіра</i>	<i>hітті fy нуні wæqіра</i>	
<i>ну hітіін wæqіра</i>	<i>hіт hітіін wæqірв</i>	<i>fy ша hітіін дæqіра</i>
<i>fy hітіін wæqірі</i>	<i>нуша hітіін дæqіра</i>	<i>hітті hітіін wæqірв</i>
<i>fy нушаан wæqірі</i>	<i>fy ша нушаан дæqіра</i>	
<i>hіт нушаан wæqіра</i>	<i>hітті нушаан wæqіра</i>	

ну бушаан wæqira   нунә бушаан дæқира
hit бушаан waqadā   hitti бушаан waqadā

ну hittili wæqira   hit hittili wæqiv   буша hittili дæқира
бу hittili wæqiri   нунә hittili дæқира   hitti hittili wæqiv.

Бу нуні мискин wæqiri — ты мною сдѣланъ бѣднымъ.

Буни hit урукwaqadi — тобою онъ испуганъ.

Hitin hit урукwæqiv — выъ онъ испуганъ.

Бу hittili akwæqiri — ты ими высокимъ сдѣланъ, возвышенъ.

Бушаан hit akwaqadā — вами онъ сдѣланъ высокимъ, возвышенъ.

Буни hitti урукwaqadi — тобою они испуганы.

Отсюда видно, что окончаніе въ прошедшемъ совершенномъ времени согласуется съ лицомъ, находящимся въ именительномъ падежѣ, если это лицо есть 1-е или 2-е, при чемъ для 2-го лица принимается окончаніе iri вмѣсто adi, ira вм. adā (§ 133). Если же въ именительномъ падежѣ находится 3-е лицо, то замѣчаются три случая: а) при творительномъ 1-мъ лицѣ окончаніе согласуется съ 1-мъ лицомъ (ira), б) при творительномъ 2-мъ лицѣ принимается окончаніе adi или adā, смотря по тому, находится ли Буни или Бушаан; наконецъ с) при творительномъ 3-мъ лицѣ окончаніе согласуется съ именительнымъ падежомъ.

Прошедшее утверждающее: wæqilli, дæқилли, wæqilli (не мѣняется).

Давнопрошедшее: wæqivilli, дæқивилли, wæqivilli (не мѣняется).

Ури'нуцаан вуқун wæqivilli hiш — я въ прошломъ году мы его сдѣлали пастухомъ.

Будущее допускаемое.

Бу нуні waqavi   буша нуні даqavā

hit нуні waqas   hitti нуні waqas

ну буни waqas   нунә буни даqabā

hit буни waqavi   hitti буни waqavi

ну	hitiin	waqac	hit	hitiin	waqav	луша	hitiin	даqавā
лу	hitiin	waqavi	нуша	hitiin	даqabā	hit	hitiin	ваqav
	лу	нушаан	waqavi		луша	нушаан	даqavā	
	hit	нушаан	waqabā		hit	нушаан	ваqabā	
	ну	лушаан	waqac		нуша	лушаан	даqabā	
	hit	лушаан	waqavā		hit	лушаан	ваqavā	
ну	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit
лу	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit

Какъ видно, правила согласованія окончаній для будущаго допускаемаго тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго. Замѣтимъ, сверхъ того, что въ формѣ даqавā конечное *a* многими произносится коротко, что составляетъ аномалію.

Условное настоящее. и будущее.

лу	нуні	ваqарілі.	луша	нуні	даqаралі			
hit	нуні	ваqаслі	hit	нуні	ваqаслі			
ну	лу	нуні	ваqаралі	нуша	лу	нуні	даqаралі	
hit	лу	нуні	ваqадлі	hit	лу	нуні	ваqадлі	
ну	hitiin	ваqаралі	hit	hitiin	ваqāлі	луша	hitiin	даqаралі
лу	hitiin	ваqарілі	нуша	hitiin	даqаралі	hit	hitiin	ваqāлі
	лу	нушаан	ваqарілі		луша	нушаан	даqаралі	
	hit	нушаан	ваqabāлі		hit	нушаан	ваqabāлі	
	ну	лушаан	ваqаралі		нуша	лушаан	даqаралі	
	hit	лушаан	ваqadāлі		hit	лушаан	ваqadāлі	
ну	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit
лу	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit	hit

Луни ну духуваqаралі вігі—тобою я если сдѣлаюсь умнѣе, желательнo, т. е. желалъ бы я, чтобы ты научилъ меня.

Hitiin ну духуваqаралі вігі—желалъ бы я, чтобы онъ научилъ меня.

Hit нуні духуваqаслі, віур—если я его научу, то будетъ довольно.

Лушаан нуша дамлашир даqаралі, разідірубā—если вы насъ обогатите, то мы будемъ радоваться.

Нушаан маза бїрбдақабāлі, дулһафā—мы, если отворимъ (сдѣлаемъ жирными) барановъ, то зарѣжемъ.

Шанта һу вақарілі, қадїжі—аульными жителями если ты будешь сдѣланъ, то будь кадіемъ, т. е. будь кадіемъ, если жители тебя выберутъ.

Һуні вақадлі һіт, қадїрар—если онъ тобою сдѣляется (будетъ выбранъ или назначенъ), то будетъ кадіемъ.

Һуша разїдақаралї һїтіин, дуїнā—вы имъ если будете удовольствованы, то останьтесъ.

Урчі дубдақадāлі һушаан, ділла вақājā—лошадей если будете заставлятъ скакать, и мою заставьте.

Һїтіин һіт дуркавақāлі, ну разїрус—если онъ заставитъ уважать его (внушитъ къ нему уваженіе), то я буду радоваться.

Изъ сличенія всѣхъ этихъ примѣровъ оказывается, что окончанія, подобно какъ и въ другихъ разсмотрѣнныхъ нами временахъ, согласуются съ лицомъ, на которое обращено дѣйствіе, если это лицо есть 1-е или 2-е; при чемъ для 1-го лица принимается окончаніе аралї вм. аслї и вм. афāлі, а для 2-го—арілі вм. адлі, и аралї вм. адāлі. Если же въ именительномъ падежѣ находится 3-е лицо, то окончаніе глагола опредѣляется лицомъ дѣйствующимъ.

Тѣ же самыя правила наблюдаются и въ отношенїи къ другимъ условнымъ временамъ.

Условное предполагаемое.

Вақаралїлі (вақаслїлі)	<i>Множ.</i> дақаралїлі (дақабāлїлі)
вақарілілі (вақадлїлі)	дақаралїлі (дақадāлїлі)
вақāлїлі	вақāлїлі.

Окончаніе лїлі можетъ быть замѣнено посредствомъ лїрї-

Условное допускаемое.

Вақаралїлла (вақаслїлла)	<i>Множ.</i> дақаралїлла (дақабāлїлла)
вақарілілла (вақадлїлла)	дақаралїлла (дақадāлїлла)
вақāлїлла	вақāлїлла.

Окончаніє лілда можетъ бытъ замѣнено посредствомъ ліра. Слогъ лі часто выпускается въ этихъ формахъ; говорится: waqаралла, waqарілла, waqалла, даqаралла, даqаһалла, даqадалла.

Зависимое отъ условія.

Един. wæqіша, wæqіші, wæqіс; *множ.* дæqіша, дæqіша, вæqіс.

Правила согласованія окончаній совершенно тѣ же, какія изложены для прошедшаго несовершеннаго.

Һу нуни дуркаwæqіші—ты мною почтеннымъ сдѣлаешься, т. е. я доставлю тебѣ уваженіе (подразумѣвается какое-либо условіе).

Һит нуни даwлашiw wæqіша—онъ мною сдѣлается богатымъ, если....

Ну һуни духуwæqіша—я тобою буду наученъ, если....

Һит һуни мискин wæqіші—ты его сдѣлаешь бѣднымъ, если...

Һит һиттин духуwæqіс—онъ его научитъ, если....

Зависимое отъ условія прошедшее: wæqіші, дæqіші, вæqіші.

Причастіе прошедшее.

Wæqівил, *жен.* дæqівил, *сред.* вæqівил; *мн.* вæqівті, *ср.* дæqівті.

Причастіе будущее.

Wæqісіл, *жен.* дæqісіл, *сред.* вæqісіл; *мн.* вæqісті, *ср.* дæqісті.

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* wæqілі, *жен.* (д), *сред.* (в); *мн.* вæqілі (д).

b) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы...* waqарі (д, в).

c) *пока...* waqараші (д, в).

d) *хотя...* wæqіләһаллі (д, в).

e) *съ то время какъ...* wæqівһілі (д, в).

f) *послѣ того какъ...* wæqівларһі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ...* wæqівлā (д, в).

h) *лишь только...* wæqівмад (д, в), также wæqівмадал (д, в), также wæqів'ованал (д, в).

Повелительное.

Ну һуни waqава

нуша һуни даqава

Һит һуни waqа

Һитти һуни waqа

ну hітіін waqac hіt hітіін waqav fuша hітіін даqавā
 fu hітіін waqavi нуша hітіін даqабā hіgtі hітіін waqav

fu нушаан waqavi fuша нушаан даqавā

hіt нушаан waqабā hіgtі нушаан waqабā

ну fuшаан waqавajā нуша fuшаан даqавajā

hіt fuшаан waqajā hіgtі fuшаан waqajā

ну hіttілі waqac hіt hіttілі waqav fuша hіttілі даqавā
 fu hіttілі waqavi нуша hіttілі даqабā hіgtі hіttілі waqav.

Отсюда видно для повелительнаго:

1) Если *1-е лицо* подвергается дѣйствию 2-го единственнаго, то глагольная форма принимаетъ окончаніе ава, если же дѣйствию 2-го множественнаго, то окончаніе авajā. Если дѣйствуетъ 3-е лицо, то для 1-го окончанія тѣ же, что и въ будущемъ допускаемомъ.

2) Если *2-е лицо* единственнаго подвергается дѣйствию 1-го множественнаго или 3-го лица обоихъ чиселъ, то глаголъ принимаетъ окончаніе аві; если же 2-е лицо множественнаго подвергается дѣйствию 1-го или 3-го лица, то окончаніе авā. Число лица дѣйствующаго тутъ не оказываетъ никакого вліянія.

3) Если *3-е лицо* подвергается дѣйствию 1-го лица, то окончаніе тоже, что и для будущаго допускаемаго. Если оно подвергается дѣйствию 2-го лица единственнаго, то окончаніе а, если же 2-го лица множественнаго, то окончаніе ajā. Если дѣйствуетъ 3-е лицо единственнаго или множественнаго, то окончанія тѣ же, что и для будущаго допускаемаго.

Повелительно-желательное: waq, daq, vaq.

Ніт qadіwaq—пусть сдѣлають его кадіемъ.

Отглагольное: waqni, daqni, vaqni.

§ 142. Продолжительное значеніе выражается посредствомъ глагола іqіc—*дѣлаться*, или точнѣе: *быть дѣлаемымъ*.

Неокончательное: іqіc, женск. діqіc, средн. віqіc; *множ.* віqіc и діqіc. Арајqіc—дѣлаться здоровымъ, лѣчится; аѣнај-

ііс—дѣлаться хорошимъ, также æбіііс; давлашіw ііс—быть обогащаемымъ, давлашір дііс женск. и т. п.

Настоящее.

Ну ііулла	<i>Жен.</i> дііулла	<i>Ср.</i> вііулла	<i>Мн.</i> нуша дііулла
Ѕу ііулли	дііулли	вііулли	Ѕуша дііулла
hit ііулі саж	дііулі сарі	вііулі саві	hitті вііулі саві (дііулі сарі).

Правила для глагольныхъ окончаній здѣсь тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго глагола wæііс.

Ѕу нуні арајіулли—ты мною излѣчаешься, т. е. я тебя излѣчаю.

Hit нуні арајіулла—онъ мною излѣчается.

Ну Ѕуні міскін ііулла—я тобою дѣлаюсь бѣднымъ, т. е. ты меня дѣлаешь бѣднымъ.

Hit Ѕуні давлашіw ііулли—ты его дѣлаешь богатымъ.

Ну hitіін дуркајіулла—я имъ дѣлаюсь дорогимъ, т. е. онъ дорожитъ мною.

Ѕу hitіін дуркајіулли—онъ дорожитъ тобою.

Hit hitіін хвалајіулі саж—онъ имъ увеличивается, т. е. онъ увеличиваетъ его.

Ѕуша нуні давлашір дііулла—вы мною обогащаетесь.

Нушан Ѕуша урухдііулла—нами вы дѣляетесь робкими, т. е. мы васъ пугаемъ.

Нуша hitтілі дуркадііулла—мы ими дѣлаемся дорогими, т. е. они дорожатъ нами.

Прошедшее совершенное.

Ну іііра	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діііра
Ѕу ііірі	(д)	(в)	Ѕуша діііра
hit ііів (іііра, ііа- ді, ііадā)	(д)	(в)	hitті вііів (віііра, вііаді, вііадā) (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для прошедшаго совершеннаго глагола wæііс.

Ѕу нуні дуркајіірі—я тобою дорожилъ.

Ѓит нуні дуркајџіра—я имъ дорожилъ.

Ну ѣуні арајџіра—ты меня лѣчилъ.

Ѓит ѣуні арајџаді—онъ его лѣчилъ.

Ну ѣітіін дуркајџіра—онъ мною дорожилъ.

Ѓу ѣітіін арајџірі—онъ тебя лѣчилъ.

Ѓит ѣітіін арајџів—онъ его лѣчилъ.

Ѓуша нуні арадіџіра—я васъ лѣчилъ.

Нушаан ѣуша дуркадіџіра—мы вами дорожили.

Нуша ѣіттілі мискін діџіра—мы ими дѣлались бѣдны.

Нуша ѣітіін разідіџіра—онъ насъ радовалъ.

Ѓітті нушаан разівіџіра—мы ихъ радовали.

Прошедшее упреждающее: іџуллі, діџуллі, віџуллі (не мѣняется).

Будущее.

Ѓу нуні іџурі

ѣуша нуні діџура

ѣит нуні іџус

ѣітті нуні віџус

ну ѣуні іџура

нуша ѣуні діџура

ѣит ѣуні іџуд

ѣітті ѣуні віџуд

ну ѣітіін іџура ѣит ѣітіін іџу ѣуша ѣітіін діџура

ѣу ѣітіін іџурі нуша ѣітіін діџура ѣітті ѣітіін віџу

ѣу нушаан іџурі

ѣуша нушаан діџура

ѣит нушаан іџуѣа

ѣітті нушаан віџуѣа

ну ѣушаан іџура

нуша ѣушаан діџура

ѣит ѣушаан іџуда

ѣітті ѣушаан віџуда

ну ѣіттілі іџура ѣит ѣіттілі іџу ѣуша ѣіттілі діџура

ѣу ѣіттілі іџурі нуша ѣіттілі діџура ѣітті ѣіттілі віџу.

Ѓу нуні давлашіw іџурі—ты мною будешь обогащаться.

Ѓит нуні давлашіw іџус—онъ мною будетъ обогащаться.

Ну ѣуні мискін іџура—я тобою буду обѣдняемъ.

Ѓит ѣуні мискін іџуд—онъ тобою будетъ обѣдняемъ.

Ну ѣітіін дуркајџура—онъ мною будетъ дорожить.

Ѓу ѣітіін дуркајџурі—онъ тобою будетъ дорожить.

Ѓит ѣітіін хвалајџу—онъ имъ будетъ увеличиваемъ.

Ѓуша нуни дуркадіқура—я вами дорожу.

Ѓитті уушаан мискин віқудā—они вами будутъ обѣдняемы.

Ѓитті уиттілі давлашівіқу—они ими будутъ обогащяемы.

Если 1-е или 2-е лицо подвергаются дѣйствию, то глаголь принимаетъ окончанія ра и рі по общимъ правиламъ. Если 3-е лицо подвергается дѣйствию, а) 1-го лица единственнаго, то окончаніе ус, 1-го лица множественнаго—уѣā, б) 2-го лица единственнаго, окончаніе уд, 2-го лица множественнаго, окончаніе удā, с) 3-го лица единственнаго или множественнаго, окончаніе у.

Будущее допускаемое.

Ну іқас	<i>Жен.</i> (д)	<i>Ср.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діқаѣā
Ѓу іқаві	(д)	(в)	Ѓуша діқавā
Ѓит іқав (іқас, іқаві, іқаѣā, іқавā)	(д)	(в)	Ѓитті віқав (віқас, віқаві, віқаѣā, віқавā), ср. (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для будущаго допускаемаго глагола wæqic.

Условное настоящее и будущее.

Ну іқаралі	<i>Женск.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)
Ѓу іқарілі	(д)	(в)
Ѓит іқāлі (іқаслі, іқадлі, іқаѣāлі, іқадāлі)	(д)	(в)

Множ. нуша діқаралі
Ѓуша діқаралі
Ѓитті віқāлі (віқаслі, віқадлі, віқаѣāлі, віқадāлі) (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для условнаго настояще-будущаго глагола wæqic.

Ѓу нуни хвалал іқарілі, вурус—если я тебя дѣлаю старшиною, то скажу.

Ѓит нуни арајқаслі, уурајқурі—если я его буду гвчить, то и тебя тоже.

Ну ууни қадіјқаралі, вура діві—если ты меня дѣлаешь кадіемъ, то скажи мнѣ.

Ніт һуні дуркајқадлі, ну разіјрус—если онъ тобою ува-
жаемъ будетъ, то я буду радоваться.

Ну һітіін арајқаралі, wađıka—если онъ меня будетъ
лѣчить, то пусть придетъ.

Һу һітіін араһіқарілі, мау'уд—если онъ тебя не будетъ
лѣчить, то не оставайся.

Ніт һітіін разіјқәлі, әһәл саві—онъ имъ если доволенъ,
то хорошо.

Һуша нуні разідіқаралі вақажә һәнкі—вы мною если до-
вольны, то работу сдѣлайте.

Нітті һушаан разівіқадәлі, һәнкілі віқур—они вами если
довольны, то будутъ работать.

Условное предполагаемое.

Ну іқаралілі

Жен. (д) Ср. (в)

Һу іқарілілі

(д) (в)

Һіт іқәлілі (іқаслілі, іқадлілі, іқаһәлілі,
іқадәлілі)

(д) (в)

Множ. нуша діқаралілі

Һуша діқаралілі

Һітті віқәлілі (віқаслілі, віқадлілі, віқаһәлілі,
віқадәлілі) *(д).*

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для услов-
наго настояще-будущаго.

Условное допускаемое.

Ну іқаралілла или іқаралла *(д, в)*

Һу іқарілілла или іқарілла *(д, в)*

Һіт іқәлілла или іқалла (іқаслілла, іқадлілла, іқаһәлілла, іқадә-
лілла) *(д, в).*

Множ. нуша діқаралілла или діқаралла

Һуша діқаралілла или діқаралла

Һітті віқәлілла или віқалла (віқаслілла и пр.) *(д).*

Зависимое отъ условія.

Един. іқіша, іқіші, іқіс *(д, в); множ.* діқіша, діқіша, віқіс *(д).*

Правила тѣ же, что и для зависимаго отъ условія глагола wæqis.

Зависимое отъ условія прошедшее.

Единств. іqіші (д, в); множ. віqіші (д).

Причастіе настоящее: іqані или іqаніл (д, в); множ. віqанті (д).

Причастіе будущее: іqісіл (д, в); множ. віqісті (д).

Причастіе вѣроятное: іqул (д, в); множ. віqуті (д).

Дѣепричастія:

a) *настоящее: іqулі (д, в).*

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...іqарі (д, в).*

c) *пока...іqараші (д, в).*

d) *хотя...іqулāбаллі (д, в).*

e) *въ то время какъ...іqуfілі (д, в).*

f) *послѣ того какъ...іqуларfі (д, в).*

g) *съ тѣхъ поръ какъ...іqуfē (д, в).*

h) *лишь только...іqумад (д, в), или іqумадал (д, в), или іqуонал (д, в).*

Повелительное.

Ну fуні іqава

нуша fуні діqава

hіт fуні іqіп

hітті fуні віqіп

ну hітііп іqас hіт hітііп іqав

fуша hітііп діqавā

fу hітііп іqаві нуша hіттін діqабā hітті hітііп віqав

fу нушаан іqаві

fуша нушаан діqавā

hіт нушаан іqабā

hітті нушаан віqабā

ну fушаан іqаваjā

нуша fушаан діqаваjā

hіт fушаан іqіпā

hітті fушаан віqіпā

ну hіттілі іqас hіт hіттілі іqав

fуша hіттілі діqавā

fу hіттілі іqаві нуша hіттілі діqабā hітті hіттілі віqав.

Правила для окончаній тѣ же, что и для повелительнаго глагола wæqis (стр. 163), за исключеніемъ того случая, когда 3-е лицо подвергается дѣйствию 2-го: окончанія а и аjā замѣняются тутъ черезъ іп и іпā.

Ћит ѣуні разіјѣи—да будеть онъ тобою доволенъ.

Ну ѣуні разіјѣава—да буду я тобою доволенъ.

Ћу ѣитіи хвалајѣаві—да будешь ты имъ возвеличенъ.

Ћит ѣитіи махіѣав—да научится онъ имъ.

Нуша ѣиттілі вахладіѣаѣа—да увротятъ они насъ.

Ћитті ѣушаан аравіѣиѣа—вылѣчите вы ихъ.

Ћитті ѣиттілі аравіѣав—пусть они ихъ вылѣчатъ.

Ћуша ѣиттілі арадіѣавā—пусть они васъ вылѣчатъ.

Отглагольное: іѣні, діѣні, віѣні.

§ 143. Разборъ глаголовъ *wæqis* и *iqis* объяснилъ намъ зависимость глагольныхъ окончаній отъ мѣстоименій личныхъ, изъ которыхъ одно въ творительномъ, а другое въ именительномъ падежѣ. Таковыя же измѣненія встрѣчаются и для глаголовъ среднихъ, при чемъ одно мѣстоименіе находится въ дательномъ, а другое въ именительномъ падежѣ. Для примѣра возьмемъ глаголь *iqis* *быть желательнымъ*, который въ то же время служитъ для выраженія нашихъ глаголовъ *хотѣть* и *любить*. Спряжение глагола *iqis* не представляетъ ничего особаго отъ разсмотрѣнныхъ нами спряженій глаголовъ продолжительнаго значенія *iqis*, *itahis*, *ilwis*, *is*, *halhis* и *iqis*, по сему намъ нѣтъ надобности приводить здѣсь полную таблицу его спряженія.

Неокончателное: іііс, *женск.* діііс, *средн.* віііс, *множ.* віііс и діііс.

Настоящее.

Нам ѣу ігулі

нам ѣуша дігулла

нам ѣит ігулла

нам ѣитті вігулла

буд ну ігулла

буд нуша дігулла

буд ѣит ігулі

буд ѣитті вігулі

ѣіііс ну ігулла ѣіііс ѣит ігулі сај ѣіііс ѣуша дігулла

ѣіііс ѣу ігулі ѣіііс нуша дігулла ѣіііс ѣитті вігулі саѣ

нушім ѣу ігулі

нушім ѣуша дігулла

нушім ѣит ігулла

нушім ѣитті вігулла

бушім ну ігулла	бушім нуша дігулла
бушім һіг ігулла	бушім һітті вігулла

һіттіліс ну ігулла һіттіліс һіт ігулі сај һіттіліс буша дігулла
һіттіліс һу ігулли һіттіліс нуша дігулла һіттіліс һітті вігулі саві.

Какъ видно, правила согласованія глагольныхъ окончаній совершенно тѣ же, что и для wæqilla, прошедшаго несовершеннаго отъ глагола wæqis.

Нам усіс вігулла—миѣ спать хочеться, букв. миѣ спать желательно есть. Неокончательному придается средній родъ, какъ то показываетъ буква *в*.

Һичу дарсліші washis вігулла нам—ѣ тебѣ на урокъ ходитъ желательно миѣ (желаю я).

Прошедшее совершенное, будущее, будущее допускаемое и повелительное обыкновенно образуются, не отъ глагола ігіс, а отъ ігікіс. Впрочемъ, всѣ формы этихъ временъ не представляютъ никакихъ отступленій отъ общаго образца.

Условное настоящее и будущее.

Нам һу ігарілі	нам буша дігаралі
нам һіт ігаслі	нам һітті вігаслі

Һуд ну ігаралі и т. д. см. условныя формы глагола wæqis (§ 141).

Считаемъ излишнимъ приводить остальные формы глагола ігіс.

§ 144. Всѣ глаголы, рассмотрѣнные нами до сихъ поръ, имѣли въ неокончательномъ наклоненіи окончаніе іс: встрѣчаются нѣкоторые, имѣющіе окончаніе ас и æс. Большая часть таковыхъ представляютъ небольшія отступленія отъ правильныхъ образцовъ спряженій, въ особенности же тѣ, которые имѣютъ продолжительное значеніе. Нѣкоторые же спрягаются правильно, и мы приведемъ здѣсь примѣръ такового спряженія въ главныхъ чертахъ.

Неокончательное: wærþas, *женск.* дærþas, *средн.* wærþas; *множ.* wærþas и дærþas—взянуть (см. спряж. wais § 133).

Прошедшее несовершенное: ну вѣрѣалла, ѣу вѣрѣаллі, ѣит вѣрѣалі сај и пр. (д, в).

Прошедшее совершенное: ну вѣрѣара, ѣу вѣрѣаді, ѣит вѣрѣав, нуша дѣрѣара, ѣуша дѣрѣадѣ, ѣитті вѣрѣав (д) (д, в).

Прошедшее упреждающее: ну вѣрѣаллі и пр.

Давнопрошедшее: ну вѣрѣавілли и пр.

Будущее допускаемое: ну вѣрѣас, ѣу вѣрѣаві, ѣит вѣрѣав и пр.

Условныя: ну вѣрѣаслі, вѣрѣаслілли, вѣрѣаслілла и пр.

Зависимыя отъ условія: ну вѣрѣаша, вѣрѣаші и пр.

Причастія: вѣрѣавіл, вѣрѣасіл.

Двепричастія: вѣрѣалі, вѣрѣарі, вѣрѣараші, вѣрѣалѣ-ѣаллі, вѣрѣавілі, вѣрѣавларѣі, вѣрѣавлѣ, вѣрѣавмад (вѣрѣавмадал, вѣрѣавоанал).

Повелительное: вѣрѣі и пр.

Отглагольное: вѣрѣні и пр.

Глаголы на ѣс спрягаются подобнымъ же образомъ, напр. вѣѣѣс—потухнуть, прош. несовер. вѣѣѣлла, прош. соверш. вѣѣѣара и пр.

§ 145. Представленные нами образцы спряженій позволяютъ намъ теперь приступить къ общему разбору образованія всѣхъ формъ глаголовъ правильныхъ. Изъ числа разсмотрѣнныхъ нами глаголовъ, только вспомогательный іс (§§ 77—92) заключаетъ въ себѣ отступленія отъ правильнаго образца. Посему, далѣе мы не будемъ ссылаться на него. Въ корнѣ глагола вѣѣіс, ѣ превращается иногда въ а, но глагольныя окончанія слѣдуютъ правильному образцу. Разсмотримъ сначала образованіе формъ глаголовъ одиночнаго значенія.

§ 146. Для упрощенія нашего разбора, прежде всего укажемъ на тѣ формы, которыя образуются изъ другихъ неизмѣнно-постояннымъ способомъ:

1) Изъ *неокончательнаго* наклоненія образуются: *2-е лицо единственнаго и множественнаго прошедшаго совершеннаго*,

будущее допускаемое, условное настоящее и будущее, условное предполагаемое, условное допускаемое, зависимое отъ условія, зависимое отъ условія прошедшее, причастія будущее, дѣе-причастія: для того, чтобы..., пока...; повелительно-желательное, отлагательное.

Способъ образования всѣхъ этихъ формъ лучше всего можетъ быть объясненъ повтореніемъ тѣхъ примѣровъ спряженій, которыя уже намъ извѣстны.

I t a h i c: itahadi, ditahadā, itahas, itahasli, itahaslilī, itahaslilla, itahisha, itahishi, itahisiā, itahari, itaharashi, itah, itahni.

I z i c: izadi, dizadā, izas, izasli, izaslilī, izaslilla, izisha, izishi, izisiā, izari, izarashi, iz, izni.

W a i c: waadi, dāadā, waas, waasli, waaslilī, waaslilla, waisha, waiishi, waiciā, waari, waarashi, wa', wa'ni.

Ḥ a w k i c: ḥawkadī, ḥadukadā, ḥawkas, ḥawkasli, ḥawkaslilī, ḥawkaslilla, ḥawkiša, ḥawkiishi, ḥawkiisiā, ḥawkari, ḥawkarashi, ḥawk, ḥawkni.

W æ q i c: waqadi, waqadā, waqas, waqasli, waqaslilī, waqaslilla, wæqiša, wæqiishi, wæqiisiā, waqari, waqarashi, waq, waqni.

W æ r ḥ a c: wærḥadi, dærḥadā, wærḥas, wærḥasli, wærḥaslilī, wærḥaslilla, wærḥaša, wærḥaishi, wærḥasiā, wærḥari, wærḥarashi, wærḥ, wærḥni.

W æ ḥ i æ c: wæḥædi, dæḥædā, wæḥæas, wæḥæasli, wæḥæaslilī, wæḥæaslilla, wæḥæaša, wæḥæaishi, wæḥæasiā, wæḥæari, wæḥæarashi, wæḥ, wæḥni.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, будущее допускаемое глаголовъ на *as* и *æs* тождественно съ неокончательнымъ.

2) Изъ 3-го лица прошедшаго совершеннаго времени образуются: 1-е лицо того же времени, дажнопрошедшее, причастіе прошедшее, дѣе-причастія: *хотя...*, *въ то время какъ...*, *послѣ того какъ...*, *съ тѣхъ поръ какъ...*, *лишь только...*

І та һур: ітаһурра, ітаһуриллі, ітаһурил, ітаһуллāһаллі, ітаһурфілі, ітаһулларґи, ітаһуллā, ітаһурмад (ітаһурмадал, ітаһур'оанал).

І зу р: ізурра, ізуриллі, ізурил, ізуллāһаллі, ізурфілі, ізуларґи, ізуллā, ізурмад (ізурмадал, ізур'оанал).

Waiv: waipa, waivillі, waivil, waillāһаллі, waivfilі, waivlarґи, waivlā, waivmad (waivmadal, waiv'oanal).

Һ а w к у н: һawкунна, һawкуниллі, һawкунил, һawкуннāһаллі, һawкунфілі, һawкуннарґи, һawкуннā, һawкуммад (һawкуммадал, һawкун'оанал).

Wæqiv: wæqipa, wæqivillі, wæqivil, wæqillāһаллі, wæqivfilі, wæqivlarґи, wæqivlā, wæqivmad (wæqivmadal, wæqiv'oanal).

Wæp̄h̄av: wæp̄h̄ара, wæp̄h̄авиллі, wæp̄h̄авил, wæp̄h̄алāһаллі, wæp̄h̄авфілі, wæp̄h̄авларґи, wæp̄h̄авлā, wæp̄h̄авмад (wæp̄h̄авмадал, wæp̄h̄ав'оанал).

Вæ һ̄ æ в: вæһ̄æра, вæһ̄æвиллі, вæһ̄æвил, вæһ̄æһ̄аллі, вæһ̄æвфілі, вæһ̄æвларґи, вæһ̄æвлā, вæһ̄æвмад (вæһ̄æвмадал, вæһ̄æв'оанал).

Отсюда видно, что, если 3-е лицо прошедшаго совершеннаго времени кончается на в, то эта буква выпускается въ 1-мъ лицѣ того же времени, равно какъ и въ дѣепричастіи *хотя*. Р превращается въ л и н, согласно сказанному въ § 4. Замѣчаемъ здѣсь также превращеніе л въ н: һawкуннāһаллі вм. һawкунлāһаллі; н въ м: һawкуммад вм. һawкунмад.

3) Изъ днєпричастія прошедшаго образуются: прошедшее несовершенное и прошедшее упреждающее.

І та һ у л л і: ітаһулліра, ітаһуллірі.

І зу л л і: ізулліра, ізуллірі.

Waivlі: waivlla, waivllі.

Һ а w к у j: һawкujра, һawкujрі.

Wæqilі: wæqilla, wæqillі.

Wæp̄h̄alі: wæp̄h̄alla, wæp̄h̄allі.

Вæ һ̄ æ л л і: вæһ̄æлла, вæһ̄æллі.

Форма *wailla* есть сокращенная *wailira* (§ 4); такимъ же образомъ: *wæqilla*—*wæqilira*, *wærþalla*—*wærþalira*, *wæfælla*—*wæfælira*.

§ 147. Итакъ въ глаголахъ одиночнаго значенія остается еще четыре формы, между воими должно опредѣлить взаимное отношеніе: *неокончателное, 3-е лицо прошедшаго совершеннаго, дѣепричастіе прошедшее и повелительное.*

Itahic, *itahur*, *itahułli*, *itahi*.

Izic, *izur*, *izułli*, *izi*.

Waic, *waib*, *waili*, *wai*.

Ĥawkic, *Ĥawkun*, *Ĥawkuj*, *Ĥawkin*.

Wærþac, *wærþaw*, *wærþali*, *wærþi*.

Wæfæc, *wæfæw*, *wæfæli*, *wæfi*.

Wæqic, *wæqiw*, *wæqili*, *waqa*.

Дѣепричастіе прошедшее, какъ мы видимъ, можетъ имѣть три различныхъ окончанія: *уллі*, *ілі* (*али*, *æлі*) и *уј*. Этимъ опредѣляются три различныя спряженія глаголовъ правильныхъ одиночнаго значенія.

1-е спряженіе: дѣепр. прош. *уллі*, 3-е лицо прошедш. соверш. *ур*, повел. *і*.

2-е спряженіе: дѣепр. прош. *ілі* (*али*, *æлі*), 3-е лицо прош. соверш. *іw*, повел. *і* (*а* въ глаголахъ страдательныхъ).

3-е спряженіе: дѣепр. прош. *уј*, 3-е лицо прош. соверш. *ун*, повел. *ін*.

И такъ, образцомъ для 1-го спряженія можетъ намъ служить глаголъ *izic*, для 2-го *waic*, для 3-го *Ĥawkic*. Отношеніе между формой неокончателнаго и формой дѣепричаст. прош. повуда еще не обнаружено. Ограничимся приведеніемъ примѣровъ для каждаго спряженія.

1-е спряженіе.

Ajzic—встать, *ajzułli*, *ajzur*, *ajzi*.

Ajqic—выкормить, *ajqułli*, *ajqur*, *ajqi*.

Arсis—полетѣть, арсулли, арсур, арси.
Bimfis—разрѣшиться отъ бремени, bimfулли, bimfур, bimfi.
Wahis—узнать, wahулли, wahур, wahi.
Wamсis—устать, wamсулли, wamсур, wamси.
Watis—оставить, watулли, watур, wati.
Hæqis—насыпать, hæquлли, hæqур, hæqi.
Imfis—согрѣться, imfулли, imfур, imfi.
Atis—посадить вверхъ, атулли, атур, ати.
Harnis—просѣять, harnулли, harnур, harni.
Shenis—надѣть, shenuлли, shenур, sheni.

2-е спряженіе.

Agis—попасть, агілі, агів, агі.
Arqis—услышать, арqілі, арqів, арqа.
Arkis—ободрать, арkілі, арkів, арка.
Artis—скроить, арtілі, арtів, арта.
Acis—жупить, асілі, асів, аса.
Aeis—взять, асілі, асів, аса.
Awæqis—постлатъ, awæqілі, awæqів, awaqa.
Awkis—отпереть, awkілі, awkів, awka.
Wawfis—запречь, wawfілі, wawfів, wawfa.
Wakis—смазать, wakілі, wakів, waka.
Waqis—придти, waqілі, waqів, waqi.
Wærhas—озябнуть, wærhali, wærhав, wærhi.
Wækwis—разстроить, wækwілі, wækwів, wakwa.
Wækæs—ударить, wækæli, wækæв, wækæ.
Wæqis—сдѣлать, wæqілі, wæqів, waqa.
Wарnis—зарядить, wарnілі, wарnів, wарша.
Ivqis—умереть, ivqілі, ivqів, ivqi.
Ivnis—вспугнуться, ivnілі, ivnів, ivni.
Iwhis—бросить, iwhілі, iwhів, iwha.
Ihis—попасть, ihілі, ihів, ihi.
Irwis—сшить, irwілі, irwів, irwa.

Ir'wic—высохнуть, ip'wili, ip'wiv, ip'wi.
Irdic—разорваться, ipdili, ipdiv, ipdi.
Irĥic—выпить, ipĥili, ipĥiv, ipĥa.
Irbic—сгнуть, irbili, irbiv, irbi.
Irkwic—облунить, irkwili, irkwiv, irkwa.
Irkic—уродиться, irkili, irkiv, irki.
Irtic—сгуститься, irtili, irtiv, irti.
Ircic—спастись, irčili, irciv, irci.
Ircic—вымыть, irčili, irciv, irca.
Irĥic—изжарить, irĥili, irĥiv, irĥa.
Irpic—выткать, irpili, irpiv, irpa.
Itækic—пропасть, itækili, itækiv, itæki.
Itic—поколотить, itili, itiv, ita.
Itiic—войти, itiili, itiiv, itii.
Itiic—наставитъ на платье, itiili, itiiv, itia.
Itic—опротивѣть, itili, itiv, iti.
Ujġuŝic—развѣсить, ujġuŝili, ujġuŝiv, ujġuŝi.
Uĥavukic—подостлать, uĥavukuli, uĥavukiv, uĥavuka.
Urkic—выкопать, urkili, urkiv, urka.
Utic—раздать, utili, utiv, uta.
Ucic—схватить, ucili, uciv, uca.
Uŝic—опустить, uŝili, uŝiv, uŝa.
Ucic—собрать, ucili, uciv, uca.

3-е спряженіе.

Awkic—взбѣжать на верхъ, awkuj, awkun, awkin.
Ajġic—вынуть, ajġuj, ajġun, ajġin.
Al'ic—срѣзать, ал'uj, ал'ун, ал'ин.
Vaic—вспахать, vacuj, vacun, vacin.
Vilqic—смолотъ, vilquj, vilqun, vilqin.
Vilcic—спрясть, vilcuġ, vilcun, vilcin.
Wahic—отдохнуть, wahuġ, wahun, wahin.
Wacic—приклеить, wacuġ, wacun, wacin.

Вахис—навормить, вахуј, вахун, вахин.

Вашис—смѣсить, вашуј, вашун, вашин.

Вѣѣис—раздавить, вѣѣуј, вѣѣун, вѣѣин.

Пѣис—лечь, пѣсуј, пѣсун, пѣсин.

Иис—завязать, иуј, иун, иин.

Илѣис—сварить, илѣуј, илѣун, илѣин.

Илѣис—насытиться, илѣуј, илѣун, илѣин.

Илѣис—ощипать, илѣуј, илѣун, илѣин.

Илѣис—навласть, илѣуј, илѣун, илѣин.

Ирѣис—сожрать, ирѣуј, ирѣун, ирѣин.

Итисис—растянуться, итисуј, итисун, итисин.

Итисис—извлечь, итисуј, итисун, итисин.

Илѣис—прочесть, илѣуј, илѣун, илѣин.

Қаѣисис—увкусить, қаѣисисуј, қаѣисисун, қаѣисисин.

Уис—стереть, ууј, уун, уин.

Укис—отдѣлиться, укуј, укун, укин.

§ 148. Глаголы правильные *продолжительнаго значенія* составляютъ въ главныхъ чертахъ своихъ одно общее спряженіе. Взаимное отношеніе формъ наглядно объясняется слѣдующей таблицей.

Изъ *неокончательнаго* образуются: *прошедшее совершенное, будущее допускаемое, условное настоящее и будущее, условное предполагаемое, условное допускаемое, зависимое отъ условія, зависимое отъ условія прошедшее; причастія: настоящее, будущее; дѣепричастія: для того чтобы..., пока...; повелительное, отглагольное.*

Изъ *дѣепричастія настоящаго: настоящее изъяснительное, прошедшее упреждающее, причастіе въроятное, дѣепричастія: хотя, въ то время какъ, послѣ того какъ, съ тѣмъ поръ какъ, лишь только.*

Ірис: ірира, ірае, іраслі, іраслілі, ірасліліа, іриша, іриші, ірані, ірисіа, ірарі, ірараші, ірин, ірині. Ірулі: ірулла, іруллі, ірул, ірулаѣаллі, ірулілі, іруларбі, іруліѣ, ірумад.

І т а л h і с: і т а л h і р а, і т а л h а с, і т а л h а с л і, і т а л h а с л і л л і, і т а л h а с л і л л а, і т а л h і ш а, і т а л h і ш і, і т а л h а н і, і т а л h і с і л, і т а л h а р і, і т а л h a р a ш і, і т а л h і н, і т а л h н і. І т а л h y л і: і т а л h y л л a, і т а л h y л л і, і т а л h y л, і т а л h y л ā h a л л і, і т а л h y б і л і, і т а л h y л a р h і, і т а л h y б ē, і т а л h y м a д.

І л з і с: і л з і р a, і л з а с, і л з a с л і, і л з a c л і л л і, і л з a c л і л л a, і л з і ш a, і л з і ш і, і л з a н і, і л з і с і л, і л з a р і, і л з a р a ш і, і л з і н, і л з н і. І л з y л і: і л з y л л a, і л з y л л і, і л з y л, і л з y л ā h a л л і, і л з y б і л і, і л з y л a р h і, і л з y б ē, і л з y м a д.

І і с: і і р a, і а с, і a c л і, і a c л і л л і, і a c л і л л a, і і ш a, і і ш і, і a н і, і і с і л, і a р і, і a р a ш і, і і н, і н і. І y л і: і y л л a, і y л л і, і y л, і y л ā h a л л і, і y б і л і, і y л a р h і, і y б ē, і y м a д.

Ї а л k і с: њ а л k і р a, њ а л k a c, њ а л k a c л і, њ а л k a c л і л л і, њ а л k a c л і л л a, њ а л k і ш a, њ а л k і ш і, њ а л k a н і, њ а л k і с і л, њ а л k a р і, њ а л k a р a ш і, њ а л k і н, њ а л k н і. Ї а л k y л і: њ а л k y л л a, њ а л k y л л і, њ а л k y л, њ а л k y л ā h a л л і, њ а л k y б і л і, њ а л k y л a р h і, њ а л k y б ē, њ а л k y м a д.

Примѣчаніе: для 1-го и 3-го лица прошедшаго совершеннаго, кромѣ формъ њ а л k і р a и њ а л k і в, употребительны еще њ а л k y н н a и њ а л k y н. Это свойство, по-видимому, есть общее для всѣхъ глаголовъ продолжительныхъ, производныхъ отъ глаголовъ одиночнаго значенія, спрягающихся по 3-му спряженію.

І q і с: і q і р a, і q a c, і q a c л і, і q a c л і л л і, і q a c л і л л a, і q і ш a, і q і ш і, і q a н і, і q і с і л, і q a р і, і q a р a ш і, і q і н, і q н і. І q y л і: і q y л л a, і q y л л і, і q y л, і q y л ā h a л л і, і q y б і л і, і q y л a р h і, і q y б ē, і q y м a д.

§ 149. Отсюда видно, что въ глаголахъ продолжительнаго значенія единственное затрудненіе представляетъ образованіе *будущаго* времени: 1-е лицо единственнаго принимаетъ окончаніе то а с, то у с; 3-е лицо—окончанія а н, а р и у р.

Въ глаголахъ страдательныхъ, при дѣйствіи 3-го лица на 3-е, глагольное окончаніе есть у или а. Вообще отношенія эти представляются въ слѣдующихъ различныхъ видахъ:

1-е лицо: а с, 3-е а н, страд. 3-е а.

1-е лицо: у с, 3-е у р, страд. 3-е у.

1-е лицо: ус, 3-е ар, страд. 3-е у.

Сличеніе таковыхъ формъ доставило немногіе выводы:

а) Глаголы *продолжительные*, производные отъ глаголовъ одиночныхъ, спрягающихся по 3-му спряженію, имѣютъ обыкновенно въ будущемъ ас, ан, а. Единственное встрѣтившееся мнѣ исключеніе представляетъ глаголь уѣис читать (іѣис прочесть, 3-е спряж.), буд. уѣус, уѣар, уѣу.

б) Глаголы *продолжительные*, производные отъ глаголовъ одиночныхъ, спрягающихся по 2-му спряженію, имѣютъ обыкновенно въ 1-мъ лицѣ единственнаго будущаго ус. Исключеніе составляетъ укіс—плодиться (іркіс—наплодиться, 2-е спр.), буд. укас, укар. 3-е лицо встрѣчается то съ окончаніемъ ур, то съ окончаніемъ ар.

в) Глаголы *продолжительные*, производные отъ глаголовъ одиночныхъ, спрягающихся по 1-му спряженію, имѣютъ въ 1-мъ лицѣ то ус, то ас, а въ 3-мъ ар или ан.

Такимъ образомъ, этотъ вопросъ остается неразрѣшеннымъ. Впрочемъ, какъ мы видѣли (§ 148), будущее чуждо образованію остальныхъ формъ, для которыхъ въ глаголахъ продолжительнаго дѣйствія мы отырыли постоянныя правила.

§ 150. Изъ числа *неправильныхъ* глаголовъ, по множеству глаголовъ производныхъ, особеннаго вниманія заслуживаетъ глаголь іс сказать, который вполне соответствуетъ лавскому глаголу учін (см. Лавскую грамм. § 230).

Спряженіе представляетъ лишь нѣкоторыя отступленія отъ формъ вспомогательнаго глагола іс—сдѣлаться (§§ 76—92).

Неокончателное: іс (для всѣхъ трехъ родовъ).

Прошедшее несовершенное *).

Нуні ілла	нушаан ілла
Ѓуні іллі	Ѓушаан ілла
Ѓітіін ілі сај (саві, сарі)	Ѓіттілі ілі сај (саві, сарі).

*) Въ этомъ образцѣ спряженія постоянно подразумѣвается, что дѣйствіе обращено на 3-е лицо.

Прошедшее совершенное.

Нуні іра	нушаан іра
буні аді	бушаан адѣ
хітіін ів	хіттілі ів.

Прошедшее упрещающее: ілі (не мѣняется).

Давнопрошедшее: івілі (не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Нуні ас	нушаан абѣ
буні аві	бушаан авѣ
хітіін ав	хіттілі ав.

Условное настоящее и будущее.

Нуні аслі	нушаан абѣлі
буні адлі	бушаан адѣлі
хітіін ѣлі	хіттілі ѣлі.

Условное предполагаемое.

Нуні аслілі (лірі)	нушаан абѣлілі (лірі)
буні адлілі (лірі)	бушаан адѣлілі (лірі)
хітіін ѣлілі (лірі)	хіттілі ѣлілі (лірі).

Условное допускаемое.

Нуні аслілла (ліра)	нушаан абѣлілла (абѣліра, абѣлла)
буні адлілла (ліра)	бушаан адѣлілла (адѣліра, адалла)
хітіін ѣлілла (ѣліра, алла)	хіттілі ѣлілла (ѣліра, алла).

Зависимое отъ условія.

Нуні іша	нушаан іша
буні іші	бушаан іша
хітіін іс	хіттілі іс.

Зависимое отъ условія прошедшее: іші (не мѣняется).

Причастіе прошедшее: івіл, множ. івті.

Причастіе будущее: ісіл, множ. істі.

Дьепричастія:

a) *прошедшее: ілі.*

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....арі.*

c) *пока....араші.*

- d) *хотя...ілāһаллі.*
- e) *въ то время какъ...івфїлі.*
- f) *посль того какъ...івлар҃҃і.*
- g) *съ тѣхъ поръ какъ...івлā.*
- h) *лишь только...івмад, также івмадал, также ів'оанал.*

Повелительное.

Һуні а	Һушаан ајā
һітіін ав	һітгілі ав.

Отлагательное: іһні.

§ 151. Такъ же, какъ іс, спрягаются составленные изъ него глаголы: җајіс—молвить (буев. слово сказать), wæw'ic—вскривнуть, һііс—позвать, каф'іс—вапшлянуть, һіһ'іс—вздокнуть, туіс—плюнуть, һінч'іс—чихнуть, далај'іс—спѣтъ (пѣсню сказать), һар'іс—взглянуть, урәән'іс—отправить (буев. ступай сказать), waҗііс—призвать (буев. приди сказать), һујāіс—застонать, wæҗ'іс—стукнуть, зәәнһ'іс—брякнуть, wәш'іс—шелестнуться, һіһііс—издать ржаніе, зарҗать, меһ'іс—издать бляеніе, забляеть и пр.

§ 152. Продолжительное значеніе глагола іс выражается двумя формами: уріс (д, в) сказывать и іқwіс (д, в) говорить. Первая форма имѣеть характеръ страдательнаго глагола и спряженіе ея не заключаетъ въ себѣ ничего особеннаго; вторая форма имѣеть характеръ глагола средняго, и спряженіе ея представляетъ нѣкоторыя отступленія отъ правильнаго образца.

Неокончателное: іқwіс, женск. діқwіс, средн. віқwіс, множ. віқwіс и діқwіс.

Настоящее.

Ну іқулла	<i>Женск.</i> ну діқулла	<i>Средн.</i> ну віқулла
Һу іқулли	Һу діқулли	Һу віқулли
Һіт іқулі сај	Һіт діқулі сарі	Һіт віқулі саві
	<i>Множ.</i> нуша діқулла	
	Һуша діқулла	
	Һітті віқулі саві (діқулі сарі).	

Прошедшее совершенное.

Ну іꙗвіра	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша діꙗвіра
бу іꙗваді	(д)	(в)	буша діꙗвадā
hit іꙗвів	(д)	(в)	hitті віꙗвів (діꙗвів).

Прошедшее упрещающее: іꙗулли, діꙗулли, віꙗулли (не мѣняется).

Будущее.

Ну іꙗус	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша діꙗубā
бу іꙗуд	(д)	(в)	буша діꙗудā
hit іꙗвар	(д)	(в)	hitті віꙗвар (діꙗвар).

Будущее допускаемое.

Ну іꙗвас	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша діꙗвабā
бу іꙗваві	(д)	(в)	буша діꙗвабā
hit іꙗвав	(д)	(в)	hitті віꙗвав (діꙗвав).

Условное настоящее и будущее.

Ну іꙗваслі	<i>Жен.</i> (д)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша діꙗвабāлі
бу іꙗваді	(д)	(в)	буша діꙗвадāлі
hit іꙗвāлі	(д)	(в)	hitті віꙗвāлі (діꙗвāлі).

Условное предполагаемое.

Ну іꙗваслілли *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша діꙗвабāлілли и т. д.

Условное допускаемое.

Ну іꙗваслілла *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша діꙗвабāлілла и т. д.

Зависимое отъ условія.

Ну іꙗвіша	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша діꙗвіша
бу іꙗвіші	(д)	(в)	буша діꙗвіша
hit іꙗвіс	(д)	(в)	hitті віꙗвіс (діꙗвіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну іꙗвіші и пр. *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша діꙗвіші и пр.

Причастіе настоящее: іꙗвані или іꙗваніл (д, в), *множ.* віꙗванті (д).

Причастіе будущее: іꙗвісіл (д, в), *множ.* віꙗвісті (д).

Причастіе впроятное: іꙗул (д, в), *множ.* віꙗуті (д).

Дьепричастія:

- a) *настоящее:* іꙋлі (д, в).
- b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*іꙋварі (д, в).
- c) *пока....*іꙋвараші (д, в).
- d) *хотя....*іꙋла́баллі (д, в).
- e) *въ то время какъ....*іꙋфілі (д, в).
- f) *посль того какъ....*іꙋларѣі (д, в).
- g) *съ тѣхъ поръ какъ....*іꙋфѣ (д, в).
- h) *мишь только....*іꙋмад (д, в), или іꙋмадал (д, в), или іꙋоанал (д, в).

Повелительное.

Їу іꙋвін Женск. (д) Средн. (в) Множ. Їуша діꙋвінā
 һіт іꙋвав (д) (в) һітті віꙋвав (діꙋвав).

Отлагательное: іꙋні (д, в).

§ 153. Изъ іꙋвіс составляютъ глаголы продолжительнаго значенія: зајіꙋвіс—говорить, вѣв'іꙋвіс—кричать, ѣіꙋвіс—звать, каһ'іꙋвіс—кашлять, һіһ'іꙋвіс—дышать, тујꙋвіс—плевать, һінч'іꙋвіс—чихать, далајіꙋвіс—пѣть, һар'іꙋвіс—смотреть, уꙋән'іꙋвіс—отправлять, ваꙋіꙋвіс—призывать, һујајꙋвіс—плавать, вѣꙋ'іꙋвіс—стучать, вәнѣ'іꙋвіс—бряцать, вѣш'іꙋвіс—шелеститься, һіһіꙋвіс—ржать, ме҃'іꙋвіс—блеять и пр.

§ 154. Глаголь одиночнаго значенія һіс—*дать* имѣеть формы производныя отъ двухъ различныхъ неокончательныхъ. Выборъ той или другой формы зависитъ отъ того, къ какому лицу обращено дѣйствіе.

Неокончателное: һіс, ітһіс (д, в). Говорится также ітһіс.

Для образца возьмемъ мы предложеніе: нуні һуд арꙋ ꙋлла—я тебѣ даль денеги; послѣ чего, для враткости, предположимъ, что арꙋ вевдѣ подразумѣвается.

Прошедшее несовершенное.

Нуні һуд ꙋлла	нуні һушім ꙋлла
нуні һітис дітһілла	нуні һітһіліс дітһілла

буні нам гіллі	буні нушім гіллі
буні гітіс дітхіллі	буні гіттіліс дітхіллі
гітіін нам гілі саж гітіін гітіс дітхілі саж	гітіін бушім гілі саж
гітіін буд гілі саж гітіін нушім гілі саж	гітіін гіттіліс дітхілі саж
нушаан буд гілла	нушаан бушім гілла
нушаан гітіс дітхілла	нушаан гіттіліс дітхілла
бушаан нам гілла	бушаан нушім гілла
бушаан гітіс дітхілла	бушаан гіттіліс дітхілла
гіттілі нам гілі саві	гіттілі гітіс дітхілі саві
	гіттілі бушім
	гілі саві
гіттілі буд гілі саві	гіттілі нушім гілі саві
	гіттілі гіттіліс
	дітхілі саві.

Отсюда видно, что а) если дѣйствіе обращено въ 1-му или 2-му лицу (нам, буд, нушім, бушім), то формы производятся отъ неокончательнаго гіс, б) если дѣйствіе обращено въ 3-му лицу (гітіс, гіттіліс), то формы производятся отъ неокончательнаго ітхіс. Во всякомъ случаѣ окончаніе согласуется съ лицомъ, находящимся въ творительномъ падежѣ. Во всѣхъ этихъ примѣрахъ мы предположили, что лицо дѣйствующее, т. е. находящееся въ творительномъ падежѣ, есть мужескаго рода. Подразумѣваемое арц (именительный падежъ) обнаруживаетъ свое вліяніе только на формы отъ ітхіс, въ которыхъ, какъ мы видимъ, надставляется буква д. Все это заключаетъ въ себѣ странную аномалію.

Прошедшее совершенное:

Нуні буд гіра	нуні бушім гіра
нуні гітіс дітхіра	нуні гіттіліс дітхіра
буні нам гади	буні нушім гади
буні гітіс дітхіади	буні гіттіліс дітхіади
гітіін нам гів	гітіін бушім гів
гітіін буд гів	гітіін нушім гів
	гітіін гіттіліс дітхів
нушаан буд гіра	нушаан бушім гіра
нушаан гітіс дітхіра	нушаан гіттіліс дітхіра

лушаан нам ґадā	лушаан нушiм ґадā	
лушаан hиґic дiґhадā	лушаан hиґтиліс дiґhадā	
hиґтилі нам ґiv	hиґтилі hиґic дiґhiv	hиґтилі лушiм ґiv
hиґтилі луд ґiv	hиґтилі нушiм ґiv	hиґтилі hиґтиліс дiґhiv.

Правила согласования тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго.

Прошедшее упреждающее: ґилли, дiґhилли (не мѣняется).

Давнопрошедшее: ґивилли, дiґhивилли (не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Нуни луд ґас	нуни лушiм ґас	
нуни hиґic дiґhас	нуни hиґтиліс дiґhас	
луни нам ґавi	луни нушiм ґавi	
луни hиґic дiґhавi	луни hиґтиліс дiґhавi	
hиґтиin нам ґав	hиґтиin hиґic дiґhав	hиґтиin лушiм ґав
hиґтиin луд ґав	hиґтиin нушiм ґав	hиґтиin hиґтиліс дiґhав
нушаан луд ґаhā	нушаан лушiм ґаhā	
нушаан hиґic дiґhahā	нушаан hиґтиліс дiґhahā	
лушаан нам ґавā	лушаан нушiм ґавā	
лушаан hиґic дiґhавā	лушаан hиґтиліс дiґhавā	
hиґтилі нам ґав	hиґтилі hиґic дiґhав	hиґтилі лушiм ґав
hиґтилі луд ґав	hиґтилі нушiм ґав	hиґтилі hиґтиліс дiґhав.

Условное настоящее и будущее.

Нуни луд ґасли	нуни лушiм ґасли	
нуни hиґic дiґhасли	нуни hиґтиліс дiґhасли	
луни нам ґадли	луни нушiм ґадли	
луни hиґic дiґhadли	луни hиґтиліс дiґhadли	
hиґтиin нам ґāли	hиґтиin hиґic дiґhāли	hиґтиin лушiм ґāли
hиґтиin луд ґāли	hиґтиin нушiм ґāли	hиґтиin hиґтиліс дiґhāли
нушаан луд ґаhāли	нушаан лушiм ґаhāли	
нушаан hиґic дiґhahāли	нушаан hиґтиліс дiґhahāли	
лушаан нам ґадāли	лушаан нушiм ґадāли	
лушаан hиґic дiґhadāли	лушаан hиґтиліс дiґhadāли	

hitтілі нам ґāлі hitтілі hitтіс дитбāлі hitтілі лүшім ґāлі
hitтілі лүд ґāлі hitтілі нушім ґāлі hitтілі hitтіліс дитбāлі.

Для остальныхъ временъ глаголовъ ґіс и ітґіс—мы ограничимся однимъ лишь указаніемъ формы для каждаго лица.

Условное предполагаемое.

Нуни ґаслілі (лірі); дитґаслілі (лірі) нушаан ґабāлілі (лірі);
дитґабāлілі (лірі)
лүни ґадлілі (лірі); дитґадлілі (лірі) лүшаан ґадāлілі (лірі);
дитґадāлілі (лірі)
hitтіін ґāлілі (лірі); дитґāлілі (лірі) hitтілі ґāлілі (лірі);
дитґāлілі (лірі).

Условное допускаемое.

Нуни ґаслілла (ліра); дитґаслілла (ліра)
лүни ґадлілла (ліра); дитґадлілла (ліра)
hitтіін ґāлілла (ліра), ґалла; дитґāлілла (ліра) дитґалла.
Нушаан ґабāлілла (ліра), ґабалла; дитґабāлілла (ліра), дитґабалла
лүшаан ґадāлілла (ліра), ґадалла; дитґадāлілла (ліра), дитґадалла
hitтілі ґāлілла (ліра), ґалла; дитґāлілла (ліра), дитґалла.

Зависимое отъ условія.

Нуни ґіша; дитґіша нушаан ґіша; дитґіша
лүни ґіші; дитґіші лүшаан ґіші; дитґіша
hitтіін ґіс; дитґіс hitтілі ґіс; дитґіс

Зависимое отъ условія прошедшее: ґіші; дитґіші (не мѣняется).

Причастіе прошедшее: ґівіл; дитґівіл; *мн.* ґівті; дитґівті.

Причастіе будущее: ґісіл; дитґісіл; *множ.* ґісті; дитґісті.

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* ґілі, дитґілі.

b) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы...* ґарі, дитґарі.

c) *пока...* ґараші, дитґараші.

d) *хотя...* ґілāһаллі, дитґілāһаллі.

e) *въ то время какъ...* ґівһілі, дитґівһілі.

f) *посль того какъ...* ґівларґі, дитґівларґі.

g) *съ тѣхъ поръ какъ...* ģivlā, dītģivlā.

h) *лишь только...* ģivmad или ģivmadal, или ģiv'oanal; dīt-
ģivmad, или dītģivmadal, или dītģiv'oanal.

Повелительное:

Ģuni nam ģa	Ģuni nušim ģa	
Ģuni ģitģis dītģa	Ģuni ģitģilģis dītģa	
ģitģiin nam ģav	ģitģiin ģitģis dītģav	ģitģiin Ģušim ģav
ģitģiin Ģud ģav	ģitģiin nušim ģav	ģitģiin ģitģilģis dītģav.
Ģušaan nam ģajā	Ģušaan nušim ģajā	
Ģušaan ģitģis dītģajā	Ģušaan ģitģilģis dītģajā	
ģitģilģi nam ģav	ģitģilģi ģitģis dītģav	ģitģilģi Ģušim ģav
ģitģilģi Ģud ģav	ģitģilģi nušim ģav	ģitģilģi ģitģilģis dītģav.

Если дѣйствие второго лица обращено къ 1-му, то въ повелительномъ всего чаще употребляются слѣдующія формы:

Ģuni nam dģha	Ģušaan nam dģhajā
Ģuni nušim dģha	Ģušaan nušim dģhajā.

Отглагольное: ģivni, dītģni.

Очевидно, что ģis собственно значить *дать*, itģis—*от-
дать*, и въ послѣднемъ выраженіи заключается понятіе объ *удаленіи, отчужденіи*, такъ-какъ дѣйствие обращено къ 3-му лицу, которое представляется всегда чуждымъ, какъ говорящему, такъ и тому, которому говорится.

Подобно ģis и itģis, спрягаются: ģis и uģis (д, в) понести,
Ģis и uĢis (д, в) повести.

Ģuni Ģud arc ģilla—я тебѣ принесъ деньги.

Ģuni ģitģis arc dģħilla—я ему принесъ деньги.

Ģuni Ģud urģi Ģilla—я тебѣ привелъ лошадь.

Ģuni ģitģis urģi vuĢilla—я ему привелъ лошадь.

§ 155. Продолжительное значеніе глагола ģis, itģis выражается посредствомъ глагола luģis, itluģis (д, в) давать. Правила согласованія совершенно тѣ же, что и для глагола ģis, т. е. окончаніе зависитъ отъ лица, поставленнаго въ творительномъ падежѣ; если же дѣйствие обращено къ 3-му.

лицу, то луґіс замѣняется посредствомъ ітлуґіс. Мы предполагаемъ, что дается а р ц—деньги, требующее (д).

Настоящее.

Нуні луґулла; дйтлуґулла	нушаан луґулла; дйтлуґулла
Һуні луґуллі; дйтлуґуллі	Һушаан луґулла; дйтлуґулла
Һітіін луґулі сај, дйтлуґулі сај	Һіттілі луґулі саві, дйтлуґулі саві.

Прошедшее совершенное.

Нуні луґіра, дйтлуґіра	нушаан луґіра, дйтлуґіра
Һуні луґаді, дйтлуґаді	Һушаан луґадә, дйтлуґадә
Һітіін луґів, дйтлуґів	Һіттілі луґів, дйтлуґів.

Прошедшее упреждающее: луґуллі, дйтлуґуллі (не мѣняется).

Будущее.

Нуні луґас, дйтлуґас	нушаан луґабә, дйтлуґабә
Һуні луґад, дйтлуґад	Һушаан луґадә, дйтлуґадә
Һітіін луґа, дйтлуґа	Һіттілі луґа, дйтлуґа.

Будущее допускаемое.

Нуні луґас, дйтлуґас	нушаан луґабә, дйтлуґабә
Һуні луґаві, дйтлуґаві	Һушаан луґавә, дйтлуґавә
Һітіін луґав, дйтлуґав	Һіттілі луґав, дйтлуґав

Условное настоящее и будущее.

Нуні луґаслі, дйтлуґаслі и т. д.; нушаан луґабәлі, дйтлуґабәлі и т. д.

Условное предполагаемое.

Нуні луґаслілі, дйтлуґаслілі и т. д.; нушаан луґабәлілі, дйтлуґабәлілі и т. д.

Условное допускаемое.

Нуні луґаслімла, дйтлуґаслімла и т. д.; нушаан луґабәлімла, дйтлуґабәлімла и т. д.

Зависимое отъ условія.

Нуні луґіша, дйтлуґіша	нушаан луґіша, дйтлуґіша
Һуні луґіші, дйтлуґіші	Һушаан луґіша, дйтлуґіша
Һітіін луґіс, дйтлуґіс	Һіттілі луґіс, дйтлуґіс.

Зависимое отъ условія прошедшее: луґіші, дітлуґіші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: луґані, дітлуґані; *множ.* луґанті, дітлуґанті.

Причастіе будущее: луґісіл, дітлуґісіл; *множ.* луґісті, дітлуґісті.

Причастіе впроятное: луґул, дітлуґул; *множ.* луґуті, дітлуґуті.

Двѣпричастія:

- a) *настоящее:* луґулі, дітлуґулі.
- b) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы...* луґарі, дітлуґарі.
- c) *пока...* луґараші, дітлуґараші.
- d) *хотя...* луґулабали, дітлуґулабали.
- e) *въ то время какъ...* луґубілі, дітлуґубілі.
- f) *послѣ того какъ...* луґуларбі, дітлуґуларбі.
- g) *съ тѣхъ поръ какъ...* луґубе, дітлуґубе.
- h) *лишь только...* луґумад или луґумадал, или луґуоанал; дітлуґумад или дітлуґумадал, или дітлуґуоанал.

Повелительное.

луні луґін, дітлуґін	лушаан луґінā, дітлуґінā
лїтїін луґав, дітлуґав	лїтїілі луґав, дітлуґав.

Отглагольное: луґні, дітлуґні.

§ 156. Значительныя неправильности встрѣчаются въ спряженіи глагола одиночнаго значенія урәс—пойти.

Неокончательное: урәс, *жен.* дурәс, *сред.* вурәс; *множ.* вурәс и дурәс.

Прошедшее несовершенное.

Ну іqwәјра	<i>Женск.</i> ну діqwәјра	<i>Сред.</i> ну віqwәјра
лу іqwәјрі	лу діqwәјрі	лу віqwәјрі
лїт іqwәј сав	лїт діqwәј сарі	лїт віqwәј саві
<i>Множ.</i> нуша діqwәјра		
луша діqwәјра		
лїтї віqwәј саві, ср. діqwәј сарі.		

Прошедшее совершенное.

Ну іқwәнна *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діқwәнна
 бу уқәді (д) (в) буша дүқәдä
 һит іқwән (д) (в) һитти віқwән, ср. (д).

Прошедшее упреждающее: іқwәјрі, *женск.* (д) *средн.* (в)
множ. (д, в). (Не мѣняется).

Давнопрошедшее: іқwәнллі, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.*
 (д, в). (Не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну уқәс *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дүқәһә
 бу уқәві (д) (в) буша дүқәвā
 һит уқәв (д) (в) һитти вуқәв, ср. (д).

Условное настоящее и будущее.

Ну уқәслі *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дүқәһәлі
 бу уқәдлі (д) (в) буша дүқәдāлі
 һит уқәлі (д) (в) һитти вуқәлі, ср. (д).

Условное предположаемое.

Ну уқәслллі (лірі) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша дүқәһәллілі (лірі)
 бу уқәдллілі (лірі) (д) (в) буша дүқәдāллілі (лірі)
 һит уқәллілі (лірі) (д) (в) һитти вуқәллілі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну уқәсллла (ліра) *Женск.* (д) *Средн.* (в)
 бу уқәдллла (ліра) (д) (в)
 һит уқәллла (ліра) или уқәлла (д) (в)

Множ. нуша дүқәһәллілла (ліра) или дүқәһәлла
 буша дүқәдāллілла (ліра) или дүқәдалла
 һитти вуқәллілла (ліра) или вуқәлла (д).

Зависимое отъ условія.

Ну уқәша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дүрәша
 бу уқәші (д) (в) буша дүқәша
 һит уқәс (д) (в) һитти вуқәс (д).

Зависимое отъ условія прошедшее: уқәші (д, в). (Не мѣняется).

Причастіе прошедшее: іqwæніл (д, в); *множ.* віqwæнті (д).

Причастіе будущее: уqæсіл (д, в); *множ.* вуqæсті (д).

Днѣпричастія.

а) *прошедшее:* іqwæј (д, в).

б) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...*уqæрі (д, в).

с) *пока...*уqæраші (д, в).

д) *хотя...*іqwæннāһаллі (д, в).

е) *въ то время какъ...*іqwæнһілі (д, в).

ф) *послѣ того какъ...*іqwæннарһі (д, в).

г) *съ тѣхъ поръ какъ...*іqwæннā (д, в).

h) *лишь только...*іqwанмад, или іqwæнмадал, или іqwæн'о-анал.

Повелительное.

Һу уqæн *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* һуша дуqæнā
һіт уqæв (д) (в) һітті вуqæв (д).

Отлагольное: уqні, *женск.* дуqні, *средн.* вуqні.

§ 157. Отъ уqæс происходитъ, между прочими, глаголь *продолжительнаго значенія* арqæс—уходить.

Неокончателное: арqæс (для всѣхъ трехъ родовъ).

Настоящее. Ну арqwæлла нуша арqwæлла
Һу арqwæлли һуша арqwæлла
һіт арqwæлі сај и пр. һітті арqwæлі саві, сарі.

Прошедшее совершенное:

Ну арqæра или арqwæнна нуша арqæра или арqwæнна
Һу арqæді һуша арqæдā
һіт арqæв или арqwæн һітті арqæв или арqwæн.

Прошедшее упреждающее: арqwæлли (не мѣняется).

Будущее. Ну арqæс нуша арqæһіā
Һу арqæд һуша арqæдā
һіт арqæн һітті арqæн.

Будущее допускаемое. Ну арqæс нуша арqæһіā
Һу арqæві һуша арqæвā
һіт арqæв һітті арqæв

Условное настоящее и будущее.

Ну арқәслі	нуша арқәб̄әлі
фу арқәдлі	фуша арқәд̄әлі
hit арқәлі	hitti арқәлі.

Условное предполагаемое.

Ну арқәслілі (лірі)	нуша арқәб̄әлілі (лірі)
фу арқәдлілі (лірі)	фуша арқәд̄әлілі (лірі)
hit арқәлілі (лірі)	hitti арқәлілі (лірі)

Условное допускаемое.

Ну арқәслілла (ліра)	нуша арқәб̄әлілла (ліра) или арқәб̄әлла
фу арқәдлілла (ліра)	фуша арқәд̄әлілла (ліра) или арқәдалла
hit арқәлілла (ліра)	hitti арқәлілла (ліра) или арқәлла или арқәлла

Зависимое отъ условія.

Ну арқәша	нуна арқәша
фу арқәші	фуша арқәша
hit арқәс	hitti арқәс

Зависимое отъ условія прошедшее: арқәші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: арқәні, множ. арқәнти.

Причастіе будущее: арқәсіл, множ. арқәсті.

Причастіе впроятное: арқwәл, множ. арқwәти.

Днєпричастія:

a) *настоящее:* арқwәлі.

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....* арқәрі.

c) *пока....* арқәраші.

d) *хотя....* арқwәл̄әб̄әлі.

e) *въ то время какъ...* арқwәбілі.

f) *посль того какъ....* арқwәлар̄бі.

g) *съ тѣхъ поръ какъ....* арқwәбіē.

h) *лишь только....* арқwәмад или арқwәмадал, или арқwәоанал.

Формы повелительнаго производятся отъ глагола урқәс.

Отглагольное: арқні.

§ 158. Большая часть глаголовъ, кончащихся въ некончателномъ на а с или э с, вводятъ буюву w въ нѣкоторыя формы спряженія своего. Такимъ образомъ:

Ірѣас (прод.) бороться; настоящее ірѣwæлла, прошедш. упр. урѣwæлли, будущее ірѣwæс, 3-е л. ірѣwæр, причастіе вѣроятное ірѣwæл, дѣепричастія: ірѣwæлі, ірѣwæлаѣхаллі, ірѣwæлілі, ірѣwæларѣі, ірѣwæліе, ірѣwæмад.

Іѣас (прод.) шутить, какъ ірѣас.

Ікаас (прод.) ударять, какъ ірѣас.

Іѣас (одиночн.) выбрить; прошедш. несоверш. іѣwајра, прошедш. соверш. 1-е л. іѣwанна, (2-е л. іѣаді), 3-е л. іѣwан; прошедш. упр. іѣwајрі; давнопрошедшее іѣwанілі, прич. прошедш. іѣwанілі, дѣепричастія: іѣwај, іѣwаннаѣхаллі, іѣwанлілі, іѣwаннарѣі, іѣwанна, іѣwанмад.

Луѣас (прод.) брить; настоящее луѣwалла, прошед. упр. луѣwаллі, причастіе вѣроятное луѣwал, дѣепричастія: луѣwали, луѣwалаѣхаллі, луѣwалилі, луѣwаларѣі, луѣwалие, луѣwамад.

Іѣас (одиночн.) украсть, какъ іѣас.

Іѣас (прод.) красть, какъ луѣас.

Ірѣас (одиночн.) воспитать; прошедш. несоверш. ірѣwæлліра, прошедш. соверш. 1-е л. ірѣwæрра (2-е л. ірѣаді), 3-е л. ірѣwæр; прошедш. упр. ірѣwæллірі, давнопрошедшее ірѣwæрлілі, прич. прошедш. ірѣwæрлі, дѣепричастія: ірѣwæллі, ірѣwæллаѣхаллі, ірѣwæрлілі, ірѣwæлларѣі, ірѣwæлла, ірѣwæрмад.

Рурѣас (прод.) воспитывать; настоящее рурѣwæлла, прош. упр. рурѣwæлі, прич. вѣроятн. рурѣwæл, дѣепричастія: рурѣwæлі, рурѣwæлаѣхаллі, рурѣwæлілі, рурѣwæларѣі, рурѣwæліе, рурѣwæмад.

Ірѣас (прод.) обманывать; настоящее ірѣwалла, прошедш. упр. ірѣwаллі, будущее ірѣwас, 3-е л. ірѣwар, прич. вѣр. ірѣwал, дѣепричастія: ірѣwали, ірѣwалаѣхаллі, ірѣwалилі, ірѣwаларѣі, ірѣwалие, ірѣwамад.

Ішкæс (прод.) царанать, какъ ірѣас.

Умѣас (прод.) играть, какъ ірѣас.

Уѣас (прод.) ломать, какъ луѣас.

Слѣдующіе глаголы, кончащіеся на ас-и-ѣас, спрягаются правильно (§ 144): *вѣбѣас*—схватиться, дѣепр. *вѣбѣали*; *вѣкѣас*—ударить, дѣепр. *вѣкѣали*; *ірѣас*—обмануть, дѣепр. *ірѣали*; *ішкѣас*—соскоблить, дѣепр. *ішкѣали*; *урѣас*—сломать, дѣепр. *урѣали*.

§ 159. Въ противоположность вышесказанному, глаголы, кончащіеся въ неокончательномъ на *віс*, выбрасываютъ *w* въ нѣкоторыхъ формахъ своихъ. Таковыя глаголы бывають одиночныя и продолжительныя, 1-го или 3-го спряженія.

Глаголы *одиночнаго* значенія.

а) 1-го спряженія: *вамѣвіс*—промокнуть, прош. несов. *вамѣулліра*, прош. соверш. *вамѣурра*, (2-е л. *вамѣваді*), 3-е *вамѣур*, прош. упрещд. *вамѣуллірі*, давнопрош. *вамѣурілли*, прич. прош. *вамѣуріл*, дѣепричастія: *вамѣуллі*, *вамѣуллібаллі*, *вамѣурілі*, *вамѣулларбі*, *вамѣуллѣ*, *вамѣурмад*.

Подобнымъ образомъ: *вамѣвіс*—взмутиться; *варѣвіс*—обмотать, *ерхвіс*—подняться, *іргвіс*—завернуть, *ірхвіс*—изготовиться.

б) 3-го спряженія: *ѣкѣвіс*—вырости, прошедш. несоверш. *ѣкѣура*, прош. сов. *ѣкѣунна*, (2-е л. *ѣкѣваді*), 3-е *ѣкѣун*, прош. упрещд. *ѣкѣурі*, давнопр. *ѣкѣунілли*, прич. прош. *ѣкѣуніл*, дѣепричастія: *ѣкѣуј*, *ѣкѣунібаллі*, *ѣкѣунілі*, *ѣкѣуннарбі*, *ѣкѣуннѣ*, *ѣкѣунмад*.

Подобнымъ образомъ: *алкѣвіс*—замечъ, *алкѣвіс*—вылѣзть, *валѣвіс*—посѣять, *валѣвіс*—выпросить, *пелкѣвіс*—написать, *ілѣвіс*—зарѣзать, *ілкѣвіс*—написать, *іркѣвіс*—сѣсть, *валѣвіс*—проснуться, *алхвіс*—перемереть, *італѣвіс*—застрегнуть, *сусі-талкѣвіс*—увянуть, *шілѣвіс*—приказать.

Глаголы одиночнаго значенія 2-го спряженія спрягаются правильно, т. е. не выбрасываютъ *w*, какъ то: *вѣкѣвіс*—разстроить, дѣепр. прош. *вѣкѣвілі*; *гвіс*—увидѣть, *гвілі*; *ігвіс*

—сжечь, ігвілі; ір'віс—высохнуть, ір'вілі; ірѣвіс—облупить, ірѣвілі; ірѣвіс—разорваться, ірѣвілі; іѣвіс—расколоть, іѣвілі; шібарѣвіс—накрыться, шібарѣвілі.

Глаголы *продолжительнаго* значенія спрягаются по образцу іѣвіс (§ 152); разнообразіе встрѣчается лишь въ формахъ будущаго (§ 149).

Агвіс—не быть (§ 71); будущее: 1-е лицо агус, 3-е агу.

Валѣвіс—снять, валѣвас, валѣван (а).

Іквіс—разстроивать, ікус, ікур (у).

Гвіс—видѣть, гвас, гван (а).

Ігвіс—жечь, ігус, ігур (у).

Ірѣвіс—лупить, ірѣус, ірѣур (у).

Ірѣвіс—пороться, ірѣус, ірѣур (у).

Іѣвіс—волоться, іѣус, іѣур (у).

§ 160. Какъ мы видѣли выше (§ 141), гласная æ, находясь въ корнѣ глагола, въ нѣкоторыхъ формахъ превращается въ а. Повидимому, тутъ оказываетъ вліяніе гласная послѣдующаго слога; если она есть а, то въ предыдущемъ слогѣ æ превращается въ а; если же она есть і, то æ не измѣняется, за исключеніемъ того случая, если между этими двумя гласными находятся двѣ согласныя. Возьмемъ для примѣра глаголь æкіс—перейти.

Неокончательное æкіс.

Прошедшее несовершенное æкілла и пр.

Прошедшее совершенное æкіра, акаді, æків и пр.

Прошедшее утреждающее æкілли; *дажепрошедшее* æківілли.

Будущее допускаемое акас, акаві, акав и пр.

Условныя акаслі, акаслілі, акаслілла.

Зависимыя отъ условія æкіша, æкіші.

Причастія æківіл, æкісіл.

Днепричастія æкілі, акарі, акараші, æкілѣбаллі, æківбілі, æківларѣі, æківлѣ, æківмад.

Повелительное ака, акав, акајѣ, акав.

Отлагательное акнѣ.

§ 161. Въ заключеніе исчисленія неправильностей, встрѣчающихся въ хюрвелинскихъ спряженіяхъ, взглянемъ на образованіе 2-го лица *запретительнаго* наклоненія, т. е. *отрицательно-повелительнаго*. Можно думать, что форма эта исключительно встрѣчается для глаголовъ продолжительнаго значенія (§ 94); для глаголовъ одиночнаго значенія она, по мнѣнію хюрвелинцевъ, возможна, но представляетъ что-то странное, малоупотребительное.

Запретительное образуется вообще присоединеніемъ слога *ма* ко 2-му лицу будущаго времени: *іріс*, *іруд*—*мајруд*; *італіс*, *італһад*—*мајталһад*; *ілзіс*, *ілзад*—*мелзад*; *іис*, *іуд*—*мај'уд*; *һалкіс*, *һалкад*—*маһалкад*. Эти примѣры показываютъ и различныя измѣненія, которымъ подвергается начальное *і*, когда передъ нимъ ставится слогъ *ма*.

Глаголы, начинающіеся съ *а* или *е*, впереди слога *ма*, приставляютъ еще слогъ *ад* для запретительнаго. Впрочемъ, это не составляетъ необходимости.

Алкіс—взбѣгать, *малкад* и *адмалкад*.

Арціс—приподнимать, *марцуд* и *адмарцуд*.

Ај'іс—достигать, *мај'уд* и *адмај'уд*.

Елзіс—вставать, *мелзад* и *адмелзад*.

Елтис—вынимать, *мелтад* и *адмелтад*.

Алқвіс—выростать, *малқвад* и *адмалқвад*.

Ајкæс—черпать, *мајквæд* и *адмајквæд*.

Ад'іс—срѣзывать, *мал'ад* и *адмал'ад*.

Елқис—вывармливать, *мелқад* и *адмелқад*.

Алввіс—зажигать, *малввад* и *адмалввад*.

Архіс—носить, *мархад* и *адмархад*.

Ајсіс—покупать, *мајсуд* и *адмајсуд*.

Ајкіс—вѣшать, *мајкуд* и *адмајкуд*.

§ 162. Разобравъ формы спряженій хюрвелинскихъ глаголовъ, мы сдѣлаемъ еще нѣсколько замѣчаний касательно

свойства нѣкоторыхъ изъ нихъ измѣнять буквы по родамъ и числамъ (§ 8).

1) Если глаголь начинается буквой а или æ въ мужскомъ родѣ единственнаго числа, т. е. не принимаетъ надставки w, то ни въ какомъ случаѣ не принимаетъ онъ и никакихъ другихъ надставокъ. Такъ напр. агwіс—не быть, hitагулі саж—онъ не есть, hit агулі сарі—она не есть, hit агулі саві—оно не есть, hitті агулі саві (сарі)—они не суть; æкіс—перейти, hit æків—онъ (она, оно) перешель и пр., hitті æків—они перешли.

2) Напротивъ, глаголы, начинающіеся съ і или у, никогда не принимаютъ надставки w, но принимаютъ надставки д и в. Какъ мы уже видѣли, іс сдѣлаться (муж.), діс (жен.), віс (средн.), віс и діс (множ); уqас—пойти (муж.), дуqас (женск.), вуqас (средн.), вуqас и дуqас (множ.).

3) Всѣ встрѣтившіеся мнѣ глаголы, начинающіеся съ w, подлежатъ измѣненіямъ буквъ. Но встрѣчаются существительныя, равно какъ и прилагательныя (§ 36) съ производными отъ нихъ словами, начинающіяся съ w и не подлежація таковымъ перемѣнамъ. Само собою разумѣется, что и глаголы, образовавшіеся изъ соединенія съ таковыми словами, не подлежатъ перемѣнамъ w, какъ напр. wæw'іс—вскрикнуть; wаnаjhіс—согрѣться, wаnаdіс (женск.), wаnавіс (средн.), wаnавіс и wаnаdіс (множ.).

4) Встрѣчаются глаголы, начинающіеся съ і или у и не подлежащіе никакимъ категорическимъ измѣненіямъ, какъ напр. іс—сказать (§ 150), урсіс—летать, убіс—копать и т. п.

5) Хюрвильинскій языкъ изобилуетъ глаголами, которыхъ значеніе измѣняется при помощи приставочныхъ частицъ, подобно тому какъ по-русски: *встать, пристать, подстать, предстать, настать, застать, достать* и пр. и пр. Таковыя частицы могутъ сами по себѣ подлежать измѣненіямъ въ началѣ, въ серединѣ и въ концѣ, черезъ что и глаголу сообщаются раз-

нообразныя измѣненія какъ въ началѣ, такъ и въ серединѣ его. Разборъ таковыхъ измѣненій, между прочимъ, послужитъ дополненіемъ замѣчаній, сдѣланныхъ уже о слитіи и измѣненіи гласныхъ (§§ 3 и 4).

а) Слѣдующіе глаголы образованы надставкой а (общее значеніе *вверхъ*).

Āic—достигнуть *вверхъ*, изъ а и waic (д, в); āic в. awaic (§ 4), адаic, авaic.

Aj'ic—достигать *вверхъ*, изъ а и iic (д, в); aj'ic в. aiic (§ 3), адіic, авіic.

Ajzic—встать, изъ а и izic (д, в); адізic, авізіc.

Elzic—вставать, изъ а и ilzic (д, в); аділzic, авілzic.

Ākæc—вбить снизу *вверхъ*, изъ а и wækæc (д, в); адækæc, авækæc.

Aj'qic—выкормить, изъ а и i'qic (д, в); аді'qic, аві'qic.

El'qic—выкармливать, изъ а и il'qic (д, в); аділ'qic, авіл'qic.

Akwic—зажечь, изъ а и wakwic (д, в); адаkwic, авалkwic.

Akwic—зажигать, изъ а и улkwic (д, в); адулkwic, авулkwic.

Erhwic—подняться, изъ а и iphwic (д, в); адірhwic, авірhwic.

Arhic—подниматься, изъ а и urhic (д, в); адурhic, авурhic.

Ātic—посадить, изъ а и watic (д, в); адатіc, аватіc.

Отсюда видно, что а, находясь впереди слога wa или wæ, сливается съ нимъ въ одно долгое а; если же слѣдуютъ двѣ согласныя, то въ а короткое. І послѣ а превращается въ j; если же слѣдуютъ двѣ согласныя, то а и і сливаются въ е. У послѣ а превращается въ w, если слѣдуетъ одна согласная; если же двѣ, то она исчезаетъ.

б) Подобнымъ же образомъ составляются глаголы при помощи надставки ĩa (общее значеніе *сверху внизъ*).

Īa'qic—положить, изъ ĩa и wa'qic (д, в); ĩада'qic, ĩава'qic.

Ĥæqic—сдѣлать сверху внизъ, изъ ĥa и wæqic (д, в);
Ĥadæqic, Ĥawæqic.

Ĥakæc—вбить, изъ ĥa и wækæc (д, в); Ĥadækæc, Ĥawækæc.

Ĥaj'ic—сѣсть, изъ ĥa и iic (д, в); Ĥadiic, Ĥawiiic.

Ĥaj'ihic—упасть, изъ ĥa и ihic (д, в); Ĥadi'ihic, Ĥawihic.

Ĥaj'izic—стать, изъ ĥa и izic (д, в); Ĥadi'izic, Ĥawizic.

Ĥaj'izic—класть, изъ ĥa и izic (д, в); Ĥadi'izic, Ĥawizic.

Ĥer'ic—садиться, изъ ĥa и ir'ic (д, в); Ĥadi'r'ic, Ĥawir'ic.

Ĥelcic—лежать, изъ ĥa и ilcic (д, в); Ĥadi'lcic, Ĥawilcic.

Ĥelc'wic—написать, изъ ĥa и ilc'wic (д, в); Ĥadi'lc'wic,
Ĥawilc'wic.

Ĥaw'kic—спуститься, изъ ĥa и ukic (д, в); Ĥadu'kic, Ĥawu'kic.

Ĥal'kic—спускаться, изъ ĥa и ul'kic (д, в); Ĥadu'lkic, Ĥawu'lkic.

Примѣчаніе. Нѣкоторые изъ означенныхъ нами глаголовъ мало употребительны или вовсе не употребительны безъ надставокъ, но, тѣмъ не менѣе, существованіе ихъ въ языкѣ несомнѣнно. Такъ напр. iic есть продолжительная форма отъ одиночнаго глагола waic, но, сверхъ того, есть и глаголъ одиночный iic, имѣющій продолжительную форму ir'ic. Глаголъ этотъ встрѣчается въ видѣ: ĥaj'ic, ĥer'ic; itiic, itir'ic и пр., но въ простомъ видѣ я его не могъ отыскать. То же замѣчаніе и для дальнѣйшихъ примѣровъ.

с) Надставка са означаетъ движеніе или дѣйствіе *горизонтально*, ни вверхъ, ни внизъ.

Сaic—достигнуть, изъ са и waic (д, в); садаic, саваic.

Сaj'ic—вытащить, изъ са и i'ic (д, в); сadi'ic, савi'ic.

Сел'ic—вытаскивать, изъ са и il'ic (д, в); сadi'lcic, савi'lcic.

Сaw'kic—броситься, изъ са и ukic (д, в); сadu'kic, саву'kic.

Сал'kic—бросаться, изъ са и ul'kic (д, в); сadu'lkic, саву'lkic.

д) Надставка ni означаетъ движеніе на.

Шіwаtіс—оставить наверху, изъ ші и wаtіс (д, в); ші-
датіс, шіватіс.

Шіwаіс—увидѣть, изъ ші и wаіс (д, в); шідаіс, шіваіс.

Шеjзіс—встать на, изъ ші и аjзіс (а и ізіс—д, в); шѣ-
дізіс, шѣвізіс.

Шелзіс—вставать на, изъ ші и елзіс (а и ілзіс) (д, в);
шѣділзіс, шѣвілзіс.

Шіj'іс—видѣть, изъ ші и ііс (д, в); шідііс, шівііс.

Шіj'ііс—попасть на, изъ ші и іііс (д, в); шідіііс, шівіііс.

Шід'hwіс—приказать, изъ ші и іл'hwіс (д, в); шіділ'hwіс,
шівіл'hwіс.

Шіw'kіс—напасть, изъ ші и у'kіс (д, в); шідукіс, шівукіс.

Изъ этихъ примѣровъ видно, что і, находясь впереди
слога wa, не измѣняется; впереди а превращается оно въ ѣ,
если слѣдуетъ одна согласная; въ е, если слѣдуютъ двѣ; впе-
реди і въ j; два і сливаются въ одно короткое впереди двухъ
согласныхъ; у превращается въ w, предшествуя одной согласной.

Е, у означаетъ движеніе *подъ*.

Уj'іс—подпасть, изъ у и ііс (д, в); удііс, увііс.

Уjтушіс—подложить, изъ у и ітушіс (д, в); удітушіс, уві-
тушіс.

Ар вообще *удаленіе*.

Арwашіс или арашіс—уходить, изъ ар и wашіс (д, в);
ардашіс, арвашіс.

Аруqаес—уйти, изъ ар и уqаес (д, в); ардуqаес, арвуqаес.

Ѓіа движеніе *позады*.

Ѓілаj'іс—стать позади, изъ Ѓіла и іс (д, в); Ѓіладіс, Ѓі-
лавіс.

Дура—*онъ*.

Дурерхwіс—выйти, изъ дура и ірхwіс (д, в); дурадірхwіс,
дуравірхwіс.

f) Въ слѣдующихъ глаголахъ надставки присовокупляютъ
къ окончаніямъ своимъ родовыя буквы.

Наввааѣіс—выйти, изъ нав (р, в) и вааѣіс (д, в); нарда-
ѣіс, наввааѣіс.

Ніууріс—научить, изъ ніу (р, в) и уріс (д, в); нідуріс,
ніввуріс.

Ніууѣіс—помочь, изъ ніу (р, в) и уѣіс (д, в); нідуѣіс,
ніввуѣіс.

Уууѣіс—спастись, изъ уу (р, в) и уѣіс (д, в); урдукіс,
уввуѣіс.

Шіуаіс—снять, изъ шіу (р, в) и аіс; шіраіс, шіваіс.

г) Въ слѣдующихъ глаголахъ надставки измѣняютъ ро-
дovou буквы въ серединѣ.

Ууаіс—убратъ, изъ ууа (р, в) и ііс (д, в); ураіс,
ууавіс.

Ууеліс—убиратъ, изъ ууа (р, в) и ііс (д, в); ура-
дііс, ууавіс.

Ууаііс—упасть, изъ ууаі (р, в) и ііс (д, в); ураі-
дііс, ууавііс.

h) Слѣдующіе глаголы служатъ примѣрами сложныхъ
измѣненій.

Ууаііс—начать, изъ ууаі (д, в) и ііс (д, в); ураііс,
ууавііс.

Ууаріс—перемѣниться, изъ ууар (д, в) и іс (д, в); ура-
діс, ууарвіс.

Ууааѣіс—выставиться, изъ ууа (р, в), а и вааѣіс (д, в);
ууарааѣіс, ууаааѣіс.

Уунаукіс—войти, изъ ууна (д, в) и укіс (д, в); ууна-
укіс, уунауукіс.

Уунаукіс—входить, изъ ууна (д, в) и укіс (д, в); ууна-
уукіс, уунауукіс.

Ууаіс—снять, изъ ууа (р, в), а и аіс (д, в); ура-
діс, ууавіс.

Ууаіс—снимать, изъ ууа (р, в), а и аіс (д, в); ура-
діс, ууавіс.

Шіwбawкiс—слѣзть, изъ шіw (р, в), ба и укiс (д, в); шірбадуkиc, шіwбавуkиc.

Шіwбepxкwиc—спуститься, изъ шіw (р, в), ба и ірхкwиc (д, в); шірбадірхкwиc, шіwбавірхкwиc.

§ 163. Превращеніе глаголовъ *одиночнаго* значенія въ глаголы значенія *продолжительнаго* происходитъ весьма равнообразно, какъ то видно изъ слѣдующихъ примѣровъ, и едва ли можетъ быть подведено подъ опредѣленные правила.

а) Неокончательное продолжительное тождественно съ *одиночнымъ*.

Ал'іс—отрѣзать сверху 3-е спр., ал'іс; wахiс (д, в) накормить 3, wахiс (д, в); гwіс—увидѣть 2, гwіс; баал'іс—срѣзать 3, баал'іс; баpтiс—налить 2, баpтiс; іwhіс—бросить 2, іwhіс; ігwіс (д, в) сжечь 2, ігwіс (д, в); ірѣwіс (д, в) облупить 2, ірѣwіс (д, в); ірѣас (д, в) обмануть 2, ірѣас (д, в); увшiс (д, в) закалить 2, увшiс (д, в); ушкiс (д, в) вычистить 2, ушкiс (д, в); сал'іс—вырубить 3, сал'іс; сал'hwіс—разстегнуть 3, сал'hwіс. Слѣдующіе глаголы, подлежащіе измѣненію родовыхъ буквъ въ *одиночномъ* значеніи, не подлежатъ такому въ *продолжительномъ*: ірqwіс (д, в) разорваться 2, ірqwіс; іршiс (д, в) сжать (о хлѣбѣ) 2, іршiс; ітiс (д, в) повололтитъ 2, ітiс; ішкѣас (д, в) соскоблить 2, ішкѣас; іqwіс (д, в) расколоть 2, іqwіс.

б) Въ слѣдующихъ глаголахъ а превращается въ і: авкiс—открыть 2, івкiс; агiс—попасть 2, ігiс; аіс—послать 2, ііс; арѣiс—услышать 2, ірѣiс; аркiс—ободрать 2, іркiс; артiс—скроить 2, іртiс; асіс—купить 2, ісіс; ѡкiс—перейти 2, ікiс; варшiс—зарядить 2, віршiс. Wa и wae замѣняются посредствомъ і: wazіс (д, в) выеупаться 2, іzіс (д, в); wawіс (д, в) смазать 2, іwіс (д, в); wawkwіс (д, в) разстроить 2, іkwіс (д, в); wawkѣас (д, в) ударить 2, іkѣас (д, в); wawѣiс (д, в) сдѣлать 2, іwѣiс (д, в); wawfіс (д, в) растаять 2, іfіс (д, в).

с) А и і превращаются въ у: арсіс—полетѣть 1-е, урсіс;

вѣмѣис (д) разрѣшиться отъ бремени 1-е, вумѣис (д); ивѣис (д, в) умереть 2, увѣис (д, в); ивѣис (д, в) вспугнуться 2, увѣис (д, в); илѣис (д, в) сварить 3, улѣис (д, в); илѣис—насытятся 3, улѣис; имѣис—согрѣться 1, умѣис (д, в); ирѣис (д, в) погнать 2, урѣис (д, в); вѣмѣис (д) сплесть 1, вумѣис. Слогъ ва подобнымъ же образомъ превращается въ у, какъ то: вавѣис (д, в) запрещь 2, увѣис (д, в); вавѣис (д, в) срѣзать 3, улѣис (д, в); вавѣис (д, в) устать 1, умѣис (д, в); вавѣис (д, в) найти 2, урѣис (д, в). При этомъ окончаніе вѣис обыкновенно превращается въ іс: вавѣис (д, в) обмокнуть 1, умѣис (д, в); вавѣис (д, в) взмутиться 1, умѣис (д, в); вавѣис (д, в) выпросить 3, улѣис (д, в); илѣис (д, в) зарѣзать 3, улѣис (д, в); ирѣис (д, в) высохнуть 2, урѣис (д, в); вавѣис (д, в) проснуться 3, улѣис (д, в); алѣис—перемереть 3, улѣис; италѣис (д, в) застенуть 3, итулѣис (д, в); ирѣис (д, в) изготовиться 1, урѣис (д, в).

д) Слѣдующіе глаголы вводятъ л въ корень: аѣис—вырости 3, алѣис; вавѣис (д, в) отдохнуть 3, вавѣис (д, в); вавѣис (д, в) посѣять 3, вавѣис; вавѣис (д, в) приклеить 3, вавѣис (д, в); вавѣис (д, в) смѣсить 3, вавѣис (д, в); вавѣис (д, в) раздавить 3, вавѣис (д, в); вавѣис—насыпать 1, вавѣис; иѣис (д, в) показаться 1, илѣис (д, в); иѣис (д, в) завязать 3, илѣис (д, в); иѣис (д, в) украсть 3, илѣис (д, в); италѣис (д, в) сдѣлаться 1, италѣис (д, в); итѣис (д, в) растянуться 3, итѣис (д, в); иѣис (д, в) стереть 3, улѣис (д, в); иѣис (д, в) отдѣлиться 3, улѣис (д, в); иѣис (д, в) извлечь 3, илѣис (д, в); вавѣис (д) вспахать 3, вавѣис (w, д); иѣис (д, в) 3 (встрѣчается съ надставками), илѣис (д, в). Вавѣис (д, в) узнать 1, имѣетъ вавѣис (д, в).

е) Слѣдующіе глаголы вводятъ р въ корень: иѣис (д, в) попасть 2, ирѣис (д, в); иѣис (д, в) отдѣлить 2, ирѣис (д, в); иѣис (д, в) сдѣлаться ирѣис (д, в); иѣис (д, в) 2 (встрѣчается съ надставками), ирѣис (д, в); иѣис (д, в) опротивѣть 2, ирѣис (д, в);

іціє (д, в) продать 2; ірціє (д, в); уціє (д, в) раздать 2, урціє (д, в); уціє (д, в) схватить 2, урціє (д, в); ушіє—опустить 2, уршіє (д, в); уціє (д, в) собрать 2, урціє (д, в); ірціє—запереть 2, ірціє. Wæþæс (д, в) схватиться 2, ірþæс (д, в).

f) Наоборотъ, слѣдующіе глаголы выбрасываютъ р въ продолжительномъ: ірвіє (д, в) спить 2, івіє; ірзіє (д, в) выдоть 2, ізіє; ірціє (д, в) вымыть 2, іціє; уркіє (д, в) выкопать 2, укіє; урþæс (д, в) сломать 2, уþæс. Замѣчательно, что всѣ эти формы продолжительнаго не принимаютъ родовыхъ буквъ. Въ слѣдующихъ глаголахъ выпускается р, а і превращается въ у: ірвіє (д, в) съѣсть 3, увіє; ірціє (д, в) разорваться 2, удіє; ірþіє (д, в) выпить 2, уþіє (д, в); ірзіє (д, в) сжарить 2, узіє (д, в); іркіє (д, в) согнуть 2, укіє (д, в); ірквіє (д, в) съѣсть 3, увіє (д, в); іркіє (д, в) уродиться 2, укіє (д, в); ірціє (д, в) сгуститься 2, уціє; ірціє (д, в) спастись 2, уціє; ірþіє (д, в) изжарить 2, уþіє (д, в); іршіє (д, в) выткать 2, ушіє (д, в); ілþіє (д, в) прочесть 3, имѣеть уþіє (д, в); вилціє (д) смолоть 3, удіє (д, в). Большою же частію, глаголы, начинающіеся съ слога іл, превращаютъ его въ лу въ продолжительной формѣ: вилсіє (д) скрутить 3, лусіє; ілквіє (д, в) написать 3; лудіє; ілþæс (д, в) выбрать 3, луþæс; ілціє (д, в) опцпать 3, лудіє; ілшіє (д, в) накласть 3, лупіє. Встрѣчаются глаголы, повторяющіе р въ продолжительной формѣ, какъ-то: warгwіє (д, в) обмотать 1, рургіє; іргwіє (д, в) завернуть 1, рургіє; ірþæс (д, в) выучить 2, рурþæс.

g) Нѣкоторые глаголы образуютъ свои формы продолжительнаго совершенно своеобразно, какъ-то: ііє—дать 2, лудіє; ііє—повести 2, іііє (д, в); ііє—сказать, ікwіє (д, в) и т. п.

§ 164. Залогъ *понудительный* образуется постоянно черезъ присоединеніе въ глагольному корню окончанія ікіє. Глаголы такового залога, будучи одиночнаго значенія, спрягаются такъ же, какъ и глаголы простые, изъ которыхъ они составлены.

Izic—показаться, дѣпр. izулли, 1-е спр.—Izikiс—заставитъ показаться, дѣпр. izукуллі, 1-е спр.

Waic—достигнуть, дѣпр. waілі, 2 спр.—Waikiс—заставитъ достигнуть, дѣпр. waікілі, 2 спр.

Ḥawkiс—спуститься, дѣпр. ḥawkuj, 3-е спр.—Ḥawkiкис—заставитъ спуститься, дѣпр. ḥawkuкуj 3 спр.

Продолжительныя формы залога понудительнаго образуются подобнымъ же образомъ черезъ присоединеніе къ корню продолжительнаго значенія окончанія iкис. Спряжение одно (§ 148).

Izic—казаться, ізулі.—Izikiс—заставитъ казаться, ізікулі.

Iic—достигать, іулі.—Iikiс—заставитъ достигать, іукуллі.

Ḥalkic—спускаться, ḥalkулі.—Ḥalkikiс—заставитъ спускаться, ḥalkукуллі.

Различіе значенія *заставитъ казаться, заставлятъ казаться* и т. п., смѣшивается въ формахъ залога понудительнаго и можетъ быть выражено не иначе, какъ сложными оборотами.

Вілкѣwic (3 спр.) написать, вілкѣwіkiс—заставитъ написать.

Луқіс—писать, луқікис—заставитъ или заставлятъ писать.

Даг нуні казар вілқукунна һітізі—вчера я заставилъ его написать письмо.

Ḥæwal варбі ца кагаллі луқукулла һіт нуні—три дня одно письмо, чтобы онъ написалъ, заставляю я, т. е. уже три дня, какъ я заставляю его написать письмо.

Ḥar варбі луқукулла һіт нуні—я заставилъ его писать каждый день.

Всѣ глаголы залога понудительнаго имѣютъ *страдательный* характеръ. Согласованіе окончаній съ лицами дѣйствующимъ и страдательнымъ происходитъ на основаніи совершенно тѣхъ же правилъ, которыя объяснили мы выше для глаголовъ wæciс и iqiс (§§ 141, 142).

§ 165. Залогъ *возвратный* не представляетъ ничего особаго въ своихъ формахъ. Для примѣра возьмемъ глаголѣ ꙗпвæqic—похвалить.

Прошедшее несовершенное.

Нуні ну ꙗпвæqilla—

Нушаан нуша ꙗпдæqilla

(я самъ себя похвалилъ)

Ѓуні уу ꙗпвæqillı

Ѓушаан ууша ꙗпдæqilla

суніи сај ꙗпвæqillı сај

чу'ні саві ꙗпвæqillı саві.

Ѓушаан ууша мискин дæqira—вы сами себя сдѣлали бѣдными, т. е. вы сами себя раззорили.

Подобнымъ же образомъ въ глаголѣ продолжительнаго значенія ꙗпicic—хвалить.

Настоящее.

Нуні ну ꙗпiculla—я самъ себя хвалю. Нушаан нуша ꙗпdiculla

Ѓуні уу ꙗпicullı

Ѓушаан ууша ꙗпdiculla

суніи сај ꙗпicullı сај

чу'ні саві ꙗпvicullı саві.

Подобнымъ же образомъ согласуются окончанія съ лицами и во всѣхъ прочихъ глагольныхъ формахъ.

§ 166. Залогъ *взаимный* выражается посредствомъ цалі ца *однимъ однимъ* (§ 51).

Прошедшее несовершенное: нуша цалі ца дucilla—мы другъ друга поймали (схватили), ууша цалі ца дucilla, hitti цалі ца вуцилі саві.

Настоящее (продолжительнаго значенія).

Нуша цалі ца дурцулла—мы другъ друга хватаемъ, ууша цалі ца дурцулла, hitti цалі ца вурцулі саві.

§ 167. Въ заключеніе разбора глагольныхъ формъ, приведемъ нѣсколько примѣровъ, объясняющихъ различныя значенія нѣкоторыхъ наиболѣе употребительныхъ глаголовъ.

Ада усулі сај—отецъ спитъ (усic—спать).

Ѓирерби усулјрус ну—послѣ полудня сплю я, т. е. имѣю привычку спать (усулјрус изъ усулі и ірус—§ 100).

Дути æfli усаді уу—вчера ты больше спалъ.

Һанаһарһи һар варһи һирерһи усус ну—послѣ этого (отнынѣ) каждый день послѣ полудня буду спать я.

Һу уситаһуллѣри, ну һучу ваѣвѣлѣ—ты уже заснулъ, когда я къ тебѣ пришелъ (уситаһуллѣри составлено изъ корня ус (усис) и итаһуллѣри (§ 116).

Ну уситаһулла—я начинаю засыпать (усис и итаһулла § 119).

Һу уситалһуллѣ—ты начинаешь засыпать.

Ну һиптѣуу уситалһас—я вѣдсь засну.

Һу уситалһад—ты заснешь.

Һу уситалһуллѣруд һар дуғи—ты засыпаешь каждую ночь.

Дуғеуеунмад ну уситалһира иштаһилѣ—отужинавъ (лишь только я отужиналъ), я засыпалъ, когда былъ малъ.

Урһи вати усикѣс—сына оставь спать (усикѣс залогъ понудительный § 164).

Дурһивѣ уситалһикѣс, сѣри гардваѣа—дѣти чтобы заставитъ спать, колыбель поначни (уситалһикѣс залогъ понудительный), (усис, италһис и икѣс § 164).

Һуни сѣ дуғудѣ—что ты будешь пить?

Һуни сѣ дуғуллѣрудѣ—ты обыкновенно что пьешь?

Һула адаан сѣ дуғулѣ һанаһа—что отецъ твой пьетъ теперь (въ эту минуту или въ замѣнъ прежняго)?

Ну аруѣс иқулла—я намѣреваюсь уйти, букв. я уйти говоря есмь (иқулис § 152).

Һула ада дѣчу вағис иқули сај—твой отецъ во мнѣ придетъ говоря есть, т. е. готовится, намѣревается.

Дуғилѣ шадѣу араһис аһалтарѣ һу нуни—ночью изъ дома уходитъ не позволяю я тебѣ (аһалтарѣ дѣепр. отриц. для того, чтобы.... отъ вальтис).

Дуғилѣ дѣчу ваһис вальтарѣ һу адаан—ночью во мнѣ приходитъ пустишься ты отцомъ, т. е. отецъ дозволитъ тебѣ приходитъ во мнѣ ночью.

Ну аруѣс ватава—я уйти пусти, т. е. пусти меня уйти.

Урчі вуціс вапі—держать лошадь приходи.

Узі варбаа дічу—брата пошли во мнѣ.

Мас відхунна—я зарѣзалъ овцу.

Діла урчі һавііііра—моя лошадь упала.

Ну урчілівііһад ууәііііра—я съ лошади упалъ.

Калшііһад кәрқа ууәіііііра—съ крыши камень упалъ.

Віѣ һаввукун—волкъ убѣжалъ.

Урчі дуѣвукун—лошадь посначала.

Урчі кәрккі дуѣвіқвар—лошадь быстро скачетъ (обычно-венно) (дуѣвіқвіс § 152).

Урчі һанаһа әілі дуѣвулкан—лошадь теперь будетъ хо-рошо скакать.

Ну арһәлі аруқрес ватава—я въ путь отправиться пусти, т. е. пусти меня въ дорогу.

Ну һајііс ута віха—мнѣ сѣсть скамью дай.

Ада шадіу арқуәәлі сај—отець изъ дома уходитъ.

Ну һішқу һер'улла—я сюда (здѣсь) сажусь.

Дуіілі арашіс әіірус ну һішвіт—по ночамъ уходитъ не могу я отсюда.

Нујнііу хвалад дівіј һанау һеріс әівігі—чѣмъ я стар-шого въ присутствіи сидѣть не хочу я.

Дігә һал саві дішів—любви сила на мнѣ, т. е. любовь-сокрушаетъ меня.

Нам вігулла уѣіс—я хочу пить, мнѣ хочется пить (го-воритъ мужчина); нам вігулла дуѣіс (говор. женщ.).

Сі дігара вәқіс ірус нуні, нам вігәлі—бука, что и за-хочется сдѣлать могу мною, мнѣ если захочется, т. е. что бы ни было я могу сдѣлать, если захочу. Дігара 3-е лицо буду-щаго отъ ігіс съ присоединеніемъ ра (и).

Канів дігара нуні қаѣ вурғус—гдѣ бы ни было, я найду хлѣбъ.

Шічуу дігара уус ну—у кого бы ни было буду я жить.

Сіцад дігара арц дурґус нуні—скільки бы ни было денегъ найду я.

Шічу дігара арқас ну—еъ кому бы то ни было, пойду я.

Діла урчі асіс вігані дічу вақав—мою лошадь вучить желающей ко мнѣ пусть придетъ.

Ғанґі арц віталікіс вігів луд—землю въ серебро превращать хочешь ты.

Ада вақараші ну каґжіу уус—пока отецъ придетъ, я останусь дома.

Ғу каґші һаґівларґі дічуу абууд—ты послѣ брака у меня не останешься.

Ғу нушачу вақівлә, лүзівад ваґна міз апарґира—ты еъ намъ съ тѣхъ поръ какъ пришелъ, отъ тебя дурного слова не слыхалъ.

Ну аваан вәқівлә, лүґшіу духул адам'ілі шәһаира—я матерью съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался (съ тѣхъ поръ какъ родился), чѣмъ ты умнѣе человекъ не видывалъ.

Ну аршілібі вашуґе цалла варґіи зав айдәқів—я на жатву съ тѣхъ поръ какъ хожу, ни одинъ день дождь не шель.

Діт івқарі манзіл вайләһін—чтобы ему умереть, время еще не пришло.

Нура мискін іліґһаслі, лү сіоан аһішә—если бы и я обднѣлъ, то ты какъ бы не обднѣлъ, т. е. то ты развѣ бы не обднѣлъ? (іліґһаслі изъ ілі и еслі).

Дуґіи қараул ыыл, ев ішдуґира—вчера караульнымъ бывший пусть и въ эту ночь будетъ.

Ғуд мударріс івм ілі діу намра—тебѣ учитель бывший бывъ находится и мнѣ, т. е. твой бывший учитель теперь учителемъ у меня.

Адам'улі віс, адам'улі вуул мусәһін һіш—люди быть, люди жилое мѣсто не есть это, т. е. это не такое мѣсто, чтобы жить здѣсь людямъ.

Ғу һваһіл дурһвәәлі уһавшірі, ну ақіґ уһавшіра—ты

маленькимъ мальчикомъ былъ поваленъ, я большимъ былъ поваленъ.

Пітіс дічу вашіс вігуку—ему ко мнѣ приходитъ нравитса.

Піула урчі лівелла, піпра аса—если даже у тебя есть своя лошадь, и эту купи.

Діла бурра тавтар лівелла, піш буд аfluғас—у меня если даже еще книга есть, этой тебѣ не отдамъ.

Ну іштабілі, діла қур'ада лівілі—я когда былъ маленькимъ, онъ былъ моимъ учителемъ.

Діла урчі т'вæflізів дæкі лівілі—у моей лошади на ногѣ была рана.

Ну піш пі вæқівлæ лівілла—я живу со времени существования этого аула.

Піу лівілла чæртлі іflілі—ты весь грязью замарался.

Лівілла дувура дубæлі вуцілі саві—вся гора покрыта снѣгомъ.

§ 168. Прилоги (postpositions), которые большею частью могутъ быть принимаемы и за нарѣчія, подлежатъ тѣмъ измѣненіямъ, которыя мы объяснили для формъ мѣстныхъ падежей существительныхъ (§ 27). Эти мѣстные падежи собственно тѣмъ только и отличаются отъ соединеній существительныхъ съ прилогами, что приставка въ первомъ случаѣ не можетъ быть отдѣлена отъ существительнаго и сама по себѣ не имѣетъ никакого значенія (какъ то: зі, чу и fi), между тѣмъ какъ прилогъ самъ по себѣ имѣетъ значеніе. Само собою разумѣется, что, кромѣ существительныхъ, прилоги могутъ соединяться и съ прилагательными, мѣстоименіями и причастіями. Мы приведемъ здѣсь примѣры однихъ лишь наиболѣе употребительныхъ прилоговъ или, вѣрнѣе сказать, тѣхъ, которые намъ наиболѣе встрѣчались. Очевидно, что нѣкоторые изъ нихъ суть имена существительныя, которыя только по употребленію своему принимаютъ характеръ прилоговъ.

§ 169. *Сближеніе* біла—позады.

Покой білау (р, в).

Удаленіе білаусад, біларсад, білаусад.

Удаленіе білаувіт.

Удаленіе снизу білауад, біларад, білауад.

Удаленіе снизу білауһад, біларһад, білауһад.

Кā біла аріқуәен—позады дома ушелъ онъ (кā родительный падежъ отъ калі—домъ).

Кā білау адам'ілі тіу—позады дома человекъ находится.

Кā білаусад вақів—изъ за дома по направленію ко мнѣ пришелъ онъ.

Һиш кā білаувіт аріқуәен—онъ ушелъ изъ-за этого дома (въ другую сторону).

Кā білауад шалһіуқун—изъ-за дома прошелъ онъ (сверхъ).

Кā білауһад вақів—изъ-за дома пришелъ онъ (сверху).

§ 170. *Сближеніе* хала—впередь.

Покой халау (р, в).

Удаленіе халаусад, халарсад, халаусад.

Удаленіе халаувіт.

Удаленіе снизу халауад, халарад, халауад.

Удаленіе снизу халауһад, халарһад, халауһад.

Ше хала мас дақів—овцы пришли передь аула (ше родительный падежъ отъ ші—аула).

Ше халау була узі ліу—впереди аула находится твой братъ.

Ше халарсад шілізі лірқуәелі сарі һурәуні—спереди аула въ аула идутъ войска.

Ше халаувіт дувурә шівіулі саві—впереди аула гора видна.

Ше халауад һуні відулі саві—передь ауломъ устраивается дорога (снизу сверхъ).

Ше халауһад хвалал һарқ һавуқун—передь ауломъ большая рѣка протекла (послѣ дождя, сверху внизъ).

§ 171. *Сближеніе* уѣна, дубна, вубна —внутрь.

Покой уѣнаw, дубнар, вубнаw.

Удаленіе уѣнаwсад, дубнарсад, вубнаwсад.

Удаленіе уѣнавѣт; дубнавѣт, вубнавѣт.

Удаленіе снизу уѣнаwад, дубнарад, вубнаwад.

Удаленіе снизу уѣнаwѣад, дубнарѣад, вубнаwѣад.

Калѣ уѣна чалла аѣрхур—во внутрь башни никто не вошелъ (калѣ род. пад. отъ бала).

Калѣ уѣнаw чаллагу—внутри башни никого нѣтъ.

Калѣ вубнаwсад дѣшѣ тупанг іwѣв—изнутри башни по мнѣ изъ ружья выстрѣлили.

Калѣ вубнавѣт ѣаніwар арсур—изнутри башни птица полетѣла.

Калѣ дубнарад гаw дура дѣвѣв—изнутри башни дымъ вышелъ (вверхъ).

Калѣ уѣнаwѣад адам'лі дураwкун—изнутри башни человекъ вышелъ (внизъ).

§ 172. *Сближеніе* дура—внѣ.

Покой дураw (р, в).

Удаленіе дураwсад, дурарсад, дураwсад.

Удаленіе дуравѣт.

Удаленіе снизу дураwад, дурарад, дураwад.

Удаленіе снизу дураwѣад, дурарѣад, дураwѣад.

Шѣ дура наwкѣв—убѣги изъ аула.

Шѣ дураw уѣв—внѣ аула останься.

Шѣнqа дураwсад нушачувѣѣ тупанг іwѣв—изнутри мельницы по направленію къ намъ выстрѣлили изъ ружья.

Шѣнqа дуравѣт шѣнqа вубнала шѣвѣра—извнѣ мельницы внутренность мельницы видна.

Шѣнqа дураwад ѣа шала хѣв—изъ мельницы вверхъ свѣтъ свѣтитъ (мельницы водяныя и устраиваются на рѣчкахъ въ глубинахъ ущелій).

Частіла вуравѣад ѣа шала ків—изъ палатки внѣ огня
свѣтъ есть (сверху).

§ 173. *Сближеніе* пі—на и надъ.

Покой піw (р, в).

Удаленіе піwсад, пірсад, шівсад.

Удаленіе шіввіт.

Удаленіе снизу піwад, пірад, шівад, также пі-
діwад, підірад, підіwад.

Удаленіе снизу піwѣад, пірѣад, шівѣад.

Въ соединеніи съ творительнымъ падежемъ пі имѣтъ
значеніе *на*, въ соединеніи съ родительнымъ *надъ*: wаѣаліші—
на лѣсѣ, wаѣаші—надъ лѣсомъ.

Дувуллі пі варбі авукун—на гору солнце вошло (т. е.
показалось на самой горѣ).

Піш дувулла пі ну абіqwænна—надъ этой горой я не
ходилъ, т. е. выше этой горы я не поднимался.

Дувуллі пір маза кір—на горѣ овцы находятся.

Дувулла шів діріw шівіулла—надъ горою облако вижу я.

Гувілі шівсад дічу wаші—черезъ мостъ приди ко мнѣ.

Гувілішіввіт уркура арвіqwæn—черезъ мостъ арба прошла.

Піш дірқалі шівад wаwа авірдіра—съ этого поля сорвалъ
я цвѣтокъ.

Шінqа підіwад ѣаніwар арсур—надъ мельницей вверхъ
вылетѣла птица.

Гувѣшіввіт барѣ æкіра—выше моста черезъ рѣку пере-
шелъ я.

Дувуллі шівѣад хwі гæм вікулі саві—съ горы собака
лаетъ.

Кā шівѣад гажā тама ірзулла—съ верху дома разговора
голосъ слышу я, т. е. слышу, что надъ домомъ разговари-
ваютъ.

§ 174. *Сближеніе* у или уді—подъ.

Покой уw, ур, ув или удіw, удір, удів.

Удаленіе уwсад, урсад, увсад или удіwсад, удір-
сад, удівсад.

Удаленіе уввіт или удіввіт.

Удаленіе снизу уwad, урад, уwad или удіwad,
удірад, удіwad.

Удаленіе вниз уwбад, урбад, увбад или удіwбад,
удірбад, удівбад.

Въ соединеніи съ творительнымъ падежомъ у обозначаетъ непосредственное нахожденіе одного предмета подъ другимъ; въ соединеніи съ родительнымъ обозначаетъ, что одинъ предметъ находится ниже другого.

Јурґај у һавіһа—подъ одѣяло положи.

Нуні һарба лајваґира һувѣ у—я бросилъ камень подъ мостъ.

Јурґај уw усүлі сај—подъ одѣяломъ спить онъ.

Дувулла уw чалләгу—подъ горою никого нѣтъ.

Галгалі увсад дичу хwi ваґів—изъ подъ дерева ко мнѣ собака пришла.

Шурмѣла увсад һуні лів—изъ подъ скаль дорога есть.

Урґwа ув һарба лів—подъ доской камень лежитъ.

Галгалі уввіт һварі һавукун—изъ подъ дерева заяць убѣжалъ.

Ваґа уввіт һај'оанти һајһаділі сарі—внизу отъ лѣса скотина пасется.

Галгалі уwad һинц һсіра—подъ деревомъ яблоко взялъ.

Һарба уwad һіфала дуравукун—изъ подъ камня змѣя вышла.

Шурма увбад һарба гwірвукун—изъ подъ скаль камень покатился.

Шулла увбад урунђ қів—изъ подъ скалы влючъ бьетъ.

§ 175. Сближеніе һана—внутри.

Покой һанаw (р, в).

Удаленіе һанаwсад, һанарсад, һанавсад.

Удаленіе банавіт.

Удаленіе снизу банавад, банарад, банавад.

Удаленіе вниз банавһад, банарһад, банавһад.

Ніт арқwәлі сая кај бана—онъ идетъ во-внутрь дома.

Ніш кај банау ліу—онъ внутри дома.

Ніт हुні банаусад ва јів—онъ по этой дорогѣ пришелъ.

Ніт हुні банавіт аріқwән—онъ по этой дорогѣ пошелъ.

Нуні банавад аріқwән—онъ по дорогѣ вверхъ пошелъ.

Нуні банавһад аріқwән—онъ по дорогѣ внизъ пошелъ.

§ 176. *Сближеніе* урға — между.

Пкой урғав (р, в).

Удаленіе урғавсад, урғарсад, урғавсад.

Удаленіе урғавіт.

Удаленіе снизу урғавад, урғарад, урғавад.

Удаленіе вниз урғавһад, урғарһад, урғавһад

Нушіла урға һу мақәд—посреди насъ ты не приходи.

Нушіла урғав вајна адам'илёгу—между нами нѣтъ дурного чловѣка.

Галгувёла урғавсад віҕ ва јів—изреди деревьевъ волкъ пришелъ.

Галгувёла урғавіт віҕ арвіқwән—промежь деревьевъ волкъ ушелъ.

Нүшіла урғавад веҕла әбіна сая һіш—изреди насъ самый лучший есть этотъ.

Қуелла шулла урғавһад हुні қів—посреди двухъ скалъ дорога есть.

§ 177. *Сближеніе* цугдајні—въ середину.

Пкой цугдајніу (р, в).

Удаленіе цугдајніусад, цугдајнірсад, цугдајнівсад.

Удаленіе цугдајніуіт.

Удаленіе снизу цугдајніуад, цугдајнірад, цугдајнівад,

Удаленіє внизъ цугдајнівѣад, цугдајнірѣад, цугдајнівѣад.

Ваѣа цугдајні діѣана вів ѣварі—въ середину лѣса скрылся заяць.

Нушіла калі шѣ цугдајнів саві—нашѣ домъ находится въ серединѣ аула.

Ваѣа цугдајнівсад адам'ілі вѣв іцулі саж—изсреди лѣса человекъ кричитъ.

Ваѣа цугдајніввіт हुні вѣрѣра нуні—черезъ середину лѣса я устроилъ дорогу.

Шѣ цугдајнівад тупанг івѣів—изсреди аула выстрѣлили изъ ружья (аулъ расположенъ внизу).

Шурмѣла цугдајнівѣад ѣарѣа увѣвѣіів—изсреди свалъ камень выкатился.

§ 178. *Сближеніє дувлі—на край.*

Покой дувлів (р, в).

Удаленіє дувлівсад, дувлірсад, дувлівсад.

Удаленіє дувліввіт.

Удаленіє снизу дувлівад, дувлірад, дувлівад.

Удаленіє внизъ дувлівѣад, дувлірѣад, дувлівѣад.

Ѓарѣла дувлі навѣкѣра діла урчі—я выгналъ свою лошадь на берегъ рѣки.

Ѓарѣла дувлів урчі тів—на берегу рѣки лошадь находится.

Ѓарѣла дувлірсад сатхіра зум—съ берега рѣки принесъ я песокъ.

Шѣ дувліввіт діла урчі шівіулі саві—съ конца аула моя лошадь видна.

Шурајла дувлівад гав дурадѣів—съ берега озера дымъ поднялся.

Нушіла шѣ дувлівѣад сагал हुні қів—нашего аула черезъ конецъ находится новая дорога, т. е. черезъ конецъ нашего аула проходитъ новая дорога.

§ 179. *Сближеніе шажі—въ сторону.*

Покой шажіw (р, в).

Удаленіе шажіwсад, шажірсад, шажівсад.

Удаленіе шажіwвіт.

Удаленіе снизу шажіwад, шажірад, шажівад.

Удаленіе внизъ шажіwһад, шажірһад, шажівһад.

Шалі значитъ собств. *бокъ*, теор. шаж, ред. шā, мн. шулі.

Дувулла шажі маза ардіqwæн—къ сторонѣ горы бараны ушли.

Wafā шажіw хwалам лурава лів—къ сторонѣ лѣса большой отрядъ находится.

Qivlā шажіvсад діріw һавваqiv—со стороны юга облаво показалось.

Мазала шажіwвіт хwілі qæm iv—со стороны барановъ собака залаяла.

Галгувѣла шажівад вiŋ ваqiv—со стороны деревьевъ волкъ пришелъ.

Дувулла шажіvһад двæһ һавукуj саві—со стороны горы вѣтеръ дуетъ.

§ 180. *Сближеніе шулі—около.*

Покой шуліw (р, в).

Удаленіе шуліwсад, шулірсад, шулівсад.

Удаленіе шуліwвіт.

Удаленіе снизу шуліwад, шулірад, шулівад.

Удаленіе внизъ шуліwһад, шулірһад, шулівһад.

Ше шулі ліwqæc ну—къ окрестностямъ аула придѣ я. Кā шуліw уin һу—около дома останься ты.

Wafā шуліvсад хwі qæm відулі саві—отъ окрестностей лѣса собака лаетъ.

Галгā шуліwвіт һварі һаввукун—около дерева заяцъ убѣжалъ.

Кā шуліwад канелла араһqæc ну—отъ дома я нивуда не уйду.

Дувулла шулѣвѣд барѣ бавукун—около горы потокъ сдѣлался.

§ 181. *Безъ* (падежъ лишенія) выражается обыкновенно помощью дѣепричастія агулі (§ 71) *не будучи*.

Пітїи нам гів цаѣагулі зі—онъ мнѣ далъ безъ хлѣба (хлѣбъ не будучи) соль.

Пітїи нам гів зѣгулі цаѣ—онъ мнѣ далъ безъ соли хлѣбъ (зѣгулі вм. зі агулі).

Анѣгулі—безъ пшеницы, булѣгулі—безъ глаза, адам'илѣгулі—безъ человѣка, урѣвѣагулі—безъ моря и т. п.

§ 182. *Вмѣсто* переводится черезъ варх, дарх, варх.

Дичу варх вапї—вмѣстѣ со мною ступай.

Узі аріѣвѣн лѣмѣлїчу варх—братъ пошелъ вмѣстѣ съ осломъ.

Рузі ардіѣвѣн узїлїчу дарх—сестра пошла вмѣстѣ съ братомъ.

Адам'улї арвіѣвѣн урчачу варх—люди пошли вмѣстѣ съ лошадьми.

Урчі ардіѣвѣн адам'улачу дарх—лошади пошли вмѣстѣ съ людьми.

Вмѣсто выражается черезъ қадїн.

Нам қадїн ваѣа нїш—вмѣсто меня сдѣлай это.

§ 183. Самое употребительное окончаніе для нарѣчїй *качественныхъ* есть лї, которое, какъ мы знаемъ (§ 13), составляетъ и самое простѣйшее окончаніе для творительнаго падежа.

Такимъ образомъ: корень ар—аралї—здорово, ак—аклі—высоко, аѣу—аѣулї—праздно, авї—авїлї—криво, гупш—гупшлї—голодно, дурка—дуркалї—дорого, дурѣа—дурѣалї—дешево и т. д. Нѣкоторые замѣчанія, сдѣланныя нами въ отношенїи къ образованїю творительнаго падежа (§ 14), имѣютъ и здѣсь мѣсто, какъ то: авзур—авзуллї—цѣло, азїн—азїлї—лѣниво, пїнтїн—пїнтїлї—красно, уѣар—уѣаллї—морозно, уѣар—уѣаллї—жарко, ѣудар—ѣудаллї—черно и т. п.

§ 184. Слѣдующіе примѣры показываютъ, какъ выражаются степени сравненія въ нарѣчіяхъ:

Нуні унѣлі луѣас—я хорошо пишу.

Нуні унѣлі луѣас нитіиуан абиј—я лучше его пишу.

Нитіин ливліналлајшв унѣлі луѣас—онъ лучше всѣхъ пишетъ.

Нитіинна унѣлі луѣас нуніуан—онъ также хорошо пишетъ, какъ я, букв. и имъ хорошо пишется, какъ мною (нитіинна вм. нитіин ра).

Нитіин нуніуан унѣлеблуѣас—онъ не такъ хорошо пишетъ, какъ я (унѣлеблуѣас—унѣлі аблиуѣас).

Нитіин ѣақлі унѣлі луѣас—онъ очень хорошо пишетъ.

Нуні дақал, ѣақлі (ѣбли) дақал луѣас—я много, очень много пишу.

Нуні қентъ луѣас—я мало пишу.

Нуні қентъ луѣас нуніуан абиј—я меньше тебя пишу.

Нуні ѣақлі қентъ луѣас—я очень мало пишу.

§ 185. *Отрицаніе и подтвержденіе* выражаются всего чаще посредствомъ повторенія глагола вопроса въ отрицательной или положительной формѣ.

Нуні шиѡаадіѡ нит?—видѣлъ-ли ты его? Шѣѡаира (шеѡаира)—не видѣлъ (нѣтъ); шиѡаира—видѣлъ (да).

Нузир арц ліру?—есть-ли у тебя деньги? Агу—нѣтъ; лір—есть.

Нит араліѡ?—здоровъ-ли онъ? Абин—не есть (нѣтъ); аралі сај—здоровъ есть (да).

§ 186. Слѣдующія нарѣчія происходятъ отъ мѣстоименій (§§ 48, 49): сіуан—какъ? Сіуан віқуллѣ нуні ніш—какъ ты это дѣлаешь?

Сіс—для чего? Сіс віқуллѣ нуні ніш—для чего ты это дѣлаешь?

Сен—отчего? Сен ніш мівіи іѡа?—отчего онъ обѣднѣлъ?

hīsh'oj—такъ; уваживаетъ на то, что находится ближе въ говорящему, чѣмъ къ тому, которому говорится.

hīl'oj—такъ; ближе къ тому, которому говорится.

hīt'oj—такъ; въ безразличномъ въ обоимъ положеніи.

hīq'oj—такъ; выше говорящаго.

hīx'oj—такъ; ниже говорящаго.

§ 187. *Нарочія времени.* Hanafa или nafa—теперь; hanafarhi—отнынѣ, съ этихъ поръ; hanafa vaarashi (отъ глагола waic § 133) до-сихъ поръ; мурт—когда? Муртала—всегда и часто.

Муртала hīshqu washar—онъ часто сюда пріѣзжаетъ.

Hacham—разъ; hacham shiwaira—разъ я видѣлъ.

Hachamalla—никогда; ну hīshqu hachamalla afaira—я сюда ни разу не приходилъ.

Halaw—прежде; halaw halaw—сначала; qwi'wajc—потомъ; цацабілі—никогда; імфулі—по большей части; камлі—рѣдко.

Hīsh hīshquw kamajjar—онъ здѣсь рѣдко бываетъ.

Ish varhi—сегодня; ish varhi vaarashi—до сегодняшняго дня; ish varhilishiv sadala—начиная отъ сегодняшняго дня.

Ish varhi vaarashi dīshu washiv hit—до сегодняшняго дня онъ приходилъ ко мнѣ.

Ish varhilishiv sadala hit washar dīshu—начиная съ сегодняшняго дня, онъ будетъ приходитъ ко мнѣ.

Daḡ—вчера, daḡ vaarashi—до вчерашняго дня, daḡlishiv sadala—начиная отъ вчерашняго дня; arbilī—третьяго дня.

ḡabal—завтра, ḡabalāhi цацабілі—послѣ завтра, hīvlīc—на третій день впередъ, ḡurra hīvlīc—на четвертый день, ḡabalal—утромъ, hīrīlī—днемъ, varbek—вечеромъ, duḡilī—ночью, urī—въ прошломъ году.

§ 188. *Нарочія мѣста.* Hīshqu—сюда; hīshquw (p, v) здѣсь; hīshquwsad (hīshqursad, hīshquvsad) или hīshsad—отсюда (движеніе къ говорящему); hīshquwīt или hīshvīt—отсюда (дви-

женіе; удаляющееся отъ говорящаго); *hīshquwad* (*hīshquwad*, *hīshquwad*) или *hīshad*—отсюда (движеніе вверхъ); *hīshquwbad* (*hīshquwbad*, *hīshquwbad*) или *hīshbad*—отсюда (движеніе внизъ).

hīshqu—туда; *hīshquw* (р, в) тамъ; *hīshad*, *hīshvit*, *hīshad*, *hīshbad*; подобно предыдущему, употребительны и полныя формы. (То же замѣчаніе служитъ и далѣе). Указывается на мѣсто, находящееся въ сторонѣ отъ говорящаго и отъ того, которому говорится: не ближе ни къ тому, ни къ другому.

hīshqu—тамъ, *hīshquw* (р, в), *hīshad*, *hīshvit*, *hīshad*, *hīshbad*. Указывается на мѣсто, находящееся ближе къ тому, которому говорится, чѣмъ къ тому, который говоритъ.

hīshqu—тамъ, *hīshquw* (р, в), *hīshad*, *hīshvit*, *hīshad*, *hīshbad*. Указывается говорящимъ вверхъ.

hīshqu—тамъ, *hīshquw* (р, в), *hīshad*, *hīshvit*, *hīshad*, *hīshbad*. Указывается говорящимъ внизъ.

Изъ всѣхъ этихъ нарѣчій образуются, сверхъ того, сложныя формы, какъ то: *hīshihanaaw*—здѣсь внутри, *hīshihaw*—здѣсь на верху, *hīshihuw*—здѣсь внизу, *hīshihiw*—здѣсь около, *hīshihiw*—здѣсь въ... и т. д. Дальнѣйшее производство формъ согласно вышеприведеннымъ примѣрамъ.

Kanīw, *kanīr*, *kanīv*—гдѣ?

Ада *kanīwā*—гдѣ отецъ? *Ā* характеристика вопроса (§ 68).

Ава *kanīrā*—гдѣ мать? *Qwæa kanīwā*—гдѣ корова? *Adnī kanīwā*—гдѣ отцы? *Avnī kanīwā*—гдѣ матери? *Qwædī kanīrā*—гдѣ коровы?

Kanī—куда? *Kanī uqædē hu*—куда пошелъ ты?

Kanī duqædē hu—куда пошла ты?

Kudvit—черезъ какое мѣсто? *Kudad*—откуда (снизу)? *Kutbad*—откуда (внизъ)? *Kutsad*—откуда (на ровномъ мѣстѣ)?

Kanīwalza—гдѣ бы то ни было, —съ отрицательнымъ глаголомъ *niidō*.

Kanīralma arq agu—нигдѣ нѣтъ денегъ.

Другія нарѣчія мѣста, вывѣствъ съ тѣмъ, могутъ быть

принимаетъ и за *прилоги* (§ 169 и далѣе), какъ то: *һалау* — впереди, *һилау* — назади, *һуһлиу* — вблизи, *һидиу* — наверху, *улиу* — внизу, *урһау* — между, *уһинау* — въ серединѣ, *дурау* — вѣѣ и пр.

§ 189. *Аһиј* — тѣмъ. *Нуні әһли* *валас һуні'оан аһиј* — я лучше тебя знаю.

Аһи — кромѣ. *Һиваһи* *адам'илегу һиһкүу* — кромѣ тебя здѣсь человѣка нѣтъ.

Варә — лишь только, едва-едва.

Варә һавваһили сави анҗи — едва лишь восходитъ пшеница.

Вараоан әһал сај — онъ едва-едва хороше.

Веһла — самый, наи.... *Веһла хвалад ивҗив* — весьма знатный человѣкъ умеръ.

Вакал (д) много. *Вакал адам'ули һезжервиқуәен* — много людей пошли на богомолье.

Дикалли — особо. *Нуһазивад дикалли сај һит* — онъ отъ насъ особо живетъ.

Һари — вотъ. *Һари һиваһка* — вотъ, покажи.

Һаригва, *Һуда калі*, *һиһкүу ваһи* — пожалуйста, твой домъ (твоя милость!), сюда приди.

Һәвра — сколько, какъ! *Һәвра әһна лиу һиң нам* — какъ онъ хороше для меня!

Һәвидла — сколько! *Һәвилла әһдиһ вәғив һиһиң нам* — сколько добра сдѣлалъ онъ мнѣ!

Һаді — развѣ? *Һу ливриу һаді һиткүу* — развѣ ты былъ тамъ?

Чу'на — сколько разъ? *Чу'на ливрә һиткүу* — сколько разъ ты былъ тамъ?

Цаһи — еще. *Цаһи вақав һиһкүу* — пусть еще придетъ сюда.

§ 190. Въ значеніи нарѣчій употребляются иногда слѣдующія формы на ар, производныя отъ существительныхъ.

Вута — часть, мн. *вутһи*; *вутһивутһар* — по частямъ.

Кимик — кусочекъ, мн. *кимкри*; *кимкрикимкпар* — кусочками.

Һуамі—дыра, мн. Һуамрі; ҺуамріҺуамрар—дыровато.

§ 191. Изъ числа союзовъ замѣтимъ тѣ, которые чаще встрѣчаются.

Ра, союзъ соединительный, приставляется въ каждому изъ соединяемыхъ словъ.

Рузира, узира, адара, авара куші арвіқуәен — сестра, братъ, отецъ и мать пошли на пашню.

Велла союзъ раздѣлительный *или*.

Узивелла рузивелла арқәен һитқу — или братъ или сестра пойдутъ туда.

Қафвелла д'велла вѣха — дай или хлѣба или мяса. Можно сказать также: ја қаф ја д'вѣха.

Алла — хоть. Қафалла вѣха — хоть хлѣба дай.

Һуалла (Һу алла) урқәен һитқу — хоть ты ступай туда. Самое частое значеніе гва есть *хотя*.

Һит давлашиу сајгва, қірқір сај — хотя онъ богатъ, но скупъ.

Һит давлашиу сај, амма қірқір сај — онъ богатъ, но скупъ.

Гва, сверхъ того, встрѣчается въ значеніи *пусть* и многихъ другихъ, какъ то можно видѣть изъ примѣровъ §§ 65, 93.

Кѣ имѣеть значеніе: *не смотря на то*.

Ну Һула һалау сајкѣ шѣһулла — я не смотря на то, что передъ тобою, не видишь, т. е. ты меня не видишь, хотя я и передъ тобою.

Ну әһна сајкѣ һуд аһигулла — не смотря на то, что я хорошъ, тебѣ не нравлюсь.

Һу һишқуу лѣкѣ нунѣһвахурра (нуні аһвахурра) — хотя ты и здѣсь находишься, но я не зналъ этого.

Һу шілізі вақівкѣ, дичу аһвақаді — хотя ты и пришелъ въ ауль, но ко мнѣ не зашелъ.

Хвилі Һуарі шѣваивкѣ вуціс аһвѣв — собака, не смотря на то, что увидѣла зайца, не могла поймать его.

Півібі наражі савбѣ, вѣкѣра—не смотря на то, что ми-
шень была далеко, я попалъ.

Ну можетъ быть всего чаще переведено черезъ *такъ-какъ*.

Важна сайну, гітіну халмаз мајруд—тавъ-вавъ онъ ду-
рень, то ты не дружись съ нимъ.

Ну вѣшлі сайріцу, банкілѣбіріра—тавъ-вавъ я былъ
боленъ, то и не работалъ.

Слѣдующіе примѣры объясняютъ значеніе дун.

Нунідун ѣкіра. бард, нуні сіоая (сен) ѣкішѣра—я-то
перешелъ рѣку, ты-то вавъ перейдешь?

Нуварідун шіваіра, вуціс еслі—зайца-то я видѣлъ, пой-
мать могу-ли?

Для взаимнаго соединенія періодовъ въ рѣчи употребля-
ются: бур—потомъ, гітіларбі—послѣ того и пр.

§ 192. Изъ числа *междуметій* удажемъ на слѣдующія:

Зовъ: еј адам'ілі!—эй человекъ! Еј һунул адам'ілі!—эй
женщина!

Удивленіе: heheј; отсрацірніе: ајі или јі; waj waj при-
скорбіе; һуну ободреніе.

Въ видѣ повѣрки и поясненія сдѣланнаго грамматическаго очерка, предлагаю образцы современнаго состоянія хюркилинскаго языка.

Пословицы.

I. Палаклі дашуті шін урһназі аһһадаіллїқвар.

Быстро ходящія вода въ моря не дошла говорятъ, т. е. сказываютъ, что быстро идущая вода до морей не доходитъ.

Дашуті множ. число причастія вѣроятнаго дашул (§ 109) отъ глагола продолжительнаго washic (д, в) ходить; здѣсь множ. число, потому что шін предполагается всегда множеств. числа (§ 9); урһназі форма мѣстнаго падежа множ. числа отъ урһу—море (§ 28); аһһадаіллїқвар составлено изъ отрицанія аһ, һадаілли прош. упрежд. отъ һаіс (һадаіс, һаваіс) (§ 162) и іқвар 3-е лицо буд. отъ глаг. іқwіс—*говорятъ* (§§ 100 и 152): аһ һадаілли іқвар (§ 3).

II. „Awілі waқāлірі, waқішігwa діла сув“, діқ-
«Криво если бы пришелъ, пришелъ бы мой мужъ», го-
вані сарі хавалла һунул.

ворящая есть повѣсти женщина, т. е. «если бы мужъ мой пошелъ по кривой (но безопасной) дорогѣ, то пришелъ-бы», сказала нѣкоторая женщина. Въ горахъ удобныя дороги не могутъ быть иначе проведены, какъ извилинами.

Waқāлірі условное предполагаемое отъ waқіс (2 спр. § 133); waқіші зависимое отъ условія прошедшее; прибавка іwa (§ 191) можетъ быть и опущена, но здѣсь усиляетъ значеніе: *если бы пришелъ, то пришелъ-бы*; діқвані прич. наст.

женск. рода отъ іқwіс—говорить (§ 152); хавалла род. пад. отъ хавар—разсказъ, повѣсть; хавалла һунул—женщина, о которой разсказываютъ, нѣкоторая женщина.

III. Чархлічу һава кіцлі вірар һæкајшів.

Къ тѣлу рубашка близко бываетъ чѣмъ шуба, т. е. рубашка къ тѣлу ближе, чѣмъ шуба.

Чархлічу пад. мѣстн. отъ чарх (§ 29); вірар будущ. отъ іріс (§ 100); һæкајшів пад. уступ. отъ һæка (§ 23).

IV. Вітәқівил һудівга һалёһигур.

Вынутая головня огнемъ не сожигается, т. е. не сгораетъ.

Вітәқівил прич. прош. отъ ітәқіс (д, в) отодвинуть вверху, 2-е спр. (§ 133); һалёһигур составлено изъ һалі, твор. отъ һа—огонь, отриц. аһ и игур, 3-е лицо буд. отъ глагола продолжительнаго ігwіс (§ 159).

V. Ђæкајшів һава кіцлі, һавајшівра чарх кіцлі.

Чѣмъ шуба рубашка близко, чѣмъ рубашка и тѣло близко, т. е. рубашка ближе, чѣмъ шуба, а тѣло ближе, чѣмъ рубашка.

VI. Муһлі вуцәлі, віқ уцар.

Ротъ если удержится, голова спасается, т. е. держи языкъ на привязи, чтобы голова была цѣла.

Вуцәлі условное настоящее-будущее отъ глагола одиночнаго значенія уціс—взять, удержать (2-е спр.); уцар 3-е лицо будущаго отъ глагола продолжит. значенія уціс—спасаться, одиночн. ірціс (§ 163).

VII. Увін ілѣараші, һæнвіліјқін вамсараші.

Ђшь пока насытисься, работой пока устанешь.

Увін повел. отъ увіс—ѣсть; ілѣараші дѣепр. пока..., отъ глагола ілѣіс—насытиться, одиночн. знач. 3-е спр.; һæнвіліјқін повел. отъ һæнвіліјқіс—работать (һæнві—работа, іқіс—дѣлать); вамсараші дѣепр. пока... отъ глаг. одиночн. вамсіс (1-е спр.).

VIII. Вушін гаталі Ђаш хвалал вуѓа.

Смирная кошкой курдюкъ большой съѣтся, т. е. смирная кошка съѣдает большой кусокъ сала.

Вуѓа 3-е лицо будущаго отъ глагола продолж. уѓис (д, в),
одиночн. ірѓис (д, в).

IX. Віштал вурідалі хвалал галга Ђавуршу.

Малый топоромъ большое дерево срубается, т. е. малый топоръ срубаетъ большое дерево.

Ђавуршу 3-е лицо будущ. отъ глаг. продолж. Ђавуршіс (муж. Ђаршіс), один. Ђавшіс изъ Ђа и ушіс (§ 162).

X. Вукна унцуун зварі мурбіл вітіу.

Старый быкомъ борозда глубокая проводится, т. е. старый быкъ проводитъ глубокую борозду.

Унцуун твор. отъ унц (§ 14); вітіу 3-е лицо будущаго отъ глагола продолжит. страдат. ітііс (д, в), одиночн. ітаіс (д, в) § 149.

XI. зав даќал даќāлі, даѣніи хвалал Ђавіур.

Дождь много если сдѣляется, сырость большая проникаетъ, т. е. послѣ сильнаго дождя, очень сыро становится.

Даќāлі 3-е лицо условнаго настояще-будущаго отъ глагола wаќіс (§ 141); Ђавіур 3-е лицо будущаго отъ глаг. продолж. Ђај'іс, Ђадііс, Ђавііс, одиночн. Ђаіс, Ђадаіс, Ђаваіс.

XII. Ѐинђā даќі аравіар, вајна муфлѣ дів

Кинжала рана здорово дѣляется, дурной рта слово арађвіар.

здравымъ не дѣляется, т. е. рана отъ кинжала излѣчается, а сказанное злостьючнымъ не поправляется.

Ѐинђā род. отъ кинђал, муфлѣ род. отъ муфлі (§ 15); аравіар (§ 100); арађвіар отрицательная форма.

XIII. Лазла Ђақлу ађвіар, Ђаќала қімі ађвіар.

Раба разсудокъ не бываетъ, лягушки хвостъ не бываетъ, т. е. у раба нѣтъ разсудка, у лягушки нѣтъ хвоста. Говорится о человѣкѣ низкаго происхожденія, но заносчивомъ.

XIV. Гушііс цаѣ мавітуѣад, ѣушіра цаѣлканну.

Голодному хлѣбъ не давай, тебя и кусать будетъ такъ-какъ, т. е. дашь хлѣбъ голодному, онъ тебя же укуситъ.

Гушііс дат. пад. отъ гушіл (§ 38); мавітуѣад запретительное отъ глагола ітуііс вм. ітлуііс (§§ 155 и 161); цаѣлканн 3-е лицо буд. отъ глагола продолж. значенія цаѣлкііс; ну (§ 191).

XV. Талкаіс шінцана уцѣлла міѣ вірар,

Князю на мельницу хотя бы пошелъ пирь дѣляется, ѣамѣаліс міѣліші вуцѣлла діх вірар.
ослу на пирь хотя бы пошелъ въюкъ дѣляется, т. е. для князя, хотя бы онъ пришелъ на мельницу, приготовить пирь, а для осла, хотя бы онъ пришелъ на пирь, приготовить въюкъ.

Шінцана— на мельницу (§ 31); уцѣлла и вуцѣлла 3-е лицо условнаго допускаемаго отъ глагола уцѣс (§ 156); міѣліші мѣстная форма отъ міѣ (§ 173).

XVI. Царгва гіѣва авіцāлі, цуінт, ѣававі-

Паршивый козленокъ если воспитается, губа будетъ цу, цур'а дурѣвѣ ајцāлі, віцліші похір'ур.
маслиться, сирота ребенокъ если воспитается, на голову будетъ гадить, т. е. выкорми хоть паршиваго козленка, будетъ тебѣ отрада, а воспитай сироту, то нагадитъ онъ тебѣ на голову.

Авіцāлі и ајцāлі 3-е лицо условнаго настояще будущаго отъ глагола ајціс, ад(в)іціс 1-е спр.; ѣававіцу 3-е л. будущаго отъ продолж. ѣававіціс; похір'ур 3-е лицо будущаго отъ глагола продолжительнаго похір'іс, одиночное значеніе пох'ііс, 2 спр. (§ 162 прим.).

XVII. Вак мур'ілі мајруд халцліс, цуѣерт, ѣај'уріну;

Много сладко не дѣлайся людямъ, глотокъ доходить вак цуццулі мајруд, туј'уріну.
будутъ такъ-какъ; много горько не дѣлайся, выплевывать будутъ такъ-какъ, т. е. не будь людямъ очень сладокъ,—проглотятъ; не будь имъ очень горекъ,—выплюнутъ.

Мајруд (§ 114); һај'урі 3-е лицо будучаго-страдат. отъ глагола һај'ис—доходить, продолж. (§ 142); одиночное значеніе һаіс (һаваіс) дойти; туј'урі та же форма отъ глагола продолжительно-страдательнаго туј'іс—плевать, одиночное значеніе туwæіс—плюнуть.

XVIII. Ѓіла һала һараф'ілі, діw мавуруд, муцур-
Назадъ впередъ не взглянувъ, слово не говори, стѣ-
тесра ліwі дірарну.

намъ и]уши бывають такъ-какъ, т. е. говоря, посматривай во всѣ стороны, потому что и у стѣнъ бывають уши.

Ѓараф'ілі отрицательная форма дѣепр. прошедш. глагола одиночн. һар'іс—взглянуть; мавуруд запретительное отъ глагола вуріс (§ 152).

XIX. Wajzawwa lāhalī, һwамру һірѣа афдірар,
Трусъ хотя сдѣлался, жизнь долгая не дѣлается,
qırqır lāhalī, даwлашiw афдірар.
скупъ хотя сдѣлался, богатъ не дѣлается, т. е. трусость жизни не продлитъ, а скупость не обогатитъ.

Ѓаһаллі (§ 90, д).

XX. зав шірһадірхуларһі, warһі шимаһајкуд.
Дождь послѣ того какъ прошелъ, буря не надѣвай.

Шірһадірхуларһі дѣепр. *послѣ того какъ...* отъ глагола одиночнаго значенія шірһадірхwіс (шiw һерхwіс муж. шивһавірхwіс средн.), шiw (р, в), һа, ірхwіс (д, в) § 162; шимаһајкуд запрет. отъ глагола продолж. шіһајкіс—надѣвать, глаг. одиночн. шіһæкіс—надѣтъ.

XXI. Wajzawzalla urһnīshw, æfzawzalla wıwқа æf-
Труса и чѣмъ цѣлость, храбраго и смерть хо-
навірар.
роша бываетъ, т. е. смерть храбраго лучше невредимости труса.

Wajzawzalla wм. wajzawzallara, то же æfzawzalla.

XXII. Ца варбі варбізуна, ца варбі кwæнізуна
Одинъ день какъ солнце, одинъ день какъ ненастіе
сај һіш.

есть онъ, т. е. то онъ какъ солнце, то какъ ненастіе; говорится о
человѣкѣ непостояннаго нрава.

Варбізуна, кwæнізуна падежи уподобляюціе (§ 21).

XXIII. Діла ламус вуараші, ламус агwалла віқ
Моя честь пока пропадетъ, честь не сущаго голова
вуав.

пусть пропадетъ, т. е. пускай лучше пропадетъ голова безчестнаго
человѣка, чѣмъ моя честь.

Вуараші дѣепр. *пока...*, вуав 3-е лицо буд. допуск.,
отъ глагола одиночнаго значенія уіс (д, в), 3-е спр.; агwал-
ла род. пад. причастія настоящаго агваріл (агвар) отъ гла-
гола продолжительнаго агwіс—не быть (§ 71).

XXIV. Wајназwавзаліші булдуѣ шівілhwāлі, адаан
На трусѣ служба если прикажется, отцомъ
абвурісіл һақлу һівуру.

не говоримое совѣтъ научится, т. е. если возложитъ порученіе на
труса, то онъ дастъ такой совѣтъ, какой и отцу въ голову не при-
детъ. Говорится о человѣкѣ, который изъ трусости старается отдѣ-
латься отъ опаснаго порученія подъ разными благовидными предло-
гами.

Шівілhwāлі 3-е лицо условн. наст. буд. отъ глагола
шивілhwіс, шілhwіс, шіділhwіс 3-е спр. приказать; һівуру 3-е
лицо будущаго отъ глагола продолж. страдат. һівуріс (һіw-
ріс, һірдуріс).

XXV. Дуђрумлізір маһа абрурђаніла, һівілі шанг
Лѣтомъ мозгъ некипящаго, зимою котель
абрурђар.

не будетъ кипѣть, т. е. у кого мозгъ не кипитъ лѣтомъ, у того
котель не будетъ кипѣть зимою; кто ни о чемъ не заботится лѣ-
томъ, тому нечего ѣсть будетъ зимою.

Афірурѣяніла род. пад. отрицат. причастія **настоящ.**
рурѣяні отъ глагола рурѣіс; рурѣяр 3-е лицо **будущаго.**

XXVI. Қуарѣаліші мішулі тѣѣмі **набадатāлі,** **ѣбіал-**
На одѣяло сходно ноги если протянутся, хо-
вірар.

рошо будетъ, т. е. хорошо, если кто протягиваетъ ноги, сообража-
ясь съ длиною одѣяла.

Набадатāлі 3-е л. условн. наст.-буд. отъ одиночнаго
набадатіс, **набāтіс,** **набаватіс** 1-е спр., продолж. **набалтіс,**
набад(в)алтіс.

XXVII. Суѣулліс дугіра ца **фіріра.**

Слѣпому ночь и одно полдень и, т. е. слѣпому все
равно, что ночь, что день.

Суѣулліс дат. пад. отъ суѣур.

XXVIII. **Ѓақлі** **ѣбіназѣавзалі** шуллізірад шін елта.

Вѣрно храбрецомъ изъ скалы вода добудетъ,
т. е. настоящій храбрець изъ скалы воду добудетъ.

Шуллізірад отъ шурі—скала (§ 28); елта 3-е ли-
цо буд. отъ продолж. елтіс, аділтіс, авілтіс, одиночн. ајтіс,
адітіс, авітіс.

Васни.

I.

Ѓамѣара **валліра.**

Осель и верблюдь и.

Ца **ѣамѣара** **валліра** **білтаті** ца **аѣлаклішір** **дуулі**
Одинъ осель и верблюдь и тощіе одна на степи живя
сарі, **фірѣділі** сарі **қуелла.** **Ѓамѣа** **віқулі** саві: нуні **далајіс**
суть, **пожирнѣвъ** суть оба. Осель говоря есть: мною **спѣтъ**
іштѣі **вақілі** саві. **Валлі** **віқулі** саві: **Аллаһ** **ваханалі,**
желаніе **пришедъ** есть. **Верблюдь** **говоря** есть: **Богъ** **причиною,**

ца валаһ лівѣкѣдну, муґлі вуца. Пѣраґілі,
одно несчасіе приведешъ такъ-какъ, ротъ удержи. Не взглянувъ,
далаґілі саві ґамґали. Ваґілі, цаваґи ваґріґуна, дуґілі ґвелла,
заґвѣвъ естъ осломъ. Пришедъ, нѣкіе кушцами, схватясь оба,
духві шіґадіґілі сарі. Памґа вамсулі саві хуніґанав; діґра
вьюки наложась суть. Осель уставъ естъ дорогою; вьюкъ и
савіра шіґавіґілі саві валліліші. Ца ґаґал мусанів
самъ и наложась суть на верблюда. Одно скалистое на мѣстѣ
валлі віґулі саві: діла ділк дѣґіс іштѣґи ваґілі саві.
верблюдь говоря естъ: моя пляска сдѣлать желаніе пришедъ естъ.
Аллаґ ваґанадан, мадіґуд, ну увѣґ вірґусну.
Богъ ради, не дѣлай, я внизъ буду попадать такъ-какъ.
Пѣраґілі, ділк дѣґілі саві валлілі; увѣґ віґілі
Не взглянувъ, пляска сдѣлавшись естъ верблюдомъ; внизъ понавъ
ґамґа віґілі саві.
осель умеревъ естъ.

Русскій переводъ.

Осель и верблюдь.

Тощіе осель и верблюдь, живя въ степи, оба разжирѣли. Сказалъ осель: пришла мнѣ охота запѣть. Верблюдь отвѣтилъ ему: ради Бога, не разжимай рта, не то навлечешь бѣду. Не посмотрѣвъ на то, осель заревѣлъ. Пришли тутъ какіе-то купцы, схватили обоихъ и наложили на нихъ вьюки. Дорогою осель усталъ, тогда и вьюкъ его и самого его положили на верблюда. Дойдя до скалистаго мѣста, верблюдь сказалъ: пришла мнѣ охота проплясать. Ради Бога, не пляши, не то упаду я. Не посмотрѣвъ на то, верблюдь заплясалъ; осель полетѣлъ внизъ и убится до смерти.

Памґара валліра (§ 191).—Пілтаті множ. число отъ прилагат. пілтал (§ 38).—Дуулі дѣепр. наст. отъ

глагола продолжит. уіс (д, в) жить, находится.—ĴірĴділі (§ 90).—Віқулі дѣепр. наст. отъ глагола продолжительно. іқwіс (§ 152).

Ваһаналі твор. пад. отъ ваһана; далѣ форма ваһана дан повидимому заимствована изъ тюрскаго.—Ліwqækæд буд. залога понудит. (§ 164) отъ глагола ліwqæс (§ 157) приходитъ, ліwqækæс—приводитъ.—Вуца повел. отъ глагола одиночнаго страдат. уціс 1-го спр. (§ 147).—Вазріғуна твор. множ. отъ именит. единств. вазріған.—Шіһадіһілі дѣепр. прош. отъ глагола одиночнаго шіһадіһіс, шіһажіһіс муж., шіһавіһіс (ші, һа, іһіс), продолж. шіһерһіс, шіһад(в)ірһіс.—Вамсуллі дѣепр. прош. отъ вамсіс 1-е спр., продолж. умсіс.—Пуніһанав—внутри дороги (§ 31), дорогой.—Савіра (§ 46).—Мусанів (§ 31).—Мадіқуд запретит. отъ іқіс (§ 114).—Вірһус буд. отъ прод. ірһіс, 3-е лицо буд. ірһур; казалось-бы, что слѣдовало здѣсь употребить форму одиночнаго глагола іһіс.—Віһілі дѣепр. прош. отъ іһіс (д, в).—Вівқілі дѣепр. прошедш. отъ одиночнаго івқіс (д, в); продолж. увқіс (д, в), буд. увқус, 3-е увқар.

II.

Сінкара віґра гурдара.
Медвѣдь и волкъ и лисица и.

Сінкара віґра гурдара һалмаз ділі сарі.
Медвѣдь и волкъ и лисица и товарищъ сдѣлавшись суть.
Хвалал дубѣ вәқілі, гүшділі сарі. Сінка һуш-
Большой снѣгъ сдѣлавшись, проголодавшись суть. Медвѣдь гни-
ра вуґіс арвіqwәј саві, гурда віқулі саві віґлізі:
лушками кормиться уйдя есть, лисица сказавъ есть волку:
ваші, сінка вуґаһә. Віґ віқулі саві гурдалізі: һіл діw
ступай, медвѣдь съѣдимъ. Волкъ сказавъ есть лисицѣ: это слово

арґәлі, нуша ґвелла дуґара сінкалі. Гурда віґу-
 если услышитса, мы оба съѣдимса медвѣдемь. Лисица ска-
 лі саві: нуні івта віґадлі, вірґалі вуґаґіа;
 завь есть: мною сказанными если будешь дѣлать, обманувь съѣдимь;
 һу вівґівл'оан һавісін, шіґзі лаґваґарілі міґірві. Һавісуґ
 ты какь умершій ложись, въ воду если бросимь оживись. Легши
 саві віґ. Ваґілі, сінкалі һар'ілі саві, віґ вівґілі.
 есть волкь. Придя, медвѣдемь взглянувшись есть, волкь умерши.
 Вісулі саві сінка, нушла яґһна һалмаґ вівґілі віґулі.
 Заплакавь есть медвѣд, нашъ добрый другъ умерши сказавь.
 Гурда віґулі саві сінкалізі: мавісуд һу, нуні вівґівл міґір
 Лисица сказавь есть медвѣдо: не плачь ты, мною умершій живой
 віґуті шін даласну. Арвухілі саві віґ ґвілелла,
 дѣлающая вода знается такь-какь. Унесясь есть волкь обоими,
 шіґзі лаґваґілі саві, міґір влі саві. Гурда віґулі
 въ воду бросившись есть, живой сдѣлавшись есть. Лисица сказавь
 саві сінкалізі: һу вірґіс вуінґва, һуд нушаан ґанушура
 есть медвѣдо: ты съѣсть позвол-ка, тебѣ нами двадцать пять
 шам луґаґһану Һівһні, һура һішді шіґзі лаґва-
 овца будемь давать такь-какь осенью, и ты эта въ воду бывь
 қілі міґір віґуріну Разівілі саві сінка, вірґуґ
 брошень живой сдѣлаемь такь-какь. Согласясь есть медвѣд, съѣв-
 саві гурдаліра віґліра.
 шись есть лисицей и волкомь и.

Русский переводъ.

Медвѣд, волкь и лисица.

Медвѣд, волкь и лисица жили вмѣстѣ. Когда выпалъ
 глубокой снѣгъ, то они проголодались. Медвѣд отправился
 кормиться древесными гнилушками, а лисица сказала волку:
 давай-ка съѣдимъ медвѣдя. Волкь отвѣтилъ: если только мед-
 вѣдъ услышитъ то, что ты сказала, то съѣсть насъ обонхъ.

Лисица сказала: если только ты будешь поступать по сказанному мною, то мы обманем медвѣдя и съѣдимъ его; ты теперь ложись, какъ-бы мертвый, а когда кинемъ тебя въ воду, то притворись ожившимъ. Легъ волкъ. Медвѣдь возвратясь, увидѣлъ, что волкъ умеръ. Заплакалъ медвѣдь и сказалъ: нашъ добрый другъ умеръ. Лисица сказала медвѣдю: не плачь, мнѣ известна вода, которая оживляетъ мертвого. Вдвоемъ унесли они волка, бросили въ воду, и онъ ожилъ. Лисица сказала медвѣдю: позволь себя съѣсть, за то мы осенью дадимъ тебѣ двадцать пять овецъ, а когда бросимъ тебя въ эту воду, то и ты оживешь. Медвѣдь согласился, и лисица съ волкомъ съѣли его.

Ѓушра твор. множ. отъ ѣаш.—Вуѣис (д) ѣсть, буд. уѣас, 3-е лицо уѣар (уѣа); одиночн. знач. ірѣис (д, в) 3 спр.—Арвіқwæј дѣепр. прошедш. отъ глагола арвудæс—пойти (§ 156).—Ваши повел. отъ глагола вапис (w, д) ходить, вм. вашин; здѣсь въ значеніи ну-ка, дай-ка.—Вуѣаѣа буд. отъ уѣис.—Арзѣали 3 л. условнаго настояще-будущаго отъ глагола одиночн. значенія арзис—услышать, 2-е спр.; продолж. ірзис, буд. ірзус, 3 л. ірзу.—Дуѣара буд. отъ уѣис (§ 142).—Івта твор. множ. отъ івил, прич. прош. глагола іе (§ 150).—Віқадлі, 2-е лицо условнаго настояще-будущаго отъ іқис (§ 142).—Івта віқадлі (§ 140).—Вірѣали дѣепр. прош. отъ глагола одиночн. знач. ірѣас (д, в) обмануть (§ 144); продолж. есть также ірѣас, дѣепр. прош. ірѣвали (§ 158).—Ѓавісін повел. отъ глагола одиночн. ѣавісис (д), муж. ѣајсис, 3-е спр., продолж. ѣелсис, (ѣад(в)ілсис), буд. ѣелсас, 3-е лицо ѣелсан.—Лајвақарілі (§ 141) условн. настояще-будущ. отъ глагола одиночнаго значенія лајвақис (w, д), 2-е спр.; продолж. лајвіқис, буд. лајвіқус, 3-е л. лајвіқу.—Міѣірві—сдѣлайся живъ, оживи (§ 91), міѣір—въ-живъ.—Вісулі дѣепр. прош. отъ глагола продолж. ісис (д, в), буд. ісус, 3-е лицо ісур.—

Ві́дүті множ. прич. вѣроятнаго ві́дүл отъ і́діс, множ. число, потому что относится къ шін (§ 9).—Далас буд. отъ глаг. продолж. даліс (w, v), одиночн. wahіс (д, в).—Арвухілі дѣспр. прош. глагола одиночн. арухіс, арв(д)ухіс; продолж. аріхіс арв(д)іхіс, буд. аріхус, 3-е лицо аріхур.—Вуінгwa пов. съ присоединеніемъ гwa, отъ уіс—жить, оставаться; здѣсь въ значеніи: позволять.—Лу́га һа́ будущее отъ лу́іс.

III.

Гурдара қунқра.

Лисица и журавль и.

Гурдара қунқра һалмаз ділі сарі. Қу́илалла
Лисица и журавль и товарищъ сдѣлавшись суть. Обоихъ
ҺавҺавал дурҺвә лілі сарі. Ца варҺі қунқ һа́јір
по три ребенокъ находясь суть. Одинъ день журавль охота
арвіқwәнҺілі, гурдалі қунқла ца дурҺвә һавушілі
въ то время какъ пошелъ, лисицей журавля одно дитя убившись
саві. Қунқ лівқwәҺілі, гурда һала віқwәј
есть. Журавль въ то время какъ приходилъ, лисица впередъ пойдя
саві, вісулі. Сіс вісуллә һу? Віқулі саві қунқ. Гурда ві-
есть, плача. Чему плачешь ты? Сказавъ есть журавль. Лисица ска-
қулі саві: нушіла әһназуна дурҺвә вівқілі саві. Қунқ ві-
завъ есть: нашъ наилучшій ребенокъ умеревъ есть. Журавль ска-
қулі саві: ділаw, һулаw? Һулара ділара діқар діқулліw
завъ есть: мой-ли, твой-ли? Твой и мой и особый дѣлается-ли
Һуні? Віқулі саві гурда; kwәв һіркәтәла ца саві. Әһна
тобою? Сказавъ есть лисица; шея длинныхъ одинъ есть. Хорошо
саві, віқулі саві қунқ. Ца һумаҺла дубнар һавалла һаду-
есть, сказавъ есть журавль. Одна недѣли внутри всѣ три убив-
шілі сарі гурдалі. Ваһуллі саві қунқлі, гурдала һәнкі
шись суть лисицей. Узнавшись есть журавлемъ, лисицы работа

саві. Дæw вæқілі саві қунқлі гурдалічу. Діла сен суцая. Тяжба сдѣлавшись есть журавлемъ къ лисицѣ. Мои зачѣмъ дівқівā, Пула цалла сен афвівқівā; ваші Аллахлічу бар-умерли, твой и одинъ зачѣмъ не умеръ; ступай къ Богу спро-ваіс. Гурда віқулі саві: діла дублувѣгу Пулаоан. Мурда сить. Лисица сказавъ есть: мои крылья нѣтъ твои какъ. Верхомъ ватулли саві қунқлі бақаліші, арвубілі саві һавāліші аклі. оставивъ есть журавлемъ на спину, унеса есть на небо высоко. Увæф вупілі саві гурда. Қунқ віқулі саві: сівіллѣ, Внизъ пустившись есть лисица. Журавль сказавшись есть: что сдѣ-сівіллѣ? Гурда віқулі саві: дуріс дүһві лір-лалось, что сдѣлалось? Лисица сказавшись есть: сказать слова хотя гwa, тащвзіс мусāгу. Вівқілі саві гурда варг есть, остановиться мѣста нѣтъ. Умеревъ есть лисица внутренность вірділі гванзалішів. разорвавшись на землѣ.

Русский переводъ.

Лисица и журавль жили вмѣстѣ, у обоихъ было по три дѣтеныша. Однажды, въ то время, какъ журавль ушелъ на охоту, лисица убила одного изъ дѣтенышей журавля. Когда журавль возвращался, лисица вышла къ нему на встрѣчу со слезами. О чемъ плачешь ты? Спросилъ ее журавль.—Лучшее изъ нашихъ дѣтей умерло.—Какое дитя, мое или твое?—Раз-вѣ ты отличаешь своихъ дѣтей отъ моихъ? Сказала лисица: умерло одно изъ тѣхъ, у которыхъ длинная шея.—Хорошо, сказалъ журавль. Въ продолженіи недѣли лисица убила всѣхъ трехъ. Журавль узналъ, что это дѣло лисицы. Началь онъ съ нею тяжбу. Отчего умерли мои дѣти, а изъ твоихъ ни одно не умерло? Иди къ Богу и спроси его о томъ.—Лисица от-вѣтила: у меня нѣтъ крыльевъ, какъ у тебя. Посадилъ ее журавль къ себѣ на спину и понесся высоко къ небу. Потомъ

пустилъ ее внизъ, говоря: что съ тобою, что съ тобою? Лисица отвѣтила: есть мнѣ что сказать тебѣ, да негдѣ остано- виться. Расшиблась лисица до смерти, ударившись о землю.

Ƙwіlалла родит. отъ Ƙwелла (§ 55).—Лілі дѣепр. наст. отъ лівра (§ 70).—Арвіqwæпбілі дѣеприч. *въ то время какъ...* отъ арвурqæс (§ 156).—Павушілі дѣеприч. прош. отъ глагола одиночн. ƒав(д)ушіс, муж. ƒавшіс, продолж. ƒаршіс, ƒав(д)уршіс, буд. ƒаршус, 3-е лицо ƒаршу.—Лівqwæбілі дѣепр. отъ глагола прод. лівqæс (w, д) (§ 157).—Віqwæј дѣепр. прош. отъ уqæс (д, в) (§ 156).—Æfназгу на букв. какъ хороший, здѣсь въ значеніи наилучшій (§ 41).—Ƙwæв ƒірѣатѣла—шея длинныхъ: ƒірѣатѣла род. пад. множ. числа отъ прилагательнаго ƒірѣа.—ƒумаѢла дубнар—въ продолженіи недѣли (§ 171).—Парваіс глаг. одиночн.; продолж. ƒарііс, буд. ƒаріус, 3-е лицо ƒаріу.—Дублувѣгу вм. дублуві агу, единств. дубала—крыло.—Ватулли дѣепр. прошедш. отъ одиночн. ватіс.—Арвубілі дѣепр. прошедш. отъ глагола арвубіс (д), муж. арубіс.—Вушілі дѣепр. прош. глагола одиночн. ушіс (д, в); прод. уршіс, буд. уршус, 3-е лицо уршу.—Сівіллѣ изъ сі—что?, вілі прош. упрежд. отъ іс (§ 80) и ā вопросительнаго (§ 68).—Дубві множ. отъ діw.—Варг внутренность, измѣняется по родамъ: варг, дарг.—Вірділі дѣепр. прош. отъ ірдіс (д, в); продолж. удіс, буд. удус, 3-е лицо удар.

IV.

Сулајванна іміалара.

Соломонъ и муравей и.

Сулајван ідвагли ƒар ƒаніwалла міз далулі уані Соломонъ пророкомъ каждый животнаго языкъ знаясь живущій сај. Ца варфі ƒуравара сајра арqwæбілі ца есть. Одинъ день войско и самъ и въ то время какъ шли одно

мусаніввіт, іміала віқулі саві іміулазі: Ѓуша мѣлѣкамдѣја,
черезъ мѣсто, муравей сказавъ есть муравьямъ: вы сдѣлайтесь

Сулајвā Ѓурвуна дѣлѣарану. Сулајван
осторожны, Соломона войсками истопчетесь такъ-какъ. Соломонъ
іқулі саж іміајсі: ну зулмувар аїннагва, сен іл'оај
сказавъ есть муравью: я притѣснитель не есмь вѣдь, почему такъ
віқуллѣ Ѓу? Іміала віқулі саві: шѣлѣаілі дѣлѣара, віқулла
говоришь ты? Муравей сказавъ есть: не увидясь истопчемся, говорю
ну. Сулајван іқулі саж: віқ сен хвалал савѣ Ѓула?
я. Соломонъ сказавъ есть: голова отчего большая есть твоя?
Ѓақлу шівбілі, віқулі саві.
Умъ въ то время какъ есть на ней, сказавъ есть.

Русскій переводъ.

Пророкъ Соломонъ, при жизни своей, зналъ языкъ всякаго животнаго. Однажды, въ то время, какъ онъ проходилъ съ войскомъ черезъ нѣкоторое мѣсто, муравей сказалъ муравьямъ: остерегайтесь, не то войско Соломона васъ истопчетъ. Соломонъ свазалъ муравью: я никого не притѣсняю, зачѣмъ ты говоришь это? Муравей отвѣтилъ: я сказалъ потому, что насъ не видно и насъ затопчутъ. Соломонъ спросилъ: отчего у тебя голова велика? Потому, что въ ней умъ есть, отвѣтилъ муравей.

Сулајванна в.м. сулајванра (§ 4).—У ані прич. наст. отъ глагола продолж. уіс (д, в) жить, буд. уус, 3-е л. уар. —Арқwѣбілі дѣепр. отъ глагола продолж. арқас (§ 157). —Мѣлѣкамдѣја повел. отъ мѣлѣкаміс—сдѣлаться осторожнымъ (§ 91).—Дѣлѣара буд. отъ глагола продолж. wѣлѣіс (д, в), буд. wѣлѣас, 3-е л. wѣлѣа; одиночн. глаголь wѣлѣіс (д, в) 3-е спр.—Шѣлѣаілі дѣепр. прош. отрицат. отъ глагола шіwаіс (д, в), ші, аї, даілі; глаголь продолжит. шіїіс,

буд. ші'ус, 3-е л. ші'у.—Шівбілі дѣепр. отъ шівра—нахожусь на.... (§ 75).

Анекдоты.

Будкранна фамбара.
Цудакарець и осель и.

Ца будкрā фамба увѣѣ вѣілі, вѣқілі саві шум-
Одинъ цудакарца осель внизъ понавъ, умеревъ есть со ска-
лішівѣад. Пуја, іқулі, халқ вузавақілі саві. Сівіліе
лы внизъ. Ай, ай, говоря, народъ сбѣжавшись есть. Что случилось
буд, сі валан вақіле? Вѣқулі саві. Дѣла фамба вѣқілі
тебѣ, что несчастіе пришло? Сказавъ суть. Мой осель умеревъ
саві, ішѣад увѣѣ вѣілі, іхкув вѣқів; фушаан вутѣа-
есть, отсюда внизъ внизъ понавъ, внизу умеръ; вами откуда
дрѣ, сірѣ, діқулі, фінжіті'қура, ілі,
внизъ было, что было, говоря, безпокойнымъ дѣлаться буду, сказавъ,
ну қві'најс, ханафа шівајя.
я во второй разъ, теперь взгляните.

Русскій переводъ.

Цудакарець и осель.

У цудакарца осель, упавъ, разбился до смерти внизу скалы. Гей! гей! началъ кричать цудакарець. Народъ сбѣжался на крикъ. „Что съ тобой случилось, какая бѣда?“ спрашивали его.—Мой осель погибъ; упавъ отсюда, онъ тамъ разбился до смерти внизу. Вы мнѣ надоѣли бы, заставивъ меня пересказывать, откуда онъ упалъ и какъ все случилось, а теперь сами можете все увидѣть.

Шуллішівѣад—со скалы внизъ, мѣстная форма (§ 173)
отъ шурі, твор. шуллі вм. шурілі.—Сівіліе—что случив-

шись, изъ сі, вѣлі дѣспр. прош. (§ 90) и ā вопрос. (§ 68).
 Кутѣадрѣ—кутѣадрі (§ 122) и ā; кутѣад—откуда внизъ
 (§ 188), т. е. откуда онъ упаль?—Сірѣсі (§ 49), рі и а.
 Ъинжітіј' qура вмѣсто Ъинжіті іqура.

Малла Насрадин.
 Мулла Насрадинъ.

Г.

Малла Насрадин сунна арѣаі арqwæл, цаваѣ
 Мулла Насрадинъ свое путешествомъ идущій, нѣкоторые
 ѣwæв уқанті варгілі хуніѣанав, „салам ѣалајкум, вара-
 могила копающіе найдя на дорогѣ, «миръ съ вами, благослове-
 кат вѣав“, іqулі саж. ѣwæв уѣуті һимвуілі
 ніе да достанется», сказавъ есть. Могила копающіе разсердившись
 савіну, хадѣаілі цалі qага, цалі гага, пѣквіqулі
 суть такъ, схвативъ однимъ лопата, однимъ кирка, колотивъ
 ітілі саж малла Насрадин. Малла Насрадин урqукујну,
 побивъ есть мулла Насрадинъ. Мулла Насрадинъ испугавшись такъ-
 барваілі саж: нуні һушім вѣаівил сі лівā, діші
 какъ, спросивъ есть: мною вамъ сдѣланное что есть, на меня
 сі ваһанадан пѣкдіqулā һуша? ѣwав уѣуті віqулі
 какая по причинѣ колотите вы? Могила копающіе сказавъ
 саві: нушоан цугвіѣвтазі вѣѣві һалāдуцілі, пāтіѣае віqа-
 суть: какъ мы встрѣтившимся руки поднявъ, за упокой дѣлаю-
 ні вірар.
 щееся бываетъ.

Русскій переводъ.

Мулла Насрадинъ, путешествуя, встрѣтилъ дорогою нѣ-
 сколько людей, копавшихъ могилу. „Миръ съ вами, благо-
 словеніе да дастся вамъ“, сказалъ онъ имъ. Копавшіе моги-

лу, разсердьясь, схватили, вто лопату, вто кирку, и приболотили муллу Насрадина. Послѣдній, испугавшись, спросилъ: „что я вамъ сдѣлалъ, за что вы меня колотите?“ Копавшіе моглиу отвѣтили: „встрѣтивъ насъ, слѣдуетъ поднять руки и прочитать за упокой“.

Арѣаіі арсвѣа, арѣа—путешествіе, арсвѣа прич. вѣроятн. отъ арсвѣа—уходитъ, арѣаіі арсвѣа—путешествіемъ уходитъ, путешествовать.—Уѣанті множ. прич. наст. отъ глагола продолж. уѣис, буд. уѣус, 3-е л. уѣу; одиночн. знач. урѣис (д, в) 2-е спр.—Варѣілі дѣспр. прош. отъ глагола одиночн. варѣис (д, в) найти, продолж. знач. урѣис (д, в), буд. урѣус, 3-е лицо урѣу.—Віѣав 3-е л. буд. допуск. отъ глагола одиночн. іѣис (д, в) 2-е спр., продолж. форма ірѣис, буд. ірѣус, 3-е л. ірѣу.—Уѣути множ. отъ прич. вѣроятн. уѣул глагола уѣис.—Німвуѣілі дѣспр. прош. отъ німуѣис (д, в), прод. німурѣис (д, в), буд. німурѣус, 3-е л. німурѣар. Хапдѣілі изъ хап и дѣілі дѣспр. прош. отъ вѣіс (д, в).—Пѣквіѣулі дѣспр. отъ пѣквіѣис—колотить (§ 153). Ітілі дѣспр. прош. отъ ітіс (д, в), глаг. одиночн.; продолжительное *бить* выраж. также черезъ ітіс (не мѣн.), будущ. ітус, 3-е л. іту. Пѣквіѣулі ітілі сѣ—колотивъ, побили.—Урѣуѣуј дѣспр. прош. отъ глагола одиночнаго урѣуѣис, урѣ(в)уѣис, продолж. урѣулѣис, урѣ(в)улѣис.—Цугіѣіѣіѣтазі мѣстн. форма множ. числа отъ причастія прошедш. цугіѣіѣіѣ глагола одиночн. цугіѣіс, продолж. цугірѣис.—Налѣдуцілі дѣспр. прош. глагола одиночн. халѣдуціс (в), муж. халавѣис; прод. халарціс, халѣд(в)урціс, буд. халарцус, 3-е л. халарцу.

II.

Ніл вуріѣіѣ ѣаѣлу кумаѣартіѣа ілі, ватіѣілі сѣј
 Это сказанное умѣ не забуду сказавъ, пойдѣ естѣ

малла Насрадин. Пар'лі сај малла Насрадїі цаваѣ
 мулла Насрадинъ. Вагднувъ естъ мулла Насрадиномъ нѣскольео
 адам'улі лів, іқвар, діквәелі дәмдәдра, савіра хвалал
 люди суть, моль, ударяя барабанъ зурна и, сами и великое
 білілічу вулқулі. Малла Насрадїі, ітаілі мїбілішів-
 сь веселіемъ пляша. Мулла Насрадиномъ, дойдя свадьбѣ на до
 тачу, нәкві һаләдуцілі, пәтїһә ілі сај. Тујлі-
 находившихся, руки поднявъ, за упокой сказаъ естъ. На пи-
 шівті, ітілі мулла Насрадинна, савіра віқулі
 ру находившіеся, отколотивъ мулла Насрадинъ и, сами и сказаъ
 саві: Ёурумсаѣ, шебвіулїв, талкә дурбївә кајші һалтулі,
 суть: бездѣльникъ, не видишь ли, князя сынъ на домъ сажая,
 мїѣ савлі? Пішауна мусанїв қақа шалқу вуцілі,
 свадьба будучи? Подобное вмѣстѣ шапка подъ мышку взявъ,
 тәсіқулі улкані вірар:
 прыгая пляшущїй биваетъ.

Русскїй переводъ.

Сказанное мнѣ наставленіе буду я помнїть, сказаъ мул-
 ла Насрадинъ и пошелъ далѣе. Увидѣлъ онъ нѣскольео лю-
 дей, которые съ великимъ веселіемъ плясали, ударяя въ ба-
 рабанъ и играя на зурнѣ. Мулла Насрадинъ, дойдя до этихъ
 людей, находившихся на свадьбѣ, поднялъ руки и прочиталъ
 за упокой. Люди, находившіеся на свадебномъ пиру, отколо-
 тили муллу Насрадина и сказали ему: „бездѣльникъ, развѣ
 ты не видишь, что княжескїй сынъ женится и здѣсь свадь-
 ба? При такомъ случаѣ, слѣдуетъ взявъ шапку подъ мышку,
 прыгать и плясать.

Вурївїл прич. прош. отъ глагола одиночн. урїс (д, в)
 2-е спряж. продолж. естъ таяже урїс (д, в), буд' урус, 3-е
 лицо уру.—Кума һартїша зависимое отъ условїя отрица-

тельное глагола одиночнаго кумартіс, 1-е спр. забыть; продолж. форма кумуртіс, буд. кумуртус, 3-е лицо кумурту.— Watihili дѣепр. прош. отъ глагола watihic, датдihic, watihic; продолж. форма watirhic, буд. watirhus, 3-е л. watirhur.— Ikwār 3-е л. будущаго отъ ikwic (§ 152), говорится, моль: вставка, безъ которой можно бы было и обойтись.— Dikwæli дѣепр. наст. отъ продолж. ikæc (д, в), буд. ikwæc, 3-е л. ikwæ (§ 158); одиночное значеніе wækæc (д, в), дѣепр. прош. wækæli.— Дæмдæд—зурна съ барабаномъ, дæм—барабанъ.— Вулкули дѣепр. наст. отъ улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан.— Итаілі дѣепр. прош. отъ одиночнаго itaic (д, в), продолж. itiic (д, в), буд. itiuc, 3-е лицо itiur.— Міѣлішівтачу мѣстная форма множ. числа отъ міѣлішівіл—находящійся на свадьбѣ.— Кајші балтулі—на домъ сажая, т. е. беретъ въ домъ жену; балтіс, һад(в)алтіс сажать, буд. балтас, 3-е л. балта; одиночное значеніе һатіс, һад(в)атіс 1-е спр. посадить.— Тæсіқулі дѣепр. наст. отъ тæсіқwіс—прыгать (§ 153).

III.

Малла Насрадин, æйна сави ілі, watihili саж. Рахлі
 Мулла Насрадинъ, хорошо есть сказавъ, пойдя есть. Вдругъ
 хавар агулі, малла Насрадиј ца һајірқæна шіwаі-
 извѣстіе не будучи, мулла Насрадиномъ одинъ охотникъ увидѣв-
 лі саж, һваріліс іwhic лішан ајсулі. Малла Насрадин
 шисъ есть, зайцу выстрѣлить цѣль беря. Мулла Насрадинъ
 һил һæјзіw, шалқу вуцілі қацара сажра тæсіқулі
 это въ состоянни, подмышку взявъ шапка и самъ и прыгая
 улкіс һајілі сажну, һварі һавукукуј саж.
 плясать начавъ есть такъ-какъ, заяць заставивъ убѣжать есть.
 Һајірқæна һимугіліну, курсіқулі тупангли ітілі
 Охотникъ разсердившись такъ-какъ, коля ружьемъ поколо-

сај. Сі вѣділі вігуллѣ? Іцулі сај малла Насрадин.
 тивъ есть. Что сдѣлавъ желашь? Сказавъ есть мулла Насрадинъ.
 Пішгуна мусаніу цапара шивѣасілі, бурѣ, ѣваѣрајрулі,
 Подобное въ мѣстѣ шапка и снявъ, ты и, наклоняясь и,
 акра, вашиу, іцулі сај ѣајіраѣна.
 вверхъ и, ходи, сказавъ есть охотникъ.

Русскій переводъ.

Мулла Насрадинъ, сказавъ хорошо, пошелъ далѣе. Вдругъ,
 неожиданно, мулла Насрадинъ увидѣлъ охотника, который
 цѣвлялся въ зайца. При этомъ случаѣ, мулла Насрадинъ,
 взявъ шапку подъ мышку, началъ плясать, сканать и заста-
 вилъ убѣжать зайца. Охотникъ, разсердясь, далъ нѣсколько
 пинковъ ружьемъ муллѣ Насрадину. „Что-же хочешь ты,
 чтобы я сдѣлалъ?“, спросилъ его мулла Насрадинъ. „При
 такомъ случаѣ слѣдуетъ, снявъ шапку, то наклоняясь, то
 приподнимаясь, ходить“, сказалъ охотникъ.

Іwhіс глаголъ одиночн. 2-го спр.; продолж. ірhwіс, буд.
 ірһус, 3-е л. ірһу.—Лішан—цѣль, знакъ, тюркское нішан,
 аварск. ішан.—Ајсулі дѣепр. наст. глаг. продолж. ајсіс, буд.
 ајсус, 3-е л. ајсу; одиночн. асіс 2-е спр.—Пѣјзіу мѣстная
 форма отъ ѣал.—Пѣјілі дѣепр. прош. отъ одиночн. ѣајіс,
 ѣад(в)ііс—начать, продолж. ѣеріс, ѣад(в)іріс.—Пѣввукукуј
 дѣепр. прош. отъ ѣавукікіс (ѣавукікіс, ѣардукікіс)—заста-
 вить убѣжать, прогнать (§ 164), залогъ помудительный глагола
 одиночн. ѣавукіс, ѣардукіс, ѣавукіс, 3-е спр. прод. ѣавулікіс,
 ѣардулікіс, ѣавулікіс.—Курсіқулі дѣепр. наст. отъ курсіқуіс
 (§ 153).—ѣваѣрајрулі акра вм. ѣваѣрајрулі акрајрулі,
 т. е. наклоняясь и поднимаясь и, дѣепр. отъ ѣваѣіріс и акіріс
 (§ 97) со вставкой союза ра (и).

IV.

Илла ђурѳејс ђађлу саві ілі ѳајвѳађілі
 И это на слѣдующій разъ умъ есть сказавъ гай сѣѳлавшись
 саж малла Насрадіј. Ца кесек ѳуні ѳкіліѳа, малла
 есть мулла Насрадиномъ. Одинъ кусочекъ дорога перейдя, мулла
 Насрадіј мазалічу ѳајѳавлі мазала вуђуні варѳілі саж.
 Насрадиномъ къ овцамъ пасясь овецъ пастухи найдя есть.
 Малла Насрадин ѳваѳрајрулі акра мазалічуѳађі
 Мулла Насрадинъ и наклоняясь вверхъ и къ овцамъ по направленію
 ватиілі вуђунѳла маза дівшікіліну, ѳіђђуѳ вуђунара
 пойдя пастуховъ овцы вспугнувъ таѳъ-каѳъ, здѣсь пастухами и
 ітілі саж. Пѳађір малла Насрадіјші сунна масхуртѳла
 поволотивъ есть. Бѣдний мулла на Насрадина свои шутокъ
 вајдішлі, аѳвађівлі валаѳ аѳѳал'уј саві.
 дурнотою, не пришедшая бѣда не оставшись есть.

Русский переводъ.

И это на слѣдующій разъ наставленіе, сказалъ мулла
 Насрадинъ и пошелъ далѣе. Пройдя нѣсколько, встрѣтилъ онъ
 овецъ, которыхъ пасли пастухи. По направленію къ нимъ
 пошелъ онъ, то наклоняясь, то приподнимаясь, и таѳъ-каѳъ
 этимъ вспугнулъ овецъ, то и тутъ пастухи его поволотили.
 Не было бѣды, которая бы не постигла бѣднаго муллы На-
 срадина за дурныя шутки его.

Илла вм. іл ра—и это.—ѳајвѳађілі—сѣѳлавъ *ай*,—
 ѳај междуметіе, употребляемое тѣмъ, который отправляется въ
 дорогу или вообще начинаетъ что-либо.—ѳкілі дѳепр. прош.
 отъ однократнаго ѳкіс—перейти, продолж. ікіс, буд. іђус, 3-е
 л. іђу.—ѳајѳавлі дѳепр. отъ одиночн. ѳајѳавіс (л), муж.
 ѳајѳајѳіс (§ 77), букв. разсыпаться и также пастись; прод.

Һаҗһаҗрис (§ 97).—Дівшікілі дъепр. отъ понудит. івшікіс (§ 164) вспугнуть, івшіс (д, в) побъжать съ испуга.—Масхуртѣла род. множ. отъ масхара—шутка.—Аһһал'уҗ дъепричастіе прошедшее отрицательное отъ һал'іс—остаться.

V.

Малла Насрадјс сі вәқіс савел шанг һаһні
 Мулла Насрадину что сдѣлать есть-ли котель надобность
 вѣһіліну, унналічу іқwәј, віха вәқілі, сәсілі саж.
 случившись такъ-какъ, къ сосѣду пойдя, дай сдѣлавъ, взявъ есть:
 Сунна һаһні әкѣвһілі, малла Насрадј унналічу
 Своя надобность когда прошель, мулла Насрадиномъ къ сосѣду
 шанг арвухілі саж ца цаһі вѣштәл шанглічу варх. Ун-
 котель отнесясъ есть одинъ еще маленькій къ котлу вмѣстѣ. Со-
 налі қwел шанг шідавһілі, һарвалі саж: һуд нуні
 сѣдомъ два котель когда увидѣлись, спросясъ есть: тебѣ мною
 ца шангәһі аһгірагwa, һуні сен нам қwел сатхадѣ?
 одинъ котель кромѣ не данъ, тобою зачѣмъ мнѣ два принесть?
 Малла Насрадин іқулі саж: Wallah, һула шанг вѣмгурну,
 Мулла Насрадинъ сказавъ есть: ей Богу, твой котель родилъ
 һула шангла дурһwә саві һіш вѣштәліл. Унна
 такъ-какъ, твой котла ребенокъ есть этотъ меньшій. Сосѣдъ
 разіһіліну, сәсілі саж қwелла шанг. Ца һәвал
 обрадовавшись такъ-какъ, взявъ есть оба котель. Одинъ три
 варһілі малла Насрадј һурра віха вәқілі, шанг сәсілі
 днемъ мулла Насрадиномъ опять дай сдѣлавшись, котель взявъ
 саж унналізівсад. Ца һумәһ вѣварһі, шангла
 есть отъ сосѣда. Одна недѣля послѣ того какъ сдѣбалася, котла
 waһ waқілі, шанг віхајқулі саж малла Насрадјсі. Малла
 хозяинъ прїдя, котель дай сказавъ есть мулла Насрадину. Мулла
 Насрадин шанг вѣвѣв іқулі саж. Шангла waһ тамашај-
 Насрадинъ котель умеръ сказавъ есть. Котла хозяинъ удивив-

һіліну, шанг вувқані вірару іқулі саж. Малла
 шись такъ-какъ, котель умирающій бываетъ ли сказавъ есть. Мулла
 Насрадин дуваруғілі: шанг вумғул, вівқіс діқаллі
 Насрадинъ засмѣявшись: котель рождающій, умереть отдѣльно
 хажревірару? Іқулі саж. Ёуні ну ірһаһаргуллану. ваші
 не годится ли? Сказавъ есть. Тобою я обманываюсь такъ-какъ ступай
 қадічу һарваіс шанг вувқані вірәлі, іқулі саж
 къ кадію спросить котель умирающій если бываетъ, сказавъ есть
 шангла ваһ. Ваші, ваші! Вітаһулліну қадічу
 котла хозяинъ. Ступай, ступай! Сдѣлавшись такъ-какъ къ кадію
 һарваіс арвіқwәј саві қwелла. Шангла ваһлі һалав қаж
 спросятъ пойдя суть оба. Котла хозяинъ впереди гей
 вәеқілі саж қадізі: діла һаһнәкіс вѣтһивіл шанг
 сдѣлавшись есть кадію: мой надобность пройти отданный котель
 вівқів іқулі, малла Насрадіј аһлуғулі саж, ілі. Ёу сі
 умеръ сказавъ, мулла Насрадиномъ не давался есть, говоря. Ты что
 маһуртаwһуллѣ, шанг вувқані вірару? Іқулі саж
 глупости говоришь, котель умирающій бываетъ ли? Сказавъ есть
 қаді малла Насрадіјзі. Вумғул сіқал вувқіқаллі
 кади мулла Насрадину. Рождающая вещь умирающая отдѣльно
 аһвувқару, қаді? Іқулі саж малла Насрадин. Ёула шанг
 не умираетъ ли, кади? Сказавъ есть мулла Насрадинъ. Твой котель
 вѣмғуріліw һаді һалав? Ілі һарваілі саж қадіін шангла
 родиль ли развѣ прежде? Сказавъ спросивъ есть кадіемъ котла
 ваһлізі. Валлах, вѣмғурілі, іқулі саж шангла ваһ. Вѣм-
 хозяина. Ей Богу, родиль, сказавъ есть котла хозяинъ. Ро-
 гуріл сіқал вувқул аһваладу һаді ёуні? Оажзі,
 дившая вещь умирающая не знаешь-ли развѣ тобою? Пошелъ прочь,
 дәwта мајқудну, wатһілі, ілі қадіін, һawә-
 жалобами не дѣлай такъ-какъ, иди, сказавшись кадіемъ, прогнав-
 кәлі саж шангла ваһ.
 шмъ есть котла хозяинъ.

Русскій переводъ.

Муллѣ Насрадину для чего-то понадобился котель; пойдя въ сосѣду, попросилъ онъ его у него и взялъ къ себѣ. По минованіи надобности, мулла Насрадинъ отнесъ къ сосѣду котель и при немъ еще другой маленькій. Сосѣдъ, увидѣвъ два котла, спросилъ: я тебѣ вѣдь далъ только одинъ котель, зачѣмъ-же ты мнѣ принесъ два? Мулла Насрадинъ сказалъ: ей Богу, твой котель родилъ, и этотъ маленькій есть ребенокъ твоего котла. Сосѣдъ, обрадовавшись, взялъ оба котла. Дня черезъ три, мулла Насрадинъ, опять попросивъ, взялъ котель у сосѣда. Спустя недѣлю, пришелъ хозяинъ котла и потребовалъ у муллы Насрадина котель свой назадъ. Мулла Насрадинъ отвѣтилъ, что котель умеръ. Хозяинъ котла съ удивленіемъ спросилъ: развѣ котель можетъ умереть? Мулла Насрадинъ, засмѣясь, отвѣтилъ: котель, который рождаетъ, развѣ не можетъ и умереть въ свое время?—Такъ-какъ ты меня обманываешь, то пойдемъ къ кадію спросить, можетъ-ли умереть котель, сказалъ хозяинъ котла, пойдемъ, пойдемъ! И такъ оба пошли спросить кадія. Первый обратился къ кадію хозяинъ котла: мулла Насрадинъ не возвращаетъ котла, который я ему далъ на время, говоря, что онъ умеръ.—Что ты за вдоръ говоришь, развѣ котель можетъ умереть? Сказалъ кади муллѣ Насрадину.—То, что рождаетъ, развѣ въ свою очередь не умираетъ, кади? Сказалъ мулла Насрадинъ.—Твой котель развѣ родилъ прежде? Спросилъ кади у хозяина котла.—Ей Богу, родилъ, отвѣчалъ послѣдній.—Развѣ не знаешь ты, что то, что рождаетъ, то и умираетъ? Пошелъ прочь и не жалуйся, сказалъ кади и прогналъ хозяина котла.

Савел составлено изъ саві и окончанія ал (§ 68).—Віха вæqілі—дай сдѣлавъ, т. е. попросивъ (§ 154).—Сāсілі дѣнпр. проп. отъ глагола одиночнаго сāsіс—взять, продолж.

сајсіс, буд. сајсус, 3-е л. сајсу.—Шангāһі, āһі—кромѣ (§ 189).—Сатхадѣ вопрос. 2-е лицо прош. соверш. отъ глагола одиночн. сатхис—принести (§ 154).—Вімгур 3-е л. прош. соверш. отъ глаг. одиночнаго вимгис(д) 1-е спр., продолж. вумгис(д), буд. вумгус, 3-е лицо вумгар.—Вивларһѣ дѣепр. отъ ис (§ 90).—Wa һ—хозяинъ, даһ—хозяйка, ваһті—хозяева.—Вихајдүлі составлено изъ виха и іқүлі.—Тамашајһілі дѣепр. прош. изъ тамаша и ілі (§ 90).—Вувқані прич. наст. отъ продолж. увқис (д, в) уміраът, одиночн. івқис (д, в) 2-е спр.—Дуваруғілі дѣепр. прошедш. отъ глагола одиночн. дуваруғис, женск. дувардугіс; прод. дуварурғис, дувардурғис, буд. дуварурғус, 3-е л. дуварурғар; дукалті, множ. дукалдуні—улыбка.—Вумгүл прич. вѣроятн. отъ вумгис.—Хажреһвірару составлено изъ хажрі, аһ, вірар и вопрос. у.—Ірһаһаргулла наст. отъ продолж. ірһаһаргіс, женск. дірһаһадургіс, буд. ірһаһаргус, 3-е л. ірһаһаргу; одиночн. ірһаһаргіс, женск. дірһаһадіргіс—обмануться, 2-е спр.—Ҷајвæқілі здѣсь въ значеніи заговоривъ, прод. Ҷајвіқіс.—Һаһнĕкіс составлено изъ һаһні и æкіс—перейти.—Маһуртаwһуллĕ наст. отъ маһуртаwһіс, изъ маһурта твор. множ. и уһіс (д, в) сказывать, буд. уһус, 3-е лицо уһар (§ 140).—Вувқдіқаллі вм. вувқул діқаллі.—Вімгуріліw давно-прошедшее вопрос. отъ вимгис.—Аһваладу вопр. отриц. 2-е лицо буд. отъ прод. валіе (w, д), буд. валас, 3-е л. вала; одиночн. wahіс (д, в) 1-е спр.—Оајві—прочь, женск. урадіві, средн. увавізі, повел. отъ увајзіс.—Һаwæкæлі дѣепр. отъ һаwæкæс, һад(в)æкæс.

VI.

Малла	Насрадј	сунна	масхурта	халқ	дувареуқүлі,
Мулла	Насрадинъ	свой	шутками	люди	сѣһша,

афвалтулі уулі саж вігәлі һумәһлишів вев, вігәлі мур'ана-
не оставляя живя есть хотя на молитвѣ будетъ, хотя на похоро-
шів вев. Ца һумәһ варһи шанта вусрав вәқилі
нахъ будетъ. Одиный джума день поселянами прошение сдѣлавшись
саві малла Насрадізі: іш варһи нуша дукармадурғикава
есть мулла Насрадину: этотъ день мы не заставляемъ смѣяться
һумәһлишір, һуд һар кәј цаца варха һуә
на джумѣ, тебѣ каждый домоу по одной мѣра зернового хлѣба
луғаһану ілі. Віқдѣһәл, іқулі саж малла
дадимъ такъ-какъ сказавъ. Очень хорошо, сказавъ есть мулла
Насрадин. Шавтес һамһиһілі саві малла Насрадіј
Насрадинъ. Поселянамъ подумавшись есть мулла Насрадиномъ
дукараһдурғукура, ілі, һумәһлиші арвиқуәј саві. Варә
не заставимъ смѣяться, сказавъ, на молитву пойдя суть. Какъ
місқитані авірхуллі чула һавівијчу, малла Насрадин
только въ мечеть войдя свое на сидѣніе, мулла Насрадинъ
ца гваһаліші дағті гавлагунәла дихра дәқилі, сажра гваһа
одна на суку пустыне чуваловъ ношци сдѣлавъ, самъ и сука
һаввуцілі, місқитані уһнаукуј саж. Һачам дукарвуғілі саві
поведа, въ мечеть войдя есть. Разъ засмѣявшись суть
лівилла місқитанівті, қуwi'најс һајів вәқилі,
всѣ въ мечети находившіеся, во второй разъ упрекъ сдѣлавъ,
зај'ілі саві малла Насрадізі: јазајів, малла Насрадин, һуни-
сказавъ суть мулла Насрадину: ну-вотъ, мулла Насрадинъ, тобою-
қун іш варһи діw ғивілі нуша дукараһдурғикіс, іл сі
то этотъ день слово далось мы не быть смѣшными, это что
піша савә һула? Уаллаһ, һучаһуни, һуша місқитанірһад
поступокъ если-ли твой? Ей Богу, молодцы, вы съ мечети внизъ-
дурадукадәлі, нам һулі луғуті вуділті саррал даһіс аһіша-
если выйдете, мнѣ хлѣбъ дающіе которые вы есте узнатъ не сдѣ-
гва ілі, нам луғул сіқал һәкһлізі виһајә ілі ва-
лаюсь сказавъ, мнѣ даваемая вещь въ руки давайте сказавъ при-

қілла, іқулі сај. Лівілла міқітанівті waḡ'ілі
 шель, сказавъ есть. Всѣ въ мечети находившіеся зашумѣвъ
 дуварқіс һавіів іқwәр.
 смѣяться начали сказываютъ.

Русскій переводъ.

Мулла Насрадинъ, пока жилъ, своими шутками смѣшилъ народъ, не прекращая ихъ даже ни на молитвѣ, ни на похоронахъ. Разъ въ пятницу, жители обратились съ просьбою къ муллѣ Насрадину: сегодня не смѣши насъ на молитвѣ, за то съ каждаго двора дадимъ мы тебѣ по мѣрѣ хлѣба. Очень хорошо, отвѣтилъ мулла Насрадинъ. Жители повѣрили, что онъ не будетъ ихъ смѣшить и пошли на молитву. Едва лишь вошли они въ мечеть и разсѣлись по мѣстамъ, какъ мулла Насрадинъ вошелъ, ведя суку, навьюченную пустыми мѣшками. Всѣ, въ мечети находившіеся, сначала засмѣялись, а потомъ съ упреками обратились къ нему: ну-вотъ, мулла Насрадинъ, ты далъ слово не смѣшить насъ сегодня, а теперь что дѣлаешь?—Ей Богу, молодцы, когда вы выйдете изъ мечети, то, какъ мнѣ узнать, кто изъ васъ долженъ мнѣ дать хлѣба; потому я и пришелъ сюда, чтобы вы, что слѣдуетъ, дали мнѣ въ руки.—Сказываютъ, что всѣ находившіеся въ мечети громко расхохотались.

Дуварқуқулі дѣпр. наст. глагола понудит. (§ 164)
 дуварқікіс—смѣшить отъ глагола дуварқіс—смѣяться.—Вігā-
 лі 3-е лицо условнаго допускаемаго глагола ігіс—нравиться:
 если даже нравится обыкновенно можетъ быть переведено че-
 резъ *хотя бы*.—Мур'анашів форма мѣстн. пад. отъ мур'а
 (§ 31).—Вев (§ 82).—Дувармадурғікава запрет. форма отъ
 глаг. прод. понуд. дуварурғікіс, одиночная форма дуварурғікіс
 (глаг. дуварурғіс, прод. дуварурғіс).—ḡwā род. пад. отъ ḡулі,
 твор. ḡуј.—Віқлѣһәл составлено изъ віқлі и әһәл; віқлі

букв. головою, значить очень.—Луїа һа́ будущ. отъ луїс (§ 155).—Һаммибілі вм. һанвібілі, составлено изъ һан и ібілі отъ глагола ібіс (д, в).—Авірхуллі дъепр. прош. отъ глагола одиночн. ерхвіс, ав(д)ірхвіс, продолж. архіс, ав(д)урхіс, буд. архас, 3-е л. архар.—Һавіівіјчу форма мѣстнаго падежа причастія һавіівіл отъ глагола һајіс, һав(д)ііс, множ. һеріс.—Һаввуцілі дъепр. прош. глаг. одиночн. һавуціс, һардуціс, һаввуціс; продолж. һавурціс, буд. һавурцус, 3-е л. һавурцу.—Уһнаwкyј дъепр. прош. отъ уһнаwкіс, д(в)уһнаwнад(в)уkіс, продолж. уһнаlкіс, д(в)уһнаld(в)уkіс, буд. уһнаlкас, 3-е л. уһнаlкан.—Јаzарів—ну-вотъ,—ласковый упрекъ,—по-аварски ја zарів!—эй сердечный!—Һуніқун (§ 191).—Кучақуні множ. отъ кучуқ.—Аһіша отрицат. завис. отъ условія отъ іс (§ 86).

Сказка.

Шаһлі қадаға вәқілі саві, іш дуғи ға мәвил-
Шахомъ запрещение сдѣлавшись есть, эта ночь огонь не раз-
қада ја чірағ мәвулкада, ілі. Лі шаһла лағ іqwәј
водите или свѣча не зажигайте, сказавъ. Этотъ шаха рабъ пойдя
сај ца ерменічу, діла суқван вада ілі іш дуғи.
есть одинъ къ армянину, моя чоха сдѣлай сказавъ эта ночь.
Шаһлі қадаға вәқілі вәлі, ға мәвилқада ілі
Шахомъ запрещение сдѣлавъ если есть, огонь не разводите сказавъ
ја чірағ мәвулкада ілі, һула суқван сіоан вәқәһйә
или свѣча не зажигайте сказавъ, твоя чоха какъ сдѣлаемъ
нушаан? Лағлі ілі сај: аһвақадәлі, кёрдіқура һуша.
нами? Рабомъ сказавъ есть: если не сдѣлаете, истреблю вы.
Пәһліwуј сај лағ ватуллі суқван. Уршілізі ілі сај ада-
Исчезнувъ есть рабъ оставивъ чоха. Сыну сказавъ есть от-
ан: пачаһ хвалал адам'ілі сај, шіwурхар, лағла рәһм-
цомъ: государь великій человекъ есть, простить, раба милость

ваѳвѳрарну, шѳваѳурхар; авалкуј чѳраꝯ, арѳілі савѳ
 не бѳваеть такъ-какъ, не прѳститъ; зажгя свѳча, скрѳоясь естъ
 суѳван. Пѳаѳілі адаѳра уршѳра віꝯулі савѳ суѳвај. Уршѳлі
 чоха. Сѳвъ отецъ и сынъ и дѳблѳясь сѳтъ чохой. Сынѳмъ
 ілі саж адазі: ада, ца кесек усаѳіс ватава. Усаѳуллі
 сказавъ естъ отцу: отецъ, немного заснѳтъ пусти. Заснѳувъ
 саж уршѳлі. Дурѳа палтар шѳѳаѳуллі ілдѳла улѳав шала шѳва-
 естъ сынъ. Старая одежда надѳвъ ихъ въ оѳнѳ свѳтъ уви-
 ілі саж шаѳлі. Оаꝯзі, ілі саж адаан уршѳлізі.
 дѳвшѳсь естъ шаѳомъ. Пошелъ, сказавъ естъ отцомъ сынѳ.
 Уршѳлі ілі саж: ѳажѳів муір пѳваіѳра ѳаллі, ада. Вѳра
 Сынѳмъ сказавъ естъ: дивный сонъ видѳлъ сколько, отецъ. Скажи
 сі шѳвааѳел, ілі саж адаан. Ватѳі, ада, аѳвѳрус, ілі
 что видѳлъ, сказавъ естъ отцомъ. Оставъ, отецъ, не скажу, сказавъ
 саж. Ітѳлі саж адаан, аѳвѳурілі савѳ уршѳлі. Шала діѳілі
 естъ. Поколѳтивъ естъ отцомъ, не говоря естъ сынѳмъ. Свѳтъ попавъ
 сарѳі суѳванна таманвѳѳілі савѳ. Ваѳілі ладлі арвѳхілі
 естъ чоха и вся сѳѳлавѳшѳсь естъ. Пришедъ раѳомъ унесѳсь
 савѳ суѳван. Шаѳлі ѳажѳвѳѳілі саж адазі: дуѳі ѳунѳ сі вѳѳіс
 естъ чоха. Шаѳомъ сказалось естъ отцу: ночь тобою что сѳѳлатъ
 чѳраꝯ свалѳвадѳ?— ѳула віꝯ аравев! ѳуѳан хвалал
 свѳча зажегъ?— Твѳя голова да здрава будетъ! Какъ ты великій
 адам'ілі шѳвѳархар, ілі, авалкунна чѳраꝯ; ладла рѳѳмваѳѳ-
 человекъ прѳститъ, сказавъ, зажегъ свѳча; раба милость
 вѳрарну, ілі, ладліѳѳу урухлі. Аѳвѳелі,
 не бѳваеть такъ-какъ, сказавъ, къ рабу испугавѳшѳсь. Если не естъ,
 іѳвѳѳѳѳ ѳу ѳула уршѳі варѳаа. Варѳаілі саж адаан уршѳі. Ша-
 пойдя ты твѳй сынъ пошли. Пославъ естъ отцомъ сынъ. Ша-
 ѳлі ілі саж: дуѳі ѳунѳ шѳваіѳвѳл муір, вѳра дізі. ѳула
 хомъ сказавъ естъ: ночь тобою видѳнный сонъ, скажи мнѳ. Твѳя
 віꝯ аравев! Нунѳ муір шѳѳваіѳра. Шаѳлі ілі
 голова здрава да будетъ! Мнѳю сонъ не видѳлъ. Шаѳомъ сказавъ

сај нувертази: уѣајә туснаклізі! Туснаклізі бѣтулли сај
 есть нуверамъ: отведите въ тюрьму! Въ тюрьму посадившись есть
 нуверта.
 нуверами.

Русскій переводъ.

Шахъ запретилъ въ эту ночь разводить огонь и зажига-
 ть свѣчу. Шахскій рабъ пошелъ къ армянину и сказалъ
 ему, чтобы онъ въ эту ночь спилъ для него чоху. „Если
 шахъ запретилъ разводить огонь и зажигать свѣчу, то какъ
 спить для тебя чоху?“—Рабъ отвѣтилъ: „если не сошьете,
 то убью васъ“, и исчезъ, оставивъ чоху. Отецъ сказалъ сы-
 ну: „государь великій человекъ и простить, а отъ раба ми-
 лости не ждать, онъ не проститъ“. Зажгли свѣчу и сгроили
 чоху. Сказалъ сынъ отцу: отецъ, позволь мнѣ немного за-
 снуть. Заснулъ сынъ. Надѣвъ ветхую одежду, увидѣлъ шахъ
 свѣтъ въ ихъ окнѣ. „Вставай“, сказалъ отецъ сыну. Сынъ
 сказалъ: „весьма удивительный сонъ видѣлъ я, отецъ“. „Раз-
 скажи, что ты видѣлъ“, сказалъ отецъ. „Оставь меня, отецъ,
 не расскажу“. Поволотилъ его отецъ, но сынъ не расска-
 залъ. На разсвѣтѣ чоха была окончена. Пришелъ рабъ и
 унесъ ее. Шахъ сказалъ отцу: „ночью для чего ты зажегъ
 свѣчу?“—„Дай Богъ тебѣ здоровія! я зажегъ свѣчу потому,
 что ты великій человекъ и простишь, а отъ раба милости не
 ждать и его побоялся я“—„Если ты не виноватъ, то сту-
 пай и пришли своего сына“.—Прислалъ отецъ сына. Шахъ
 сказалъ ему: „расскажи мнѣ видѣнный тобою ночью сонъ“—
 „Дай Богъ тебѣ здоровія! я не видѣлъ никакого сна.“—
 Шахъ сказалъ нуверамъ; „отведите его въ тюрьму!“ Посади-
 ли его нуверы въ тюрьму.

Мѣвилқадә запрет. 2-е л. множ. отъ глагола про-
 долж. авилқіс, елқіс муж. аділқіс; буд. елқас, 3-е л. елқа;
 одиночн. ајқіс, ад(в)іқіс, 1-е спр.—Мѣвулқадә запрет. 2-е

л. множ. отъ глагола продолж. авулквіс, алквіс, адулквіс, буд. алквас, 3-е л. алкwa; одиночн. алквіс, ад(в)алквіс, 3-е спр.—Ерменічу вм. ерменілічу.—Вѣлі 3-е л. условнаго настоящего-будущаго отъ іс (§ 83).—Вақаф̄а буд. допуск. отъ wæqіс (§ 141).—Аф̄вақада̄лі условн. наст. буд. отъ wæqіс (§ 141).—К̄ірдіқура буд. отъ к̄ірдіqіс (§ 142), один. к̄ірв(д)æкіс.—Пæф̄ліwуј дъепр. прош. отъ глаг. один. пæф̄ліwіс, пæф̄лід(в)уіс; пæф̄лі значитъ разомъ, вдругъ, уіс (д, в) естереться, уничтожится, пæф̄ліwіс—исчезнуть; продолж. пæф̄ліул'іс, пæф̄лід(в)ул'іс, буд. пæф̄ліуғ'ас, 3-е лицо пæф̄ліуғ'ан.—Шіwурхар 3-е л. буд. отъ продолж. шіwурхіс, шір-дурхіс, 1-е л. буд. шіwурхус; одиночн. шіwірхwіс, шір-дірхwіс, дъепр. шіwірхуллі.—Рæф̄мwаф̄вірарну изъ рæф̄му, аф̄, вірар и ну.—Шіwаф̄урхар отриц. отъ шіwурхар. ф̄авіілі дъепр. прош. отъ ф̄авііс, ф̄ај'іс муж., ф̄адііс; продолж. ф̄ер'іс, ф̄ад(в)ір'іс, буд. ф̄ер'ус, 3-е л. ф̄ер'ур.—Віқулі саві суғвај (§ 140).—Усаһіс (д, в) 1-е спр.; прод. усалһіс (д, в), буд. усалһас, 3-е л. усалһан.—Шіф̄āһуллі дъепр. отъ глаг. одиночн. шіф̄āһіс; прод. шіф̄алһіс, буд. ші-ф̄алһас, 3-е л. шіф̄алһа.—Қаллі—сколько, значитъ также ка-бы.—Шіваадел воспосит. форма отъ шівааді (§ 68), 2-е л. прош. соверш. отъ глагола шіwаіс (д, в) (§ 133); прод. шіј'іс, шід(в)ііс, буд. шіј'ус, 3-е л. шіј'у.—Арвухілі дъепр. отъ арухіс, ард(в)ухіс; продолж. аріхіс, ард(в)іхіс, буд. арі-хус, 3-е л. аріху.—Аравев (§ 82).—Урухілі (§ 90).—Аф̄вѣлі отрицат. наст. буд. (§ 83); здѣсь значитъ: если не дѣлается вина, т. е. если нѣтъ вины.—Wарф̄аа повел. отъ warф̄аіс (д, в); продолж. warф̄ііс (д, в), буд. warф̄іус, 3-е л. warф̄іу.—Шіваівіл прич. прош. отъ шіwаіс.—Шеф̄иваіра прошедш. соверш. отриц. отъ шіwаіс (§ 133).—Уф̄ајā повел. отъ уф̄іс (д, в) (§ 154); продолж. іф̄іс (д, в), буд. іф̄ус, 3-е л. іф̄у.—Ф̄әтулді дъепр. прош. отъ ф̄әт'іс, ф̄ад(в)әт'іс; прод. ф̄алт'іс, ф̄ад(в)алт'іс, буд. ф̄алтас, 3-е л. ф̄алта.

Продолженіе.

Халц бависуніл манзіі дураўкун, шахла рурсілічу іқ-
Народъ легшій пороку выйдя вѣѣ, шаха къ дочери пой-
wæј саж туснак. Дусулі рурсі даргілі сарі, анѣані бавібі-
дя есть узникъ. Спя дѣвущка найдясь есть, у камина поста-
лі пулавра варгілі саві. Гушлі вақівіл адам'ілі укуј
вясъ пловъ и найдясь есть. Голодно пришедшій человекъ ѣвъ
сај, издаг рурсѣ дæһлізі уммајра дæқілі, сажра аріқwæј
есть, княжна дѣвущки на лицо поцѣлуй и сдѣлавъ, самъ и уйда
Һај'ілі саж дурһwæ. Адізулі рурсілі һар'ілі сарі даһум-
сѣвъ ѣсть юноша. Вставъ дѣвущкой взглянувъ есть въ зер-
Һајзі: адам'іј уммај дæқілі дæһлізі, дамѣа шіваілі
кало: человекомъ поцѣлуй сдѣлавшись на лицо, пятно увидясь
саві. Һівладуғира аріқwæј саж туснак шахла рурсілічу; ду-
есть. Спустя ночь и уйда есть узникъ шаха къ дочери; спя
сулі рурсіра даргілі сарі, бавібілі пулавра варгілі саві.
дѣвица и найдясь есть, поставясь и пловъ найдясь есть.
Укуј саж пулавліра сажра рурсѣ шуһі іқwæніл, шіраргілі
ѣвъ-есть пловомъ и самъ и дѣвицы около пошедшій, проснувшись
сарі рурсі. Һу сі адам'ілі сажрѣ?, ілі һарваілі сарі рур-
есть дѣвица. Ты что человекъ еси?, сказавъ спросясь есть дѣ-
сілі. Дурһwæлі ілі саж: Һула адала туснак сажра.—Һа-
вицей. Юношей сказавъ есть: твой отца узникъ есмь.—От-
наҺарҺі діла шуһі washн Һу, ілі сарі шахла рурсілі.
нынѣ меня около ходи ты, сказавъ есть шаха дочерью.

Русскій переводъ.

Въ ту пору, какъ всѣ улеглись, узникъ вышелъ изъ
тюрьмы и отправился къ шахской дочери. Дѣвущку засталъ
онъ спящею, а у камина поставленъ былъ пловъ. Придя го-
лоднымъ, наѣлся онъ, поцѣловалъ принцессу въ лицо и по-
томъ ушелъ на прежнее мѣсто. Вставъ, дѣвущка взглянулась

въ зеркало и замѣтила на лицѣ пятно, оставшееся отъ поцѣлуя. Ночь спустя, снова узникъ отправился въ дочери шаха; дѣвушку засталъ онъ спящею, нашелся и пловъ. Наѣвшись плова, подошелъ онъ къ дѣвицѣ, которая тутъ проснулась. „Что ты за человекъ?“ Спросила дѣвица. — „Я узникъ твоего отца“, отвѣчалъ юноша. „Отнынѣ приходи ко мнѣ“, сказала ему дочь Шаха.

П а в і с у н і л прич. прош. отъ павісіс, муж. павісіс, женск. павісіс, 3-е спр. продолж. пелсіс, пав(в)ілсіс, буд. пелсас, 3-е л. пелсан. — Д у р а в к у ј дѣпр. прош. отъ дуравкис, дурад(в)укис, продолж. дуралкис, дурад(в)улкис, буд. дуралкас, 3-е л. дуралкан. — Д а р ѣ і л і дѣпр. прош. отъ дарїс (w, v), продолж. урїс (д, в), буд. урїус, 3-е л. урїу (урїар). — А н ѣ а н і мѣстн. форма отъ анї. — П а в і б і л і дѣпр. отъ павііс, муж. павііс, продолж. берїс, пав(в)ірїс, буд. берїус, 3-е л. берїу. — У в у ј дѣпр. отъ глагола одн. ночн. увіс; чаще глаголъ этотъ имѣетъ продолж. значеніе: увіс, буд. увас, 3-е л. уван (д, в). — Д а в і л і з і мѣстн. форма отъ дав (w, v) лицо, здѣсь дав, потому что относится къ дѣвушкамъ. — А д і з у л л і дѣпр. прош. отъ адісіс, муж. авісіс, средн. авісіс; продолж. елсіс, ад(в)ілсіс, буд. елзас, 3-е л. елзан. — Д а в у м ѣ а ј з і мѣстн. форма отъ давумѣала. — Ш і р а р з і л і дѣпр. прош. отъ шіварзис (шіварзис, шіварзис); прод. шіварзис, шірїрзис, шівїрзис, буд. шіварзус, 3-е л. шіварзур. — П а н а в а р б і — отнынѣ (§ 187).

Продолженіе.

Піл манзїј хункаллі шаһлічу павал қван'і дарбаілі
 Эта порою султаномъ къ шаху три сундузъ пославшїсь
 сарі, пішдѣла вулнав лївті, ца дукна пунул сарі,
 суть, ихъ внутри находящїся, одна старая женщина есть,

ца ѣаһіл, ца рурсі сарі; куділ қван'е вуѣнав са-
одна молодая, одна дѣвица есть; который сундука внутри нахо-
вел, ваһі, ілі. Ваһісіл адам'іләгулі сая.
дится, узнай, сказавъ. Который узнаеть человекъ не находясь есть.

Шаһла туснаклі ілі сая: ѣула рурсі нам ѣадлі, нуні
Шаха узникомъ сказавъ есть: твоя дочь мнѣ если дашь, мною
вурус. Дітһілі сарі шаһлі рурсі. Дурһвәлі ілі сая; діт-
скажу. Отдана есть шахомъ дѣвица. Юношей сказавъ есть; свѣ-
ѣақілі қуммі,—һіп рурсі сарі, һіп ѣаһіл һунул сарі,
сивъ сундуки,—это дѣвица есть, это молодая женщина есть,
діқдвіл дукна һунул сарі. Варһаілі саві шаһлі хун-
отяжелѣвшій старая женщина есть. Пославшись есть шахомъ къ

валлічу, ваһурра ілі. Һурра хункаллі һәвал гваза
султану, узналь сказавъ. Потомъ и султаномъ три кобыла

дарһаілі сарі: ава куділ савел, дурһвә куділ савел,
пославшись суть: мать которая есть, дитя которая есть,

дурһвә дурһвә куділ савел, ваһі, ілі. Даһісіл
дитяти дитя которая есть, узнай, сказавъ. Который узнаеть
адам'іләгулі сая. Һурра туснаклі даһуллі сарі.
человекъ не находясь есть. Потомъ и узникомъ узнавшись суть.

Хункаллі қаһар варһаілі саві шаһлічу, һіпді даһуріл
Султаномъ письмо пославшись есть къ шаху, эти узнавший

адам'ілі варһаа дічу ілі; варһаілі сая шаһлі. Хун-
человекъ пришли ко мнѣ сказавъ; пославшись есть шахомъ. Сул-

валлі ілі сая: хвалал һарһалізірад нам палтар дақа,
таномъ сказавъ есть: большой изъ камня мнѣ платье сдѣлай,

ілі. Дурһвәлі ілі сая: дурерхвіс ватава. Іқвәј дур-
сказавъ. Юношей сказавъ есть: выйти пусти. Уйда юно-

һвәлі дуркілі әсілі қум хілі, хункаллізі дітһілі сарі.
шей выкопавъ взявъ песокъ принеся, султану отдавъ есть.

Һуні һумі дақа, ілі. Хункаллі ілі сая: һіпдәла
Тобою нитки сдѣлай; сказавъ. Султаномъ сказавъ есть: этихъ

гумі дæқіс ірару? Ніддѣла палтар ніддѣла гумѣні
 нитки сдѣлатъ бываетъ-ли? Этыхъ платье этыхъ нитки кромѣ
 дæқіс афірар, ілі саж дурнѣвæлі. Нуні һавнсіс сат-
 сдѣлатъ не бываетъ, сказавъ есть юношей. Мною убитъ при-
 бірі һу, наһа шіwһерхурра, ілі саж хункалі. Дітһілі
 звался ты, теперь простилъ, сказавъ есть султаномъ. Отдавъ
 рурсіра сажра варһаілі саж. Лл дурнѣвæ ітаілі шаһлічу,
 дочь и самъ и пославшись есть. Этотъ юноша дошедъ до шаха,
 қвелла һунулла сажра парзатвілі саві.
 обѣ жена и самъ и успокоившись суть.

Русскій переводъ.

Въ то время султанъ прислалъ къ шаху три сундука,
 сказавъ, что въ одномъ изъ нихъ старуха, въ другомъ моло-
 дая женщина, а въ третьемъ дѣвица: узнай, въ которомъ ко-
 торая находится. Не нашлось человѣка, который бы могъ
 узнать это. Узнавъ шаха объявилъ ему: „если ты отдашь
 за меня дочь свою, то я скажу“. Отдалъ шахъ за него дочь
 свою. Юноша сказалъ, свѣсивъ сундуки: въ этомъ дѣвица, въ
 этомъ молодая женщина, а въ самомъ тяжеломъ старуха.
 Послалъ шахъ къ султану сказать, что узналъ. Потомъ сул-
 танъ прислалъ три кобылы: узнай, которая мать, которая
 дочь и которая внука. Не нашлось человѣка, который бы
 могъ узнать это. Узнавъ и это узналъ. Султанъ написалъ
 письмо къ шаху, чтобы онъ отправилъ къ нему человѣка,
 который узналъ все это. Отправилъ шахъ юношу. Султанъ
 сказалъ ему: „изъ большого камня спей мнѣ платье“.—Юно-
 ша отвѣтилъ: „позволь мнѣ выйти“. Ушелъ юноша и, на-
 рывъ песку, подалъ его султану, сказавъ: „сдѣлай мнѣ изъ
 него нитки“.—Султанъ отвѣтилъ: „развѣ можно изъ песку
 сдѣлатъ нитки?“—„Не иначе, какъ такими нитками, можно
 шить таковое платье“, возразилъ юноша.—„Я призвалъ те-

бя за тѣмъ, чтобы казнить тебя, но теперь прощаю“, сказалъ султанъ. Выдалъ онъ за юношу дочь свою и отпустилъ. Возвратясь къ шаху, онъ съ обѣими женами началъ жить спокойно.

Манзіі твор. отъ манзіл.—Лівті мвож. отъ прич. лівіл (§ 70).—Qwan'ē род. отъ qwan'i.—Bahі повел., vahісіл прич. буд. отъ глагола vahіс (w, v), 1-е ср. продолж. walic (д, в), буд. walas, 3-е л. wala.—Гадлі условн. наст. буд. отъ гіс (§ 154).—Дітһілі дѣпр. прошедш. (§ 154).—Дітһақілі дѣпр. прош. отъ ітһақіс (д, в); продолж. ітһақіс (д, в), буд. ітһақус, 3-е лицо ітһақур(у).—Qуммі мвож. отъ qwan'i.—Діқдівіл прич. прош. отъ діқіс—сдѣлаться тяжелымъ (§ 88).—Ваһурра прош. соверш. отъ vahіс.—Даһуріл прич. прош. отъ того же глагола.—Карқалізірад мѣстн. форма отъ карқа (§ 28).—Дурерхwіс, дурад(в)ірхwіс, дѣпр. дурерхулі; продолж. дурархіс, дурад(в)урхіс, буд. дурархас, 3-е л. дурархар.—Дурѣілі дѣпр. прош. отъ урѣіс (д, в); прод. уѣіс, буд. уѣус, 3-е л. уѣу.—Гумі мвож. отъ гwі.—Гумайһі изъ гума и айі (§ 189).

Окончаніе.

Дурһні вәқілі саві қwелла һунуј, қwел урһі;
 Дѣти сдѣлавшись суть обѣ женой, два мальчикъ;
 хwала ваілі саві қwелла урһі. Ермені цаца
 большой достигнувъ суть оба мальчикъ. Армянинъ по одному
 қуқаліші һаватулли һајілі сај. Нил манзіј һавwақілі сај
 на колѣно посадивъ сѣвъ есть. Эта порою выйдя есть
 унзаліһwад шаһ. Ајзулли һавіһілі саві қwелла урһі, чула
 изъ двери шахъ. Вставъ унавъ суть оба мальчикъ, свои
 авнаан асілі һавукуј саві авһіра. Шаһлі ілі сај
 матерями взявшись убѣжавъ суть матери и. Шахомъ сказавъ есть

ерменізі: һуні шіваівіл муір вура дізі. Наһа вурус,
 армянину: тобою видѣнный сонъ разскажи мнѣ. Теперь разскажу,
 іқулі сај ермені: варһі віқліу һавіһілі, ваз твәѣ-
 говоря ест армянинъ: солнце подъ голову положивъ, луна подъ
 мау һавіһілі, қвел ур'і цаца қуқаліші һадіһілі һај'іра
 ноги положивъ, двѣ звѣзда по одной на колѣно положивъ сѣлъ
 ну; унзаліһівад ца зулмукар һаввақів, харчизурра, қуқа-
 я; изъ двери одинъ деспотъ вышелъ, вскочилъ я, съ ко-
 ліпірһад һадіһів қвела ур'і; ца вазлі асів, ца вар-
 лһна внизъ упали обѣ звѣзда; одна луной взялась, одна сол-
 һілі асів: ваз һула рурсі, варһі хункалла рурсі, цаца
 цемъ взялась: луна твоя дочь, солнце султана дочь, по одному
 қуқаліші һававті қвела урһі, унзаліһівсад һавсәқівіл зул-
 на колѣно сѣвшиіе оба сынъ, изъ двери вышедшій дес-
 мукар-һу. Піх саврі нуні шіваівіл муір, ілі сај ерме-
 потъ ты. Этотъ былъ мною видѣнный сонъ, сказавъ ест армя-
 нін.
 ниномъ.

Русскій переводъ.

Обѣ жены родили по ребенку, два мальчича; подросли
 оба мальчича. Сѣлъ армянинъ, посадивъ на каждое колѣно
 по сыну. Въ ту пору показался изъ двери шахъ. Всталъ ар-
 мянинъ, упали оба сына; матери подхватили, каждая своего,
 и убѣжали. Сказалъ шахъ армянину: „разскажи мнѣ видѣн-
 ный тобою сонъ“. — „Теперь разскажу“, отвѣтилъ армянинъ:
 „сѣлъ я, положивъ солнце подъ голову, луну подъ ноги, а
 на каждое колѣно по звѣздѣ; въ двери вошелъ деспотъ, я
 вскочилъ, обѣ звѣзды упали съ колѣнъ, одну подхватила лу-
 на, другую солнце. Луна—твоя дочь, солнце—дочь султана,
 сидѣвшиіе на колѣнахъ—оба сына, въ двери вошедшій дес-
 потъ—ты. Таковъ былъ видѣнный мною сонъ,“ сказалъ ар-
 мянинъ.

Дурѣні множ. отъ дурѣвæ.—**Ѓунуј** твор. отъ **Ѓунул**.—**Ѓаватулли** дѣепр. прош. отъ **Ѓаватіс**, муж. **Ѓатіс**, женск. **Ѓадатіс**; продолж. **Ѓатіс**, **Ѓав(д)алтіс**, буд. **Ѓалтас**, 3-е лицо **Ѓалта**.—**Ѓаввақілі** дѣепр. прош. отъ **Ѓаввақіс** **Ѓардақіс**, **Ѓаввақіс**; прод. **Ѓавіқіс**, **Ѓардіқіс**, **Ѓаввіқіс**, буд. **Ѓавіқус**, 3-е л. **Ѓавіқур**.—**Унзалићивад** мѣстн. форма отъ **унза** (§ 30).—**Ајзулли** дѣепр. прош. отъ **ајзіс**, **ад(в)ізіс**; прод. **елзіс**, **ад(в)ілзіс**, буд. **елзас**, 3-е л. **елзан**.—**Чула** (§ 46).—**Віқліу** мѣстн. форма отъ **віқ** (§ 174).—**Твæћмау** таковая же форма отъ **твæћмі**, единств. **твæћ**.—**Харчізурра** прош. соверш. отъ **харчізіс** (§ 129).—**Унзалићивсад** (§ 30), здѣсь выражается движеніе отъ двери по ровному мѣсту, ни вверхъ, ни внизъ.—**Ѓавсақівіл** прич. прошед. отъ **Ѓавсақіс**, **Ѓарсадақіс**, **Ѓавсавақіс** (2-е спр.) означаетъ движеніе по ровному мѣсту; продолж. **Ѓавсајдіс**, **Ѓарсадіқіс**, **Ѓавсавіқіс**, буд. **Ѓавсајқус**, 3-е л. **Ѓавсајқур**. Какъ видно, одно и тоже движеніе выражается, сначала, происходящимъ отъ двери вверхъ (**унзалићивад**), а потомъ отъ двери по ровному мѣсту (**унзалићивсад**), что объясняется только невнимательностью рассказчика.

Пѣсни.

І. *)

Алау чаллі ѓа саві,
 Вокругъ кольцомъ огонь есть,
 ѓа цугдајніу ну сајра,
 Огня въ серединѣ я есмь,
 ѓали ігулаћаллі,
 Огнемъ хотя сожигаюсь,

*) Пѣсня написана въ честь нѣкоего Мусы изъ аула Мургуха, котораго хюркилинцы когда-то казнили за убійство и который умеръ съ большимъ мужествомъ. Chant expiatoire.

Ѕушїм аман абїѳус.
Вамъ пощада не сказываю.
Алау чалї дїрз савї,
Воеругъ кольцомъ битва есть,
Дїрзла уѳнау ну сајра,
Битвы въ срединѣ я есмь,
Вутнар ідулаѳаллі,
Въ куски хотя дѣлаюсь,
Ѕушїм мутѣѳ абїрус.
Вамъ покорный не дѣлаюсь.
Аулаклїшїв дїрз вігїв,
На полѣ битва любилаь,
Мажуртѣла ѳѣл ваѳїс,
Винтовогоъ положенїе узнать,
Мајдајшїв зазѣ вігїв,
На откритомъ мѣстѣ война любилаь,
Турмѣла маѳнї ваѳїс.
Мечей состоянїе узнать.
Пѣдїр мургуѳан Муса,
Бѣдный мургуханецъ Муса,
Сїзунa завава сајрал!
Каковъ мужъ сушїї!
Аѳвулкуліу урѳїї
Не отдѣляясь-ли жалость
Ѕуркіла зулмукарті!
Хюркилинскїе варвары!

Русскій переводъ.

Вокругъ огненное кольцо, и я посреди огня, но, хотя
огонь и сожигаетъ меня, не буду просить у васъ пощады.
Вокругъ боевое кольцо, и я посреди боя, но, хотя въ куски
меня разорвите, не смирюсь передъ вами. Любилъ я биться

въ полѣ и пробовать винтовки; любилъ я воевать на равнинѣ и пробовать мечи.—Бѣдный мургуханскій Муса! Какъ онъ герой! Не жаль ли его, хюрвилинскіе варвары!

А ла w—вокругъ (w не мѣняется).—Чаллі твор. отъ чар, что означаетъ собственно всякій цилиндръ, всего же чаще точило, чарвэгіс—повернуть.—Ігулѣхаллі дѣпр. отъ ігвіс—жечь, буд. ігус, 3-е л. ігу (ігур).—Вутнар форма, имѣющая значеніе нарѣчія (§ 190) отъ множеств. вутні—части, единств. вутъ.—Ігулѣхаллі отъ ігіс—дѣлать (§ 142).—Вігів 3-е лицо прош. отъ ігіс—нравиться.—Мајдајшів форма мѣстная отъ мајдан.—Сајрал изъ сајра и вопрос. ал (§ 68).—Алвукүліw отрицательно-вопросительное дѣпр. отъ продолж. улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан—плясать и отдѣляться, одиночн. укис (д, в) 3-е спр.; діла урқіжі вулкүлі саві—моя жалость отдѣляется, я жалѣю.

II.

Пулві будаллі ілі,
Глаза черно сказавъ,
Мадіруд бу бугалі;
Не дѣлайся ты гордо;
Вафлі будары бэж'оан
Пусто черная скотина
Вілхану   тїніліші.
Привязывается вѣдь къ яслямъ.
Мікірі бувлі ілі,
Грудь бѣло сказавъ,
Мадашуд шалі халлі,
Не ходи божь впередъ,
Квані бува чагала,
Животъ бѣло ласточки,
Дірарну   дусла бхампу.
Бываетъ вѣдь года жизнь.

Русскій переводъ.

Не гордись тѣмъ, что у тебя глаза черны; скотина бываетъ вся черна, а привязывается къ яслямъ. Не ходи подбоченься, потому что у тебя грудь бѣла; у ласточки брюшко бѣлое, а жизни ей всего годъ.

ВаѢлі значитъ собственно *пусто*; здѣсь же *сплошь*, ваѢлі Ѣудар—сплошь черный, безъ всякихъ отмѣтинъ.—Вілн а 3-е лицо буд. отъ глагола продолж. ілнс (д, в), 1-е л. буд. ілнас; одиночн. ініс (д, в), 3-е спр.—Тініліші мѣстн. форма отъ тіні, множ. тіммі.—Мадіруд и мадашуд запрет. отъ глаголовъ діріс и дапіс.—Наллі нарѣчіе отъ ворня хала—передомъ.

III.

Дувша чакар дучілі,
Въ ротъ сахаръ взявъ,
Іқулі зај мур'ілі,
Говоря сладко,
Ѕуд ну дірѣас вігулі;
Тебѣ я обмануться нравится;
Дірѣараші Ѣуні ну,
Пока обманушь тобою я,
Ѕѣѣаві Ѣу ѢанѢ урѢна.
Да поглотись ты синее морями.
Ѕулві варѢі дѣділі,
Глаза день сдѣлавъ,
Іқулі Ѣар ваналі,
Смотря тепло,
Ѕуд ну дучіс вігулі,
Тебѣ я взятъся нравится,

Дуцараші . һуні ну,
Пока уведусь тобою я,
Уцаві . һу цав һwæвлі.
Да возьмешся ты темно могилой.

Русскій переводъ.

Во рту у тебя сахаръ и говоришь ты сладко; хочешь ты обмануть меня, но прежде чѣмъ меня обманешь, да поглотить тебя синее море. Глаза твои блестятъ и смотрятъ съ жаромъ; хочешь ты овладѣть мною, но прежде чѣмъ овладѣешь мною, да овладѣетъ тобою темная могила.

Іꙗулі ꙗꙗ обыменов. говорится ꙗꙗіꙗwіс—сказывать.— Дірѣараші дѣепр. пока... отъ глагола ірѣас (д, в), дѣепр. ірѣалі.— Пѣѣаві повел. отъ глагола одиночн. һѣѣас, дѣепр. һѣѣалі, продолж. һꙗꙗас, дѣепр. һꙗꙗwалі, буд. һꙗꙗwас, 3-е лицо һꙗꙗwар.— Пꙗнѣ вм. һꙗнѣті.— Іꙗулі ꙗꙗр вм. ꙗꙗꙗꙗулі.

IV.

Варһі æһвірав, . ілі,
День хорошъ да будетъ, сказавъ,
Аріꙗwæn діла һалмаꙗ.
Ушелъ мой другъ.
Варһі сіоан æһвісꙗ?
День какъ сдѣляется хорошъ?
Акті зуврѣла завцад,
Высокія небесъ дождь какъ,
Пꙗлwазір вісалічу.
Бъ глазахъ еъ плачу.
Дуғі æһвірав, . ілі,
Ночь хороша да будетъ сказавъ,
Аріꙗwæn діла шала,
Ушелъ мой свѣтъ,

Дуї сіоан æбвісā?
Ночь какъ сдѣлается хороша?
Урті муснѣла қарцад,
Нижня мѣсть трава какъ,
Дарглізір пікрумачу.
Внутри къ горямъ.

Русскій переводъ.

Мой другъ ушелъ, сказавъ мнѣ: добрый день! Гдѣ же быть доброму дню, когда изъ глазъ льются слезы, какъ дождь съ высокихъ небесъ? Мой свѣтъ ушелъ, сказавъ мнѣ: добрая ночь! Гдѣ же быть доброй ночи, когда внутри меня гора столько, сколько травы въ низовьяхъ?

Æбвірав 3-е л. пов. отъ æбвіріс—дѣлаться хорошимъ (§ 111).—Æбвісā 3-е л. вопрос. завис. отъ условія глагола æбвіс (§§ 86 и 68); въ вопросительной формѣ і дѣлается долгимъ.—Пулвазір вісалічу конструкція темна, букв. въ глазахъ къ плачу, віса—плачь.—Пікрумачу форма мѣстн. надежа отъ пікрі—горе, множ. пікрумі.

Урбула һамһалішів
Моря на пѣнѣ
Һавґа тазі рурґәні,
Сѣрый конь укрощающій,
Һавґ тазіла һәкӀлішів
Сѣрый коня на спинѣ
Муқараоан умһәні,
Какъ ягненокъ играющій,
Каніwа діла Кәпі?
Гдѣ мой Капи?

Таркамѣла werѣал пі
Таркамцовъ сѣмь деревня
Урѣула зумлі дущав,
Моря пескомъ пусть возьмутся,

Вуѣналі werѣал талкан
Внутри сѣмь князь
Уцікѣвну ділара.
Заставили взятъ тагъ-кагъ моего и.

Ца чархла ѣзвал ѣзѣка,
Одно тѣла три шуба,
Ѣзвалла вухѣріла,
Всѣ три бухарцовъ,

Ќердаліші ѣкілі,
На гвоздѣ повѣсившись,

Імсліні дузулі.
Тлѣю сѣѣдаясь.

Анѡај, Ќапі, ѣан Ќапі!
Увы, Капи, душа Капи!

Анѡај, ѣула рузірѣвѣ!
Увы, твоя сестра да умретъ!

Ца віқла шѡалла қақа,
Одна головы пять шапка,
Шѡалла ѣармуѣ муқалла,
Всѣ пять калмыцкѣй барашка,

Оѣѣлес ѣајсулі удул.
Гостямъ енимаясь портянѣй.

Анѡај, Ќапі, ѣан Ќапі!
Увы, Капи, душа Капи!

Анѡај, ѣула рузірѣвѣ!
Увы, твоя сестра да умретъ!

Нудві ѣулві ѣивалла,
Брови глаза хивара,

Нар'уді маліігла,
Взглядь ангела,
Дябѣла сірат чаргасла,
Лица обликъ черкеса,
Куцкурѣа ісвахіла.
Статность молодца.
Каніwā діла Капи?
Гдѣ мой Капи?
Ahwaj, була рузирівѣ!
Увы, твоя сестра да умереть!

Русскій переводъ.

Онъ объѣзжаетъ сѣраго коня на морской пѣнѣ; онъ, какъ ягненокъ, рѣзнится на спинѣ сѣраго коня.... Гдѣ мой Капи!—Пусть всѣ семь селевій таркамскихъ засыпятся морскимъ пескомъ; въ нихъ живутъ семь князей, предавшихъ моего Капи. У него три шубы, всѣ три бухарскія; висятъ на гвоздѣ и тля поѣдаетъ ихъ. Ахъ, Капи, душа моя Капи! Ахъ, да умереть сестра твоя! У него пять шапокъ, всѣ пять изъ ва мыцкаго барашка; онъ изнашиваетъ ихъ, кланаясь гостямъ. Ахъ, Капи, душа моя Капи! Ахъ, да умереть сестра твоя! Брови-глаза у него хунзакскіе, взглядъ ангельскій, обликъ лица черкесскій, статность молодецкая. Гдѣ мой Капи! Ахъ, да умереть сестра твоя!

Эта пѣсня выражаетъ сѣтованіе сестры объ умершемъ братѣ. Обстоятельства смерти Капи мнѣ не извѣстны; выдали его кому-то таркамскіе князья. Подобныя намогильныя пѣсни весьма распространены между горцами и соотвѣтствуютъ русскимъ *причитаніямъ*. Умершій, каковъ бы онъ при жизни ни былъ, изображается неизмѣнно обладавшимъ всѣми дарами счастья,—дабы обнаружить всю жестокость смерти.—Первые четыре стиха предлагаемой пѣсни заключаютъ въ себѣ похвалу

верховой ѣздѣ покойника; конь объѣзжается на морской птнь, поэтическое изображеніе легкости коня и искусства всадника. Далѣе проелятія на таргамскихъ князей, виновниковъ его смерти. Потомъ, похвала его богатству: три шубы! Слѣдуетъ выхваленіе его гостепрѣимства: пять шапокъ, — онъ износилъ ихъ, кланяясь гостямъ. Въ заключеніи изображаются его красоты, согласно горскимъ понятіямъ. Вся пѣсня дышетъ неподдѣльною скорбію.

Урѣула род. пад. отъ урѣу; обыкновенная форма есть урѣуа. — Ыанѣ вм. ѣанѣа. — Рурѣѣні прич. наст. глагола продолж. рурѣѣс, буд. рурѣѣс, 3-е л. рурѣѣ; одиночн. знач. ірѣѣс (д, в), дѣепр. ірѣѣэллі (§ 158). — Умѣѣні прич. наст. отъ глагола умѣѣс (д, в), буд. умѣѣс, 3-е л. умѣѣер. — Кані-уа (§ 188). — Вуѣналі вм. вуѣнав (§ 171). — Уціків 3-е л. прош. соверш. времени отъ глагола уцікіс, залогъ понудительный отъ уціс (§ 164). — Ёкілі дѣепр. прошедш. отъ ѣкіс — повѣсить; продолж. ажіс, буд. ажіус, 3-е лицо ажіу. — Рузіривѣ, можно бы связать рузі дівѣ, повелительно-желательное отъ глагола івѣіс (д, в). — Удул прич. вѣроятн. отъ глагола продолж. удіс — портить; буд. удус, 3-е л. уду (удар); одиночное вірдіс — испортиться, 2-е спр. — Ыівалла род. отъ хівар — хунзакцы; такъ называютъ ихъ хюркилинцы. — Куц-курѣа составлено изъ двухъ словъ: куц и курѣа, оба имѣютъ одинакое значеніе: видъ, форма, сложеніе, станъ.

VI.

Агуѣѣ   мурѣіла тал,
 Не будучи хотя золота столбъ,
 Чікзуврі   діѣѣѣл   Аллаһ,
 Высокія небеса поддерживающій Богъ,
 Діѣѣѣва   ѣуні нуша
 Поддержи тобою мы

Пар вајдішла шајзірад.
Всякое дурного изъ стороны.
Агуѣе арцла рахаѣ,
Не будучи хотя серебра цѣпь,
Ваз варбі дібул Аллахъ,
Мѣсяць солнце ведущій Богъ,
Дуѣава фуні нуша
Приведи тобою мы
Пірдауе халжаналізі.
Парадизъ въ рай.

Русскій переводъ.

Боже, держащій высокоя небеса безъ золотого столба,
держи Ты насъ вдали отъ всякаго зла! Боже, водящій мѣсяць
и солнце безъ серебряной цѣпи, введи Ты насъ въ рай!

Агуѣе, агу и ѣе (§ 191). — Чік — высоко, вм. ак, употре-
бляется исключительно въ пѣсняхъ. — Діѣвѣл прич. вѣ-
роятн. отъ глагола продолж. іѣас (д, в), буд. іѣвѣс, 3-е лицо
іѣвѣ (§ 158); одиночн. вѣѣас (д, в), 2-е спр. — Діѣѣва
повел. отъ іѣас. — Шајзірад форма мѣстн. пад. отъ шалі-
бокъ, сторона. — Дібул прич. вѣр. отъ глаг. продолж. іѣіс,
буд. іѣас, 3-е л. іѣа; одиночн. іѣіс и уѣіс (§ 154). — Дуѣава
пов. отъ уѣіс. — Пірдауе — парадизъ, рай, слово персидское.

VII.

Віқлішірті чурмаан
На головѣ находящіяся косами
Чулліла ші чардіқул,
Дербента селеніе обвивающая,
Чурмауіл андалі,
Подъ косами находящійся лбомъ,

Шаһрумі шаладіқул,
 Города освѣщающая,
 Андалішірті нудва,
 На лбу находящіяся бровями,
 Ѓаліміті ѓапіқвіқул,
 Мудрецы влюбленными дѣлающая,
 Нудваурті Ѓулваан
 Подъ бровями находящіяся глазами
 ѓаһіліті Ѓәјранвіқул.
 Юноши дивятся заставляющая.

Русскій переводъ.

Косы головы твоей обвиваютъ Дербентъ; подъ косами лобъ освѣщаетъ города; на лбу брови возбуждаютъ любовь въ мудрецахъ; подъ бровями глаза удивляютъ юношей.

Шірті прич. множ. отъ шівра (§ 75).—Чурмаан твор. пад. множ. числа отъ чурмі, единств. чурі; слово это употребляется въ пѣсняхъ, обыкновенно же говорится чуті, множ. чутмі.—Чулліла родит. отъ чулли: таѣъ называютъ хюреилинцы Дербентъ.—Чардіқул прич. вѣроятн. отъ чарі-қіс—окружать, одиночн. чарwæqіс (§§ 141 и 142).—Шаһ-румі множ. отъ шаһар—городъ.—Увіл прич. отъ увра (§ 75).—Шаладіқул прич. отъ шалајқіс, одиночн. шала-wæqіс (§§ 141 и 142); шала, твор. шалалі—свѣтъ.—Нудва твор. множ. отъ нудві, единств. нід.—Урті множ. число отъ увіл.—Ѓәјранвіқул прич. вѣроятн. отъ Ѓәјраніқіс, един. Ѓәјранwæqіс (§§ 141 и 142).

VIII.

Ца варґіі дураwкун
 Одиъ день выґхалъ
 Адала душван һавшіс,
 Отца врагъ убить,

Неј лачін Ніқа Вулат.
Эй соколь Ника Вулатъ.

Авлак даргів мусані,
Степъ нашель на мѣсто,

Шіwһawkун, һуравæqів,
Слѣзъ, спѣшился,

Лачін Ніқа Вулатлі.
Соколь Ника Вулатомъ.

Саламђалајгум, ілі,
Миръ съ тобою, сказавъ,

Ца зъавза дура ібів,
Одинъ мужчина виѣ поपालъ,

Сіс һішқу һурајһиллѣ?
Для чего сюда пѣшимъ сдѣлался?

Неј лачін Ніқа Вулат!
Эй соколь Ника Вулатъ!

Ну Ніқа Вулат сајл
Я Ника Вулатъ сущій.

Һуні сі ваһадѣ?
Тобою чѣмъ узналь-ли?

Һу Ніқа Вулат сајл,
Ты Ника Вулатъ сущій,

Нуні сіс аһваһішә?
Мною вақъ не узналь-бы?

Адала душван еслі,
Отца врагъ если есмь,

Авала ігнавеслі.
Матери любовнигъ если есмь.

Адала душван еді,
Отца врагъ если еси,

Авала ігнаведлі,
Матери любовнигъ если еси,

Дагаба цаца лунар.
Сдѣлаемъ по одному подвигъ.

Қўилелла іwнiв дарсур.
Обоими выстрѣлилось другъ въ друга.

Душва тупанг абагiв,
Врага ружье не попало,

Лачин Ніца Булатлі
Соволь Ника Булатомъ

Урқи вѣкѣв, һајһікiв,
Сердце ударилъ, повалилъ,

Сунна адала душван.
Свой отца врагъ.

Муѣур вуцив-виѣ ал'ун,
Борода взялъ-голова отрѣзалъ,

Тулви дуцив-наѣ сал'ун,
Пальцы взялъ-рука отрубилъ,

Һадақілі хунѣані,
Положивъ въ чувалы,

Мурдаiв, wатіһiв
Сѣлъ верхомъ, поѣхалъ

Һеј лачин Ніца Вулат!
Эй соволь Ника Вулатъ!

Ассаламу Һалајкум,
Миръ съ тобою,

Ну wѣқиv дiла ава,
Я сдѣланный моя мать,

Саwғатлічу лiвqwæлла,
Съ подаркомъ пріѣзжаю,

Һар'а һiлдi хунѣазi.
Взгляни эти въ чувалы.

Аваан һар'iв хунѣані;
Матерью взглянулось въ чувалы;

Муѣур вуцѣв, віѣ ваѣв.
Борода взяла, голова пришла.

Ја Аллах, ѣу ал'унѣ,
О Боже, ты отрѣзавшаго,

Ѓулаоан віѣра ал'ав!
Твоя подобно голова и да отрѣжется!

Чум чумра вуѣар дуѣи,
Сколько сколько и холодная ночь,

Дарх ѣадатур віѣ лирну!
Вмѣстѣ положенная голова были вѣдь!

Тулви дуцѣв, нѣѣ ваѣв.
Пальцы взяла, рука вышла.

Ја Аллах, ѣу сал'уне,
О Боже, ты отрубившаго,

Ѓулаоан нѣѣра сал'ав.
Твоя подобно рука и да отрубится.

Чум чумра вуѣар дуѣи,
Сколько сколько и холодная ночь,

Кwæв садуцѣв нѣѣ лівну!
Шея обнявшая рука была вѣдь!

Ѓѣѣ, гавур, ескі душван!
О невѣрная, старый врагъ!

Ѓит аѣин, ѣури душван.
Онъ не есть, ты еси врагъ.

Суннѣвара ѣадушѣв,
Своя мать и убилъ.

Ава ѣадушѣвѣли,
Мать въ то время какъ убилъ,

Рузва ѣуѣ дѣѣѣвгва,
Сестрами крикъ ударили,

Кwеллалѣра ѣавушѣв
Ихъ обѣихъ и убилъ

Лачін Ніґа Булатлі
Соколь Нива Булатомъ
Wæqілі шанта хвала,
Сдѣлавшись поселянами великъ,
Пятур хваладішлізі
Сѣль на старшинство
Неј лачін Ніґа Булат.
Эй соколь Нива Булатъ.

Русскій переводъ.

Нѣкогда отправился въ путь затѣмъ, чтобы убить врага отца своего, соколь Нива-Булатъ. Нашелъ мѣсто въ степи, слѣзъ съ лошади и спѣшился соколь Нива-Булатъ. Подошелъ мужчина и сказалъ ему: здравствуй,—ты зачѣмъ здѣсь спѣшился, соколь Нива-Булатъ?—Какъ узналъ ты, что я Нива-Булатъ?—Какъ не узнать мнѣ, что ты Нива-Булатъ, коли я врагъ твоего отца и любовникъ твоей матери.—Коли ты врагъ моего отца и любовникъ моей матери, то оба сотворимъ честную расправу.—Оба выстрѣлили другъ въ друга; ружье врага не попало въ цѣль; соколь Нива-Булатъ попалъ въ сердце и повалилъ врага отца своего. Взялъ за бороду и срубилъ голову, взялъ за пальцы и отрубилъ руку. Положивъ въ сумы, сѣлъ верхомъ и поѣхалъ соколь Нива-Булатъ. Здравствуй, родимая моя матушка, съ гостинцемъ я пріѣхалъ, загляни-ка въ эти сумы.—Мать заглянула въ сумы; взяла за бороду, вышла голова. „О Боже, да отрѣжется также голова у того, кто отрѣзалъ тебя: сколько и сколько холодныхъ ночей лежала голова эта подлѣ моей!“ Взяла за пальцы, вышла рука. „О Боже, да отрубится также рука у того, кто отрубилъ тебя: сколько и сколько холодныхъ ночей рука эта лежала, обнявъ мою шею!“—„О, невѣрная, давній врагъ! не онъ, а ты врагъ!“ и убилъ мать свою. Какъ убилъ

онъ мать свою, завопили сестры, и ихъ обѣихъ убиль со-
воль Ника-Булатъ. Возвеличили его за то жители, и сдѣла-
ся старшиною соколъ Ника-Булатъ.

Дура w кун 3-е л. прошедш. соверш. отъ глаг. оди-
ночнаго дура w кіс, дурад(в)укіс, 3-е спр.; продолж. дуралкіс,
дурад(в)улкіс, буд. дуралкас, 3-е л. дуралкан.—Дар ģів 3-е
л. прошедш. соверш. отъ war ģіс (д, в).—Ĥуравæqів Ні-
қа Вулатлі букв. пѣше сдѣлалось Нива-Булатомъ, т. е.
онъ спѣшился; Ĥуравæqів значить *спѣшить другого*.—Дура
і ģів—внѣ попалъ, т. е. появился, отъ глаг. дура ģіс, ду-
рад(в)і ģіс.—А ģива ģишā вопрос. отриц. форма зависимаго
отъ условія, выражаемаго далѣ посредствомъ еслі.—Да qа-
ģā повел. отъ wæqівс.—Ĥунар персидское слово, имѣющее
тоже значеніе, что hopneur; да qа ģā Ĥунар—разочтемся
по чести: вызовъ на поединовъ.—Дар сур—другъ въ друга,
отъ warс (д, в).—А ģа ģів отъ а ģіс (2-е спр.); продолж.
і ģіс, буд. і ģус, 3-е л. і ģур.—Ĥа ģі ģіків зал. понуд. отъ
ģа ģіс, ģад(в)і ģіс, продолж. ģер ģіс, буд. ģер ģус, 3-е л. ģер-
Ĥур.—А л'ун 3-е л. прош. соверш. отъ ал'іс, 3-е спр., про-
долж. ул'іс, буд. ул'ас, 3-е л. ул'а.—Хун ģані форма мѣст-
ная отъ хунģ, множ. хунģі.—Ĥа да qілі дѣвр. отъ ģа ģіс,
ģад(в)а ģіс, продолж. ģа ģіс, ģад(в)і ģіс, буд. ģа ģус, 3-е л.
ģа ģу.—Тулві множ. отъ тул.—Мур да іів 3-е л. прошед.
сов. отъ мур да ģіс—сѣсть верхомъ, женск. мур да ģіс; прод.
мур деріс, женск. мур да ģіс.—Ну wæqів діла ава—я
сдѣланный моя мать, т. е. родившая меня мать, родная мать,
wæqів. в. wæqівіл.—Лі w q w æ лла наст. отъ лі w q æс (§ 157).
А л'ун ģе род. пад. прич. прошедш. ал'уніл отъ ал'іс.—А л'ав
3-е л. буд. допуск.—Дар ģ ģа да тур віқ лі рну слѣдова-
до бы сказать: варх ģаватур віқ лі рну, но, какъ говорятъ ту-
земцы, въ пѣсняхъ множ. число часто замѣняетъ единствен-
ное.—Ĥа да тур, в. ģа да туріл прич. прошедш. отъ ģа ģіс.

Һад(в)атіс 1-е спр.—Садүців вм. садүцівїл отъ глаг. сав-
ціс, сад(в)уціс—обнять; продолж. сарціс, буд. сарцус, 3-е л.
сарцу.—Суннāвара составлено изъ сунна, ава и ра.—
Пујā дæкæв—вошь ударили, отъ wæкæс (д, в), дъепр. wæ-
кæли, прод. ікæс (д, в), дъепр. іkwæли, буд. іkwæс, 3-е л.
іkwæр (іkwæ).

Сборникъ хюркилинскихъ словъ.

При записываніи словъ въ предлагаемомъ сборникѣ, приняты слѣдующія правила, которыя опредѣлились самимъ разборомъ грамматическаго строенія хюркилинскаго языка.

1) Слова, начинающіяся съ буквы, измѣняющейся по родамъ и числамъ, записаны въ мужескомъ родѣ, слѣдовательно, должны быть отыскиваемы между словами, начинающимися съ *w* или *i*, или *y* (§§ 36, 162). Нѣкоторые слова, по самому значенію своему, не встрѣчаются въ мужескомъ родѣ, а только въ женскомъ и среднемъ; въ нихъ измѣняющіяся буквы суть *v* и *d*; таковыя слова записаны въ отдѣлѣ *v*. Измѣненія, происходящія внутри и въ концѣ словъ, объяснены вездѣ, гдѣ только могутъ подавать поводъ къ кажимъ-либо недоумѣніямъ.

2) Роды для существительныхъ не обозначены, такъ-какъ они опредѣляются самимъ значеніемъ. Встрѣчаются существительныя, которыя, сами находясь въ единственномъ числѣ, согласуются съ множественнымъ (§ 9); таковое свойство обозначено вездѣ, гдѣ только встрѣтилось.

3) Образованіе падежныхъ формъ существительныхъ представляетъ затрудненія только для именительнаго падежа множественнаго числа; поему форма послѣдняго показана для каждаго существительнаго. Другія формы показаны лишь въ тѣхъ случаяхъ, когда могутъ возникнуть какия-либо недоумѣнія.

4) Существительныя отвлеченнаго значенія, прилагательныя, нарѣчія и глаголы, *имѣющіе общій корень*, подведены всѣ вмѣстѣ подъ таковой общій корень, какъ напр. ак: акдіш — высота, акіл — высокій, аклі — высоко, акіс — сдѣлаться вы-

совимъ, akivis—показаться высокимъ; akwæqic—сдѣлать высокимъ и т. д.

5) Хюркилинскіе глаголы могутъ имѣть одиночное или продолжительное значеніе; въ сборникѣ показаны они вездѣ въ одиночномъ значеніи, при чемъ показаны и формы продолжительнаго значенія. Форма дѣепричастія прошедшаго обнаруживается, въ которому изъ трехъ спряженій относится глаголъ правильный одиночнаго значенія (§ 147); таковая форма обозначена для каждаго глагола. Для глаголовъ продолжительнаго значенія показаны 1-е и 3-е лицо будущаго времени, такъ какъ образованіе этихъ формъ не подведено подъ опредѣленные правила (§ 149). Для глаголовъ неправильныхъ показаны всѣ формы, отступающія отъ правильнаго образца.

Въ хюркилинскомъ языкѣ встрѣчается множество словъ арабскихъ и турецкихъ, которыя, впрочемъ, встрѣчаются и въ другихъ горскихъ языкахъ. Слова эти такъ общеизвѣстны, что нѣтъ надобности объяснять ихъ происхожденіе; введены они въ сборникъ потому, что, бывъ пересажены на хюркилинскую почву, подверглись они болѣе или менѣе значительнымъ измѣненіямъ. Гораздо важнѣе сближеніе хюркилинскихъ словъ съ словами другихъ, болѣе или менѣе разслѣдованныхъ уже дагестанскихъ языковъ. Таковыя сближенія представляются почти при каждомъ словѣ, но полагаю, что съ успѣхомъ заняться ими нельзя, пока не изслѣдованы будутъ и остальные языки Нагорнаго Дагестана.

---

a.—*a.* А.

А. служить надставкой для множества глаголовъ, обозначая движеніе вверхъ (§ 162).

А повел. отъ іс (§ 150) сказать; варїлі а—скажи прямо, т. е. скажи правду.

А твор. алі, род. ā, множ. амі—желудокъ молочнаго ягнѣна или козленка, употребляемый при дѣланіи сыра.

Ā приставка для обозначенія вопроса (§ 68).

Ава твор. аваан, род. авала, множ. авні—мать; ну wæqivā ава—сдѣлавшая меня мать, т. е. родная мать моя; уѣа ава—мачеха; авалада—дѣдъ, авалѣва—бабушка, авалаwzi—дядя, аваларузи—тетка (съ матерней стороны); авала тухум—родные со стороны матери; авадіш дæqiv нам—она имѣла во мнѣ материнскія чувства, она была мнѣ вмѣсто матери.

Ав'а твор. ав'алі, род. ав'ала, множ. ав'ні—курица (различіе отъ урѣwa въ томъ, что ав'а означаетъ собственно курицу, а не пѣтуха); ав'а вумѣулі саві—курица несетъ яйца; ав'а шівітисуј саві гідгураші—курица сѣла на яйца; ав'алі фідні селтулі сарі—курица выводитъ цыплятъ; ав'ала ді—куриное мясо.

Ав(д)алкwіс см. алкwіс.

Авæqіс адæqіс, 2-е спр. постлать; мусі аваца вуруш—постели тюфякъ на землю.—Авіqіс, адіqіс продолжат. стлать, будущ. авіqус, 3-е л. авіqу.

Авзур авзурдіш, авзур или авзуріл, авзулли—цѣлый; авзур qaf вірвун hіtіin—онъ сѣлъ цѣлый хлѣбъ; авзурдіш æfна саві hіш дæwла—цѣлость этой тяжбы хороша есть, т. е. она хорошо кончилась; авзур zwavza сај hіт—онъ выполнѣ мужчина, т. е. молодець; авзуріс—освободиться отъ чего-либо, fænвілівіwad авзуріс—освободиться отъ работы, обончить работу; нам вігул влі авзуріра—мнѣ желаемое бывъ, я достигъ, т. е. я достигъ желаемого; fawшілі авзур wæqіра hіт—я убилъ его до смерти.

Ав(д)ізіс см. ајзіс.

Ав(д)іqіс см. ајqіс.

Ав(д)ірхwіс см. ерхwіс.

Ав(д)ітіс см. ајтіс.

Авкис 2-е ср. отпереть, открытъ; mіrп авка—отопри замокъ;
hітіп аввв уца—онъ отворилъ дверь; улqај аввлі
сарі—оно раскрылось;—продолж. івкис, буд. івкус,
3-е лицо івку—отпирать, открывать; нар варбі калу
івкус нуні—каждый день открываю я двери.

Ав(д)улkwіс см. алkwіс.

Аw четыре—aw'al; aw'ivіl—четвертый, awнајс—въ-четвер-
тыхъ; aw'awlі—по-четыре, aw'alla цапналі—вчетве-
ромъ, awна—четырежды (§§ 54—58); awмузан или
awмузіл—четыреугольный (aw и муза—уголь), awмузан
азвар—четыреугольный дворъ; awмуз ваqа hіп азвар
—сдѣлай четыреугольнымъ этотъ дворъ.

Аwаdаn awадандіп—совершенство; awадан адам'лі—отлич-
ный, имѣющій всѣ достоинства человѣкъ.

Аwі awідіп, awіл, awілі—кривизна, кривой, криво; hіп
нуні awіл саві—эта дорога извилиста; awідіплі вууј
саві hіт галга—кривизна испортила это дерево; калі
awіwаqіра нуні—я обошелъ вокругъ дома.

Аwкис ав(д)укіс, 3-е ср. (изъ а и укіс § 162) на верхъ
взбѣжать; ну awкунна лагwаѣі—я взбѣжалъ на верхъ;
продолж. алкіс, ав(д)улкіс, буд. алкас, 3-е л. алкан;
нар варбі дуврі алкас—каждый день взбѣгаю я на
гору; малкад, адмалкад (§ 161).

Аwлак множ. awлакуні—стень; hінілі маза awлакшпр діраp
—зимомъ бараны въ стени; awлакла адам'лі сажну,
павнеfвiqу—онъ степной человѣкъ, не работаетъ, т. е.
человѣкъ неспособный къ работѣ.

Аwпсіс ав(д)уціс 2-е ср. приподнять; нунел авуціра hіт
хвалад карка—я одинъ приподнялъ этотъ большой
камень; узіла дурпwа awціра ну, урчі wітбіра—брата

ребенка поднялъ я и подарилъ ему лошадь (обычай дарить ребенка, взявъ его въ первый разъ на руки); *ѳвел дурѳвѣ адуцира ѳарѳчала нуні*—двухъ птенцовъ ястреба снялъ я; *нѳтин вѣѳвил вѣв авуѳи аѳирулла*—имѣ сдѣланный дурной поступокъ снести я не могу.—
Продолж. *арѳис*, 'ав(д)урѳис, буд. *арѳус*, 3-е л. *арѳу* (арѳар), запрет. *марѳуд* или *адмарѳуд*—приподнимать, *ваші дубві адурѳис*—приходи приподнимать балки; *нѳнді унзали аѳарѳар нш адам'ілі*—въ эту дверь не войдетъ этотъ человекъ (по росту или по толщинѣ).

Агвѳис буд. *агус*, 3-е л. *агу*, прич. наст. *агварілі*, дѣспр. наст. *агулі*, отглагол. *агні* (§ 159) не быть. (Непонятно, почему 3-е л. будущаго имѣетъ оконч. страдательнаго). *нѳт агу нѳщѳуу*—его нѣтъ здѣсь; *нѳт агулі сѳ куліу*, *унза ѳѳцлі сарі*—его нѣтъ дома, потому дверь заперта, или *нѳт агу куліу*, *унза ѳѳцліну*; нушла *шав агвар сѳ нѳт*—въ нашемъ аулѣ нѣтъ его; ну *агні аѳивав*—мое отсутствіе было хорошо (встать); *зѳгулі вѳ. зі агулі*—соль не будучи, безъ соли; арѳ *агвѳис ѳамалагу*—денеги не быть средства нѣтъ, т. е. безъ денегъ нельзя жить; *агвѳикіс*—заставитъ не быть, уничтожить; *нѳт хві агвѳикіс аѳѳеллі*—хорошо-бы уничтожить эту собаку.

Агѳис дѣспр. *аглі*, 2-е спр. *попасть*; діла *аѳагѳив гурдаліші*—я не попалъ въ лисицу; *нѳнді ѳвелла калі цалізі ца аглі сарі*—эти два дома сошлись, упираются другъ въ друга.—Продолж. *ігѳис* (не мѳн.); буд. *ігус*, 3-е л. *ігур*, запрет. *маѳгуд*—попадать; *нар гвѳрѳукувнл ѳарѳа нѳшн сен ігурѳ?*—(ислов.) почему каждый катящійся камень въ тебя попадаетъ? *Агѳикіс*—заставитъ *попасть*, цалла *аѳагѳикіра нѳвѳліші*—ни разу не попалъ я въ цѣль; *ігѳикіс вурѳѳѳіші*—приучайся попадать въ цѣль.

Ада твор. *адаан* или *адаані*, род. *адала*, дат. *адас*, множ.

адні—отець; адабівіл узі—братъ отъ одного отца; аднѣладні—предви; адалада—дѣдъ (съ отцовской стороны); адала узі—дядя, адала рузі—тетка; адабівті тухум—родные со стороны отца; уѣај ада—вотчимъ; адалалті—отцовское наслѣдіе.

А дам'ілі твор. адам'іј (іін, ііні), множ. адам'улі—человѣкъ (какъ мужчина, такъ и женщина); ну адам'ілі сарра—я челоѣкъ (говор. женщина); мур'ул адам'ілі—мужчина, һунул адам'ілі—женщина; адам'ілідш (лір)—человѣческія чувства; адам'ілідш агу һітіла—у него нѣтъ челоѣческихъ чувствъ.

А дг wіс дѣепр. адгулі—родиться (говорится о мѣсяцѣ).

А звар множ. азвурті—дворъ; һіт азваллізіw саж—онъ стоитъ на дворѣ.

А ззін аззіндіш—лѣнность, аззін или аззініл—лѣнвивый, аззјі—лѣнвиво; аззін урчі діхліс әйна вірар—погов. лѣнвивая лошадь хороша подъ вьюкъ; аззіндішли міскін іду адам'ілі—лѣнность дѣлаеть челоѣка бѣднымъ; аззінә (или аззә) јаһ аһвірар—у лѣнвива не бываетъ чести; мурталла аззін ірулі саж һіт—онъ всегда лѣнвивъ, онъ лѣнвивается.

А зір твор. азілли—тысяча, азіллиш или азіллив ца—тысяча одинъ, нуша азіраша—насъ тысяча, азіривіл—тысячный, азірнајс—въ 1000; азіллизі улкан ца әйназавва кјіјзіw—въ трудности одинъ храбрецъ стоитъ тысячи; азілла һурава һавурцар һіш калані—и тысяча отрядовъ вмѣстятся въ этой крѣпости.

А һ wај увы! Аһwај іқwіс—стонать, узі ваһанадан аһwај діқуді сарі рузі—по братѣ стонеть сестра.

А һ отрицаніе, аһвәқіс или вәқаһвәқіс—не дѣлать; въ повелительномъ и въ будущемъ допускаемомъ аһ замѣняется посредствомъ ма (§ 114).

А̄нї̄ кромѣ, узѣнї̄ дїла нїцїл агу—кромѣ брата ближняго у меня нѣтъ; нїмугїлѣнї̄ абїрар—онѣ кромѣ какъ сер- дить не бьваеъ.

А̄нї̄ї чѣмъ; арц'оан абїї мурнї̄ дїцїл вїрар—чѣмъ серебро, золото тяжеле; лунн'оан абїї уфнї̄ аїна савї—чѣмъ писать, читать лучше.

А̄нї̄ на отрицательная форма глагола сарра (§ 67); ну а̄нї̄ на буд ваїла ваї—я не емъ тебѣ дурного хозїанъ, т. е. я не дѣлаю тебѣ дурного; сен а̄нї̄ннѣ, шїваївїл лїугва—какъ не ты, вѣдѣ видѣлї (отвѣтъ на запи- рательство).

Аїс 2-е спр. послать, дѣепр. прош. аїдї; нунї̄ аїра узїлїчу кагар—я послалъ къ брату письмо; лунї̄ аадїу уркура ваїалїзі—ты послалъ-ли арбу въ лѣсъ? лїунї̄ аївїл савгат вақїв дїчу—посланный тобою подарокъ дошелъ до меня.—Продолж. іис (не прин. родов. буквѣ), буд. іус, 3-е л. іу, запретит. маїуд—посылать, отправлять; нар варбї̄ вазалїшї̄ іурї̄ лу нунї̄—каждый день посы- лаю я тебя на базаръ; лїучу урчї̄ іусну, мурдалї̄ вақї̄ ѣабал—къ тебѣ лошадь посылаю, верхомъ прїѣзжай завтра.

Аїс ад(в)аїс, дѣепр. прош. аїлї—достигнуть чего-нибудь вверху; ну аїра дувулла вїқлїшї̄—я достигъ вершины горы; хваладїшлїшї̄ аїв нїт—онѣ достигъ мѣста стар- шины; адачу уршї̄ цуглї̄ аїлї̄ саж—съ отца сынъ ровно выросъ.—Аїкїс; дуврї̄ аїукурї̄ лу нунї̄—я доставлю тебя на верхъ горы.—Продолж. аїїс, адїс, авїс, буд. аїус, 3-е л. аїур, запретит. маїуд или адмаїуд—до- стигать чего-либо вверху находящагося; ну аїулла адала мусанї̄—я достигаю степени отца, т. е. той степени, на которой находился мой отецъ; дїрқанї̄вї̄ амїулі̄ савї—находящїеся на равнїнѣ идуть вверху, т. е. въ гору.

Ajzic ад(в)ііс, дѣспр. прош. ајзулі; 1-е спр. встать; ну ајзурра: ђуваннуђ—я всталъ съ пѣтухами.—Учащ. елзіс, ад(в)ілізіс, буд. елзас, 3-е л. елзан, запрет. мелзад или адмелзад—вставать; тѡѡѡліші елзулі саж була дурѡѡѡѡ—на ноги встаетъ твой ребенокъ; ђѡѡлі елзан діла адѡ—своро встанетъ мой отецъ; һіш ізажіѡѡад аѡелзан һіш—отъ этой болѣзни не встанетъ онъ.

Aji или јі междуметіе отвращенія.

Aj'ic см. аіс.

Ajkæc см. аѡæс.

Ajkic см. аѡіс.

Ajqic ад(в)іісіс, дѣспр. прош. ајқулі (1-е спр.), выкормить, воспитать; нуні ајқуріл јетім дішіѡ ђузајһілі саж—мною воспитанный сирота предо мною гордится; ѡарчізаала дурѡѡѡѡ авіқурра нуні—я выкормилъ птенца ястреба; ѡалијан авіқі һуні—пріучись курить кальянъ; ђавісіс эм. ђа авісіс—зажечь огонь, дуғі ђамі адіқур һіттілі—вечеромъ они зажгли огня.—Продолж. елқіс, ад(в)ілісіс, буд. елқас, 3-е л. елқа (елқан), запрет. мелқад или адмелқад—воспитывать, выкармливать; ѡарчізуна елқулла ну һар дус—ястребовъ выкармливаю я каждый годъ; һар дуғі ђамі адіқулі сарі һіттілі—каждый вечеръ огня зажигаютъ они.

Ajçic см. асіс.

Ajtic ад(в)іітісіс дѣспр. прош. ајтуј, 3-е спр., вынуть снизу вверхъ; һіш адітун гванзализірад һітіив—онъ извлекъ воду изъ земли, т. е. добылъ воду вверхъ; һуні тур авітаді—ты обнажилъ мечъ.—Продолж. елтіс, ад(в)ілітісіс—вынимать, буд. елтас, 3-е л. елтан, запрет. мелтад или адмелтад; хуна адітісіс или хуналі елтіс—выкапывать марену; арцілі елтулі саж кісаніѡад или арц адітүлі сарі кісанірад—онъ вынимаетъ деньги изъ кармана.

А̄к̄віс д̄вепр. прош. **ākuj** (§ 159) **вырости, воспитаться**; (глаголь средний, что и составляет его различіе отъ **ajcic**, глагола страдательнаго, **воспитаться** другимъ); **hanaña ācунті урбі духуті саві**—теперь выросшіе люди (теперешнее поколѣніе) умны; **дла kajbīw ācуніл урчі саві hīш**—въ моемъ домѣ выросшая, доморожденная эта лошадь.—Продолж. **ал̄к̄віс**, буд. **ал̄к̄вас**, 3 л. **ал̄к̄ван**, запрет. **мал̄к̄вад** или **адмал̄к̄вад**—выростать, **выкармливаются**; **бурб̄ві ал̄к̄улі сарі кумазір**—саранча **выростаетъ** на пашняхъ.

А к **акдіш**—высота, **акіл**—высокій, **аклі**—высоко; **сїцад іт к̄а акдіш тів̄а**—какъ велика высота этого дома? **Акіл урчілі авлак айсү**—высокой лошадейю равнина берется, т. е. высокая лошадь хороша на равнинѣ; **була дарафа аклі саві**—уваженіе твое высоко есть, т. е. тебя высоко уважаютъ; **аклі барвікул урчі б̄вард вірар**—(посл.) высоко смотрящая лошадь снотыкается; **шантішп̄шп̄ акіс вігулі саві hітис**—ему желательно господствовать надъ жителями; **акүціс**—поднять, снести; **аквуца бар̄ба**—подними камень; **була діw аквүціс апірулла**—твоихъ словъ перенести (вытерпѣть) я не могу; **акті урбі**—знатные люди; **аквізур даг̄ нам hіт урчі**—вчера показалась мнѣ высокою эта лошадь.

А̄к̄к̄с **ад(в)эк̄к̄с**, д̄вепр. прош. **āk̄к̄лі**, 2-е спр. (§ 144) **вбить снизу вверхъ; сал̄ав̄эк̄к̄с**—вбей клинъ вверхъ; **подпереть, тал ав̄эк̄к̄с**—подопри столбомъ; **туп ав̄эк̄к̄с**—отбить, отпарировать мячъ; **шп̄н̄ āк̄к̄с**—зачерпни воду, **hітп̄н̄ шп̄н̄ āк̄к̄в**—онъ зачерпнулъ воду.—Продолж. **аж̄к̄к̄с**, **ад(в)ік̄к̄с**; **шп̄н̄ әж̄к̄к̄с асіра hіш б̄ванарі**—я чтобы черпать воду купилъ этотъ кубшинъ.

А к̄рі род. **акр̄е**, множ. **акрумі**—плата, **акрі ваца дла урчіла**—заплати мнѣ цѣну лошади; **средство, акрі вақ̄алі б̄аж віқ̄ус**—средство если придетъ богомолье сдѣлаю,

т. е. если буду имѣть средства, то пойду на бого-
молье.

Акуша род. Акушѣла, дат. Акушес — Акуша; дивла Акуша-
ан диван вѣдів — вся Акуша сдѣлала совѣтъ; Акуша
iqwəinna ну — я ходилъ въ Акушу; Акушав, уані саж
hit — онъ живетъ въ Акушѣ; акушѣла миз иди акушан
миз — акушинскій языкъ; акушѣла тавун — акушинское
общество; акушан сажра ну — я акушинецъ, акушанті
— акушинцы; акушан бафлал ірар — акушинецъ лѣнивъ,
тяжелъ на подъемъ.

Ад приставка для обозначенія вопроса (§ 68).

Алау вобругъ; ши алау вуцѣ буравалі — селеніе окружено
войскомъ; ши алау вару лів — вобругъ селенія есть
стѣна; алау вақис — помощь, бу алау вақадлі, нуни
відус — если ты можешь, то я сдѣлаю; нуша ціліс
ца алау дѣубѣ — мы другъ другу помогаемъ.

Алипуни род. алипунѣла — азбука, урус алипуна уфулла ну
или урус алипуни дуфулла нуни — я учусь русской аз-
букѣ.

Аліс дѣпр. прошедн. ал'уј, 3-е спр., отрѣзать сверху; hi-
тіла віз ал'ун — ему срѣзали голову; нуни дураз ал'ун-
на — я вырѣзалъ соху, т. е. нарубилъ всѣ матеріалы
для сохи; чутмі ал'ун іт буноуј — косы срѣзала эта
женщина (въ знакъ траура); шарібатлі ал'уніа тул
афізур — (послов.) по шаріату отрѣзанный палець не
забодитъ. — Продолжит. ал'іс, буд. ал'ас, 3-е л. ал'ѣ
(ал'ан), запрет. мал'ад или адмал'ад — срѣзывать; Темір
ліңклі вурғі ал'ів душвантѣла — Тамерланъ рѣзалъ го-
ловы враговъ.

Алкіс см. awkic.

Алѣвіс ад(в)алѣвіс, дѣпр. прош. алкуј, 3-е спр., (§ 159)
зажечь; чіраз авалѣвін, [ѣзв дліну — зажги свѣчу, такъ
какъ темно; hiң ваһанадан жарг алкунна дила — черезъ

этѣ внутренность загорѣлась моя, т. е. разсердился или огорчился; душван ѓалі алукунна нуні—я застрѣлили врата; ѓа бадатулли калі авалукун—огонь, снизойдя; зажегъ домъ, т. е. молнія.—Продолж. алкувас, ад(в)улевас, буд. алкувас, 3-е л. алкуван (алкува), запрет. малкувад или адмалкувад—зажигать; нуні хар дуѣ авулевас чіраѓ—я каждый вечеръ зажигаю свѣчу; хар варбі ѣиш ваһанадан діла варг алулла—каждый день на это сержусь я.

Алқуіс ад(в)алқуіс, дѣпр. проп. алқуј, 3-е спр. (§ 159) выльзть, выбраться; чартлізівад алқуіс аѣлі, һуніһанав һал'унна—изъ гряди выльзти не могъ, на дорогѣ остался; міскіндішлізівад алқуіс аѣрулла—не могу высвободиться изъ бѣдности.—Продолж. алқуіс, буд. алқуас, 3-е л. алқуван—выльзать, выбираться; маслізівад абаалқуас ну—я не могу выбраться изъ имуществва, т. е. привести въ порядокъ дѣла.

Алқуіс см. Җқуіс.

Алла присоединяется къ множеству словъ въ значеніи *когда* *даже*.... Мурт—когда? Мурталла—хоть когда, т. е. всегда, журталла уус ну һишқуу—я всегда здѣсь; сь отриц. мурт алла абуус ну һишқуу—я никогда здѣсь не бываю; ча?—кто? чалла—хоть кто, всякій; чалла ашар пучу—каждый ходитъ къ тебѣ; чалла аѣшар пучу—никто не ходитъ къ тебѣ.

Аллаһ—Богъ; Аллаһла акрі хвалал саві—у Бога много есть могущества (средствъ).

Алтіс см. Ётіс.

Алхуіс дѣпр. проп. алхуј (§ 159) перемереть, ізај урѣ алхун—отъ заразы люди перемерли; ұлхіс (не прин. родов. буйвѣ), буд. улхас, 3-е л. улхан—перемирать, околѣвать; хар һіні маза улхулі сарі діла—каждую зиму околѣвають у меня бараны.

Аман—нощад; аман імі вақів дічу—онъ пришесть но мнѣ
просить ношад.

Аммā—я; бу вақілі, амма ну агвіра—ты пришелъ, но меня
не было.

Ам'ур ам'урдш, ам'ур, ам'удлі—чистый; ам'ур шпш—чистая
вода; ам'ур адам'ілі—чистый человекъ, т. е. опрятный
и неворовный; ам'ікіс—вычистить, дѣств. прош. ам'
букуллі; прод. ум'ікіс, буд. ум'укус, 3-е л. ум'уку; діс
ам'ікі—вычистишь.

Анда род. андā, множ. анруві или андурві—лобъ; анда чу-
вулі саві һітла—лобъ; наморщившись есть его, т. е.
онъ нахмурился; анда залалі рурсі—двушца съ глад-
кимъ лбомъ (похв. красоть); вышукость горной пока-
тости; анда вівурі дувура—лобъ-гора. Таеъ называ-
ютъ такого вида горы и наши солдаты, ваяъ напр.
находящуюся у уур. Гагрш.

Анкі род. анкē, множ. анруві или андурві—пшеница (оз-
начая зерно, требуетъ лір (§ 9); означая пообъ, лів);
анкē қаф—пшеничный хлѣбъ; анкē каркар—пшенич-
ная похлебка; анкі шевақів—пшеница в не взшла;
анкі кіршіс—жаль пшеницу; анкі кіркілі саві— пше-
ница хорошо уродилась; анруві—поля всѣянная
пшеницей; анруаі ділі дуун—пшеничныя поля моро-
зомъ побиты; баядвнкі или нажланкі—букуруза (араб-
ская пшеница).

Анб: множ. ункі—садъ; һіт анкзів сај—ожъ въ саду;
анквкла фідіп—садовое плоды; анк вэқіс—развести садъ;
анкілі, множ. анкіліві—садовникъ; туқд анк—вино-
градникъ.

Анйі: (множ. не употреб.) каминь; анбаві һајі—садись у ка-
мина; анбаві фавіці—затопа каминь; анкē һанжі—зем-
ля камина, которая почитается лікарствомъ отъ ону-
хоты.

будуц. аршус, З-е (л. аршар, запрети) маршуд (со-
 ставлено из ар и шаше) уходит; діла башке дуґілі
 һаҗбернар — мой работникъ ночью уходитъ домой (т. е.
 въ себѣ въ домъ); Һвәннарһад шина ардаштулі сари —
 не съеда вода сочитса; доґ д. һв аршт акъ һаґ А.

Арwашіс ем. парашіс. селіґе стары; релотыи һинаю

Арз — погода; әһна арз. шивоһш варһи — сегодня хорошая по-
 гада; wаһна арз — дурная погода; арз wацтур — погода
 испортилась; арз варевіс — погода испортилась; Һвә-
 нил арз — несчастная погода; варһивіг арз — благоприят-
 ная погода; діла арз ваілі саві — мой срокъ наступилъ
 (т. е. конецъ службы); арзлішіw дураwаһ — во время
 выходи.

Арзгис дґвпр. прошедш. арзгис (З-е срн) услышать; дуґі ар-
 згис тупанглі тима һуһи — ночью услышмъ я ружей-
 ный выстрѣль; әһна һадуу арзгис — услышавъ добрый
 сообщіе; арзгис — слухъ; т. е. способность слышать; ар-
 згегу һитзів — въ семь мѣръ слыла, т. е. онъ не слы-
 шеть. — Продолж. иргис, буд. иргусу З-е л. иргу (иґуґ),
 запрети; марзуд — слышать; елла; аліргу һитіа — онъ
 ничего не слышитъ; топла тима иргур — одышпы пу-
 шечнаго выстрѣля; урус миз аліргудли вуні — русскаго
 языка я не слышу; ишрә һе һовнимю.

Арһи дґвпр. наст. парһулі; буд. арһус, З-е л. арһу (значение
 глагола продолжительное) повести; погнать; арһис һаві-
 вһилі; һавубуцна; ну — только что хотѣли повести ме-
 ня, какъ я убѣжалъ; һикури арһис һавилі саві — невѣ-
 сту вести начинаютъ они (свадебная процессія); муґри
 арһис wаһивилі саґ; вукун — наступхъ — начинаютъ гнать
 барашкы.

Арһә род. арһә; множ. арһи — путешествие; арһәлі уґәс
 вігулла һаһал — завтра я хочу отправиться въ дорогу;
 діла арһә варһивізур — мое путешествие прямо окава-

арбнъ, шель; т. е. было благополучно; арбнар, твор. арбналі, арбнаръ мнж. арбнарті — путешественникъ, дурца арбнар сажит — оны старый путешественникъ, т. е. оны много путешествовалъ.

Арбѣла твор. арбѣј, род. арбѣ — шелкъ; арбѣ вапа — шелковый платокъ; батала арбѣла — магушечій шелкъ, т. е. болютная плѣсень, водоросль.

Арбілі — третьяго дня; арбілішн — садла кѣшшира ну — съ третьяго дня я боленъ; арбілі аѣраші ващів дічу hit — до третьяго дня оны приходилъ ко мнѣ.

Арбісіс см. арубіс.

Арікіс см. арукіс.

Аркіс дѣнр. прош. аркілі 2-е спр. ободратъ; муцара аркіс вудуј — явешна ободратъ; мастукъ; аркні, мн. аркнвті — садина, ваблзір — аркнвті лір буда — ту тебя на лицѣ есть садина; — Продолж. іркіс; буд. іркус, 3-е л. ірку (іркур) — обдираетъ, кай іркулі саві урчіла удівна важ — спина обдирается у лошади отъ дурного сѣдла.

Ардѣс см. арудѣс.

Арсавіар мнж. арсаварті — тарка; гуні арсавар ваца — построй мостъ арной.

Арсіс дѣнр. прош. арсулі (1-е спр.) полетѣль; лавна арсурбілі палгаліші бавушира — я убилъ голубя, когда полетѣль оны на дерево; арсулі арнісвѣш лавна — улетѣль голубя; арсіні — лететь; — Продолж. урсіс, буд. урсас, 3-е л. урсар — летать; данкуві урсулі сарі мунізірад — перелетки вылетаютъ изъ проса; кѣрклі урсані вѣрар іца — быстро летаетъ трысогуза; сі шиваалла урсулі саві кѣрчіга — на что ни увидитъ летитъ ястребъ; дублувѣгвѣлі урсіс афірар — (посл.) безъ крыльевъ летать нельзя; арсуріа нунуѣуна урчі — летающая какъ птица лошадь.

Арѣ — сѣра.

Артіс дбепр. прош. артілі (2-е спр.) скронтъ; увблї артівіл суѣван—хорошо свроенная чюха; даврі арта нам—выврой для меня сапера; увусжъ (о пчадѣ), міркі артів діші—пчела ужалила меня; налить, шунгā шін арта—налей воду въ котель; мі артіні савї дуї—ночью медъ вывроился, ночью былъ ишеї.—Продолж. іртіс, буд. іртус, 3-е л. ірту, запрет. мертуд—вроятъ, жалить, иневѣтъ; палтар іртіс уста сарі нїт—она мастерица вроятъ платье; міркі іртулі шварѣ ватвукур—пчели, жала, медъ охранили; мі іртул дуо савї нїш—этотъ годъ инеистый, т. е. часто случаются инеи.

Арубіс ард(в)убіс, дбепр. прош. арубілі 2-е спряж. увести; туснаклізі арубіс була узї—подъ арестъ увели твоего брата; арубажā нїш діла шулївад—уведите его отъ меня.—Арібіс ард(в)ібіс продолж.; буд. арібус, 3-е л. арібу—водитъ; нар варбі арібус була урчі шїжі—каждый день возу я твою лошадь на водопой.

Аруқас ард(в)уқас, дбепр. прош. аріқвәж, составл. изъ ар и уқас (§ 156), уйти; навам вақалї аруқас аввала—разъ если придетъ, уйти не знаетъ, т. е. не уходитъ; нїт аріқвән шїлізі—онъ упретъ въ селенїю вақалїзі аруқән бу, урцурїну шанта—уйди въ дбосъ, не то жители поймутъ тебя.—Продолж. арқас (§ 157), дбепр. наст. арқвәлі, буд. арқас, 3-е л. арқән—уходить; нар варбі нїрә ваалї, арқас ну кулі—каждый день, по наступленїи полудня, ухожу я домой; нїрә ваалї кулі арқас ну—вогда наступитъ полдень (букв. если наступитъ полдень), пойду я домой.

Арухіс ард(в)ухіс, дбепр. прош. арухілі, 2-е спр. увести; івқлі арухів ца гвава—умершаго мужчину унесли; барқлі ардухів діла шінқан—вода унесла мою мельницу.—Продолж. аріхіс, ард(в)іхіс, буд. аріхус, 3-е л. аріху—увоситъ; маслі аріхіс вігулі буд—съ меня

- вмущество таскаты хочеш ты; урһи ардхули сари тумали — туриць таскает филинь.
- Архис** дѣспр. наст. архули, буд. архус, 3-е л. арху (значение глагола продолжительное) понести; мура архис һајів һит — онъ понесъ сѣно, букв. онъ началъ понести сѣно; дѣла арци архис вигули буд или дѣла арц архис вигули буд — ты хочеш понести мои деньги, т. е. присвоить ихъ себѣ.
- Арц** (лив въ знач. вуска или отдельной монеты; лір вагъ вещество или деньги); множ. арцані (малоупотребительно) серебро; арц уйули сари гванзалірад — серебро выкапывается изъ земли; арц һаһајити длар — деньги необходимы; арцла куһул — серебряная ложка; арцла малаһи — серебряныя издѣлія; арцла уста — серебряныхъ дѣлъ; мастеръ; арцла шив дитһивил тавс — висеребренное блюдо; арцла кваченаһи — серебряная вистъ руки (похвала красотѣ).
- Арцис** см. авцис.
- Арфи** род. арфэ (лір) сорная трава; арфи дірфис — выпалывать сорную траву; арфи тір һит кузир — сорная трава на этой пашнѣ; арфиэна, множ. арфиэвәни — половщикъ, тотъ, который полеть.
- Арши** род. аршѣ (лір) — жатва; аршѣ арз валі сави — пастушила жатва; арши садаһи сари — жатва поспѣла; аршѣ вука вага һуни — сдѣлай помощь для жатвы, т. е. угощение для добровольныхъ рабочихъ (см. іршис); аршиэна — жнецъ; множ. аршиэвәни.
- Асис** дѣспр. прош. асѣли (2-е еспр.) купить; даршал курушлис асѣра валі — я купилъ верблюда за сто рублей; асѣра һуни анқилис арц — я продалъ пшеницу; урчи асѣвѣли, улиһара аса — (послов.) купивъ лошадь, купи и сѣдло; қвел унц асѣвлә йуҗајили сај һит — (послов.) купивъ двухъ быковъ, онъ загордился. — Продолж. ісис,

буд. айсү; 3-е л. айсү, запрет. мајсүд — покупать; вазал-
лишвад айсү цаф — на базаръ покупаю я хѣбъ.
Асіо дѣспр. прошедш. асілі (2-е спр.) — взять; наѣлізі аба
дирба — возьми въ руку малку; буравдзі асісі пі — вой-
ско взяло ауль; аалірај асів аїда — куродаць унесъ
цѣпенка; бурба асів аку — саранча възяла поле. —
 Продолж. ајсіс; буд. ајсү; 3-е л. ајсү, запрет. мајсүд
или адмајсүд — брать; на аарбіа дия арц ајсү нїтіи —
каждый день беретъ онъ у меня деньги; нїуні ајсіс
абірус буа махна неі магу — брать на себя твоей по-
ши, т. е. того, что слѣдуетъ тебѣ сдѣлать.
Атіс ад(в)атіс; дѣспр. прошедш. атулі, 1-е спр.; посадить
вверхъ; палгаліші аватурра кірзу — на дерево посадилъ
я астреба; тул дувша аватурра — я положилъ палець
въ ротъ. — Продолж. алтіс, ад(в)алтіс, буд. алатас, 3-е
л. алта — садить; дублілі калпі авалвас хці — мочью на
траву сажаю я собику.
АЕ ае; дѣспр. прошедш. аеілі, 1-е спр.; поправлять
хорошій; аеілі аеілі аеілі — поправляю я хорошаго
человѣка; аеілі аеілі аеілі — поправляю я хорошаго
человѣка.
АЕлі аеіс (§ 77) сдѣлаться хорошимъ, исправиться; нїқвал
вајнарігва, аеілі сај нїт — прежде былъ дурень, а
теперь поправился онъ; аеіс (§ 132) похвалиться хо-
рошимъ, похвалиться; нам аеісур нїт — оиз; мнѣ пока-
зался хорошимъ человѣкомъ; аеіс аеіс — сдѣлать хоро-
шее, аеіс аеіс вақівіл аїн нїш — не для добра пришелъ
онъ; аеіліш — добро, доброта, нам ца аеіліш ваца лїуні
— сдѣлай для меня добро; аеіна — хороший, аеіна адамъ
— хороший человекъ; аеілі — хорошо, аеілі — хорошо,
дуфаілі аеілі саві — если будешь учиться, то хорошо;
аеілі — хорошо, очень, болѣе; аеілі дубулкул урці —
хорошо бѣгающая лошадь, т. е. рысистая; аеілі аеілі
— очень хорошо; дубі аеілі узунна — вчера я болѣе

ѣла; ца аѣлі—очень, ца аѣлі дукуѣдѣі фу—ты очень поблѣдѣла.

Аѣкіс дѣспр. прош. аѣкілі, 2-е спр. (§ 160) перейти; хвалаі барѣ аѣкіра нуні—черезъ большую рѣку переправился я; дувура аѣкіра нуні—я перешелъ черезъ гору; лівілла нуні аѣкіра нуні—я прошелъ всю эту дорогу; варпіі аѣкілі саві—день прошесть; нуні дігі аѣкіра нтізівад—я съ нею удовлетворилъ своей любви; нуні ннмі аѣкіра нтітіпів—я на немъ влилъ свой гнѣвъ.—Продолж.

ікіс, буд. ікус, 3-е л. іку, запрет. мајкуд—переходить, переправляться; фуравалі ікулі саві барѣ—войско переправляется черезъ рѣку; фу ваһанадан һазав ікулла нуні—черезъ тебя много горя перевозю я; нуні аѣкіра була живла—я заплатилъ, что отъ меня тебѣ слѣдовало.

Аѣкіс дѣспр. прош. аѣкілі, 2-е спр. (§ 160) повѣсить; тувсрі ака—развѣсь посуду (обычн. мѣдная посуда развѣшивается по стѣнамъ); діві аѣкіра гарасліші—я развѣсилъ куски мяса на столбъ (сухое дерево на дворѣ, которое служитъ для развѣшивания разныхъ принадлежностей хозяйства); шиваѣі аѣкіс—валѣвать, галгаліші шиваѣі аѣкіс нит—на дерево валѣвъ ошь.—Продолж.

ајкіс, буд. ајкус, 3-е л. ајку, запрет. мајкуд или адмајкуд—вѣшать; жараѣ ајкіс нитажера ннж баерда—чтобы вѣшать оружие, вбнлз я этоть гвоздь.

В. в.

Вағалл твор. вағалалі, род. вағалā, множ. вағалаті—помощь; һаенкіліс вағалāгу ннш унц—для работы бесполезенъ этоть быкъ; нам вағалаті урпі саві ннщді—мнѣ помогаютъ эти люди; нам вағалажні фу—помоги мнѣ, т. е. сдѣлайся мнѣ помощью; фу нам вағалал сајрі мурталла—ты мнѣ всегда помощникъ.

Вазрѣбан твор. **вазрѣгај**, род. **вазрѣбѣ**, множ. **вазрѣбунѣ** или **вазрѣгантѣ**—торговецъ, купецъ; **вазрѣгандѣш**—торговля, **вазрѣгандѣшнѣ** мѣскн **ѣдурѣ лу**—торговля разворитъ тебѣ; **ванцѣ** **вазрѣгандѣш** **дѣдулѣ саж** **нѣтѣн** или **ванцѣ** **вазар** **вѣдулѣ саж** **нѣтѣн**—онъ торгуесть пшеницею.

Ваз множ. **вузрѣ**—мѣсяць; **ваз** **шалалѣ** **сабѣ**—мѣсяць свѣтитъ; **ваз** **адгвѣв** или **ваз** **сагавѣв**—мѣсяць родился; **ваз** **журувѣв**—мѣсяць въ 1-й четверти, **ваз** **журувѣв**—полный мѣсяць; **бузѣ** **сдѣвалѣ** **круглымѣ**; **ваз** **вајкувѣв**—мѣсяць половиной сдѣвалѣ, т. е. 2-я четверть; **ваз** **вуцѣв**—мѣсяць затмился; **вазвал** **вазлѣ** **лѣвѣдѣс** **ну** **лѣчу**—черезъ три мѣсяца приду я къ тебѣ.

Ваһ **ваһдѣш**—бѣшенство, **ваһл**—бѣшеный, **ваһлѣ**—бѣшено; **ваһс**, **ваһдс**, **ваһвс**—взбѣсится; **ваһвѣвѣл** **хвѣлѣ** **сунна** **ваһ** **аһала**—взбѣсившаяся собака не узнаесть хозяина; **нѣт** **ваһв**—онъ съ ума сошелъ; **вакпѣ** **ваһлѣ** **сај**—онъ уже давно дурить.

Ваһа род. **ваһа**, множ. **ваһнѣ**—цѣна; **нѣшлѣ** **ваһа** **вурѣ**—скажи цѣну этого; **лѣла** **ваһа** **вѣпѣн**—храни свое достоинство; **ваһа** **вѣтѣнѣ** **пѣенѣзаллѣс**—заплати работнику.

Ваһана род. **ваһанѣ**, множ. **ваһнувѣ**—причина, вина; **ваһанѣ** **нѣгулѣ** **пѣвѣвѣ** **нѣт**—безъ вины убили его; **сѣ** **ваһаналѣ** **арѣвѣллѣ** **лу**—по какой причинѣ уходишь ты? **Ваһанадан** тоже, что **ваһаналѣ**; **нѣш** **урѣлѣзѣв** **ваһана** **лѣв**—въ этой лошади есть порокъ; **вајтѣ** **ваһнувѣ** **лѣр** **нушачур**—между нами есть приличивая болѣзнь.

Ваһла **ваһладѣш**—спокойствіе, **ваһлаал**—спокойный, смиренный, **ваһлаалѣ**—спокойно; **да** **мусанѣв** **ваһмалѣ** **уѣн** **лу**—на мѣстѣ оставься ты спокойно; **ваһладѣш** **вѣлѣку** **нѣтѣс**—онъ любитъ спокойствіе; **ваһлаал** **урѣ**—смирная лошадь; **ваһлајнѣс**—выздоровѣть, **ваһлајрѣс**—выздоровливать, **ваһлајрулѣ** **сај** **нѣт** **дѣкѣлѣзѣвѣд**—онъ выздоравливаетъ отъ

раши; ваһа ірні ваһурра һір — я узнала о его входе;
роветіи.

Ваһи мн. вуһі — острая оконечность; һівһа ваһ — остроко-
нечность; винкала; край; һа ваһ — края дома, т. е.
края крыши.

Вала род. валд — шерсть; (треб. дір; когда же означает копь
шерсти, то дів); мазада вала — овечья шерсть; валліла
вала — верблюжья шерсть; вала дһбас — стричь шерсть;
валд фонка — шерстяной ковер.

Валаһ мнж. валаһуні — несчастіе, бѣдствіе; хулаһ валаһ
вадів һішһіні — съ нами случилось большее несчастіе;
һан агуар валаһ саві һіш — это неожиданное несчас-
тіе; валаһла адамлі — бѣдовый человек, т. е. даво-
дящій бѣду.

Вамбарі твор. вамбаллі, мнж. вамбурті — копыто.

Вамма род. вамм — хлопчатая бумага.

Ваһмі род. ваһмѣ, мнж. вуһмі — снопы; вуһмі дәрдіс — взять
снопы; вуһмѣла дәрріа — сноповъ суслонь.

Вар твор. варлі, мнж. варані — щитъ; вар һалавуцира нуни
— я укрылся щитомъ.

Вара едва, лишь, вара һалавукун дила урчі һалажшів — чуть-
чуть опередила моя лошадь твою; вараоан — немного,
чуть-чуть, вараоан кіціл сај һіт дила — онъ мнѣ едва-
едва родня, т. е. дальній родной.

Варакат — благословеніе, варакат вѣһав була кајзі — благо-
словеніе да достанется твоему дому; варакатла муса —
благословенная земля.

Варбек (составл. изъ варһі — день и бекіс — вечеръ);
варбек вақи пушачу — приходи въ нашъ вечеромъ;
варбекні — наступленіе вечера; варбекні аһ ваһурра ну-
ви — я не знала, что вечеръ наступаетъ.

Варбі род. варбѣ, мнж. вурбіні — солнце; варбі авукун —
солнце взошло; варбі һилакһів — солнце закатилось;

варбілі вана діцула нуна — солнце грѣеть нась; варбілі ігвілі лу — ты ваторѣвъ оть солнца; — день, іш варпі — сегодня; іш варпѣ варпі — цѣлый день; варпі бант вілі саві — день дѣлается короткимъ; хвала варпі — великій день, байрамъ; будар варбілі у шівааві лу — подь чернымъ днемъ да увидишься ты, т. е. да наступитъ для тебя черныи день (проя.); варпѣвукъ саві ігіші — день наступилъ для него, т. е. онъ сталъ счастливъ; варпѣ — лихорадка; варпѣ хіулі сарі діші — я заболѣлъ лихорадой, варпѣзівад аражітра — я выздорѣвалъ оть лихорадки, можно также сказать: варпѣ у ватурра.

Вар'ікал твор. вар'ікај, род. вар'іка, мвож. вар'іканти — дальній родственникъ.

Варткел твор. варткеј, род. варткѣ, мвож. варткелті — олень; варткѣ музакі — олени рога; варткѣ дурбѣве — приплодъ оленя.

Варха мвож. вурхи — шбра сернового хлѣба; урба варха — шбра молативнаи около 1¹/₂ пуда; вачалла варха — торговая шбра, нѣсколько менѣ предыдущей.

Варшіс дѣпр. проп. варшілі (2-е спр.) зарядить, нулі варшіра тупанг — я зарядилъ ружье; ца варшіс дару діха — дай пороху зарядить разъ; — продолж. віршіс, буд. віршус, 3-е л. віршу — украшаться, арціи варшівіа кілѣал — украшенный серебромъ, т. е. оправленный въ серебро вицалъ.

Ваціс (л), дѣпр. вацүј 3-е спр. вспахать; — прод. валціс (д, в), буд. валцас; 3-е л. валца и валцан — пахать.

Ваші мвож. вшрүві — ожерелье; сувбіенгѣла ваші — четки, (суббав арабек. чистый).

Вакәлі безпрестанно; вакәлі узүлі сај нит — безпрестанно работаетъ оны; вакәлі завлі урзүлі саві — безпрестанно идетъ дождь.

- Велла союзъ раздѣлительный или (§. 191).
- Вебла очень, наи... вебла бѣрбіа вудара: вуда—возьми са-
маго жирнаго барашка.
- Вивка смерть, см. авкіс.
- Віі множ. віғані—стадо врании скотины, какъ-то: лоша-
дей, коровъ, буйволловъ, ословъ.
- Візі візідіи, візім, візілі—сладкій, пріятный, вкусный; ві-
зім вірквала—вкусное блюдо; візіа адам'ілі—пріят-
ный медовѣкъ, т. е. хорошій.
- Вік множ. вургі (вукрї и віғані употребительны въ дру-
гихъ даргинскихъ нарѣчіяхъ); голова; вік віған діла—
выбери мнѣ голову; нушіла вік сај һіт—это нашъ на-
чальникъ; вікдіи дігулли буд—господство правится те-
бѣ; була авбуоу вік вада—кончай; саре дѣло; муртал-
да вік мајкуд—не надождай мнѣ безпреставно; лад-
вік сај һіт—онъ безумецъ; квел вік дацілі сарі һі-
тіла—ему пришли двѣ головы, т. е. онъ заносчивъ
слишкомъ; вікшівад вурра—расскази съ самаго на-
чала; вік варбіи вурадлілі—кабы сказала съ самаго
начала; вікдѣбад (віклі и дѣбад) очень хорошо.
- Вікак—нужество, состояніе, средства жить; вікак лів діла—
у меня есть средства жить; вікак лівіи осн сајре—какъ
ты проживаешь?
- Вілдіс (д) дѣпр. прощ. вилқуј 3-е ср. смолотъ; һішді ан-
кі ділқін—смени эту пшеницу; прощ. уоіс (д, в), буд-
уқас, 3-е л. уқа (уқан), ну авцілі уқула—я мелю
пшеницу.
- Вілсіс (д) дѣпр. прощ. вилсуј 3-е ср. скрутить, выпрасть;
продолж. лусіс, буд. лусас, 3-е л. луса—прасть; рур-
сілі арһаела лусулі сарі дым, рурсі арһаеј лусулі сарі
сестра прядетъ шелкъ.
- Вімгіс (д) дѣпр. прощ. вимгулі 1-е ср. разрѣшиться отъ
бремени (говор. о женщинахъ и о животныхъ); һітіла

Һунуа димгур—его жена родила; урһаа вимгур—курица снесла яйцо; гваһа вимгур—сука ощенялась.—
Продолж. вумгис, буд. вумгус, 3-е л. вумгар—разрешаться отъ бремени; һар варһи нуһила урһаа вумгули сав—каждый день наша курица несется; һар дус думгум сари һитила һунуа—каждый годъ рождаетъ его жена.

Вимхис (л) дѣпр. прош. вимхули 1-е ср. сплестъ; вимхурһа һаја—сплетенная веревка; прод. вумхис, буд. вумхус, 3-е л. вумху.

Відрі род. відрѣ, множ. відрумі—свидѣтель; відрідһи—свидѣтельство, відрідһи деегис—свидѣтельствовать, бѣнати відрідһи—жесвидѣтельство.

Вірһи вірһиш, вірһа—рыжий; вірһа адагһиһи ірх малһад—рыжему не вѣръ (народное предубѣждение); вірһа унци рыжий быкъ (о лошади не говорится).

Віринһ сарацинское пшено, рисъ.

Вірқа половина мѣры (см. варха).

Віршіс см. варшіс.

Віса плачь (см. ісіс—плакать); дукалци віса диталһан була твой смѣхъ сдѣлается плачемъ; віснакъ множ. віснакуні—плакса, плаксивый.

Віту род. вітуа—мука, тѣсто; віту ваһиһи—смѣсон тѣсто; вітһи мн. тѣста, т. е. различного рода тѣста.

Віһ множ. вуһи—волкъ; віһли аа'ів дуһи—волкъ ночью; віһ мур'ул—волкъ—мужъ т. е. молодець; арһи віһдун длі сари—жатва какъ волкъ становится, т. е. близится къ спѣлости; віһ мур'уа дуһи саві—ночь молодца, т. е. весьма темная, въ которую молодцы обыкновенно предпринимаютъ равниа похождения.

Вуза множ. вузһи—быкъ; здоровьекъ; вузһи һаһла дѣһаекәс (см. ваһаекәс) быки вышли драться, говор. о людяхъ внятельныхъ, ссорящихся между собою.

Вудун твор. вудуј, род. вудуѡ, множ. вудунті — помощникъ
мушкетера.

Вузаа вузакуні, множ. вузафундурі — погоня, тревога; вуза-
ваддіс — броситься; собираться на тревогу, на крикъ;
вузафундуу вузавкис айіра — звать тебѣ приближаться на тревогу
о помощи.

Вуқун твор. вуқуј, род. вуқуѡ, множ. вуқуні — пастухъ (ис-
ключительно бараний); вуқундіш — пастушеское состоя-
ніе; вуқундіш дігуку аздін адамдіс — послушное состо-
яніе правится лѣнивцу; бур'а дурбінеѡ вуқун — чело-
вѣкъ, на попеченіи котораго сирота, опекунъ; лу аг-
вадді, вуқун агварті мава саві халқ — безъ тебя,
какъ безъ пастуха бараны, народъ (льстиво привѣт-
ствіе каждому вліятельному лицу).

Вуліді множ. вулугуні — лакъ, казинумухъ; вулігі айіһалі,
уыл муса віта — (поговорка) если лакъ не застанешь,
подъ нимъ мѣсто поведоти, т. е. бей даже то мѣсто,
гдѣ лакъ сидѣлъ (выраженіе невѣдомственной ненави-
сти агушинцевъ къ сосѣдямъ лакамъ); кэрба айву-
цалі вулігі урғар — (погов.) если камень поднимешь,
то найдешь лака (унрехъ лакамъ, что они всюду бро-
дять для снисканія ремеслами пропитанія); вулугунѡ
ла миз — лавскій языкъ; вулугунѡла муса — страна ла-
ковъ (Казинумукскій округъ).

Вумбіс см. вимбіс.

Вумхіс см. вимхіс.

Вунаһ множ. вунаһуні — грѣхъ; вунаһсар — грѣшникъ; вунаһ
ваддіс — согрѣшить, ну вунаһлізі айіра һин ваһанадан
дипалъ въ грѣхъ черезъ это; вунаһ айрар һуд —
грѣшило тебѣ; һиһа; вунаһ ваів нам — его грѣхъ палъ
на меня, т. е. д. терпѣно изъ-за того, что виноваты
я передъ нимъ.

Вуқур множ. вуқурті — радостникъ по божовой линіи; ву-

қурташи арвіқуәен һітіла мас—дальнимъ родственникамъ досталось его имущество; вуқурдішлі урһла мискин вәәқира ну—изъ-за дальнихъ родственниковъ обдѣль я.

Вуріда множ. вурдуні—топоръ; вуғал вуріда саві һіш—это острый топоръ; вурідә ар'—топорище.

Вурқун даргва такъ называются въ совокупности нѣскольکو деревень въ Казикумухъ, геворящикъ на акушино-хайдаксомъ нарѣчии (§ 1).

Вурсіһа вурсіһадіш—привычка, вурсіһадіш агу һіш дурһвәәдічу—нѣтъ привычки у этого ребенка ко мнѣ; вурсіһажһіс, вурсіһадіс—привыкнуть, лудіс вурсіһажһіс аһіра ну—я не могъ пріучиться писать; вурсіһажһівіс һәәні һамаділ вірар—привычная работа бываетъ легка; вурсіһа вәәқіс—пріучить, нуні вурсіһа вәәқира һарчиза авліші—я пріучилъ ястреба къ охотѣ.

Вурт множ. вуртані—сливки; вурт шівсәсіс—снять сливки (съ молока); вурт һіқвлі саві—сливки скиселись; вуціл вурт—густыя сливки.

Вуруш множ. вуршмі—тюфякъ; вуруш авақа—постели тюфякъ; қантіл вуруш—мягкій тюфякъ; һажсін вурушані—ложись на тюфякъ.

Вурх—навѣсъ.

Вурха множ. вурхані—потолокъ; һваһіл вурха саві һіш—это низкій потолокъ.

Вуса һат—сей часъ (тат.)

Вусрав мн. вусравті—просьба; узі ваһанадан вусрав вақа һәәкімлізі—попроси о братѣ у начальника; һузі вусрав саві нушачу ваһі ілі—къ тебѣ просьба есть къ намъ приди говоря, т. е. прошу тебя, приди къ намъ.

Вуҗа множ. вудні—часть, доля; һәвал вуҗа вақа һіш—раздѣли это на три части; ділара вуҗа лів һіш һажзів—и моя часть есть въ этомъ домѣ; намра вуҗа вақажә—и

миѢ часть дайте; вутнар—на части, вутнар влі саві мас—на части сдѣлалось имущество, т. е. раздѣлилось оно.

Вухāri—Бухара; вухāрила урї—бухарцы, вухāрила адам'ілі — бухарець; Вухāрила муса—Бухарія.

Вушін вушіндіш—смирное свойство, кротость; вушіндіш агу һіш җарчғала—этотъ ястребъ не укрощается; вушінілі — кроткій, смирный, вушінілі дурһуәе саж һит—это кроткій, ласковый ребенокъ; вушін вәғіс—укротить, урчі вушін вәғіс аһирулла—не могу укротить лошади; приманить, вушін вәғілі ірһас вігулі саж һитіс—онъ хочетъ приманить обмануть; вушін дәғіс аһіди һит һунул—ты не могъ привлечь къ себѣ этой женщины.

W. w.

Wавғіс (д, в), дѣпер. вавғілі (2-е спр.) запрещъ; нуні вавғіра урчі уркуллізі—я запрещъ лошадь въ арбу; ну вавғіра уркуллізі—меня запрещли въ арбу.—Продолж. увғіс (д, в), буд. увғус, 3-е л. увғу—запрягать; һар варғи вувғулда уркура—каждый день запрягаю я арбу.

Wаwа род. wawā, множ. wawni—цвѣтокъ; җанај wawa—ргі-пшала вегіс; wawa һаввақілі саві—цвѣтокъ распустился; wawa әһна гwәһ лів—цвѣтокъ благоухаетъ; wawa сусвіталхуж саві—цвѣтокъ увядаетъ.

Wага вагадш—сухость, қаҗла вагадш—черствость хлѣба; вагал—сухой, вагал арқ—сухая погода; вагал адам'ілі—скупого человекъ; вагалі—сухо, вагалі саві арқ —погода суха; ца вагал діw вурів һитіин дізі—онъ миѢ свазалъ жесткое, непривѣтливое слово; wагајһіс wатава җалиғiw—чтобы обсохнуть, стань у огня; варғілі вагадәғів діла палтар—солнце высушило мое платье.

Wazic (д, в), wazілі 2-е спр. выкупаться; ну барқлішіw wazіра—я выкупался въ рѣкѣ.—Продолж. ізіс (д, в), буд. ізус, 3-е л. ізур—купаться; ізіс әйна шурај саві һіш—это озеро хорошо для купанья.

Wahic (д, в), wahuллі (1-е спр.) узнать; нуні wahic абіра һіт—я не могъ узнать его; урус міз даһіс вігулла нам —я хочу узнать русскій языкъ, т. е. хочу выучиться по-русски.—Продолж. walic (д, в), буд. walas, 3-е л. wala—знать; ну waluлјраді (walулі и іраді § 99) һуні халаwал—ты меня зналъ уже прежде; нуні waluл һузіра walıкас—что я знаю, тому и тебя научу.

Wahic (д, в), дѣспр. прошедш. wahuј, 3-е спр. отдохнуть; wahunіл урчі халаwулкан wamсуріс—отдохнувшая лошадь обгонитъ уставшую; wahic wатава—дай отдохнуть.—Продолж. wahnic (д, в), буд. wahnac, 3-е л. wahnан—отдыхать; wahnic һајілла ну—отдыхать начинаю я.

Wahihic даһдіһіс, wahnihic, дѣспр. прош. wahnihілі 2-е спр. начать; һабал калі wahnihic вігулла—завтра хочу начать (строить) домъ; wahnihudіра әһнәһінні һіһіла—и начало этого было нехорошо.—Продолж. wahnirhic, даһдірһіс, wahnirhic—начинать, на wahnirһулла ку даһwіс —я начинаю засѣвать пашню.

Wah'ic (§ 151) закричать толпою; шанта wahn'iv һула зајліші —при твоихъ словахъ, закричали жители; wahnла тама хів дураwad—звукъ крика раздался (wahn въ имен. не употребляется), wahn іқwіс—кричать толпою.

Waic (д, в), дѣспр. прош. waiлі, 2-е спр. (§§ 133—136) достигнуть, досрости; нам вігул сіқајші waira—я достигъ желаемой вещи; адаwad waiv һіт—онъ выросъ съ отца; урқі віқнә (віқwanіл мусані) waira ну—я достигъ того, чего желало сердце.—Продолж. ііс, дііс, wііс, буд. іус, 3-е л. іур—достигать, доставать; дусліс

діур һішді анқи—на годъ мнѣ станетъ этой пшеницы; һішдїад арц діумі дірїв нам шар—столько денегъ мнѣ бывало достаточно въ деревнѣ; һіт урчі віур піс дігара—эта лошадь годна для кого бы то ни было.

Waj wajдїш—дурнота, wajна—дурной, wel—дурно; waj мавїқуд, урухмақуд—не дѣлай дурного и не бойся; һула wajдїшлі нура уціра—изъ-за твоего дурного поведенія и я попался; wajна адам'їлі саж һіт—онъ дурной человекъ; wajті дѣһ сарї һіт һунwā—дурна лицомъ эта женщина; wajлі æбдїш аһвурғу—дурной хорошаго не находитъ; һітїи wel луқа казар—худо пишетъ онъ письмо; һіт wel саж дїчу—онъ со мной въ дурныхъ отношенїяхъ; wajзwавза—трусъ, wajзwавзадїш—трусость.

Waj waj междум. изъявляющее горе.

Waj' дај', waj', твор. waj'лі, множ. waj'анї (д) середина, qaф-ла waj'—середина хлѣба (имѣющаго видъ круглой лепешки); талїя, обхватъ.

Wajакала (д, в) § 57, см. wajку.

Wajку (д, в) род. wajkwā, множ. дајкуті (в) половина; wajку зwавза саж һіт—это получеловекъ; дајку һwамру ардїqwæј сарї діла—половина моей жизни прошла; wajку qaф вїха—дай полхлѣба. Говорится также wajaкала (д, в), твор. wajaкај, род. wajaкаā, множ. wajкулії, или wajкулі, или wajaкалатї (д); wajaкала шїwһæ-каера һітіла нуні—половину отрубилъ его я.

Wакїс (д, в), дѣепр. прош. wакїлі, 2-е спр. смазатъ; чакма дака—смажь сапоги; агвар зајлі wакїра ну урһлі—люди небывшимъ словомъ смазали меня, т. е. оклеветали меня.—Продолж. ікїс (д, в), буд. ікус, 3-е л. іку—мазатъ; калї һанһїлі вїкулі савї—домъ обмазываютъ грязью.

Wакїс (д, в) дѣепр. прош. wакїлі, 2-е спр. придти; ну wa-

қис аһра һучу—я не могъ придти къ тебѣ; waқііс, дақііс, вақііс—позвать (приди сказать); нуни waқііра һітізі—я позвалъ его; waқікіс (§ 164) привести; һіт waқіків діwaжіі—его привели въ судъ; повел. waқіі обыкновенно значить: приди послѣ; приди сей-часъ выражается черезъ waші.—Продолж. waшіс (см. это слово).

W a k (д, в) много, очень, зај дак мадіқуд—много не говори; вақдіш—множество; урһла вақдішли һу аһаһуррі нуни—въ множествѣ народа (въ толпѣ) я тебя не узналъ; вакал, дакал—многіе; вакал ожеһлі вақів дічу—много гостей пришло ко мнѣ; дакал урчі дівдів іш дус—много лошадей околѣло нынѣшній годъ; вакај шіваів һіш—многіе увидѣли это; вакајс вігулі саві һіш—многимъ нравится это (см. вакај и вакајс употребительны формы вақлі и вақліс).—Wakwaіс (изъ wak и waіс), вакваіс, дакдаіс—умножиться; маза дакдаав һула—да умножатся твои бараны! Маслізіw wakwaілі сај һіт—онъ очень разбогатѣлъ.—Ваквэқіс, дакдэкіс—умножить, урһі ваквэқіс аһвігулла нам—много людей мнѣ не нужно; вакваікіс, дакдаікіс—размножать; дуђрумлі тунтрі дакдіку—лѣто размножаетъ мухъ. Въмсто wak, вақдіш, вакал и проч. употребительны также: wэк, wэкдіш, wэкіл и проч.

W a k һ і ъ (д, в) долго, wakһі маw'уд һітқуw—долго не оставяея тамъ; wakһі шураһаwра ну—я давно въ Шурѣ; wakһіріw һу һішқуw—давно-ли ты здѣсь?

W a й множ. wуёрі—кружка для браги и т. п.

W a л і w і с (д, в) дѣнпр. прош. walіуј, 3-е спр. (§ 159) вымолить, выпросить; зав далғунна нушаан Аллаһлізірад—мы выпросили дожда у Бога.—Продолж. улгіс (д, в), буд. улғас, 3-е л. улға (улған); һуэі улғулла ну шіwірхwі ілі—прошу тебя, чтобы ты простишь.

Walhīc см. wahīc—отдохнуть.

Walhwīc (д, в), дѣепр. прош. walhūj, 3-е спр. (§ 159)
проснуться, h̄æwli walhūwna nu īsh warhī—я сегодня
рано проснулся; walhni—пробужденіе.—Прод. ulhīc
(д, в) просыпаться, dūgi ulhūli halūwna nu—сегодня
ночью просыпался я.

Wal'ihīc далдihīc, walwihīc—въ пору придтисъ, сладитсѣя;
wal' ihīli h̄adli īsus hūla urhī—если сходно дашь, то
куплю твою лошадь; hīl paltar walwihīli sawi hūshw—
это платье хорошо сидитъ на тебѣ; wachallīshir dal'-
ahdihira nuha—въ этомъ дѣлѣ мы не сошлись; urhīli-
чу wal'ihni æfna sawi hūd—хорошо для тебя жить съ
людьми ладно.—Продолж. wal'irhīc, далдирhīc, walwīr-
hīc—ладитсѣя, hūshachu dashni walwīrbur nuhīm—намъ
прилично ходитъ къ вамъ.

Wal'irhīc см. wal'ihīc.

Walīc см. wahīc.

Wal'īc дал'īc, wal'īc, дѣепр. прош. wal'uj 3-е спр. разрѣзать;
dīwal'uj wīha—дай разрѣванное мясо; турма wal'uj saj
hīt—онъ изрубленъ шашками.—Продолж. ul'īc, дул'īc,
вул'īc, буд. ul'as, 3-е л. ul'a—рѣзать, разрубать; дī-
вул'īc æfna sawi hīsh dīs—этотъ ножикъ хорошъ для
того, чтобы рубить мясо; вул'ані—рѣзаеъ.

Walq̄ (д, в), walq̄dīsh—хромота, walq̄wa или walq̄il—хро-
мой; ur'īlīshiw sadāla walq̄illa nu—съ прошлаго года
я хромаю; dīla walq̄dīsh arawīw—моя хромота выздо-
ровѣла, т. е. прошла; walq̄wa Temīr—хромой Темиръ,
Тамерланъ; walq̄wa dīrha—кривая палка; walq̄wa dīwan
mawīqud nam—не суди меня несправедливо; walq̄wa
adam'īli—неправосудный человекъ.

Walli množ. wallumī—верблюды; wallila walā suwvan—су-
вно изъ верблюжьей шерсти.

Walhwīc см. wahwīc.

Wалціс см. wаціс.

Wалшіс см. wашіс.

Wамфіwіс (д, в), дѣспр. прош. wамфүлли, 1-е спр. (§ 159), обмокнуть, промокнуть; завліуw цүгїнілі wамфүрра—попавъ подъ дождь, я вымокъ; wамфїwікіс (§ 164) вымочить, сдѣлать мокрымъ, wамфүкурра нуні нїт завліуw—я его вымочилъ подъ дождемъ; гwanза wамфүкур завлі—земля смочилась дождемъ.—Продолж. умфіс (д, в), буд. умфүс, 3-е лицо умбар—мочить, нар варфі завлі умфүлла ну—каждый день мочить меня дождь.

Wамqwіс (д, в), дѣспр. прош. wамqүлли, 1-е спр. (§ 159) взмутиться, сдѣлаться пасмурнымъ; барq wамqүлли саві—рѣка взмутилась, вода стала мутною; арq wамqүлли саві—погода сдѣлалась пасмурною; діла узї wамqүлли саж діші—мой братъ на меня нахмурился.—Продолж. умqіс (д, в), буд. умqүс, 3-е л. умqар—мутиться, хмуриться; фүні qаж адлі шанті wумqүлі саві—только скажешь ты слово, какъ всѣ жители хмурятся.

Wамсіс (д, в) дѣспр. прош. wамсулли, 1-е спр. устать; wак wашүлі wамсурра ну—много ходивъ, усталъ я; wамсурїл адам'їлі—усталый человекъ; wамсурїл вїфлі муqаравурцу—(посл.) усталый волкъ ягненка не поймаеть; фәwлі wумсул урчі—скоро устающая лошадь; wамснї или wамсурдїш—усталость.—Продолж. умсіс (д, в), буд. умсүс, 3-е л. умсар—уставать.

Wана wанадїш—теплота, wанал—теплый, wаналї—тепло; варфі wаналї саві hанафа—сегодня теплый день; дічу wанадїш агу нїтіла—у него нѣтъ расположенія ко мнѣ; нїш кулів wанадїш агу—въ этомъ домѣ нѣтъ тепла, т. е. домъ холодный; wанажїс hажї фалїбі—чтобы согрѣться, садись у огня.

Wаб жевск. даб, множ. вафті—хозяинъ; wаб агвар селлафвїрар—безъ хозяина ничего не дѣлается; вафті ваквай-

лі мас авурхар (см. ерхвіс) когда много хозяевъ, то имущество кончается, пропадаетъ; діла waḥ—мой хозяинъ (жена о мужѣ); фула waḥдін агу нам—у тебя нѣтъ хозяйства для меня, т. е. ты обо мнѣ не заботишься (можетъ сказать невольникъ своему господину).

Waḥwīc (д, в), дѣспр. прош. waḥuj (§ 159), 3-е спр., посвятить; hwi waḥунна нуні—я посвѣлялъ сѣмя; halmaḥ waḥунна нуні—я бросилъ (покинулъ) товарища.—Прод. walḥwīc (д, в), буд. walḥwas, 3-е л. walḥwan—святить; hwīdī walḥулла ну—я сѣю сѣмя; йамрі далḥулла—я засѣваю конопляники.

War'a множ. war'ні—соты; таqaniv war'a хвалал саві—въ улѣ много сотовъ; ѣайваивіл war'a—нетопленный медъ.

Warg дарг, варг, множ. varгані (д) внутренность, wargliziv аралѣйина—внутри меня нездоровъ, т. е. я нездоровъ; warг ірбівил сај hit—онъ дурного нрава; galgā varг вірбілі саві—внутренность дерева испорчена.

Wargwīc (д, в), дѣспр. прош. wargullī (§ 159), 1-е спр. обмотать; waḥa қалі varгулли саві—лѣсъ одѣлся листьями; фу нуні palgalī wargurri—я тебя одѣлъ въ платье, т. е. одѣлъ съ ногъ до головы.—Продолж. rurgic см. іргwīc.

Warḡic (д, в), дѣспр. прошедш. warḡilī, 2-е спр. найти; фу warḡic аѣира нуні даḡ—я не могъ тебя вчера отыскать.—Продолж. urḡic (д, в), буд. urḡuc, 3-е л. urḡu (урḡар)—находить; мурталла місдтаніw urḡури фу нуні—всегда нахожу я тебя въ мечети.

Warḥi род. warḥē, множ. warḥnuvī—войлокъ, бурка.

Warḥ (д, в), warḥdīn—прямызна, warḥa или warḥil—прямой, warḥlī—прямо; warḥdīn агу hitila—въ характерѣ его нѣтъ прямизны; warḥa или warḥil нуні—прямая дорога; warḥlī waḥin фу—ходи прямо (въ матер. и нравств. отнош.); warḥa galga—прямое дерево; warḥ-

watіc, дарѣдатіc, варѣватіc (см. watіc) пустить, отпустить; һунул дарѣдатурра нуні—я отпустилъ жену, т. е. развелся съ нею; дарѣдатікіc—развести мужа съ женою; warѣaic (д, в), дѣепр. warѣaicі (2-е спр.) послать, нуні маза дарѣaicіра дірқані—я отправилъ барановъ на пастбище; warѣaicівил адам'ілі чарів—посланный возвратился; нуні казар warѣaicіра узілічу—я отправилъ письмо въ брата; продолж. warѣaic (д, в), буд. warѣaicуc, 3-е л. warѣaicу—посылать.

Wарс (д, в) мѣна; warсдіш—перемѣна, warсдіш агу һітізів—въ немъ нѣтъ перемѣны; варс вѣдіc—промѣняютъ, нуні урчі варс вѣдіра—я промѣнялъ лошадей; warсwѣкѣc—противиться, адачу урші warсwѣкѣлі сај—отцу сынъ противится, т. е. не исполняетъ его воли; warсіc, дарсдіc, варсвіc (§ 77) перемѣняются, һіт warсілі сај дічу—онъ перемѣнился ко мнѣ, ранг дарсділі сарі һула—цвѣтъ перемѣнился твой; дарсур—взаимно, другъ въ друга, дарсур тушангуні іwһів һіттілі—другъ въ друга выстрѣлили они.

Wарх дарх, варх вѣстѣ; һучу warх ліwqѣc нура—вѣстѣ съ тобой пойду и я; діріwлічу дарх зав дадів—вѣстѣ съ тучей пришелъ дождь; нура warхіра һітічу—я съ нимъ сошелся; урбілічу warхдіш агу діла—съ людьми у меня нѣтъ ничего общаго.

Wасіc (д, в), дѣепр. wasуј, 3-е спр. привлентъ; һіш урқулі васіс—привлей эту доску.—Продолж. wалсіc (д, в), буд. wалсас, 3-е л. wалсан—привлеивать; калі wалсулла діла или kaj wалсулла ну—я смазываю (склеиваю) домъ.

Wат (д, в), wатдіш—свобода, wатдіш агу діла—у меня нѣтъ свободы,—значить также: мнѣ нездоровится; wатіл—свободный, туснаклізіwад wатіл сај һіт—отъ тюрьмы свободенъ онъ, т. е. онъ не въ тюрьмѣ; wатіл адам'

ілі—веселый, развязный человекъ; watic, дѣепр. прош. wатулли (1-е спр.) оставить; пу wатулли арабѣас ну—оставивъ тебя, не уйду я, т. е. не повину тебя; watic (§ 164) охранить, сберечь, анк waticic аѣрулла дурѣназі—не могу охранить сада отъ ребятишекъ;—продолж. watic, буд. wатас, 3 л. wалта—оставлять, ѣабалал кулѣр далтас нуни ѣунул—по утрамъ я оставляю жену дома; пушѣрті арц далтас буд нуни—я оставляю тебѣ (прощаю) находящіяся на тебѣ деньги; waticic (§ 164) охранять, сберегать, нуни wалтукулла пула мас кулѣназі—я охраняю твое имущество отъ воровъ.—Wатукіс, датдукіс, ватвукіс, дѣепр. wатукуј, 3-е спр. освободиться, hit wатукун туснаклізіwad—онъ освободился изъ тюрьмы; wатукікіс (§ 164) высвободить, нуни wатукукунна hit туснаклізіwad—я его освободилъ изъ плѣна.—Wатсѣіс, д(в)атсѣіс, дѣепр. прош. wатсѣілі, 2-е спр., распустить, ѣаја wатсѣа—распусти веревку;—продолж. wатсѣјіс, д(в)атсѣјіс, буд. wатсѣјус, 3 е л. wатсѣју.

Waticіс датдііс, ватвііс, дѣепр. прош. waticілі, 2-е спр., пойти; іш wатііра waticіра kajбіwсад—я сегодня пошелъ изъ дома.—Продолж. wатіріс, буд. wатіріус, 3-е л. wатіріур—отправляться; ѣар wатіі пучу wарх wатіріс аѣірус ну—каждый день отправляться съ тобою я не могу.

Wатіріс см. waticіс.

Wатураіс (д, в) послать; урші wатураіра нуни hitку—я послалъ сына туда; wазар wатураіра нуни hitічу—письмо послалъ я къ нему.—Продолж. wатуріс (д, в) посылать; ѣар дус датуруус маза дѣрѣані—каждый годъ посылаю я барановъ въ степь.

Waxіс (д, в), дѣепр. прош. waxуј, 3-е спр., накормить; нуни waxунна даѣ hit—я накормилъ его вчера; хwі wахін

—навори собаку; вахуні урчі—сытая лошадь.—
Продолж. wahis, буд. wahas, 3-е л. waха—кормить;
һар варһи хwi wahas нуни—я важдое утро кормлю
собаку; вахані kiwa—отвармливаемый баранъ.

Вахчаг множ. wahчагуни—женскіе шалвары.

Ваца род. waцала, множ. waцни'—мышь; унц waцала влі
сави—быкъ вачумъль (скотскан болъвънъ называется
мышиною); мускулъ, дулајнаѣла waца—ручной мускулъ.

Ваф (д, в) waфдиш—пустота, waфил—пустой, waфли—пусто;
waфил калі вигудла нам—я желаю найти пустой домъ;
квані waфли сави діла—у меня желудокъ пустъ; waфли
будара унц—черный безъ отмѣтинъ быкъ; уркура waф-
ваца—опорожни арбу; тупанг waфвæqic—разрядить
ружье; шиндан waфпили waқи—когда мельница будетъ
свободна, приходи; һунул дафділі сарі—женщина вы-
кинула (разрѣшилась отъ бремени преждевременно);
waф qaфли укис аһирус ну—не могу ѣсть одинъ хлѣбъ,
т. е. безъ чего-либо другого; waф һwænar сај һиг—
чистый лгунъ онъ.

Вафа род. waфа, множ. waфурви—лѣсъ; waфа қалі варгулли
сави—лѣсъ покрылся листьями; зумал waфа—густой,
непроницаемый лѣсъ; акил waфа—высокій лѣсъ; ар'ал
waфа—рѣдкій лѣсъ, миғwёла waфа—дубовый лѣсъ, ха-
мил waфа—пустынный лѣсъ.

Вафис (д, в), дѣнр. прош. waфили, 2-е спр., растаятъ; дубæ
waфив—снѣгъ растаялъ; дигали waфира ну—я растаялъ
отъ любви, waфикic (§ 164) растопить.—Продолж. ифис
(д, в), буд. ифус, 3-е л. ифур—таятъ; дубæ вифули сави
—снѣгъ таетъ.

Вачар множ. wачуртi—сдѣла, мѣна, торговля; фула урчила
wачар ваqаһа—поторгуюсь твоей лошадыю; kwā wачар
wækwira һитичу—продажа имъ пашни не состоялась
между нами.

Wашіс (д, в), дѣпр. прош. washuj. 3-е спр., смѣсить, віту вашін—смѣси тѣсто; дару дашуј сарі—порохъ смѣсился (отъ сырости).—Продолж. валшіс (д, в), буд. валшас, 3-е л. валшан—мѣсить; ну валшулла ѓан-ѓілі—я мѣсю землю (обыкн. для обмазыванія стѣнъ домовъ).

Wашіс (д, в), продолж., буд. washuc. 3-е л. washar—приходить (см. waqic), повел. washin—приходи; ѓаѓалал дічу washin—по утрамъ во мнѣ приходи; говорится также washi въ значеніи: приди сей часъ; qaqriwсад washar hit—онъ ходитъ по улицѣ; washikic (§ 164) водить, нуні washukuc hit суѓур—я возжу этого слѣпого.

Wæw'ic—вскриенуть, wæw'iqwic—вскрикивать.

Wæfi дæfi, wæfi, множ. wæfiæni (д) лицо; wæfihili ѓajzi dishi—вернись во мнѣ лицомъ; ѓаѓвал дæfila даfi сарі hit—она хозяйка прекраснаго лица, т. е. она прекрасна лицомъ; по направленію къ чему-либо, waѓали-wæfi ariqwæn—онъ пошелъ по направленію къ лѣсу; * лагwæfi wæfi—ступай вверхъ; wæfihaladish—свѣтлость лица; wæfihalal adam'ili—человѣкъ приличный, поступающій надлежащимъ образомъ; hihic ну wæfihalajhira—я ему услужилъ, сдѣлалъ ему угодное, также: угостилъ; kâ wæfi—наружность дома; wæfihiziv savi him kalî—этотъ домъ на косогорѣ.

Wæfiæc (д, в), дѣпр. прошедш. wæfiæli, 2-е спр. (§ 144) схватиться; qwella wæfiæli savi warсур—оба схватились другъ съ другомъ; wækil wæfiæli savi palishi—многіе схватились съ однимъ, т. е. многіе кинулись на одного; wæfiækæc (д) § 164 стравить, нуні хурі дæfiækæra—я стравилъ собакъ; ѓа wæfiæc, чираѓ wæfiæc—погасить огонь, свѣчу; діла himi wæfiæw—мой гнѣвъ потухъ, прошелъ; шангла руѓir wæfiæw—котла кипѣніе

потухло, т. е. прекратилось; лірілла ꙗмі дѣбѣ—погаси всѣ огни.—Продолж. ірѣас (д, в), дѣпр. насто-ящее ірѣвѣлі, буд. ірѣвѣс, 3-е л. ірѣвѣр (§ 158) борются, һар варѣі вірѣвѣлі саві һітти дичу—каждый день борются они со мною.—Продолж. іѣас (д, в), дѣпр. наст. іѣвѣлі, буд. іѣвѣс, 3-е л. іѣвѣр (§ 158) тушить; ꙗмі діѣвѣлі сарі ꙗѣалајс—въ утру тухнуть огни; сохранять, нуні віѣвѣлла һула мас—я сохраняю твое имущество; поддерживать, тѣј віѣвѣлі саві зіхіні—столбъ поддерживаетъ потолочную балку; нуні іѣара һіш дурѣвѣ—я воспиталь этого ребенка.

W æ ß y (д, в), вѣвудіш—прохлада, вѣвул—прохладный, вѣвудіш агу галгаліув—подъ деревомъ нѣтъ прохлады; вѣвул варѣі—прохладный день; діла узлічу вѣвѣуһіра—я охладѣлъ въ моему брату; вѣвудіш гачвіһілі саві діші—прохлада вошла въ меня, т. е. я простудился; шін дітһілі, вѣвѣуһікіра нуні һіт—давѣ воды, я освѣжилъ его.

W æ k см. wak.

W æ k æ s (д, в), дѣпр. прош. вѣкæлі, 2-е спр. (§ 144) ударить; нуні вѣкæра дірһалі һітіші—я ударилъ его палкой; ранить, нуні тупангі вѣкæра һіт—я ранилъ его изъ ружья.—Продолж. ікæс (д, в), дѣпр. наст. іквæлі, буд. іквæс, 3-е л. іквæр (§ 158) ударять, колотить, іквæлі дурѣіра кузівіл һæјоан—колота, выгналъ я скотину, бывшую въ полѣ; һураваліу ікæра ну—въ отрядѣ я бывалъ раненъ.

W æ k w i c (д, в), дѣпр. прош. вѣквілі, 2-е спр. (§ 159), 2-е л. прош. соверш. вакваді, буд. ваквас, повел. ваква (§ 160) разстроить; ну һучу вѣквіра—я съ тобой разстроился, въ разладѣ; калі вѣквіс—разобрать домъ; ікдѣла діван ваква—разстрой ихъ сборище.—Іквіс (д, в) продолж. дѣпр. наст. ікулі, буд.

ікус, 3-е л. іку (ікур) § 159 разстраивать, мурталла ікулла һітйу ну—во всякое время я съ нимъ въ въ разладѣ; һѣка вікулі қаца віқан саж һіт—(послов.) онъ рѣжетъ шубу, дѣлаетъ шапку.

Wælfic см. wæfíc.

Wæq—стукъ, wæqla тама ірзулла—я слышу стукъ, букв. звукъ стука; wæq'ic—стукнуть, wæq'iqwic—стучать, муцаллізі wæq'iquлі саж һіт—онъ стучитъ по стѣнѣ.

Wæqic (д, в), дѣепр. прош. wæqili, 2-е спр., сдѣлать (см. § 141).—Продолж. iqic (д, в), буд. iquc, 3-е л. iqu—дѣлать (см. § 142).

Wærhac (д, в), дѣепр. прош. wærhali, 2-е спр. (§ 144) озябнуть; һѣкӑгулі wærhara ну—безъ шубы озябъ я; шін дѣрһали сарі—вода простыла.—Продолж. ірһас (д, в), дѣепр. наст. ірһвали, буд. ірһwas, 3-е л. ірһwar (§ 158) зябнуть; һваннуџ ірһвала ну—по утрамъ зябну я.

Wæfíc (д, в), дѣепр. прош. wæfuj, 3-е спр., раздавить; туті дѣfíc—раздавить виноградъ; галгалі wæfун һіт—дерево раздавило его; урчлі wæfуніл қар саві һіш—эта трава истоптана лошадыю.—Продолж. wælfic (д, в), буд. wælfac, 3-е л. wælfan (wælfа)—давить, топтать; туті дѣwlfic—давить виноградъ; чарт дѣwlfic—топтать грязь; притѣснятъ, һӑвлі wæwfulла ну—наибъ притѣсняетъ меня; һахіл һӑнкі wæwuj валтін—дурное дѣло скрывъ держи, т. е. держи въ тайнѣ.

Wæsh'ic—шелестнуться, wæsh'iqwic—шелестѣть; wæшла тама арқира wæfалізивад—изъ лѣсу я слышалъ шелестъ; қа wæsh'диқулі сарі—листья шелестятъ.

Welhani твор. welhaj, род. welhā, множ. welhanti или welhnuvi—поясъ, которымъ подвязываютъ станъ.

Werfi—семь werfial; werf'ivil—седьмой; werfinajc—въ седь-

мыхъ; werfī werfīлі—по-семи; werf'алла цафналі—все-меромъ; werfна— семью (§§ 54—58).

Wif—десять wifал; wif'івил—десятый; wifнајс—въ десятыхъ; wif wifлі—по десяти; wif'алла цафналі—вдесятеромъ; wifна—десятью; wifну цара—одиннадцать, fявфали—тридцать, awфали—сорокъ и т. д. (§§ 54—58).

Г. г.

Га род. гā, множ. гамі (чаще говорится га) (лір)—уголь; га дігвіс—выжигать уголь; гāкур—угольная яма; гāкарба—каменный уголь.

Гав множ. гавані—дымъ, паръ, пыль; кулів гав вурцулі саві—въ комнатѣ надымилось; гванза гав вікулі саві вур'улі—земля поднимается пылью, высыхая; гавіс—подняться (о пыли, дымѣ); мај'али гав ікулла ну—отъ меня паръ идетъ, букв. пота дымъ поднимается.

Гавлаг множ. гавлагуні—мѣшокъ; гавлаганір анқи тір—въ мѣшкѣ пшеница.

Гавур множ. гавурті—гяуръ, невѣрный; гавур адам'ілі—негодяй, гавур бунул—негодяйка; hit гавулли зулму вєдів діші—этотъ гяуръ притѣсняетъ меня.

Гаџин твор. гаџіј, род. гаџē, множ. гаџинті—кувшинъ для воды, глиняный или стеклянный; гаџин шіј віфа—наполни кувшинъ водою.

Газа множ. газні—кирка; газали дурѣира һішді һанџі—киркой вырылъ я эту землю.

Габ—восемь—габал, габ'івил—восьмой, габнајс—въ восьмихъ; габгаблі—по-восьми, габалла цафналі—въ восьмеромъ, гафна—восемью, восемь разъ, габфали—восемьдесятъ.

Галга род. галгā, множ. галгуві—дерево; гурч галга вітаһур—дерево сдѣлалось деревомъ; фіділа галга—фруктовое дерево; waфā галга—лѣсное дерево; мігла галга—

дубовое дерево; qæлувар галга—развѣсистое дерево; умха галга—дуплистое дерево; шиватуріл галга—привитое дерево.

Гам'а см. 322 стр. (дерево, какъ матеріалъ, урцул).

Гамі род. гамē, множ. гамрі—корабль; гаманіѣтв hit—онъ сѣлъ на корабль; гаманіw аріqwæen hit—онъ уплылъ на корабль; гамрі дашулі сарі урбулішіввіт—корабли плавають по морю; ꙗ̄ гамі—огненная лодка (пароходъ); јалкан гамі—вѣтряное (парусное) судно; салазки, дурѣні һавулкулі саві гамрашів—дѣти катаются на салазкахъ.

Гамуш множ. гамушуні—буйволъ; qwæл гамуш—буйлица, ца дуқла гамушуні—пара запряженныхъ буйволовъ.

Ганзі род. ганзē, множ. ганзруві—лѣстница; ганзіліші ерхwіс—подняться по лѣстницѣ.

Гарас множ. гарасуні—столбъ (обыкновенно засохшее дерево, которое служитъ для развѣшиванія предметовъ хозяйства).

Гард—качаніе; гардwæqіс—качать, дурѣwæ еірі гардіqіn—качай ребенка въ колыбели; калі двæѣлі гардwæqіv—домъ повачнулся отъ вѣтра; гардікулі washані саж hit—онъ ходитъ, повачиваясь.

Гата род. гатала, множ. гатні—кошка; марға гата—котъ, гваѣа гата—кошка, гатала дурѣwæ—котенокъ; марға гаталісгуна дунē саві һуд—тебѣ житье, какъ коту, т. е. привольное.

Гач гачwæкæс—столкнуться, стукнуться, віq гачwæкæв ѣарѣалізі—голова стукнулась о камень; навѣстити, ца уѣwæјчу гачwæкæра—я навѣстилъ кунава; гачіііс—тронуть, коснуться, валаһ гачвіііv діші—несчастіе постигло меня; двæѣ гачвіііv діші—вѣтеръ коснулся меня, т. е. подулъ на меня; варбі гачвііілі саві діші—солнце коснулось меня, т. е. я заболѣлъ лихорадкой.

Гwa—хотя (§§ 65, 93, 113).

Гwaђа род. гwaђала, множ. гуђні—сука; гwaђа вимгулі саві—сука оценилась; вообщє сама, гwaђа сінка—медвѣдица, гwaђа виђ—волчица; говорится о животныхъ дивихъ, не имѣющихъ представителей между домашними животными.

Гwаза множ. гузні—кобыла; ѣузан гwаза—нежеребившаяся кобыла; вимгіс гwаза—жеребая кобыла.

Гwанза род. гwanзā—земля (вещество); гwanза вурѣис—копать землю; awадан гwanза—плодородная земля.

Гwач гwачлі аріqwѣн hit—онъ переселился; гwач дарбаіра маһані—я перенесъ свое имущество на хуторъ.

Гwѣђ множ. гwѣђані—запахъ; ѣһна гwѣђ лів һіш кѣлів—хорошій запахъ въ этомъ домѣ; һіш wawā ѣһна гwѣђ лів—отъ этого цвѣтка хорошій запахъ; һіш муса гwѣђ вів нам—это мѣсто мнѣ опротивѣло; гwѣђдівті гідгурі—протухлыя яйца.

Гwѣрк ав'а гwѣрк влі саві—эта курица насѣдка, т. е. сидитъ на яйцахъ; һѣвал гwѣрк дівті ав'а лір діла—у меня три курицы сидятъ на яйцахъ.

Гwір гwірукіс, гwірд(в)укіс, дѣепр. прош. гwірукуј, 3-е спр., покатиться, ѣарѣа гwірвукун дувривһад—камень покатился съ горы; продолж. гwірулкіс, һѣјоанти гwірдулкул вѣһ саві hit—это такое мѣсто, откуда падаетъ, скатывается скотина, т. е. недоступная крутизна; гwірвѣқіс—покатить, уркура гwірдѣқіра нуні—я покатылъ арбу; прод. гwіріқіс—катать.

Гwіс дѣепр. прош. gwілі, повел. гwa, 2-е спр., увидѣть (прим. въ переносномъ значеніи); хwалал wалаһ гwіра нуні—я увидѣлъ великое несчастье, т. е. претерпѣлъ; wājна муір гwіра нуні—я видѣлъ дурной сонъ; һучув

Къ 320 стр. 4 ст.: слѣдуетъ отнести къ концу 3 строки слова: (дерево, какъ матеріалъ, урду).

æfŋwīra нуні—при тебѣ былъ я счастливъ.—Продолж.
gwic, буд. gwac, 3-е л. gwa; har дуіі wajna муір гула
нуні—каждую ночь вижу я дурные сны.

Гідгарі твор. гідгалі, род. гідгала, множ. гідгурі—яйцо;
ѳіѳа ваѳів гідгалліѳанавсад—цыпленокъ вылупился изъ
яйца; ав'а гідгура відулі саві—курица несетъ яйца;
гідгала ѳанѳа—скорлупа, букв. борка яйца; гідгала
ѳува—бѣлокъ, гідгала вукуѳа—желтокъ; хвала варѳі-
ліс дірѳурра гідгурі—въ празднику выкрасилъ я яйца
(обычай красить яйца сохранился въ горахъ).

Гіѳва род. гіѳвала, множ. гуѳві и гіѳвуні—возленокъ.

Гілі твор. гіј, род. гē—скотина, которой мясо назначается
въ прокъ; гē ѳулі—кожи съ рѣзанной скотины.

Гула твор. гулалі, род. гулала, множ. гуллумі—откормлен-
ная крупная скотина.

Гунірі твор. гунілли, множ. гуннуві—сѣнникъ; служитъ
также для хранения рубленой соломы.

Гур'да род. гурдала, множ. гурдні—лисица; гурда ділвар ві-
рар—лисица хитра; гурдала кімілі ѳwæш wæqілі ір-
ѳара—лисьимъ хвостомъ обметаясь, обмануль, т. е.
весьма тонко обмануль.

Гуш гушдіш, гушіл, гушли—голодь, голодный, голодно; гуш-
дішли зæѳіп wæqіра ну—отъ голода ослабѣлъ я; гушти
урѳі саві һітті—они голодные люди; хуніѳанав гушіра
ну—дорогой я проголодался; гушдіш арвуѳæкæс или
гаші æкіс—утолить голодь; гаші, твор. гаша—голодное
время, гаші діһілі сарі халқлізі—голодь распростра-
нился въ народѣ.

Гам'а гам'адіш, гам'ал—вдовство, вдовый; гам'а мур'ул—вдо-
вецъ, гам'а һунул—вдова, һунује гам'адіш аввігуку—
женщина не любитъ вдовства; гам'ажіс, гам'адіс—ов-
довѣть.

З. з.

Завш множ. зувшрі—рыба; завш вурціс—ловить рыбу; зувшрі дурцан—рыболовъ; завшла гідгурі—ишра.

Завза (лір), род. завзѧ—ссора; завза дів hitтѧла—между ними проишошла ссора; hiш рурсі ваанадан сарі hiшді завза—изъ за этой дѣвушки вышла эта ссора.

Заг множ. загані—облако; загіл варбі—пасмурный день; зуврі загдів—небо нахмурилось; вж. заг говор. также заг'ала, множ. заг'улті.

Зазѧ твор. зазѧлі; род. зазѧла—война за вѣру; зазѧ вѣрїс—вести войну за вѣру.

Заж (лір), твор. зажі, род. зажала (множ. нѣтъ) слово; зажіс—сказать, зажіѣвіс—сказывать; заж дак мадіқуд луні—много не говори; wajті заж лір шар—дурныя слова въ аулѣ, т. е. завелись тамъ ссоры.

Зал—двадцать; ца камлі зал—девятнадцать, зану цара—двадцать одинъ и т. д. Зал'івіл—двадцатый; зайнайс—въ двадцатыхъ; зазали—по двадцати (§§ 52—58).

Залаг залагдіш—гладкость, залагіл—гладкій, залаглі—гладко; залагіл हुні—гладкая дорога; залагіл урчі—сытая лошадь; залагіл हुнул—красивая женщина; урчі залагаћвів діла हुші—я былъ недоволенъ тобою; фавал залаг вақа кѧ—поль выровнай въ домѣ.

Зар'г—чесотка; мазіліші зарг шідітірхур—въ баранамъ пристала чесотка; हुла зарг шісadırхур діші—твоя чесотка пристала во мнѣ, т. е. изъ за твоей вины мнѣ приключилось несчастіе; заргва—чесоточный.

Зѧм—лай; зѧмла тама ірзулла нуні—я слышу лай; хурі зѧм діқудлі сарі—собаки лають; зѧм мајқуд—не ругайся.

Завва род. заввазала, множ. зувені—мужчина; hitізі заввазѧгуд лу—въ этомъ ты не будешь мужчиной, т. е. не

окажешься хорошъ; з̄вавзадіш (лір) — мужество; æф̄-
з̄вавзадіш — храбрость, æф̄з̄вавза — храбрецъ; æф̄з̄вавза
вірар віф̄ ф̄анівартавів — воля храбрецъ между жи-
вотными.

З̄варі твор. з̄валлі, множ. з̄урмі — борозда; ца з̄варі вітаіра
нуні — я провель одну борозду; царापина, гаталі вæқів
ліш з̄варі — кошка сдѣлала эту царापину, опарापала;
горизонтальная палка въ комнатѣ подъ потолкомъ, на
которой преимущественно вѣшаютъ мясо для сушки
(въ этомъ значеніи и во множ. з̄варі).

З̄варѣ з̄варѣдіш — тонкость, з̄варѣлі и з̄варѣа — тонкій,
з̄варѣлі — тонко; з̄варѣа іві — тонкая нитка; з̄варѣа
һуні — узкая дорога; з̄варѣа сукван — тѣсное платье;
з̄варѣа рурсі — тонкая въ станѣ дѣвушка; з̄варѣа waj
— тонкій станъ; з̄варѣа һамал — тонкій, лукавый нравъ;
з̄варѣа віцак — недостаточныя средства къ жизни; ур-
чі з̄варѣ вірус нуні — тонкою буду я дѣлать лошадь
(для скачки).

З̄ів множ. з̄іві — волосъ; һітіла ф̄удара з̄ів сарі — у нея
черные волосы; з̄івла ула — волосяное сито; з̄ів карс
һадæқіс — чесать волосы.

З̄іназ̄інаæ — на кусочки; ді'з̄іназ̄інаæ вæқіс — изрубить мясо.

З̄удур з̄удурдіш, з̄удуріа, з̄удуллі — мѣшанный; һірз̄ з̄удур дақа
— помѣшай похлебку; һіхділічу з̄удур алірус ну — я съ
ними не связываюсь, т. е. не имѣю съ ними сноше-
ній; һучу з̄удурдіш агу діла — до тебя у меня нѣтъ
дѣла; һулві з̄удур ділі сарі һула — у тебя глаза стали
мутны.

З̄ум — песокъ; з̄умла һуні — песчаная дорога.

З̄урз̄ашіи род. з̄урз̄ашѣ — свинець; з̄урз̄ашѣ һæрліæ һарқіс —
выливать свинцовыя пули.

З̄урш з̄урша и з̄уршіл — сѣрый; з̄урша віф̄ — сѣрый волкъ;
з̄урша һамһа — сѣрый осель (о лошади не говорится);

зурша кінѣал—кижалъ грубой полировки; шанті зур-
шлі саві—сельскіе жители въ разладѣ между собою.

Г. г.

Г а п—похвала (во множ. не употреб.), гап вігуку һігіс—
похвала нравится ему; гапла ку каралі вѣцѣв—(посл.)
на хваленой пашнѣ тарица (сорная трава) выросла;
гап вѣцѣс—похвалить, гап вѣцѣрі һу нуві һула ѿб-
діш ваанадаш—я похвалилъ тебя за твою доброту;
гап ісіс—хвалить.

Г а р і г а н множ. гаріганті—четвероюродный братъ или сестра.

Г в і род. гвѣ, множ. гвмі—нитка; арбѣ гві—шелковая
нитка; гантілла гві—льняная нитка; гві вилсіс—вы-
прясть нитку; гві вітірѣа—вдѣнь нитку.

Г і с дѣпр. прош. гілі (§ 154) дать.—Продолж. лугіс, буд.
луғас, 3-е л. луға—давать (§ 155).

Г у в і род. гувѣ, множ. гувні—мостъ; арсавар гуві—мостъ
аркой; гуві ѿкіра нуні—я перешель черезъ мостъ;
барѣа гуві—каменный мостъ.

Г у л і твор. гуй, род. гвѣ, множ. гувлі—шкура звѣриная.

Д. д.

Д а в р і род. даврѣ, множ. давруні или даврумі—сапогъ съ
короткими голенищами.

Д а в л а род. давлѣ (во множ. не употреб.) богатство; давлѣ-
шів—богатый; давлак—несчастный, давлак адмақ-
вав чалла—несчастливымъ нѣкто не родится!

Д а з в а род. дазвала, множ. дазні—пѣтухъ; дазва вуфулі
саві—пѣтухъ пропѣлъ; һунча дазвазуна саж һіт—онъ
какъ плохой пѣтухъ, т. е. онъ трусоватъ. Говорится
также даткѣа.

Д а г —вчера; даг арвіқвѣніл варлі—вчера ушедшій день,
т. е. вчерашний день; дагзунара саж һіш, іш варлігу-

нара—онъ и какъ вчерашній день и какъ сегодняшній, т. е. онъ непостоянень.

Дапівала множ. дапівулті—молитва; дапівала дісіс—молиться.

Дапумѣала твор. дапумѣай, род. дапумѣа, множ. дапумѣулі—зеркало; дапумѣайсі фар дікулі сарі hit пунул—эта женщина смотрится въ зеркало.

Далај множ. далужті—пѣсня; далајла уста—пѣсни мастеръ, т. е. запѣвало; дірзла далај—боевая пѣсня; дігā далај—любовная пѣсня; далајіс или далај вилѣіс—спѣть пѣсеню; далајла мадам—напѣвъ пѣсни.

Даллак множ. даллакуні—брадобрѣй.

Дамѣа род. дамѣа, множ. дамѣні—пятно; діла фавсулізів дамѣа лів—у меня на бешметѣ пятно; фу нл дамѣаніw уін—ты на этомъ мѣстѣ стой; дамѣа фаватурра hitіс нуні—я ему сдѣлалъ вредъ; урчілі дамѣнар wа-қіра ну—лошадь запятнала меня, т. е. забрызгала меня.

Даргwa общее названіе для нѣсколькихъ бывшихъ округовъ; быть можетъ, происходитъ отъ дарг—*внутренность* (см. warг), въ противоположность *внѣшнему*; лівілла Даргwa—всѣ Даргу (§ 1).

Дарман твор. дармај, род. дарма, множ. дарманті—лѣкарство; афіруј вуѣу дарман—больной принимаетъ лѣкарство; факімлі вурів нлш дарман—лѣкаръ прописалъ это лѣкарство; ца дарман ваца фуні нам—помоги мнѣ (въ чемъ бы то ни было).

Дарріа род. дарріа, множ. дарріуні—суслонъ, козна; вуфмѣла дарріа ваца—сложи снопы въ суслонъ; мурā дарріа ваца—смечи сѣно въ козну; дар'—полоса сшешеннаго сѣна.

Дарс множ. дурсрі—урокъ; дарс вилѣун нам hitіін—онъ далъ (прочелъ) мнѣ урокъ; нуні вуфулла дарс—я учу

урокъ; æѣна дарс бавібів һітіи һітіс—добру онъ его научилъ! (въ насмѣшку).

Д а р у род. даруѡ, множ. дармі—порошокъ, гѣварство, зелье; wajна дару—ядъ; порошокъ (лір); дару палѣдукун—порохъ вспыхнулъ; дару шінѣа ділі—порохъ отсырѣлъ.

Д а р ш—сто даршал; даршлім ца или даршлів ца—сто одинъ, ꙗвідарш—двѣсти и т. д.; ца камлі даршал—девяносто девять; дарш'івіл или даршал івіл—сотый; даршнајс—въ сотыхъ; даршдаршлі—по-сто (§§ 52—58).

Д а р ш у род. даршѡ, множ. даршуті—примиреніе; нуні мур'улла һунулла даршу вѣѣіра—я примирилъ мужа съ женою; һіті даршу вів цалічу ца—они другъ съ другомъ помирились; даршул бінѣал—мирный винжалъ, т. е. тупой.

Д а с н і род. даснѣ—пластырь.

Д а т к ѡ а см. даѣѡа.

Д а х н і—кушанье, составленное изъ муки, меду и масла.

Д а ѡ ѡ множ. дѡѡті—тяжба; діла узілічу дѡѡ лів—у меня тяжба съ братомъ; дѡѡ авзур вѡѣіс—рѣшить тяжбу; дѡѡлі шіѡіра ну—я выигралъ тяжбу (поднялся вверхъ); дѡѡлі уѡіра ну—я проигралъ тяжбу (сталъ ниже); см. шіјіс и у.

Д а ѡ ѡ а род. дѡѡѡала, множ. дѡѡні—осленокъ.

Д а ѡ б н і род. дѡѡбнѣ—влажность; дѡѡбілі гѡѡнѣа вилѣкун—земля насытилась влагой; дѡѡбілівіл ку—влажная пашня, т. е. сдѣлавшаяся влажною.

Д а ѡ к і род. дѡѡкѣ, множ. дѡѡкруві—рана; дѡѡкі віжгулли саві—рана разболѣлась; дѡѡкі аравірулі саві—рана зажи-ваецъ; варсур вірдівіл дѡѡкі—рана насквозь.

Д а ѡ к н у ш а род. дѡѡкнушала, множ. дѡѡкнушаві—гѣварь для ранъ.

Д а ѡ м д а д составлено изъ дѡѡм—барабанъ и дваѡд—зурна: зурна съ барабаномъ; дѡѡмдад дѡѡкѡлі сарі—заиграли барабанъ съ зурною.

- Дæс множ. дæсани, также двæсви—тропинка; хиç дуври хунёгу дæсқіінід—на эту гору нѣтъ дороги, кромѣ тропинки; бураві дæсқіад дацинā—пѣшіе пусть идутъ по тропинкѣ.
- Двæһ (во множ. не употреб.) вѣтеръ; двæһвукун—вѣтеръ поднялся; һиш һумаһ двæһвулкулі саві—эту недѣлю вѣтеръ дуетъ; двæһла варһі—вѣтряный день; кærкiл двæһ—сильный вѣтеръ; двæһзүна урчі—лошадь какъ вѣтеръ.
- Ді' твор. ді'лі, род. ді'ла, множ. ді'ви—мясо; һæј'оәді'—говядина; масладі'—баранина, һанивалла ді'—дичина, завшладі'—мясо рыбы; вiр'јивіл ді'—жареное мясо; вил'хуніл ді'—вареное мясо, мiр'ірил ді'—сырое мясо, зурһæ ді'—свѣжее мясо, вiр'ва ді'—сушеное мясо.
- Див'а див'адш, див'ал, див'али—крѣпкій; див'ал кала саві һиш—это сильная крѣпость; унза див'а даца—закрой крѣпко дверь.
- Діw множ. дунви—слово; һитiн дізі ца діw ів—онъ мнѣ сказалъ слово; һучу дівагу діла—я съ тобою не говорю, никакого съ тобой дѣла не имѣю; нуні івил діw вiһæн һуні—храни про себя сказанное мною; діwла уста—краснорѣчивый.
- Діw (множ. нѣтъ) засуха; діwлі кумі аһдақікiв—засуха не позволила посѣвамъ взойти; діwіл дус—сухой годъ, неурожайный; діwлі қар вiгwів—засуха выжгла траву.
- Діwа в род. діwā, множ. діwанти—судилище; діла дæw діwајшв саві—мое дѣло въ судѣ; діwајзі іқwæнна ну—я пошелъ въ судѣ; варһа діwан ваца нам—сотвори мнѣ праведный судѣ; совѣтъ народный, акушаан діwан вæқiв—акушницы сдѣлали совѣтъ народный.
- Діг—вымолоченные снопы; діг вæқiс—вымолотить, продолж. діг вiқiс; діг вiр'гiс—вымолотить окончательно; діглиқæна, множ. діглиқwæні—молотильщикъ.

Діга (лір), род. дігā—любовь, һитті қуілалла діга дібілі сарі—они любятъ другъ друга (только между мужчиной и женщиной); җақті діга лір діла һуші—сильно влюбленъ я въ тебя; дігā дужурі—люббовое зерно (которыѣ трутъ камень, изъ котораго выходитъ вода, любовный напитокъ).

Діђ (лір), во множ. не употреб. крѣпкій напитокъ; діђ дігані саж һит—онъ любитъ крѣвкіе напитки.

Діһ множ. дуйві—перекладина, аумузан діһ—обтесанная съ четырехъ сторонъ, журуга діһ—круглая перекладина.

Діқ діқдіш, діқіл, діқлі—тяжелый, діқіа җарға—тяжелый камень, діқіл махліуура ну—трудное дѣло навалилось на меня; діқдіш агу һішіла—въ этомъ нѣтъ тяжести; діқлі уін һу—будь серьезенъ; діқіл урчі—тяжелая, лѣнивая лошадь.

Діқар діқардіш, діқаріл, діқаллі—особый; һулла ділла діқардіш агу—между тобою и мною разницы нѣтъ; һула маза діқар дақа (или просто діқа) отдѣли своихъ барановъ; діқаллі саж һит һунузівад—онъ живетъ особо отъ жены.

Діқва род. діқwā, множ. діқуві—заплата; лірілла палтар діқуві сарі һітіла—все платье его въ заплатяхъ.

Діла см. ну.

Ділар ділардіш, ділар, діваллі—лузавость, лузавый, лузаво; діла ділардіш агу—я не лузавлю; ділардіш дәқиғ һітіін һуравалір—онъ употребилъ хитрость на войнѣ, ділар адам'ілі—хитрый, лузавый человекъ.

Ділк (во множ. нѣтъ) пляска; ділкла уста—мастеръ или мастерица плясать; ділк дәқиғ—проплясать.

Діһана діһанадіш, діһанал или діһаніл, діһаналі—тайна, тайный, тайно; дізівад діһанадіш агу һітіла—отъ меня нѣтъ у него тайны; діһанал діw вурів һітіін дізі—онъ

Діх множ. духві—вьюкъ; бамбала діх—ослиный вьюкъ; валліла діх—верблюжий вьюкъ; бамбаліші діх ваца—навьючь осла; һіш діх авіхус нуні—я этого не вынесу, не перенесу.

Діѳ—огорченіе, һуні івіл зај діѳ агів нам—сказанное тобою слово огорчило меня; діѳліс уѳулі сај һіт—отъ огорченія пьянствуетъ онъ.

Дув множ. дувані—край, берегъ; барґла дувлівра ну—я нахожусь на берегу рѣки; қаґла дув—край хлѣба; шѣ дуввѣкәлі watіfi һу—ступай по краю аула; һивібла дуввѣкәра нуні—я попалъ въ край мишени.

Дувсі род. дувсѣ, множ. дувсні—красная мѣдь; дувсѣ талһәна—мѣдная посуда; дәкiл дувсні тір һітіла—у него много мѣдной посуды.

Дувура твор. дувуллі, множ. дувурті—гора; дувулладам'ілі—горець; дувулла мiз—горный языкъ, подъ которымъ подразумѣваются акушино-хайдавскія нарѣчія; дувурті авадај сарі іш дус—горы хороши нынѣшній годъ, т. е. богаты травой; дувулла віґ—вершина горы; дувулла һар—подошва горы; дувулла вәѳ—поватость горы; дуврі—на гору, дувріw, дувріwсад и т. д.

Дувшала твор. дувшаж, род. дувшә, во множ. не употреб. ротъ; дувшав цуләгвар адам'ілі—беззубый человекъ; дувшала цутцүлі саві діла—у меня во рту горько; дувша адмарвурцуд—не бери въ ротъ; дувшав діw агвар сај һіт—онъ говоритъ безсвязно; дувшав war'әгу һула—у него во рту нѣтъ меду, т. е. онъ говоритъ рѣзко.

Дуғі род. дуғѣ, множ. дуғруві или дуғурві—ночь; ґәвіл дуғі—темная ночь, вазла шала дуғі—лунная ночь; дуғі һірі цүглі сарі һанаһа—ночь и день сравнялись, равенство; дуғі нам һанґ аввәкiв—я ночью не могъ заснуть; іш дуғі ну арґәс—сегодня ночью я уйду.

Дуѓи ни твор. дуѓинілі или дуѓіј, род. дуѓинѣ или дуѓѣ—кормъ; урчліс дуѓині бадушa—дай лошади корму.

Дузани (отъ дуз, на агуш. нарѣчїи лѣсъ) за дровами; дузаниѡвѣн hit—онъ пошелъ за дровами; дузанивсад ваѡів hit—онъ вернулся съ рубки дровъ; ваѡібілла ну—я началъ въ лѣсъ, т. е. началъ заготовлять дрова; дузнуѡѣ, множ. дузнуѡѣви—дровосѣтъ.

Дубала твор. дубај, род. дуба, множ. дублуви—крыло; дублувѣгвалі арсіс абіраѡ—(послов.) безъ крыльевъ полетѣть нельзя; ѡаниваллі дублуви шіш діѡулі сарі—птица машетъ крыльями; була дубај’уѡ іѡѡѡа ну—сохрани меня подъ своимъ крыломъ; діла дубала вурѡав—мое крыло сломалось, т. е. я лишился близкаго мнѣ челоѡѡа.

Дубѡ род. дубѡ—снѣгъ; дуврі дубѡ вѡѡілі саві—на горѣ сдѡлался снѣгъ, т. е. выпалъ снѣгъ; дубѡлі урзулі саві—снѣгъ идетъ; вузіл дубѡ—глубокой снѣгъ.

Дувар дуваруѓіс, дувардуѓіс, дѡѡпр. прош. дуваруѓілі, 2 спр. улыбнутьсѡ, засмѡяться; һіл ѡај арѡілі дуваруѓів hit—услышавъ это слово, засмѡлся онъ.—Продолж. дуваруѓіс, буд. дуваруѓіус, 3-е л. дуваруѓар—смѡяться.—Дуварѡіс, буд. дуварѡус, 3-е л. дуварѡар—насмѡхаться, ну дуварѡулла һітішіѡ—я насмѡхаюсь надъ нимъ, дувармаѡуд лу, дувша двѡѡѡ арѡѡенну—поговорка, не насмѡхайся, вѡтеръ въ ротъ попадетъ.—Дуваруѓікіс (§ 164) размѡшпнтъ, ну дуваруѓікіра һітіін даѡ—онъ вчера меня размѡшпнтъ.—Дуварѡікіс (§ 164) смѡшпнтъ, һар варлі дуварѡукулла һітіін ну—каждый день смѡшпнтъ онъ меня.—Дуѡалті, род. дуѡалтѣ—смѡхъ, халѡліс дуѡалтіһіра ну—я едѡлался посмѡшпнщемъ народу; дуѡалті анѡѡуѡ саві һіш—это смѡшпное дѡло.

Дуѡ множ. дуѡани—ярье; дуѡлізі унці давѡа—запряги бы-

ковъ въ ярмо; хулла дуꙗ виꙗис аѣвауриꙗ мѣрла дуꙗ
виꙗу—(послов.) липовое ярмо надѣтъ не умѣющей же-
лѣзное ярмо надѣнетъ, т. е. неумѣющей затрудняетъ
дѣло; вавꙗивꙗи виꙗрар дуꙗ виꙗанꙗ—(послов.) запряжен-
нымъ должно ярмо нести, т. е. кто взялъ на себя
дѣло, тотъ и выноси его.

Дум множ. думанꙗ—коверь; думлиꙗи ѡаꙗꙗи ѡу—садись на
коверь, дум вѣѡѡаꙗка—разстели коверь; дум увꙗтуша—
развѣсь коверь; дум виꙗрꙗис—твать коверь.

Дунѣ твор. дунѣли, род. дунѣла—мѣръ, свѣтъ; дѣла дунѣ ар-
виꙗвѡен—мое время прошло; шалаꙗ дунѣлизив—въ цѣ-
ломъ свѣтъ.

Дуѡ дуѡаис—бросить на произволь судьбы; ѡит дурѡивѡ ду-
ѡаили саꙗ ѡитиꙗ—онъ бросилъ этого ребенка на про-
изволь судьбы; продолж. дуѡис и проч.; дуѡаис—
пропасть, дуѡаили ариꙗвѡен ѡит—онъ пропалъ безъ
вѣсти; продолж. дуѡикис, буд. дуѡикус, 3-е л. дуѡикур.

Дуѡа твор. дуѡаан, род. двѡѡѣла—холодъ; дуѡа рурѡулла
ну—въ холодъ я дрожу; двѡѡѡазив дура малкаꙗ ѡу—
въ холодъ не выходит; дуѡаан (или дуѡа) маза дивꙗкиꙗ
—въ холодь околѣвають бараны; двѡѡѣла ѡал аꙗу иꙗ
дус—въ нынѣшнемъ году не было вꙗѡиваго холода
(см. уѡар).

Дура—внѣ, дурав и пр. (§ 172); ѡа дурав саꙗ ѡит—онъ
внѣ дома; дурѡис—вывести, урꙗи дурѡа—выведи лошадь;
продолж. дураꙗис, буд. дураꙗус, 3-е л. дураꙗу.—Ду-
рѡис—вывести, уркулли дурѡис—вывести на арбѣ;
продолж. дураꙗис, аꙗꙗили дураꙗсули саꙗ ѡит уркулли—
онъ вывозитъ пшеницу на арбѣ; дураꙗис—пройти
сквозь, палталлизивит дуравивив ѡѡрѡѡе—платье пробила
пуля, продолж. дурерѡис, буд. дурерѡус, 3-е л. дурер-
ѡур; дуравꙗис, дурад(в)уꙗис (3-е спр.) выйти; Куливаꙗ
дуравꙗун ѡит—онъ вышелъ изъ дому; продолж. ду-

ралкіс, дурад(в)улкіс, буд. дуралкас, 3-е л. дуралкан —выходить, нар варіі дуралкас ну анкліві—каждый день буду я выходить въ садъ; дурерхвіс, дурад(в)ірхвіс, дѣнпр. прош. дурерхуллі (1-е спр.) выйти и также исцустить мочу; продолж. дурархіс, дурад(в)урхіс—выходить (значить тоже, что и дуралкас) мочиться.

Дураз множ. дурзмі—соха; дуразлі зварі вітаів нїтіин—онъ провель сохой борозду.

Дурзала твор. дурзај, род. дурза̄, множ. дурзлумі—межевой знакъ.

Дурзан твор. дурзај, род. дурза̄, множ. дурзанті—большое стадо барановъ (обыкновенно не менѣе 1000 головъ); дурзанта діїлі сарі дувурті—горы покрыты стадами.

Дурп̄вæ род. дурп̄вǣ, множ. дурп̄ні—ребенокъ, урші дурп̄вæ—ребенокъ мужескаго пола, рурсі дурп̄вæ—женскаго пола; дурп̄вæ wæqіс—родитъ мальчика; дурп̄вæдіш—ребячество, дурп̄вæдіш мадіуд—не ребячяся; дурп̄вæліс ділі сарі нїт—она забеременѣла. Мамалп̄шівіл дурп̄вæ—грудной ребенокъ.

Дурка дуркадіш—дороговизна, дуркал—дорогой, дуркалі—дорого; дурка мајқудну, вал'іні—дорого не говори, ладься, т. е. не запрашивай лишняго (говор. торгуюсь съ продавцомъ); нїш урчіла дуркадіш агу—этой лошади дороговизны нѣтъ, т. е. она не дорога; дуркал зъавзасаж нїт—онъ отличный человекъ; анқі дуркадів—пшеница вздорожала.

Дурба дурбадіш—дешевизна, дурбал—дешевый, дурбали—дешево; вачурті дурбали сарі нїшқур—торговля дешева здѣсь, т. е. здѣсь все можно купить дешево; анқі дурбаті дірар вірінїїшір—пшеница дешевле риса; дурбасаж нїт—онъ дрянной человекъ; дурбајніс, дурбал(в)іс—вдешевѣть.

Дус множ. дусмі—годъ, цацад дус саві һіш—тяжелый это годъ; ца дуслі ділфунна нуні қур'ан—въ одинъ годъ я выучился читать куранъ; чун дус іллё һу—сколько лѣтъ тебѣ? Дусмі дірзуні сај һіт—годы съѣлъ онъ, т. е. не выросъ по годамъ; чун дуслі чаруакадә һу—черезъ сколько лѣтъ ты вернешься? Куділ дуслізів вівіллё һіл—въ которомъ году случилось это? Чун дус һалав вівә һіл—сколько лѣтъ тому назадъ случилось это? Іш дус—въ нынѣшнемъ году; һур дус—въ будущемъ году.

Духу духудіш, духул, духулі—умъ, умный, умно; духул сај һіт—онъ уменъ; духудіш агу һузі—у тебя нѣтъ ума; духулі узәлі, әһәл віраp—если умно жить, то хорошо бываетъ; һула зајлі духу вәқіра ну—твое слово надумило меня.

Духурі твор. духулі, множ. духрі—буса; духрәла вапі—ожерелье изъ бусъ.

Дуф—бѣгъ; дуф (или дуфдш) әһна саві һіш урчіла—хороший бѣгъ у этой лошади; дуфил урчі—быстрая лошадь; дуфлі һалавқунна ну һітіјшіw—бѣгомъ опередилъ я его; —дуфвәқіс—пустить вскачь, продолж. дуфвіқіс; дуфвақа урчі—пусти вскачь лошадь; ца сабатла һујші дуфвәқіра урчі—цѣлый часъ дороги скакалъ я; һар варһі дуфвіқус урчі—каждое утро скачу я на лошади.—Дуфукіс, дуфд(в)укіс, дѣвр. прош. дуфукуј, 3-е ср. побѣжать; вәһалізіwәһ дуфукун һіт—онъ побѣждалъ еъ лѣсу; дуфукуј дічу вәқів һіт—побѣжавъ пришелъ онъ ко мнѣ, т. е. приближалъ ко мнѣ.—Продолж. дуфулкіс, дуфд(в)улкіс, буд. дуфулкас, 3-е л. дуфулкан—бѣгать; әһлі дуфвулкул урчі—лошадь съ хорошимъ бѣгомъ; һуд һаһніл вәлі, дічу дуфулкія—тебѣ надобность когда будетъ, обращайся ко мнѣ.

Дуфрум (лір)—лѣто; дуфрумліві аглі саві арз—погода сдѣ-

лалась лѣтнею; дуѣрумла ваз адгвѣлі саві—наступилъ лѣтній мѣсяць; дуѣрті дуѣрум—жаркое лѣто; дуѣрумлізів кулів ірус ну—лѣтомъ я живу дома.

Душван твор. душвај, род. душвѣ, множ. душванті—врагъ; душвандіш—вражда, душвандіш дѣқів һітіин нам—онъ оказалъ мнѣ вражду.

Душі душив, душивсад и пр. на пастбище; урчі души вуѣа һуні—отведи лошадь на пастбище; душірсад маза чарділі сарі—бараны возвращаются съ пастбища; душіһуні вѣқів мазалі—бараны дорогой паслись; кванилічу души вашаві саж һіт—онъ ходитъ съ брюхомъ на пастбище, т. е. блюдолизъ; дуніқана—пастухъ крупнаго скота.

Е. е.

Еј—эй, междуметіе.

Елзис см. ајзис.

Елқис см. ајқис.

Елтис см. ајтис.

Ермені твор. ерменілі, род. ерменіла, множ. ерманті—армянинъ, говор. также ермані; ерманіла мінѣ аѣвирар—у армянина нѣтъ постоянного жилища; ермані міз—армянскій языкъ.

Ерхвіс ад(в)ірхвіс, дѣспр. прош. ерхуллі 1-е спр. (§ 159) подняться, взлѣзть; галгаліші ерхурра ну—я взлѣзъ на дерево; кончиться, діла мас авірхур—мое богатство кончилось, т. е. я раззорился; авірхвікіс—кончить, діла авѣвуқ авірхвікі һуні—кончи мое дѣло.—Прод. архіс, ад(в)урхіс, буд. архас, 3-е л. архар—подниматься вверхъ, взлѣзать, һар варһі калші архас ну—каждый день поднимаюсь я на крышу; архікіс—кончатъ, нуні авурхукулла һіш һѣнкі—я кончаю это дѣло.

Ескі тюрк. старшій, ескі душван—старшій врагъ.

Ж. ж.

Журуг журугдш—круглота, журуга и журугил—круглый, журугли—кругло; вазла журугдш агу—мѣсяць неполный; журугвѣил ваз—полный мѣсяць; журуга дш—круглое бревно; дшжа журуг вага дла луні—округли мою палку; журугли бавѣив урл—люди стали въ кружокъ.

Ѣ. Ѣ.

Ѣагва Ѣагвадш (лѣв и лѣр) красота, Ѣагвал—красивый, Ѣагвали—красиво; нтѣзѣзунтѣ Ѣагвадш шефдаира—подобной ея красоты я не видалъ; Ѣагвадш дѣгани бунул сарѣ нт—красоту любящая женщина есть эта, т. е. заботится о своей красотѣ; Ѣагважнѣс—похорошѣть, Ѣагважрѣс—хорошѣть.

Ѣа н Ѣандш—молодость, Ѣанл—молодой, Ѣанлш—молодо (говор. о людяхъ и о животныхъ); Ѣандшлѣзѣв ну нтѣкув уѣра—въ молодости я тамъ жилъ; Ѣандшлѣ вѣрѣв нтѣн нш лѣаннѣ—онъ сдѣлалъ это дѣло по молодости; Ѣанл адам'ѣв вунан аѣвада—молодой человекъ грѣха не знаетъ, т. е. на все готовъ; нт укна адам'лѣ Ѣанл саж—этотъ старикъ безграмотенъ.

Ѣанѣвар твор. Ѣанѣваллѣ, множ. Ѣанѣвартѣ—всякое животное, кромѣ человека и домашнихъ животныхъ; урсул Ѣанѣвар—летающее животное, т. е. птица; гванзѣ Ѣанѣвар—пресмыкающееся и также насѣкомое; авлакла Ѣанѣвар—полевой звѣрь, млекопитающее.

Ѣа б а л—завтра; Ѣабал лшѣкув ѣрус ну—завтра я буду здѣсь; Ѣабал вѣранѣ уус—до завтрашняго дня я останусь; Ѣабанѣвад ваѢѣлѣлѣ (или Ѣабанѣвѣвѣт ваѢѣлѣлѣ) вапнл ну дѣчу—начиная съ завтрашняго дня, приходи ко мнѣ.

ѣаѣалал твор. ѣаѣај, род. ѣаѣа, множ. не употреб.—утро, ѣаѣалал укунна—утромъ я ѣлъ; ѣаѣај укунна—утромъ поѣлъ, т. е. позавтрачалъ; ѣаѣа ваілі саві—утро наступило, подраз. здѣсь: время; ѣаѣа даѣивала—утренняя молитва.

ѣæw ѣæwdiš—поспѣшность, спѣхъ, торопливость, ѣæwīl—спѣшный, ѣæwli—спѣшно, скоро; ѣæwdiš агу діла—у меня нѣтъ спѣха, я не тороплюсь; ѣæwīl анѣвуq—спѣшное дѣло; ѣæwli wаші—приходи скорѣе; ѣæwli арqwæлла ну вазалліші—я спѣшу на базаръ; ѣæwēdi һу іш варѣі—поспѣшилъ ты сегодня, т. е. пришелъ ранѣе обыкновеннаго.

ѣі твор. ѣілі, род. ѣē—зовъ; һула ѣі арqіра нуні—твой зовъ услышалъ я; ѣііс—позвать, ѣіјkwіс—звать; нуні ѣіwæqіра узі діла шулѣі—я позвалъ брата къ себѣ.

ѣіvѣæрі твор. ѣіvѣæлли, множ. ѣіvѣрі—воробей.

ѣінц—порода, æйна ѣінцла урчі—хорошей породы лошадь, æйна ѣінцла адам'ілі—хорошаго происхождения человекъ, равно какъ и приличной наружности; ѣінц агwар адам'ілі—человекъ неприличной наружности.

ѣумæһ—пятница; общественная молитва по пятницамъ; һар ѣумæһ варѣі мисqітані wашус ну—каждую пятницу хожу я въ мечеть; недѣля, ца ѣумæһ һішqуw уус ну—одну недѣлю здѣсь пробуду я.

3. 3.

Зая̄ зая̄діш—худоба, слабость; заял—худой, слабый; заялі—худо, слабо; абірукē (вм. абірулікē) зая̄діш агу һітіла—хотя былъ нездоровъ, но не похудѣлъ; һіш сабат зая̄влілі саві—эти часы испортились; һіт зая̄јһілі сая̄—онъ испортился, т. е. развратился; æйна qwæвза зая̄wæqіv һітіін—хорошаго человека погубилъ онъ.

Зянѣ—бряцаніе, зяенѣ'іс — брявнуть; зяенѣ'іқwіс — бряцать; зяенѣ зяѣіс и зяенѣ іқіс (дѣйств. знач.).

Зяѣіп зяѣіпдіш—слабость, зяѣіпіл—слабый, зяѣіплі—слабо; зяѣіпдішлі һінѣіті wяѣіра ну—хворость насучила мнѣ; зяѣіпкар—хворый, зяѣіпкар урчі—хворая лошадь.

Зен твор. zej, род. зѣ, множ. зенані и зенті—убытокъ, изъязъ; хwалад зен вів нам һітізівад—большой убытокъ произошел мнѣ отъ него; діла зен агу һуд—отъ меня нѣтъ тебѣ вреда, убытка; хwалад зен wяѣів һітіін нам—онъ мнѣ много повредилъ; зѣ һаніwар саві һіт—это вредное животное.

Зумукар множ. зумукарті—тиранъ, варваръ.

Зума зумадіш—густота, зумал—густой, зумалі—густо (не о жидкостяхъ); зумал діріw wяѣів—густое облако нашло; wаѣя зумадішлі һуні шѣвіулла—отъ густоты лѣса не вижу я дороги; зумал муѣур—густая борода; зумалі wашулі саж һіш һітқу—густо, т. е. часто ходитъ онъ туда.

Зурбі зурбдіш—сырость, зурбіл или зурбіае—сырой, зурбілі—сыро, зурбдішлі wалқуж саві һіш дал—отъ сырости этотъ столбъ искривился; зурбіае ді'—всякое мясо, не-заготовленное въ прокъ; һанаһа зурбілі саж һіт—теперь онъ обновился.

Зурбіае множ. зурбіаевті—радуга; зурбіае wаватулли саві—радуга появилась; зурбіаеwла ранг—радужный цвѣтъ.

3. 3.

Зав (лір), множ. завані—дождь; завлі урзулі саві—дождь идетъ; чяѣі зав дяѣів—проливной дождь идетъ.

Зі (лір), твор. зілі, род. зѣ—соль; зі һадука нірзлізі—посыпать соль въ похлебку; зілі wафунна ді'—я посылаю мясо (въ прокъ); зујіл—соленый, зујідішлі вірв-

wic абірулла qaf—по причинѣ солености я не могъ съѣсть хлѣбъ; зѣґімагвар нусіа—безсольный сыръ; зѣ вѣқіс или зліі ваґwіс—посолить въ провъ; зілq, множ. зілqані—солонка.

Зіхіні твор. зіхіj, род. зіхѣ, множ. зіхнуві—перекладина.
Зуврі множ. твор. зувра—небо, небеса; ам'ур зуврі—чистое небо; загті зуврі—пасмурное небо; зувра йуґуів—небо гремитъ, т. е. громъ гремитъ; зуврі ділwѣзjвад вулґас нуві арадіш—отъ хранителя небесъ прошу я себѣ здравія, спасенія.

h. h.

h a w ā род. hawāла—воздухъ; hawāлішівіт арсулі саві ґавівар—птица полетѣла въ воздухъ; hawā—называется теплый вѣтеръ, вредный для здоровья.

h a w æ k æ с hадæкæс, hавæкæс — прогнать; кулівад hawæкæра hіт нуні—я прогналъ его изъ дому.—Продолж. hajkæс, hад(в)іkæс—прогонять, нуні hajkwæс ґазай, саж чарсаjрар—я прогоняю работника, а онъ возвращается (см. wækæс).

h a w w a қ і с hардақіс, hаввақіс—выйти; ну hawwaқіра кулівһад—я вышелъ изъ дому.—Продолж. hawіқіс, hардіқіс, hаввіқіс, буд. hawіқус, 3 л. hawіқур—выходить.

h a w Һ ā қ і с hарҺадақіс, hавҺавақіс—спуститься, дувривһад дубæ hавҺавақів—съ горъ свѣгъ спускается; шуллізірһад шің hарҺадақів—со скаль спустилась вода.—Продолж. hawҺajқіс, hарҺадіқіс, hавҺавіқіс, буд. hawҺajқус, 3-е л. hawҺajқур; ну hawҺajқус hар варҺі дувривһад Һушачу—я каждый день спускаюсь съ горы въ вамъ (см. Һāқіс).

Һ a w і Һ і с hардіҺіс, hаввіҺіс—истечь; шураj hаввіҺілі саві—лужа вытекла; шихалі hawіҺілі саж hіт дæкілізівад—матеріей истекаетъ онъ изъ раны, т. е. у него изъ

раны идетъ матерія; начам һавіһāлі җашізіс аівала һігіін—разъ начавъ говорить, остановиться не можетъ онъ.—Продолж. һавірһіс, һардірһіс, һаввірһіс, буд. һавірһүс, 3-е л. һавірһүр—истекать, савукнуви һардірһүлі сарі—вередә раскрываються, т. е. истекають матеріей.

Һавсāқіс һарсадақіс, һавсавақіс, дъепр. прош. һавсāқілі, 2-е спр., выставиться, һавсāқілі сај һіт улқавсад—онъ выставился изъ окошка; һүчу һавсāқіс вақіра ну—къ тебѣ показаться пришелъ я, т. е. тебя навѣстити; һавсāқілі һү—ты много выставляешься, т. е. много за что хватаешься.—Продолж. һавсајқіс, һарсадіқіс, һавсавіқіс, буд. һавсајқүс, 3-е л. һавсајқүр—выставляться, выказываться; һар мусанівсад һавсајқүр һіт—изъ каждаго мѣста онъ выставляется, выказывается, т. е. вездѣ его видно.

Һавуқіс һардуқіс, һаввуқіс, дъепр. прош. һавуқүј, 3-е спр., убѣжать; дізівад һавуқун һіт—онъ отъ меня убѣжалъ; һавуқікіс—прогнать, нуні һардуқүкунна һіт кулірад—я прогналъ ее изъ дому.—Продолж. һавулкіс, һардулкіс, һаввулкіс, буд. һавулкас, 3-е л. һавулкан—убѣгать, ну һавсāқаслі һардулқүлі сарі һіт—когда только я показываюсь, убѣгаетъ она.

Һавуціс һардуціс, һаввуціс, дъепр. прош. һавуцілі, 2-е спр., повести, суђур. һавуціра нуні—слѣпного повель я; діла урчі һаввуца һүні—поведи мою лошадь.—Продолж. һавурціс, һардурціс, һаввурціс, буд. һавурцүс, 3-е л. һавурцү—вести, вајна һүнібад урвүра һаввурцін—на дурной дорогѣ арбу веди, т. е. веди быковъ за ярмо.

Һажланціс см. аңці.

Һабāтіс һаһадатіс, һаһаватіс, дъепр. прош. һабāтуллі (1-е спр.) протянуть сверху внизъ; нәк һаһаваті дічу ул-

qavħad—протяни ко мнѣ руку изъ окна; ĩnıcnı ħaħa-
datı galgalıřıħad—протяни мнѣ яблоки съ дерева;
kałřıwıħad ħaħatawa ħını nu—спусти меня съ крыши.
Продолж. ħaħaltıc, ħaħad(v)altıc, буд. ħaħaltas, 3-е л.
ħaħalta—протягивать сверху внизъ.

ħaj междум. понуд. ħey!; ħaj wæqıc—сдѣлать *ħey!*, т. е.
погнать лошадь или двинуть арбу, вообще отправиться
въ путь; уркура ħaj wæqıra nuńı—я поѣхалъ на арбу;
урчі ħaj wæqıra—я погналъ лошадь; ħaj wæqılı arıq-
wænna nu kaĵı—я послѣшно пошелъ домой; ħwalal
ħını ħaj wæqıra nuńı—я много пути прошелъ или
переѣхалъ; ħwalal ku ħaj wæqıra nuńı—много пашни
вспахалъ я.—Продолж. ħaj iqıc.—ħajıc—гивнуть,
ħaj iqıwıc—гивать.

ħaja род. ħajā, множ. ħajı—веревка; fıfala řıwaıvıl ħaja-
lızıwad uruħar—(послов.) кто видѣлъ змѣю, веревки
пугается; ħajalı ĩħın ħıt ħını—свяжи его веревкой.

ħala ħalaw, ħalawıad и проч. (§ 170) впередъ; ħalı—
передомъ, dæfi ħalı uræfi dıħıra nu—лицомъ впередъ
упала я; ħalawal, ħalaral, ħalawal—давній, ħalaral
ħalmaq sarrı ħıt dıla—она моя старинная подруга;
ħalawal asıra nuńı urçı—давно купилъ я лошадь; ħa-
lavla—издавня, ħalavla urçı savı ħıřı—издавня эта
лошадь есть, и также: это прежняя лошадь; ħalawıl
(р, в) находящійся передъ вѣмъ-либо или впереди кого-
либо, řıla urçı savı ħıt ħalawıl—чья лошадь та, ко-
торая впереди?; dıla ħalawıl adamılı—находящійся
передо мною человекъ.—ħalawkıc, ħalad(v)ukıc, dıber.
прошедш. ħalawkuĵ, 3-е спр., опередить, dıla urçı
ħalawukun duĵlı ħılaĵřıv—моя лошадь на скаку опе-
редила твою; продолж. ħalalkıc, ħalad(v)ulkıc.—ħa-
lavtıc, ħalad(v)uđıc—поставитъ впередъ, varřılıc ħa-
lavuđıra warřı—поставь бурву впереди солнца, т. е.

что-бы сдѣлать тѣнь; продолж. *һаларціс*, *һалад(в)урціс*.
 — *Һала аwціс* (*һалаwңіс*), *һадд(в)уціс* — поставитъ
 вверху впередъ, *абдірул Һаладуціра нуні урчіліші* —
 болюю посадилъ я впередъ на лошадь. — *Һалајііс*,
һалад(в)іііс — выйти впередъ, *Һураваліс Һалајііра ну* —
 я вышелъ впереди войска. — *Һалабев* — начало весны. —
Һішқуw у'ні Һалав саві нам — здѣсь пребываніе выгод-
 но для меня. — *Һалаwһавіл*, *һаларһаріл*, *һалавһавіл* —
 передовой, *һалаwһавіл тухум саж һіт діла* — это мой
 ближайшій родственникъ; *чапкwа Һалаwһавіл сажрі һіт*
 — въ набѣгахъ онъ былъ передовымъ.

Һалак *һалавдіш* — торопливость, скорость, *Һалакіл* — торопли-
 вый, скорый, *һалаклі* — торопливо, скоро; *һалаківіл*
қіwірар — спѣшащій опаздываетъ; ну *Һалакліра* вазал-
 ліші — я спѣшу на базаръ; *һалакіл урчі* — горячая ло-
 шадь, *һалакіл адам'ілі* — нылкій человекъ; *һалак wақа*
һіт Һуні — поторопи его; *һалавдішлі әбдіш абвйқу* — то-
 ропливость добра не приноситъ.

Һалжанā твор. *һалжанāлі*, род. *һалжанāла*, множ. *һалжунті*
 — рай; *һіт Һалжанā тів* — этой рай, т. е. прекрасное
 мѣсто; *һіт Һалжанāлізіw саж* — онъ въ раю; *Һірдаwс*
һалжанā — рай-парадизъ, лучшее отдѣленіе.

Һалмаз множ. *Һалмазуні* — другъ; *Һалмаз урқа әбһажрар*,
Һека сагал әбһна вірар — (послов.) хорошъ, старый
 другъ, хороша новая шуба; *ҺуніҺанар Һалмаздіра нуша*
 — въ дорогѣ мы были спутниками; *Һішіла Һалмаз сарі*
һіт — она его любовница или другъ; *Һалмаздіш* — друж-
 ба, *Һалмаздіш дәкwіра һітічу нуні* — я съ нимъ пре-
 рвалъ дружбу; *Һалмаз іс* или *Һалмаздіш дібіс* — подру-
 житься, *Һітічу Һалмаз іра ну* или *Һітічу Һалмаздіш*
дібіра нуні — я съ нимъ подружился.

Һамад *Һамаддіш* — легвость, *Һамаділ* — легкій, *Һамаді* — легко;
Һавһіс Һамаділ саж һіт — его легко убить; *Һамаді Һу-*

ні а́кіра ну́ні—я легко (скоро) прошелъ дорогу; һамад́иш вигані са́ј һіт—онъ любить покой, не любитъ утомлять себя работой.

Һан һані́л—мыслимый, ожидаемый; діла урғіліші́в һані́л са́ј һіт—въ моемъ сердцѣ памятный есть онъ, т. е. я его помню; ца дус һу һанні һал’унна—цѣлый годъ я о тебѣ думала; һанагвар валаһ—неожиданное несчастье; һані́һіс, һанді́һіс, һамһі́һіс (вм. һанві́һіс) вспомнить; ада һані́һів нам—отецъ вспомнился мнѣ, т. е. я вспомнилъ объ отцѣ; һануші́с, һандуші́с, һаммуші́с—напомнить, ну́ні һаммуші́ра һітізі суніла җа́ј—я ему напомнилъ его слово; һаммуші́кіс—напомнить посредствомъ другого; һамһі́һ—понятіе, діла һамһі́һлізі́в һіш урчі а́һна саві—по моему понятію эта лошадь хороша.

Һана һа—теперь, һанаһарһі́—отнынѣ, һанаһа ваараһі́—до сихъ поръ, һанаһа ваараһі́ а́һна са́јрі һу—до сихъ поръ ты былъ хорошъ. Вм. һанаһа говорится также һаһа.

Һар каждый, һар адам’ілі цағуна́һіраһ—не всякій человекъ одинаковъ, һар адам’іс дітһа арц—каждому человеку дай деньги (§ 50).

Һара һ һарақд́иш—дальность, һарақі́л—дальный, һарақлі́—далеко; һарақі́л муса—дальнее мѣсто; һарақла (вм. һарақі́л мусă) адам’ілі—человекъ изъ дальнаго мѣста; һарақлі́ са́ј һіт нушазі́вад—онъ далеко отъ насъ.—**Һарақі́һіс, һарақд(в)і́һіс**—удалиться, һішад һарақі́һів һіт—онъ удалился отсюда, продолж. һарақі́рһіс; то же значеніе һарақі́с; һішад һарақі́в һіт—онъ удалился отсюда, продолж. һарақі́рһіс.—**Һарақлі́віс, һарақлі́д(в)уіс**—остаться вдали, һузірад һарақлі́дуіс а́һдіраһ һіт һунул—не можеть вдали отъ тебя жить эта женщина (см. уіс).

Н а р г *harrđış*—нагота, *harrđl*—нагой, *harrđli*—наго; *harrđli wāşuđli sađ hit*—онъ ходитъ нагой; *harrđis*—обнажаться—*harrđ wæđis*—обнажить; *unza harrđ dæđis*—отворить дверь.

Н а р з а *harrzadın*, *harrzal*, *harrzalı*—просторный, обильный; *harrzal kalı savı hıř*—это просторный домъ; *harrzal vıđak tıv hitıla*—у него хорошія средства къ жизни онъ человекъ зажиточный; *đulı harrzalı sarı*—хлѣбъ дешевъ; *qađa harrzalı savı*—шапка просторна; *urđi harrza vađa*—будь весель.

Н а р і—вошь, ка, *harrı şivaiıka đula urđi*—вошь, покажи свою лошадь, или покажи-ка свою лошадь.

Н а р к у д і ц а—всякій (§ 50).

Н а р у ш—братъ (родъ пива).

Н а ч а м—разъ, *harrm şivairı hit nuni*—разъ видѣлъ я его; *harrmli tamın avırap hıř hænki*—сразу не кончится эта работа; *harrmđi wæđis vıđulla đucu*—еще разъ къ тебѣ придти я хочу; *harrmamla æbna đıw avıuradı đuni nam*—ни разу не сказалъ ты мнѣ хорошаго слова.

Н в і род. *hwē (lip)*—сѣмя; *anđē hwi*—пшеничное сѣмя, *navadalla hwi*—моревное сѣмя; *hwi dæđwic*—носѣять сѣмя, *hwi şıđaqıv*—сѣмя возшло; *hwi đıvırdıv hitđe*—пропало сѣмя ихъ, т. е. погибли они.

Н е н е ј междом. удивленія.

Н і ĩ множ. *hihani*—вдохъ; *hih avıqwalı savı*—вдохъ не идетъ, т. е. не могу вдохнуть; *hih iđwic*—вздыхать; *hih avıřur hitıla*—вдохъ превратился у него, т. е. онъ умеръ.

Н і ĩ мѣстоименіе, служащее для указанія на предметы, находящіеся *въше* говорничаго, твор. *hiđın (iđı)*, род. *hiđıla*, множ. *hiđıđı*; *hiđıđıva*—таковой, *hiđıđıaj*—такъ, *hiđı*—тамъ, *hiđıw* (р, в), *hiđıđı* и проч. (§§ 48 и 188).

Ніл мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіяся ближе къ тому, которому говорится, чѣмъ къ тому, который говоритъ, твор. нѣліи (ніи), род. нѣліа, множ. нѣлі; нѣлзана—таковой, нѣл'оаі—тавъ, нѣлзу тамъ, нѣлзуу (р, в), нѣлсад и пр. (§§ 48 и 188).

Німі (лір), род. нѣмѣ, множ. нѣмірі—гнѣвъ; гурѣла нѣмірі лір дѣшір—на меня гнѣвается много людей; ца дѣвліші нѣмі дукун дѣла—за одно слово я разгнѣвался; нѣму гѣс, нѣмд(в)у гѣс, дѣпр. прои. нѣму гѣлі, 2-е епр., разгнѣваться, дуравад нѣму гѣлі ва гѣв—извѣ разгнѣвавшись пришелъ онъ; нѣш а нѣву д ва нѣнада нѣму гѣв нѣт дѣші—изъ-за этого дѣла разгнѣвался онъ на меня; продолж. нѣмур гѣс, нѣмд(в)ур гѣс, буд. нѣмур гѣс, 3-е л. нѣмур гѣр—гнѣваться; ну шадѣу у гѣслі, бунул нѣмур гѣр дѣші—когда я выхожу изъ дому, то жена гнѣвается на меня.

Нінта род. нѣнтала, множ. нѣнті—джейранъ.

Нит мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіяся около въ безразличномъ разстояніи, какъ отъ говорящаго, такъ и отъ того, которому говорится, твор. нѣтіи (ніи), род. нѣтіа, множ. нѣті; нѣтзана—таковой, нѣт'оаі—тавъ, нѣтзу—туда, нѣтзуу (р, в), нѣтсад и пр. (§§ 42, 48, 188).

Ніх мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіяся ниже говорящаго, твор. нѣхіи (ніи), род. нѣхіа, множ. нѣхі; нѣхзана—таковой, нѣх'оаі—тавъ, нѣхзу—туда, нѣхзуу (р, в), нѣхсад и пр. (§§ 48 и 188).

Ніш мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіяся ближе къ говорящему, чѣмъ къ тому, которому говорится, твор. нѣшіи (ніи), род. нѣшіа, множ. нѣшді; нѣшзана—таковой, нѣш'оаі—тавъ, нѣшзу—сюда, нѣшзуу (р, в), нѣшсад и пр. (§§ 48 и 188).

Нуну междум. ободренія.

Н у ја междум. горя, ах! ах!; **Һујаіс**—загонать; **Һујајүвіс**—стонать.

Н у н а р род. **Һуналла**, множ. **Һунарті**—подвигъ, **Һуналл** **Һунар** **вәсів** **Һітіін**—великій подвигъ совершилъ онъ; **Һар сіңә** **Һунар** **лів** **Һүзів**—на все есть у тебя искусство.

Н у н і род. **Һунё** или **Һнә**, множ. **Һундурі** или **Һуммі**—дорога; **ҺуніҺана** **Һуравкун** **Һіт**—онъ пошелъ въ дорогу; **Һүшів** **Һәј** **Һіт**—онъ въ дорогѣ, **Һүшівіл** **адамлі**—дорожный человѣкъ; **Һүшівіл** **адамлі** **Һанцікис** **Һәт**—не задерживай дорожнаго человѣка; **ҺәҺуммі** **Һірав**—добрый путь (множ.); **Һунёгвар** **Һәј** **Һәүрус** **Һуні**—я не скажу неумѣстнаго слова.

Н у н у б множ. **Һунґі**—птица; **Һунуґлі** **Һідгара** **вирүд** **Һәві**—птица владеть яйца.

Н у р һ у р род. **Һурһулла**, множ. **Һурһурті**—уздечка; **Һурһур** **ҺәвіҺа** **урчіҺі**—взнуздай лошадь; **Һурһулла** **Һірһ**—удила.

П. П.

П а служитъ надставкой для множества глаголовъ, обозначающа движение или дѣйствіе сверху внизъ.

П а в к і с **Һад(в)укіс**, дѣепр. прощ. **Һавкүј** (3-е спр.) сойти, перейти изъ верхняго мѣста въ нижнее; **ҺуврівҺад** **Һадані** **Һавкун**—съ горы спустился онъ въ ущелье; **Һіґзі** **Һавкун**—онъ спустился въ воду; **Һі** **Һадүка** **Һәґлі**—насыпъ соль на хлѣбъ.—Продолж. **Һалкис**, **Һад(в)улкис**, буд. **Һалкас**, 3-е л. **Һалкан**—сходить, спускаться; **ҺурҺі** **Һавүкүлі** **Һәві** **ҺіліҺивҺад**—дѣти скользятъ по льду внизъ; **ҺүҺәпрі** **Һадүлкүлі** **Һәрі** **ҺалҺірҺад**—отверстія продѣлались въ крышѣ, т. е. крыша продрывилась.

П а в ш і с **Һад(в)ушис**, дѣепр. прощ. **Һавшілі**, 2-е спр., повалить, **Һалґа** **Һавүшіра** **Һуні**—я срубилъ дерево; убить,

- hitiin** адам'иі һа'ишв—онъ убилъ человека; ви'ли һа-
вущив діла унц—волкъ зар'валъ моего быка; ва'йна
ан'ву'и'иі һа'ишпа һу'иі ну—въ дурное положеніе
повергъ (втянулъ) ты меня; һа'ишні—убійство.—Прод.
Һаршю; һад(в)уршис; буд. һаршус; 3-е л. һаршу—ва-
лить, убивать, һаміварти һадуршани саж һит—убиваю-
щій зв'рей человекъ есть; этотъ; т. е. онъ охотникъ.
- Һаіс** һадзіс, һаваіс, д'вепр. прош. һаілі, 2-е спр., дойти;
ну һаіра кайһи—я дошелъ до дому; була хавар һаваів
дичу—изв'стіе отъ тебя дошло до меня; дубае һаваів
нушачу—свѣтъ дошелъ до насъ.—Продолж. һајіс, һа-
дііс, һавііс, будущ. һајус, 3-е л. һајур—доходитъ,
Һурава һавіулі саві шілізі—войско доходитъ до аула;
наеъ һавіулі саві һинзі—рука достаеъ до родника,
т. е. до мѣста, отвуда бьетъ вода.
- Һаіс** (не м'н.), д'вепр. прош. һаілі, 2-е спр., свести; ківні
Һаіра д'в'еак'еас ну'иі—я свель барановъ драться; һај'о-
анти ви'лізі һаіра ну'иі—скотину въ стадо пустиль я;
ви'ри һаа—выставь свидѣтеля; қwэрт һаіс—глотнуть.
—Продолж. һајіс (не м'н.), буд. һајус, 3-е л. һају
—сводитъ; һар шарһи мушум һају һитіи дур'и'вэ—каж-
дый день заставляеъ онъ бороться мальчика; қwэрт
Һајіс—глотать.
- Һајзіс** һад(в)зіс, д'вепр. прош. һајзулли, 1-е спр., стать, по-
вернуться, д'чу'в'е'иі һајзі—повернись ко мнѣ или стань
лицомъ ко мнѣ; ца мусани һајзулли у'иі—останься на
мѣстѣ.—Продолж. һелзіс, һад(в)зіс, буд. һелзас, 3-е л.
Һелзан—стоять, һурава һала һелзас ну—я стою впе-
реди войска; һар дуби һараул һелзулла ну—каждый
вечеръ караю я.
- Һајһис** һадіс, һавіс—подпастъ, подвергнуться, ну һин'іті
Һајһира—я подвергся д'с'ад'е, жан'уш шав'һад һајһілі
сај—десятскій обходитъ аула; вообще имѣеъ значеніе

перехода сверху вниз; каршау'бад хажілі, ва'іра бучу ну—съ верхняго конца аула пришли я въ тебѣ; піл-та хавілі саві діла урні—спала съ тѣла моя лошадь.—Прод. хажіріс, хад(в)іріс, міскін хажруді, саж хіт—онъ бѣднѣетъ, т. е. изъ богатого превращается въ бѣднаго.

Хажііс хад(в)іііс, дѣспр. прош. хажілі, 2 сгр., участь, чарт-лізі хажіра ну—въ грязь упалъ я; ва'жітэ зав'галізі хажіів хіт—въ дурное дѣло попалъ онъ; положити, ів'квілі сіварі хажіра нуні—умершаго положилъ я въ могилу; қван'ані хадіба хінді хэңкі—положи эту матерію въ сундукъ.—Продолж. херііс, хад(в)іріс, буд. херіус, 3-е л. херіур—падать, хавір'пұл урчі саві хіт—это падающая лошадь, т. е. слабая на ноги; власть, арц. хадіріс хэдна саві хінді кіса—хорошо этотъ конешетъ, чтобы власть въ него деньги.

Хажііс хадііс, хавііс, дѣспр. прош. хажілі, 2-е сгр., сѣсть, уталіші хажі—садъ на стуль; уста іііс хажілі, саж хэен-вілі—мастеръ началъ (сѣлъ) работать; хунул хадііс—жениться, хунул хадіра нуні—она женился; хунул хадіа нуні—женись ты; нуні хунул хаді'ві, а'бвахурра нуні—я не зналъ, что ты женился; обунул хаді'ні—женился; хажіікіс, хад(в)іікіс—посадить; хаві'аліші хажі-ікіра хітін ну—на вамень посадилъ онъ меня.—Продолж. херііс, хад(в)іріс, буд. херіус, 3-е л. херіур—сидеться; хаві хавіісі палгаліу херіур хіт—каждый день садится онъ подъ деревом; хавіісі авукув'ілі іііс херіус ну—съ восходомъ солнца начинаю (сажусь) и работать; хунул хадіріс—жениться несколько разъ; хажіі хунулі хаві'ані саж хіт—онъ много женящихся человекъ, т. е. онъ много (разъ) женился (сов.).

Хажііс хад(в)ііс, дѣспр. прош. хажіу, 3-е сгр., лечь, хажіін вурушані—лечь на тюфакъ; хелсіс, хад(в)іісіс, буд.

Белсас, 3-е л. белсан—ложиться, дугілі бәәвлі белсан
hit—вечеромъ разо ложитон оны.

Байкіс бад(в)адіс, дбепр. прощ. баділі, 2-е спр., положить
— сверху, внизъ, писані бадама арц—положи деньги въ
карманъ; wajmıy бавақа тапанђа—затяни за поясъ
пистолеть.—Продолж. байкіс, бад(в)ікіс, буд. байкус,
3-е л. байку—власть; хунђамі бадікус фәңкі нуні—
въ сумы владу я матерію.

Байкәс бад(в)әкәс, дбепр. прощ. байкәлі, 2-е спр., вбить
внизъ; урға бәрда бавәкәс—вбей коль (или гвоздь)
для веревки; туплі бана байкәлі іwhiv hit—имъ вы-
стрѣлили изъ пушки, т. е. зарядивъ имъ пушку; са-
галі бавәкәсвил бурун—вновь отчеканенная монета;
бавәкәсвил тавтар—печатная книга; урцул бадәкәс—
разрубить дрова; бавђі бавәкәс—землю (разжиженную)
положить въ стѣну, вмѣсто известковаго раствора.—
Прод. байкәс, бад(в)ікәс, буд. байквәс, 3-е л. байк-
вәр (§ 158) вбивать; булді бадіквәлі сарі hitin—
онъ вбиваетъ колья; джлізі сала мабавіквәд—на слово
клина не обивай, т. е. не прививайся къ каждому
слову. Вмѣсто байкәс говорится также бәкәс.

Бал'іс дбепр. прощ. бал'уј, 3-е спр., срѣзать; ді бал'ін вір-
фіс—отрѣжь мяса, чтобы жарить.—Продолж. бал'іс,
буд. баг'ас, 3-е л. бал'а—срѣзывать.

Бал'іс дбепр. прощ. бал'уј, 3-е спр., остаться, дугі була
кулів бал'унна ну—вечеромъ въ твоёмъ домѣ остался
я.—Продолж. баг'іс, буд. баг'ас, 3-е л. баг'ан—оста-
ваться, мургалла билав бал'ан hit урці—всегда назади
остается эта лошадь.

Баллі—по причинѣ; урухдулбаллі бхамру брѣбдирар—
(послов.) по той причинѣ, что трусить, жизнь долгою
не становится; дік дівдлбаллі валлі аблумсар—отъ
тяжести вьюга верблюдъ не устанеть; һін анђвудла-

Баллі вагілла ну—по причинѣ этого дѣла, т. е. за этимъ дѣломъ пришелъ я.

Памба род. памбѣ—пѣна; памбали діқулі сарі харуш—брага пѣнится; урчі памбали віқулі саві—лошадь въ мылѣ, т. е. вепотѣла.

Панѣ панѣдіш, панѣа, панѣлі—синій, голубой, сѣрый; зуврела панѣдіш—синева небесъ; панѣа лулві—голубые глаза; панѣа урбу—синее море, панѣа урчі—сѣрая лошадь; панѣіс—посинѣть.

Пар твор. баллі, множ. парані—нижняя оконечность, бінѣа бар—оконечность винжала, палталла бар—пола платья, шѣ баллішіу сај діла убіваел—на концѣ аула находится мой кувалъ; бінѣа бар вуцікіра арці нуні—я обдѣлалъ нижній конецъ винжала въ серебро; суѣван барвакѣ—отрѣжь полу червесски; шѣ барвакѣлі вақіра ну—я пришелъ по краю селенія; лівілла барвакѣра нуні—я поналъ въ нижнюю часть мишени.

Парвайіс бард(в)аіс, дѣспр. прош. барвайлі, 2-е ср., спросить; діла улізі барвайрі лу нуні—своего брата я спросилъ о тебѣ; луни барвайіс ѣунав лугас—на твой вопросъ я дамъ отвѣтъ.—Продолж. барііс, бард(в)ііс, буд. баріус, 3-е л. баріу—спрашивать, лу баріурі нуні урбілізі—я спрашиваю о тебѣ народъ; барвілі ваһурра кіш калі нуні—разспрашивая, узналъ я этотъ домъ.

Парніс дѣспр. прош. барһулі, 1-е ср., просѣять, наннзати, барһурті дару—просѣянный порошокъ; барһурті сувһаенті—наннзанныя четви.—Продолж. барніс, буд. барһас, 3-е л. барһар (барһа).

Партіс дѣспр. прош. бартілі, 2-е ср., налить, шін барта гаѣһана—налей воды въ кувшинъ, шін дура барта—вылей воду, шін шібарта һаѣһаші—налей воду на руки; дуһнабартіс—влиять; ші бартан—молочникъ, барақи

Һартан—сосудъ для вливанія водки; дæкил зав Һартів зувра—большой дождь пролился съ неба.—Продолж. Һартіс, буд. Һартус, 3-е л. Һартур (Һарту)—лится; зав Һартулі сарі іш варбѣ варбі—дождь льетъ цѣлый день, Һæрфуви Һартулла нуні—я лью. чули.

Һāсіс (не мѣн.), дѣспр. Һāсілі, 2-е спр., снятъ; шіша Һāса урқујшвѣад—сними бутылку съ полки; Һулі Һāсів Һіт урчілі діла—эта лошадь глазъ мой сняла, т. е. не могу насмотрѣться на нее.—Продолж. Һајсіс, буд. Һајсус, 3-е л. Һајсу—снимать; муртадла Һарқлі Һајсу діла шінқан—безпрестанно рѣка сноситъ мою мельницу.

ҺатҺал покатый; ҺатҺалдіш—покатость, ҺатҺај—покато; ҺатҺалдіш вајна саві урчіліс—покатость затруднительна для лошади; Һуні ҺатҺај саві—дорога идетъ покато; ҺатҺал аріқвæн Һіт—онъ пошелъ внизъ.

Һāтіс Һад(в)атіс, дѣспр. Һātuллі, 1-е спр., посадить; қуқаліші Һātурра нуні Һула дурбвæ—я посадилъ на колѣна твоего ребенка; Һајші Һāтіс—жениться, Һајші Һадатіс—выдать за-мужъ, Һајші Һадатурра нуні рурсі я выдадъ дочь за-мужъ; ну. Һараул Һātурра Һæкімлі начальниѣкъ назначилъ меня въ караулъ.—Продолж. Һалтіс, Һад(в)алтіс, буд. Һалтас, 3-е л. Һалта—сажать; дічу варх Һалтарі Һу қајліші—съ собой вмѣстѣ сажая тебя за хлѣбъ, т. е. я кормлю тебя; муртала Һајші Һалтіс аҺірус нуні Һу—всегда женить не могу я тебя (сватъбы и разводы у горцевъ достигли крайняго упрощенія: все дѣло въ деньгахъ).

Һæкæс см. Һāкæс.

Һæкіс (не мѣн.), дѣспр. преш. Һæкілі—кончиться, Һітіла авфвуд Һæкілі саві—его дѣло кончилось; Һіт Һæків—онъ кончился (т. е. умеръ или неисправимъ); продолж. Һајкіс, буд. Һајкус, 3-е л. Һајкур (Һајку).

Ĥ æ q i c (не мѣн.), дѣепр. прош. ĥāqūlī, 1-е спр., насыпать, гавлагави ĥāqī анқи—насыпь въ мѣшокъ пшеницы.—
Продолж. ĥalqīc, буд. ĥalqas, 3-е л. ĥalqa—насыпать;
hīsh ĥapli ĥana ĥalqīn ĥulī—въ этотъ мѣшокъ насы-
пай зерно.

Ĥ æ q i c ĥad(в)æqīc, дѣепр. прош. ĥāqīlī, 2-е спр., сдѣлать
сверху внизъ; hītiin ĥinĥiti ĥāqīra ну—онъ притѣ-
снилъ меня.—Продолж. ĥajqīc, ĥad(в)iqīc, hītiin ĥin-
ĥiti ĥajqulla ну—онъ меня притѣсняетъ.

Ĥ æ ĥ a c дѣепр. прош. ĥāĥalī, 2-е спр., (§ 144) проглотить;
авзур qaĥ ĥāĥav hītiin—цѣлый хлѣбъ проглотилъ онъ;
гамі ĥāĥav ĥurtmalī—вѣтъ проглотилъ лодку; урĥulī
ĥāĥav hit—въ морѣ утонулъ онъ; гванзалі ĥāĥavī ĥu
—да поглотить тебя земля.—Продолж. ĥajĥas, буд.
ĥajĥwas, 3-е л. ĥajĥwar (§ 158).

Ĥ e l q w i c ĥad(в)ilqwīc, дѣепр. прош. ĥelquj, 3-е спр., (§ 159)
написать, нивамлізі ĥelqwaва ну—запиши меня въ вой-
ско; знач. тоже, что ilqwīc.—Продолж. ĥalquc, буд.
ĥalqudas, 3-е л. ĥalquda—писать; мурталла діла урĥi-
лізі ĥelqujri ĥu—ты всегда въ моемъ сердцѣ, т. е. я
о тебѣ всегда помню.

Ĥ e r x w i c ĥad(в)irxwīc, дѣепр. прош. ĥerxullī, 1-е спр., спу-
ститься, дувуллішіwĥad ĥerxurra ну—я спустился съ
горы.—Продолж. ĥarxīc, ĥad(в)urxīc, буд. ĥarxas, 3-е
л. ĥarxar.

Ĥ i c спрягается, какъ ĥic; когда обращено къ 3-му лицу,
то замѣняется черезъ уĥic (д, в), § 154, повести; нуnī
ĥud ĥilla hīsh урĥi—я привелъ въ тебѣ эту лошадь;
ĥучу warx ĥa hīsh вазалліші—поведи его съ собою на
базаръ; дурĥwæ уĥa—отведи ребенка.—Продолж. iĥic
(д, в), буд. iĥus, 3-е л. iĥu—водитъ; нуnī душī діĥus
ĥула маза—я вожу на пастбище твоихъ барановъ.

Ѓунул твор. *Ѓунуј*, род. *Ѓунwā*, множ. *Ѓунні*—женщина, жена; *Ѓунwā* палтар—платье жены, *Ѓунул* палтар—женское платье; *шїріріл Ѓунул*—замужняя женщина; *шїре҃дїqwəніл Ѓунул*—незамужняя женщина; *гам'а Ѓунул*—вдова; *҃елчу Ѓунул*—беременная женщина; *кəм҃ба Ѓунул*—распутная женщина.

Ѓунча *Ѓунчадїш*—плохость, *Ѓунча*—плохой, *Ѓунчалї*—плохо (говор. только о мужчинѣ и о пѣтухѣ); *Ѓунча дагwa*—плохой пѣтух! Упрекѣ мужчинѣ, который преимущественно занимается женскимъ дѣломъ; *Ѓунчадїш ма-дїqуд* *Ѓунї*—не будь бабой.

Ѓура *Ѓурадїш*—пѣшеходство, *Ѓурал*—пѣшїй, *Ѓуралї*—пѣшкомъ; *дəqлїшївїт* *Ѓурадїш əғна савї*—по узкой дорожке пѣшеходство хорошо, т. е. лучше пѣшкомъ, чѣмъ верхомъ; *Ѓура*—пѣшїй, множ. *Ѓуравї*, *Ѓуравї вақів*—пѣшіе пришли; *Ѓуратї ур҃ї вақів*—пѣшіе люди пришли; *ну Ѓуралї washyc*—я пойду пѣшкомъ; *Ѓурај-һис*—спѣшиться, *дїчу Ѓурајһи* *Ѓу*—у меня спѣшьяся, т. е. остановись у меня; *нунї* *Ѓуравəqїра* тоже, что и *ну Ѓурајһира*; *урчїлішїwһад* *Ѓуравəqїра һит нунї*—я его спѣшилъ съ лошади; *дїла узїла мусанї* *Ѓуравəqї-вїллі* *Ѓу*—на мѣстѣ моего брата ты спѣшился, т. е. я тебя считаю за брата.

҃. ҃.

҃аwa твор. *҃аwалї*, род. *҃аwā*, множ. *҃аwнї*—рубашка, *҃а-wa шїһāһи*—надѣнь рубашку, *҃аwa шїwаватї*—сними рубашку.

҃ал твор. *҃ај*, род. *҃ā*—насилие; *҃ај əсїв дїзірад* *һїтїн арц*—онъ насильно взялъ у меня деньги; *҃ај дуцїлі сарї* *һїтїн һит*—онъ ее изнасиловалъ; *дїла урчїлі* *҃ал wəqїв* *Ѓулајшї*—моя лошадь опередила твою.

Ħalkwa род. Ħalkwala, множ. Ħalkni—ящерица.

ĦamĦa род. ĦamĦala, множ. ĦumĦri—осель; марĦа ĦamĦa—осель, гваĦа ĦamĦa—ослица, ĦamĦala дэггва—осленокъ; ĦamĦala дих—ослиный выюкъ; ĦamĦala ули—ослиное сѣдло; ĦamĦa адам'или саж hit—онъ человекъ глупый; ĦamĦadiĦ вагади Ħуни—ты сдѣлалъ глупость; ĦamĦаму'—покатый (на подобіе ослиной спины), ĦamĦаму' калĦ—покатая крыша (въ противоположность плоской), ĦamĦаму' дувура—гора гребнемъ, съ двумя скатами.

Ħana Ħanaw, Ħanawad и пр. (§ 175) внутри.

Ħanq множ. Ħunqri—стадо, стая, толпа, мазала Ħanq—стадо барановъ (не очень большое), вуĦѣла Ħanq—стая волковъ, Ħузрѣла Ħanq—стая гусей, адам'улѣла Ħanq—толпа людей, Ħanqliziwad дуравкун hit—онъ вышелъ изъ толпы; урĦила Ħanqliчу warx waĦira—я пришелъ съ толпою народа.

Ħaq ĦaqdiĦ, Ħaqil, Ħaqli—вѣрный, справедливый, Ħaqil çaj savi Ħil—это правда, справедливое слово, ĦaqdiĦ агвар Ħækim—неправосудный начальникъ; Ħaq viur Ħud Ħitila—за это тебѣ отплатится (обыкновенно въ значеніи: за зло будетъ тебѣ зло); дила Ħænkѣ Ħaq vixa—дай плату за мою работу; Ħaqli æĦna вагади Ħуни—очень хорошо сдѣлалъ ты.

Ħaric дѣепр. прош. Ħar'ili (§ 151) взглянуть; нуни Ħar'ira дуври или дувуллиши—я взглянулъ на гору; дила дурĦи наши Ħar'a—взгляни на моихъ дѣтей, т. е. позаботься о нихъ; Ħar'уди, род. Ħar'удѣ (множ. не употр.) взглядъ, урĦила ĦунуĦи Ħar'уди æĦnaĦin—взглядъ на чужую жену не похваленъ; Ħitila Ħar'уди æĦna savi—у него взглядъ хорошій, ласковый; дила kaĦni Ħar'уди вага Ħуни—озаботься о моемъ домѣ.—Ħar'içwic (д, в) (§ 153) взглядывать, смотрѣть, туĦлиши Ħar'içwic waĦi

—приди смотри́ть на балъ; hit бар'ікулі саж діші—
онъ смотритъ на меня, таеже: онъ смотритъ за мною;
діші бар'ікwin фу hiшкун—жди меня здѣсь.

Барқ множ. бурқри—рѣка, мурпіл барқ—глубокая рѣка,
сәјіл барқ—мелкая рѣка, дівла барқ или завла барқ
—дождевой потокъ; кәеркіл барқ—быстрая рѣка; нуні
барқ әкіра—я переправился черезъ рѣку; буралі әкі-
ра барқ—я въ бродъ переправился черезъ рѣку; кваф
дәқілі әкіра барқ—я переплылъ черезъ рѣку; гапті-
лічу әкіра барқ—въ челноѣ переплылъ я рѣку; hiш
барқлішір гувні дәкіл сарі—на этой рѣкѣ много мо-
стовъ.

Паш множ. бушрі—гнилуша, галга паш вітаһулі саві—
дерево сгнило; пашлазуна саві hiш діла тім—вкусъ
этого мяса похожъ на гнилушку, т. е. безвкусенъ.

Пәв—три пәвал, пәв'івил—третій, пәйнајс—въ третьихъ,
пәвпәвли—по-три, пәвалла цапналі—втроемъ, пәйна
—трижды, wiшну пәвра—тринадцать, пәвфалі—трид-
цать, пәвал вутә ца вутә—изъ трехъ частей одна
часть, т. е. треть; (§§ 54—58); пәммуз—треугольникъ.

Пәвилла—сколько! Пәвилла вамсурра ну—какъ усталъ я!
Пәвилла һагвал лір hiш—какъ она хороша! Пәвилла
адам'улі шиваіра нуні—сколько людей я видѣлъ!

Пәвра тоже, что пәвилла!

Пәвсур множ. пәвсурті—архалукъ, бешметъ.

Пәдур пәдурдіш—готовность, пәдуріл—готовый, пәдулли—
готово; була буллуѣліс пәдуллира ну—я готовъ слу-
жить тебѣ; уркура пәдур вақа—изготовь арбу.

Пәж—святыя мѣста въ Аравіи; пәжлі уқәс—пойти на бо-
гомолье; пәжліқәна, твор. пәжліқәј, род. пәжліқә-
нала, множ. пәжліқәәні—богомалець. Говорится такъ
же һаж.

Пәһат—нужда, фу пәһатлірі нам—мнѣ до тебя есть надоб-

ность, арц фæѳатлі сарі нам—у меня есть надобность въ деньгахъ; фүші фæѳатдш агу діла—мнѣ до тебя нѣтъ дѣла, суніла фæѳат авірхукурра нуні—я вончилъ свою надобность, свое дѣло.

Фæј'о ан твор. фæј'оај, род. фæј'оа, множ. фæј'оанти—скотина крупная, какъ то: быки, лошади, буйволы, ослы; æfti фæј'оанти сарі hшді—это хорошая скотина, фæј'оантѣла вѣлчү іqвæнна ну—я ходилъ въ стадо скотины; фæј'о ан адам'ілі—человѣкъ-скотина.

Фæјран фæјрандш—удивленіе, фæјраніл—удивляющійся, фæјрај—удивляясь; ну фæјран іра hтшпі—я удивился ему; хвалал фæјрандш вæқіра нуні—я очень удивился; фæвілла фæјрај тіw hт—сколько удивляясь находится онъ (всего чаще въ значеніи: какъ онъ печалится)! Діла маслі фæјран вæқіра hт нуні—я его удивилъ своимъ имуществомъ.

Фæка род. фæкә, множ. фæкні—шуба; муqrēла фæка—шуба изъ бараньихъ смушекъ; гурднēла фæка—лисыя шуба; welhәні фæка—тулупъ, шуба, которую опоясываютъ; хвала фæка—шуба просторная, въ которой укутываются; лапачі фæка—шуба съ копишономъ.

Фæкім множ. фæкімті—мудрецъ; Allah фæкім саж—Богъ премудръ; һар сіқәс фæкім саж hт—онъ во всемъ искусенъ; лъварь, фæкімлі араvæқіра ну—лъварь меня вылѣчилъ; начальникъ, нушм фæкім ілі wәқів hт—онъ въ намъ прибылъ начальникомъ; фæкімдш дал'ді-ћівіл саж hт—ему начальство приличествуетъ, т. е. ему слѣдуетъ быть начальникомъ.

Фæл твор. фæј, род. фæ, множ. фæлани—характеръ, нравъ; фæл æћна адам'ілі—человѣкъ хорошаго нрава; фæл вәшул адам'ілі—вспыльчивый человѣкъ; состояніе, положеніе, hшш фæјшiw абуус ну—въ этомъ положеніи я не останусь; hшш фæјзіw арқәс ну—сейчасъ уйду я.

- Ŧæ н** **Ŧæндіш** (lir)—сѣдина, **Ŧæна** и **Ŧæніл**—сѣдой; **hīтіла** **муѣуллівир** **Ŧæндіш** **tīr**—у него въ бородѣ сѣдина, **віѣ** **Ŧæнвілі** **саві** **hīтіла**—у него голова посѣдѣла, **Ŧæна** **zīz**—сѣдой волосъ; **Ŧæна** **урчі**—бѣлая лошадь.
- Ŧæ н** **кѣ** род. **Ŧæнкѣ** (во множ. не употреб.) работа; **Ŧадавѣл** **Ŧæнкѣ** **саві** **hīш**—это трудная работа; **Ŧæнкѣ** **таман** **вѣв** **діла**—моя работа кончена; **вајна** **Ŧæнкѣ** **ваѣаді** **Ŧуні**—ты сдѣлалъ дурное дѣло; **Ŧæнкѣліјѣіс**—работать, **Ŧæнкѣліјѣулі** **сај** **hīt** **анклізів**—онъ работаетъ въ саду; **Ŧæнкѣзар**, множ. **Ŧæнкѣзаргі**—работникъ.
- Ŧæ н** **та** род. **Ŧæнтала**, множ. **Ŧæнтві**—паукъ; **Ŧæнтала** **калі**—домъ паука, паутина; **Ŧæнталі** **калі** **вушүлі** **саві**—паукъ тчетъ паутину.
- Ŧæ р** **а** **в** **а** **т**—стараніе, **Ŧæрават** **ваѣа** **Ŧуні** **hīш** **авѣвуѣліс**—постарайся въ этомъ дѣлѣ; **уѣіс** **Ŧæрават** **віѣул** **дурŦівæ**—прилежный ребенокъ; **ѣалла** **Ŧæрават** **лѣв** **Ŧæј’оантес**—скотина уже кормится травою.
- Ŧæ р** **Ŧæ** род. **ŦæрŦæ**, множ. **ŦæрŦуві**—пуля; **ŦæрŦæ** **Ŧавæкæлі** **варшѣра** **тупанг**—я зарядилъ ружье пулей, **тупла** **ŦæрŦæ**—ядро, **умха** **ŦæрŦæ**—пустая пуля, т. е. граната.
- Ŧі** **в** **а** **л** см. **Ŧу**.
- Ŧі** **в** **а** **н** **т** **а** род. **Ŧівантā**, множ. **Ŧунтві**—скирда; **Ŧівантā** **вæѣіра** **вүмѣла**—я сложилъ скирду изъ сноповъ.
- Ŧі** **в** **æ** **в** множ. **Ŧівæврі**—могила; **hīt** **Ŧівæрїјhīв**—его похоронили; **Ŧівæрїв**—въ могилѣ; **Ŧівæв** **вурѣіс**—вырыть могилу, **Ŧівæв** **уѣан** или **Ŧівæвлїhīѣæна**—могильщикъ.
- Ŧі** **в** **æ** **м** **у** **р** **Ŧівæмур** **даргва** (§ 1) гамринскій магаль, **Ŧівæмран**, множ. **Ŧівæмур**—гамринець, **Ŧівæмріла** **ші**—сел. Гамры, отъ котораго получили названіе цѣлый магаль.
- Ŧі** **в** **æ** **н** **н** **і** род. **Ŧівæннѣ**, множ. **Ŧівæннүв**—вольчуга, **Ŧівæнн** **шіhāнүллірі** **hīтін**—вольчугу надѣлъ онъ.
- Ŧі** **в** **æ** **р** **Ŧі** **Ŧівæрhīдш** или **ŦівæрŦівæдш**—медленность, **Ŧівæрhīл** или **ŦівæрŦівæл**—медленный, **Ŧівæрhīлі** или **ŦівæрŦівæлі**

—медленно; *fiwærfiwæli* washуli saj hit—онъ идетъ медленно, *fiwærfiwæli* irzuлла нуни—я тугъ на ухо; *hanafa fiwærfiли* saj hit—теперь онъ усмирися; *маза fiwærfiwædæqили* сари вукуj—пастухъ на мѣстѣ пасеть барановъ, т. е. не перегоняетъ ихъ; *fiwærfdæqис*—остановить.

fiwæш fiwæшис (§ 151), или *fiwæшwæqис* (д, в) обмести, *кали fiwæшwæqа*—вымети комнату; *абирул fiwæшwæqа*—больного оттирай; *палтар fiwæшdæqира*—я обмелъ платье.—Прод. *fiwæшiqwис* или *fiwæшiqис*.

fiев (во множ. не употреб.) весна; *fiев садаив*—весна пришла, *fiев ардиqwæи*—весна прошла; *fiев дашар wawни*—весною цвѣтуть цвѣты; *hалаfiев*—начало весны.

fiи твор. *fiли*, род. *fiē*—кровь; *dækiliвирад fiи* даqив—изъ раны полилась кровь; *fiивив*, множ. *fiивити*—тотъ, на которомъ лежитъ кровь, т. е. подлежащій кровомщению; *fiи hартис*—пролить кровь; *fiи* zудур дивти урfi—люди однокровные.

fiивар—Аварія, *fiивалла миз*—аварскій языкъ; *fiиваран*—хунзакець, *fiиварант*—хунзакцы; *нудви-фиуви fiивалла*—брови-глаза аварскіе (похвала красотѣ).

fiивиfi множ. *fiивуfiини*—мишень, *fiивиhлиши тупанг иwhис*—стрѣлятъ въ мишень; *fiивиfi wækæс*—попасть въ мишень; *fiивиfi hаватис*—поставить мишень; *fiивиfi hаjис*—стрѣлятъ въ цѣль.

fiifi—ржаніе, *урчила fiifi* irzuлла нуни—я слышу ржаніе лошади; *fiifiис*—заржать, *fiifiв(д)iqwис*—ржать.

fiили твор. *fiилили*, род. *fiилē* (во множ. не употреб.) веселіе; *фи дичу wæqнилиши fiили* лив дила—я обрадовался твоему приходу во мнѣ; *уршилис fiилē* вуhала—попойка на радости о рожденіи сына; *фиулул адам'или*—веселый человекъ; *фиулуис*—веселиться, букв. есть радость.

Пілта пілтадіш—худощавость, пілтад—худощавый; пілтад адам'ілі—худощавый человекъ; пілтад ді'—тощее мясо; абірулінівілі пілтажілілі—съ тѣхъ поръ какъ ты заболѣлъ, ты похудѣлъ.

Пінда пінда мудара—овечка, пінда бунул—красивая, полная женщина.

Пінтин пінтиндіш—краснота, пінтина или пінтинілі—красный, пінтіј—красно; урузілі пінтинів нит—устыдившись, покраснѣлъ онъ; пінтина урчі—гнѣдая лошадь; пінтина бінцзуна рурсі—дѣвушка, какъ красное яблоко; пінтин мурһі—красное золото (ласк.), пінтин ізала—красуха.

Пірѣ твор. піреј, род. пірѣ—полдень; пірѣ ваів—полдень наступилъ; пірејс или пірѣї туп іwһу—въ полдень изъ пушки стрѣляютъ; пірѣwкис—полдничать; пірѣ ваараші ншкѣуw уін—по полудня оставайся здѣсь; пірербі аруqаен—послѣ полудня уходи.

Пірһва род. пірһвала, множ. пірһваві—жеребецъ; гвазаліші пірһва мурдаватіс—случить жеребца съ кобылой.

Пірілі—днемъ; пірілі узулла, дуїлі усулла ну—днемъ я работаю, а ночью сплю.

Піу твор. піуні, род. піула, дат. піуд—ты (§ 42); піула—твой (§ 44); півал—ты одинъ (§ 47); півал вақаді піу—ты одинъ пришелъ.

Піулі твор. піуј, род. піwā, множ. піулі—глазъ; піулі qацдәqіс—закрѣть глаза, піулі һаргдәqіс—раскрѣть глаза; піулі біwаіс—прищурить глаза; піулі інқ дәqіс—мигнуть глазами и также сдѣлать глаза; діла піула шівайра—я видѣлъ своими глазами; һагwаті піулар рурсі—прекрасноглазая дѣвушка; піулѣгів нитіла нитіші—онъ его сглазилъ; піwā шала чарвукуј саві діла—свѣтъ глазъ моихъ обратился назадъ, т. е. у меня ослабѣло зрѣніе; піулі шеділі сарі нитіін—онъ носитъ очки; нанабулі—зрачокъ.

Пурава род. пуравā, множ. пурвуні—войско, общество; хвалал пурава вучів ітіін—оңъ собралъ большое войско; ну ліврі пураваліw (пураваліw)—я былъ въ войскѣ; акушѣла пурава—акушинское общество; іміулѣла пурава—муравейникъ.

Пуркан—хюркилинецъ, множ. пурук, твор. пуркіін, род. пуркіла, дат. пуркіс—хюркилинцы; пуркіла пурава—хюркилинское общество; пуркіла ші—главный аулъ общества (на картѣ Орахли); пуркіла міз—хюркилинскій языкъ. Существуетъ преданіе, что вѣкогда жили три брата: Пуркан, Урбукан и Дубукан; старшій построилъ аулъ въ Ксева, другой въ Уцмайствѣ, а третій въ Сюрга.

Пуша твор. пушаан, род. пушила, дат. пушим—вы (§ 42); пушила—ващъ (§ 44); пушал—вы одни (§ 47).

I. i.

Івіс см. ірвіс.

Івкіс см. авкіс.

Івѣіс (д, в), дѣепр. прош. івѣлі, 2-е спр., умереть; іт івѣів дѣкілізіwad—оңъ умеръ отъ раны; душван івѣ—да умереть врагъ!; віѣ вівѣді кімі вувѣар—(послов.) когда голова умереть, то и хвостъ умереть.—Продолж. увѣіс (д, в), буд. увѣіс, 3-е л. увѣар—умирать; пу ваһанадан увѣулі сај іт—черезъ тебя умираетъ оңъ.—Вівѣа, род. вівѣā, множ. вівѣні—смерть, дакал вівѣні дів шілівир—много смертей было въ аулѣ, т. е. смертность; ур' вівѣа вів ітіла—въ прошломъ году произошла его смерть.

Івшіс (д, в), дѣепр. прош. івшілі, 2-е спр., вспугнуться, броситься бѣжать отъ испуга; нушила пурава вівшілі ваѣів—нашъ отрядъ обратился въ бѣгство; івшікіс—

вспугнуть, һуні урчі вівшікілі уwæһіһікіра ну—такъ какъ ты испугнулъ лошадь, то я упалъ съ нея.—
Продолж. увшіс (д, в), буд. увшус, 3-е л. увшар—
пугаться, һузіwад увшіс алірус ну—тебя я не пугаюсь;
Һула қацалі маза дувшукулі сарі—твоей шапкой ба-
раны испугиваются.

Iwһic (не мѣн.), дѣепр. прош. іwһілі, 2-е спр. бросить, вы-
стрѣлить; нуні ҺарҺа іwһіра һітіші—я бросилъ въ него
камень; нуні іwһіра һітіс или һітіші—я выстрѣлилъ
въ него; іwһіwл урғі чараҺwірар—(послов.) пущенная
стрѣла не возвращается, т. е. слова не вернешь.—
Продолж. іwһіс, буд. іwһус, 3-е л. іwһу—стрѣлять,
хвала варҺі іwһулі сарі—въ праздникъ стрѣляютъ.

Iгwіс (д, в) дѣепр. прош. ігwілі, 2-е спр., (§ 159), отглаго-
лн—сжечь; калі wігwіра нуні—я сжегъ домъ; урғі
wігwів діла һіт wаҺаналі—сердце у меня сгорѣло по
немъ, т. е. я сожалѣлъ о немъ; Һула калі wігні алва-
Һурра нуні—я не зналъ, что твой домъ сгорѣлъ; һіт
ігwілі іwғіv—онъ сгорѣвъ умеръ, т. е. онъ сгорѣлъ.—
Прод. ігwіс (д, в), дѣепр. наст. ігулі, буд. ігус, 3-е л.
ігур (§ 159) жечь, сгорать; һіш Һіні ігwіс діур һішді
урцул—на эту зиму жечь достаточно этихъ дровъ;
qaf ігулі саві wајна қарав—хлѣбъ сгораетъ въ дурной
печи.

Iгіс (д, в), дѣепр. наст. ігулі (ігукулі), буд. ігукус, 3-е л.
ігуку (§ 143) любить, нравиться, хотѣть; нам Һеллі
ігукус діла урші—я очень люблю своего сына; wуҺар
wераші аруqас wігулла нам—пока не будетъ жарко,
желаю я уѣхать; нам wігул wіркwала саві һіш—это
кушанье мнѣ нравится; һіт рурсіліс Һу ігікіс (ігіс)
Һајурі нуні—я заставлю эту дѣвушку полюбить тебя.
—Діга, род. дігā—любовь; діла діга діһіv һітіші—моя
любовь попала на нее, т. е. я въ нее влюбился; сі

дiгара ваѳа—что и любовь сдѣлай, т. е. что хочешь, сдѣлай; ча дiгара ваѳав—это хочеть, пусть придетъ.—Иган, иганi, игул, множ. вигантi—прiятель; нам игул ваѳiв дiчу—мой прiятель пришелъ ко мнѣ.—Игнава, род. игнавала—любovníкъ, дiгнава, род. дiгнавала—любovníца, множ. въ обоихъ случаяхъ вигнавтi; hit зъавзала вѣкiл вигнавтi лiв—у этого мужчины много любovníцъ; hit хунвā вѣкiл вигнавтi лiв—у этой женщины много любovníковъ.

Игiс см. агiс.

Идваг множ. iдвагунi—пророкъ; iдвагдiш—качество пророка, iдвагдiш дiтiв hitiс—онъ началъ пророчествовать.

Издаг множ. издагунi такъ называются жена или дочь или сестра Уцмiа, Хана, Шамхала; издагдiш дiгуллi худ—ты хочешь быть внагиней, т. е. ничего не дѣлать.

Изiс см. ipciс.

Изiс (д, в), дѣпр. прош. iзуллi, 1-е спр., показаться, нам ѣлiвур hit—это мнѣ показалось хорошо, т. е. понравилось; хула халазiс ахiрули саж hit—онъ не можетъ передъ тобой (тебѣ) показаться.—Продолж. iлзiс (д, в), буд. iлзас, 3-е л. iлзан—казаться, сунiс саж хвала iлзан—самъ себѣ кажется онъ великъ; варпiлiс халавилзули савi хула калi—къ солнцу обращень твой домъ (§ 132).

Изiс буд. iзус, 3-е л. iзур—болѣть; тѳаѣлmi iзули сарi хi-тiла—ноги болятъ у него; чарх iзули савi дiла—тѣло болитъ у меня, т. е. я весь боленъ.—Изала, твор. iзај, род. iзā, множ. iзлумi—болѣзнь, повѣтрие (въ значенiи болѣзни, требуетъ лiв, въ знач. повѣтриа—лiр); мiкiлла iзала тiв hitiзiв—у него грудная болѣзнь; арајхiра iзајiвад ну—я выздоровѣлъ отъ болѣзни; iзајi iпiв hit—онъ впалъ въ болѣзнь; iзā вах саж hit—онъ хворый человекъ (хозяинъ болѣзни).

Izic см. wazic.

Ihic (д, в), дѣепр. прош. ihuj, 3-е спр, завязать, привязать; гавлагла кар виhin—завяжи конецъ мѣшка; кулви ihунна нуні тајзі—я привязалъ вора къ столбу.—Продолж. ilhic (д, в), буд. ilhas, 3-е л. завязывать, привязывать, wed vilhулі hуні діх—ты худо увязываешь въюкъ; hiш авѣвуq hуші vilhas нуні—это дѣло я тебѣ поручаю.—Муhлі vihунна hiхила нуні—я ему завязалъ ротъ, т. е. заставилъ его замолчать.

Ihic см. hic.

Ihic (д, в), дѣепр. прош. ihili, 2-е спр., попасть, ну uwæli ihira kalshiwhad—я упалъ съ дома; hуравалис hалајhили saј hit—онъ пошелъ впереди отряда; wajti saјлизи ihiv hit—въ ссору попалъ онъ; принимаетъ множество надставокъ: aјhic, hajhic, saјhic, shijhic, itihic и пр.—Продолж. irhic (д, в), буд. irhus, 3-е л. irhur—падаютъ, муртала haһни irhus hуші ну—всегда я въ тебѣ нуждаюсь; har вуѣajshiw ца валаhлизи irhur hit—при каждой попойкѣ попадаетъ онъ въ бѣду.

Ihwæc см. wæhwæc.

Iic (д, в), прод. ipic (д, в) см. § 162, примѣч. в п. 5.

Iic см. aic и waic.

Iwic (д, в), дѣепр. прош. iwuj, 3-е спр., употребляется въ соединеніи съ различными словами: курсікіс—уколоть, qaјікіс—укусить, уммајікіс—поцѣловать; kwæwkwæwli-ha iwic—обняться.—Продолж. ilwic (д, в), буд. ilwas, 3-е л. ilwan; курсікіс, qaјікіс, уммајікіс.

Iwic см. wawic.

Iq см. hiq (§ 48).

Iqwic см. ic (§ 152).

Iqic (д, в), дѣепр. прош. iqili, 2-е спр., отдѣлить; діла жаза виqира hула мазалиивад—я отдѣлилъ своихъ барановъ отъ твоихъ; урhлизиw iqivil saј hit—онъ от-

личный изъ людей, отдѣляющійся отъ другихъ.—Прод. ірқіс (д, в), буд. ірқус, 3-е л. ірқу—отдѣлять; һіп дурқай дірқу нушіла мурві—этотъ межевой знакъ отдѣляетъ наши сѣновосы; һулла ділла увшівла вірқуһа—твое и мое внизъ вверхъ отдѣлимъ, т. е. съ тобой посчитаемся; һушів вірқулі саві һува цаца—тебѣ пристаетъ бѣлая шапка, т. е. къ лицу.

Ікæс см. wækæс.

Ікwіс см. wækwіс.

Ікіс см. ækіс.

Іл см. һіл (§ 48).

Ілзіс см. ізіс.

Ілһwіс (д, в), дѣепр. прош. ілһуј, 3-е спр., (§ 159), зарѣзать; усуһілі ілһуј саж һіт—соннаго его зарѣзали; гула вілһwін—откормленную скотину зарѣжь; маслі ілһунна һіт нуні—я взискалъ съ него.—Улһіс (д, в), буд. улһас, 3-е л. улһа.—Прод. рѣзать, гілі вулһулі саві һітіін—онъ рѣжетъ скотину въ прокъ.

Ілһіс см. іһіс.

Ілһіс (д, в), дѣепр. прош. ілһуј, 3-е спр., сварить, шін ділһіс—вскипятить воду; ді' вілһуј саві—мясо сварилось, вілһуніл ді'—вареное мясо.—Продолж. улһіс (д, в), буд. улһас, 3-е л. улһан (улһа)—варить; һабалал вулһан пулаw—по утрамъ варится пловъ; варбілі ілһуј івқів һіт—онъ умеръ, сварившись солнцемъ, т. е. отъ лихорадки или отъ жара.

Ілқwіс (д, в), дѣепр. прош. ілқуј, 3-е спр. (§ 159) написать, һізамлізі ілқунна ну—въ нивамъ записанъ я; һітіін вілқун дічу казар—онъ написалъ ко мнѣ письмо; арһај вілқуніл һваніла—шита я шелкомъ подушка.—Продолж. луқіс, буд. луқас, 3-е л. луқа—писать, урус хақ луқас нуні—я пишу русскимъ почеркомъ, т. е. по-русски; һітіін луқулі саві казар—онъ пишетъ пись-

мо; мурһи луқул уста—дѣлающій золотомъ насѣчки мастеръ.

Ілѣіс (д, в), дѣепр. прош. ілѣуј, 3-е спр., насытиться; ілѣіс қађ агу пула—у тебя нѣтъ хлѣба, чтобы быть сытымъ; ді'ва вилѣуј саві хві—собака насытилась мясомъ; му-кілі вилѣуніл урчі—ячменемъ отвормленная лошадь; халқ вилѣуј саві қадіјшів—народъ сытъ қадіемъ, т. е. довольно надоѣлъ онъ всѣмъ; ілѣікіс—насытитъ.—Продолж. улѣіс (д, в), буд. улѣас, 3-е л. улѣан—насыщаться, вiштал вiркѡај улѣас ну—немного пищи насыщаетъ меня; пулефвулѣан пула—ненасытные глаза у тебя.

Ілђас (д, в), дѣепр. прош. ілђѡај, 3-е спр., (§ 158) вы-брить, выстричь, выбѣлить; іш варһі вилђѡанна муђур нуни—сегодня выбрилъ я бороду; һиш маза вилђан—этого барана выстриги; қалі вилђас—выбѣлить домъ, қуллі ділђас манзіл саві һанаһа—дома выбѣлить те-перь пора.—Продолж. луђас; дѣепр. наст. луђѡалі, буд. луђас, 3-е л. луђа (§ 158) брить, стричь, бѣлить, даллаклі луђа діла муђур—бородобрѣй брѣетъ мою бо-роду; һившні луђа нушіла маза—осенью стригутъ на-шихъ барановъ.

Ілђас см. іђас.

Ілтіс см. ітіс.

Ілтіс (д, в), дѣепр. прош. ілтүј, 3-е спр., ощипать, ограбить; урђѡа вилтін—ощипай курицу; қармуқуна ілтүј саж һит—его ограбили разбойники; оѣһла ілтунна ну—гости раззорили меня.—Прод. лүтіс, буд. лүтас, 3-е л. лүта (лүтан)—грабить, щипать, урђі лүтул муса саві һиш—въ этомъ мѣстѣ грабятъ людей; муђур лүтан—щипчики для выдергиванія волосъ изъ бороды, для выравниванія бороды.

Ілфіс (д, в), дѣепр. прош. ілфуј, 3-е спр., прочесть, далај

вілфін—спой пѣсню, аліпуні ділфунна нуні—я выучилъ азбуку, далажізііw ілфунні лу нуні—въ пѣснѣ я упомянулъ о тебѣ; һаруш ділфуж сарі—брага перебродилась.—Прод. уфіс (д, в), буд. уфус, 3-е л. уфу (уфар)—читать; ну уфулла урус мізлі—я учусь русскому языку; ну урус мізлі уфіс валас—я умѣю читать по-русски; даџа вуфулі саві—пѣтухъ вричитъ; уфані—читатель.

Ілшіс (д, в), дѣпр. прош. ілшуј, 3-е спр., накласть, һарбуві ділшін—наклади камней, вуһмі ділшін—наклади снопы; муцарі вілшіс—сложитъ стѣну; һарі вілшіс—сплестъ плетень; мура ділшіс—сметать сѣно.—Прод. лушіс, буд. лушас, 3-е л. луша (лушан)—накладывать; әһна муцарі луша һітіін—хорошо владется имъ стѣна, т. е. онъ хороший каменщикъ.

Імџіс (д, в), дѣпр. прош. імџулі, 1-е спр., согрѣться, нагрѣться, дағ варһілі імџурра ну—вчера мнѣ было жарко; warһаллі ну, імџурра җалиһіw—озябнуть, согрѣлся я передъ огнемъ; дірқа вимџур—равнина нагрѣлась; вимџуріа һунул—пылкая женщина; вимџуріа һарһә агав һәна вурујзі—(прокл.) пусть горячая пуля попадетъ въ того, кто говоритъ ложь; шін димџікіс—нагрѣть воду.—Прод. умџіс (д, в), буд. умџус, 3-е л. умџар—согрѣваться; һә дурав умџулі, уіс агу—когда внѣ дома жарко, то оставаться (на воздухѣ) нельзя; шін думџулі сарі—вода согрѣвается.

Іміала твор. іміај, род. іміа, множ. іміулі—муравей; іміуләа қада—муравейникъ.

Імс (во множ. не употреб.) тля, моль; палтар імслі дірғуж сарі діла—мое платье стѣла тля (моль).

Імџу імџудіш—излишество, избытокъ, імџул—избыточный, лишній, імџулі—избыточно, излишне; сіцад імџу діқулә һуд арц—сколько процентовъ получаешь ты на эти

деньги?; імѣуті арц лір діла—у меня есть лишніа деньги; масла імѣудішлі зен абвіду—отъ избытка имущества вреда не сдѣлается; імѣулі зав діцулі сарі іш дус—слишкомъ много дождя идетъ въ нынѣшнемъ году; нуні арц дітѣира імѣудѣдіслі—я далъ деньги въ ростъ; імѣуwkіc, імѣуд(в)укіc—остаться лишнимъ; нушіла уѣнаw імѣуwkyjрі ѣу—между нами ты лишній; ханаѣа імѣуwkyjрі ѣу—теперь ты зазнался; імѣwаѣвулкан һітіc—у него остатка нѣтъ, т. е. онъ все проживаесть.

Інѣ інкіc или інѣ wæqіc (д)—мигнуть; прод. інѣіqwіc или інѣіqіc—мигать; һітіін інѣдæqіv нам—она мнѣ мигнула, также: сдѣдала глазаи; һітіін інѣwæqірі ѣу или һітіін інѣдæqіv ѣуд—онъ мигнулъ тебѣ.

Іqала твор. іqaj, род. іqā—помощь; іqала ваца нам—помоги мнѣ, іqалāгвар ілі саж һіт—онъ сдѣлался безпомощнымъ; іqалашіа урчі—сильная лошадь.

Іqwіc (д, в), дѣепр. прош. іqwілі, 2-е спр., расколоть, віq віqwілі саві һітіла—у него расколота голова.—Прод. іqwіc (не мѣн.) буд. іqyc, 3-е л. іqu (іqyp)—волоть, рубить, урцул іqwіc—волоть дрова.

Іqіc см. wæqіc.

Іѣас (д, в), дѣепр. прош. іѣwaj, 3-е спр. (§ 158) украсть; дізівад віѣwан æѣна урчі—у меня украли хорошую лошадь; куѣна іѣwанна ну—я обокраденъ ворами; ѣула мас віѣні абѣахурра—я не узналъ о кражѣ твоего имущества.—Прод. ілѣас (д, в), дѣепр. наст. ілѣwалі, буд. ілѣас, 3-е л. ілѣан (§ 158) красть; һар дус вілѣа һітіла калі—каждый годъ обворовываютъ его домъ; віѣлі маза ділѣwалі сарі—волкъ воруетъ барановъ; шар ділѣwаті лір—въ аулѣ воровство; нушіла міз ділѣwалі саж һітіін—онъ подслушиваетъ насъ.

Іrvіc (д, в), дѣепр. прош. іrvілі, 2-е спр., шить, діла ѣава вірва—сшей мнѣ рубашку; ну іrvілла ѣæнқалізі—я

пришить къ ковру (женщины, для забавы, стараются незамѣтно пришить къ ковру сидящихъ).—Прод. івіс (не мѣн.) буд. івус, 3-е л. іву (івур)—шить, палтар івулі сарі һітіи—она шьетъ платье.—Івала, твор. івај, род. івā, множ. івлумі—шовъ, івала вірқвілі саві һаѣка—шуба разорвалась по шву.

Ір'wіс (д, в), дѣепр. прош. ір'wілі, 2-е спр., высохнуть, һуні вір'wілі саві—дорога высохла; wамбуллірігwa ір'wіра ну—хотя я и вымокъ, но высохъ; ізај ір'wікілі саж һіт—болѣзнь высушила его; һаwa вір'wіка—высуши рубашку.—Продолж. ур'іс (д, в), буд. ур'ус, 3-е л. ур'ар—сохнутъ, варһі вақалі гwanза вур'ар—на солнцѣ земля сохнетъ.

Іргwіс (д, в), дѣепр. прош. іргулі, 1-е спр., (§ 159) завернуть; віқ віргулі һајсін—завернувъ голову лягъ, т. е. не безпокойся ни о чемъ; галга віргwі муралі—заверни (т. е. обверни) дерево въ сѣно.—Прод. рургіс, буд. рургас, 3-е л. рурган (рурга)—завертывать; палталлі рургарі һу һуні—платьемъ я тебя обвертываю, т. е. я тебя одѣваю съ ногъ до головы.

Ірқіс см. арқіс.

Ірғіс (д, в), дѣепр. прош. ірғуј, 3-е спр., съѣсть, пожрать; оѣһла ірғуна ну—гости пожрали меня, т. е. раззорили; гаталі ді'вірғуј саві—кошва съѣла мясо; хwіліс даврі вәқірагwa, вірғун—(посл.) сдѣлалъ я собакѣ сапогъ, она сожрала его; һарқлі һуні вірғуј саві—рѣка разрушила дорогу; һіт һунуј вірғун һітіла віқ—эта женщина сожрала его голову, т. е. погубила его.—Продолж. уғіс (д, в), буд. уғас, 3-е л. уға—пожирать, қарғлі уғулі саж һіт—часотка пожираетъ его, т. е. онъ раззорился, въ нищетѣ; вугані—гангрена, антоновъ огонь.

Ірдіс (д, в), дѣепр. прош. ірділі, 2-е спр., разорваться, пал-

таллізіw ірділі сај һіт—онъ въ разорванномъ платьѣ; мура вірдіс—скосить сѣно; мучі вірдіс—выдернуть просо (когда нельзя ни сжать, ни скосить его); варгвирдіс—лопнуть; гванза варгвирділі саві—земля рас- трескалась.—Прод. удіс (не мѣн.), буд. удус, 3-е л. удар (уду)—разрывается, маза удіс—выщипывать бара- новъ (вм. того, чтобы стричь), һурһур удулі саві ур- чілі—лошадь рветъ уздечку; вуфина удулі саві дѣкі— рана раскрылась.

Ірђіс (д, в), дѣпр. прош. ірђілі, 2-е спр., выпить; дарман вірђілі арајһира—выпивъ лѣкарство, я выздоровѣлъ; нушаан ірђіра һіт—нами онъ выпился, т. е. мы за- ставили его угостить насъ обильно виномъ.—Прод. уђіс (д, в), буд. уђус, 3-е л. уђар—пить; чѣзір ду- џулі сарі гурђна—грузины пьютъ вино; вамбарі вуђу- лі саві хві—въ корытѣ пьеть собака.—Вуђала, твор. вуђај, род. вуђа, множ. вуђлумі—попойка.

Ірзіс (д, в), дѣпр. прош. ірзілі, 2-е спр., выдоить, маза дірзіс—выдоить овецъ, қwæл'оан ірзів һіт урбілі—люди выдоили его, какъ корову; т. е. обобрали его.—Прод. ізіс (не мѣн.), буд. ізус, 3-е л. ізу—доить, ізіс қwæл луғас һуд—дамъ тебѣ корову для удоя; ізул қwæл— дойная корова; ваһлал маза һајна ізу—(послов.) смир- ную овцу трижды доять.

Ірзіс (д, в), дѣпр. прош. ірзілі, 2-е спр., сжарить, сжечь (о зернахъ, о кофе), һаенкілі ірзілі сај һіт—работа сжигаетъ его, т. е. изнуряетъ; һажланқи дірзіс—сжечь вукурузу.—Продолж. узіс (д, в), буд. узус, 3-е л. узу (узар)—жарить, жечь; һама дузулі сарі—вонопель жа- рится (варять конопляныя зерна въ меду).

Ірһіс см. іһіс.

Ірһæс см. wæһæс.

Ірбіс (д, в), дѣпр. прош. ірбілі, 2-е спр., сгнуть, испор-

титься, *hīshquw* *irfīra* ну—здѣсь сгниль я, т. е. за-
жился; *dī'virfīli* *savī*—мясо испортилось.—Прод. *ufīc*
(д, в), буд. *ufūs*, 3-е л. *ufār*—гнить, портиться, *hīsh*
dīw *vufūkuc* нуни—это слово я буду гноить, т. е. со-
храню въ ненарушимой тайнѣ; *vufīwā* *gwæb*—запахъ
гнили; *ivḡivīl* *ufār*—мертвый предается гниенію.

Iric (д, в) см. §§ 96—115.

Irkwic (д, в), дѣепр. прош. *irkuj*, 3-е спр., съѣсть, *qaf*
virēunna нуни—я съѣлъ хлѣбъ; *adam'ulī* *vukuta* *irkuj*
saj hit—онъ съѣденъ былъ людоедами; *virēwic* *æfna*
savī hīsh—это годится въ пищу.—Прод. *ukic* (д, в),
буд. *ukas*, 3-е л. *uvar* (*uwa*)—ѣсть, *har* *varfī* *hacam*
ukas ну—каждый день разъ ѣмъ я; *vukul* *dī'*—съѣдо-
мое мясо; *adam'ulī* *vukutī*—людоеды; *zud'bt*, *ḡwæñk*
vukulī *savī* *dīla*—носъ у меня зудитъ; *vuknī*—зудъ;
virēwala, множ. *virēlumī*—яство.

Irḡwic (д, в), дѣепр. прош. *irḡwīlī*, 2-е спр., облупить; *gīd-*
garī *virḡwa*—облупи яйцо, *shīrshī* *virḡwic*—чеснокъ
(или лукъ) облупить, *dīrḡwīvīl* *hūnul*—видная, гладкая
женщина.—Прод. *irḡwic* (д, в), дѣепр. наст. *irḡulī*,
буд. *irḡuc*, 3-е л. *irḡu* (*irḡur*), § 159, лупитъ; *irḡulī*
ukin *hīncwa*—облупливая ѣшь яблоки.

Irḡic (д, в), дѣепр. прош. *irḡilī*, 2-е спр., погнать; *auлак-*
līshī *virḡira* *urcī*—я погналъ лошадь по степи.—Прод.
urḡic (д, в), буд. *urḡuc*, 3-е л. *urḡu*—гнать, *wajḡtī*
urḡī *shavad* *duva* *vurḡulla* *nuḡaan*—дурныхъ людей
мы прогоняемъ изъ аула.

Irḡic см. *irḡic*.

Irḡæj твор. *irḡæjīlī*, род. *irḡæjīla*, множ. *irḡæjḡtī*—ворота;
irḡæjīlī *wajḡtī* *nuḡachu*—приди къ намъ черезъ ворота;
irḡæj *avvic*—отворить ворота; *irḡæj* *qæc* *ḡadæqic*—
запереть ворота.

Irḡic см. *arḡic*.

Іркіс (д, в), дѣпр. прош. іркілі, 2-е спр., уродиться, рас-
плодиться; анці діркілі сарі—пшеница хорошо уроди-
лась; галга віркілі саві вауна—дерево покрьлось цвѣ-
тами; фу авк'оан іркаві—(привѣтствіе) да разцвѣтешь
ты, какъ садъ; хітіла тухум вірків—его родъ размно-
жилсѣ.—Прод. укіс (д, в), буд. укас, 3-е л. укар—
плодиться; бідіі дукулі сарі іш дус—въ нынѣшнемъ
году уродились плоды; діркні (во множ. не употреб.)
урожай.—Сосать, дурбіѡе укулі саж мамалі—ребенокъ
сосеть грудь.

Ірѣас (д, в), дѣпр. прош. ірѣѡеллі (§ 158) выучить, укротить,
выдрессировать; дурбіѡе унѣлі ірѣѡе—воспитай
хорошо сына; вірѣѡеріл сінка—ручной медвѣдь; вір-
ѣѡеріл урці—выдрессированная лошадь.—Прод. рур-
ѣас, дѣпр. наст. рурѣѡелі, буд. рурѣас, 3-е л. рур-
ѣѡе—выучивать, укрощать, дрессировать; ѣарціза рур-
ѣѡелі саві хітіін—онъ дрессируетъ ястребовъ.

Ірқвіс (д, в), дѣпр. прош. ірқвілі, 2-е спр., разорваться
по шву, распороться; фу ірқвіллі палталлізіѡ—у тебя
платье разорвано; хітіін вірқвів діла суѣѡан—онъ
распоролъ мою черкеску; вірқвікіс вітііра қаца—я
отдалъ распоротъ шапку.—Прод. ірқвіс (не мѣн.),
дѣпр. наст. ірқулі, буд. ірқус, 3-е л. ірқур (ірқу),
§ 159; ѣаѣаллі вірқвіл палтар. ѣѡеллі ірқур—(погов.)
персіяниномъ шитое платье скоро поретсѣ.

Ірѣас см. ѡѣрѣас.

Ірѣас (д, в), дѣпр. прош. ірѣалі, 2-е спр., (§ 144) обма-
нуть, урѣлі ірѣара ну—люди обманули меня; говорится
также: ірѣѡергіс, урѣлі ірѣѡергіра ну—люди обма-
нули меня; ірѣѡергні саві хіш—это обманъ.—Прод.
ірѣас (д, в), дѣпр. наст. ірѣѡалі, буд. ірѣѡас, 3-е л.
ірѣѡар (ірѣѡа), (§ 158), обманывать; то же значеніе:
ірѣѡаргіс, дірѣѡадургіс, вірѣѡѡавургіс, буд. ірѣѡар-

гус, 3-е л. ірѣбаргу; нар адам'іј ірѣвалла ну—важ-
дый человекъ обманываетъ меня.

Іртіс (д, в), дѣепр. прош. іртілі, 2-е спр., сгуститься;
ні'діртілі сарі—молоко сгустилось; урқіліші һімі віртілі
саві—на сердцѣ желчь сгустилась (по мнѣнію тузем-
цевъ причина лихорадки).—Прод. утіс (не мѣн.), буд.
утус, 3-е л. угар—густѣть, супііші мі' утулі саві—
на усахъ ледъ густѣеть; анқруві утулі сарі—пшеница
густа.

Іртіс см. артіс.

Іртіс см. ітіс.

Ірх (во множ. не употреб.) вѣра, довѣріе; ірх вәқілі,
ламарт мавіқуд—сдѣлавъ довѣрчивымъ, вѣроломства
не дѣлай; дічу ірхлі сая һіт—онъ ко мнѣ довѣрчивъ;
Һуші ірхні агу діла—я тебѣ не довѣряю.—Ірхіс (д, в),
буд. ірхус, 3-е л. ірхур—довѣрять; һіш сіқажс ірхус
Һуші ну—въ этомъ дѣлѣ я тебѣ довѣряю.—Ірхаліс
(д, в), дѣепр. прош. ірхаһуллі, 1-е спр., повѣрять,
Һуні івіжі ірхаһурра—я повѣрилъ сказанному тобою.
—Прод. ірхаліс—вѣрять (болѣе обширное значеніе,
чѣмъ ірхіс); Аллаһліші ірхалһулла ну—я вѣрю въ
Бога.

Ірхвіс (д, в), дѣепр. прош. ірхуллі, 1-е спр., (§ 159), из-
готовиться; ну ірхулліра арһәлі—я изготовился въ
дорогу.—Прод. урхіс (д, в), буд. урхус, 3-е л. урхар
—изготавливаться; нар варһі урхар һіт, дураһулан—
каждый день изготавливается онъ, но не выходитъ; вур-
хул арц—хорошаго качества монета.

Ірціс см. іціс.

Ірціс (д, в), дѣепр. прош. ірцілі, 2-е спр., спастись, ваяна
валаһлізівад ірціра—я спасся отъ большаго несчастья,
ірцілі аріқвәән кулкі—спасся воръ, т. е. убѣжалъ;
нуни ірцікіра һіт һарқлізівад—я спасъ его изъ рѣки.

—Прод. уціс (не мѣн.), буд. уцус, 3-е л. уцар—спасаться; суніла ђамулта уцулі саві гурда—своими хитростями спасается лисица; садақалі валаһлізівад уцуку—милостыня спасаетъ отъ несчастія.

Ірціс (д, в), дѣепр. прош. ірцілі, 2-е спр., вымыть; пава вірца—вымой рубашку; дішівіл ђажів вірца—смой (сними) съ меня находящійся на мнѣ грѣхъ.—Прод. іціс (не мѣн.), буд. іцус, 3-е л. іцу—омывать, вымывать; палтар іціс сапун аса—купи мыло, чтобы мыть одежду; вуђаріл манзіј урчі іцус—въ жаркое время мою (или купую) я лошадей.

Ірђіс см. іђіс.

Ірђіс (д, в), дѣепр. прош. ірђілі, 2-е спр., изжарить, заши вірђа луні—изжарь рыбу; вірђівіл ді—жареное мясо; вірђівіл анђвуқ—конченное совѣмъ дѣло.—Прод. уђіс (д, в), буд. уђус, 3-е л. уђу (уђар)—жарить; пірејс вуђар һіш қађ—въ полудню будетъ жариться этотъ хлѣбъ, ꙗ. е. испечется; діла урқи мавуђуд луні—не огорчай меня.

Іршіс (д, в), дѣепр. прош. іршілі, 2-е спр., выткать; Шамахлів віршівил дарај—вытканная въ Шемахѣ шелковая матерія; суйван віршіс—выткать сукно.—Прод. ушіс (д, в), буд. ушус, 3-е л. ушу (ушар)—ткать, дум вушулі саві һітіін—она тчетъ коверъ, дум вушул уста—дѣлатель или дѣлательница ковровъ.

Іршіс (д, в), дѣепр. прош. іршілі—сжать, выжать (о хлѣбѣ), ца анді віршіра іш варбі—одно пшеничное поле выжалъ я сегодня.—Прод. іршіс (не мѣн.), буд. іршус, 3-е л. іршу (іршур)—жать, іш варбі іршулі ђалунна ну—сегодняшній день жалъ я.

Іс діс, віс—сдѣлаться, прод. іріс (д, в). См. §§ 76—128.

Іс—сказать, прод. іђвіс (д, в). См. §§ 150—153.

Ісва һі ісваһідіш (лів и лір), ісваһі, ісваһілі—молодецъ, вра-

савецъ, красавица, ісвахі рурсі—красивая дѣвушка, ісвахі урчі—статный вонь; ісвахідіш лів (лір) һіл палталлівів (р) это платье хорошо сидитъ; віркѡајс ісвахі сај һіт—онъ разборчивъ въ пищѣ.

Ісіс см. асіс.

Ісіс (д, в), дѣпр. наст. ісулі, буд. ісус, 3-е л. ісур—плавать, лев усул, һінілі ісур—(посл.) кто спитъ весною, плачетъ зимою; узіліс һіларад дісулі сарі һіт рурсі—эта дѣвушка плачетъ по братѣ; урѣ вісулі саві діла һу ваһанадан—сердце плачетъ мое по тебѣ, т. е. жалѣю тебя; ісіһајіс—заплакать, начать плавать, һіп хавалліші дісіһадіів һіт—при этомъ извѣстїи заплакала она.

Іт см. һіт (§ 48).

Ітаһіс (д, в) сдѣлаться, превратиться.—Прод. італһіс (д, в). См. §§ 116—121.

Ітаіс дітаіс, вітаіс, дѣпр. прош. ітаілі, 2-е спр., достигнуть; кајһі ітаіра ну—я достигъ дома; цадаі палтар дус дітаів һітіла—одного платья достаетъ ему на годъ.—Прод. ітііс, дітііс, вітііс, буд. ітіус, 3-е л. ітіур—достигать, ца варһілі ітіус һітѡу ну—въ одинъ день достигаю я такого-то мѣста; туѡуні дітіул унна—слюня попадающій сосѣдъ, т. е. столь близкій, что, плюнувъ, можно попасть въ него.

Італһіс см. ітаһіс.

Італһѡіс (д, в), дѣпр. прош. італһуј, 3-е спр., (§ 159) застегнуть.—Прод. ітулһіс, буд. ітулһас, 3-е л. ітулһан.

Ітәкәс дітәкәс, вітәкәс, дѣпр. прош. ітәкәлі, 2-е спр., (§ 144) вбить, вколотить; һәрда вітәкә муцаллізі—гвоздь вбей въ стѣну; туп вітәкәра нуні—мячъ ударилъ, т. е. отбилъ я.—Прод. ітікәс (д, в), буд. ітікәс, 3-е л. ітікәр (§ 158) вбивать, вколачивать;

кæѳіѳуні дітїкæн дугїлі—на ночь заложи жерди (т. е. дверные запоры).

Ітæкїс (д, в), дѣепр. прош. ітæкілі, 2-е спр., пропасть, урчі вїтæкїв діла—лошадь моя пропала; ітæкі діла һалавад—пропади ты съ глазъ моихъ; хвалал вїтæкні һавїбів нам—у меня случилась большая пропаша.—Продолж. ітїкїс (д, в), буд. ітїкус, 3-е л. ітїкур—пропадать, һїрїлі ітїкур, дугїлі washар—въ полдень пропадающій, ночью приходитъ; waһ івқәлі, мас вїтæкур—когда хозяинъ умретъ, то имущество пропадаетъ.

Ітһїс (д, в) отдать (§ 154), нуві вїтһїра һїтїс шївла—я отдалъ ему долгъ.—Прод. ітлугїс (д, в) отдавать (§ 155); урһїліс ітлугїс арцагу діла—денегъ нѣтъ у меня, чтобы давать народу.

Ітїїс см. ітаїс.

Ітїїс (д, в), дѣепр. прош. ітїїлі, 2-е спр., войти во-внутрь; һїнкі ітїїра ну—я вошелъ въ пещеру; гамані ітїїра ну—я сѣлъ на корабль; улқавїт ітїїлі саж һїт—изъ овна высунулся онъ; вурхлїујтїїра ну—я вошелъ подъ навѣсъ.—Прод. ітїр'їс (д, в), буд. ітїр'ус, 3-е л. ітїр'ур—входитъ во внутрь; һæжні вїтїр'улі савї гамані—богомольцы садятся на корабль.

Ітїїс (д, в), дѣепр. прош. ітїїлі, 2-е спр., наставитъ на платье; діқwa вїтїа—наставъ заплату.—Прод. ітїр'їс (д, в).

Ітїкæс см. ітæкæс.

Ітїл множ. ітїлтї—другой; ітїл узї æһна саж һула—другой братъ твой хорошъ есть; ітїл куліw ꙗсаж һїт—онъ въ другой комнатѣ.

Ітїлсїс см. ітїсїс.

Ітїс (д, в), дѣепр. прош. ітїлі, 2-е спр., поколотить, дур-һwæ ітїра нуні—я поколотилъ ребенка; дї'ві діта һунї—избей мясо, изруби мясо.—Прод. ітїс (не мѣн.), буд.

ітус, 3-е л. іту (ітур)—колотить; усілі кулки ітулі саж
—вора колотять, когда попадетя; чалтук ітіс—моло-
тить чалтыкъ.

Ітісіс (д, в), дѣпр. прош. ітісуј, 3-е спр., растянуться;
анѣані ітісуј саж һіт—онъ растянулся у камина; ур-
білічу ітісуј маууд—между чужими людьми не зажи-
вайся.—Прод. ітілсіс (д, в), буд. ітілсас, 3-е л. ітіл-
сан—растягиватья, располагатья; гам'а һунујчу ітіл-
сулі саж һіт—у вдовушки расположился онъ, т. е.
ухаживаетъ за ней; урѣва шівітілсулі саві муқані—
курица садитя на яйца.

Ітлуїіс см. ітііс.

Ітукіс (д, в), дѣпр. прош. ітукуј, 3-е спр., броситья впе-
редъ, ітукінну ѣа сатха—бросься, принеси огонь, т. е.
побѣги за огнемъ; урѣ арqwæбілі нура ітукунна—
когда народъ пошелъ, то и я бросился; ѣінѣал вітукун
һітізі—кинжалъ пронзилъ его насквозь;—прод. ітулкіс,
буд. ітулкас, 3-е л. ітулкан; һæрѣæ аівітулкан мірһ-
лізі—пуля не пробиваетъ желѣза.

Ітѣқіс (д, в), дѣпр. прош. ітѣқілі, 2-е спр., отодвинуть
вверхъ, чæтір вітѣқіра лагwæѣ—палатку я отодвинулъ
вверхъ; дуврі вітѣқіка урчі—отодвинь лошадь въ гору.
—Прод. ітајқіс, д(в)ітајқіс, буд. ітајқус, 3-е л. ітајқур
(ітајқу)—отодвигать вверхъ; вуѣар вѣлі лагwæѣ ітајқус
—когда жарко, то я отодвигаюсь вверхъ.

Ітѣһақіс (д, в), дѣпр. прош. ітѣһақілі, 2-е спр., отодвинуть
внизъ; чæтір вітѣһақіра һатһалwæѣ—палатку я отодви-
нулъ внизъ; взwѣсить, һіш ѣап вітѣһақа—взвѣсь этотъ
мѣшокъ.—Прод. ітѣһајқіс (д, в), буд. ітѣһајқус, 3-е л.
ітѣһајқур (ітѣһајқу).

Ітіс (д, в), дѣпр. прош. ітілі, 2-е спр., опротивѣть; һунујс
ітілі саж һіт—онъ опротивѣлъ женѣ; һіш вірwвала
вітілі саві нам—это кушанье мнѣ опротивѣло.—Прод.

іртіс (д, в), буд. іртус, 3-е л. іртур; wak çaj іçwadі, урбіліс діртур—много словъ если сказываешь, то они людямъ надоѣдаютъ.

Ітіс (д, в), дѣепр. прош. ітуј, 3-е спр., извлечь; һіш һіті-
віад ітунна нуні—я это у него выпросилъ; хајір ур-
ғав вітунна һула арці—я извлечь пользу изъ твоихъ
денегъ; һақлу вітуј саві һітіла—онъ глупо поступаетъ.
—Прод. ілтис (д, в), буд. ілтас, 3-е л. ілтан (ілта)—
извлекать; мурт вақалла ца сіқал ілта һітіи діла—
когда только придетъ, что-нибудь вытянетъ, выманитъ
у меня.

Іх см. һіх (§ 48).

Іхіс см. хіс (§ 154).

Іціс (д, в), дѣепр. прош. іцілі, 2-е спр., продать; швал
ѳурушліс віців һітіи нам вуза—за пять рублей про-
далъ онъ мнѣ бычка; дурһалі віціра діла урчі—дешево
продалъ я свою лошадь.—Прод. ірціс (д, в), буд. ірцус,
3-е л. ірцу (ірцур)—продавать, дурһалі дірцу һітіи
ѳанқи—дорого продаетъ онъ красный товаръ.

Іціс см. ірціс.

Іѳіс (д, в), дѣепр. прош. іѳілі—наполнить; шіј віѳілі саві
гаѳін—наполненъ кувшинъ водою; анқілі віѳа һіш
гаулаг—наполни пшеницей этотъ мѣшокъ; діла варг
іѳілла дарді—моя внутренность полна горя, т. е. я
огорченъ.—Прод. ірѳіс (д, в), буд. ірѳус, 3-е л. ірѳур
—наполняются; тунтра вірѳулі саві калі—комната на-
полняется мухами;—чәртлі іѳіра ну—грязью замарал-
ся я.

Іѳіс см. ваѳіс.

Іш см. һіш (§ 48).

Ішкәс (д, в), дѣепр. прош. ішкәлі, 2-е спр., (§ 144), со-
скоблить; чәрт дішкә—соскобли грязь, дірк вішкәра
нуні—ковюшню вычистилъ я; гатали нәѳі вішкәв һі-

тіла—кошка оцарапала ему руку.—Прод. ішкæс (немѣн.), дѣпр. прош. ішквæлі (§ 158) संबлить, царапать; һітіін ішквæлі саж һіт—онъ его царапаетъ, т. е. онъ тянетъ съ него имущество.—Вішкæвил, множ. дішкæвті—царапина.

Іштæһ—желаніе, іштæһ влі саві урчі дуђвукіс—у лошади желаніе скакать; діла іштæһ лів һунул һадіс—я имѣю желаніе жениться.

Ішта (д, в), іштадіш, іштал, іштәлі—малый, молодой, небольшой; іштә һаqlу іштал вірар—у молодого умъ великъ; віштал qarqā адам'ілі—небольшого роста человекъ; віштал урқә адам'ілі—вспыльчивый человекъ; һіш хваләлі, һіш іштәлі узві саві діла—это старшій, а это меньшей братъ мой; іштәһілі іqwæнна һітілічу—въ дѣтствѣ я пошелъ къ нему; діла іштадіш таләһ агвартірі нам—дѣтство мое было несчастно. Вм. віштәті говорятся вівәті.

Ж. ж.

Жақарів—ну вотъ! (легкій упрекъ), жақарів һуд сі вігулѣ—ну вотъ, чего же ты хочешь? (Жа қарів—эй сердечный!).

Жав множ. јузрі—желтая мѣдь; жаула тауас—мѣдный тазъ; јузрі сарі һіш кінђајшпирті—этотъ кинжалъ обдѣланъ мѣдью.

Жансау—селитра.

Жарақ (во множ. не употреб.) оружіе, жарақ шіһака—надѣнь оружіе, вооружись; жаула жарақ—украшения на поясѣ; жарақлі ваһ wæqivil—вооруженный человекъ; жарақ квірсаіс—обезоружить.

Жәл твор. јәј, род. јә, множ. јәлані—грива.

Жетім множ. јетімі—сирота, јетім дурһвæ—мальчикъ сирота, јетім рурсі—дѣвочка сирота, јетімдіш—сиротство,

jetimic—осиротѣтъ; jetim бѣл саві hitila—у него сиротскій нравъ, т. е. онъ скупъ, бережливъ.

Junьy junьkudish—лесть, льстивость, junьul—льстивый, junьkul бунул—капризная женщина; junьkujruл адам'или—низкопклонный, льстивый человекъ; junьkujhili арвубив діла урчи hitiin—подольстившись, взялъ онъ у меня лошадь, т. е. выманилъ.

Jurzan множ. jurzanti—одѣяло; jurzan шибарѣwa—накройся одѣяломъ.

К. к.

Kazap множ. kazurti—бумага и письмо; kazap ваѣв дічу hitila—я получилъ отъ него письмо; kazap vilѣwic—написать письмо.

Kam камдиш—недостатокъ, камил—недостаточный, камли—недостаточно; арцла камдиш агу hitic—у него нѣтъ недостатка въ деньгахъ; ѣаqlу камил адам'или—человекъ недостаточнаго ума; урби камли саві вазаллишив—на базарѣ мало народа; ца камли даршал маза—безъ одного сто барановъ.—Камис (д, в) сдѣлаться недостаточнымъ, шин камдив каланир—воды стало не доставать въ вѣрности; ізај камваѣqив урби—болѣзнь уменьшила народъ; камли ваѣqиши हुни hit—ты не можешь это сдѣлать.

Kam множ. kumri—кожица овощей, какъ то: яблока, винограда и т. п.

Kani—куда? Kaniw (в, р) гдѣ? Kudvit—черезъ какое мѣсто? Kutbad и kutsad—откуда? Kaniwalla—гдѣ-бы то ни было, съ отриц. нигдѣ (§ 188); wudad—откуда?

Kari род. карѣ, множ. карни—печь (для хлѣба); карі vimjikic—затопить печь; карар дирѣа qaf—испеки хлѣбъ въ печи.

- К а р ъ** карѣдїш—сильное желаніе, тоска по..., карѣл—желаемый, карѣлі—желательно; шїліші карѣдїш агу діла—у меня нѣтъ тоски по аулѣ; узїліші карѣлла ну—я сильно желаю видѣть брата.
- К а х** кахдїш—боязнь, кахїл—боязливый, кахлі—боязливо; лузївад кахдїш агу діла—я не боюсь васъ; кахїл ѣанївар савї ѣварї—заяць робкое животное, кахїл урчі—пугливая лошадь.
- К а ѣ а** род. каѣала, множ. каѣні—щенокъ; гваѣалї каѣні дѣқів—сука оценилась.
- К в а н і** род. кванѣ, множ. куммі—животъ; вај кванѣ адам'їлі—прожорливый человекъ; кванї ваѣлі савї нїтіла—онъ натоцакъ; кванї вїлїс—набить животъ; кванїлічу сарї нїт бунул—эта женщина беременна.
- К в а с**—рысь, ѣлна квас лів нїш урчілівїв—хорошая рысь у этой лошади; кваслі вашїра—я ѣхаль рысью; квасукїс—пуститься рысью, квасвада урчі—пусти лошадь рысью.
- К в а ѣ** множ. кваѣанї или куѣві—лапа, сїнкала кваѣ—медвѣжья лапа; кваѣ дѣқїс—поплыть, кваѣ дѣқїлі дурawkун ітіл дувлі—онъ уплыль на тотъ берегъ; нїт унїлі кваѣ діқанї саж—онъ хорошо плаваетъ; говорит-ся только о человекѣ, четвероногихъ и птицахъ, но не о рыбахъ и не о неодушевленныхъ предметахъ; кваѣ далан—умѣющій плавать.
- К в і в** (р) соединяется съ нѣкоторыми глаголами для означенія усиленнаго дѣйствїя: квївсасїс—взять съ усиленїемъ; квївѣавїлїс—поставить съ усиленїемъ, квївѣавукїс—бросить, квїввукїс—выпасть.
- К е с е к** множ. кесекунї—кусочекъ; ца кесек цаѣ вїха—дай кусочекъ хлѣба; лузїшїв ца кесек ѣдна саж нїт—онъ немного лучше тебя; шїн ца кесек дуѣаллі сарї—вода немного холодна.

Кі́вза род. ківзѧ, множ. ківзні—большой сундукъ, въ кото-
ромъ хранится мука.

Кі́вѣа род. ківѣѧ, множ. ківѣні—крышка; қван'ѣ ківѣа ші-
ѣавѣкѣ—закрой крышку сундука.

Кі́ва род. ківала, множ. ківні—баранъ взрослый; шімківа
—годовалый баранъ, нішірківа—двухгодовалый баранъ;
қвініш ківа—баранъ, которому минуло уже два года;
ківнѣла ѣѣка—баранья шуба.

Кі́рі род. кірѣ—вознаграждение за доброе дѣло; ѣуд кірі
вірар ѣѣдіш вақадлі—будетъ тебѣ награда, если сдѣ-
лаешь добро; кірѣ палтар—платье отданное бѣдному.

Кі́са род. кісѧ, множ. кісні—карманъ; арц тір һітіла кіса-
нір—у него въ карманѣ деньги; кісані ѣавақа—положи
въ карманъ.

Кі́ц кіцдіш—близость, кіціл—близкій, кіцлі—близко; һіх
ші кіцлі саві һішқу—эта деревня близко отсюда; һіт
ѣуравѧ кіцдішлізівад урухқулла ну—я страшусь бли-
зости этого войска; вѣкіл кіцті тів һітіла—у него
много родныхъ; кіціл унна—близній сосѣдъ, кіціл
ѣалмаз—близкій другъ; һітічу кіціра ну—къ нему при-
близился я; кіцвѣқіс—приблизить, ѣѣквімлі кіцвѣқіра
ну—начальникъ приблизилъ меня къ себѣ.

Қудад см. кані.

Қуді́л множ. қуділі—который? (§ 49).

Қумек множ. қумекуні—помощь; қумек вақа нам ѣуні һіш
сіқажс—помоги ты мнѣ въ этомъ дѣлѣ; қумек агвар
адам'ілі—человѣкъ безъ всякихъ средствъ; ѣула қуме-
куні вақал саві—у тебя много сторонниковъ, т. е.
державшихъ твою сторону.

Қумк қумкдіш—легкость, қумкділ—легкій (léger), легкомыслен-
ный, қумкділі—легко; қумкділ діх—легкая ноша; қумкділ
урчі—легкая лошадь; қумкділ адам'ілі—пустой, легко-
мысленный человѣкъ; қумквѣқіс—облегчить, діх қум-

кваца урчила—облегчи вьюкъ лошади. Въсто кумъ
говорятъ и кунъ.

Кумха кумхадіш—общность, кумхал—общій, кумхалі—обще;
ділара узілара кумхал калі—мой и брата общій домъ;
булла ділла кумхадіш агу һішізів—въ этомъ между
тобою и мною нѣтъ ничего общаго; нура кумхавацава
һуні һіш сіқајзів—и меня сдѣлай ты участникомъ въ
этомъ дѣлѣ.

Кур твор. кулі, множ. қурмі—яма; галис еур вурѣа—вы-
рой яму для угля; кулізів сај һіт—онъ сидитъ въ
ямѣ, т. е. въ тюрьмѣ (какъ то бывало при Шамилѣ).

Куц еурѣа род. куцкурѣа (во множ. не употреб.) статность;
слово это составлено изъ куц и еурѣа, имѣющихъ каж-
дое значеніе статности и употребляемыхъ отдѣльно;
куцкурѣа ѣагвал рурсі—статная дѣвушка; можно сва-
зять также куц ѣагвал или еурѣа ѣагвал.

Қ. қ.

Қа род. қā, множ. қа—листь; ваѣа қалі варгур—лѣсъ
покрылся листьями; ваѣа қā һарһулі саві—лѣсъ обна-
жается отъ листьевъ; талиманъ, дурһивәліс қа вәқіра
һуні—я ребенку написалъ талиманъ.

Қават множ. қаватуні—деревянный подносъ, на которомъ
обыкновенно подаютъ хлѣбъ въ обѣду.

Қав твор. қавлі, множ. қууврі—прудь, небольшое озеро.

Қаз (во множ. не употреб.) шелковичная кокона.

Қана род. қанā, множ. қаммі—платокъ, служащій для жен-
ской повязки; һітіін шіһавәкәв ѣагвал қана—она
обязалась прекраснымъ платкомъ.

Қанні род. қаннē, множ. каннуві—перепелка.

Қанті қантідіш—мягкость, қантіл—мягкій, қантілі—мягко;
қантіл вуруш—мягкій тюфякъ, қантіл ку—рыхлое

поле; қанціл адам'ілі—человѣкъ безъ энергіи; қанціл
һунул—податливая женщина.

Қац қацдіш—скрытность; қаціл—скрытный, қацлі—скрытно;
гванза қаллі қацвів—земля скрыта травой, wajна
сіқал қацлі ваті—оставь въ тайнѣ дурное дѣло; жур-
зају қац һажһі—укройся одѣяломъ; қаціһіс—обнять,
гуһлі қаціһира ну һітічу—силою я обнямъ ее; һітті
қацвіһів—они обнялись; қац һажі һу—молчи!

Қарақан твор. қарақаж, род. қарақā, множ. қарақуні—аварецъ,
т. е. вообще мааруль; қвафа қарақан—мѣшеч-
никъ аварецъ, т. е. носящій запасы съ собою (насм.),
Һанда қарақан—кургузый аварецъ, т. е. носящій по
обѣдности короткое платье; қарақела муса или қарақу-
нела муса—страна аварцевъ, Аварія.

Қата род. қатā, множ. қатні—лопата.

Қварфа род. қварфā, множ. қурфні—шерстяное одѣяло.

Қwi—два қвел, қwiивіл—второй, қwi'најс—во-вторыхъ, қwi-
қwiлі—по-два; wiһну қwiра—двѣнадцать, қwidарш—
двѣсти, қвел азір—двѣ тысячи (§§ 52—58).

Қwинт множ. қунтуві—губа; дузті қунтуві—толстыя губы;
қwинтліші қаґікун һіт—онъ закусилъ губы; қwинтліші
қаґілқад һу—будешь ты кусать губы, т. е. жалѣть;
қунтуві дір'wілі сарі һула—у тебя губы засохли, не-
чего болѣе тебѣ сказать; қwинт һававæқів һітіин дла
—онъ мнѣ помазаль по губамъ, т. е. приласкаль,
ободрилъ, обнадежилъ меня.

Қwірка қwіреадіш—двойность, қwіреал или қwірка—двой-
ной, сложенный вдвое, қwірекалі—вдвое; қwіреадіші
дйқwілі саві һіш һwæвнн—эта кольчуга тяжела, потому
что двойная, қwіреал кагар—вдвое сложенный листъ;
қwірка вақа—сложи вдвое; қwірекал һуні мавіқуд нам
—не складывай мнѣ дороги вдвое, т. е. не заставляй

меня приходить еще разъ; ꙗвиркаѣис абірулла ну—не могу согнуться (по причинѣ боли поясницы).

Кѣнт кѣнтдіш—свудность, недостаточность, кѣнт или кѣнтлі—мало, недостаточно, ꙗвѣ кѣнтдішли дуркаділі сарі—по причинѣ недостаточности хлѣбъ сталь дорогъ; кѣнт урлі ваꙗв мійліші—мало людей пришло на праздниѣ; шін кѣнт даілі сарі бінзір—воды мало стало въ источникѣ.

Кѣі род. кѣ, множ. кѣ—тетива.

Кѣівра кѣіра, кѣіра—нахожусь выше (§ 75); дувріѡ кѣіѡ һіт—онъ находится на горѣ; кѣіѡлі, кѣірілі, кѣіѡлі—верхній.

Кѣімі род. кѣімѣ, множ. кѣімі—хвостъ; урчіла кѣімі—лошадиный хвостъ; кѣімі лів һілі ꙗꙗлізіѡ—надо еще досказать; һішіла віꙗ агу ꙗ кѣімѣгу—это безъ начала, безъ конца; һілав кѣімѣгу һітіла—у него нѣтъ потомства, онъ бездѣтенъ.

КѣіѢ множ. кѣіѢві—пуговица; кѣіѢ віталѣѡін—застегни пуговицу, кѣіѢ салѣѡін—разстегни пуговицу, кѣіѢ вітіа—пришей пуговицу.

Кѣун союзъ (§ 191).

КѣуѢул род. кѣуѢѡѡ, множ. кѣуѢлі—ложка; һірꙗлі уѢул кѣуѢул—ложка пьющая супъ, т. е. ложка, которою ѣдятъ супъ; кѣуѢул ѡѡѡ—суповая ложка, которою разливають супъ; дахнілі укул кѣуѢул—ложка для сухой пици.

К. к.

Каһ—кашель, каһ лів дізіѡ—у меня кашель; каһ іс—кашлянуть, каһ іꙗѡіс—кашлять.

Калһ множ. кулһрі—крыша; калһшіѡ саꙗ һіт—онъ на крышѣ; нушіла дірꙗіа калһ вірар, урусла һамһаму' вірар—у насъ плоская крыша бываетъ, у русскихъ покатаѡ, калһ шіһавібіс—крыть крышу.

Калі твор. kaj, род. k̄ā, множ. кулі—домъ, комната; калі вæқів һітіін—онъ построилъ домъ; діла кулі валаһ вақів—у меня въ домѣ случилось несчастіе; һіш кулів ваналі саві—въ этой комнатѣ тепло; kajші һајіс—жениться; мурталла кулів ірар һіт—онъ всегда сидитъ дома; даһумҗала кулів саві—зеркало въ комнатѣ, даһумҗала kajзів саві—зеркало въ футлярѣ; дісла калі—футляръ для ножица; шах̄ калі—вередъ; warп̄ē калі—кибитка, войлочный домъ.

Кар твор. каллі, род. калла, множ. карані—верхняя часть, ш̄ē каллішів сајра ну—я нахожусь въ верхней части селенія; карвуціс—взять за верхъ, гавлагла карвуца һуні—возьми за верхнюю часть мѣшка; карвæкæс—ударить вверхъ, һивіһла карвæкæра нуні—я попалъ въ верхнюю часть мишени; ш̄ē карвæкæлі аріқwæн һіт—аула черезъ верхнюю часть ушелъ онъ; карвæқіс—наложить что-нибудь на кого-нибудь, нуні карвіқус һуші казар вилқні—я приказываю тебѣ написать письмо; һуні карвæқівіл к̄уллуѣ віқус—я исполняю возложенную тобою на меня службу.

Кара род. кар̄ā—горохъ; сорная трава, кара дірҗіс—выпалывать сорную траву; шівшівкара—чечевица.

Карс—чесаніе; чудмі карс һадіқулі сарі һітіін—она чешетъ свои волосы; к̄wæн̄ē карс віқулі саві һітіін—онъ чешетъ себѣ носъ; һула вукул нуні карс віқус—я почешу мѣсто, которое у тебя чешется, т. е. сдѣлаю тебѣ удобное; карслі һагwавіқу урчі—отъ чистки красивою дѣлается лошадь.

Кæвш кæвшдіш—нездоровіе, кæвшіл—нездоровый, кæвшлі—нездорово; һітіла кæвшдіш арвіқwæј саві—его нездоровіе прошло; һу кæвшіл алваһурра нуні—я не зналъ, что ты нездоровъ; һу сен кæвшлір̄ē дічу—ты зачѣмъ на меня дуешься?

Кæмѣа род. кæмѣала, множ. кæмѣави—блудница; кæмѣнад
wæqivil—сдѣланный въ блудѣ, незаконнорожденный.

Кæр множ. кwæрви—груша.

Кæрк кæркдиш—быстрота, кæркіл—быстрый, кæркли—бы-
стро; кæркдиш агу hit урчила—у этой лошади нѣтъ
быстроты; кæркіл парꝥ—быстрая рѣвка, кæркіл двæѣ
—сильный вѣтеръ; кæркли wаши—приходи скорѣе;
кæркіл урꝥи сави пула—ты горячь.

Кæѣ твор. кæѣлі—колотье, шалі кæѣ віꝥулі сави діла—у
меня въ боку колотье; кæѣ аіс или кæѣ іс—уколоть,
боднуть; прод. кæѣ ііс или кæѣ іꝥwіс—колоть, бодать;
унꝥуун мукакі кæѣаів нам—быкъ боднулъ меня ро-
гомъ.

Кwæв множ. kwæвани—шея; нуні kwæв wуꝥира hit рурсē—
я обнялъ эту дѣвушку; kwæв ѣанта адам'ілі—человѣкъ
съ короткой шеей, т. е. готовый все разболтать; kwæв
ѣува рурсі или kwæвѣа рурсі—бѣлошейка; kwæвнай—
шея руки, переходъ отъ руки къ висти.

Кwæні kwæнідиш—ненастie, kwæніл—ненастный, kwæнілі—
ненастно; іш варꝥі kwæнілі сави—сегодня ненастно;
kwæнідишли маза алхукун—отъ ненастія бараны око-
лѣли.

Кіvkæ род. кіvkæ—градъ; кіvkæлі урꝥулі сави—градъ идетъ;
кіvkæлі дуун ку—градъ выбилъ поле.

Кімік множ. кіmkрi—крошка, кусочекъ; qaꝥла кіmkрi—крош-
ки хлѣба, кімік урꝥē адам'ілі—вздорный человѣкъ; ца
кімік ді' віха—дай немного мяса; ца кімік нуні æкіра
нуні—я прошелъ часть дороги.

Ку род. kwā, множ. кумі—пашня, ку ваꝥіс—вспахать
пашню, ку ваꝥwіс—засѣять пашню, ку уꝥæс—обра-
ботывать поле, hit куw саꝥ—онъ на полѣ, куwсад и
т. д.; куwзара, твор. куwзалі, множ. куwзурі—земле-
дѣлецъ и вообще занимающійся сельскими работами.

- Кувіш** множ. кувшуні—родственникъ по женѣ или по мужу; кувіш узі—мужу братъ жены, женѣ братъ мужа, кувіш ада—тестъ, кувіш ава—теща и пр. Въмѣсто кувіш узі говорится кувіш дурѣвæ—зять (какъ полагаютъ, происходитъ отъ вушіс (по авш.) сѣять, посѣянное на полѣ).
- Кулг** Кулгдіш—пестрота, кулга и кулгіл—пестрый, кулглі—пестро; wawна кулгвілі саві гванза—земля пестрѣетъ цвѣтами; адам'улі кулглі саві—люди пестры, т. е. раздѣлены на нѣсколько партій.
- Кулки** род. кулкила, множ. кулкні—воръ; кулкнѣла віг—шайка воровъ; кулкідіш—воровство, кулкідіш дæкіл дæқівті сарі һітіиц—онъ сдѣлалъ много воровствъ; кулки вæқіс—обворовать, һітіи кулки вæқів нам—онъ обворовалъ меня; кулкила қæйда тів һітізів—у него воровской видъ.
- Кумартіс** дѣспр. прош. кумартуллі, 1-е спр., забыть; һуні кумартурра ну—ты меня забылъ; һуні кумартаді һуні нуні івіл—ты забылъ, что я тебѣ сказалъ.—Продолж. кумуртіс, буд. кумуртус, 3-е л. кумурту (кумуртар)—забывать; мурталла кумуртуд һуні діла қаж—ты всегда забываешь сказанное мною.
- Куѣала** твор. куѣаж или куѣалаан, род. куѣалала или куѣа, множ. куѣалті—аульный десятскій, чаушъ.
- Курс** курс іс или курс ікіс—боднуть, уволоть; унцуун курс ів или унц курс вікун—бывъ боднулъ; тұжі курс вікун діла—я увололъ себѣ палець.—Прод. курс іқвіс или курс вілкис—бодать, волоть.
- Куѣара** твор. куѣаллі, множ. куѣруві—плечо; куѣаллішів архус һіш нуні—я это несу на плечѣ.

К. Ё.

- Када** род. кәдә, множ. кәдурві—долина; кәданір сарі маза—бараны въ долинѣ; кәда вуцілі аріқвæн һит—дер-

жась долины, пошелъ онъ; вајна бадані һајіів һіт— онъ попалъ въ бѣду.

Кадаза род. бадазā, множ. бадазуні—запрещеніе; адаан бадаза вэқів нам һучу мэқад ілі—отець запретилъ мнѣ ходить къ тебѣ; бадазаліші һараіів һітіін—онъ не послушалъ запрещенія.

Кадаула твор. бадауж, род. бадауā, множ. бадаулті—крыльцо; бадау вақів һіт—онъ подошелъ къ крыльцу; бацауу сај һіт—онъ на крыльцѣ.

Казаѣ множ. базаѣуні—вольнонаемный работникъ; һевліс базаѣ сауціра нуні—на весну нанялъ я работника, букв. взялъ къ себѣ; казаѣ рурсі—работница; казаѣ урус—русскій казакъ.

Кајзі род. бајзē, множ. бајзі—стараніе, забота; һуні бајзі вада һіш сіқā—постарайся объ этомъ дѣлѣ, дурпнѣла бајзі вічул ава—мать заботливая о дѣтяхъ; бајзѣваһ адам'ілі—заботливый человекъ; урқілішів бајзі лів діла—на сердцѣ у меня забота.

Кај'іһіс бајд(в)іһіс, дѣспр. прош. бај'іһілі, 2-е спр., умолкнуть; һітіін дізі бај'іһі ів—онъ мнѣ сказалъ замолчать; зав бајдііів—дождь прекратился; буку бајвііів—громъ умолкъ; бај'іһікіс—заставить замолчать.—Прод. бај'ірһіс—умолкать; мама вітһāлі дурпнѣ бај'ірһур—когда грудь даютъ, то ребенокъ умолкаетъ; бај'іһні—молчаніе.

Каѣ множ. баѣані—спина; баѣліші һіләкіра гавлаг—на спину поднялъ я мѣшокъ; діла баѣла һілау сај һіт—онъ у меня за спиной; баѣнѣѣ—сторона руки, противуположная ладони; бајтвѣп—верхняя сторона ноги, т. е. ступни.

Каѣва род. баѣвала, множ. баѣвуні—куропатка.

Калај род. балајла—олово.

Калірзан множ. баірсанті—птица астребиной породы.

- К а м а** род. *кам̄а*, множ. *камри*—конопель и конопляникъ; *кама вабуwic*—посѣять конопель; *hiш шілізір дѣкіл камри лір*—въ этомъ селеніи много конопляниковъ.
- К а н д** *канддіш*—короткость, *канда*—короткій, *кандлі*—коротко (въ сему присоединяется всегда понятіе о безобразіи); *канда суѣван*—короткая чоха, *канда гата*—кошка съ обрубленнымъ хвостомъ; *канда адам'ілі*—малорослый человекъ.
- К а н д а** род. *кандала*, множ. *кандаві*—клопъ; *канда қаѣвікун діші*—клопъ укусилъ меня.
- К а н т** *кантдіш*—короткость, *канта*—короткій, *кантлі*—коротко; *канта хүні*—короткая дорога; *канта зај*—краткое слово; *кант вѣдіс*—укоротить, *hiш һаја кант вақа*—укороти эту веревку; *канта манзіј вақів hit*—черезъ короткое время пришелъ онъ.
- К а р а у л** твор. *карауј*, род. *караӯа*, множ. *караулті*—карауль; *караул һатіс*—поставить карауль; *караул вѣдіс* или *караул һајзіс*—караулить.
- К а р к а** род. *карк̄а*, множ. *карк̄уви*—камень; *карк̄алішіw сај hit*—онъ на камнѣ; *карк̄а муцарі*—каменная стѣна.
- К а р м у ѣ** множ. *кармуѣуні*—калмыкъ.
- К а р ч і з а** род. *карчизала*, множ. *карчизуні*—ястребъ; *вірѣwәріл карчиза*—ручной ястребъ.
- К а ч а** род. *качала*, множ. *качні*—теленокъ; *качали qwәл вукулі саві*—теленокъ сосеть мать; *качнаѣіла*, твор. *качнаѣілалі* или *качнаѣілаан*, множ. *качнаѣілті*—телячій пастухъ.
- К а в** *кавдіш*—отдѣльность, *кавил*—отдѣльный, *кавлі*—отдѣльно; *діла узі кавлі сај дівіwad*—мой братъ отдѣленъ отъ меня; *һаја кав вів*—веревка разорвалась; *қіѣ кав вів*—пуговица оторвалась.
- К а в а** *кава даргва*—хюркилинское общество, кабардинскій магалъ (§ 1); *каван*—житель этого магала, множ. *ка-*

ва. Весьма вѣроятно, что это названіе происходитъ отъ предыдущаго слова.

Кѣмза род. кѣмзѣ, множ. кѣмзурви—внутренній уголъ; кѣмзаніw саж hit—онъ стоитъ въ углу.

Кѣмѣа множ. кѣмѣви—щипцы и клещи (инструментъ).

Кѣна кѣнадіш—лживость, кѣнал—лживый, кѣнал—лживо; hiш діwлізіw кѣнадіш агу—въ этомъ словѣ нѣтъ лживости; кѣнал хавар саві hiш—это ложное извѣстіе; кѣна, род. кѣнѣ, множ. кѣвѣні—ложь; кѣна вуріс—солгать, hiш діwлізіw кѣна вуріw hitiш—въ этомъ онъ солгалъ; кѣвѣна уhiс—лгать, муртала кѣвѣна ухулі саж hit—онъ всегда лжетъ; кѣвѣнар, множ. кѣвѣнarti лжець.

Кѣна множ. кѣвѣммі—ворона.

Кѣрда род. кѣрдѣ, множ. кѣрдуві—гвоздь, кѣрда вітѣкѣс—вбить гвоздь; клинъ.

Кѣвард кѣвардіс, кѣвардіс, кѣвардвіс—споткнуться, урчі кѣвардвілі уwѣhiпiра ну—когда лошадь спотынулась, то я упалъ; кѣвардукіс, кѣвард(в)укіс тоже, что кѣвардіс.—Прод. кѣвардіріс или кѣвардулкіс—спотыкаться; маслізіw кѣвардулкулла ну—въ имуществѣ терплю я убытки.

Кѣват множ. кѣватани—часть аула, кварталъ; нушiла кѣватлізіw или кѣватлішiw саж hit—онъ живетъ въ нашемъ кварталѣ.

Кѣвѣлѣвѣ род. кѣвѣлѣwѣ, множ. кѣвѣлѣні—коса (для кошения); кѣвѣлѣвѣлі вірдіс—выкосить, нуел вірдіра hiш мура—я одинъ выкосилъ этотъ лугъ; кѣвѣлѣвѣлі удіс—косить.

Кѣвѣнари твор. кѣвѣналлі, множ. кѣвѣннуви—сосудъ для носки воды; кѣвѣннѣ шiн барта—налей воды въ сосудъ.

Кѣвѣнѣ множ. кѣвѣнѣwѣви—носъ; хвалал кѣвѣнѣла waf саж hit—у него длинный носъ; кѣвѣнѣла ѣwамі—ноздры; кѣвѣнѣ wшвiс—высморгаться.

- Кѣ—не смотря на то (§ 191).
- Кіјін или кіјіндіш—затруднительность, кіјініл—затруднительный, кіјіј—затруднительно; кіјіјчу варғівіл мас—съ трудомъ приобрѣтенное имущество; кіјініл һәенкі—затруднительная работа; кіјін шиваіра нуні—я перенесъ трудъ, также можетъ значить горе.
- Кіл твор. кіј, род. кѣ, множ. кілані—слѣдъ; нуні дарғира урчіла кіл—я нашель слѣдъ лошади (д означаетъ здѣсь множ. число); һудара кілані—черные слѣды (traces poigres) т. е. свѣжіе слѣды, обозначающіеся черво на сѣромъ грунтѣ; кілдуцілі іқуәнна һітіла—я пошелъ по его слѣдамъ; кіјшпјініс—выслѣдить, попасть на слѣдъ; сінкала кіјшпјініс—выслѣдить медвѣдя; һітіла кілдуцілі уін һу—сходи за нимъ.
- Кінѣал твор. кінѣај, род. кінѣә, множ. кінѣулті—винжалъ; кінѣә вәһі—острие винжала, кінѣә ваһі—оконечность винжала, кінѣә ар’—ручка винжала, кінѣә қуәртала—ножны винжала.
- Кір кіріс, кірдіс, кірвіс—истребиться, халқ кірвів ізај—народъ истребился болѣзною; кіріріс—истребляться, дуѣа кірдірулі сарі тунтүрі—въ холодъ истребляются мухи; кірвәқіс, прод. кірвіқіс—истребить, истреблять; һајірқуәна кірдәқів вуҗі—охотники истребили волковъ.
- Кірзу род. кірзула, множ. кірзні—родъ ястреба; кірзулічу һајір—ястребиная охота.
- Куват—сила, куват агу һітіла—у него нѣтъ силы; куватіл—сильный, куватіл адам’ілі—сильный человекъ, также въ пер. знач. богатый, сильный родствомъ и т. п.
- Куза кузадіш—гордость, кузал—гордый, кузали—гордо, маслі кузәһілі сәј һіт—онъ возгордился своимъ богатствомъ; сунна тухумлішнәүлі кузал сәј һіт—онъ гордится своимъ родствомъ; кузал урчі—хорошо сбереженная, выкормленная лошадь.

Ѓузні твор. **Ѓузна** (только во множ.) украшенія; **ћш кајзір дѣкіл Ѓузні лір**—въ этомъ домѣ есть много украшеній; **ћш суйвајзір Ѓузні лір**—на этой черкесскѣ узоры находятя; **ћуду Ѓузні шећћајсус нуні**—твоего высовомѣрія не вынесу я; **міскінташі Ѓузнајдані саж ћит**—передъ бѣдными гордится онъ.

Ѓуб **Ѓубдіш**—наклонность, **Ѓубіл**—наклонный, **Ѓублі**—наклонно, **Ѓубіл галга**—наклоненное дерево; **ца ћіјін ваѣівлілі, Ѓублі саж ћит**—когда бѣда пришла, наклонился онъ, т. е. поникъ онъ головой; **Ѓубіл нуні**—наклонная дорога.

Ѓубу твор. **Ѓубулі, род. Ѓубула** и **Ѓубуѡ**—громъ; **Ѓубу віѣулі саві**—громъ гремитъ; **Ѓубу ів**—громъ ударилъ; **Ѓубуѡ ламѣ**—громъ и молнія; **зав агвар Ѓубу**—(посл.) безъ дожда громъ, т. е. много шума по пустому.

Ѓуллу твор. **Ѓуллуѣуні**—услуга, служба; **пачећла Ѓуллуѣ лізівра ну**—я нахожусь на службѣ царской; **нам Ѓуллуѣ ваѣа ћуні**—сдѣлай мнѣ услугу; **ѡћна Ѓуллуѣ ваѣів нам ућуѡј**—хорошо угостилъ меня пріятель; **Ѓуллуѣчі, род. Ѓуллуѣчіла, множ. Ѓуллуѣчіві**—служитель.

Ѓурумсай твор. **Ѓурумсайуні**—бездѣльникъ, срамникъ; **Ѓурумсай ћунул**—распутная женщина.

Ѓучай твор. **Ѓучайуні**—молодець (привѣт.); **ћеј Ѓучай**—эй молодець, пріятель!; **Ѓучай ћунул**—славная женщина.

Л. л.

Лавһа род. **лавһала, множ. лавһні**—голубь.

Лаг твор. **лагані**—подъемъ; **лагуѡћ аріѣуѡн ћит**—онъ пошелъ ввѣрхъ; **лаг ћар'ів ћітіін**—онъ взглянулъ ввѣрхъ; **лагуѡћілі аріѣуѡн**—держась верха пошелъ онъ; **мурдні лагвіћлі саві дувривѡћ**—всадники поднимаются на гору;

лаглізі аваів һітгі—они достигли подъема; ну лагвæкæра һучу—я посѣтилъ тебя; лагіл һуні—дорога вверхъ; лагвіѳ—отчаянная голова.—Лагāтис, лагад(в)атис, дѣпр. прош. лагāтулли, 1-е спр., поставитъ, приклонитъ, һіт лагāті һітқу—поставь его туда.—Прод. лагалтис, лагад(в)алтис, һішдїцад урбі сен лагавалтуллѣ дїчу—ѣзъ чему набиралъ ты мнѣ столько народа?

Лаг множ. лугті или лугрї—рабъ; лагдїш—рабство.

Лажваѳис лажд(в)аѳис—броситъ, покинуть; аваан лажваѳив дурпвæ—мать повинула, бросила ребенка; шїн лаждаѳа дура—вылей воду; лігуві лаждаѳа—выкинь кости; дїѳ лаждаѳира нуні—я бросилъ напитокъ, т. е. отказался отъ пьянства; лажваѳа адам'їлі—брошенный всѣми челоуѣкъ (за дурное).

Ламус множ. ламусуні—почетъ, һу хвалалїлі ламус відулла һуд—такъ-какъ ты знатенъ, то воздаю тебѣ почетъ.

Ламѳ—молнїя; ламѳ ів—молнїя сверкнула, ламѳ відулі саві—молнїя сверкаетъ; ламѳ дїқутї жараѳ—блестящее какъ молнїя оружіе.

Лацачі—множ. лацачуні—длинная шуба съ вапцїномъ.

Лас ласис, ласдїс, ласвіс или ласукїс, ласд(в)укїс, дѣпр. прош. ласукуж—вернуться, дїчужѣлї ласукїн—вернись ко мнѣ; ласукїкїс—вернутъ; урчі ласвукукунна нуні или урчі ласвæѳира нуні—я повернулъ лошадь.—Прод. ласїріс, ласулкїс, ласїріс.—Лас'їс—скрутитъ, прод. лас'їқвіс—крутитъ, һајалїзі лас'їс ваши—приди скрутитъ веревку; һајалї ласвæѳира нуні һіт—я скрутилъ его веревкой.

Лачїн твор. лачїј, род. лачā, множ. лачїнтї—соколы.

Лїв находясь впереди нѣкоторыхъ глаголовъ, соотвѣтствуетъ русскому *при*; (в, р); напр. уқæс—пойти, лївқæс—придти, ну һучу ваѳалїзі лївқæс—я ѣзъ тебѣ придѣ въ лѣсъ; һїс—повести, нуні ваѳалїзі урчі һїс вігулла

—я желаю повести лошадь въ лѣсъ, лѣвѣис—привести, нунѣ адачу урчѣ лѣвѣис—я къ отцу лошадь приведу; архис—отнести, нунѣ хѣтис арц архис—я ему отнесу деньги; лѣвѣис—принести, нунѣ хѣтис арц лѣвѣис—я ему принесу деньги.

Лѣвѣдѣш лѣрдѣш, лѣвѣдѣш—нахожденіе, хѣшѣла лѣвѣдѣш ѡбна савѣ хѣшѣкуу—его нахожденіе здѣсь хорошо есть, т. е. хорошо, что онъ здѣсь находится; лѣвѣдѣш—имущество, лѣвѣдѣшлѣвѣад укун хѣт—онъ потерялъ имущество.

Лѣвѣлла—весь, лѣрѣлла—вся, лѣвлѣлла—все, множ. лѣв(р)ѣлла—всѣ § 50.

Лѣвѣра лѣрра, лѣвра—есмь, нахожусь (§§ 70—74).

Лѣга род. лѣгѣ, множ. лѣгувѣ—кость; хѣт ѡавшла лѣгувѣ дѣкѣл сарѣ—въ этой рыбѣ много костей; шѣ лѣга—ребро; вѣкѣла лѣга—чересть.

Лѣзмѣ род. лѣзмѣ, множ. лѣзмунѣ—языкъ; лѣзмѣ хѣрѣал савѣ хѣтѣла—у него длинный языкъ, болтунъ и злоязычный; лѣзмѣ дуравѣкѣс—высунуть языкъ; лѣзмѣлѣшѣ ѡаѣкукунна хѣт нунѣ—я его заставилъ прикусить языкъ; лѣзмѣлѣ маѣ дѣрѣс—дразнить языкомъ.

Лѣѣа или лѣѣал—правый, лѣѣа шалѣ—правый бокъ; лѣѣа нѣѣ—правая рука, лѣѣа шѣѣѣ вѣѣ арѣѡвѣен хѣт—онъ пошелъ вправо.

Лѣѣѣи множ. лѣѣѣвѣ—ухо; урѣ лѣѣлѣ савѣ хѣу аѣзѣлѣшѣ—народъ ждетъ, чтобы ты всталъ; ну лѣѣлѣра адашѣ—я жду отца.—Лѣѣѣкѣс—выслушать, хѣула дѣвлѣшѣ лѣѣѣкѣра ну—я выслушалъ твое слово.—Прод. лѣѣѣкѣс, ну лѣѣѣкулла хѣтѣла хавалѣшѣ—я слушаю его рассказъ.

Лѣшѣа в множ. лѣшѣантѣ—знакъ; хѣтѣшѣ лѣшѣан вѣрѣѣра нунѣ—я ему далъ знакъ; хѣш урчѣлѣшѣр ѡѣтѣ лѣшѣантѣ лѣр—у этой лошади хороша статья.

Лѣѣѣс см. хѣс.

Лѣѣѣѣи род. лѣѣѣѣѣ, множ. лѣѣѣѣѣ—ножницы.

Луґіс см. ілґвіс.

Луґас см. ілґас.

Лусіс см. вілсіс.

Луті род. лутē, множ. лутмі—подошва, подкова; луті ґwæfi—подошва ноги; даврē луті—подошва санoga; луті һавіһів діла урчіла—подкова пропала у моеї лошади; діла урчіліс лутēwæfkæ—подкуй мою лошадь, урчіліс лутмѣдækæ—подкуй ей всѣ ноги; һарґла лутіліур āһі шінагу—кромѣ кагъ на днѣ рѣки нѣтъ воды; һарґла луті ґумла саві—дно рѣки песчаное.

Лутіс см. ілтіс.

Лушіс см. ілшіс.

М. м.

Ма жар множ. ма журті—винтовка.

Ма за род. мазала—баранъ и овца (означая барана, во множ. также маза, означая овцу, во множ. мазні); мазала һанґ—стадо барановъ или овецъ; мазала вуґун—овечій пастухъ, мазала двæһі—бараній загонъ.

Ма һі множ. ма һруві—хуторъ, выselокъ изъ аула; һіт ма һаніw сај—онъ живеть на хуторѣ; ма һруван, множ. ма һрувант—хуторянинъ.

Ма һа род. ма һā—мозгъ; ліґā ма һа—костяной мозгъ; віґла ма һа—головной мозгъ; урґwā ма һа—сердцевина; ма һа-гвар адам'ілі—безмозглый человекъ.

Ма һур—безумный, ма һурдіш—безуміе; ма һур wæqіс—сдѣлать безумство, ма һур іqіс—безумствовать.

Ма ј'а род. ма ј'ā—потъ; ма ј'а дуравіһів андалізівсад—потъ показался на лбу; ма ј'аліві іһіра или ма ј'алі wатурра—я вспотѣлъ; ма ј'алі wатурал нæй или ма ј'ā нæй—потная рука; діла ма ј'а саві һіш—это мой потъ, т. е. это я своимъ трудомъ добылъ.

Малајк множ. малајкуні—ангелъ; малајкзуна рурсі—ангелообразная дѣвушка.

Малѣвѣм—лѣкарство для ранъ изъ желтка, меда и пшеничной муки; малѣвѣмил адам'ілі—вроткій, смиренный человекъ.

Мама род. мамā, множ. мамрі—сосокъ; мамалізі фѣрфѣ агів—въ сосокъ попала пуля; мамалішівил дурѣвѣ—грудной ребенокъ; мама вітбіс или мама вітақіс—кормить грудью; мамалі укіс—сосать грудь.

Манзіл род. манзѣ, множ. манзілті—время, пора; фаніл манзіј фѣгвал саррі нит—въ молодости она была хороша; усіл манзіл ваілі саві—наступила пора спать; хвалал манзіл лів нпшвіт нитку—большое разстояние отсюда туда.

Манкуш множ. манкушуні—глашатай, передающій приказанія начальства въ аулахъ; вообще громогласный человекъ; манкуш'оан вѣв мајкуд не кричи, какъ манкушъ.

Маѣ (во множ. не употреб.) гримаса, маѣ вѣқіс(д)—сдѣлать гримасу; нит рурсілі нам маѣ дѣқів—эта дѣвушка сдѣлала мнѣ гримасу, т. е. надсмѣялась надо мною.

Маѣні род. маѣнѣ, множ. маѣнуві—смысль, значеніе; нпшила маѣні валікас фүзі—смысль этого тебѣ объясню; афірвā маѣні ваіс вақіра ну—я пришелъ узнать о состояніи больного; нил дівлів маѣні лів—въ этомъ словѣ есть значеніе.

Мар твор. маллі, род. малла, множ. марті—правда; фуні дізі мар вура—ты мнѣ скажи правду; маріл адам'ілі—безвинный человекъ, мартар адам'ілі—правдивый человекъ; мардіш—правдивость и безвинность; маріс, мард(в)іс—оправдаться, нпш сіқаж марів нит—въ этомъ дѣлѣ—онъ оправдался; маріріс—оправдываться; нит қадіп марвѣқів—его судья оправдалъ.

Марға род. марғала, множ. марғни—самецъ (о птицахъ не говорится иначе, какъ развѣ въ видѣ вопроса: марғaw гwaғaw hit барчиға—самецъ или самка этотъ ястребъ?); марғадш тир (или тив) hit һунузір—эта женщина похожа на мужчину; марға зwавза—молодецъ, храбрецъ (§ 34).

Мас (во множ. не употреб.) имущество, хwалал масла wағ сај hit—у него большое имущество; стадо барановъ, вуқун маслічу душәриқwәен—пастухъ пошелъ съ баранами на пастбище; масла һунқри—стада барановъ.

Масхара множ. масхурти—шутка; нуні масхара вәқира һігіс—я съ нею пошутить; масхара віқис—шутить; масхуртар—шутникъ.

Матәһ—издѣлія, утварь домашняя; һwарвуқила матәһ—кубачинскія издѣлія; һиш кулір матәһ агу—въ этомъ домѣ нѣтъ никакой утвари; һітіла діw матәһ мавіқуд һуні—не придавай важности его слову.

Мах множ. махані или мухри—человѣческая ноша; хwалал мах һіләкілі саві һітіин—большую ношу навѣсилъ онъ на себя; һиш мах аһвихус нуні—этой ноши я не подниму, т. е. это мнѣ не подъ силу.

Мах махwәқис—посоветовать; уғин ілі махwәқира hit нуні—я ему посоветовалъ читать, т. е. учиться читать; махварқ, множ. махварқуні—советъ; діла махварқ һуд әһна саві—мой советъ для тебя хорошъ; махварқ wel вақів—советъ дурно пришелся; махварқ вуріс—советовать; махіқwәен или махіқул, множ. махвіқwәенти или махвіқути—советникъ.

Мәһкам мәһкамдш—осторожность, мәһкамил—осторожный, мәһкамлі—осторожно; мәһкамлі уқәен һітқу—осторожно иди туда; мәһкамдш агвар адам'ілі—неосторожный человекъ; мас мәһкам віқин һуні—береги имущество.

Мæлһун мæлһундш—проклятіе, мæлһунл—проклятый, мæл-
һуј—проклято; мæлһун адам'ілі—негодный, проклятый
человѣкъ.

Мæқ множ. мæқwі—корень; галгā мæқwі—корни дерева;
қалла мæқwі—корни травы; мæқ ајтис—выкопать съ
корнемъ; мæқлі һамал вуав һула—корня средство да
пропадетъ у тебя, т. е. да пропадешь ты совсѣмъ
(ругат.)!; мæқ—уголь, ца мæқліһав уус ну—я живу
въ углу, т. е. тѣсно, бѣдно; мæқліһа лагаваті тупанг
—поставь ружье въ уголь.

Меһ меһис—заблеть, меһ іқwіс—блеть (§§ 151 и 153).

Мі' твор. м'лі, множ. м'ві—ледъ; һарқліші м' вәрһали
саві или һарқ м' вәрһали саві—рѣка замерзла; ёвәен-
нар шін м' дәрһали сарі—вода замерзла въ сосудѣ;
м'ла дувурті—горы съ ледяными вершинами; дурав
м' вәрһара ну—на улицѣ замерзъ я; муһулліші м'
вәрһали саві—борода обледенѣла.

Міғ множ. м'ғwі—дубъ, жолудь, м'гла урқулі—дубовая
доска; м'гла waґa—дубовый лѣсъ; қацна м'ғwі дүғулі
сарі—козы ѣдятъ жолуди.

Міз (во множ. не употреб.) (лір) языкъ; нулі далас қара-
кан міз—я знаю аварскій языкъ; лірлла міз дала
һітіін—онъ знаетъ всѣ языки; waјті мізла адам'ілі—
злозязычникъ, наушникъ; дувулла міз—горный языкъ
(подразум. всѣ ақушино-хайдавскія нарѣчія).

Міқіһі міқwіһа һурава или тавун—микихинское общество;
һіт Міқіһіw сај—онъ живетъ въ Мивихи; міқwіһан,
множ. міқwіл—микихинецъ; міқwіһа міз—микихин-
ское нарѣчіе (§ 1).

Мікірі твор. м'кілі, множ. м'кірті—грудь; м'кілла ізала—
грудная боль; в'іwіла м'кірі—полная грудь.

Міё множ. муёрі—пиршество, преимущ. свадебное; уршіліс
міё вәқіра нулі—я женилъ сына; дүгі м'ёліші іқ-

вѣнна ну—вечеромъ пошелъ я на пиръ; мѣлшѣвті—пирующіе.

Мірн множ. мурнѣ—желѣзо, замѣкъ; мѣрла урқулі—полоса желѣза; мѣрла уста—кузнецъ; мѣрлѣзі вікѣс—ковать желѣзо; адам'ілі мѣрлѣзі вѣкѣс—заковать человѣка въ желѣзо; мѣрнзѣна зѣвазѣ—герой; мѣрн ранг урчі—лошадь темновѣраго цвѣта; мѣрн авкѣс—отпереть замокъ, мѣрн шідііс—наложитъ висячій замокъ, мѣрн бікѣс—запереть внутренній замокъ; қван'іліші мѣрн шідііа—запри сундукъ; қван'ѣ мѣрн бізѣ—запри сундукъ внутреннимъ замкомъ.

Міркі род. мѣркѣ, множ. мѣркѣ—пчела; хвалал мѣркѣ—пчелиная матка; вѣвѣрх мѣркѣ—трутень; дурлѣвѣ мѣркѣ вар'а—нынѣшняго года медъ; мѣркѣ тѣаа—улей; мѣркѣ шівіқвѣј саві—пчелы роились; мѣркѣ артѣв діші—пчела ужалила меня.

Мірш множ. муршѣ—серпъ; мѣрш'ѣан саві ваз—мѣсяць въ видѣ серпа.

Міскін міскіндіш—бѣдность, міскініл и міскін—бѣдный, міскіј—бѣдно; міскіндішлізів саж хіт—онъ живетъ въ бѣдности; міскінтес садааа вітѣа—дай милостыню бѣднымъ; міскіј һамрујшір вѣвѣа зѣйна саві—смерть лучше жизни въ бѣдности.

Міфір мѣфірдіш—живость, мѣфіріл—живой, мѣфілли—въ живѣ; івѣвіл мѣфір алірар—умершій не оживаетъ; һанаһа мѣфір івил саж хіт—теперь онъ разбогатѣлъ; ја мѣфілли сатһајә ја һавшілі сатһајә—или живымъ приведи или убитымъ принеси; мѣфірдіш агу хітіла—онъ вялъ, въ немъ нѣтъ живости.

Мішу мѣшудіш—сходство, мѣшул—сходный, мѣшулі—сходно; адаші мѣшуран (мѣшул) сажрі һу—ты похожъ на отца; хвалал мѣшудіш лів—большое сходство есть; урлѣліші мѣшулі уін һу—будь похожъ на людей, т. е. поступай

по-людски; мішул авѣвуц аѣін хітіла—онъ сдѣлалъ неприличнй поступокъ; мішу агвар бунул—безобразная женщина; булажі мішуті хат сарі хішді—этотъ почеркъ похожъ на твой.

Му' твор. му'лі, род. му'ла, множ. му'ані или му'ві—тупая сторона; тулла му'лі вакѣра нуні хітіші—я его ударилъ тупой стороной пашки.

Мударрис множ. мударрисуні—учитель, наставникъ.

Муза род. музѣ, множ. музурві—наружный уголъ; ѣеммуз—треугольникъ, аммуз—четыреугольникъ; низкій хребеть; нушіла шѣ ѣалав муза лів—впереди нашего селенія небольшой хребеть.

Муѣі муѣѣла бурава или тавун—мухинское общество; Муѣу сај хіт—онъ живетъ въ Мухи; муѣан, множ. муѣала—мухинець; Муѣѣла ші—ауль Мухи (§ 1); маѣу—содомить (подаеть новодъ въ мѣстнмъ каламбурамъ).

Муѣлі твор. муѣлілі, род. муѣлѣ, множ. муѣлуві—ротъ; муѣлі авкис—раскрыть ротъ; муѣлі вуца—молчи; хвімуѣ—собачій ротъ! (говорятся о человекѣ сварливомъ, безпрестанно ругающемся); ѣемѣ муѣлі—ротъ влещей, т. е. часть инструмента, которою захватываютъ.

Муір твор. муілі, множ. муірті—сонъ, сновидѣніе; ѣѣна муір шіваіра дуі нуні—хорошій сонъ видѣлъ я ночью; бу муілі шіваірі нуні—тебя видѣлъ я во снѣ; муілла лішав ваків—сонный знакъ пришелъ, т. е. вѣщій сонъ.

Мукакі род. мукакѣ, множ. мукукурі—рогъ; варткѣ мукакі—оленій рогъ; мукукурі дақілі сарі хітіла—рога выросли у него, т. е., онъ слишкомъ загордился; мукакі кѣѣаіра нуні хітіс—я его боднулъ, т. е. сказалъ ему рѣзко.

Мукі (лір), род. мукѣ, множ. мукруві—ячень; мукѣ віту—ячменная муза; хіш куші мукі даѣунна нуні—это

поле засѣялъ я ячменемъ; мукруві лір нушіла шѣ алау—вокругъ нашего аула ячменнива, т. е. поля засѣяныя ячменемъ; мукари, множ. мукури—ячменный хлѣбъ, также ячменная мука.

Мудерѣ множ. мулѣи—червякъ; мулерѣ ватулі саві—червякъ ползеть; бінтіна мулерѣ—дождевой червякъ (красный); діла мулерѣ—червякъ въ испорченномъ мясѣ; қазла мулерѣ—шелковичный червь.

Муқа род. муқа, множ. муқні—гнѣздо, нора; чагали муқа відулі саві—ласточка вьетъ гнѣздо; чага муқанів саві—ласточка на гнѣздѣ; бмаріла муқа—заячье гнѣздо.

Муқара твор. муқаллі, множ. муқри—ягненокъ, муқрѣла бѣжа—шуба изъ смушекъ; бінда муқара—овечка, ківа муқара—барашекъ.

Мура род. мурā, множ. мурві—сѣно и сѣнокосъ; мура дірдіра нуни—я навосилъ сѣна; мурақана, множ. мурқуәні—косецъ; сагати мура—свѣжее сѣно; хулігі мурві тір һиттѣла—у нихъ большіе сѣновосы; мурā арқ ваілі саві—наступило время сѣновоса; мурві діркілі сарі іш дус—сѣновосы хороши въ нынѣшнемъ году.

Мур'а род. мур'ā, множ. мур'ні—похороны; мур'авані іқуәенна ну—я ходилъ на похороны, хвалал мур'а һавіһів һітіс—ему сдѣлали большія похороны; мур'ā вабті—хозяева похоронъ, т. е. распорядители ихъ.

Мурад множ. мурадуні—желаніе; мурадліші вајра ну—я достигъ желаемаго; сі мурад лівā һула—чего ты хочешь? діла мурад һу шіва'ні саві—мое желаніе тебя видѣть; діла мурад—желаніе мое (ласкат.)!

Мурда род. мурдала, множ. мурдні—всадникъ; қуел мурда вақів—два всадника пріѣхало; мурднѣла һурава—конница; һит мудралі саж—онъ верхомъ; мурда ватіс—посадить верхомъ; мурдалі арқуәелі саж һит—онъ ѣдетъ верхомъ; һувул мурдалі сарі һітіші—жена помыкаетъ

имъ.—Мурдајіс, мурдад(в)ііс, дѣнр. прош. мурдајіді
—сѣсть верхомъ, памбаліні мурдајі—саднєь верхомъ
на осла.—Прод. мурдер'іс, мурдад(в)ір'іс, буд. мурде-
р'ус, 3-е л. мурдер'ур; говорится также мурдајквіс,
мурдад(в)іквіс.

Мурһі род. мурһѣ (лір)—золото; гванзалізрад уйулі сарі
мурһі—изъ земли выкапываютъ золото; дѣкіл мурһі
дѣтһіра нуні һітіс—много золота я далъ ему; ца мурһі
лів діла мухчанів—одинъ золотой у меня въ кошелькѣ;
мурһѣ туліка—золотое кольцо; мурһѣ шіј ванівіл—
позолоченный, смазанный золотою водою; мурһѣ матѣл
—золотыя издѣлія; мурһѣ уста—золотыхъ дѣлъ ма-
стеръ; шін мурһі—ртуть; һінцін мурһі—красное зо-
лото! (ласкат.).

Мурһ мурһдіш—глубина, мурһіл—глубокій, мурһлі—глубоко;
һішді шѣ мурһдіш хвалал саві—глубина этой воды
велика; мурһіл һарқ—глубокая рѣка; мурһіл адам'ілі—
проницательный, глубокомысленный человекъ; мурһіл
қадріла—глубокое ущелье; вур мурһ вақа—углуби яму;
мурһіл куллизі һаді һу—ты попалъ въ большое несчастье.

Мур'і мур'ідіш—сладость, мур'іл—сладкій, мур'ілі—сладко;
чакар мур'іл сіқад саві—сахаръ сладкое вещество;
мур'іл ді' саві һіш—это вкусное мясо; мур'іл адам'ілі
сај һіт—онъ пріятный человекъ; мур'іл діу—сладкое,
пріятное слово; мур'іті діга—сладостная любовь; урһла
қаф мур'егілі саві һітіс—чужой хлѣбъ ему понравился;
чај мур'і дақа—подсласти чай.

Мурт—когда? Мурт вақадѣ һу һішқу—когда пришелъ ты
сюда? Мурталла—когда бы то ни было, мурталла
вашузі, сај һіт дічу—онъ когда бы то ни было при-
ходитъ ко мнѣ, т. е. во всякое время; мурталла аф-
вурис һула зај нуні—никогда не скажу я твоего слова,
т. е. не расскажу никому сказаннаго тобою.

Мур'ул твор. жур'ул, род. мур'wā, множ. му'лі—мужчина и мужь; æй мур'ул саж hit—онъ хоршій человекъ, hit һунwā æйна мур'ул тіw—у этой женщины хоршій мужь; мур'улдш (лір)—мужество и также мужское свойство; дла мур'wā мур'улдш агу—у моего мужа нѣтъ мужскаго свойства (частая жалоба мусульманокъ).

МурѢ множ. мурѢі—пруть, хлысть, чубукъ; мурѢа ітв hit—его высѣкли рогами.

МурѢалі твор. мурѢаж, род. мурѢа, множ. мурѢулі—воскъ, мурѢа чираз—восковая свѣча; мурѢа шалі—восковой бокъ (ребро), т. е. сотъ, мурѢа шулі—соты; мурѢалі ваѢікіс—топить воскъ.

Муса род. мусā, множ. мусні—мѣсто; һіш мусакіw уін—стой на этомъ мѣстѣ; буд мусāгу һішқув—здѣсь нѣтъ для тебя мѣста; дла муса саві һіш—это мое угодіе, т. е. мѣъ принадлежит; æбі мусні лір һіш шē—хоршія угодія у этого селенія.

Мутæ һлім множ. мутæһлімті—ученикъ; мутæһлімті дарслі вуѢулі саві—ученики учать урокъ.

Мутæ һ мутæһдш—покорность, мутæһл—покорный, мутæһлі—покорно, послушно; Аллахліс мутæһл адам'ілі—человекъ покорный Богу; уруслі Дæзістан мутæһ вæқів—русскіе покорили Дагестанъ.

Мухча род. мухчā, множ. мукчні—кошелекъ; дла арц мухчанір сарі—мои деньги въ кошелькѣ; һіш мухчалізів һwамі лів—въ этомъ кошелькѣ есть прорѣха; кағалла мухча—кошелекъ письма, конвертъ; тавталла мухча—обертка изъ матеріи для книги.

Муцарі род. муцалла, множ. муцурті—стѣна; баркā муцарі—каменная стѣна; муцарі вæқіс или муцарі виліс—скласть стѣну.

МуѢур род. муѢулла, множ. муѢурті—борода; муѢур вилъwај.

саві хітіла—у него выбрита борода; муѣур ватіс—запустить бороду; муѣурѣаена—сѣдая борода, старіеъ; куса муѣур—козлиная борода.

Мучі род. мучѣ, множ. мучруві—просо; мучарі—просяной хлѣбъ; мучурі—просяная мука и просяные хлѣба; также мѣста, засѣянные просомъ.

Мушул твор. мушуж, род. мушвā—борьба; бучу мушул лів-
қас ну—я приду съ тобой бороться; мушлуѣае, множ.
мушлуѣаеви—борецъ, ѣақіл мушлуѣае сај хіт—онъ от-
личный борець; мушуж бал вѣақіра нуні хітіші—я по-
бороль его.

Н. н.

Навадарі род. навадалла, множ. навадурі—морковь.

Наѣас наѣасдіш—окаянство, проклятость, скверность, мер-
зость, прил. наѣасіл, нарѣч. наѣаслі; хітіла наѣасдіш
саві хіш бѣенкі—это дѣло случилось по его мерзости.

Назік назікдіш—тонкость, назікіл—тонкій, назіклі—тонко;
назікті фѣенкі—тонкая матерія, назікіл адам'ілі—тон-
кій человекъ, т. е. въ станѣ и также характеромъ;
назікіл бѣенкі—тонкая, деликатная работа.

Наѣа—теперь, также ханаѣа; наѣала урѣ—нынѣшніе люди.

Наіів множ. наіівті—наибъ; наіівдіш—звание наива; наіівдіш-
ліші аів хіт—онъ достигъ званія наива.

Нап—нефть, напла гвѣѣ—запахъ нефти; нап'оан будара—
черный, какъ нефть; наплік, множ. наплікуні—торго-
вецъ нефтью.

Наѣй множ. наѣйві—рука; ліѣа наѣй—правая рука; сулаај
наѣй—лѣвая рука; діла ліѣа наѣй сај хіт—онъ у меня
правая рука; наѣйлізі асів хітіін хіт—онъ это взялъ
въ руки; наѣй kwæf вѣақів діла хітіін—онъ мѣъ по-
жалъ руку; нуні хітіла наѣй вуціра хіш сіајае—я ему

помогъ въ этомъ дѣлѣ; нѣлізііііс—достаться, хвалал
давла нѣлізі вііів діла—большая добыча досталась мнѣ.

Нѣс нѣсдіш—мерзость, тоже что наѣас; нѣсіа—мерзкій,
нѣслі—мерзко; нѣс урчі—никуда негодная лошадь;
нѣс бунул—негодная женщина.

Нвал см. ну.

Ні' твор. ні'лі, род. ні'ла (лір)—молово; ні' дірзіс—выдоть
молово; авала ні' бѣрац дев вајзѣвазас—молоко ма-
тери да станетъ позоромъ трусу; бікті ні'—кислое
молоко; дѣкаев ні'—сыворотка; вана ні'—парное мо-
локо; діртів ні'—сливки; нііі—снятое молоко.

Нід множ. нудві—бровь; бѣдара нудвар рурсі—чернобровая
дѣвица; чѣлмук нудві—соединенныя брови; нудві чі-
баілі сарі іітііі—онъ нахмурилъ брови.

Нікѡа род. нікѡā, множ. нікуві—ноготь и коготь; бавѣа
нікѡа—оконечность ногтя; нікуві шіраііі—остриги
ногти; арслā нікуві—львиные когти; бѣрчізала нікѡа
—ястребинный коготь.

Ніқвал—прежде, ніқвал зѣна сажрі ііт нам—прежде онъ
былъ хорошъ ко мнѣ; ніқваріі, множ. ніқваріілі—
прежній, ніқваріі урчі—прежняя лошадь; ніқвалал—
давній.

Нір' твор. нір'лі, множ. нурві—вошь; нурвар—вшивецъ.

Нірз множ. нірзани—наваръ, похлебка, супъ; нірз дѣсіс
или нірз ділііс—сварить супъ; слеза, множ. нурзві;
нурзві дашулі сарі іітііа—у нея льются слезы.

Ну твор. нуні, род. діла, дат. нам—я (§ 42); діла—мой
(§ 44); нвал—я одинъ (§ 47).

Ну приставочный союзъ, всего чаще соотвѣтствуетъ *такъ-
какъ* (§ 191).

Нукер множ. нукерті—вооруженный слуга.

Нудун твор. нудуні, род. нудунā—мука изъ пережженного
зерна, толокно.

Нусіа род. нусіа, множ. нусві—сыръ; нусіа вѣрѣс—дѣлать, варить сыръ овечій, чаще говорится нусіавуціс—приподнять сыръ; зурѣа нусіа—свѣжій сыръ, вір'ва нусіа—старый сыръ.

Нуша твор. нушаан, род. нушіла, дат. нушім—мы (§ 42); нушіла—нашъ (§ 44); нушал—мы одни (§ 47).

О. о.

Оајзі повел. отъ увајзіс.

Оаѣлі множ. отъ уѣлвѣл.

П. п.

Пада род. падā, множ. падні—часть шалваръ въ паху; промежутокъ между указательнымъ и большимъ пальцемъ.

Пада род. падала, множ. падні—летучая мышь.

Паһму твор. паһмулі, род. паһмвā—дарованіе, способность, понятливость; паһмушів адам'ілі—талантливый человекъ; паһмушір һунул—способная къ хозяйству жена; уѣіс паһмвāгу һітіла—у него нѣтъ дарованія къ ученію.

Пајда род. пајдā—выгода, һішізівад хвалал пајда асіра нуні или һішізівад хвалал пајда шиваіра нуні—изъ этого дѣла извлечь я большую пользу; пајдал һаенкі саві һіш—это выгодное дѣло; нуні пајда вѣрѣра һітіс—я ему доставилъ пользу.

Палтар множ. палтурті—одежда; мур'ул палтар—мужская одежда, һунул палтар—женская одежда; палталлі ваѣ вѣрѣс или палтар шіһаһіс—одѣться; палтар шірадатіс—снять платье, раздѣться; палтар дѣрѣкіра нуні—я заставилъ сдѣлать себѣ платье, т. е. заказалъ сшить; палталла уста—портной, всего же чаще портниха, потому что это есть ремесло женское.

- Парзат** парзатдіш—спокійствие, парзатіл—спокійный, парзатлі—спокійно; ґінілі парзатлі вірар урбі—зимою народъ въ спокійствии, т. е. не работаетъ; парзатдіш дігані сажіт—онъ любить спокійствие.
- Пасад** пасаддіш—дурнота, пасаділ—дурной, пасадлі—дурно; вајті урбілі ші пасад ваєдів—дурные люди испортили ауль, т. е. разстроили въ немъ порядокъ.
- Пәтіґә**—молитва за упокой, которая читается при прохожденіи мимо могилы или при встрѣчѣ погребальной процессіи.
- Пашван** пашвандіш—печаль, пашваніл—печальный, пашвај—печально; һіш вачаллішів пашвајра ну—въ этой покупкѣ я печаленъ, т. е. сожалѣю о ней, рассказываюсь въ ней; һу абазівбілі, пашвандіш ваєдіра нуні—такъ-какъ ты не пришелъ, то я огорчился.
- Пәґі** пәґіваєдіс (д, в) отряхнуть, встряхнуть, суґван пәґіваєдіра нуні—я отряхнулъ чересску; пәґілі—разомъ, вдругъ; пәґілі үіс—разрушиться внезапно, исчезнуть, калі пәґілі вуун—домъ вдругъ разрушился, діла һулвѣла һалавад пәґілі уун һіт—онъ вдругъ исчезъ изъ моихъ глазъ;—пәґілі ул'іс—всчезать.
- Пәк** пәк'іс—ударить, ваек'іқвіс—ударять; пәк'ілі тама ардіра дуравад—я услышалъ вѣ стукъ, звуекъ удара; пәк'іқулі ітів һітіін һіт—ударяя, поколотилъ онъ его, т. е. онъ его поколотилъ; пәк ваєдіс—выколотить, мурґлі пәк вақа һіш қақа—выколоти прутомъ эту шапку; пәк віқіс—выколачивать, һар варґіі пәк віқус нуні һажа—каждый день выколачиваю я шубу.
- Пәқір**—бѣдный, пәқірдіш—бѣдность, пәқілілі—бѣдно; пәқірдішлізів сажіт—онъ въ бѣдности; һеј пәқір, івқів һіт—онъ бѣдный умеръ.
- Пієрі** род. пікрѣ, множ. пікрумі—мысль, забота; дакал пікрумі лір діла варґліар—внутри меня много заботъ,

печалей; пікрегвар адам'ілі—беззаботный человекъ; білала пікрі вѣділі, дів вурін—сперва подумавъ, скажи слово.

Пірда wс—рай (парадизъ), пірдаwс халжаналізіw саж нит—онъ въ раю; женское имя.

Піша род. пішā, множ. пішні—искусство, нар піша тів нитів—онъ знаетъ всякое искусство; сі пішā була нінш—это что за поступокъ твой? Пішнар адам'ілі—искусный, способный человекъ; wajtі пішнар—человекъ злодѣйствующій, злодѣй.

Пох множ. похні—испражнение, пометъ; пох'ііс, пох'д(в)ііс, д'вепр. прош. пох'іілі—испражниться; похір'іс, пох'д(в)ір'іс, буд. похір'ус, 3-е л. похір'ур—испражняться. Чаще говорится похwѣдіс, прод. похідіс.

Пула w множ. пулаwті—пловъ; пулаw вѣдіс—изготовитъ пловъ.

Пурван род. пурвā, множ. пурванті—позволение, була пурван агумі, селлабвідіс нуні—безъ твоего позволенія я ничего не сдѣлаю.

Пуч пучіс, пучдіс, пучвіс—пропасть, погибнуть; лівділа мас пучвів нитіла—все имущество его пропало; пучіл адам'ілі—пропащій человекъ, т. е. на исправленіе котораго нельзя уже болѣе надѣяться; обнаружиться, нушіла дібаніа зај урбіліс пучвів—нашъ тайный разговоръ сдѣлался извѣстнымъ народу; нитіла кулки пучвів—его воровство обнаружилось.

Пуша род. пушā; множ. пушні—раздувательный мѣхъ; пушнѣла калі—кузница; пушнā арqас ну—въ кузницы иду я; нінш пушнав саж—онъ въ кузницѣ; пушні пушдѣдіс—надувать мѣха.

Ц. ц.

Цѣѣа род. цѣѣā, множ. цѣѣні—калъ; тѣрка изъ куска овчины для натиранія земляного пола.

Қ. қ.

- Қада** множ. қадуві—кусть; һиш авлакһишр қадуві дæкиз сарі—на этой степи много кустовъ; һит дѣбанажһив қадалізі—онъ спрятался въ кустахъ; анқи қадуваллі саві—пшеница всходитъ кустами, т. е. островками; іміулёла қада—муравейникъ.
- Қаді** твор. қадіи (һи), род. қаділа, множ. қадні—кадій, қадіһіс—сдѣлаться кадіемъ; қадідіш—звание кадія, қадідіш дігулі сарі һігіс—ему хочется быть кадіемъ.
- Қадін**—вмѣсто; һуд қадін, ну Һараул Һелзас—вмѣсто тебя я буду караулить; арціс қадін мурһи Һив һігіиһ нам—вмѣсто серебра, даль онъ мнѣ золото.
- Қаллі**—кабы, нарѣчіе выражающее желаніе; һит рурсі нам длі қаллі—кабы эта дѣвушка сдѣлалась моею; вуҺар вѣраші аріқwæј қаллі ну—до жаровъ кабы уѣхать мнѣ!—сколь! Һæвра æһна варһи лів қаллі—сколь хорошъ день есть, сколь!
- Қар** твор. қаллі, множ. қуррі—трава; қар вақілі саві һишқув—трава здѣсь показалась; вірківил қар—густая трава; қар вірдіс—щипать траву, қар віршіс—косить траву.
- Қарға** род. қарғала, множ. қарғні—нетеливпаяся корова.
- Қаріған** множ. қаріғанті—троюродный, қаріған узі—троюродный братъ, қаріған рузі—троюродная сестра; адала қаріған—троюродный братъ отца, т. е. троюродный дядя; адаладала қаріған—троюродный дѣдъ.
- Қаца** род. қаца, множ. қацні—шапка, муқалла қаца—шапка изъ бараньихъ смушекъ; қаца шивасіра һігіс нуні—я передъ нимъ снялъ шапку (шивһасіра тоже); қаца шіһавуіра нуні—я надѣлъ шапку.
- Қақа** қақадіш—тѣсность, қақал—тѣсный, қақалі—тѣсно; ізә қақадішлізіw саж һит—онъ отягченъ болѣзнію; қақал

һуні—тѣсная дорога, қақаті даврі—тѣсные сапоги; қақал дус—тѣсный, т. е. голодный годъ; урқі қақал саві һітіла—сухое сердце у него; қақауәқіс—стѣснить, қаф қақауәқів һітіін—онъ стѣснилъ хлѣбъ, т. е. от-казываетъ въ хлѣбъ, т̣уәһмі қақауәқілі сарі даврілі—сапогъ мнѣ жметъ ногу.

Қақрiла твор. қақрiј, род. қақрѣ, множ. қақрумi—улица; нушила қақрив саві һітіла калі—на нашей улицѣ его домъ; қақривіт арқуәлі саж һіт—онъ идетъ по улицѣ; ущелье, қақривіт саві һуні—дорога идетъ по ущелью; қақал қақрiла—тѣсное ущелье.

Қарқала твор. қарқaj, род. қарқā, множ. қарқлумi—тѣло; һіт һунwā һағwал қарқала тiв—у этой женщины пре-красное тѣло; қарқала лiвiл адам'iли—человѣкъ рослый; хwалал қарқā урчi—рослая лошадь; қwел қарқала датурра нушаан—мы оставили два тѣла; һітіла қар-қала һiшқу сатхiв—его тѣло принесли сюда; падаль, һiш урчiла қарқала савi—это падаль лошади.

Қаф множ. қуфрi—хлѣбъ, ца қафiкiс қаф вiха—дай мнѣ куснуть хлѣба; қаф вiрфiс или қаф вәқiс—печь хлѣбъ; қафла кам—тонкая корка хлѣба, қафла һанца—грубая корка хлѣба, қафла вуһнала—мякишь хлѣба; фум'алқаф—черствый хлѣбъ, қантіл қаф—мягкій хлѣбъ.

Қафiкiс қафд(в)iкiс, дѣепр. прош. қафiкуј, 3-е спр., укусить, хwі қафвiкун дiшi—собака укусила меня; дурһwә қа-фiкун сунна узiлiшi—ребенокъ укусилъ своего брата; қаф қафiкiс—хлѣбъ закусить, т. е. перекусить; тyшi қафiкунна ну—я укусилъ палець, т. е. раскаялся въ чемъ либо.—Прод. қафiлкiс (д, в), буд. қафiлкас, 3-е л. қафiлкан—кусать, қафiлканi хwі или қафiлкул хwі—кусающаяся собака. Говорится также қафwашiс (д, в), буд. қафwашус, 3-е л. қафwашар; қафwашанi хwі или қафwашул хwі—кусающаяся собака.

Қабуціс қабу(в)уціс, дъеур. прош. қабуцілі, 2-е спр., сд-
вить, сжать; кәмғали қабуцира мiрһ—я сжалъ щип-
цами желъзо; кәркәли қабуцив дiла нәй—камень при-
давиль мою руку.—Прод. қабуцис (д, в), буд. қабу-
цус, 3-е л. қабуциу и қабуциар—сдавливать, сжимать;
мiрһ қабуциул урчи—лошадь закусывающая удила.

Қәжда род. қәждә—фасонъ, видъ; дiрқә қәжда палтар—
платье на фасонъ того, какъ шьютъ на плоскости (у
кумыковъ); әйна қәждә адам'ли—человѣкъ благовид-
ный, добропорядочный; һиш қәждали вақа һиш һәнкi—
этимъ способомъ сдѣлай эту работу.

Қәли твор. қәј, род. қә, множ. қәлуви—вѣтвь; қәлувар
галга—развѣсистое дерево; қәлуви дiрқили сарі фидiһли
—вѣтви покрыты плодами; варткә муваки қәлувар
вiрар—олений рогъ бываетъ вѣтвистъ; нушила қәли
сај һит—онъ нашего рода; лагла қәли—рабское про-
исхождение.

Қәц қәцд(в)әқис—захлопнуть, закрыть; унза қәцдақа—
закрой дверь, или унза қәцһадақа; дваһли қәцдәқив
улқаж—вѣтеръ захопнулъ окно; қван'е кiвһа қәцһа-
вақа—закрой крышу сундука; һулви қәцдәқира нунi—
я закрыль глаза.

Қәқ множ. қwәқри—острие скалы, қәқлиши айв һит—онъ
взобрался на острие скалы; зернышко, анкә қwәқри
туту дiли сарі—зерна пшеницы рассыпались; молотокъ,
қәқли витәкәера кәрда—молоткомъ вбилъ я гвоздь.

Қван'и множ. қумми—сундукъ; арц қван'анiр сарі—серебро
въ сундукъ; қван'и һiқа—запри сундукъ.

Қвафа род. қвафә, множ. қуфни—кожаный мѣшокъ для
возки припасовъ въ дорогъ; қвафанiр сарі нуқун—въ
мѣшкѣ толокно.

Қwәл твор. қwәј, род. қwә, множ. қwәли—корова; һi лу-

гул qwæл—дойная корова; вим'іс qwæл—тельная корова; ваѣ qwæл—пустая корова, не стельная корова.

Q wæp т—глотокъ; qwæpтаіс афірулла нуні селла—ничего не могу я проглотить; прод. qwæpтііс; ца qwæpт ікіс шін діха—дай мнѣ глотнуть воды; кама qwæpт—связка конопли.

Q wæp т а л а множ. qwæpтлумі—ножны; qwæpтајзівад авітунтур һітіін—онъ вынулъ мечъ изъ ноженъ; кінѣал qwæpтајзі бавақа һуні—вложи кинжалъ въ ножны.

Q і в л ā—со стороны святыхъ мѣсть, югъ; қівлāлішіwæлі һајзі—повернись къ сторонѣ юга; қівлā шайбіwсад waқів-һіт—со стороны юга пришелъ онъ.

Q і д а род. қідā—ссора; дічу қідалі саві діла тухум—со мною родные въ ссорѣ; һушіла қідадіш сілізівад вівā—изъ за чего произошла ваша ссора? Хункаpра шаһра қідалі саві—султанъ и шахъ въ войнѣ; қідаті урп сетһа һішкү—приведи сюда ссорящихся; қідајрул адам'ілі—сварливый человекъ.

Q і м а т—цѣна, қіма ті л — цѣнный, қіма ті л і — цѣнно; һіш урчіла қіма т вура—скажи цѣну этой лошади; діла қіма т а һваваді һуні—ты не узналъ мнѣ цѣны; һулі қіма ті л і сарі—хлѣбъ дорогъ; нуні хвалал қіма т віқус һітіла—я его очень уважаю, высоко цѣню.

Q і н қіндіш—опоздание, қініл—поздній, қіј—поздно; қіндіш әһвāһінну, дашаһā—не хорошо опоздать, пойдемъ; қініл манзіл—поздняя пора; қіј waқаді һу дічу—поздно пришелъ ты ко мнѣ.

Q і р қ і р или қірқіріл—скупой; қірқірдіш—скупость, қірқілли—супо; қірқірдіш усадіш саві—скупость есть порокъ; қірқір һунул кајс әһна дірар—бережливая жена для дома хороша.

Q і ъ қіѡwæқіс—выстричь, подстричь; прод. қіѡвіқіс—стричь; муһур қіѡвіқул луһі саві һіш—это ножницы, которыми

подстригаютъ бороду.—**Қиҗикіс**, дѣпр. прош. **қиҗикуј**, 3-е спр. ущипнуть, **һитиһи қиҗикун һит**—онъ ущипнулъ ее; прод. **қиҗилкіс**.

Қум множ. **қумі**—фруктовая косточка или зернышко, **һинцла қум**—яблочное зернышко, **қурчла қум**—персиковая косточка.

Қум'ур множ. **қум'урті**—подносъ металлическій или деревянный, на который ставятся кушанья, **қум'ур һавиһа**—положи подносъ, т. е. подавай обѣдать; **қум'ур һарзал адам'ілі**—хлѣбосольный человекъ; **қум'ур қақал адам'ілі**—не хлѣбосоль.

Қунқ множ. **қунқи**—журавль.

Қуқа род. **қуқа**, множ. **қуқуви**—колѣно; **қуқалиһи ташіур һит**—онъ всталъ на колѣно; **қуқа қуірқа вәқис аһирудла**—не могу согнуть колѣна.

Қур'ан твор. **қур'ај**, род. **қур'а**, множ. **қур'анти**—коранъ, изученіе корана; **қур'ајсіу сај һит**—онъ изучаетъ коранъ; **қур'анти луқані сај һит**—онъ пишетъ кораны.

Қурч множ. **қурчі**—деревцо; **қурч уһаватурра нуһи**—я посадилъ деревцо; **кәлла қурч**—грушевое деревцо; **қурчла қурч**—персиковое дерево; **персикъ**.

Қута **қутадиш**—тупость, **қутал**—тупой, **қутали**—тупо; **дїла кинҗал қутавілі саві**—мой кинжалъ иступился; **һитїла паһму қутавілі саві**—его способности притупились.

Қутқу **қутқудіш**—горечь, **қутқул**—горькій, **қутқулі**—горько; **һимі қутқул вїрар**—желчь бываетъ горька; **қутқул адам'ілі**—тяжелаго нрава человекъ; **урқи қутқулі саві дїла**—у меня горько на сердцѣ.

җ. Һ.

Һава **Һавадиш**—маслянистость, **Һавал**—масляный, **Һавали**—масляно; **Һавал пулау**—жирный пловъ, **Һавал һунул**—роскошная женщина; **Һавадиш агу һинди вїрлізів**—

мало жиру въ этой похлебѣ; муфлі һауал адам'ілі— человекъ сладкорѣчимый; масло животное и растительное, qwā һауадіш— коровье масло (чаще говор. нірх), хіула һауадіш— орѣховое масло; муфлі һауавәқіс— помазать ротъ, т. е. приласкать, смягчить ного-либо; мазала һауа— баранье пастбище.

Һада в һадавдіш— затруднительность, һадавил— затруднительный, һадавлі— затруднительно; һадавил һәнки саві һіш— это трудная работа; һадавил һәкім— тяжелаго права начальникъ; һадавһаукіс— надоѣсть, һу һадавһаукаді нам— ты мнѣ надоѣлъ; тунтри һадавһадулкулі сарі дуһрумлізір— мухи надоѣдаютъ лѣтомъ.

Һади— развѣ? һуні аһіну һади һіш вәқівіл— развѣ не ты это сдѣлалъ?

Һажә и в һажәивдіш— удивленіе, һажәивіл— удивительный, һажәивілі— удивительно; нуні һажәивдіш вәқіра һітіші— я удивился ему; һажәивіл(ив) хавар арқіра нуні— удивительное извѣстіе я услышалъ.

Һазав множ. һазавті— мученіе; хвалал һазав әкіра нуні— я претерпѣлъ великое мученіе; урчі һазав мавурғуд— не мучь лошадь.

Һаја (лів), род. һажә, множ. һажнурві— дворъ; һажә унза қәңһадақа— запри ворота; һажнів саві урчі— лошадь на дворѣ.

Һажһажһіс һажһад(в)іс— рассвѣтаться, маза һажһадлі сарі авлакһіші— бараны рассвѣялись по степи; даулаһіші һажһажһілі саж һіт— онъ разлегся на богатствѣ.—Прод. һажһажріс, һажһад(в)іріс; варһі һажһаулі саві дунәдізі— солнце рассыпалось по землѣ, т. е. освѣтило землю.

Һажів множ. һажівті— упрекъ, недостатокъ, һажів саві һуд һіл вәқні— стыдно сдѣлать тебѣ это; һіц урчілізів һажів лів— у этой лошади есть недостатокъ; нуні һажів вәқіра һітіші— я его упрекнулъ.

Ғајір твор. Ғајіллі, множ. Ғајірті—охота; Ғајір Ғаз саві адам'іс—охота удовольствіе для человека; Ғајір іқуәнна ну—я пошелъ на охоту; Ғајірад или Ғајіллішівад вақіра ну—я пришелъ съ охоты; Ғајіллішів сінка Ғавушіра нуни—на охотѣ убилъ я медвѣдя; Ғајілла хві—охотничья собака; варткес Ғајір вәсів һітіін—онъ пошелъ на охоту за оленями; Ғајірқәна—охотникъ, множ. Ғајірқәәні.

Ғалім множ. Ғалімті—ученый.

Ғамал твор. Ғамај, род. Ғамā, множ. Ғамулті—нравъ, әйна Ғамā адам'ілі—человѣкъ хорошаго нрава; средство, ца Ғамал варға һішіс һуни—прінци для этого средство; Ғамалтар или Ғамултар урчі—норовистая лошадь, Ғамултар һунул—женщина коварная, хитрая.

ҒанҒі род. ҒанҒē—земля. (какъ вещество); ҒанҒі шіһаа һітіші—засыпъ его землей; ҒанҒē калһ—земляная крыша; Ғумла ҒанҒі—песчаная земля, Ғудара ҒанҒі—черноземъ.

Ғанқа род. Ғанқā, множ. Ғанқві—кора, корка, скорлупа; Ғанқа вишкә галгалізівад—облупи кору съ дерева; гідгалла Ғанқа—скорлупа яйца, хівла Ғанқа—орѣховая скорлупа, қаҒла Ғанқа—корка хлѣба.

Ғақлу род. Ғақлwā, множ. Ғақлумі—умъ, совѣтъ; Ғақлушів адам'ілі саж һіт—онъ умный человекъ; адала Ғақлумаші ліһәкі һу—слушайся совѣтовъ отца; нуни вуріра һішіс Ғақлу—я далъ ему совѣтъ.

Ғаһні род. Ғаһнē, множ. Ғаһнуві—надобность; һу нам Ғаһнілірі—ты мнѣ надобенъ; урһіліші Ғаһнідіш агу діла—у меня нѣтъ надобности до людей; Ғаһнәкіс, дѣепр. прош. Ғаһнәкілі—исполнить надобность, нуни Ғаһнәкіра Шураһāвад—я кончилъ свою надобность въ Шурѣ;—прод. Ғаһніјкіс, буд. Ғаһніјкус, 3-е л. Ғаһніјкур.

Ғарав множ. Ғаравті—арабъ, Ғарамміз—арабскій языкъ; Ғудара Ғарав—арабъ, негръ.

Ғасі Ғасідіш, Ғасіа—сердитый, гнѣвный, жестокий; діші Ғасіjhіv hіт—онъ разсердился на меня; һанаһа Ғаслі сај hіт—теперь онъ разсерженъ; Аллаһіші Ғасіа адам'ілі—отступившійся отъ Бога; Ғасіjті халқ—язычники.

Ғата род. Ғатала, множ. Ғатні—лягушка; Ғата тәсвіқулі саві—лягушка прыгаетъ; Ғата з̣wәт̣ віқулі саві—лягушка квакаетъ; Ғатала гідгурі—лягушечья нора; Ғақшів Ғата—черепаха.

Ғаш множ. Ғашпрі—курдюкъ бараний; Ғашқа кіwa—курдючный баранъ.

Ғашіq—влюбленный, ну Ғашіq іла hітіші—я влюбленъ въ нее; Ғашіqті урһ—влюбленные люди; ну Ғашіqліра узі шіwaіс—я сильно желаю видѣть брата.

Ғwавул род. Ғwавwā, множ. Ғwавлі—гвоздь; Ғwавул вītәкәс—вбить гвоздь; урчіліс Ғwавул авәкәс—подковать лошадь.

Ғwаһ Ғwаһдіш—низкость, Ғwаһіа—низкій, Ғwаһлі—низко; Ғwаһіа калі—низкій домъ; hітіла Ғwаһдішлі шедwаіра нуvі—по причинѣ его малорослости, я его не увидѣлъ; Ғwаһіа адам'ілі—низкій (по чувствамъ) человекъ; Ғwаһіс—наклониться, Ғwаһіріс—наклоняться, гwанзаліші Ғwаһів hіт—онъ наклонился къ землѣ; qәлуvі Ғwаһдірулі сарі Ғіdіһлі—вѣтви наклоняются отъ плодовъ; віқ Ғwаһ вәqіv hітіin—онъ наклонилъ голову.

Ғwамі род. Ғwамē, множ. Ғwамрі—отверстіе, дыра; Ғірwā Ғwамі—дымовое отверстіе, т. е. отверстіе трубы; палтар Ғwамрар ділі сарі hітіла—у него платье въ дырахъ; гурдала Ғwамі—лисыя нора.

Ғwамру род. Ғwамрwā—жизнь; Ғwамру адірхур hітіла—жизнь его кончилась; таләһ агwар Ғwамру сарі hітіла

—его жизнь была несчастлива; Ђвамру Ђіркал адам'лі —долговѣчный человекъ; Ђвамру адірхвараші —до конца жизни.

Ђваніла твор. Ђваніј, род. Ђванѣ, множ. Ђваннуві —подушка; Ђваніјші віқ Ђаваті —положи голову на подушку; Ђвані Ђавақіс —положить подъ голову, тавтар Ђвані Ђавақа —положи книгу подъ голову.

ЂваннуѢ —время, когда пѣтухъ поетъ передъ разсвѣтомъ; ЂваннуѢ ваараші аѢусіра ну —я не спалъ, пока пѣтухъ не пропѣлъ; ЂваннуѢ ајзурра ну —я всталъ, какъ пѣтухъ пропѣлъ; ЂваннуѢ дуіі тоже, что ЂваннуѢ.

ЂванѢ ЂванѢдіш —глухота, ЂванѢа и ЂванѢіа —глухой, ЂванѢлі —глухо; ЂванѢдішли ѢінѢііјдулі саж Ѣіт —онъ страдаетъ глухотою; тілкав ЂванѢа —глуховѣмой; Ѣін тѢмалі ЂванѢіра ну —я оглохъ отъ этого шума; урді ЂванѢлі саві Ѣула —сердце у тебя глухо, т. е. ты не понимаешь, непонятливъ.

Ђварвуқа я множ. Ђварвуқ —кубачинецъ, кубачинцы; Ђварвуқіла ші —ауль Кубачи, Ђварвуқан јарақ —оружіе кубачинской работы; паранг Ђварвуқан —франкъ-кубачинецъ: прозвище, основанное на преданіи, будто кубачинцы происходятъ отъ франковъ.

Ђварі род. Ђваріла, множ. Ђвармі —заяцъ; Ђварі қвінт —заячья губа (болѣзнь); Ђваріоан увшані саж Ѣіт —онъ спасается, какъ заяцъ.

Ђварчімаг множ. Ђварчімагуні —нагайка, Ђварчімаг вѢкѢра нуні урчіліс —нагайкой ударилъ я по лошади.

Ђвіла. —послѢ, спустя; іш дус Ѣіі Ѣвіла дус лівқѢс ну —не въ этотъ годъ, а спустя годъ пріду я къ тебѣ; Ѣвіла варѢі аріқвѢен Ѣіт —спустя день, онъ уѢхалъ; Ѣвіліс или Ѣвіріс —на третій день впередъ; если говорятъ въ пятницу, то Ѣвіліс означитъ понедѣльникъ.

Ђвішні род. Твішнѣ —осень; Твішні лівқѢс Ѣучу ну —осенью

я пріѣду къ тебѣ; Ђившні садаараші уус ну һишқуу
— до осени я останусь здѣсь, Ђившнілішіу садала һиш-
қуура ну—я здѣсь живу съ осени.

Ђиwһawкiс Ђирһадукiс, Ђивһавукiс, дѣепр. прош. Ђивһawкuj
3-е спр. взять чью-либо сторону; Ђуд Ђивһawкунна ну
һиш дæwлiзiу—я взял твою сторону въ этой ссорѣ.
—Прод. Ђивһалкiс, Ђирһадулкiс, Ђивһавулкiс.

Ђиwирдiс Ђирдирдiс, Ђиввирдiс—пропасть; мяс Ђиввирдiс һиґила
—имущество пропало его.—Прод. Ђивудiс, Ђирудiс,
Ђивудiс—пропадать; Ђинiли тунтри Ђирудули сарi—зимой
мухи пропадають.

Ђиwсәiсiс Ђирсәiсiс, Ђивсәiсiс, дѣепр. прош. Ђивсәiсiли, 2-е спр.,
научиться, Ђузiвад Ђивсәiсiра луқни—у тебя выучился
я чтевiю.—Прод. Ђивсајiсiс, Ђирсајiсiс, Ђивсајiсiс, буд.
Ђивсајiсyс, 3-е л. Ђивсајiсy.

Ђиwуһiс Ђирдуһiс, Ђиввуһiс, дѣепр. наст. Ђиwуһули, буд. Ђи-
wуһyс, 3-е л. Ђиwуһар—научагь.

Ђиwуһiс Ђирдуһiс, Ђиввуһiс, дѣепр. прош. Ђиwуһили (см. Ђис
и § 154) присмотрѣть, дiла дурһни Ђиввуһа һуни—при-
смотри за моими дѣтьми; (если дѣйствие обращено на
1-е или 2-е лицо, то говорится Ђиwһiс § 154).—Прод.
Ђиwиһiс, Ђирдiһiс, Ђиввиһiс, буд. Ђиwиһyс, 3-е л. Ђиwиһy.

Ђиwурис Ђирдурiс, Ђиввурiс, дѣепр. прош. Ђиwурили, 2-е спр.,
научить; дiзи Ђирдура урус мiз—научи меня русскому
языку.—Прод. Ђиwурис, Ђирдурiс, Ђиввурiс, дѣепр. наст.
Ђиwурули, буд. Ђиwурус, 3-е л. Ђиwуру—научать, учить;
дiзи Ђирдурин урус мiз—учи меня русскому языку; һузи
æһти зајли Ђиwурулла ну—я тебя учу хорошимъ сло-
вамъ, т. е. учу тебя дѣлу.

Ђиwуцис Ђирдуцис, Ђиввудиc, дѣепр. прош. Ђиwуцили, 2-е спр.
помочь, ну Ђиwуцава һуни һиш сiқајс—помоги мнѣ въ
этомъ дѣлѣ.—Прод. Ђиwурцис, Ђирдурцис, Ђиввурцис,
буд. Ђиwурцyс, 3-е л. Ђиwурцy (Ђиwурцар)—помогать;

міскіндішлізівад жіwurцулла ну жітін — онъ помогаеть мѣ въ бѣдности.

жігуді — въ долгъ; арц жігуді гіра буд нуні — я тебѣ далъ деньги въ долгъ; арц жігуді сасіра лузірад нуні — я у тебя взялъ деньги въ долгъ (происходитъ отъ гіс — дать и жі — послѣ).

жікіс дѣпр. прош. жікілі, 2-е спр., запереть; унзувѣај жіқа qwan'і — запри сундукъ на ключъ; муфлі жіқа фула — запри ротъ, т. е. молчи. — Прод. жіркіс, буд. жірқус, 3-е л. жірқу (жірқур), дуғілі жірқус іркәј — по ночамъ я запираю ворота.

жіла жілаw, жілаwсад и проч. (§ 169) сзади; жілала, твор. жілај, род. жілә, множ. жілалі — задъ, кә жілала вуғулі саві — задъ дома разрушается; жілала вузлі саві жітіла — у него задъ толстѣ, (въ знач.) что онъ человекъ богатый, сильный родствомъ и т. п., жілаwіл адам'ілі — послѣдній человекъ, т. е. позже всѣхъ пришедшій, жілаwіл уцумі — послѣдній удмій. — жілајіс, жілад(в)іс — стать позади, галгә жілајіра ну — я сталъ за деревомъ, — прод. жілајіс, жілад(в)іріс; тоже значеніе имѣеть жілајзіс, жілад(в)іжіс, — прод. жілелзіс, жілад(в)ізіс. — жілајіс, жілад(в)іжіс — воткнуться, погрузиться, welhә ула шізі жілајіра ну — до пояса погрузился я въ воду; урғі жілавібів галгалізі — стрѣла воткнулась въ дерево; — прод. жілержіс, жілад(в)іржіс; урчі жілавірбул барқ — рѣка, въ которую погружается лошадь, въ которой нѣтъ брода. — жілаwкіс, жілад(в)укіс — отстать, wamсулі жілаwкунна буд — уставъ, отсталъ я отъ тебя, — прод. жілаулкіс, жілад(в)улкіс. — жілаwціс, жілад(в)уціс — взять назадъ, взять на спину, тупанг жілавуців жітін — онъ взялъ ружье на спину; шідаікілі арц жіладуців жітін — показавъ, онъ убралъ назадъ деньги, — прод. жілаурціс, жілад(в)урціс.

Білму род. Білмвā—наука (во множ. не употреб.); ліріла
Білму дала Ытіін—онъ знаетъ всѣ науки.

Біиґіті Біиґітідіш—безпокойство, Біиґітіл—безпокойный,
надоѣдающій; хвалал Біиґітідіш вәқів Ытіін нам—
много безпокойства надѣлаеть онъ мнѣ; тунтра Біиґі-
тіјдулла ну—мухи меня безповаютъ.

Бііні род. Бііне—зима; Біінілі каґбіу ірус ну—зимою живу
я дома; ґақні вуґаріл Бііні саві ііш—очень холодна
эта зима; Бііне вуґардіш—зимній холодъ.

Біініз множ. Біізруві или Бііззурві—родникъ, источникъ; Бі-
нізла шін әлті дірар—родниковая вода бываетъ хо-
роша.

Біінік множ. Біінеурві или Біінеуруві—пещера; ііті шурмазір
Біінеурві тір—въ этихъ скалахъ есть пещеры; Біінік
сај ііт—онъ живетъ въ пещерѣ.

Біінек вәкәс (д, в) встрѣтятся, һунібанав Біінекәкәра ну
іітічу (или іітіс)—дорогою встрѣтилъ я его; хвалал
валаһ Біінекәкәв іітіші—съ нимъ приключилось боль-
шое несчастье.—Прод. Біінікәс (д, в) встрѣчатся,
һар варлі Біініккәс іітічу ну—каждый день я встрѣ-
чаюсь съ нимъ; навѣдываться, һар варлі Біінікәен һу
дівајзі—каждый день навѣдывайся ты въ судѣ.

Бііңц множ. Бііңці—яблоко; Бііңцла галга—яблоня, можно
сказать ііт Бііңц саві—это яблоня; Бііңцзуна рурсі—
дѣвушка, какъ яблочко.

Бііңч—чихокъ, һула Бііңч арґіра һуні—я услышалъ, какъ ты
чихнулъ; Бііңч'іс—чихнуть, Бііңч'іқвіс—чихать.

Біірѣа Біірѣадіш—длиннота, Біірѣал и Біірѣа—длинный, Бір-
ѣалі—длинно; адајшіу Біірѣалі сај урші—смыч длин-
нѣе отца, т. е. выше отца; Біірѣал һуні—дальняя до-
рога; Біірѣал галга—высокое дерево; Біірѣал тухум сај
ііт діла—онъ мнѣ дальняя родня; ґај Біірѣа дәқів
іітіін—онъ растянулъ свое слово, свою рѣчь.—Біір-

ĕajĭic, ĩrĕad(v)ĭic—зажитсья, авачур ĩrĕadĭiv дїа
ĥунул—моя жена зажилась, загостилась у матери,—
прод. ĩrĕrĭic, ĩrĕad(v)ĭic; ĩrĕamerĥud ĥу ĩtĕquw
—не заживайся тамъ.

Ĥirĥwa множ. ĥirĥni—дымъ; ĥirĥwa вапулі саві ĥwamāvad
—дымъ идетъ изъ трубы; ĥirĥwa лів—дымно; ĥirĥwa
вурцул калі—дымная комната.

Ĥула ĥуладĭш—неполнота, ĥулал—неполный, ĥулалі—непол-
но; ĥулалі саві ĥiш шĭша—эта бутылка неполна; ківзā
ĥуладĭш аввахурра нуні—я не зналъ, что мучникъ
(гдѣ хранится мука) неполонъ; ĥiш варха ĥулалі саві
—эта мѣра (гарнецъ) неполна; ĥinĭz ĥулалі саві—въ
источникѣ воды убавилось.

Ĥулуд множ. ĥулді—воль; аввала ĥулді—частоволь двора,
ĥулуд ĥавækæc—вбить колъ.

Ĥур—потомъ, ĥур лĭwqæc ну—я приду потомъ; ĥурра и
потомъ, еще, ĥурра дĭха нам арц—еще дай мнѣ де-
негъ; ĥурĥеĭc—на будущее время, ĥурĥеĭc валтулла
ĥiш qaf—на будущее время оставляю я этотъ хлѣбъ,
т. е. въ запасъ; ĥурĥilĭ waĕi ĥу—послѣ приди.

Р. р.

Ра союзъ соединит. и (§ 191).

Разі разĭдĭш—довольство, разĭл—довольный, разĭлі—доволь-
но; ĥушĭw разĭліра ну—тобою я доволенъ; разĭл адам'
ілі—довольный, веселый человекъ; ĥу waĕnĭlĭш разĭ-
дĭш væĕĭra нуні—твоему приходу обрадовался я.

Раĭ (во множ. не употреб.) миръ, раĭic, раĭd(v)ic—поми-
рится, мур'уĭчу раĭдĭв ĥit—она помирилась съ му-
жемъ; хунварра пачара раĭлі саві—султанъ и царь въ
мирѣ; раĭдĭш—примиреніе, ĥitĕĭла раĭдĭш вахурра
нуні—я узналъ о ихъ примиреніи.

Ранг (во множ. не употреб.) цвѣтъ; *пингѣна* ранг—красный цвѣтъ; *ѣагватѣ* рангла адам'ілі—человѣкъ съ хорошимъ цвѣтомъ лица; *hit wawā* ранг сізунтірѣ—какого цвѣта этотъ цвѣтокъ? Ранг рангла *ѣѣнѣ*—разноцвѣтная матерія.

Рах—неожиданно, *рах* валаѣ ваѣв—неожиданное несчастье пришло, также можно сказать *рахі* и *рахлі*; *рахла* хавар—неожиданное извѣстіе.

Рахаѣ множ. *рахаѣуні*—цѣвъ; *шангла* *рахаѣ*—цѣвъ, на которую вѣшается котель; *рахаѣ шивібіс*—наложить цѣпи.

Рѣлму род. *рѣлмвā*—милость; *рѣлмвāгвар* адам'ілі—человѣкъ жестокой, діші *рѣлму* ваѣ—омажи мнѣ милость.

Ругвѣкѣс (д, в) повалить, опровинуть; *мушул іѣвѣ* *ругвѣкѣра* *hit нуні*—въ борьбѣ повалилъ я его; *уркура* *ругвѣкѣв*—арба опрокинулась.—Прод. *ругікѣс* (д, в), *уркура* *ругвіквѣл нуні*—дорога, на которой опрокидываются арбы; *ѣа варткел* *ругвѣкѣв ѣајірѣнаан*—олена повалилъ (т. е. убилъ) охотникъ.

Руѣір—кипѣніе, *шѣ руѣір* ваѣв—вода закипѣла; *варбіѣ* *руѣір*—пароксиямъ лихорадки; *рурѣіс*—кипѣть, буд. *рурѣус*, 3-е л. *рурѣар*; *рурѣуті шін*—кипятокъ; *рурѣікіс*, дѣспр. прош. *рурѣукумі*—вскипятить.

Рузі род. *рузіла*, множ. *рузві*—сестра, говор. также *рузііні*; *адабіріл* *рузі*—сестра по отцу, *авабіріл* *рузі*—сестра по матери, *уѣај* *рузі*—общее для обоихъ случаевъ значеніе, *ні'ла* *рузі*—молочная сестра, *біѣ* *рузі*—сестра по крови, т. е. когда убійца замѣняетъ убитого брата.

Рургіс см. *варгвіс* и *іргвіс*.

Рурбіс дѣспр. наст. *рурбілі*, буд. *рурбіус*, 3-е л. *рурбіар*—сіять, блестять, *ур'мі* *рурбілі сарі*—звѣзды сияютъ, *дугілі* *булві* *рурбіар* *гатала*—ночью глаза блестятъ у кошки.

Рурѣѣс см. ірѣѣс.

Рурсі род. рурсе и рурсіла, множ. рурсві—дочь, дѣвушка вообще; бѣвал рурсі тіврі ітіла—у него было три дочери; ііш љагвал рурсі сарі—это красивая дѣвушка; рурсідіш—дѣвственность, рурсідіш дѣквів ітіін ітіла—онъ лишилъ ее невинности.

Рушват множ. рушватуні—взяты; рушватчі—взяточникъ.

С. с.

Савукні род. савукне, множ. савукнуві—вередъ; савукнувар ілі саж іті—у него образовались вереда; савукні наві віілі саві—вередъ прорвался, савукні вѣѣв—вередъ образовался.

Савзат множ. савзатуні—подарокъ; урчі савзатліс ватураів нам ітіін—лошадь въ подарокъ прислалъ онъ мнѣ.

Савкіс сад(в)укіс, дѣепр. прош. савкуј, 3-е спр., броситься; хві савукун діші цаѣвікіс—собака бросилась укусить меня; улцавсад двѣѣ савукуні саві—въ окно подулъ вѣтеръ.—Прод. салкіс, сад(в)улкіс—бросаться, обращаться; була љаіні вѣлі, дічу салкін—если тебѣ будетъ нужда, то обращайся ко мнѣ; двѣѣ савукулі саві пірејс—вѣтеръ дуетъ послѣ полудня.

Савціс сад(в)уціс, дѣепр. прош. савцілі, 2-е спр., взять; дурлівае савціра вѣѣлізі—я взялъ ребенка на руки; іш дус савціра љазаѣ—нынѣшній годъ нанялъ я работника; ітіін діла квѣв савуців—она обняла мнѣ шею.—Прод. сарціс, сад(в)урціс, буд. сарцус, 3-е л. сарцу—братъ, һар дус љазаѣ сарцус нуі—каждый годъ беру я работника; іті капулі сарцус ну—этими воротами буду брать я, т. е. черезъ эти ворота я буду входить.

Сага сагадіш—новость, сагал или сага—новый, сагалі—

ново; сагал палтар—новое платье; сагалі вақівил сај
 һит—онъ только что пришелъ; кали сага вәқира нуні
 —я обновилъ домъ; һула қақә сагадш абвахурра нуні
 —я не зналъ, что у тебя новая шапка.

Сада́ла—начиная, дағлишів сада́ла һучуура ну—начиная
 со вчерашняго дня, нахожусь я у тебя; һу вақівлишів
 сада́ла разіліра ну—съ тѣхъ поръ какъ ты пришелъ,
 я весель; кәмзанів сада́ла кали вушка—начиная отъ
 угла, вымести комнату.

Сада́қа род. садақа, множ. садақуні—милостыня; садақа ви-
 хажулі сај һит—онъ просить милостыню; садақа вақа
 —сотвори милостыню; һар һумаф дуғи садақа вуртус
 нуні—важдую пятницу вечеромъ раздаю я милостыню;
 садақачі—нищій.

Саіс садаіс, саваіс—достигнуть, дойти; қіј саіра ну кулі—
 поздно достигнуть я до дома; һула әбдіш дшпіра са-
 ваів—твоя доброта и до меня достигла.—Прод. сајіс,
 сад(в)ііс, буд. сајус, 3-е л. сајур—достигать, һинілі
 варбі абсавіур һишқу—зимною солнце не достигаетъ
 сюда.

Сај твор. суніин, род. суніла; мѣст. возвр. 3-го лица (§ 46);
 сајал—онъ одинъ (§ 47).

Сајра сарра, савра—есмы (§§ 61—69).

Сајтіс сад(в)ітіс, дѣепр. прош. сајтуј, 3-е ср., вытащить
 горизонтально, кәрда савітунна муцалліівсад—я вы-
 щилъ гвоздь изъ стѣны; хаж сајтуј сарі һітіла һулі—
 ханъ ослабилъ его; һиқні сајтуј сарі урһвали—курица
 вывела цыплятъ.—Прод. селтіс, сад(в)ілітіс, буд. сел-
 тас, 3-е л. селтан и селта—вытаскивать, выводить;
 чидла селтулі сарі һитіин—шелкъ разматывается ею.

Сақ еакдіш—бережность, сақіл—бережный, сақлі—береж-
 но; кулказивад сақлі саві халқ—люди оберегаются
 отъ воровъ; мас сақ відулі саві һитіин—онъ бережетъ

имущество; аваан сакігулі саж дурбівѣ—мать бережетъ ребенка; дару сак дѣѣра бѣлізірад—я сберегъ порохъ отъ огня; сунна сакдішлі арц дучів нитіин—бережливостію накопилъ онъ деньги.

Сала род. салѣ, множ. сулли—клинь; салалі віѣвѣра урцул—клиномъ раскололъ я дерево.

Сал'іс дѣепр. прош. сал'уј, 3-е спр., вырубить, вырѣзать, галга лівісад улѣј сал'унна нуні—изъ дерева вырубилъ я окно; нѣѣ сал'іс—отрубить руку.—Прод. сал'іс, дѣепр. наст. сал'улі, буд. сал'ас, 3-е л. сал'а (сал'ан); кулкнѣла нѣѣві сал'улі сарі—ворамъ руки рубягъ.

Сал'hwіс дѣепр. прош. сал'ђуј (§ 159) разстегнуть; фѣвсулла қіѣві сал'hwін луні—разстегни врючки бешмета.—Прод. сал'hwіс, дѣепр. наст. сал'ђулі.

Сађат—часъ, время, ца сађатлі вақі—приди черезъ часъ; ѣѣна сађат аѣинні нит—то было дурное время; сађатлама, множ. сађатламаві—часы, була сађатламализів чум сађат вѣлѣ—который часъ на твоихъ часахъ?

Сѣсіс (не мѣн.), дѣепр. прош. сѣсілі—взять, нуні сѣсіра нитізірад бинци—я взялъ у него яблоки (см. нѣсіс и ѣсіс).—Прод. сѣсіс, буд. сѣсус, 3-е л. сѣсеу—брать, рушват сѣсіс—брать взятки.

Сат'іс—привести (§ 154); буд сат'іра урчі—тебѣ привелъ я лошадь (нитіс вубіра урчі—ему привелъ я лошадь).—Прод. нѣтъ.

Сат'хіс—привести (§ 154); буд сат'хіра нінді арц—тебѣ принесъ я эти деньги (нитіс духіра—ему принесъ).—Прод. нѣтъ.

Сахават сахаватдіш—щедрость, сахаватіл—щедрый, сахаватлі—щедро; сахават или сахаватіл адам'ілі—щедрый человекъ; нитіин нам сахаватдіш вѣѣв—онъ мнѣ оказалъ щедрость.

Сѣј сѣјдіш—мелкость (неглубокость), сѣјіл—мелкій, сѣјлі

—мелко; сәжіл һарқ—мелкая рѣка, һарқ сәжілі сав
—рѣка обмелѣла, һишқув сәжіш дів—здѣсь мель,
мелко; сәжіл дәкі—неглубокая рана.

Селла—что бы то ни было; съ отрицательнымъ глаголомъ
ничто (§ 50).

Селтіс см. сәтіс.

Сі твор. сілі, род. сѣ—что? (§ 49).

Сіқал твор. сіқаж, род. сіқә, множ. сіқалті—вещь; һар сіқал
вала һитіи—онъ знаетъ всякую вещь; һиш сіқажс іқала
вақа нам—помоги мнѣ въ этомъ дѣлѣ; ца сіқал вурус
дѣвајів—я нѣчто скажу въ судѣ; дурқал сіқал саві
һиш—это дорогая вещь.

Сінка род. сінкала, множ. сінкви—медвѣдь; сінкала хара—
берлога; харанівил сінка—медвѣдь берлогный.

Сіпат множ. сіпатуні—обликъ, цвѣтъ; һагвал сіпатла рурсі
—прекраснолицая дѣвушка; сізуна сіпатла урчі асадѣ
һуні—какой масти лошадь кушилъ ты? Сі сіпатла сәја
һула узі—какой наружности твой братъ?

Сірһуә сірһуәла һурава или тавун—сюргинское общество,
сірһуәен—сюргинець, сірһуәла—сюргинцы; сірһуәен
міз или сірһуәла міз—сюргинскій языкъ. Название
это жители производятъ отъ арабскаго слова, значу-
щаго *волченокъ*.

Сірі твор. сірілі или сілли, род. сірѣ или сілла, множ. сірмі
—колыбель; дурһуә сіраніу сәј—ребенокъ въ колы-
бели; авван гардвіқулі саві сірі—мать качаетъ колы-
бель.

Сіржуғі множ. сіржуғуні—мелкій орѣхъ.

Сув множ. сувті—мужъ (по-кайдаевски).

Субван род. субвә, множ. субванті и субвунті—сувно ту-
земнаго произведенія, субван віршіс—тять сувно;
черкесска, верхняя одежда горцевъ; сагал субван саві
һитішівил—на немъ новая черкесска.

Суѣур или суѣуріа—слѣпой, суѣурдіш—слѣпота; суѣур ів
хіт—онъ [ослѣпъ; суѣурѣуна сај хіт—онъ слѣповать,
худо видитъ.

Сулѣај или сулѣајіа—лѣвый, сулѣај нѣѣ—лѣвая рука, сулѣај
сај хіт—онъ лѣвша; сулѣај шайбіуѣѣ аріқуѣен хіт—
онъ поѣхаль влѣво.

Сунві род. сункѣ, множ. сункѣі—квашня; сункѣанів віту ва-
шіс—мѣсить тѣсто въ квашнѣ.

Сунна род. пад. отъ сај (§ 46).

Супіа твор. супіі, род. супѣ, множ. супіагі—усъ; гатала
супіагі—усы kota; супіа вілѣас—сбрить усы; супіа қіѣ
вѣқіс—подстричь усы.

Суррат множ. сурратуні—образъ, портретъ; начѣпла суррат
—царскій портретъ; сурратѣуна рурсі—картинка-дѣ-
вушка.

Сусіаіахвіс сус(в)іаіахвіс, дѣепр. прош. сусіаіахуј
(§ 159) увянуть; хіш вава сусіаіахуј саві—этотъ
цвѣтокъ увяль; хіт сусіаіахуј сарі—она увяла, т. е.
красота ея пропала.—Прод. сусіаіахіс, сус(в)іаіахіс,
буд. сусіаіахас, 3-е л. сусіаіахан—вянуть, увядать;
хівші вахні сусіаіахан—осенью цвѣты увядають.

Т. т.

Тавтар множ. тавтургі—книга, тавтала хавар вур—раз-
сважи содержаніе книги; нуні вілѣуна тавтар—и
прочель книгу.

Тазі род. тазіа, множ. тазні—лихой конь, аргамъ; тазіа
мурда—всадникъ на лихомъ конѣ.

Талѣѣ—счастіе, талѣѣ вів нам—мнѣ пришло счастье; та-
лѣѣлі ірціра ізајіуад—счастливо избавился я отъ бо-
лѣзни; талѣѣшіу адам'ілі—счастливый человекъ; талѣѣ
ѣав пуд—да дастся тебѣ счастье! (привѣтеть.).

Ті́вpa ті́ppa, ті́вpa—нахожусь наравнѣ (§ 75); парзатлі ті́вpa—я живу покойно.

Ті́лкаw множ. ті́лкаwті—заика, ті́лкаwлі зај іқwаві сая һіт—онъ заикается; ті́лкаwдіш арвіқwән һітіла—заиканіе прошло у него; ті́лкаw һwавѣа—глуховѣмой.

Ту—тьфу! Туіс—плюнуть, һіт һунуј туів һітіші—эта женщина плюнула на него; прод. тујқwіс—плевать.— Туwæqіс (д, в) выплюнуть, қум туwæqів һітіін—онъ выплюнулъ косточку, прод. тујqіс, туд(в)іqіс.

Туј множ. тујані—пирь, балъ; тујліші фіwæqіра ну һітіін—онъ пригласилъ меня на пирь; дағ тујлішіwрі ну—вчера я былъ на пирю.

Туk тукдіш—сытость, тукіл—сытый, туклі—сыто; ді'ва тукіра ну—масомъ насытился я; тукдіш агвар адам'ілі—ненасытный человекъ; тукіл урчі—сытая лошадь; гушіл тукwақа—насыть голоднаго; туклі һар'ів һітіін діші—гордо посмотрѣлъ онъ на меня; тукіл адам'ілі—гордый человекъ.

Тупанг множ. тупангуні—ружье; нуні варшіра тупанг—я зарядилъ ружье; нуні іwһіра тупанг—я выстрѣлилъ изъ ружья; нуні wæqіра тупанг—я разрядилъ ружье; тупанг фæмк wукун—ружье осѣклось; тупанг wаргwір-дів—ружье разорвало (лопнуло).

Тур твор. тулли, множ. турмі—мечъ, сабля; тур авітун һітіін—онъ обнажилъ мечъ; тур һавақів qwæртајзі һітіін—онъ вложилъ мечъ въ ножны; тулли қінақінаæ wæqів һіт һітіін—онъ изрубилъ его мечомъ.

Туріған множ. туріғанті—пятиродный, туріған узі—пятиродный братъ.

Туснак множ. туснакуні—арестантъ; туснак wæqів һіт һæ-вімлі—начальникъ посадилъ его подъ арестъ; туснак-ліwіwad дураwкун һіт—онъ вышелъ изъ подъ ареста, туснакка калі—тюрьма.

Тухум (лір)—родъ, родные, фамилія; аѣті тухумла адам'ілі —человѣкъ хорошаго происхожденія; вѣкіл тухумла адам'ілі—человѣкъ съ большимъ родствомъ; нушла тухум саж һіт—онъ въ родствѣ съ нами.

Т. т.

Тавс множ. тувсрі—мѣдная посудина, тазъ; дѣкіл тувср-лір һіш кулір—много мѣдной посуды въ этомъ домѣ; тавс сатха—принеси тазъ.

Тал твор. тѣј, род. тѣ, множ. тулли—столбъ; тал һѣтіс—поставить столбъ; тулли һѣтіс—устроить висѣлицу.

Талһѣна твор. талһѣј, род. талһѣ (во множ. не употреб.) посуда; шіһѣ талһѣна—стеклянная посуда, урцwѣ тал-һѣна—деревянная посуда.

Тама род. тамѣ, множ. тамрі—голосъ, звукъ; хвалал таматів һітіла—у него громкій голосъ; тупангла тамарсіра нуні—я услышалъ звукъ выстрѣла; тамадуравукуніл зwавза—человѣкъ прославившійся; һіт рурсѣ һагwал таматів—у этой дѣвушки прекрасный голосъ.

Тант множ. тунтрі—муха; тунтрі урсуді сарі—мухи летаютъ; тунтрі qаһдашуді сарі—мухи кусаютъ.

Таqa род. таqѣ, множ. таqні—лубокъ; таqані һадіһа kwәрві—положи груши въ лубокъ; міркѣ таqа—улей, дѣкіл міркѣ таqні тір һітіла—у него много ульевъ.

Таш ташил—стоящій, дуврив ташил галга—стоящее на горѣ дерево; һіт ташлі саж—онъ стоя есть, т. е. онъ стоить.—Ташізіс, ташд(в)ізіс—стать, остаться; һішқуw ташізі—стань здѣсь; дуғі һітқуw ташізурра ну—вечеромъ я тамъ остался; прод. ташілзіс (д, в) вставать, стоять, хвалал узіліс мурталла ташілзас (или ташһелзас) ну—передъ старшимъ братомъ всегда встаю я.—Ташізікіс или ташһајзікіс—поставить, урчіт ашвізукур-

ра њајнів—лошадь я поставилъ на дворѣ.—Ташватіс (д, в) поставитъ, њемзани ташваті тупанг—поставь ружье въ уголь.—Ташаіс (не мѣн.) задержать, нуні ташаіра кулкі—я задержалъ вора; ташаіс аѡирулла урчі—не могу удержать лошади; прод. ташііс.—Таш-
 қәна, множ. ташқwәні—распоряжающійся тостами на пиршествахъ.

Тwәѡи множ. тwәѡими—нога ниже колѣна; тwәѡиаші ташлі сажіт—онъ стоитъ на ногахъ; віѡ тwәѡи—ступень, ѡаѡ тwәѡи—спина ноги, верхъ ступени, луѡи тwәѡи—
 подошва; утѡ тwәѡи—ножка скамьи.

Тіим (во множ. не употреб.) вкусъ, wажна тімла ѡидіѡ—
 дурного вкуса плодъ; тімагвар ді—безвкусное мясо; тімлі вірквала—вкусное кушанье; тітгела урғала тіма-
 гвар вілі саві—между ними произошло охлажденіе, т. е. они охладѣли другъ къ другу; тімагвар фәнкі—
 некрѣпкая матерія.

Тііні род. тінѡ, множ. туммі—ясли; мура ѡадуша тунѡ—
 положи сѣно въ ясли.

Тінт тінтдіш—просторъ, тінтіл—просторный, тінтілі—про-
 сторно; куллела тінтдішлі ѡа дѡѡѡв—по причинѣ про-
 стора между домами пожаръ угасъ; тінтіл муса—от-
 крытое мѣсто; тінт ѡајнілі сажі гwанзаліші тіт—онъ
 распростерся на землѣ; арц тінт ѡадақа іішқу—разло-
 жи здѣсь деньги, выложи; ізала тінтділі сарі халқлізі
 —болѣзнь распространилась въ народѣ.

Тул твор. туј, род. тwѡ, множ. тулві—палець; хwала тул
 —большой палець, вулқа тул—кривой палець (указа-
 тельный), урға тул—3-й и 4-й пальцы, ѡімѡа тул—
 мизинець.

Туліка род. тулікѡ, множ. тулкмі—кольцо; туліка шіѡарһур
 тујші—онъ надѣлъ кольцо на палець.

Тума род. тумала, множ. тумрі—филинъ.

Т у т і род. т у т е—виноградъ, т у т е анк—виноградникъ, т у т е-
вук—виноградная лоза.

Т у т у т у т у д и ш—разбросанность, т у т у л—разбросанный, т у т у л і
—разбросанно; т у т у л ш і с а в і н і ш—этотъ ауль раз-
бросанъ; у р і т у т у л і ш а в а г у—люди разошлись, въ аулѣ
ихъ нѣтъ; л і в і л л а м а с т у т у в і в н і т і л а—все его имуще-
ство разбросано.

У. у.

У или уди; у w или уді w, у w с а д или уді w с а д и пр. (§ 174)
подъ; н у у w р а (уді w р а) л у ж ш і w—я нахожусь ниже
тебя; н у у w р а (уді w р а) л у д—я уступаю тебѣ; н у у w р а
(уді w р а) л у д у ф н і л і з і w—я уступаю тебѣ въ чтеніи,
т. е. ты лучше меня читаешь; у р і л і с у w л е f w a r н і т—
онъ не уступитъ другимъ.—Прежде, у w æ b n a r і g w a
h a n a f a w a j n a s a j—прежде хотя былъ хорошъ, но те-
перь дурень.—У j h і s, уд(в) і s, или уд і h і s, уд і d(в) і s—
стать ниже, д æ w л і у j h і v н і t н а м—въ тяжбѣ онъ
сталъ ниже меня, т. е. проигралъ мнѣ тяжбу.—У j h і s,
уд(в) і f і s или уд і j h і s, уд і d(в) і f і s—подпастъ, х w a л a л
ш і v l a l і у j b і r a—я впалъ (подпалъ) въ большой долгъ.
—У д і l a или у l a, т в о р. у d і l a j, р о д. у d e, м н о ж. у d і l t і
или у r t і—низъ, у r ч і l a у d і l a у m ' u w a q a—вычисти низъ
лошади, т. е. то мѣсто, на которомъ лошадь стоитъ;
w e l b ā у d і l a w a m b u r r a—до самага пояса вымѣе я;
д у w u d l a у r t і м у r в і d і l a с a r і—низовья горы суть мои
сѣнокосы.

У в f і s см. w a v f і s.

У в q і s см. і v q і s.

У в ш і s см. і v ш і s.

У в ш і s (д, в), д æ п р. п р о ш. у v ш і l і, 2-е с п р., з а в a л и т ь; н у n і
в у v ш і r a k w æ l k w æ—я закалялъ носу.—Прод. у v ш і s

(д, в), буд. увшус, 3-е л. увшу (увшар)—закаливать, уста увшулі саж кінѣулга—мастеръ закаливаетъ кинжалы.

У вајзіс урад(в)ізіс, дѣпр. прош. увајзулли, 1-е спр., убраться, удалиться; повел. увајзі или оајзі (муж.) прочь; шавад увајзурра ъу ваһанадан—черезъ тебя удалился я изъ аула.—Прод. увелзіс, ураділзіс, увавілзіс, буд. увелзас, 3-е л. увелзан—убираться, ъу вақадлі ну увелзас һер'ікіс—когда ты приходишь, я поднимаюсь, чтобы посадить (тебя).—Увајзікіс—прогнать, һіт урадізукурра нуні діла кулірад—я ее прогналъ изъ дома; дуіи вүрушанивад увајзукурра һуни ну—ночью ты поднялъ меня съ постели, т. е. заставилъ встать.

У вәһи урәһи, увәһи—внизъ, увәһи ариқвән һіт—внизъ пошелъ онъ; увәһиәд—снизу, увәһиәд қаж мајқуд—снизу не говори мнѣ, т. е. не давай слишкомъ мало цѣны (при покупкѣ), увәһиәдла адам'ілі саж һіт—онъ съ нижней части, т. е. съ низменности; увәһил адам'ілі—низкій, презрѣнный человекъ; увәһли шіјус һіх нуни—я презираю его, т. е. низко ставлю его; увәһиһіс, урәһидһіс, увәһивіһіс, дѣпр. прош. увәһиһілі—упасть; калшівһад увәһиһив кәрқаліші һіт—съ крыши на камень упалъ онъ; галгалішівһад увәһивіһікіра һиңц—съ дерева сбиль я яблоко.—Прод. увәһирһіс—падать.

У вәкәс уд(в)әкәс—подпереть, тал увәкәс зіхіс—подопри столбъ подъ балку; һуд увәкәра ну—я поддержалъ тебя, т. е. постарался въ твою пользу.—Прод. ујкәс, уд(в)ікәс—подпирать, дірһа увіквәлі вақів һіт или дірһалі ујквәлі вақів һіт—подпираясь палкой пришелъ онъ.

У вүкіс урдукіс, уввүкіс, дѣпр. прош. увүкүј, 3-е спр., спастись, высвободиться; валаһлізівад увүкүнна ну—

я спасся отъ бѣды; туснаклізівад увукун hit—изъ тюрмы высвободился онъ; hitіла шівлалізівад увукаді лу—ты освободился отъ его долга, т. е. заплатилъ ему долгъ; тѡæñ увукуј һајһіра—поскользнувшись я упалъ.
—Прод. увулкис, урдулкис, увулкис—освобождаются, ца вазлі увулкас ну һішад—черезъ мѣсяць я освобождаюсь отъ этого, буду отъ этого свободенъ.

Уѓа (д, в), уѓадіш—острота, уѓал—острый, уѓали—остро; вуѓал діс—острый ножъ, уѓал адам'ілі—острый чело-вѣкъ, т. е. понятливый, һар сіѡајс уѓадіш лів һузів—на все у тебя есть способность.—Вуѓавæѡіс—вы-стрить, выточить, прод. вуѓавіѡіс.

Уѓај уѓај ада—вотчимъ, уѓај ава—мачеха, уѓај узі—свод-ный братъ, уѓај рузі—сводная сестра, уѓај урші—пасынокъ, уѓај рурсі—падчерица.

Уѓіс см. ірѓіс.

Уді см. у.

Удіс см. ірдіс.

Уђіс см. ірђіс.

Узенгі род. узенгѣ, множ. узенгіві—стремя; узенгі вуцілі мурдаватурра hit нуні—поддержавъ стремя, посадилъ я его на лошадь.

Узіс (д, в), дѡепр. наст. узулі—рости; чархлізіw узулі сај hit—онъ въ тѣлѣ растетъ; анѡруві дузулі сарі—пше-ница растетъ, всходитъ.

Узіс (д, в), дѡепр. наст. узулі—работать; мурһі вузул ман-зіл саві һіш—рабочее время, букв. золото работающее время это; һірілі узін, дуѓілі усін—днемъ работај, ночью спи; æһілі дузаві һунул—хорошая хозяйка, мас ѡзузулі саві һітіла—имущество его работаетъ, т. е. онъ обогащается; талæñ вузулі саві һула—счастіе везетъ тебѣ, букв. твое частіе работаетъ.

Узіс см. ірзіс.

- Уз** (д, в), уздіш—плотность, узіл—плотный, узлі—плотно; вузіл суйван—плотное сукно, дузгі қунтуві—толстая губы; вузіл урчі—сносливая лошадь, т. е. которая держится въ тѣлѣ; баѣ вузілі саві һітіла—спина плотна у него, т. е. онъ человекъ съ обезпеченнымъ состояніемъ.
- Узі** род. узіла, множ. узві—братъ; діла вабіл узі—мой родной братъ; һей узі—эй братецъ! (говорится и постороннему); узідіш (лір)—братство, узідіш даяқара нуі һуд—я съ нимъ побратался; узіқар, множ. узві—қурті—двоюродный; адаһівіл узіқар, аваһівіл узіқар—двоюродный братъ со стороны отца, со стороны матери. Въмѣсто узі говорится также узіһі, твор. узіһіин (һі), род. узіһіла; узіһідіш вм. узідіш.
- Уһіс** (д, в) дѣпр. наст. уһулі, буд. уһус, 3-е л. уһар—связывать; хавурта уһіс вақара һучу—чтобы говорить о новостяхъ, пришелъ я къ тебѣ; һушіла дуһулі нуша—о тебѣ толковали мы; ну агүһілі, һу уһулі нам—когда меня нѣтъ, ты наговариваешь на меня, дурно говоришь обо мнѣ; ада уһулі сая дізі—отецъ бранить меня; урһі вуһні әһнәһін—нехороша народная брань.
- Уһавукіс** уһадукіс, дѣпр. прош. уһавукілі—подостлать, варһі уһавука һітіс—подстели подъ него войлокъ; говорится также уһавушіс, һіш дум уһавуша һітіс—подстели ему коверъ.—Прод. уһав(д)уркіс, буд. уһавуркус, 3-е л. уһавурку—подстилатъ; кулі уһадуркуті фәенқві—ковры, которые разстилаются въ комнатахъ.
- Уһавшіс** уһаршіс, уһавшіс, дѣпр. прош. уһавшілі, 2-е спр., повалить; нуі мусі уһавшіра һіт—я повалилъ его на землю.—Прод. уһаршіс, уһад(в)уршіс—поваливать, урһі уһавуршаві сая һіт—людей поваливающей онъ, т. е. сильный борець.
- Уһәтіс** уһад(в)атіс, дѣпр. прош. уһәтулі—посадить подъ;

діла kaj убіатурра hit—я посадивъ его въ нижнемъ этажѣ дома; убадатурті арц тір hitіла—зарытыя деньги у него есть; нуні убаватуріл галга саві hit—это дерево мною посажено; урбі убаватулли, кулкі уцікіра—посадивъ людей въ засаду, я поймалъ вора.—Прод. убалтіс, убад(в)алтіс—сажать подь....; убадалтул муса—мѣсто посѣва всего того, что сбѣтся не простымъ бросаніемъ сѣмени на поверхность земли.

Убіс см. біс.

Убіwæл твор. убіwæј, род. убіwæ, множ. оæбілі—гость и также принимающій гостя; оæбілі вақів лүчу—гости пріѣхали къ тебѣ; нуqwā убіwæл саж hit діла—онъ толокна гость мой, т. е. мы съ нимъ хлѣбъ-соль водимъ; оæбілес æбіна адам'ілі—къ гостямъ хорошій человѣкъ, т. е. гостепріимный, оæбілес æбінадіш—гостепріимство.

Убіс см. ірбіс.

Убіна (д, в), убінаw, дубінар, вубінав, убінаwсад и проч. (§ 171) внутрь; вубінав дард лів діла—внутри меня есть горе, я огорченъ; kā убінаwіл—находящійся внутри дома.—Убінала (д, в), твор. убінеј, род. убіnā, множ. вубіналті—внутренность; kā вубінала—внутренность дома; убінала кулга саж hit—внутренность пестрая у него, т. е. онъ коваренъ; hitтѣла убінала саж ніш—онъ имъ близкій человѣкъ, для нихъ домашній человѣкъ.—Убінаwкіс, дубінадукіс, вубіनावукіс—войти во внутрь; барзлізі убінаwкунна—я вошелъ въ рѣку; ворваться, кулкі убінаwкун кулі—воръ ворвался въ домъ; двæђ вубінаwкун кулі—вѣтеръ ворвался въ домъ.—Прод. убіналкіс, д(в)убінад(в)улкіс—врываться, входитъ; һар зав даqāлі, шін дубінадулкан шілізі—при каждомъ дождѣ вода врывается въ аулъ.

Уіс (д, в), дѣеpr. наст. уулі, буд. уус, 3-е л. уар, повел. уін—жить, оставаться; ца ваз уус лүчуw—одинъ мѣ-

сяць проживу я у тебя; ліпнѣкілі уін—останься слуша-
шая; нуні аѣвалулі уула фу ваѣні—я оставался, не
зная о твоємъ приходѣ; діла ада уѣані уані сај—мой
отець былъ ученымъ (я это знаю по наслышкѣ); Шу-
раһау уулі сај һіт—онъ живеть въ Шурѣ; талѣһлічу
уулі сај һіт—онъ живеть счастливо; ну вазалліші
уѣас уін фу—позволь мнѣ (оставь меня) пойти на
базарь.

Уіс (д, в), дѣпр. прош. ууј, 3-е спр., стереть, уничто-
жить, нуні вѣдувіл вуаді һуні—ты стеръ то, что я
написаль; завлі һѣнкі вуун діла—дождь прекратиль
мою работу; двѣһ вуулі саві—вѣтеръ прекратился;
һуні уунна ну—ты повредиль мнѣ.—Прод. ул'іс (д, в),
буд. ул'ас, 3-е л. ул'ан—стирать, уничтожать, адала
хатір маву'ад—не нарушай уваженія къ отцу; һарқлі
вул'улі саві һуі—рѣка сноситъ мостъ.

Ујтушіс уд(в)ітушіс, дѣпр. прош. ујтушілі, 2-е спр., раз-
вѣсить, увітушіс дум асіра—я купиль коверъ, чтобы
развѣсить (коврами покрываются стѣны); уркулли ујту-
шів һітіін ца дурһѣ—онъ наѣхаль арбой на ребенка;
зіхіні увітуша вурханівіт—подложи перекладину подъ
потолокъ.—Прод. ујтуршіс; уд(в)ітуршіс, буд. ујтуршус,
3-е л. ујтуршу—развѣшивать, подкладывать.

Укіс см. ірквіс.

Уқу (д, в) уқудіш—тонвость, уқул—тонкій, уқулі—тонко;
вуқул ваѣар—тонкая бумага, вуқул мударі—тонкая
стѣна; уқул ілі сај һіт—онъ тонокъ сдѣлался, т. е.
обдѣнѣль; суѣва вуқудіш ѣһна саві дуѣрумлізів—хорошо
тонкое сукно дѣтомъ.

Укіс см. ірккіс.

Укіс (д, в), дѣпр. прош. укуј, 3-е спр., отдѣлиться, ну
шілізівад укујра—я отдѣлился отъ деревни; адазівад
уқунна ну—я разстался съ отцомъ; һуні укуқунна

урчілізівад—ты лишилъ меня лошади.—Прод. улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан—отдѣляться.

Укіс (д, в) дѣпер. прош. укѹј, 3-е сир. стѹить; фуні гівіл ківа віфал тумежі вукун—тобою данный баранъ сталь въ десять рублей; віфлізі укун хіт бѣнкілізів—онъ въ десяти сталь въ работѣ, т. е. онъ работаль за десятерыхъ.—Прод. улкіс, буд. улкас, 3-е л. улкан (д, в); бѣвал тумежі вулкан хіт урчі—тридцать рублей стоить эта лошадь.

Укна (д, в), укнадіш—старость, укна—старый, укналі—старо; укна ваілі саж хіт—онъ сталь старъ; вукна галга—старое дерево; вукнаві (ті) вақів—старикъ пришли; укнадішлізів талѣблїчу саж хіт—въ старости онъ счастливъ.

УкуѢ (д, в), укуѢдіш—желтизна, блѣдность, укуѢа или укуѢлі—желтый, блѣдный, укуѢлі—желто, блѣдно; укуѢлі саж хіт—онъ поблѣднѣль; гідгалла вукуѢа—желтовъ; вукуѢа урчі—рыжая лошадь.

Укіс см. уркіс.

Ула род. улā, множ. уллумі—сито; улалі віту бари—просѣи муку.

Улгіс см. валгіс.

Улхіс см. ілхвіс.

Улхіс см. ілхіс.

Улхіс см. валхіс.

Улівба (лір), множ. улівбні—сѣдло со всѣми принадлежностями; улівба шѣдіба урчіліші—осѣдлай лошадь, улівба шірйаса урчіла—равсѣдлай лошадь.

Уліс см. валіс.

Уліс см. уіс.

Улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан—плясать, бѣгвалі улкані саж хіт—онъ хорошо пляшетъ; бар міблїшір дулкані сарі хіт—на каждой свадьбѣ она пляшетъ.

Улѣіс см. ілѣіс.

Улѣај род. улѣајла, множ. улѣајті—окно; улѣај авка—отвори
окно; улѣај ѡѣц ѣадаѣа—затвори окно; улѣавіт ѣар'
іѣулі сај—онъ смотритъ въ окно.

Улхіс см. алхвіс.

Умѣіс см. імѣіс.

Умѣіѣс (д, в), дѣепр. наст. умѣіѡѣлі (§ 158) играть; дурѣні
вулѣіѡѣлі саві туплі—дѣти играютъ въ мячъ; умѣіні
—игра, вівѣатачу умѣіні ваті—оставъ игру съ дѣтьми,
т. е. полно забавляются съ дѣтьми.

Умѣіс см. вумѣіс.

Ум'іѣіс см. ам'ур.

Уммај (лір)—поцѣлуй; уммај дѣѣіс—поцѣловать; уммај діѣіс
или уммај іѣвіс—цѣловать, ну уммај іѣвіра һітіла
андалізі—я цѣловаль еѣ въ лобъ.

Умѣіс см. вумѣіс.

Умсіс см. вумсіс.

Ум'у (не мѣн.), ум'удіш—чистота, ум'ул—чистый, ум'улі—
чисто; ум'удіш агу һіш кѣ—опрятности нѣтъ въ этомъ
домѣ; ум'ул арц—чистое серебро; ум'уті урѣ—чистые,
праведные люди; ѣаја ум'у ваѣа—вычисти дворъ.

Умут—надежда; һуші умут віѣус нуні—я надѣюсь на тебя,
также: я довѣряю тебѣ; хвалал умутла ваѣ сај һіт—
высоконамѣренъ онъ; умут агу һіт арајһніліші—нѣтъ
надежды на его выздоровленіе.

Умх умхдіш—пустота, умха—пустой, умхлі—пусто; усѣ
умхдіш—пустота закрома, т. е. безхлѣбіе; віѣ умхлі
саві һітіла—голова у него пуста; умха хіѡ—пустой
орѣхъ, умха галга—дуплистое дерево, т. е. пустое.

Унза род. унзѣ, множ. унзурві—дверь; унза авка—отвори
дверь, унза һіѣа—запри дверь; унза һарглі сарі—дверь
отворены (лір когда говорится объ обѣихъ поло-
винкахъ двери).

Унзув һала род. унзувһа, множ. унзувһулі—ключъ; унзувһај мірһ аївкулі сарі—ключъ не отпираеть замка; һітілі унзувһала саж һіш—онъ его ключъ, т. е. черезъ него тотъ все можетъ вывѣдать.

Унѣ унѣдш—хорошее качество, унѣл—хорошій, унѣлі—хорошо; ваһла шав унѣлі вірар дуравіјшів—въ своемъ аулѣ лучше, чѣмъ въ чужомъ; һалау мискіјрі һіт, һанаһа унѣлі саж—прежде былъ онъ бѣденъ, теперь въ хорошемъ состояніи; унѣлі луғані саж һіт—онъ хорошо пишеть.

Унна род. уннала, множ. уннуві—сосѣдъ; әтіті уннуві лів діла—у меня добрые сосѣди; кһа унна—сосѣдъ по полю; унналічуусад вақів—онъ пришелъ отъ сосѣда; уцналішівсад вақів һіт—онъ пришелъ изъ сосѣдства; унна һунул—сосѣдка.—Уннадш—сосѣдство, уннадш діқус һучу—я буду тебѣ сосѣдомъ.

Унц твор. унцлі или унцуун, род. унцла, множ. унці—воль; унці давға—запряги воловъ; унцачу узані саж һіт—онъ работаетъ на волахъ; унцзуна алам'ілі саж һіт—онъ тяжелъ, какъ воль.

Уқәс (д, в) глаг. неправ. (§ 156) пойти; уқән шін әкәс—ступай набрать воды; арһәлі уқәс—отправиться въ дорогу, въ путешествіе; гаһін вуқһәлі саві—күвшинъ сочитя; уқән'іс—отправитъ, букв. ступай сказать; нуні ша уқән'іра һітізі—я отправилъ его въ аулъ; һар варһі урцујші уқән іқулі саж һіт дізі—каждый день посылаетъ онъ меня за дровами.

Уқіс см. вилқіс.

Уһар (д, в) уһардш—холодность, уһаріл—холодный; уһаллі—холодно; вуһаллі саві нам—мнѣ холодно; можно сказать уһалліра ну; іш варһі вуһаллі саві һақлі—сегодня очень холодно; шін дуһаллі сарі—вода стала холодною; урді вуһаллі саві діла һітічу—къ нему (къ

- ней) я охладѣль; шѣ дубардіш агу—въ водѣ нѣтъ прохлады.
- Уѣас** см. урѣас.
- Урзѣс** (д, в) дѣепр. наст. урзулі—драться, дічу урзулі сај нѣт—онъ со мною дерется; урѣу вурзулі саві—море волнуется.
- Урѣа** урѣав, урѣар, урѣав, урѣавсад и проч. (§ 176) между; діла зај урѣав мавіквѣд—не прерывай моей рѣчи; урѣаввѣкѣс—прерваться, вѣнкѣ урѣаввѣкѣс завлі—работа прервалась дождемъ; урѣаввѣіс—извлечь, нѣшізівад хайр урѣаввѣіун нѣііи—изъ этого дѣла онъ извлекъ пользу.—Урѣала, твор. урѣај, род. урѣа, множ. урѣлумі, также урѣалті—промежутокъ, вѣвелла дурзѣ урѣала діла саві—промежутокъ между двумя границами мой, т. е. мнѣ принадлежитъ; нѣтѣіс урѣала ваѣіра ну—я пришелъ между ними, т. е. разнялъ ихъ; ну урѣала сајра вуд нѣш ваіанадан—я тебѣ порукой за него (въ долгу); урѣала вел саві нѣтѣла—они въ дурныхъ отношеніяхъ другъ къ другу.
- Урѣі** твор. урѣілі, род. урѣі, множ. урѣі—стрѣла; урѣі івѣа—пусти стрѣлу; урѣі асѣв—стрѣла попала; урѣіла вѣш—волчанъ.
- Урѣіс** см. варѣіс.
- Урзѣс** дѣепр. наст. урзулі, буд. урзус, 3-е л. урзар--идти (о дождѣ, снѣгѣ и т. п.); урзѣс вавіів арз—погода стала такъ, чтобы идти дождю, снѣгу и т. п.; завлі урзулі саві—дождь идетъ; дубѣлі урзулі саві—снѣгъ идетъ; мѣлі урзулі саві—градъ идетъ; ківкѣлі урзулі саві—изморозь; урзні вѣілі саві нам—ненастье надобло мнѣ; урзу дус—ненастный годъ.
- Урнѣі** род. урнѣі—здравіе; урнѣс, урнд(в)іс—сдѣлаться здоровымъ; вѣу урнѣіну, ваші дічу—будь здоровъ, приходи ко мнѣ; урнѣівал урнѣі—здоровый молодець; ај, вѣу урнѣ

—эй, будь здоровъ!, була урһнѳра ца савѳ ивѳнѳра—
твое здоровіе все равно, что твоя смерть, т. е. мнѳ
все равно, какъ то, такъ и другое.

Урһу твор. урһудѳ, род. урһвѳ—море, множ. урһнѳ; урһу
вурзудѳ савѳ—море волнуется; урһнашѳвѳт кваѳ дѳѳс
—плавать по морямъ; һавѳа урһу—синее море.

Урһѳ (во множ. не употреб.) народъ, чужіе; урһ чукурвѳв
дѳважѳѳ—народъ собрался для совѳта; урһла шав анѳ-
вудан һам—въ чужомъ аулѳ скучно мнѳ; ѳѳѳвѳтѳ
урһлѳчу мавашуд—не ходи къ людямъ, которые тебя
не зовутъ.

Урһ'—въ прошломъ году, урһ'лѳшѳв садѳла—начиная съ прош-
лаго года, урһ' ваарашѳ—до прошлого года; урһ'ан тѳѳ
—плошгодной (годовалый) жеребенокъ; урһ' ан ѳача
—годовалый теленокъ.

Урһѳ род. урһ'ѳ, множ. урһ'мѳ—звѳзда; ивһѳвѳл урһѳ—падающая
звѳзда; кѳмѳшѳв урһѳ—комета; урһ'мар зуврѳ—звѳздное
небо; урһ'мѳ рурһудѳ сарѳ—звѳзды свѳтять.

Урһѳ—шесть урһѳал; урһѳ'ѳвѳл—шестой, урһѳнаѳс—въ шестыхъ;
урһѳ урһѳлѳ—по шести; урһѳалла цаѳналѳ въ шестеромъ,
урһѳна—шестью, шесть разъ.

Урһѳѳѳ (лѳв и лѳр)—стыдъ, урһѳѳѳ агу һѳтѳзѳв—у него нѳтъ
стыда; урһѳѳѳ тѳв һѳтѳзѳв—у него есть стыдъ.

Урһс (д, в), буд. урус, 3-е л. уру—сказывать; һуд хавар
вурус или һуд хавурта урус ну—буду сказывать тебѳ
сказки; ѳѳ дѳв вурѳра нунѳ һѳтѳзѳѳ—хорошую вѳсть
сказывалъ я ему.

Урһс см. ир'вѳс.

Урһкура твор. урһкуллѳ (лѳр), множ. урһкрѳ—арба; урһкуллѳшѳр
анѳѳ архудѳ сарѳ һѳтѳѳѳ—онъ везетъ пшеницу на арбѳ;
урһкуллѳшѳв арѳвѳѳлѳ саж һѳт—онъ ѳдетъ на арбѳ; ур-
кура вавѳѳс—заложить арбу; урһкулаһула, множ. ур-
кулаһудѳлѳ—колесо арбяное.

Урқәһи урқәһидиш—пьянство, урқәһил—пьяный, урқәһли—пьяно; қент діһли урқәһирап һит—отъ малаго пьянѣть онъ; масли урқәһили сај һит—онъ опьянѣль отъ богатства, т. е. одурѣль; урқәһидиш вајна сави—пьянство дурно; урқәһиwәqic—напоить пьянымъ; урқәһи іquti диһ—крѣпкій, опьяняющій напитокъ.

Урқі род. урқе, множ. урқви—сердце, урқі әһна сави була—у тебя доброе сердце; һуши урқі изули сави дила—мое сердце болитъ по тебѣ; һитила урқі сај һит—онъ его другъ; галгә урқі—сердцевина.

Урқіҗи—сожалѣніе, Аллаһли урқіҗи ваqав һуши—Богъ да сжалится надъ тобою; дила урқіҗи дуқун һихила мискин-диһлиши—я сжалился надъ его бѣдностію; урқіҗегвар адамҗли—безжалостный человекъ, Аллаһла урқіҗи—милость Божія.

Урқукіс урқд(в)укіс, дѣепр. прош. урқуқуж, 3-е спр. испугаться, тапанҗализиwad урқуқун һит—онъ испугался пистолета; валаһлизиwad урқмалкад—не страшись несчастія; урҗи урқуқун һит урҗила дуҗлиши—народъ изумился скоку этой лошади.—Прод. урқулкіс, урқд(в)улкіс, буд. урқулкас, 3-е л. урқулкан—пугаться, урқулуқул урҗи—пугливая лошадь.—Урқуқікіс, урқд(в)укікіс, дѣепр. прош. урқуқуқуж (§ 164) испугать, нуни урқдуқуқунна һит һунул—я испугаль эту женщину; прод. урқулкікіс, дѣепр. наст. урқулуқуқули—пугать.

Урқ множ. уркі—гора со свѣжной вершиной.

Урқа (д, в), множ. вуркави—эвнұхъ; вурқа урҗи—мерень, вурқа вуза—воль.

Урҗіс (д, в) дѣепр. прош. урҗили, 2-е спр., выкопать; һиwәв вурҗа—выкопай могилу; гванзалізиwad урҗа һит һуни—выкопай его изъ земли; сунниһ вурҗивил куллизи һаҗһив һит—въ самимъ вырытую яму попалъ онъ; ча-

һалі урїді сај һіт—оспой изрыть онъ.—Прод. уїс (не мѣн.), буд. уїус, 3-е л. уїу (уїар)—вонать; һѡзѡв уїан, множ. һѡзѡв уїанті (уїул, уїути)—могильщикъ.

Урқ (д, в), урқдіш—ветхость, урқа и урқіх—ветхій, урқі—ветхо; урқілі сај һіт—онъ очень старъ; вурқа калі—старый домъ; урқа адам'ілі сај—онъ презрѣнный человекъ; дурқа җай—неприличное слово.

Урқулі .твор. урқуј, род. урқуә, множ. урқі—доска, урқ-лѣла калі—досчатый домъ; андә урқулі—лобная вость.

Урҗа род. урҗә, множ. урҗурві—молотильня; вуҗмі урҗанір сарі—снопъ на молотильнѣ.

Урҗас (д, в), дѣепр. прош. урҗалі (§ 144) сломать; қаҗ вурҗа—перелома хлѣбъ, шіша вурҗав һітін—онъ разбилъ бутылку; діла урҗі вурҗав—я огорчился; двәҗлі вурҗав галга—вѣтеръ сломалъ дерево.—Прод. уҗас (не мѣн.), дѣепр. наст. уҗвалі (§ 158), буд. уҗас, 3-е л. уҗа (уҗар) ломать, гідгура уҗвалі сај дурҗәвæ—ребенокъ разбиваетъ яйца.

Урҗва род. урҗвала, множ. урҗні—кураца (можетъ подразумѣваться и пѣтухъ); урҗва валҗун—пѣтухъ про-снулъ, т. е. пропѣлъ; урҗвала ді'—вурятина.

Урсіс см. арсіс.

Урҗіс см. уҗіс.

Уруз уруздіш—стыдъ, урузіл—постыдный, урузілі—стыдно; урузіс—устыдиться, діла дівлізівад урузіра ну—я устыдился моего слова; урузісіл анҗвуқ—постыдное дѣло; уруз іріс—стыдиться; уруз вәқіра һіт нуні—я пристыдилъ его; урузқул рурсі—стыдливая дѣвушка; урузқні—стыдливость.

Урунҗ множ. урунҗуни—влючъ (воды), родникъ; урунҗла шін—влючевая вода; урунҗ вір'вилі саві—влючъ изсягъ.

Урух урухдіш—робость, урухіл—робкій, урухлі—робко; һузівад урухдіш агу діла—тебя я не боюсь, урухіл җа-

нівар—робкое животное; урухіс—оробѣть, ваґалізів урухіра ну—въ лѣсу оробѣль я; һітізівад урухіра ну—я побоялся его; прод. урухіріс.—Урухқіс, дѣпр. наст. урухқулі, буд. урухқус, 3-е л. урухқар—боятся, Аллаһлізівад урухқін һу—бойся Бога; урухқан, род. урухқwā, множ. урухқанті—трусъ.

Урхіс см. ірхwіс.

Урдіс см. уціс.

Урцул род. урцwā (во множ. нѣтъ) дрова; урцул сатха ав-
кани—принеси дрова въ каминъ; урцул іqwін—руби
дрова; урцwā калі—деревянный домъ; урцwā тал—
деревянный столбъ.

Урчі род. урчіла, множ. урчі—вонь, лошадь; урчіліші мур-
дајіра ну—я сѣлъ на лошадь; урчілішіwһад һурајһіра
ну—я сѣлъ съ лошади; урчі дуґwæqіра нуvі—я пу-
стилъ лошадь вскачь, авіwірѣwæріл урчі—невыѣзженная
лошадь.

Урчіс см. учіс.

Урфім—девятъ урфімал, урфім'івіл—девятый, урфімнајс—въ-
девятыхъ; урфім'урфімлі—по девяти, урфімалла цағналі
—въ девятеромъ, урфімна—девятю, девять разъ; ур-
фімғалі—девяносто.

Урші твор. уршілі, род. уршā, множ. уршvі—сынъ; уршідіш
дада нам һуvі—сдѣлай мнѣ сыновство, т. е. будь мо-
имъ сыномъ; урші дурһwæ агу һітіла—у него нѣтъ
дѣтей мужескаго пола; уршē урші—внукъ (сынъ сына),
урсē урші—внукъ (сынъ дочери).

Уршіс см. ушіс.

Уршу (д, в), уршудіш—толстота, уршул—толстый, уршулі—
толсто; уршул адам'ілі—толстый человекъ, уршудірулі
сај һіт—онъ толстѣеть; вуршул йәна—толстая ложь,
т. е. огромная ложь; маслізів уршулі сај һіт—онъ
толстъ въ имуществѣ, т. е. онъ человекъ достаточный.

Усал—слабый, плохой, дрянной, усалдіш—слабость, плохость, усај—слабо, плохо; усал урчі—плохая лошадь, усал адам'ілі сај һіт—онъ дрянной человекъ; усал бѣннѣи вѣрѣв һітѣи—онъ сдѣлалъ низкій поступокъ.

Усанг множ. усангуви—шалашъ; вуқуви усанганів саві—пастухи въ шалапахъ; қәлувазівад віқулі саві усанг—изъ вѣтвей они дѣлають шалашъ; усанг (на акушинскомъ нарѣчіи) называется вообще маленькій ауль.

Усі род. усѣ, множ. усруви—закромъ (гдѣ хранится зерновой хлѣбъ), усі віґілі саві анґілі—закромъ полонъ пшеницы; ґулі усані һѣқіс—насыпать зерно въ закроемъ.

Усіс (д, в), дѣпр. наст. усулі, буд. усус, 3-е л. усар—спать; һірерһі усар һіт—послѣ обѣда обыкновенно спитъ онъ; халқ вусулі саві һіш дус—народъ спокоенъ въ этомъ году; урґі вусулі саві һітіла—сердце спитъ у него, т. е. онъ непонятливъ; һітіла усні швал саґат саві—его сонъ продолжается пять часовъ.—Усаһіс (д, в), дѣпр. наст. усаһулли, 1-е спр., заснуть; урґілішівһад һураґһілі усаһур һіт—сойдя съ лошади, заснулъ онъ; прод. усаһіс—засыпать; wakһѣ усаһіс аһірулі сај һіт—долго не засынаетъ онъ.—Усікіс (§ 164) усыпить, дағ нуни ґәвлі усікіра дурһівә—вчера я рано усыпила ребенка; хавар вурулі, усікіра іштаһілі аваан ну—сказывая сказки, усыпляла меня въ дѣтствѣ мать.

Усіша—Усуша (§ 1), ус'іла һурава или ус'іла тавун—усушинское общество; Ус'іла ші—Усуша селеніе; ус'ан—усушинецъ, усу' или ус'анти—усушинцы; ус'іла миз—усушинское нарѣчіе. Преданіе, что въ началѣ былъ маленькій ауль, величиною съ закроемъ—усі.

Уста род. устала, множ. устні—мастеръ; арґла уста—серебрякъ, мірһла уста—бузнецъ, думла уста—дѣлатель

ковровъ; урґі уста—человѣкъ понятливый, разумный, булі уста—человѣкъ проникательный, съ быстрымъ взглядомъ.

У та род. утā, множ. утні—скамья, стуль; уталіші һајілі сај һіт—онъ сѣлъ на скамью.

У тіс см. іргіс.

У тґіс (д, в), дѣепр. прош. утґілі, 2-е спр., раздать, раздѣ-
лить; адала мас вутґів узвѣла урґа—отцовское имуще-
ство раздѣлилось между братьями; узва вутґів адала
мас һуннес—братья роздали отцовское имущество жен-
щинамъ.—Прод. уртґіс (д, в), буд. уртґус, 3-е л. уртґу
(уртар)—раздавать, дѣлать, садага вуртґус нуні пә-
қіртес—я раздаю милостыню бѣднымъ; цуг дæқілі
дуртґін арц—ровно сдѣлавъ, раздавай деньги, т. е.
раздавай деньги по-ровну.

У хіс см. хіс.

У ц (д, в), уцдіш—густота, уціл—густой, уцілі—густо (о
жидкостяхъ); вуціл вар'а—густой медъ; уціс, вуцвіс,
дудціс—сгуститься, һаруш дудців—брага сгустилась.

У ціс см. ірціс.

У ціс (д, в), дѣепр. прош. уцілі, 2-е спр., схватить, віґлі
вуців муқара—волкъ схватилъ ягненка; нуні уціра
һіт—я задержалъ его; һула шалі вуцілла нуні—я
взялъ твою сторону; һуні вуца—держись дороги; һуні
вуца кулкіліс—перерѣжь дорогу вору; ца діw вуцілі
уін—держись своего слова; һітіін уцілі сај һіт—онъ
его взялъ въ руки; һæкімлі хунқлізі вуцілі саві халқ
—начальникъ держитъ народъ въ кулакѣ, т. е. строго
держитъ; уруслі хунқлізі вуцілі саві Дақістан—русскіе
въ рукахъ держатъ Дагестанъ, т. е. владѣютъ имъ.—
Уціс служитъ для составленія множества глаголовъ,
какъ то: авціс, һавуціс, қаґуціс, һілауціс и пр.—
Прод. урціс (д, в), буд. урцус, 3-е л. урцу (урцар)—

хватать, держать, нар варбі берзүлі қаннуви дурцу—
каждый день ястребъ ловить перепелокъ.—Уцікіс (д, в),
дѣпр. прош. уцікілі (§ 164) заставитъ схватить, хві-
лізі уцікіра һуні ну—ты заставилъ собаку схватить
меня; покрыть, арцлі вуцікіра нуні кінѣал—я обдѣ-
лалъ винжалъ въ серебро; урцла вуцікіра калі—домъ
выстлалъ я досками; арцла чэј вуцікіра суѣван—я
обшилъ черкесску серебрянымъ галуномъ.—Прод. ур-
цікіс, дѣпр. наст. урцүкүлі.

Уцумі твор. уцуміин, род. уцуміла, множ. уцумті—уцмій;
уцумі даргва—владѣніе уцмія (§ 1); уцмѣла замана-
лізів—во времена уцміевъ; уцумідіш діул талкан—
внязь, равный по происхожденію уцмію, т. е. безъ
примѣси посторонней крови.

Уѣар (д, в), уѣардіш—жаръ, уѣаріл—жаркій, уѣаллі—жарко;
вуѣаріл варбі—жаркій день; арз вуѣарілі саві—погода
стала жаркою; ну уѣаріра—мнѣ сдѣлалось жарко.

Уѣіс см. ірѣіс.

Учіс (д, в) дѣпр. прош. учілі, 2-е спр. собрать, дѣкіл арц
дучів һітіин—онъ собралъ много денегъ.—Прод. урчіс
(д, в), буд. урчус, 3-е л. урчу—собирать, нуні дурчус
мас варѣек—вечеромъ я собираю скотину.

Уѣіс см. ілѣіс.

Ушівæкæс ушідæкæс—собрать, хвалал мас ушівæкæв һі-
тіин—много имущества собралъ онъ; тухум ушівæкæра
нуні—я собралъ родственниковъ.—Прод. ушів(д)ікæс
—собирать; унді ушідіквæлла—я собираю быковъ,
т. е. закупаю быковъ; шанті ушівіквæлла дівајзі—я
собираю жителей на совѣтъ.

Ушіс см. іршіс.

Ушіс (д, в), дѣпр. прош. ушілі, 2-е спр., опустить; вулізіі
вушіра кәрѣа—я опустилъ камень въ яму; вајна ва-
лаһлізі ушіра һуні ну—ты повергъ меня въ большое

несчастіе; туснаклізі уща һіт һуві—посади его въ тюрьму; шіјзі душра кӱэръві—я вымочилъ яблоки (въ прокъ); уӱӱѣи ушис—пустить внизъ, уронить; урчілі уӱӱѣи ушів һіт—лошадь сбросила его; уӱӱѣи ушів һіт урбілі—онъ лишился уваженія народнаго.—Уршис (д, в) буд. уршус, 3-е л. уршу (уршар)—опускать, сбрасывать; адам'ілі уӱӱѣи уршуа урчі—лошадь, сбрасывающая всадника.

Ушкіс (д, в), дѣпр. прош. ушкілі, 2-е спр. вычистить, калі вушка—вычисти домъ, ушвава ну—вычисти меня.—Прод. ушкіс (д, в), буд. ушкус, 3-е л. ушку (ушкар)—чистить, азвар вушкін һар варбі—каждый день чисти дворъ.

Х. х.

Хавар множ. хавурті—извѣстіе, новость; ѡйна хавар вѣл-фунна тавталлізів—хорошую повѣсть прочелъ я въ книгѣ; нуни хавар ватураіра ӱаш'ілі узілічу—я послалъ брату извѣстіе, чтобы онъ пришелъ.

Хайдақ лан. множ. Хайдақ—Хайдакъ, Кайтакъ (люди и страна); Хайдақлізі іқӱӱӱна ну—я пошелъ въ Хайдакъ; Хайдақлізіӱсад ӱақіра ну—я пришелъ изъ Хайдака; хайдақла міз—хайдавскій языкъ.

Хайрі хайріл—годный, хайрілі—годно; хайрѣгӱар урчі—негодная лошадь; нам хайріјһів һіп—мнѣ пригодилось это; урбіліс хайріл адам'ілі—полезный людямъ человекъ.

Халқ—народъ, ӱӱкіл халқ ӱақів дічу—много народу пришло ко мнѣ; ѡһіті халқ лів һішӱуӱ—хорошіе люди здѣсь; дунѣлізів діқар діқарті халқ лів—на свѣтѣ живутъ различные народы.

Хам хамдіш—гордость, хаміл—гордый, хамлі—гордо; хаміл адам'ілі—гордый человекъ, хамдіш діқулі сарі нам һітіін—онъ гордится предо мною.

Хап—хватаніе, хап тів *hītizī*—онъ склоненъ къ хапанію, къ хищности; хаплі *waḥiv* дічу. *hīt*—вдругъ, неожидано. пришелъ онъ по мнѣ; *хапwæqic*—схватить, хапwæqilі *dwæhli* казар арвухів—вѣтеръ схвативъ, унесъ бумагу.

Хара род. *харā*—берлога; *hīnili* харанів вірар сівка—зимою медвѣдь въ берлогѣ.

Харчизіс (*д, в*) вскочить, уталішіwad харчизур *hīt*—онъ вскочилъ со стула.—Прод. *харчизіс*.

Хатір—уваженіе, почестъ; *hūla* хатіліс шіwірхурра ну *hī-tīshīwḥad*—изъ уваженія къ тебѣ простилъ я его; *hī-tīla* хвалал хатір wæqiv урлі—народъ воздалъ ему великія почести; хатілла *adam'ili*—почетное лицо.

Хвала хваладіш—великость, хвала и хвалал—великій, хвалалі—велико; хвалал *galga*—высокое дерево, хвалал *adam'ili*—великій, важный человекъ; хвалал—старшина, завѣдывающій судебной частію, хваладіш—судейское, старшинское званіе; хвалаjhiv *hīt* куллублізіw—онъ на службѣ возвеличился.

Хвалавчав—Богъ, Хвалавчавлі *æfti* зав *dæqikiv*—Богъ виспослалъ хорошій дождь; хвавчав, множ. хувчні—хозяинъ; діла хвавчав *æfna saj*—у меня хозяинъ хорошъ (можетъ свазать работникъ); діла хвавчав—мой хозяинъ (жена о мужѣ), также моя хозяйка (мужъ о женѣ); хвавчав *hūnūl*—хозяйка въ отношеніи къ работнику.

Хві род. *хwē*, множ. хурі—собака; хві *zæm* віқулі саві—собака лаетъ, *hājilla* хві—охотничья собака, *wuḥwā* хві—овчарка; хвізуна *adam'ili*—человекъ какъ собака, т. е. злой; хві'оан *zæm* мајқуд—не лайся, какъ собака.

Хіw—множ. *xīwī*—орѣхъ; *xīwla* *galga* или *xīw*—орѣховое дерево; *xīwla* *hānqa*—скорлупа орѣха, *xīwla* цоклок—ядро орѣха; *xīw* *wurḥas*—расколоть орѣхъ.

Хіwpa—нахожусь ниже (§ 75).

Хіjал род. хіjā, множ. хіjалті—намѣреніе, мысль; діла хіjалів уfіс—я намѣреваюсь учиться; æбна хіjā адам'ілі—человѣкъ благонамѣренный.

Хіс—спрыгається, какъ fіс; когда обращено въ 3-му лицу, то замѣняется черезъ ухис (д, в), § 154, понести.—Прод. іхис (д, в), буд. іхус, 3-е л. іху—носить.

Хуj множ. хуjані—нравъ (въ дурномъ значеніи), хуjлу адам'ілі—человѣкъ съ дурнымъ нравомъ, хуjлу урчі—норовистая лошадь.

Хумар хумардіш—печаль, свука; хумаріл—печальный, хумаллі—скучно; іш варбі хумаллі саж hіт—сегодня онъ скучень; хумаріра ну—я опечалился.

Хуна род. хунā—марена, мѣсто, засѣянное мареной, множ. хуммі.

Хунѣ множ. хунѣі—переметная сума; хунѣані һавақів hітіив қаф—онъ положилъ хлѣбъ въ сумы.

Хункар множ. хункарті—султанъ турецкій.

Хунқ множ. хунқі—вулакъ; хунқлізі вуціс—взять въ вулакъ; хунқ fум'а вæқіс—сжать вулакъ; хунқлі вæкæс—ударить вулакомъ.

Хур множ. хурмі—липа.

Ц. ц.

Ца твор. цалі (§§ 51, 54) одинъ, нѣкій, нѣкоторый; цапāлі (§ 58) по одному; цацабілі—иногда, цацабілі шіj'ус hіт нуні—иногда вижу я его.

Цава һі цадаһі (§ 51) нѣкоторые; цаваһі адам'улі вақів дічу—нѣкоторые люди пришли ко мнѣ; цаваһіліс дітһа арц—нѣкоторымъ дай деньги.

Цад приставка, образующая падежъ равняющей (§ 20).

Цада һі—пара, цадаһі унци—пара быковъ; цадаһі урлі сарга нуша—мы другъ съ другомъ въ родствѣ.

Ца́йна ца́йнавдіш (р, в) соединенность, ца́йнав (р, в) соединенный, ца́йналі—соединенно, вмѣстѣ; ца́йнавдіш вігулі саві һіттіліс—они хотятъ соединиться другъ съ другомъ (муж. и женщ.); діла мас ца́йнав саві узілічу—мое имущество не отдѣлено отъ братняго; ца́йнав һаенкілі вігулі саві һітті—они вмѣстѣ работаютъ; қвелла ца́йналі ва́ів—оба вмѣстѣ пришли.

Царі́л твор. царі́ј, род. царѣ, множ. царіліт—другой (§ 51).

Царкь царкдіш—одинокость, царкіл или царка—одинокій, царклі—одиноко, въ одинъ складъ; царкіл су́йван—черкесска безъ подкладки; ҕаенкі царк вақа—разстели матерію; һіш муцалла [царкдіш а́йваһурра нуні—я не зналъ, что эта стѣна сложена въ одинъ рядъ.

Ца́һі—еще, ца́һі варһі уус һішқуу—еще одинъ день остану́сь здѣсь; ца́һі һарба һавіһа һішқу—еще одинъ камень положи сюда.

Цекесек тоже что ца кесек, см. кесек.

Цоклок множ. цоклокуві—ядро орѣха.

Цуг цугдіш—равенство, цугіл—равный, цуглі—равно, һичу цуглі мас вітһіра нуні һітіс—я ему далъ равную часть съ твоею; урһі цуг вақа—выровняй людей, т. е. поставь ихъ ровно; цугдіш вігул һаэкім—безпристрастный начальникъ; дічу цуган са́ј һіт—онъ мнѣ ровесникъ; цугіһіс (д, в) сойтиться, встрѣтиться, узіла куліу цугіһіра ну һітічу—въ домѣ брата я сошелся съ нимъ.

Цугда́ј (во множ. не употреб.) середина, шѣ цугда́јнів міскіт саві нушіла—наша мечеть въ серединѣ аула; дірба́ цугда́ј вуца—возьми палку за середину; һівіһла цугда́ј вәкәра нуні—я попалъ въ середину цѣли.

Цула род. цулә, множ. цулві—зубъ; діла дурһівә цулві һардіқулі сарі—у моего ребенка прорѣзываются зубы; цулві ізулі сарі діла—у меня зубы болятъ; цула һа́ј-

тіс—выдернуть зубъ; діла цула бавібів—у меня зубъ выпаль; халацулві—передніе зубы, цацацулві—задніе зубы.

Ц у н цундіш—одинокство, цуніл—одинокій, цуж—одинок; цуніл галга—одинокое дерево; цуж саж нит—онъ живеть одиноко; цундіш вітілі саві нам—одинокство мнѣ надоѣло.

Ц у р а род. цурала, множ. цурмі—свинья; марға цура—боровъ, гваѣа цура—свинья, цурала дурпѣвæ—поросенокъ; вірквæріл цура—домашняя свинья, ваѣа цура—кабанъ, вепрь.

б. б.

б а род. бā, множ. бамі—огонь; кажі бā діпів нитіла—домъ его загорѣлся; бā рурбіулі саві нитсад—огонь свѣтитъ оттуда; бāвіқи—разведи огонь, бā вæѣæ—погаси огонь.

б а q баддіш—сила, бақіл—сильный, бақлі—сильно, очень; нæклізів бақлівіл адам'ілі—въ рукахъ сильный человекъ; нитіла баддіш аѣвахурра нуні—его силы я не зналъ; бақлі æвна адам'ілі саж нит—онъ очень хороший человекъ; бақіл адам'ілі—человекъ сильный по богатству или по родству.

б а х бахдіш—дурнота, бахіл—дурной, бахлі—дурно; бахгва или бахіл рурсі—некрасивая дѣвушка; ізаж бахдæқів нит—отъ болѣзни она подурнѣла; бахіл бæнві—дурное дѣло, бахіл піша—дурной поступокъ.

б æ в бæвдіш—темнота, бæвіл—темный, бæвлі—темно; бæвіл дугі—темная ночь; бæвдішлізів аѣвахурра нит нуні—въ темнотѣ я его не узналъ; бæв дірулі сарі—темнѣеть, наступаетъ вечеръ; бæвіл дірив вақів—темная туча нашла; бæвіл ранг—темный цвѣтъ, бæвіл рангла чутмі—косы темнаго цвѣта; нам бæвіл бæнкі саві нит—это для меня темное дѣло, неизвѣстное.

- Бідіб**—плоды, фрукты; **Бідібла** галга—фруктовое дерево; **Бідіб** садаілі сарі—фрукты поспѣли; **Бідібла** анк—фруктовый садъ.
- Біһур** множ. **Біһурті**—ученикъ степенью ниже, чѣмъ мутәб-лім; хвала **Біһур**—старшій въ этомъ разрядѣ; нуни **Біһурдін** дәәқіра һуд—я у тебя былъ меньшимъ ученикомъ, т. е. прислуживалъ тебѣ.
- Бікwa** род. **Бікwала**, множ. **Бікні**—блоха; дугі **Бікна** іргунна ну—ночью блохи искусали меня; **Бікwазуна** урчі—проворная лошадь, **Бікwазуна** рурсі—проворная дѣвуха.
- Біқ** **Біқдіш**—кислота, **Біқіл**—кислый, **Біқлі**—кисло; **Біқіл** һінд—кислое яблоко, **Біқіл** віркwала—кислое кушанье.
- Біца** род. **Біцала**, множ. **Біцні**—трясогузка (птица).
- Бірб** **Бірбдіш**—тучность, **Бірбіл**—жирный, **Бірблі**—жирно; нушла маза **Бірбдів** дуврір—наши бараны пожирнѣли на горѣ; **Бірбіл** муса ал'ін діла—отрѣжь жирную часть отъ мяса.
- Бірб** множ. **Бурбві**—саранча; **Бурбwa** діргун ку—поле съѣдено саранчею.
- Бісімwала** твор. **Бісіmwaj**, род. **Бісіmwā**, множ. **Бісіmwулі**—бабочка.
- Був** **Бувдіш**—бѣлизна, **Бувіл** и **Бува**—бѣлый, **Бувлі**—бѣло; дуһәсан **Бува**—бѣлый какъ снѣгъ; һітіла муһур **Бувлілі** саві—борода у него побѣлѣла; **Бува** һәннві—чистое дѣло.
- Буві** род. **Бувē**, множ. **Бувні**—очагъ; **Бувілішів** саві **шанг**—котель на очагѣ.
- Будар** **Будардіш**—чернота, **Будара** и **Бударіл**—черный, **Будаллі**—черно; нап'оан **Будара**—черный какъ нефть; варбілі **Бударwәқіра** ну—я почернѣлъ отъ солнца; **Будар** варбілі—черный, т. е. несчастный день, **Будара** һажжі—черное дѣло; һуд wәһ**Бударіра** ну—я виноватъ передъ тобою.

- Будінга** род. будінгā, множ. будунгурі—головня.
- Будкран** множ. будкур—цудакарецъ; ну будакарі іqwænна—я пошелъ въ Цудакаръ; ну будакаріwñад вакіра—я пришелъ изъ Цудакара; будакаріw саж hit—онъ находится въ Цудакаръ; будкріла бурава—цудакарское общество, будкріла ші—селеніе Цудакаръ.
- Буздагі** род. буздагіла, множ. буздугурі—жукъ; будара буздагі—черный жукъ (ругательство между женщинами и дѣвушками).
- Булі** род. буwā—зерновой хлѣбъ; іш дус булі діркілі сарі—нынѣшній годъ урожай на хлѣбъ.
- Бур'а** бур'адіш—сиротство, бур'а и бур'ал—сирота; бур'адішли хвалабвиулі саві муqара—по сиротству не растетъ ягненокъ; іштāлі бур'ажіw hit—въ дѣтствѣ осиротѣлъ онъ; бур'аві множ. сироты, бур'аті говорится о животныхъ.

Ч. ч.

- Ча** твор. шіні, род. шіла, дат. шіс?—кто (§ 49).
- Чаба** род. чабā—оспа; чабажнілі саж hit—онъ въ оспѣ; чаба адітис—привить оспу, hitіла чаба адітун—ему привили оспу; чабалі урѣвіл wæñ—оспой изрытое лицо; чаба—зеленый орѣхъ.
- Чакар** множ. чакурті—сахаръ; ца келла чакалла—голова сахару; дакїл чакурті лір hіш тукежзїр—много головъ сахару въ этой лавкѣ; мї'чакар—леденецъ.
- Чакма** множ. чакмуні—сапогъ и пара сапогъ, чакмуні—много паръ сапогъ; урус чакма—русскіе сапоги; чакма шірñадатис—снять сапоги, чакма шѣñіс—надѣтъ сапоги; чакмунѣла уста—сапожникъ.
- Чалла**—это бы то ни былъ (§ 50).
- Чар** множ. чуррі—точило; діс чаллі ватурра—я выточилъ ножъ.

Чарwæqіc (д, в) обвить, воротить; пæѣва чарwæqіv hіt hіtіv—она его обвила руками; ілчі чарwæqіра нуні—я воротилъ посланнаго; нуні чарwæqіра урчі ліѣашајбі—я повернулъ лошадь вправо; кушірад бæј'ованті чарdæqіра нуні—я согналъ скотину съ пашни; ші чарwæqіра ѣубіw washулі—я обошелъ селеніе, ходя за тобою.—Прод. чаріqіc (д, в).

Чаргас множ. чаргасуні—черкесь.

Чаріc чардіc, чарвіc—возвратиться, дуї чаріра ну шавад—вчера возвратился я изъ селенія.—Прод. чаріqіc (д, в).

Чарукіc чард(в)укіc, дѣпр. прош. чарукuj, 3-е спр., возвратиться; qіj чардукун hіt бунул hіtічурад—поздно возвратилась эта женщина отъ него.—Прод. чарулкіc, чард(в)улкіc.

Чарх множ. чурхрі—тѣло (говорится только о живомъ тѣлѣ); hітіла ѣагвал чарх саві—у него прекрасное тѣло; лі-вілла чарх дæкруваллі саві hітіла—у него все тѣло покрыто ранами; æіна чархла урчі—красивыхъ статей лошадь.

Чатa род. чатала, множ. чатні—ласточка.

Чæqір множ. чæqіrtі—вино, чæqілла бwæнарі—сосудъ съ виномъ; діқар діқарті чæqіrtі лір hіш тукејvір—всякаго рода вина находятся въ этой лавкѣ; чæqір бартіc—выжимать вино.

Чæb чæбіc, прод. чæбіqwіc—звукоподражаніе падающей жидкости; чæбілі урзулі саві—сильный дождь идетъ.

Чæл твор. чæј, род. чæ, множ. чwæлли—галунъ, тесьма; арцла чæл—серебряный галунъ, арбіæ чæл—шелковая тесьма; чwæллар суѣван—черкесска обшитая галунами.

Чæлмук—сросшійся, чæлмук hіnc—сросшіяся яблоки; қwелла галга чæлмук дібілі сарі—оба дерева срослись одно съ другимъ.

Чæрт (лiр), множ. чæртани—грязь; हुви чæртлі саві—дорога грязна; шер чæртани дакдаиді сарі—въ селеніи сдѣлалось много грязи; діла суйван чæртлі виѣв—моя черкесска загрязнилась.

Чæтир множ. чæтирті—шатерь, палатка; чæтилли банав саж hit или чæтиллизиw саж hit—онъ въ палаткѣ; чæтир бавæкаес—разбить палатку.

Чиһ чиһдиш—рѣдкость, чиһл или чиһва—рѣдкій, чиһлі—рѣдко; чиһл ваѣа—рѣдкій дѣсь, чиһл муѣур—рѣдкая борода; чиһл фæнқи—рѣдкотьканная матерія; чиһвæқис—разрѣдить, ваѣа чиһвæқилі саві урһлі—жители разрѣдили дѣсь; нудви чиһаис—нахмурить брови; диһи чиһизулли саж hit—онъ на меня нахмурился.

Чик чикдиш—высота, чикл—высовій, чиклі—высоко (употребляется вм. акил въ пѣсняхъ).

Чилла род. чиллā—шелкъ—сырецъ; чиллā, фæнқи—шелковая матерія; чиллā мулерк—шелковый червь.

Чираз множ. чирзми—свѣча, чираз, авалквин—зажги свѣчу, чираз вæбæ—погаси свѣчу; чираз балтан—подсвѣчникъ.

Чукур чукурдиш—морщины, чукурл—сморщенный, чукуллі—сморщено; вæһ чукуллі саж hitла—лицо у него сморщено; чукурдиш агу hitла вæһлизив—у него на лицѣ нѣтъ морщинъ; һинцла, кам чукуллі саві—кожица яблока сморщилась, сморщенное яблоко; халқ чукурвд дивајзи—народъ собрался для совѣщанія, хулита чукур вæқив шанті—сельскіе жители созваны были старшинами.

Чулак множ. чулакуни—уродъ, изувѣченный (о рукахъ); лиһа вæһ чулак саві hitла—у него правая рука не дѣйствуетъ.

Чуллі—Дербентъ; чуллан, множ. чуллант—дербентецъ.

Чум твор. чумлі—сколько? (§ 49).

Чу'на—сколько разъ? (§ 189).

Чу'ні твор. пад. множ. числа отъ мѣстоименія возвратнаго 3-го лица сая, род. чула, дат. чус (§ 46).

Чури род. чурѣ, множ. чурми—веса (женская), употребляется всего чаще въ пѣсняхъ вм. чуті.

Чурх чурхдиш—густота, чурхиа и чурха—густой, чурхлі—густо; чурха віва—баранъ съ густою шерстью; чурха муѣур—густая борода, чурха ѣжа—густая шуба, чурха гулі—густой мѣхъ.

Чуті род. чутѣ, множ. чутмі—веса (женская); чутмі цімхис—заплести косы; чутмі датеіс—расплести косы.

Ф. ƒ.

Фака род. ƒакала, множ. ƒакні—орель; гваѣа ƒака—орлица; ƒакала дурпні—орлята.

ƒаƒа. ƒаƒадіш—твердость, жесткость, ƒаƒал, ƒаƒалі; ƒаƒал ƒарка—твердый камень, ƒаƒал вуруш—жесткій тюфякъ; ƒаƒал ƒвава—человѣкъ твердый, съ характеромъ; ƒаƒал адам'ілі—скупой человѣкъ, ƒаƒал лукул—неприступная женщина, ƒаƒал ƒаѣ—черствый хлѣбъ.

ƒава множ. ƒавурті—земля, айна ƒавар—хорошая, плодородная земля; земляной полъ въ комнатѣ; ка ƒавар вупка—вымести полъ въ комнатѣ.

ƒамк ƒамк'іс—осѣчься (о ружьѣ), ƒамк віквіс—осѣваться.

ƒанка род. ƒанка, множ. ƒанкві—коверь.

ƒанкі род. ƒанкѣ (во множ. не употреб.) тканъ, матерія; арпѣ ƒанкі—шелковая матерія, вамма ƒанкі—бумажная матерія; ƒанкі віршіс—выткать матерію.

ƒіца род. ƒіцала, множ. ƒіцні—цыпленовъ, птенецъ; ƒіцні садітун ав'али—курица вывела цыплятъ; какавала ƒіцні—птены. вуропатки.

ƒіфала твор. ƒіфал, род. ƒіфа, множ. ƒіфлумі—змѣя; ƒіфалі вашулі саві—змѣя ползеть; ƒіфала ƒаѣѣкун діші—

змѣя ужалила меня. Вообще говорится о змѣѣ ядовитой.

Фум'а тоже, что ґаґа.

Фуца ґуцадш—худощавость, ґуцал—худощавый; изај ґуцај-һилі сај һит—онъ похудѣлъ отъ болѣзни; ґуцал урчі—худая лошадь; һитіла ґуцадш арқwæлі саві—его худощавость проходитъ, т. е. онъ поправляется.

Фуґа род. ґуґā, множ. ґwаґни—хворость, мелкіе обломки дерева въ лѣсу; һитті ґwаґнав саві—они теперь за хворостомъ; һитті ґwаґнами арвіқwæн—они пошли за хворостомъ.

Ш. ш.

Ша—въ ауль, см. ші.

Шадіw (р, в) вѣѣ дома, шаді (не употреб.), шадіwсад, шадіwвіт, шадіwад, шадіwһад; шадіw сај һит—его вѣѣ дома, шадіw іқwæнна ну—я вышелъ изъ дома; дичу шадіw wақі іш дуґі—приходи ко мнѣ сегодня вечеромъ; шадіwті урґі вилґwіw һуні—всѣхъ отсутствующихъ изъ домовъ сосчитай мнѣ; һула шадіwдш wаһурра нуні—я узналъ, что тебя вѣѣ дома.

Шаһ множ. шаһани—шахъ; ґаґуртѣла шаһ—персидскій шахъ.

Шаһар множ. шаһурті—городъ; шаһалла адам'ілі—горожанинъ; шаһаллізіw сај һит—онъ въ городѣ.

Шаһатіс (см. ші).

Шајһіс (см. ші).

Шајһі (см. шаді).

Шајтан твор. шајтај, род. шајтā, множ. шајтунті (ліw)—сатана; һиттѣла урґав шајтан тіw—между ними чортъ, т. е. согласіе между ними нарушилось; шајтунтар—бѣснующійся, одержимый бѣсами.

- Шала** твор. шалалі, род. шалā—свѣтъ; шала вів—показался свѣтъ; шала дібів ханаба—уже разсвѣло; нам шала ваца—посвѣти мнѣ; вацла шала ліврі нам—мѣсяць мнѣ свѣтилъ; ламѣлі калі шалавіцулі саві—молнія освѣщаеть домъ; шалал мулерѣ—свѣтящійся червякъ; ваꝛоан шалал дѣбла даѣ һунул—женщина съ лицомъ свѣтлымъ, какъ мѣсяць.
- Шалі** твор. шаж, род. шā, множ. шулли—бокъ; шалі ізулі саві діла—у меня бокъ болитъ; мазала шалі—бараний бокъ, мазала шулли—бараньи бока (заготовляемые въ прокъ); шажі—въ сторону (§ 179); шалѣіw (р, в) мимо, дізівіт шалѣірдукун һіт—она прошла мимо меня; шалѣів вулкуті урѣ ваті—оставъ прохожихъ, не тревожь ихъ.
- Шалꝛу**—подъ мышку, шалꝛуw (р, в), шалꝛуwсад, шалꝛувіт, шалꝛуwad, шалꝛуwѣад; тавтурті шалꝛур сарі—книги подъ мышкой; һіт шалꝛу дуціра нуні—я ее обнялъ; шалꝛувѣад гавлаг квіввукун діла—изъ подъ мышки выпаль у меня мѣшокъ.—Шалꝛула, твор. шалꝛуј, род. шалꝛуā, множ. шалꝛулті—мышка; шалꝛула ізулі саві діла—у меня мышка болитъ.
- Шам** множ. шумрі—овца или баранъ (еще негодовалые); ківа шам—барашекъ, һінда шам—овечка.
- Шан**—аульный житель, см. ші.
- Шанг** множ. шунгрі—котель; шанг шѣвізі ґаліші—наставъ котель на огонь; шунгав вулһулі саві ді²—въ котлѣ варится мясо.
- Шаха** род. шахā—гной, матерія; дѣкі шахалі вашулі саві—изъ раны идетъ гной, матерія; шахā дѣкі—гнойная рана.
- Швал** см. шу.
- Шѣніс** дѣепр. прош. шѣнулли (1-е епр.) надѣтъ что либо снизу вверхъ, какъ то: сапоги, чулки, шалвары; вахчаг шѣнур һітіін—она надѣла шалвары.—Прод. шелһіс.

Шејзіс шедзіс, шевізіс—стать на..., поставитъ на...; шанг шевізіс балиші—поставитъ котелъ на огонь; хві шевізулі зѣм візулі саві діші—собака лаетъ на меня; діші шејзулі зај ізулі саж ніх—гордо заговорилъ онъ со мною.—Прод. шелзіс, шед(в)ізіс.

Ші твор. шімі, род. шѣ, множ. шімі—селеніе; нушіла ші дуврив саві—нашъ ауль на горѣ.—**Ша**—въ ауль, шав (р, в), шавсад, шаввіт, шавад, шавбид; ша арқас ну—я вду въ ауль; шаввіт бурава [арвіқwаен—черезъ ауль прошелъ отрядъ.—**Шан**, твор. шаж, род. шā, множ. шанті—аульный житель; нішқув шанті аѣті саві—здѣсь жители хороши.—**Шабātис**, шабад(в)атис—водворитъ въ ауль, поселитъ, прод. шабалтис.—**Шажііс**—жить въ ауль, wіфал дус шажіілла ну—деятъ лѣтъ живу я въ ауль.

Ші или шіді, шіw (р, в) шіwсад и т. д. (§ 173) на и надъ. Соединяется съ множествомъ глаголовъ, которые разсмотрѣны будутъ далѣе.

Шівла твор. шівлалі, род. шівлā, множ. шівлумі—долгъ; шівла вазіра нуні—я взялъ въ долгъ; шівлаліс вітбіра хітис—я далъ ему въ долгъ; даякіл шівлумі тір хітішір—на немъ много долговъ; діла шівлаліуw саж хіт—онъ мой должникъ; шівлā wаб—кредиторъ.

Шіwаіс шідаіс, шіваіс—увидѣть, діла бунул шідаіра нуні—я увидѣлъ свою жену; дуї муїр шіваіра нуні—ночью увидѣлъ я сонъ.—Прод. шіјіс, шідііс, шівііс—видѣть, селла шевбіу хітіін—онъ ничего не видитъ, һар варбі шіјус була узі—каждый день вижу я твоего брата.

Шіwарзіс шірарзіс, шіварзіс—опомниться, проснуться; цуг дуїлі шіwарзіра ну—въ полночь проснулся я; һанафа шіwарзів хіт—теперь опомнился онъ (отъ обморока, отъ гнѣва и т. п.).—Прод. шіwірзіс, шірірзіс, шіwірзіс.

Шіwāсіе шірāсіе, шіwāсіе—снять сверху; һиш һæкш шіwāса
нушашіwад—возьмите съ насъ прочь этого начальника,
т. е. смѣните его; нушаан qацні шірāсіра һуд—мы
для тебя сняли шапки.—Прод. шіwājсіе, шірајсіе,
шіwājсіе.

Шіwатіс шідатіс, шіwатіс—оставить наверху; һачамбі ші-
wатурра һит нуні—еще разъ я съ пимъ подружился;
галга шіwатурра нуні—я привиль дерево; һаја шіwаті
һуні—свяжи веревку (т. е. разорванные концы); діла
qај шеһwатур һітїи—онъ не послушался моихъ словъ.

Шіwātіс шірадатіс, шіwаватіс—снять; һаwа шіwаватурра
нуні—я снялъ рубашку.—Прод. шіwалтіс, шірадалтіс,
шіwавалтіс; һар дуғи палтар шірадалтас һуні—каждую
ночь снимаю я платье.

Шіwæһі шірæһі, шіwæһі—вверхъ, шіwæһі арсур қарчїа—вверхъ
полетѣлъ ястребъ; шіwæһіл адам'ілі—знатный человекъ,
шіwæһіті урһі—знатные люди; шіwæһілі qај мајқуд—
лишняго не говори, и также: высокомерно не говори;
шіwæһіһіс—взлѣзъ, галгаліші шіwæһіһів дурһwæ—
мальчикъ взлѣзъ на дерево; дуврі шіwæһіwїіw һурава—
войско взобралось на гору.

Шіwæкæс шідæкæс, шіwæкæс—ударить на..., рахлі шіwæ-
кæра һучу—неожиданно пришелъ я къ тебѣ; dwæһлі
шіwæкæра ну—вѣтеръ дунулъ на меня; дасні шідæ-
кæра дæкїлшї — пластырь положилъ я на рану.

Шіwһawкїе шірһадукїе, шіwһавукїе—слѣзъ (съ животного),
шіwһawкунна ну урчїлшїwһад—я слѣзъ съ лошади;
һимїлшїwһад шіwһawкунна ну—гнѣвъ мой прошелъ;
душвајшїwһад шіwһawкїн һу—прости врагу.—Прод.
шіwһалкїе, шірһадукїе, шіwһавукїе.

Шіwһāкæс шірһадæкæс, шіwһавæкæс—отдѣлить, отрѣзать;
адаан шіwһāкæра ну маэлїшїwһад—отецъ отрѣшилъ
меня отъ имущества, лишилъ наслѣдства; һит шіwһāкæв

я не буду отступать отъ связаннаго тобою; дабівā арꝥ шіввукун—время молитвы уже прошло.

Шіді см. ші—на и надъ.

Шіһаwкiс шіһад(в)укiс—наступитъ, һіт рурсі шіһадукун діла тꝥwæflіші—эта дѣвушка наступила мнѣ на ногу.
—Прод. шіһалкiс, шіһад(в)улкiс.

Шіһāһіс (не мѣн.), дѣепр. прош. шіһāһуллі, 1-е спр., надѣтъ; сагаті палтар шіһāһурра нуні—новое платье надѣлъ я.—Прод. шіһалһіс, буд. шіһалһас, 3-е л. шіһалһа.

Шіһajһіс шіһад(в)іһіс—привязать къ верху, навязать; урчіліші шіһавіһунна діх—на лошадь навязалъ я вьюкъ.—Прод. шіһелһіс, шіһад(в)іһіс.

Шіһāкꝥас шіһад(в)акꝥас—удариться о что либо; ну шіһāкꝥера ёарёаліші—я ударился о камень; қана шіһавакꝥев һітіін—платкомъ повязалась она.—Прод. шіһajкꝥас, шіһад(в)ікꝥас, дѣепр. наст. шіһajкꝥwæлі, буд. шіһajкꝥwæс, 3-е л. шіһajкꝥwæ (р).

Шіһарһіс—надѣтъ, вдѣтъ; мурһē туліка шіһарһуллі саві һітіін—золотое кольцо надѣлъ онъ; урчі һулудліші шіһарһуллі саві—лошадь наткнулась на колъ.—Прод. шіһарһіс.

Шіһарꝥwіс (не мѣн.), дѣепр. прош. шіһарꝥwілі—накрыться; гувен шіһарꝥwа—накройся одѣяломъ.—Прод. шіһарꝥwіс, дѣепр. наст. шіһарꝥулі (§ 159).

Шіһāсіс дѣепр. прош. шіһāсілі, 2-е спр., перенести; хвалал ёіјін шіһāсіра нуні—большой трудъ перенесъ я; садаца шіһāса—дай обѣтъ дать милостыню (для выздоровленія и т. п.).—Прод. шіһajсіс.

Шіһæкiс—навѣсить, жараꝥ шіһæкілла нуні—оружіе навѣсилъ я.—Прод. шіһajкiс.

Шіјһіс шід(в)іһіс—попасть на что-нибудь; ёарёа шівіһів діші—камень попалъ на меня.—Прод. шірһіс, шід(в)ірһіс; хіна шідіһира муђулліші—я выкрасилъ бороду хиной.

Шіла см. ча.

Шілһwіс шід(в)ілһwіс, дѣпр. прош. шілһуј (§ 159) приказать, поручить; һæкімлі шівілһун діші—начальникъ приказаль мнѣ; һуші шілһујра һіш дурһwæ—тебѣ поручилъ я этого ребенка.—Прод. шілуһіс (не мѣн.), буд. шілуһас, 3-е л. шілуһа—приказывать, поручать; һар авѣвуq һуші шілуһас—все поручаю я тебѣ.

Шін твор. шіј, род. шѣ (лір), множ. шінані—вода; шін да-шулі сарі—вода течеть; қадізурті шін—стоячая вода; чæһдікуті шін—водопадъ; візіті—сладкая, прѣсная вода; зујті шін—соленая вода; завла шін—дождевая вода; шін а́кæс—почерпнуть воду; һwā шін—глазная вода, т. е. употребляемая для уничтоженія сглаза (черпается изъ извѣстнаго источника и не должна ставиться на землю).—Шуні—за водою, шуні арqæс ну—я пойду за водой, шуніw саж һіт—онъ теперь за водою.

Шіні см. ча.

Шініш шінішдіш—зелень, шініша—зеленый, шінішли—зелено; дувуртазів шінішдіш агу—на горахъ нѣтъ зелени, дунѣ шінішвілі саві—свѣтъ зеленѣеть, т. е. показывается зелень весною; шінішил—болѣе зеленый (§ 41).

Шінқа шінқадіш—влажность, сырость, шінқал—влажный, сырой, шінқалі—сыро; завлі шінқажіра ну—дождемъ я вымочился; шінқал арq—сырая погода; шінқал һуні—мокрая дорога; шінқамуһі адам'ілі—человѣкъ невоздержный на языкѣ.

Шінқан род. шінқā (лір), множ. шінқуммі—мельница; шінқан дуqулі сарі—мельница мелеть; ділqіс анqі духіра шінқана—я понесъ пшеницу на мельницу; шінқанав саж һіт—онъ сидитъ на мельницѣ; шінқанкула, твор. шінқанкулалі, множ. шінқанкулаві—мельникъ.

Шіqæ род. шіqæ, множ. шіqні—чернило; ранг рангла шіqні—разноцвѣтныя чернила; шіqæ һартан—чернилица.

Шірі род. шірē—бракъ, супружество; һіт рурсі шірі діқwаән һітіс—эта дѣвушка вступила съ нимъ въ бракъ; нуні шірі һадіра һіт—я вступилъ съ нею въ бракъ.

Шірші род. шіршē—лукъ и чеснокъ; дуқан шірші—лукъ, т. е. съѣдомый, вуқан шірші—луковка, һварчімаг шірші—зеленый лукъ (лукъ-нагайка); ітан шірші—чеснокъ (лукъ, который рубятъ, чтобы ѣсть).

Шіш шішіс—тронуться, ну қуліwad шішіра—я тронулся изъ дому.—Прод. шішіқwіс.—Шіш wақіс—махнуть, wақ шіш wақів һітіін нам—онъ мнѣ махнулъ рукою.—Прод. шіш віқіс—махать.

Шу—пять шwал; шуівіл—пятый; шу'најс—въ пятихъ; шу-шүлі—по пяти; шwалла цағналі—впятеромъ; шу'на—пять разъ, пятью; wіғну шура—пятнадцать; шуғалі—пятьдесятъ, шударш—пятьсотъ (§§ 54—58).

Шулһі шулһіw (р, в), шулһіwсад и т. д. (§ 180) около; kа шулһіw уін һу—около дома останься ты.

Шуні см. шін.

Шурај множ. шурајті—озеро, плесъ въ рѣкѣ; шурај wівіл муса—мѣсто, образующее плесъ (расширеніе) въ рѣкѣ; шурај wір'wікіс—осушить озеро.

Шурі твор. шуллі, род. шулла, множ. шурмі—скала; шулліші ерхурра ну—на скалу влѣзъ я; шурмела бада—скалистое ущелье.

Шушға род. шушға, множ. шушғні—шашка, мечъ; шушға авітун һітіін—онъ обнажилъ шашку.

АЛФАВИТНЫЙ СПИСОКЪ

русскихъ словъ съ указаніемъ, гдѣ отыскивать соотвѣтствующія имъ хюркилинскія.

<p>А.</p> <p><i>Аварецъ</i>, півар, қара- ракан.</p> <p><i>Аварія</i>, півар, қара- кан.</p> <p><i>Азбука</i>, алипуні.</p> <p><i>Акуша</i>, Акуша.</p> <p><i>Акушинецъ</i>, акуша.</p> <p><i>Амелъ</i>, малајк.</p> <p><i>Антоновъ огонь</i>, іргіс.</p> <p><i>Арабъ</i>, Һарав.</p> <p><i>Арапъ</i>, Һарав.</p> <p><i>Арба</i>, уркура.</p> <p><i>Армакъ</i>, тазі.</p> <p><i>Арестантъ</i>, туснак.</p> <p><i>Арестовать</i>, туснак.</p> <p><i>Арка</i>, арсавар.</p> <p><i>Арменія</i>, Ермені.</p> <p><i>Армянинъ</i>, ермені.</p> <p><i>Армянскій</i>, ермені.</p> <p><i>Архалукъ</i>, Һавсур.</p> <p><i>Аулъ</i>, ші.</p> <p><i>Ахъ!</i> һуја.</p>	<p><i>Балъ</i>, туј.</p> <p><i>Барабанъ</i>, дәмдад.</p> <p><i>Баранина</i>, ді'.</p> <p><i>Баранъ</i>, җіҗа, маза.</p> <p><i>Барашекъ</i>, муқара, шам.</p> <p><i>Безвинность</i>, мар.</p> <p><i>Безвинный</i>, мар.</p> <p><i>Безвкусный</i>, Һаш, җім.</p> <p><i>Безграмотный</i>, Һаһ.</p> <p><i>Бездельникъ</i>, Һурум- саҗ.</p> <p><i>Бездѣтный</i>, қімі.</p> <p><i>Безжалостный</i>, ур- қіҗі.</p> <p><i>Беззаботный</i>, пікрі.</p> <p><i>Беззубый</i>, дувшала.</p> <p><i>Безмозлый</i>, маҗа.</p> <p><i>Безобразный</i>, мішу.</p> <p><i>Безпокойный</i>, Һінҗіті.</p> <p><i>Безпокойство</i>, Һінҗі- ті.</p> <p><i>Безполезный</i>, вағала.</p> <p><i>Безпомощный</i>, іқала.</p> <p><i>Безпрестанно</i>, вәкә- лі.</p> <p><i>Безпристрастный</i>, цуг.</p> <p><i>Безсольный</i>, зі.</p> <p><i>Безумецъ</i>, віқ, маҺур.</p>	<p><i>Безумствовать</i>, ма- Һур.</p> <p><i>Безхлѣбье</i>, умх.</p> <p><i>Безъ</i>, агвіс, кам.</p> <p><i>Берегъ</i>, дув.</p> <p><i>Бережливость</i>, сак.</p> <p><i>Бережливый</i>, җетім, қірқір.</p> <p><i>Бережно</i>, сак.</p> <p><i>Беременная</i>, Һунул, квані.</p> <p><i>Беречь</i>, мәҗкам, сак.</p> <p><i>Берлога</i>, сінка, хара.</p> <p><i>Бешиметъ</i>, Һавсур.</p> <p><i>Бить монету</i>, Һакәс.</p> <p><i>Благовидный</i>, қәјда.</p> <p><i>Благонамъренный</i>, хи- җал.</p> <p><i>Благословение</i>, вара- кат.</p> <p><i>Благословенный</i>, ва- рават.</p> <p><i>Благоухать</i>, ваҗа.</p> <p><i>Блестять</i>, рурбіс.</p> <p><i>Блелять</i>, меҗ.</p> <p><i>Ближний</i>, віц.</p> <p><i>Близкій</i>, ітаіс, віц.</p> <p><i>Близко</i>, віц.</p> <p><i>Близость</i>, віц.</p> <p><i>Блоха</i>, җіҗа.</p>
<p>В.</p> <p><i>Баба</i>, Һунча.</p> <p><i>Бабочка</i>, Һіҗімкала.</p> <p><i>Бабушка</i>, ава.</p> <p><i>Байрамъ</i>, варҗі.</p>		

Блудница, кѣмѣв.
Блудность, укуѣ.
Блудный, укуѣ.
Блудить, укуѣ.
Блюдолизъ, души.
Богатство, давла.
Богатый, давла, кѣ-
 ват.
Богомолецъ, фѣж.
Богомолье, фѣж.
Богъ, Аллах, Хвалав-
 чав.
Бодать, кѣф, курс.
Боднуть, курс.
Боецъ, дѣрз.
Бой, дѣрз.
Бокъ, шалѣ.
Болтливый, кѣвѣв.
Болтунъ, лѣзмі.
Большой, ізіс.
Большой, хвалал.
Болте, ѣѣ.
Болтънъ, ізіс.
Болтъ, ізіс.
Борецъ, мушуд.
Боровъ, цура.
Борода, муѣур.
Борозда, зѣварі.
Бороться, вѣѣѣс,
 фѣіс, мушуд.
Борьба, мушуд.
Боязливый, ках.
Боязнь, ках.
Боятся, ках, урух.
Брага, харуш.
Брадобрънй, даллак.
Бракъ, шірі.
Бранить, уѣіс.
Брань, уѣіс.

Братецъ, узі.
Братство, узі.
Братъ, узі.
Братъ, ѣсіс, савѣіс,
 сѣсіс.
Бритъ, ілѣас.
Бровъ, нід.
Бродъ, фарқ.
Бросаться, савѣіс.
Бросить, дуб, іwhіс,
 вѣвѣв, лѣзѣѣіс.
Броситься, ітукіс,
 савѣіс, тѣс.
Брякнуть, зѣнѣ.
Бряцаніе, зѣнѣ.
Бряцать, зѣнѣ.
Буйволъ, гѣмуш.
Буйлица, гѣмуш.
Бумага, казар.
Бурка, варѣі.
Буса, духурі.
Бухара, вухѣрі.
Бухарецъ, вухѣрі.
Быкъ, вуза.
Быстро, кѣрк.
Быстрота, кѣрк.
Быстрый, дуб, кѣрк.
Бѣгать, дуб.
Бѣгъ, дуб.
Бѣда, ѣада.
Бѣдно, мѣѣ, мѣскѣн,
 пѣѣір.
Бѣдность, мѣскѣн,
 пѣѣір.
Бѣдный, мѣскѣн, пѣ-
 ір.
Бѣдность, фѣзѣіс.
Бѣдовый, валаѣ.
Бѣдствоіе, валаѣ.

Бѣлизна, ѣув.
Бѣлить, ілѣас.
Бѣло, ѣув.
Бѣлокъ, гідгарі.
Бѣлошейка, кѣвѣв.
Бѣлый, фѣен, ѣув.
Бѣснующійся, ша-
 тан.
Бѣшенство, ваѣ.
Бѣшенный, ваѣ.

В.

Важный, хвалал.
Валить, фавшіс.
Варваръ, зулмувар.
Вареный, ілѣіс.
Варить, ілѣіс.
Вашъ, фуша.
Вбивать, фѣѣѣс.
Вбить, ѣѣѣс, фѣѣѣс,
 ітѣѣѣс.
Вверхъ, а, вѣѣѣ, лаг,
 шіѣѣѣѣ.
Вдвое, кѣірѣѣа.
Вдова, гам'а, фунул.
Вдовецъ, гам'а.
Вдовство, гам'а.
Вдругъ, пѣѣѣ, хап.
Вдѣтъ, шіѣѣѣіс.
Великий, хвалал.
Велико, хвалал.
Вепрь, цура.
Верблюдъ, валлі.
Веревка, хаја.
Вередъ, калі, савукні.
Верхний, кѣіѣра.
Верхняя часть, кар.
Верхомъ, мурда.

<i>Веселіе</i> , пілі.	<i>Видѣть</i> , гвіс, піваіс.	<i>Возератимься</i> , чаріс,
<i>Веселиться</i> , пілі.	<i>Вина</i> , ваһана.	чарукіс.
<i>Веселый</i> , ват, һарза,	<i>Вино</i> , чэзгір.	<i>Возгордится</i> , ёуга.
пілі, разі.	<i>Виноватый</i> , будар.	<i>Воздухъ</i> , һавā.
<i>Весна</i> , һала, лев.	<i>Виноградникъ</i> , аяк,	<i>Возложитъ</i> , кар.
<i>Вести</i> , арһіс, һаву-	туті.	<i>Вознаграждение</i> , кірі.
ціс.	<i>Виноградъ</i> , туті.	<i>Войлокъ</i> , варһі.
<i>Весь</i> , лівілла.	<i>Винтовка</i> , мажар.	<i>Война</i> , ғазā, дїрз, қі-
<i>Ветхий</i> , урқ.	<i>Висълица</i> , ғал.	да.
<i>Ветхо</i> , урқ.	<i>Вколотитъ</i> , ітәкәс.	<i>Войско</i> , һурава.
<i>Ветхость</i> , урқ.	<i>Вкусный</i> , візі, мур'і,	<i>Войти</i> , ітііс, уһна.
<i>Вечеромъ</i> , варһек.	тім.	<i>Вокругъ</i> , алау.
<i>Вечеръ</i> , варһек.	<i>Вкусъ</i> , тім.	<i>Волкъ</i> , виҗ.
<i>Вещь</i> , сіқал.	<i>Владыть</i> , уціс.	<i>Волноватъся</i> , урзїс.
<i>Взаимно</i> , варс.	<i>Влажность</i> , дәһні,	<i>Волось</i> , ғіз.
<i>Взбѣжать</i> , аwkіс.	шіңқа.	<i>Волосьяной</i> , ғіз.
<i>Взбѣсится</i> , ваһ.	<i>Влажный</i> , дәһні, шін-	<i>Волчица</i> , гваҗа.
<i>Взвѣситъ</i> , ітһаҗіс.	қа.	<i>Волъ</i> , уяц, урка.
<i>Взглядываютъ</i> , һар'іс.	<i>Влить</i> , һар'іс.	<i>Вольнорабочий</i> , һазаё.
<i>Взглядъ</i> , һар'іс.	<i>Влюбится</i> , діга, ігіс.	<i>Вооружитъся</i> , ярау.
<i>Взглянуть</i> , һар'іс.	<i>Влюбленный</i> , һашіқ.	<i>Вопросъ</i> , һарwaіс.
<i>Вздешевятъ</i> , дурҗа.	<i>Вмѣсто</i> , қадін.	<i>Ворваться</i> , уһна.
<i>Вздорный</i> , кімік.	<i>Вмѣсть</i> , варх, цаһна.	<i>Воробей</i> , җівкәрі.
<i>Вздорожатъ</i> , дурка.	<i>Внизъ</i> , һатһал, ууәһі.	<i>Воровать</i> , іһас.
<i>Вздохнутъ</i> , һіһ.	<i>Внукъ</i> , урші.	<i>Воровской</i> , кулкі.
<i>Вздохъ</i> , һіһ.	<i>Внутренность</i> , варг,	<i>Воровство</i> , іһас, кул-
<i>Вздыхатъ</i> , һіһ.	уһна.	кі.
<i>Взлѣзть</i> , әкіс, ерх-	<i>Внутри</i> , варг, һана,	<i>Ворона</i> , һәна.
wіс, піуәһі.	уһна.	<i>Ворота</i> , іркәј.
<i>Взмутитъся</i> , ваямқ-	(во)-внутрь, уһна.	<i>Воротитъ</i> , чарwәқіс.
wіс.	<i>Внѣ</i> , дура, шадіу.	<i>Воръ</i> , кулкі.
<i>Взнуздать</i> , һурһур.	<i>Вода</i> , шін.	<i>Восемьдесятъ</i> , гаһ.
<i>Взойти</i> , һwі.	<i>Водворитъ</i> , ші.	<i>Восемь</i> , гаһ.
<i>Взыскать</i> , іһwіс.	<i>Водитъ</i> , аруһіс, ва-	<i>Восковой</i> , мурҗалі.
<i>Взятка</i> , рушват.	шіс, һіс.	<i>Воспитать</i> , ајқіс,
<i>Взяточникъ</i> , рушват.	<i>Водопадъ</i> , шін.	әқwіс, wәһіәс, ір-
<i>Взять</i> , әсіс, кwіс,	<i>Водоросль</i> , арһә.	һәс.
саwқіс, сәсіс, уціс.	<i>Возвеличитъся</i> , хва-	<i>Воткнуться</i> , һіла.
<i>Видный</i> , іркwіс.	лал.	<i>Вотчимъ</i> , ада, уҗај.

<i>Вотъ, һарі.</i>	<i>Входитъ, уһна.</i>	<i>Выкоситъ, ьwæлѣwæ.</i>
<i>Вошь, һір'.</i>	<i>Вчера, дағ.</i>	<i>Выкраситъ, шіјііс.</i>
<i>Впасть, у.</i>	<i>Вчерашній, дағ.</i>	<i>Выкроитъ, арґіс.</i>
<i>Впереди, һала.</i>	<i>Вшивецъ, һір'.</i>	<i>Выкупаться, wаzіс.</i>
<i>Впередъ, һала.</i>	<i>Вы, һуша.</i>	<i>Вылѣзть, алқwіс.</i>
<i>Врагъ, душван.</i>	<i>Выбратъся, алқwіс.</i>	<i>Вылетать, арсіс.</i>
<i>Вражда, душван.</i>	<i>Выбритъ, ілһас.</i>	<i>Вылѣчить, ара.</i>
<i>Вредный, зен.</i>	<i>Выбьлѣть, ілһас.</i>	<i>Вылѣть, һартіс, лај-</i>
<i>Вредъ, дамѣа, зен.</i>	<i>Вывезти, дура.</i>	<i>waqіс.</i>
<i>Время, манзіл, сабат.</i>	<i>Вывести, дура, сајтіс.</i>	<i>Вылунитъся, гідгарі.</i>
<i>Всадникъ, мурда.</i>	<i>Вывостритъ, уға.</i>	<i>Выманитъ, ітіс.</i>
<i>Все, ліwілла.</i>	<i>Выгода, пајда.</i>	<i>Вымести, һwæш.</i>
<i>Всегда, алла.</i>	<i>Выгодный, һала, пај-</i>	<i>Вымолитъ, wалгwіс.</i>
<i>Вскачь, дуғ.</i>	<i>да.</i>	<i>Вымолотитъ, діг.</i>
<i>Вскипятитъ, ілһіс,</i>	<i>Выдать за-мужъ, һа-</i>	<i>Вымочитъ, wамһwіс,</i>
<i>руғір.</i>	<i>тіс.</i>	<i>шінқа.</i>
<i>Вскользъ, twæк.</i>	<i>Выдерживать, ірдіс.</i>	<i>Вымытъ, ірґіс.</i>
<i>Вскокитъ, харчізіс.</i>	<i>Выдоитъ, ірзіс.</i>	<i>Вынуть, ажтіс.</i>
<i>Вскрикнутъ, wæw'іс.</i>	<i>Выдрессированный,</i>	<i>Выпасть, kwів.</i>
<i>Вспахать, ваціс, һај.</i>	<i>ірѣас.</i>	<i>Выпитъ, ірґіс.</i>
<i>Вспомнитъ, һан.</i>	<i>Выдрессировать, ір-</i>	<i>Выплюнуть, ту.</i>
<i>Вспотнѣтъ, һамһа,</i>	<i>ѣас.</i>	<i>Выпроситъ, wалгwіс,</i>
<i>маја.</i>	<i>Выжатъ (о хлѣбѣ),</i>	<i>ітіс.</i>
<i>Вспугнутъ, івшіс.</i>	<i>іршіс.</i>	<i>Выпрясть, віліс.</i>
<i>Вспрыгнуть, тæс.</i>	<i>Выздоровленіе, ваһла.</i>	<i>Выразнитъ, залаг,</i>
<i>Вспыльчивый, һæл,</i>	<i>Выздоровѣтъ, ара,</i>	<i>дирқ, цуг.</i>
<i>ішта.</i>	<i>ваһла, ізіс.</i>	<i>Вырости, ақwіс, wаіс.</i>
<i>Вспыхнуть, дару.</i>	<i>Вымрять, дæw,</i>	<i>Вырубитъ, салг'іс.</i>
<i>Встать, ажзіс, тап.</i>	<i>twæк.</i>	<i>Выръзатъ, ал'іс, сал'-</i>
<i>Встрѣтитъся, һінк-</i>	<i>Выйти, дура, һав-</i>	<i>іс.</i>
<i>wæкæс, цуг.</i>	<i>waqіс, һала.</i>	<i>Высвободитъся, алқ-</i>
<i>Встряхнуть, пæһ.</i>	<i>Выйти за-мужъ, ші-</i>	<i>wіс, wat, уwукіс.</i>
<i>Всходитъ, узіс.</i>	<i>рі.</i>	<i>Выселокъ, маһі.</i>
<i>Всъ, ліwілла.</i>	<i>Выкинуть, waғ, лај-</i>	<i>Высеребрить, арц.</i>
<i>Вся, ліwілла.</i>	<i>waqіс.</i>	<i>Выслушать, арґіс,</i>
<i>Всякій, алла, һар,</i>	<i>Выколотитъ, пæк.</i>	<i>ліһі.</i>
<i>һаркудїа.</i>	<i>Выкопать, ажтіс, ур-</i>	<i>Выслѣдитъ, ьіл.</i>
<i>Второй, қwі.</i>	<i>ѣіс.</i>	<i>Высморгатъся,</i>
<i>(во)-вторыхъ, қwі.</i>	<i>Выкормитъ, ажтіс.</i>	<i>ьwæрѣ.</i>

<i>Высокій</i> , ак, һірѣа, хвалал, чік.	<i>Вышатъ</i> , ækic.	<i>Гнилушка</i> , фаш.
<i>Высоко</i> , ак, чік.	<i>Вялый</i> , мѣір.	<i>Гниль</i> , ірфіс.
<i>Высокомѣрие</i> , ёуэні.	<i>Вянутъ</i> , сусіталхвіс.	<i>Гнить</i> , фаш, ірфіс.
<i>Высокомѣрный</i> , умут.	Г.	<i>Гной</i> , шаха.
<i>Высота</i> , ак, чік.		<i>Гнойный</i> , шаха.
<i>Высохнуть</i> , ір'wіс.	<i>Галунъ</i> , чѣл.	<i>Гноится</i> , һawifіс.
<i>Выставить</i> , һаіс.	<i>Гамринецъ</i> , һwæмур.	<i>Гнивается</i> , һімі.
<i>Выставиться</i> , һaw- сѣкic.	<i>Гамрена</i> , ірфіс.	<i>Гнивный</i> , һасі.
<i>Выстлатъ</i> , удіс.	<i>Гвоздь</i> , ёѣрда, һwа- вул.	<i>Гнивь</i> , һімі.
<i>Выстричь</i> , қіѣ, іаѣас.	<i>Гдѣ?</i> кані.	<i>Гнидой</i> , һінтін.
<i>Выстричь</i> , іwhіс.	<i>Герой</i> , мірһ.	<i>Гниздо</i> , муқа.
<i>Высунуться</i> , ігііс.	<i>Гикать</i> , һај.	<i>Говорить</i> , зај, діw, уһіс.
<i>Высушить</i> , wага, ір'- wіс.	<i>Гикнуть</i> , һај.	<i>Говядина</i> , ді'.
<i>Высьць</i> , мурѣ.	<i>Гладкій</i> , залаг, ірқ- wіс.	<i>Годный</i> , wаіс, хажрі.
<i>Вытащить</i> , сажіс.	<i>Гладко</i> , залаг.	<i>Годовалый</i> , урї'.
<i>Вытерпеть</i> , ак.	<i>Гладкость</i> , залаг.	<i>Годъ</i> , дус.
<i>Вытечь</i> , һawifіс.	<i>Глазъ</i> , һулі.	<i>Голова</i> , віқ.
<i>Выткать</i> , іршіс.	<i>Глашатая</i> , манёуш.	<i>Головня</i> , һудінга.
<i>Выточить</i> , уға, чар.	<i>Глотать</i> , һаіс.	<i>Голодный</i> , гуш, қақа.
<i>Вытянуть</i> , ігіс.	<i>Глотнуть</i> , һаіс, қwæрт.	<i>Голодъ</i> , гуш.
<i>Выучить</i> , ілѣіс, ір- ѣас.	<i>Глотокъ</i> , қwæрт.	<i>Голосъ</i> , тама.
<i>Выучиться</i> , wаһіс.	<i>Глубина</i> , мурһ.	<i>Голубой</i> , һавѣ.
<i>Выходитъ</i> , дура.	<i>Глубокій</i> , мурһ.	<i>Голубъ</i> , лавһа.
<i>Вычистить</i> , ам'ур, ішкѣс, ум'у, ушкic.	<i>Глубоко</i> , мурһ.	<i>Гора</i> , дувура, урк.
<i>Выше</i> , қіwра.	<i>Глубокомысленный</i> , мурһ.	<i>Гордится</i> , ёуза, ёуэ- ні, хам.
<i>Выщипывать</i> , ірдіс.	<i>Глуно</i> , ігіс.	<i>Гордо</i> , ёуза, туқ, хам, шејсic.
<i>Вьюкъ</i> , діх.	<i>Глуность</i> , һамһа.	<i>Гордость</i> , ёуза, хам.
<i>Впра</i> , ірх.	<i>Глупый</i> , һамһа.	<i>Гордый</i> , ёуза, туқ, хам.
<i>Вприть</i> , ірх.	<i>Глухо</i> , һwавѣ.	<i>Горе</i> , ёјјін.
<i>Впрный</i> , һақ.	<i>Глухой</i> , аргіс, һwавѣ.	<i>Горечь</i> , дувура.
<i>Впрствый</i> , қѣлі.	<i>Глухоньмой</i> , һwавѣ, тілкаw.	<i>Горечь</i> , қутуу.
<i>Впртъ</i> , қѣлі.	<i>Глухота</i> , һwавѣ.	<i>Городъ</i> , шаһар.
<i>Впртеръ</i> , двæһ, һawā.	<i>Гнатъ</i> , арһіс, ірқic.	<i>Горожанинъ</i> , шаһар.
<i>Впртряный</i> , двæһ.		<i>Горохъ</i> , кара.
		<i>Горькій</i> , қутуу.

<i>Горько</i> , қутқу.	Д.	<i>Дешевый</i> , дурђа, нар- за.
<i>Горячий</i> , халак, кәерк.		<i>Джейранъ</i> , һинта.
<i>Горячиться</i> , кәерк.	<i>Давать</i> , ғис.	<i>Дивиться</i> , тамаша.
<i>Господство</i> , виқ.	<i>Давить</i> , wәғіс.	<i>Дивный</i> , тамаша.
<i>Господствовать</i> , ак.	<i>Давний</i> , хала, һиқ- вал.	<i>Диво</i> , тамаша.
<i>Гостеприимный</i> , уһ- wәл.	<i>Давно</i> , хала.	<i>Дичина</i> , ді'.
<i>Гостеприимство</i> , уһ- wәл.	<i>Далеко</i> , харақ.	<i>Длино</i> , һірба.
<i>Гость</i> , уһwәл.	<i>Даль</i> , харақ.	<i>Длинота</i> , һірба.
<i>Готовность</i> һәдур.	<i>Дальный</i> , харақ, һір- ба.	<i>Длинный</i> , һірба.
<i>Готово</i> , һәдур.		<i>Днемъ</i> , һірілі.
<i>Готовый</i> , һәдур.	<i>Дарование</i> , паһму.	<i>Дно</i> , луді.
<i>Грабить</i> , ілтис.	<i>Дару</i> , Даргwa.	<i>Добропорядочный</i> , қәеја.
<i>Градъ</i> , кивкә.	<i>Дать</i> , ғис.	<i>Доброта</i> , әһ.
<i>Граната</i> , һәрһә.	<i>Два</i> , қwі.	<i>Довольно</i> , разі.
<i>Гремять</i> , зуврі, қуқу.	<i>Двадцать</i> , ғал.	<i>Довольный</i> , разі.
<i>Грива</i> , јәл.	<i>Дверь</i> , унза.	<i>Довольство</i> , разі.
<i>Гримаса</i> , маһ.	<i>Двойной</i> , қwірка.	<i>Довърие</i> , ірх.
<i>Громогласный</i> , ман- қуш.	<i>Двойность</i> , қwірка.	<i>Довърять</i> , ірх, умут.
<i>Громъ</i> , зуврі, қуқу.	<i>Дворъ</i> , азвар, һаја.	<i>Дождевой</i> <i>потокъ</i> , һарқ.
<i>Грудной</i> , дурһwә, мама.	<i>Двопородный</i> , узі.	<i>Дождь</i> , зав.
<i>Грудь</i> , микірі.	<i>Двенадцать</i> , қwі.	<i>Дождь идетъ</i> , зав.
<i>Груша</i> , кәер.	<i>Двѣсти</i> , дарш, қwі.	<i>Дойная</i> , ірзіс, қwәл.
<i>Гръть</i> , варһі.	<i>Девяносто</i> , урғім.	<i>Дойти</i> , һаіс, саіс.
<i>Грълзъ</i> , вунаһ.	<i>Девятнадцать</i> , ғал.	<i>Доить</i> , ірзіс.
<i>Гръшникъ</i> , вунаһ.	<i>Девять</i> , урғім.	<i>Домо</i> , wакһә.
<i>Грязно</i> , чәерт.	<i>Деликатный</i> , назів.	<i>Домовъчный</i> , һwамру.
<i>Грязь</i> , чәерт.	<i>День</i> , варһі.	<i>Домъ</i> , шівла.
<i>Губа</i> , қwінт.	<i>Деньги</i> , арц.	<i>(въ)-домъ</i> , һіғуді.
<i>Густо</i> , зума, уц.	<i>Дербентъ</i> , Чулли.	<i>Должникъ</i> , шівла.
<i>Густой</i> , вурт, зума, уц, чурх.	<i>Дерево</i> , галга.	<i>Долина</i> , һада.
<i>Густота</i> , зума, уц, чурх.	<i>Деревио</i> , қурч.	<i>Доля</i> , wуға.
<i>Густѣть</i> , іртис, уц.	<i>Деревянный</i> , урцул.	<i>Дома</i> , калі.
<i>Гяуръ</i> , гawур.	<i>Держать</i> , уціс.	<i>Домашний</i> , уһна.
	<i>Держаться</i> , уціс.	<i>Доморощенный</i> , әқ- wic.
	<i>Десятскій</i> , куһала.	
	<i>Десять</i> , wіғ.	
	<i>Дешевизна</i> , дурђа.	
	<i>Дешево</i> , дурђа.	<i>Домъ</i> , калі,

<i>Дорога</i> , हुवि.	<i>Дуплистое дерево</i> , галга, умх.	<i>Жарко</i> , im̄ḥic, ӯḥар.
<i>Дорого</i> , дурка.	<i>Дурить</i> , ваh.	<i>Жаръ</i> , уцар.
<i>Дороговизна</i> , дурка.	<i>Дурно</i> , waj, пасад,	<i>Жатва</i> , арші.
<i>Дорогой</i> , дурка, qimat.	ḥax.	<i>Жать</i> , qaqa.
<i>Дорожиться</i> , дурка.	<i>Дурной</i> , waj, пасад,	<i>Жать (о хлѣбѣ)</i> , ip-
<i>Дорожный</i> , हुवि.	ḥax.	shic.
<i>Дорости</i> , waic.	<i>Дурнота</i> , waj, пасад,	<i>Ждать</i> , бар'ic, лиḥi.
<i>До-сихъ-поръ</i> , hanaḥa.	ḥax.	<i>Желание</i> , im̄tæfi, варḥ,
<i>Доска</i> , урдулі.	<i>Дуть</i> , dwæḥ, sawkic.	мурад.
<i>Досказать</i> , қімі.	<i>Дуться</i> , kæвш.	<i>Желать</i> , igic, варḥ,
<i>Доставать</i> , hāic, ita-	<i>Дымный</i> , ḥipḥwa.	ḥashiq,
ic.	<i>Дымъ</i> , gaw, ḥipḥwa.	<i>Желтизна</i> , укуḥ.
<i>Доставить</i> , āic.	<i>Дыра</i> , ḥwami.	<i>Желто</i> , укуḥ.
<i>Достаточествовать</i> , waic.	<i>Дырявый</i> , ḥwami.	<i>Желтокъ</i> , гідгари,
<i>Достаточный</i> , уршу.	<i>Дьяственность</i> , рур-	укуḥ.
<i>Достать</i> , waic.	ci.	<i>Желтый</i> , укуḥ.
<i>Достаться</i> , вæḥ.	<i>Дьяушка</i> , рурсі.	<i>Желудокъ</i> , а.
<i>Достигать</i> , āic, waic, itaic, cāic.	<i>Дьдъ</i> , ава, ада.	<i>Желъо</i> , miph.
<i>Достигнуть</i> , авзур, āic, waic, itaic, cāic.	<i>Дьяль</i> , wæqic.	<i>Жена</i> , हुनुл.
<i>Достоинство</i> , ваḥа.	<i>Дьяль</i> , wæqic.	<i>Женитьба</i> , ḥaj'ic.
<i>Доходитъ</i> , hāic.	<i>Дьяль</i> , wæqic.	<i>Женить</i> , hāt'ic, miḥ.
<i>Дочь</i> , рурсі.	<i>Дьяль</i> , wæqic.	<i>Жениться</i> , ḥaj'ic, hā-
<i>Драгаться</i> , урḥic.	<i>Дьяло</i> , авḥвуд, hæḥat, ciḥal, hænki.	tic, kalī.
<i>Дрессировать</i> , ip̄kæc.	<i>Дьяство</i> , im̄ṭa.	<i>Женский</i> , हुनुл.
<i>Дрова</i> , дузани, урдул.	<i>Дядя</i> , ава, ада.	<i>Женщина</i> , адам'илі, हुनुл.
<i>(за)-дровами</i> , дузани.	Е.	<i>Жеребая</i> , гваза.
<i>Дровосѣкъ</i> , дузани.	<i>Едва</i> , варā.	<i>Жеребенокъ</i> , тæj.
<i>Другой</i> , itil, царіл.	<i>Еще</i> , ḥур, цаḥi.	<i>Жеребецъ</i> , ḥipḥwa.
<i>Другъ</i> , halmaḥ, урḥi.	Ж.	<i>Жесткій</i> , waga, ḥaḥa.
<i>Другъ въ друга</i> , warc.	<i>Жалить</i> , арт'ic.	<i>Жесткость</i> , ḥaḥa.
<i>Дружба</i> , halmaḥ.	<i>Жалить</i> , icic, қwint.	<i>Жестокій</i> , ḥaci, рæḥ-
<i>Дрянной</i> , дурḥа, усал.	<i>Жареный</i> , ip̄ḥic.	му.
<i>Дубовое дерево</i> , галга, miḥ.	<i>Жарить</i> , ip̄zic, ip̄ḥic.	<i>Жечь</i> , igwic, ip̄zic.
<i>Дубъ</i> , miḥ.	<i>Жаркій</i> , ӯḥар.	<i>Живое существо</i> , mi-
<i>Дунуть</i> , шiwækæc.		ḥip.
		<i>Живость</i> , miḥip.
		<i>Животное</i> , ḥaniwar.
		<i>Животъ</i> , ewani.

<i>(вѣ)-живѣть</i> , мѣсѣр.	<i>Зажитѣсья</i> , ірѣіс, ігісѣс, Һірѣа.	<i>Засмѣятьсѣя</i> , дукѣр.
<i>Жизнь</i> , Һуамру.		<i>Заснутѣь</i> , усѣс.
<i>Жирно</i> , Һірѣ.	<i>Зазнатѣсья</i> , імѣу.	<i>Застенутѣь</i> , італҺуіс.
<i>Жирный</i> , Һава, Һірѣ.	<i>Заика</i> , тѣлкау.	<i>Застонатѣь</i> , Һуја.
<i>Жирѣь</i> , Һава, Һірѣ.	<i>Заикатѣсья</i> , тѣлкау.	<i>Застрѣлитѣь</i> , алѣуіс.
<i>Жирѣть</i> , Һірѣ.	<i>Закалитѣь</i> , увѣіс.	<i>Засуха</i> , діу.
<i>Житель</i> , ші.	<i>Закипѣть</i> , руҺір.	<i>Засѣватѣь</i> , ваҺуіс.
<i>Житѣь</i> , усѣ, ші.	<i>Заковатѣь</i> , мѣрѣ.	<i>Заткнутѣь</i> , Һѣкѣс.
<i>Жнецѣь</i> , арші.	<i>Закричатѣь</i> , ваҺѣіс.	<i>Затопитѣь</i> (<i>каминѣь</i>), анѣі, карі.
<i>Жолудѣь</i> , мѣ.	<i>Закромѣь</i> , усѣ.	<i>Затруднитѣьлно</i> , Һіјін, Һадав.
<i>Жукѣь</i> , Һуздагі.	<i>Закрѣть</i> , қѣц.	<i>Затруднитѣьлность</i> , Һіјін, Һадав.
<i>Журавѣь</i> , қунқ.	<i>Закупатѣь</i> , ушѣвѣкѣс.	<i>Затруднитѣьльный</i> , Һіјін, Һадав.
	<i>Закуситѣь</i> , қуінт.	
З.	<i>Замаратѣсья</i> , іѣіс.	<i>Захлопнутѣь</i> , қѣц
<i>Забавлятѣсья</i> , умѣѣс.	<i>Замерзнутѣь</i> , мѣ.	<i>Зачерпнутѣь</i> , ѣкѣс.
<i>Заберементѣь</i> , дур-Һуѣ.	<i>Замѣкѣь</i> , мѣрѣ.	<i>Зачумѣть</i> , ваца.
<i>Забота</i> , Һѣјзі, пікрі.	<i>Замолчатѣь</i> , Һѣјіііс.	<i>Заяцѣь</i> , Һварі.
<i>Заботливый</i> , Һѣјзі.	<i>Замужняя</i> , Һунул.	<i>Зватѣь</i> , Һі.
<i>Забываетѣь</i> , кумартіс.	<i>Заносчивый</i> , віқ.	<i>Звукѣь</i> , тама.
<i>Забываетѣь</i> , кумартіс.	<i>Занятѣь</i> , ѣсѣс.	<i>Звѣзда</i> , урї.
<i>Забываетѣь</i> , кумартіс.	<i>Запахѣь</i> , гвѣѣ.	<i>Здорово</i> , ара.
<i>Завернутѣь</i> , іргуіс.	<i>Заперетѣь</i> , мѣрѣ, Һікѣіс	<i>Здоровый</i> , ара, урѣні.
<i>Завертѣьватѣь</i> , іргуіс.	<i>Записатѣь</i> , Һелқуіс, ілқуіс.	<i>Здоровіе</i> , ара.
<i>Завтра</i> , Һѣѣал.	<i>Заплакатѣь</i> , ісѣс.	<i>Здоровякѣь</i> , вуза.
<i>Завтракатѣь</i> , Һѣѣалал.	<i>Заплата</i> , діқва.	<i>Здравіе</i> , урѣні.
<i>Завтрашній</i> , Һѣѣал.	<i>Заплатитѣь</i> , ѣкѣіс, ва-Һа.	<i>Здравомыслящій</i> , ара.
<i>Завязатѣь</i> , іііс.	<i>Запрашиватѣь</i> , дурка.	<i>Здѣсь</i> , Һіш.
<i>Загонѣь</i> , маза.	<i>Запретитѣь</i> , Һадаза.	<i>Зелено</i> , шініш.
<i>Загорѣть</i> , варѣі.	<i>Запретѣь</i> , вавѣіс.	<i>Зеленый</i> , шініш.
<i>Загорѣтьсѣя</i> , Һа.	<i>Запрещеніе</i> , Һадаза.	<i>Зелень</i> , шініш.
<i>Загоститѣсья</i> , Һірѣа.	<i>Запрягатѣь</i> , вавѣіс.	<i>Зеленѣть</i> , шініш.
<i>Загрязнитѣсья</i> , чѣрт.	<i>Запѣвало</i> , далај.	<i>Зелье</i> , дару.
<i>Вадержатѣь</i> , тащ, усѣс.	<i>Запятнатѣь</i> , дамѣа.	<i>Земледѣльцѣь</i> , ку.
	<i>Заржатѣь</i> , Һіѣіі.	<i>Земля</i> , гванза, ҺанҺі, Һѣвар.
<i>Задѣь</i> , Һіла.	<i>Зарѣзатѣь</i> , Һавшіс, ілҺуіс.	<i>Зеркало</i> , даҺумѣала.
<i>Зажечѣь</i> , ајдіс, алѣуіс.	<i>Зарядитѣь</i> , варшіс.	
<i>Заживатѣь</i> , дѣкѣі.		
<i>Зажиточный</i> , Һарза.		

<i>Зерно</i> , qæq, qum.	<i>Изготовить</i> , fædur,	<i>Иступиться</i> , quta.
<i>Зерновой хлѣбъ</i> , булі.	ірхwіс.	<i>Исчезнуть</i> , пæѣ.
<i>Зима</i> , бiні.	<i>Издавна</i> , хала.	
<i>Зимній</i> , бiні.	<i>Издѣлія</i> , матæѣ.	Б.
<i>Зимою</i> , бiні.	<i>Изжарить</i> , ірѣіс.	
<i>Злодѣй</i> , піша.	<i>Излишество</i> , імѣу.	<i>Кабанъ</i> , цура.
<i>Злоязычный</i> , лізмі,	<i>Излишне</i> , імѣу.	<i>Кабы</i> , қаллі.
	<i>Излишнимъ</i> бытъ,	<i>Кади</i> , қаді.
	міз.	<i>Каждый</i> , алла, һар.
<i>Змѣя</i> , фiфала.		<i>Казаться</i> , ізіс.
<i>Знакъ</i> , лішан.	<i>Изморозъ</i> , урзіс.	<i>Казикумухъ</i> , вулігі.
<i>Знатные</i> , ак, шіwæѣ.	<i>Изнасиловать</i> , фал.	<i>Кайтакъ</i> , {хајдақлан.
<i>Знать</i> , wahіс.	<i>Изнурятъ</i> , ірзіс.	<i>Какъ</i> , фæвiлла.
<i>Значеніе</i> , маѣні.	<i>Изрубить</i> , вал'іс, қi-	<i>Калмыкъ</i> , ёармуѣ.
<i>Зовъ</i> , ѣі.	нæгiнæ, ітіс, тур.	<i>Калъ</i> , цæѣа.
<i>Золото</i> , мурһі.	<i>Изувѣченный</i> , чулак.	<i>Каменный</i> , ёарѣа.
<i>Золотой</i> , мурһі.	<i>Изумиться</i> , урқукіс.	<i>Каменный уголь</i> , га.
<i>Зрачокъ</i> , булі.	<i>Изъянъ</i> , зен.	<i>Камень</i> , ёарѣа.
<i>Зубъ</i> , цула.	<i>Икра</i> , гавш.	<i>Каминъ</i> , анѣі.
<i>Зудъ</i> , ірkwіс.	<i>Или</i> , велла.	<i>Капризная</i> , јунку.
<i>Зудить</i> , ірkwіс.	<i>Имущество</i> , віқак,	<i>Караулить</i> , һајзіс,
<i>Зурна</i> , дæмдад.	ліwдiш, мас.	ёараул.
<i>Зябнуть</i> , wæрѣас.	<i>Иневътъ</i> , артіс.	
<i>Зять</i> , куvиш.	<i>Иногда</i> , ца.	<i>Караулъ</i> , ёараул.
	<i>Искусный</i> , піша.	<i>Карманъ</i> , віса.
И.	<i>Искусство</i> , һунар,	<i>Картинка</i> , суррат.
	піша.	<i>Катать</i> , гwір.
<i>И</i> , ра.	<i>Испечься</i> , ірѣіс.	<i>Качаніе</i> , гард.
<i>Игра</i> , умѣас.	<i>Испортить</i> , пасад.	<i>Качать</i> , гард.
<i>Игратъ</i> , умѣас.	<i>Испортиться</i> , зајә,	<i>Кашель</i> , каѣ.
<i>Идти (о дождѣ)</i> , ур-	ірѣіс.	<i>Кашлять</i> , каѣ.
	зіс.	<i>Квакать</i> , һаѣа.
<i>Избить</i> , ітіс.	<i>Исправиться</i> , æѣ.	<i>Кварталъ</i> , ёwаѣ.
<i>Избытокъ</i> , імѣу.	<i>Испражненіе</i> , пох.	<i>Квашня</i> , сунвi.
<i>Избыточно</i> , імѣу.	<i>Испражниться</i> , пох.	<i>Кибитка</i> , калі.
<i>Избыточный</i> , імѣу.	<i>Испугать</i> , урқукіс.	<i>Кинжалъ</i> , ёiнѣал.
<i>Извилистый</i> , awі.	<i>Испугаться</i> , урқукіс.	<i>Кинуться</i> , wæѣас.
<i>Извлекать</i> , ајтіс, ітіс.	<i>Истечь</i> , һawіѣіс.	<i>Кипяніе</i> , руѣір.
<i>Извлечь</i> , ітіс, урға.	<i>Истоптать</i> , wæѣіс.	<i>Кипеть</i> , руѣір.
<i>Извѣстіе</i> , хавар.	<i>Источникъ</i> , бiніз.	<i>Кипятить</i> , руѣір.
	<i>Истребить</i> , ёір.	

<i>Кипятокъ</i> , руѣір.	<i>Комната</i> , калі.	<i>Котенокъ</i> , гата.
<i>Кирка</i> , газа.	<i>Конвертъ</i> , мухча.	<i>Который</i> , вуділ?
<i>Кисло</i> , ѣіѣ.	<i>Конецъ</i> , ѣар, ѣімі,	<i>Котъ</i> , гата.
<i>Кислота</i> , ѣіѣ.	таман.	<i>Кошелекъ</i> , мухча.
<i>Кислый</i> , ѣіѣ.	<i>Конница</i> , мурда.	<i>Кошка</i> , гата.
<i>Класть</i> , ѣајѣіс, ѣаѣіс,	<i>Конопель</i> , ѣама.	<i>Кража</i> , іѣас,
ілшіс.	<i>Кончатъ</i> , віѣ, ерхвіс.	<i>Край</i> , ваѣ, дув, ѣар.
<i>Клещи</i> (инстр.), ѣаѣм-	<i>Кончитъ</i> , ерхвіс.	<i>Красавецъ</i> , ісвахі.
ѣа.	<i>Кончитьсяся</i> , ѣаѣкіс,	<i>Красавица</i> , ісвахі.
<i>Клинъ</i> , ѣаерда, сала.	таман.	<i>Красивая</i> , пінда, іс-
<i>Клопъ</i> , ѣанда.	<i>Конюшня</i> , дірк.	вахі.
<i>Ключъ</i> , унзувѣала.	<i>Конь</i> , тазі, урчі.	<i>Красиво</i> , ѣагва.
<i>Ключъ</i> (воды), урунѣ.	<i>Копать</i> , урѣіс.	<i>Красивый</i> , ѣалаг, ѣа-
<i>Книга</i> , тавтар.	<i>Копна</i> , дарріа.	гва.
<i>Княгиня</i> , іздаг.	<i>Кора</i> , ѣанѣа.	<i>Красно</i> , пінѣін.
<i>Князь</i> , талкан, уцумі.	<i>Корабль</i> , гамі.	<i>Краснорычивый</i> , дів.
<i>Кобыла</i> , гваза.	<i>Корень</i> , мѣѣ.	<i>Краснота</i> , пінѣін.
<i>Коварный</i> , ѣамал, уѣ-	<i>Корка</i> , ѣаѣ, ѣанѣа.	<i>Красный</i> , пінѣін.
на.	<i>Кормить</i> , вахіс, ѣа-	<i>Красота</i> , ѣагва.
<i>Коватъ</i> , мірѣ.	тіс, пѣеракат, мама.	<i>Красть</i> , іѣас.
<i>Коверъ</i> , дум, ѣанѣа.	<i>Кормъ</i> , дуѣіні.	<i>Красуха</i> , пінѣін.
<i>Когда</i> , мурт.	<i>Корова</i> , ѣвѣл.	<i>Краткий</i> , ѣанѣ.
<i>Коготь</i> , нівва.	<i>Короткий</i> , ѣанд, ѣанѣ.	<i>Кредиторъ</i> , шівла.
<i>Кожница</i> (овоцей),	<i>Коротко</i> , ѣанд, ѣанѣ.	<i>Кривизна</i> , аві.
кам.	<i>Короткость</i> , ѣанд,	<i>Криво</i> , аві.
<i>Козленокъ</i> , гіѣва.	ѣанѣ.	<i>Кривой</i> , аві, валѣ.
<i>Колесо</i> , уркура.	<i>Корыто</i> , вамѣарі.	<i>Кричатъ</i> , ваѣіс, іл-
<i>Колотить</i> , вѣкѣс,	<i>Коса</i> (волосы), чурі,	ѣіс.
ітіс.	чурі.	<i>Кровомиценіе</i> , пі.
<i>Колоть</i> , іѣвіс, кѣѣ,	<i>Коса</i> (инстр.), ѣвѣл-	<i>Кровь</i> , пі.
курс.	ѣвѣ.	<i>Кроить</i> , артіс.
<i>Колотье</i> , кѣѣ.	<i>Косецъ</i> , мура.	<i>Кромь</i> , аѣі.
<i>Колчанъ</i> , урїі.	<i>Косить</i> , ѣвѣлѣвѣ.	<i>Кроткий</i> , вушін,
<i>Колъ</i> , булуд.	<i>Коснуться</i> , гач.	малѣвѣм.
<i>Кольбель</i> , сїрі.	<i>Косогоръ</i> , вѣѣ.	<i>Кротость</i> , вушін.
<i>Кольцо</i> , туліва.	<i>Косточка</i> (фруктовая),	<i>Крошка</i> , кімік.
<i>Кольчуга</i> , півѣнні.	дум.	<i>Кругло</i> , журуг.
<i>Кольно</i> , ѣуѣа.	<i>Кость</i> , діга.	<i>Крулота</i> , журуг.
<i>Комета</i> , урїі.	<i>Котелъ</i> , шанг.	<i>Кружный</i> , журуг.

Кружка, ваѣ.
Кружокъ, журуг.
Крутитъ, лас.
Крыло, дуѣала.
Крыльцо, ѣадаула.
Крыть, калѣ.
Крыша, калѣ.
Крышка, кивѣа.
Кръпкій, див'а.
Кръпко, див'а.
Кто, ча?
Кубачинецъ, ѣварву-
                     ѣав.
Кувшинъ, гаѣин.
Куда, вані?
Кузнецъ, мірн, уста
Кузница, пуша.
Кужуруза, анѣі.
Кулакъ, хунѣ.
Купать, ірѣіс.
Купаться, ваѣіс.
Купецъ, ваѣріган.
Купитъ, асіс.
Курдюкъ, ѣаш.
Курица, ав'а, урѣва.
Куропатка, ѣаѣава.
Курятина, урѣва.
Кусать, ѣаѣікіс.
Кусочекъ, весек, кі-
                     мік.
(вѣ)-кусочки, ѣиваѣі-
                     пѣ.
Кустъ, ѣада.

Л.

Ладитъся, вал'іііс.
Ладно, вал'іііс.
Лай, ѣам.

Лакъ, вулігі.
Лапа, кваѣ.
Ласковый, вушін, бар'-
                     іс.
Ласточка, чаѣа.
Лаять, ѣам, хві.
Лгать, ѣаена.
Лгунъ, ѣаена.
Легкій, ѣамад, кумк.
Легко, ѣамад, кумк.
Легкомысленный,
                     кумк.
Легкость, ѣамад,
                     кумк.
Леденецъ, чакар.
Ледъ, мі'.
Лестъ, јунку.
Летать, арсіс.
Летучая мышь, пада.
Лечь, ѣајсіс.
Лжесвидѣтельство,
                     віѣрі.
Лживость, ѣаена.
Лживый, ѣаена.
Ли, а, ал.
Лица, хур.
Лисица, гурда.
Листъ (раст.), ѣа.
Лить, ѣартіс.
Литься, ѣартіс.
Лихорадка, варѣіі, гач.
Лицо, ваѣі.
Лишить, үкіс.
Лишний, імѣу, шіwѣі.
Лишь, варѣ.
Лобъ, анда.
Ловить, ѣавш, үѣіс.
Ложиться, ѣајсіс.
Ложка, ѣуѣул.

Ложный, ѣаена.
Ложь, ѣаена.
Лоза, туѣі.
Ломать, урѣас.
Лопата, ѣаѣа.
Лопнуть, ірѣіс, ту-
                     панг.
Лошадь, урчі.
Лубокъ, ѣаѣа.
Лукавитъ, ділвар.
Лукавость, ділвар.
Лукавый, ѣварѣѣ, діл-
                     вар.
Луковица, шірші.
Лукъ (зелень), шірші.
Лукъ (стрѣла), дірга.
Луна, ваѣ.
Лунный, дуѣі.
Лупить, ірѣwіс.
Льстивость, јунку.
Льстивый, јунку.
Львая, сулѣај.
(на)-лѣво, сулѣај.
Лѣва, сулѣај.
Лѣвый, сулѣај.
Лѣкарство, дарман,
                     дару, малпwѣм.
Лѣкаръ, дѣкнуща, ѣа-
                     вім.
Лѣново, азѣін.
Лѣновыи, азѣін, діѣ.
Лѣнитъся, азѣін.
Лѣность, азѣін.
Лѣсъ, ваѣа.
Лѣстница, ганзі.
Лѣтній, дуѣрум.
Лѣто, дуѣрум.
Лѣтомъ, дуѣрум.
Любить, діга, ігіс.

<i>Любовникъ</i> , Һалмаз, игіс.	<i>Мелко</i> , сәј.	<i>Молотильня</i> , урҫа.
<i>Любовница</i> , Һалмаз, игіс.	<i>Мель</i> , сәј.	<i>Молотильщикъ</i> , диг.
<i>Любовь</i> , дига, игіс.	<i>Мельникъ</i> , шінқан.	<i>Молотить</i> , диг, игіс.
<i>Люди</i> , халқ.	<i>Мельница</i> , шінқан.	<i>Молотокъ</i> , қәғ.
<i>Людопѣзъ</i> , ірқwis.	<i>Меньшой</i> , іштa.	<i>Молоть</i> , влқіс.
<i>Лягушка</i> , Һата.	<i>Меренъ</i> , урқа.	<i>Молочникъ</i> , Һартіс.
	<i>Мерзкій</i> , наҫас, нәс.	<i>Молчаніе</i> , Һај'ібіс.
	<i>Мерзость</i> , наҫас, нәс.	<i>Молчатъ</i> , қац, муҫлі, Һіқіс.
	<i>Мечъ</i> , тур, шуҫҫа.	
	<i>Мигнуть</i> , булі, інҫ.	<i>Моль</i> , імс.
	<i>Мизинецъ</i> , тул.	<i>Море</i> , урҫу.
	<i>Микихи</i> , Міқіҫі.	<i>Морковъ</i> , навадарі.
<i>Мазать</i> , вакіс.	<i>Милостыня</i> , садақа.	<i>Морищина</i> , чукур.
<i>Мало</i> , кам, қент.	<i>Милость</i> , рәғіму, ур-қіҫі.	<i>Мостъ</i> , ғуви.
<i>Малорослость</i> , Һваҫ.		<i>Мочить</i> , вамҫіwis.
<i>Малоросмый</i> , Һанд.	<i>Мимо</i> , шалі.	<i>Мочиться</i> , дура.
<i>Малый</i> , іштa.	<i>Миръ</i> , рај.	<i>Мудрецъ</i> , Һәкім.
<i>Марена</i> , хуна.	<i>Миръ</i> , дунѣ.	<i>Мужество</i> , зҫавза, мур'ул.
<i>Масло</i> , Һава.	<i>Мишень</i> , Һівиҫ.	<i>Мужчина</i> , адам'ілі, зҫавза, мур'ул.
<i>Маслянистость</i> , Һа-ва.	<i>Млекопитающее</i> , Һа-нівар.	<i>Мужъ</i> , мур'ул, сув.
<i>Масляный</i> , Һава.	<i>Многий</i> , вак.	<i>Мукa</i> , віту.
<i>Мастеръ</i> , уста.	<i>Много</i> , вак.	<i>Муравей</i> , іміала.
<i>Мастъ</i> , сінат.	<i>Множество</i> , вак.	<i>Муравейникъ</i> , Һурава, іміала.
<i>Матерія</i> , Һәнкі.	<i>Могильщикъ</i> , Һвәв, урҫіс.	
<i>Матка</i> пчелиная, міркі.	<i>Мозгъ</i> , маҫа.	<i>Мускулъ</i> , ваца.
<i>Мать</i> , ава.	<i>Мой</i> , ну.	<i>Мутиться</i> , вамқwis.
<i>Махнуть</i> , шіш.	<i>Мокрый</i> , шінқа.	<i>Мутный</i> , вамқwis, зудур.
<i>Мачеха</i> , ава, уҫај.	<i>Молитва</i> , даҫівала.	
<i>Медведица</i> , гваҫа.	<i>Молиться</i> , даҫівала.	<i>Муха</i> , Һант.
<i>Медведъ</i> , сінка.	<i>Молнія</i> , алқwis, ламҫ.	<i>Мухи</i> , Муҫі.
<i>Медленно</i> , Һвәрҫі.	<i>Молодецъ</i> , авзур, віҫ, ісваҫі, Һучаҫ, мар-ҫа.	<i>Мучение</i> , Һазав.
<i>Медленность</i> , Һвәрҫі.		<i>Мучить</i> , Һазав.
<i>Медленный</i> , Һвәрҫі.	<i>Молодо</i> , Һаҫ.	<i>Мы</i> , нуша.
<i>Медъ</i> , вар'а, міркі.	<i>Молодой</i> , Һаҫ, іштa.	<i>Мыслимый</i> , Һан.
<i>Между</i> , урҫа.	<i>Молодость</i> , Һаҫ.	<i>Мысль</i> , пікрі, хіјал.
<i>Межевой знакъ</i> , дур-қала.	<i>Молоко</i> , ні'.	<i>Мыть</i> , ірқіс.
<i>Мелкій</i> , сәј.		<i>Мышка</i> , шалқу.

<i>Нахмури́ть</i> , під.	<i>Незаконнорожде́нный</i> , кæмфа.	<i>Несчастны́й</i> , давла.
<i>Нахмури́ться</i> , анда, заг, wamqwiс, чіі.	<i>Незамужняя</i> , бунул.	<i>Нетельная</i> , царґа.
<i>Находитъ</i> , warґіс.	<i>Нездорови́ться</i> , wat.	<i>Неумѣстный</i> , हुनि.
<i>Находится</i> , лівра.	<i>Нездорово</i> , кæвш.	<i>Неурожайный</i> , дів.
<i>Нахождение</i> , лівдіш.	<i>Нездоровый</i> , кæвш.	<i>Нефть</i> , нап.
<i>Начало</i> , віз, wafіііс.	<i>Нездоровіе</i> , кæвш.	<i>Нефтяной</i> , нап.
<i>Начальникъ</i> , віз, фæ. кім.	<i>Неизвѣстный</i> , фæв.	<i>Нидъ</i> , кані.
<i>Начальство</i> , фæкім.	<i>Некрасивый</i> , фах.	<i>Ниже</i> , у.
<i>Начать</i> , wafіііс, һај- іс.	<i>Некрѣпкій</i> , тім.	<i>Нижняя окончность</i> , бар.
<i>Начина́ть</i> , wafіііс, һајіс.	<i>Немного</i> , варā, кесев.	<i>Низкий</i> , һуаһ, уwæһ, усал.
<i>Начиная</i> , садāла.	<i>Немножко</i> , кімік.	<i>Низко</i> , һуаһ.
<i>Наизъ</i> , нуша.	<i>Ненастно</i> , kwæні.	<i>Низкооклоный</i> , јун- ку.
<i>Наизъять</i> , ујтушіс.	<i>Ненастный</i> , kwæні, ураіс.	<i>Низкость</i> , һуаһ.
<i>Не</i> , аі.	<i>Ненастїе</i> , арз, kwæ- ні, урсіс.	<i>Низменность</i> , уwæһ.
<i>Небо</i> , зуврі.	<i>Ненасытный</i> , ілбіс, тук.	<i>Низовье</i> , у.
<i>Небольшой</i> , іштā.	<i>Неожиданно</i> , хап.	<i>Низъ</i> , у.
<i>Не быть</i> , агwіс, абіи- на.	<i>Неожиданный</i> , валаһ, һан, рах.	<i>Никогда</i> , алла, мурт.
<i>Невѣрный</i> , гавур.	<i>Неосторожный</i> , мæһі- вам.	<i>Никто</i> , алла.
<i>Неглубокий</i> , сæј.	<i>Неполный</i> , һула.	<i>Нитка</i> , фwi.
<i>Негодный</i> , мæлһун, нæс, хајрі.	<i>Непонятливый</i> , һуавф, усіс.	<i>Ничий</i> , садаqa.
<i>Негодяй</i> , гавур.	<i>Непорочный</i> , ам'ур.	<i>Но</i> , амма.
<i>Негодяйка</i> , гавур.	<i>Непостоянный</i> , дағ.	<i>Ново</i> , сага.
<i>Негръ</i> , һарав.	<i>Неправосудный</i> , wалқ, һақ.	<i>Новость</i> , хавар.
<i>Недовольный</i> , залаг.	<i>Непривѣтливый</i> , wa- га.	<i>Новый</i> , сага.
<i>Недоставать</i> , кам.	<i>Неприличный</i> , фіац, мішу, урқ.	<i>Нога</i> , тwæһ.
<i>Недостатокъ</i> , зwæрф, кам, һајів.	<i>Несправедливо</i> , wалқ.	<i>Ноготь</i> , нікwa.
<i>Недостаточность</i> , кам, қент.	<i>Несты (о курицы)</i> , гідғарі.	<i>Ножка</i> , тwæһ.
<i>Недостаточный</i> , кам.	<i>Несчастіе</i> , валаһ.	<i>Ножницы</i> , лубфі.
<i>Недѣля</i> , һумæһ.		<i>Ножны</i> , бінґал, qwæp- ґала.
<i>Нежеребившаяся</i> , гwаза.		<i>Ножъ</i> , діс.
		<i>Ноздря</i> , фwæһ.
		<i>Нора</i> , муqa, һуаһ.
		<i>Норовистый</i> , һамал, хуј.
		<i>Норогъ</i> , һамал.

Носить, хіс.
 Носъ, ёвъѣнѣ.
 Ночь, дуґі.
 Ночью, дуґі.
 Ноша, мах.
 Правитьсѣ, ігіс.
 Правъ, фѣл, ѣамал,
 хуґ.
 Нужда, фѣѣат.
 Нуждаться, іфіс.
 Нынѣшній, нафа.
 Нынѣшній годъ, дус.
 Ныкій, ца.
 Нѣкоторые, цаваф.
 Нѣкоторые, ца.
 Нѣтъ, агвіс.
 Нѣчто, сіѣал.

О.

Обвернуть, іргвіс.
 Обвить, чарвъѣіс.
 Обвороовать, іѣас, кул-
 кі.
 Обдирать, аркіс.
 Обдѣлать, удіс.
 Обезоружить, јараѣ.
 Оберегаться, сак.
 Обильный, һарва.
 Облако, заг, дірів.
 Облегчить, вуmk.
 Обледенить, мі'.
 Обликъ, сіпат.
 Облунить, ірґвіс.
 Обмануть, гурда, ір-
 ѣас.
 Обманъ, ірѣас.
 Обмелить, сѣґ.
 Обмести, фѣаш.

Обложнуть, вамфвіс.
 Обмотать, варґвіс.
 Обнадежить, ґвінт.
 Обнажить, аґтіс,
 һарґ, тур.
 Обнаружиться, пуч.
 Обновиться, зурф,
 сага.
 Обнять, ікіс, ґац,
 ґвъѣв, савѣіс, шал-
 ґу.
 Обогащаться, увіс.
 Ободрать, аркіс.
 Ободрать, ґвінт.
 Обойти, аві, чарвъѣ-
 ґіс.
 Обокрасть, іѣас.
 Обрадовать, філі, ра-
 зі.
 Образъ, суррат.
 Обращаться, дуґ, ізіс,
 савкіс.
 Обхватъ, ваґ'.
 Обходить, һаґһіс.
 Обиить, уціс.
 Обице, кумха.
 Обищество, фурава.
 Обищий, варх, кумха.
 Обищность, кумха.
 Обиднѣть, уґу.
 Овдовѣть, гам'а.
 Овечка, фінда, муѣара.
 Овца, маза, шам.
 Овчарка, хві.
 Оглохнуть, һванф.
 Огонь, ѣа.
 Огорченіе, діф.
 Огорчить, діф, ірґіс,
 іґіс.

Огорчиться, алґвіс,
 пашван, урѣас.
 Ограбить, ілґіс.
 Одежда, палтар.
 Одиннадцатъ, виф.
 Одинокій, царґ, цун.
 Одиночество, цун.
 Одинъ, ца.
 Однокровный, фі.
 Одолѣть, шівіс.
 Одурѣть, урґѣф.
 Одѣвать, іргвіс.
 Одѣваться, палтар.
 Одѣтъ, варґвіс.
 Одѣяло, јурґан, ґвар-
 фа.
 Ожеревиться, тѣґ.
 Ожерелье, ваші.
 Ожидаемый, һан.
 Ожить, мифір.
 Озаботиться, һар'іс.
 Озеро, ґав, шураґ.
 Озябнуть, вѣрѣас.
 Окаянство, наѣас.
 Оклеветать, вавіс.
 Окно, улґаґ.
 Около, шулґі.
 Околѣть, алхвіс.
 Оконечность, һар, фін-
 ѣал.
 Окончить, авзур.
 Округлить, журуг.
 Окружить, 'алав.
 Олень, варткел.
 Олово, ѣалаґ.
 Омытъ, ірґіс.
 Онъ, саґ.
 Опекунъ, вуґун.
 Опередить, һала, һал.

<i>Опечалиться</i> , хумар.	<i>Оспа</i> , чаба.	<i>Откормить</i> , wахіс,
<i>Опоздать</i> , qin.	<i>Оставааться</i> , бал'іс,	іл'іс.
<i>Опомниться</i> , шівар-	уіс.	<i>Открывать</i> , авкіс.
зіс.	<i>Оставитъ</i> , wat, уіс,	<i>Открытый</i> , тінт.
<i>Опорожнить</i> , waf.	шіwагіс.	<i>Открытъ</i> , авкіс.
<i>Оправдать</i> , мар.	<i>Остановитъ</i> , ліwаерлі.	<i>Откуда</i> , вані?
<i>Оправдаться</i> , мар.	<i>Остановиться</i> , бура.	<i>Отличный</i> , аwадан,
<i>Опрокидывать</i> , руг-	<i>Остаться</i> , һајзіс,	дурка, іқіс.
wæкæс.	бал'іс, таш.	<i>Отношенія</i> , урға.
<i>Опротивить</i> , гwæһ,	<i>Осторожно</i> , мæһкам.	<i>Отнынѣ</i> , һанаба.
ітіс.	<i>Осторожность</i> , мæһ-	<i>Отодвинуть</i> , ітәдіс,
<i>Опрятность</i> , ум'у.	кам.	ітһәдіс.
<i>Опрятный</i> , ам'ур.	<i>Осторожный</i> , мæһ-	<i>Оторваться</i> , кәв.
<i>Опустить</i> , ушіс.	кам.	<i>Отпаривать</i> , әкæс.
<i>Опьянеть</i> , урқәһ.	<i>Острие</i> , кінһал.	<i>Отпереть</i> , авкіс,
<i>Орелъ</i> , фава.	<i>Остро</i> , уға.	мірһ.
<i>Оробить</i> , урух.	<i>Остроконечность</i> ,	<i>Отпирать</i> , авкіс.
<i>Оружіе</i> , јарақ.	ваһ.	<i>Отплатить</i> , һақ.
<i>Орховое дерево</i> , хіw.	<i>Острота</i> , уға.	<i>Отправить</i> , аіс,
<i>Орхъ</i> , сірмуғ, хіw,	<i>Острый</i> , уға.	warһ, уқәс.
чаба.	<i>Осчастливить</i> , варһі.	<i>Отправиться</i> , һај,
<i>Освободить</i> , wat.	<i>Осплать</i> , улівһа.	уқәс.
<i>Освободиться</i> , авзур,	<i>Оспьсья</i> , тупанг,	<i>Отправлять</i> , аіс.
wат, уwукіс.	фәэмк.	<i>Отправляться</i> , wa-
<i>Освяжить</i> , wæһу.	<i>Отбить</i> , әкæс.	тіһіс.
<i>Освятить</i> , һајһајһіс.	<i>Отверзтіе</i> , һwамі.	<i>Отпустить</i> , warһ.
<i>Освящать</i> , шала.	<i>Отвести</i> , һіс.	<i>Отрубить</i> , сал'іс.
<i>Оселя</i> , һамһа.	<i>Отворить</i> , авкіс,	<i>Отрывать</i> , ал'іс, һа-
<i>Осень</i> , һівһні.	һарг.	л'іс.
<i>Осиротить</i> , јетім,	<i>Отдать</i> , ітһіс.	<i>Отрывать</i> , шіwһә-
һур'а.	<i>Отдохнуть</i> , wаһіс.	кæс.
<i>Осленокъ</i> , дәгwа, һам-	<i>Отдѣлить</i> , діқар,	<i>Отряхнуть</i> , пәһі.
һа.	іқіс, кәв, шіwһә-	<i>Отстать</i> , һіла.
<i>Ослица</i> , һамһа.	кæс.	<i>Отсутствіе</i> , агwіс.
<i>Ослыпнуть</i> , сәјтіс.	<i>Отдѣлиться</i> , укіс.	<i>Отсыреть</i> , дару.
<i>Ослыпнуть</i> , суһур.	<i>Отдѣльно</i> , кәв.	<i>Отсюда</i> , һіш.
<i>Особо</i> , діқар.	<i>Отдѣльность</i> , кәв.	<i>Оттирать</i> , һwәеш.
<i>Особый</i> , діқар.	<i>Отдѣльный</i> , кәв.	<i>Оттуда</i> , һіқ, һіл,
<i>Осохнуть</i> , wага.	<i>Отецъ</i> , ада.	һіт, һіх.

<i>Отчаянный</i> , лаг.	<i>Пастухъ</i> , вуѣун, ду-	<i>Пестрота</i> , кулг.
<i>Отчеканенный</i> , бѣ-	ші, бѣча.	<i>Пестрый</i> , кулг.
кѣс.	<i>Пастушество</i> , вуѣун.	<i>Пестрѣть</i> , кулг.
<i>Отыскать</i> , варѣе.	<i>Пасынокъ</i> , уѣај.	<i>Песчаный</i> , зум.
<i>Отягчить</i> , цаѣа.	<i>Паукъ</i> , бѣаѣта.	<i>Печалиться</i> , бѣэраѣ.
<i>Охладѣть</i> , вѣѣу, тѣм,	<i>Паутина</i> , бѣаѣта.	<i>Печаль</i> , пашван, шѣри,
уѣар.	<i>Пазать</i> , ваѣс.	хумар.
<i>Охота</i> , бѣајр.	<i>Пашья</i> , ку.	<i>Печально</i> , пашван,
<i>Охотиться</i> , бѣајр.	<i>Перебродиться</i> , ілѣс.	хумар.
<i>Охотникъ</i> , бѣашѣс,	<i>Передовой</i> , хала.	<i>Печальный</i> , пашван,
бѣајр.	<i>Передомъ</i> , хала.	хумар.
<i>Охранить</i> , ват.	<i>Перейти</i> , ѣкіс.	<i>Печатать</i> , бѣкѣс.
<i>Оцарапать</i> , зварѣ,	<i>Перекладина</i> , дѣх, зѣ-	<i>Печь</i> , вѣрѣ, цаѣ.
ішкѣс.	хѣні.	<i>Пещера</i> , бѣніѣ.
<i>Очагъ</i> , бѣуѣ.	<i>Перекусить</i> , цаѣѣкіс.	<i>Пиришество</i> , мѣѣ, туј.
<i>Очень</i> , ѣѣ, вѣѣла, вѣѣ,	<i>Переломить</i> , урѣас.	<i>Писать</i> , бѣлѣѣѣс, ілѣ-
бѣаѣ.	<i>Перемереть</i> , алхѣс.	ѣс.
<i>Очки</i> , бѣуѣ.	<i>Переметный</i> сумы,	<i>Письмо</i> , каѣар.
<i>Оцениться</i> , вѣмѣс,	хунѣ.	<i>Пить</i> , ірѣс.
гваѣѣа, каѣѣа.	<i>Перемѣна</i> , варс.	<i>Плавать</i> , бѣваѣ.
<i>Оципать</i> , ілѣс.	<i>Перемѣнить</i> , шѣѣу-	<i>Плакать</i> , ісѣс.
	кіс.	<i>Плаксивый</i> , вѣса.
П.	<i>Перемѣниться</i> , варс.	<i>Пластырь</i> , дасні.
<i>Падалъ</i> , цаѣѣала.	<i>Перенести</i> , гваѣ, дѣх,	<i>Плата</i> , акрѣ, бѣаѣ.
<i>Падать</i> , бѣајѣс, уѣѣѣ.	шѣбѣсѣс.	<i>Платокъ</i> , цаѣа.
<i>Падчерица</i> , уѣај.	<i>Переносить</i> , авѣс,	<i>Плачь</i> , вѣса.
<i>Палатка</i> , ѣѣтѣр.	ѣкіс.	<i>Плечь</i> , ту.
<i>Палецъ</i> , тул.	<i>Перепелка</i> , цаѣні.	<i>Плечь</i> , шурај.
<i>Палка</i> , дѣрѣа.	<i>Переплыть</i> , бѣарѣ.	<i>Плечо</i> , куѣѣара.
<i>Пара</i> , цаѣаѣ.	<i>Переправиться</i> , ѣкіс,	<i>Пловъ</i> , пулаѣ.
<i>Пароксизмъ</i> , руѣјр.	бѣарѣ.	<i>Плодиться</i> , іркіс.
<i>Пароходъ</i> , гаѣмѣ.	<i>Перепрыгнуть</i> , тѣс.	<i>Плодъ</i> , бѣдѣѣ.
<i>Паръ</i> , гаѣв.	<i>Переръзать</i> , уѣсѣ.	<i>Плотно</i> , уз.
<i>Пасмурный</i> , вѣамѣѣс,	<i>Переселиться</i> , гваѣ.	<i>Плотность</i> , уз.
заг, дѣрѣѣв.	<i>Переходить</i> , ѣкіс.	<i>Плотный</i> , уз.
<i>Пастбище</i> , душі, бѣ-	<i>Перехватъ</i> , бѣај.	<i>Плохо</i> , бѣунѣа, усаѣ.
ва.	<i>Персикъ</i> , цурѣ.	<i>Плохой</i> , бѣунѣа, усаѣ.
<i>Пастись</i> , душі.	<i>Песокъ</i> , зум.	<i>Плохость</i> , бѣунѣа,
	<i>Пестро</i> , кулг.	усаѣ.

<i>Плѣсень</i> , арѣала.	<i>Подвернуться</i> , ѣа- нѣс.	<i>Поживать</i> , віѣак.
<i>Плюнуть</i> , ту.	<i>Подвиъ</i> , हुнар.	<i>Пожрать</i> , ірѣіс.
<i>Плясать</i> , улкіс.	<i>Поддерживать</i> , wæ- ѣæs, уwæкæс.	<i>Позаботиться</i> , ѣарѣіс.
<i>Пляска</i> , ділк.	<i>Подкладывать</i> , ујту- шіс.	<i>Позвать</i> , wæкѣс, ѣі.
<i>Поборотъ</i> , мушул.	<i>Подкова</i> , луті.	<i>Позволеніе</i> , пурван.
<i>Побоятся</i> , урух.	<i>Подковать</i> , луті, ѣва- вул.	<i>Позволить</i> , уіс.
<i>Побрататься</i> , узі.	<i>Подложить</i> , ујтушіс.	<i>Поздній</i> , қія.
<i>Побѣждать</i> , дуѣ.	<i>Подниматься</i> , ерх- wіс, лаг, уwæјсіс.	<i>Поздно</i> , қія.
<i>Побѣлѣть</i> , ѣув.	<i>Подносить</i> , қум'ур.	<i>Позолоченный</i> , мурѣі.
<i>Повалить</i> , ѣавшіс, ругwæкæс, уѣав- шіс.	<i>Подносить</i> <i>деревянный</i> , қават.	<i>Пойти</i> , wатіѣіс, уқæs.
<i>Повернуть</i> , ѣавшіс, ушіс.	<i>Поднять</i> , авціс, ак, уwæјсіс.	<i>Показаться</i> , һавсѣ- қіс, ізіс.
<i>Повернуть</i> , лас, чар- wæқіс.	<i>Подняться</i> , гаw, ерх- wіс.	<i>Покалѣть</i> , гwір.
<i>Повернуться</i> , ѣајсіс, лас.	<i>Подольститься</i> , јун- ву.	<i>Покалѣсть</i> , ѣатѣал.
<i>Повести</i> , арѣіс, һа- wуціс, ѣіс.	<i>Подостлать</i> , уѣаву- кіс.	<i>Покалѣть</i> , ѣатѣал, ѣамѣа.
<i>Повредить</i> , зен, уіс.	<i>Подосиwa</i> , луті, тwæѣ.	<i>Покалѣуться</i> , гард.
<i>Повѣрить</i> , ірх.	<i>Подпастъ</i> , ѣајѣіс, у.	<i>Покинуть</i> , wæѣwіс, wат, лажwæқіс.
<i>Повѣсить</i> , æкіс.	<i>Подпереть</i> , акæс, уwæкæс.	<i>Покой</i> , һамад.
<i>Повѣсть</i> , хавар.	<i>Подружиться</i> , һал- маз, шіwатіс.	<i>Поколотить</i> , ітіс, wæк.
<i>Повѣтріе</i> , ізіс.	<i>Подсвѣчникъ</i> , чіраз.	<i>Покорить</i> , мутæѣ.
<i>Повязаться</i> , шіѣакæс.	<i>Подсластить</i> , мур'і.	<i>Покорность</i> , мутæѣ.
<i>Погасить</i> , wæѣæs.	<i>Подслушивать</i> , іѣас.	<i>Покорный</i> , мутæѣ.
<i>Погибнуть</i> , һwі, пуч.	<i>Подстричь</i> , қіѣ.	<i>Покраснѣть</i> , ѣівтін.
<i>Погнать</i> , арѣіс, ѣај, ірқіс.	<i>Подурнить</i> , ѣах.	<i>Покупать</i> , асіс.
<i>Погода</i> , арз.	<i>Подуть</i> , гач, савкіс.	<i>Полдень</i> , ѣірѣ.
<i>Погоня</i> , вуза.	<i>Подушка</i> , ѣwаніла.	<i>(сз)-полдень</i> , ѣірѣ.
<i>Погубить</i> , зајā, ір- ііс.	<i>Подъ</i> , у.	<i>Пола</i> , ѣар.
<i>Погрузиться</i> , ѣіла.	<i>Подъемъ</i> , лаг.	<i>Полдничать</i> , ѣірѣ.
<i>Подарить</i> , савзат.		<i>Полезный</i> , хажрі.
<i>Подарокъ</i> , савзат.		<i>Полетъ</i> , арсіс.
<i>Податливая</i> , қанті.		<i>Полетѣть</i> , арсіс.
<i>Подбросить</i> , тæс.		<i>Ползать</i> , мулерѣ.
		<i>Полная</i> , ѣінда.
		<i>Половина</i> , wæјку.
		<i>Половщикъ</i> , арѣі.
		<i>Положеніе</i> , ѣел.

<i>Положить</i> , ātis, һај- һіс, һāҗіс.	<i>Порода</i> , җиңц.	<i>Постыжмутъ</i> , гач.
<i>Полоса желъза</i> , мiрһ.	<i>Порокъ</i> , ваһана.	<i>Постлатъ</i> , авәҗіс.
<i>Получеловъкъ</i> , вајку.	<i>Поросенокъ</i> , цура.	<i>Построитъ</i> , калі.
<i>Поль земляной</i> , фәвар.	<i>Пороться</i> , ірқwіс.	<i>Поступокъ</i> , піша.
<i>Польза</i> , пајда.	<i>Порохъ</i> , дару.	<i>Постыдный</i> , уруз.
<i>Помаслить</i> , һава.	<i>Порошокъ</i> , дару.	<i>Посуда</i> , тавс, талһава.
<i>Пометъ</i> , пок.	<i>Портиться</i> , ірһіс.	<i>Посчитаться</i> , іҗіс.
<i>Помирить</i> , даршу.	<i>Портной</i> , палтар.	<i>Посылатъ</i> , аіс, warһ, wатураіс.
<i>Помириться</i> , даршу, рај.	<i>Порука</i> , урҗа.	<i>Посытатъ</i> , шіwкіс.
<i>Помнить</i> , һан, һелқ- wіс.	<i>Поручить</i> , іһіс, шіл- wіс.	<i>Посыдтъ</i> , һән.
<i>Помогать</i> , вағала, һі- wуҗіс.	<i>Посадить</i> , һајіс, һā- тіс, ушіс, һала, уһātіс.	<i>Посыцатъ</i> , лаг.
<i>Помочь</i> , алаw, дар- ман, кумек, вәәҗ, һіwуҗіс.	<i>Посадить вверхъ</i> , āтіс.	<i>Посыятъ</i> , waһwіс, һwі.
<i>Помощникъ</i> , вағала.	<i>Посвятить</i> , шала.	<i>Потный</i> , мај'а.
<i>Помощь</i> , вағала, іқа- ла, кумек.	<i>Поселиться</i> , ші.	<i>Потолокъ</i> , вурха.
<i>Помыкать</i> , мурда.	<i>Посинить</i> , һавҗ.	<i>Потомъ</i> , һур.
<i>Помышать</i> , гудур.	<i>Поскользнуться</i> , twәк, уwуkіс.	<i>Потороваться</i> , wa- чар.
<i>Понести</i> , арҗіс, хіс.	<i>Посланный</i> , warһі.	<i>Поторопить</i> , һалак.
<i>Поникнуть</i> , җуһ.	<i>Послатъ</i> , аіс, warһі, wатураіс, уqәс.	<i>Потухнуть</i> , wәһіәс.
<i>Понимать</i> , арҗіс.	<i>Послушаться</i> , шіwa- тіс.	<i>Поть</i> , мај'а.
<i>Понравиться</i> , әһ, ігіс, мур'і.	<i>Послушно</i> , муtәһ.	<i>Похвала</i> , ғап.
<i>Понятие</i> , һан.	<i>Посль</i> , һівла, һур.	<i>Похвалить</i> , ғап.
<i>Понятливость</i> , паһ- му.	<i>Послѣдний</i> , һіла.	<i>Похлебна</i> , һірг.
<i>Понятливый</i> , уҗа, уста.	<i>Посмѣшище</i> , дукар.	<i>Похожий</i> , мшу.
<i>Попастъ</i> , агіс, һајһіс, іһіс, шіјһіс.	<i>Посоветовать</i> , мах.	<i>Похоронить</i> , һwәв.
<i>Попойка</i> , һілі, ірҗіс.	<i>Поспѣшить</i> , җәw.	<i>Похороны</i> , мур'а.
<i>По-поламъ</i> , вајку.	<i>Поспѣшно</i> , һај.	<i>Похорошить</i> , җагwa.
<i>Поплыть</i> , кwаф.	<i>Поспѣшность</i> , җәw.	<i>Похудѣть</i> , зајā, һіл- та, җуqа.
<i>Пора</i> , манзія.	<i>Поставить</i> , һала, kwіw, лаг, таш, шејәс.	<i>Поцѣловать</i> , іwіс, ум- мај.
	<i>Постараться</i> , һәра- ват, һајәј.	<i>Поцѣлуй</i> , уммај.
		<i>Почернить</i> , җудар.
		<i>Почетъ</i> , хәтір.
		<i>Почетный</i> , хәтір.
		<i>Почетъ</i> , ламус.
		<i>Пошутить</i> , масхара.

<i>Поцѣда</i> , аман.	<i>Привязѣть</i> , ііііс, ші- һајһіс.	<i>Приходитъ</i> , wаһіс.
<i>Похать</i> , һај.		<i>Причина</i> , ваһана, һаллі.
<i>Поясъ</i> , welһані.	<i>Привязываются</i> , һа- кәс.	<i>Пришить</i> , ірвіс.
<i>Правда</i> , һақ, мар.	<i>Пригодиться</i> , хајрі.	<i>Прищурить</i> , һулі.
<i>Правдивость</i> , мар.	<i>Придавить</i> , қаһуіс.	<i>Пріятедь</i> , ігіс, һуцай.
<i>Правдивый</i> , мар.	<i>Придти</i> , waқіс, ліw.	<i>Пріятный</i> , візі, мурі.
<i>Праведный</i> , ум'у.	<i>Приказать</i> , кар, шіл- һwіс.	<i>Пробивать</i> , ітукіс.
<i>(на) право</i> , ліһа		<i>Пробить</i> , дура.
<i>Правый</i> , ліһа.	<i>Приклеить</i> , wасіс.	<i>Пробудиться</i> , walһ- wіс.
<i>Праздно</i> , ақу.	<i>Приключиться</i> , һін- кwәкәс.	<i>Проворный</i> , һікwa.
<i>Праздность</i> , ақу.	<i>Приласкать</i> , қwіау,	<i>Проглотить</i> , һәһас, қwәрт.
<i>Праздный</i> , ақу.	һаwa.	<i>Прогнать</i> , һawәкәс, һawукіс, уwајсіс.
<i>Превратить</i> , ітаһіс.	<i>Прилежный</i> , һәра- кәт.	<i>Проголодаться</i> , гуш.
<i>Прелки</i> , ада.	<i>Приличивая болельнъ</i> , ваһана.	<i>Проголеть</i> , ірқіс.
<i>Прежде</i> , віқwал, у.	<i>Приличить</i> , wал'іііс.	<i>Продавать</i> , ісіс.
<i>Прежний</i> , һала, віқ- wал.	<i>Приличный</i> , wәһ, һінд.	<i>Продажа</i> , wачар.
<i>Презирать</i> , уwәһ.	<i>Приманижь</i> , wушін.	<i>Продать</i> , асіс, ісіс.
<i>Презрительный</i> , уwәһ, урқ.	<i>Примиреніе</i> , даршу, рај.	<i>Продеривиться</i> , һaw- кіс.
<i>Прекратиться</i> , wә- һәс, һај'іііс, уіс.	<i>Примиричь</i> , даршу.	<i>Проживать</i> , імфу.
<i>Премудрый</i> , һәквім.	<i>Примести</i> , ліw, сат- хіс.	<i>Прожорливый</i> , кwәні.
<i>Прервать</i> , урға.	<i>Приподнять</i> , аwқіс.	<i>Проигражь</i> , дәw, у.
<i>Прерывать</i> , урға.	<i>Присвоить</i> , архіс.	<i>Происхождение</i> , һінд, қәлі, тухум.
<i>Пресмыкающееся</i> , һа- wівар.	<i>Прислонить</i> , лаг.	<i>Пройти</i> , әкіс, wә- һәс, дура, һај.
<i>Претерпеть</i> , гwіс.	<i>Присмотреть</i> , һіwу- һіс.	<i>Проклятіе</i> , мәлһун.
<i>Приблизиться</i> , кіц.	<i>Присовтвовать</i> , мах.	<i>Проклято</i> , мәлһун.
<i>Приблжать</i> , дуһ.	<i>Пристать</i> , іқіс.	<i>Проклятый</i> , мәлһун.
<i>Привести</i> , waқіс, һіс, ліw, сатһіс.	<i>Пристыдить</i> , уруз.	<i>Проливной</i> , зав, һар- тіс.
<i>Привить</i> (дерево), галга, шіватіс.	<i>Притупить</i> , қута.	<i>Промежутокъ</i> , урға.
<i>Привлечь</i> , wушін.	<i>Притыснять</i> , wәфіс, һәқіс.	<i>Промокнуть</i> , wамһ- wіс.
<i>Привольный</i> , гата.	<i>Приучить</i> , wурсіһа.	<i>Промыть</i> , wарс.
<i>Привыкнуть</i> , wурсіһа.		
<i>Привычка</i> , wурсіһа.		
<i>Привычно</i> , wурсіһа.		

<i>Пронзитъ</i> , ігукіс.	<i>Прочестъ</i> , ілѣіс.	<i>Пыль</i> , гаѡ.
<i>Проницательный</i> , мурѣ, уста.	<i>Прочь</i> , уѡајзіс.	<i>Пьянство</i> , урѣѣѣ.
<i>Пропажо</i> , ігѣкіс.	<i>Прошлый годъ</i> , урі'.	<i>Пьяный</i> , урѣѣѣ.
<i>Пропастъ</i> , дуб, ігѣ- кіс, пуч, ѣіѡірдіс.	<i>Прощлый годъ</i> , урі'.	<i>Пьянть</i> , урѣѣѣ.
<i>Проплыватъ</i> , ділѣ.	<i>Прудъ</i> , ѣаѡ.	<i>Пына</i> , ѡаѡѡа.
<i>Пророкъ</i> , ідваг.	<i>Прутъ</i> , мурѣ.	<i>Пынитъ</i> , ѡаѡѡа.
<i>Пророчествовать</i> , ід- ѡаг.	<i>Прыватъ</i> , тѣс.	<i>Пысня</i> , далај.
<i>Прорывывать</i> , цула.	<i>Прывнутъ</i> , тѣс.	<i>Пытухъ</i> , даѣѡа, урѣ- ѡа.
<i>Просить</i> , ѡуѣраѡ, ѡаігѡіс.	<i>Прямизна</i> , ѡарѣ.	<i>Пышходство</i> , ѡура.
<i>Прославитъ</i> , таѡа.	<i>Прямо</i> , ѡарѣ.	<i>Пышій</i> , ѡура.
<i>Проснутъ</i> , ѡаігѡ- іс, шіѡарѣіс.	<i>Прямой</i> , ѡарѣ.	<i>Пышомъ</i> , ѡура.
<i>Просо</i> , мучі.	<i>Прясть</i> , вѣісіс.	<i>Пятеро</i> , шу.
<i>Проститъ</i> , шіѡѡаѡ- кіс, шіѡѡѣрѡіс, шіѡірѡіс.	<i>Птенецъ</i> , ѣіѣа.	<i>Пятигородный</i> , турі- іаѡ.
<i>Просторно</i> , ѡарѡа, тінѣ.	<i>Птица</i> , ѣаніѡар, ѡу- ѡуѣ.	<i>Пятнадцатъ</i> , шу.
<i>Просторный</i> , ѡарѡа, тінѣ.	<i>Пугать</i> , урѣукіс.	<i>Пятница</i> , ѣумѣѣ.
<i>Просторъ</i> , ѡарѡа, тінѣ.	<i>Пугать</i> , іѡісіс, ур- ѣукіс.	<i>Пятно</i> , даѡѡа.
<i>Простудитъ</i> , ѡѣ- ѡу.	<i>Пугливый</i> , ѡаѡ.	<i>Пятый</i> , шу.
<i>Простытъ</i> , ѡарѣѡа.	<i>Пуровица</i> , ѣіѣ.	<i>Пять</i> , шу.
<i>Просьба</i> , ѡуѣраѡ.	<i>Пуля</i> , ѡѣрѣѡа.	<i>Пятьдесятъ</i> , шу.
<i>Просьятъ</i> , ѡарѣіс, ула.	<i>Пустить</i> , ѡарѣ, ѡаіс, ушіс.	<i>Пятьсотъ</i> , шу.
<i>Противитъ</i> , ѡаре.	<i>Пусто</i> , ѡаѣ, умѡ.	Р.
<i>Протухлый</i> , гѡѣѣ.	<i>Пустоголовый</i> , умѡ.	<i>Работа</i> , ѡѣѡкі.
<i>Протянуть</i> , ѡаѡѡіс.	<i>Пустой</i> , ѡаѣ, ѡумѡ, умѡ.	<i>Работать</i> , ѡѣѡкі, узіс.
<i>Прохлада</i> , ѡѣѡу, уѣар.	<i>Пустота</i> , ѡаѣ.	<i>Работникъ</i> , ѡѣѡкі, ѡаѡаѣ.
<i>Прохладный</i> , ѡѣѡу.	<i>Путешествіе</i> , арѣѡ.	<i>Работница</i> , ѡаѡаѣ.
<i>Прохожий</i> , шалі.	<i>Путешествовать</i> , арѣѡ.	<i>Рабочій</i> , ѡаѡаѣ.
<i>Проценты</i> , іѡѣу.	<i>Путникъ</i> , ѡуні.	<i>Работство</i> , лаѣ.
	<i>Путь</i> , ѡуні.	<i>Рабъ</i> , лаѣ.
	<i>Пчела</i> , міркі.	<i>Равенство</i> , цуг.
	<i>Пшеница</i> , аѡкі.	<i>Равнина</i> , дірѣ.
	<i>Пшеничный</i> , аѡкі.	<i>Равно</i> , цуг.
	<i>Пыжій</i> , ѡалаѡ, іѡѣіс.	<i>Равноденствіе</i> , дуіі.
		<i>Равный</i> , цуг.

<i>Радуга</i> , зурпѣв.	<i>Разорванный</i> , ірдіс.	<i>Расколоть</i> , іқwіс.
<i>Радужный</i> , зурпѣв.		<i>Раскрыться</i> , авкіс.
<i>Разбить</i> , урѣас.	<i>Разорваться</i> , ірдіс.	
<i>Разбогатѣть</i> , wак,	ірқwіс, кѣв.	<i>Расклюдиться</i> , іркіс.
міѣір.	<i>Разостлать</i> , царк.	<i>Располагаться</i> , ітісіс.
<i>Разболѣться</i> , дѣкі.	<i>Разрубать</i> , wаг'іс,	<i>Расположение</i> , wанѣ.
<i>Разборчивый</i> , ісвані.	ѣакѣс.	<i>Распороться</i> , ірқwіс.
<i>Разбросано</i> , туту.	<i>Разрушить</i> , іргіс.	<i>Распространиться</i> ,
<i>Разбросанность</i> , туту.	<i>Разрушиться</i> , пѣѣ.	тінт.
<i>Разбросанный</i> , туду.	<i>Разрываются</i> , ірдіс.	<i>Распустить</i> , wат.
<i>Развести (садъ)</i> , анк.	<i>Разрѣдить</i> , ар'а, чіѣ.	<i>Распуститьсь</i> , wа-
<i>Развестись</i> , warѣ.	<i>Разрѣзать</i> , wаг'іс.	wѣ.
<i>Развертывается</i> , заја.	<i>Разрѣшиться отъ</i>	<i>Распутница</i> , ѣунул,
<i>Развъ</i> , ѣаді.	бремени, вімгіс.	ѣурумсаѣ.
<i>Развъсистый</i> , қәлі.	<i>Разрядить</i> , wаѣ, ту-	<i>Растаять</i> , wаѣіс.
<i>Развъснуть</i> , ѣкіс, уј-	панг.	<i>Растопить</i> , wаѣіс.
тушіс.	<i>Развътатъ</i> , шала.	<i>Растрещнуться</i> , ір-
<i>Развязный</i> , wат.	<i>Разсердиться</i> , алк-	діс.
<i>Разгнѣваться</i> , һімі.	wіс, ѣасі.	<i>Растянуться</i> , ітісіс.
<i>Раздаваться</i> , утіс.	<i>Разсмѣшить</i> , думар.	ѣіріка.
<i>Раздать</i> , утіс.	<i>Разспрашивать</i> , ѣар-	<i>Расцѣпяти</i> , іркіс.
<i>Раздавить</i> , wѣѣіс.	wаіс.	<i>Рвать</i> , ірдіс.
<i>Раздѣлать</i> , вутѣ, утіс.	<i>Растаять</i> , укіс.	<i>Ребенокъ</i> , дурпѣвѣ.
<i>Раздѣться</i> , палтар.	<i>Растегнуть</i> , салѣ-	<i>Ребро</i> , ліга.
<i>Раззорить</i> , ілтіс, ір-	wіс.	<i>Ребячество</i> , дурпѣвѣ.
гіс.	<i>Растояніе</i> , манзіл.	<i>Ребячиться</i> , дурпѣвѣ.
<i>Раззориться</i> , ерхwіс,	<i>Разстроить</i> , wѣкwіс.	<i>Ржаніе</i> , ѣіѣі.
іргіс.	<i>Разсъдлатъ</i> , улівѣа.	<i>Ржати</i> , ѣіѣі.
<i>Разладъ</i> , wѣкwіс,	<i>Разсъяться</i> , ѣајѣај-	<i>Рисъ</i> , вірінѣ.
зурш.	һіс.	<i>Робиды</i> , wах, урух.
<i>Разложитъ</i> , тінт.	<i>Разумный</i> , уста.	<i>Робко</i> , урух.
<i>Разматывать</i> , сајтіс.	<i>Разъ</i> , ѣачам.	<i>Робость</i> , урух.
<i>Размножаться</i> , wак,	<i>Рай</i> , һалжанѣ, шір-	<i>Ровесникъ</i> , цуг.
іркіс.	даwс.	<i>Ровно</i> , дірқ.
<i>Разница</i> , діѣар.	<i>Рана</i> , дѣкі.	<i>Ровность</i> , дірқ.
<i>Разноцѣпный</i> , ранг.	<i>Ранить</i> , wѣкѣс.	<i>Ровный</i> , дірқ.
<i>Разобрать</i> , wѣкwіс.	<i>Раскаиваться</i> , пап-	<i>Розъ</i> , мукаві.
<i>Разойтись</i> , туду.	ван.	<i>Родить</i> , вімгіс, дур-
<i>Разомъ</i> , пѣѣ.	<i>Раскаяться</i> , қәѣіс.	пѣвѣ.

<i>Родиться</i> , адгвіс.	<i>Ръзакъ</i> , вал'іс.	<i>Свидѣтельствовать</i> ,
<i>Родная</i> , ава.	<i>Ръзатъ</i> , ал'іс, вал'іс,	відрі.
<i>Родникъ</i> , һініз, урунѣ.	ілhwіс.	<i>Свинейъ</i> , зурзашін.
<i>Родные</i> , ада, кіц, ту-	<i>Ръзко</i> , дувшала.	<i>Свиниовый</i> , зурзашін.
хум.	<i>Ръка</i> , барѣ.	<i>Свинья</i> , цура.
<i>Водственникъ</i> , вар'і-	<i>Ръшатъ</i> , дѣв.	<i>Свобода</i> , ват.
кан, вуцур, хала,		<i>Свободный</i> , ват, ваѣ.
кувіш.	С.	<i>Сводитъ</i> , һаіс.
<i>Родство</i> , тухум.		<i>Сводный братъ</i> , уѣај.
<i>Родъ</i> , қәлі, тухум.	<i>Сабля</i> , тур.	<i>Свѣтитъ</i> , шала.
<i>Рознать</i> , урѣа.	<i>Садитъ</i> , аіс, һајіс.	<i>Свѣтлость</i> , вѣбі.
<i>Роиться</i> , міркі.	<i>Садитъся</i> , һајіс, іті-	<i>Свѣтъ</i> , дунѣ, шала.
<i>Рослый</i> , қарқала.	сіс.	<i>Свѣтлящійся</i> , шала.
<i>Рости</i> , узіс.	<i>Садовникъ</i> , анк.	<i>Свѣча</i> , чіраз.
<i>Ростъ</i> (<i>проценты</i>),	<i>Садъ</i> , анк.	<i>Связать</i> , шіватіс.
імѣу.	<i>Сажать</i> , һаіс, уһа-	<i>Связка</i> , қвѣрт.
<i>Ротъ</i> , дувшала, муһ-	тіс.	<i>Связываться</i> , зудур.
лі.	<i>Салазки</i> , гамі.	<i>Святая мѣста</i> , һѣж.
<i>Ртуть</i> , мурһі.	<i>Самецъ</i> , марѣа.	<i>Слазитъ</i> , һулі.
<i>Рубаха</i> , һава.	<i>Самка</i> , гваѣа.	<i>Снитъ</i> , ірһіс.
<i>Рубить</i> , вал'іс, іқ-	<i>Сапогъ</i> , даврі, чакма.	<i>Сюртъ</i> , ігвіс.
віс, сал'іс.	<i>Сапожникъ</i> , чакма.	<i>Сгуститься</i> , іртіс,
<i>Ругаться</i> , зѣм.	<i>Саранча</i> , һірѣ.	уц.
<i>Русье</i> , тупанг.	<i>Сарацнское пшено</i> ,	<i>Сдавить</i> , қаѣудіс.
<i>Рука</i> , нѣѣ.	вірінѣ.	<i>Сдѣлать</i> , вѣқіс.
<i>Рука</i> , ар'.	<i>Сатана</i> , шајтан.	<i>Сдѣлаться</i> , іс, ітаһіс.
<i>Ручной</i> , ірѣѣс.	<i>Сахаръ</i> , чавар.	<i>Сдѣла</i> , вачар.
<i>Рыба</i> , завш.	<i>Сбереженіе</i> , сак.	<i>Седьмой</i> , верһі.
<i>Рыболовъ</i> , завш.	<i>Сберечь</i> , ват, сак.	<i>Сей часть</i> , вусаһат,
<i>Рыжий</i> , вірһі, укуѣ.	<i>Сбить</i> , увѣі.	һѣл.
<i>Рысистый</i> , квас.	<i>Сбиться</i> , шівукіс.	<i>Селеніе</i> , ші.
<i>Рысить</i> , квас.	<i>Сбросить</i> , ушіс.	<i>Семь</i> , верһі.
<i>Рысь</i> , квас.	<i>Свадьба</i> , мій.	<i>Сердитый</i> , һасі.
<i>Рышый</i> , қавті.	<i>Сварить</i> , ілһіс.	<i>Сердится</i> , алевіс.
<i>Рыдизна</i> , ар'а.	<i>Сварливый</i> , қіда.	<i>Сердце</i> , урқі.
<i>Рыдкий</i> , ар'а, чіһ.	<i>Сверкать</i> , ламѣ.	<i>Сердцевина</i> , маһа, ур-
<i>Рыдко</i> , чіһ.	<i>Свести</i> , һаіс.	қі.
<i>Рыдкость</i> , чіһ.	<i>Свидѣтель</i> , відрі.	<i>Серебро</i> , арц.
<i>Рыдять</i> , чіһ.	<i>Свидѣтельство</i> , відрі.	<i>Серебрякъ</i> , арц, уста.

<i>Серебряный</i> , арц.	<i>Скользитъ</i> , һawkic,	<i>Слеза</i> , һірз.
<i>Середина</i> , waj', цуг- дај.	twæк.	<i>Слѣзъ съ лошади</i> , шiwһawkic.
<i>Серпъ</i> , мiрш.	<i>Скользкій</i> , twæк.	<i>Сливки</i> , вурт, һи'.
<i>Серьезный</i> , диқ.	<i>Сколько</i> , һæвилла, чум.	<i>Слово</i> , зај, дiв.
<i>Сестра</i> , рузи.	<i>Сколько разъ</i> , чу на.	<i>Сложитъ</i> , iлшic, қwир- ка.
<i>Сжалитъся</i> , урқиҗи.	<i>Скорлупа орѣха</i> , һан- қа.	<i>Сломать</i> , урһас.
<i>Сжаритъ</i> , iрзic.	<i>Скорлупа яичная</i> , гiд- гарі, һанқа.	<i>Служба</i> , буллуб.
<i>Сжатъ</i> , қафудic.	<i>Скоро</i> , һæw, һалак,	<i>Служитель</i> , буллуб.
<i>Сжатъ (о хлѣбѣ)</i> , iршic.	kæрк.	<i>Слухъ</i> , арзic.
<i>Сжечь</i> , iгwic, iрзic.	<i>Скорость</i> , һалак.	<i>Случитъ</i> , һiрһwa.
<i>Сжимасть</i> , қафудic.	<i>Скорый</i> , һалак.	<i>Слушаютъ</i> , лиҗи.
<i>Сзади</i> , һила.	<i>Скоситъ</i> , iрдic.	<i>Слышатъ</i> , арзic.
<i>Сидеть</i> , wal'iшic.	<i>Скотина</i> , гiли, гула, һæјoан.	<i>Слѣдитъ</i> , кiл.
<i>Сидеть (о курицѣ)</i> , гwærк.	<i>Скроить</i> , арзic.	<i>Слѣдъ</i> , кiл.
<i>Сила</i> , ёуwat, һақ.	<i>Скрутить</i> , вiлсic, лас.	<i>Слѣпой</i> , суйғур.
<i>Сильный</i> , дiв'a, iқа- ла, кærк, ёуwat, һақ.	<i>Скрытно</i> , қац.	<i>Слѣпота</i> , суйғур.
<i>Синева</i> , һанҗ.	<i>Скрытность</i> , қац.	<i>Смазать</i> , wæic, wa- сic.
<i>Сирота</i> , јетим, һур'a.	<i>Скрытъ</i> , қац.	<i>Смертность</i> , iвзic.
<i>Сиротство</i> , јетим, һур'a.	<i>Скрытъся</i> , диһана.	<i>Смерть</i> , вивқа, iвзic.
<i>Сито</i> , ула.	<i>Скрудность</i> , қент.	<i>Сметать</i> , iлшic.
<i>Сiять</i> , рурһic.	<i>Скука</i> , авҗудic, хумар.	<i>Смирный</i> , ваҗла, ву- шин, малһiwæм.
<i>Сказать</i> , зај, ic.	<i>Скупой</i> , wага, јетим, қiрқiр, җаҗа.	<i>Смолотъ</i> , вiлзic.
<i>Сказывать</i> , уһic, урic.	<i>Скупость</i> , қiрқiр.	<i>Сморщитъся</i> , чувур.
<i>Скакать</i> , дуҗ.	<i>Скучно</i> , хумар.	<i>Смотрѣть</i> , һар'ic.
<i>Скала</i> , шурі.	<i>Слабо</i> , зајā, зæһип.	<i>Смочитъся</i> , wamһwic.
<i>Скалистый</i> , шурі.	<i>Слабость</i> , зајā, зæһип.	<i>Смушки бараньи</i> , му- қара.
<i>Скамья</i> , ута.	<i>Слабый</i> , зајā, зæһип, усал.	<i>Смыслъ</i> , маһни.
<i>Скверность</i> , наҗас.	<i>Сладитъся</i> , wal'iшic.	<i>Смытъ</i> , iрзic.
<i>Скверный</i> , наҗас.	<i>Сладкій</i> , вiзи, мур'и.	<i>Смысиль</i> , wamшic.
<i>Скирда</i> , һwanта.	<i>Сладко</i> , вiзи, мур'и.	<i>Смѣхъ</i> , дукар.
<i>Скиснуть</i> , вурт.	<i>Сладкорѣчивый</i> , һа- wa.	<i>Смѣшной</i> , дукар.
<i>Скоблить</i> , iшкæс.	<i>Сладость</i> , вiзи, мур'и.	<i>Смѣяться</i> , дукар.
<i>Сколь</i> , қалли.		<i>Смягчить</i> , һawa.
		<i>Снести</i> , awдic, ак.

<i>Снимать, һāсiс.</i>	<i>Солить, зi.</i>	<i>Спокойствие, ваһла,</i>
<i>Сновидѣніе, муір.</i>	<i>Солнце, варпі.</i>	<i>парғат.</i>
<i>Снотъ, ваһмі.</i>	<i>Солонка, зi.</i>	<i>Способность, паһму,</i>
<i>Сноситъ, һāсiс.</i>	<i>Соль, зi.</i>	<i>уға.</i>
<i>Сныгъ, дуһаѣ.</i>	<i>Сонъ, муір, усiс.</i>	<i>Способный, паһму, пи-</i>
<i>Снятъ, ашпiс, һāсiс,</i>	<i>Сорная трава, арҗi,</i>	<i>ша.</i>
<i>шiwāсiс, шiwātiс,</i>	<i>кара.</i>	<i>Способъ, қәјда.</i>
<i>шiwһāсiс, шiwsā-</i>	<i>Соракъ, wiҗ.</i>	<i>Споткнуться, к̄вард.</i>
<i>сiс.</i>	<i>Сосать, һача.</i>	<i>Справедливый, һақ.</i>
<i>Собака, хwi.</i>	<i>Сосать грудъ, iрkiс,</i>	<i>Спрашивать, һар-</i>
<i>Собираетъ, учiс, ушi-</i>	<i>мама.</i>	<i>waic.</i>
<i>вәекәс.</i>	<i>Соскоблить, iшкәс.</i>	<i>Спросить, һарwaic.</i>
<i>Собратъся, чукур.</i>	<i>Соскочить, шiwуkiс.</i>	<i>Спрягать, дiбана.</i>
<i>Совершение, ава-</i>	<i>Сосокъ, мама.</i>	<i>Спускаетъся, һawһā-</i>
<i>дан, таман.</i>	<i>Состояние, виҗак, һәәл,</i>	<i>қiс, һawkiс.</i>
<i>Совѣтникъ, мах.</i>	<i>маһнi.</i>	<i>Спуститъ, һаһāгiс.</i>
<i>Совѣтуютъ, мах.</i>	<i>Сосудъ (для воды),</i>	<i>Спуститься, һawһā-</i>
<i>Совѣтъ, мах, һақлу.</i>	<i>к̄wәнарi.</i>	<i>қiс, һawkiс, һерх-</i>
<i>Совѣтъ народный, дi-</i>	<i>Сосѣдка, унна.</i>	<i>wic, шiwһерхwic,</i>
<i>ван.</i>	<i>Сосѣство, унна.</i>	<i>шiwipрхwic.</i>
<i>Соглашь, чарwәқiс.</i>	<i>Сосѣдъ, унна.</i>	<i>Спустя, һивла.</i>
<i>Согнутъся, қwирка.</i>	<i>Сотъ, war'a, мурҗалi.</i>	<i>Спутникъ, һалмаз.</i>
<i>Согрѣвать, imҗiс.</i>	<i>Сотый, дарш.</i>	<i>Спать, далај, iлҗiс.</i>
<i>Согрѣтъся, wана, im-</i>	<i>Соха, дураз.</i>	<i>Спѣтъ, һәw.</i>
<i>җiс.</i>	<i>Сожмутъ, ip'wic.</i>	<i>Спѣшйтъ, һәw, һа-</i>
<i>Согрѣваютъ, wунаһ.</i>	<i>Созранатъ, wәәһәс.</i>	<i>лав.</i>
<i>Соединенность, цапi-</i>	<i>Сочитъся, арашiс,</i>	<i>Спѣшитъ, һура.</i>
<i>ва.</i>	<i>уқәс.</i>	<i>Спѣшйтъся, һура.</i>
<i>Сожалѣніе, урқiҗi.</i>	<i>Спасибо, ара.</i>	<i>Спѣшно, һәw.</i>
<i>Сожалѣтъ, igwic,</i>	<i>Спастиъ, iрқiс, уwu-</i>	<i>Спѣшный, һәw.</i>
<i>пашван.</i>	<i>kiс.</i>	<i>Сраженіе, дiрз.</i>
<i>Сожратъ, ipҗiс.</i>	<i>Спастъ (отъ тьмъ),</i>	<i>Сразу, һачам.</i>
<i>Сойти, һawkiс.</i>	<i>һажһiс.</i>	<i>Срамникъ, к̄рурум-</i>
<i>Сойтисъ, агiс, wал'i-</i>	<i>Спать, усiс.</i>	<i>сай.</i>
<i>һiс, wарх, дуг.</i>	<i>Спина, к̄ай.</i>	<i>Средство, акри, виҗак,</i>
<i>Соколъ, лачiн.</i>	<i>Сплестъ, вимхiс, il-</i>	<i>һамал.</i>
<i>Сомать, к̄әна.</i>	<i>шiс.</i>	<i>Срокъ, арз.</i>
<i>Соленость, зi.</i>	<i>Спокойный, ваһла,</i>	<i>Сростисъ, чәәлмув.</i>
<i>Соленый, зi.</i>	<i>парғат, усiс.</i>	<i>Сросшийся, чәәлмув.</i>

<i>Срубить</i> , һавшіс.	<i>Стричь</i> , ілһас, қіҕ.	<i>Сынз</i> , урһі.
<i>Сръзатъ</i> , ал'іс, һал'іс.	<i>Стръла</i> , урҕі.	<i>Сыпаты</i> , һәқіс.
<i>Ссадина</i> , аркіс.	<i>Стръляты</i> , іwhіс.	<i>Сыро</i> , зурһі, шінқа.
<i>Ссора</i> , ҙавға, қіда.	<i>Стукнуть</i> , wәq, гач.	<i>Сырой</i> , зурһі, шінқа.
<i>Ссориться</i> , ҙавға.	<i>Стукъ</i> , wәq, пәк.	<i>Сыросыты</i> , зурһі, шінқа.
<i>Стадо</i> , віҕ, һанq.	<i>Стуль</i> , ута.	<i>Сырз</i> , нусіа.
<i>Стадо барановз</i> , дур- зан, мас.	<i>Стуля</i> , тwәһі.	<i>Сытосыты</i> , тук.
<i>Стараніе</i> , һәрават, һажі.	<i>Стыдидытысы</i> , уруз.	<i>Сытыый</i> , wахіс, ҙалаг, тук.
<i>Старикъ</i> , муҕур, укна.	<i>Стыдливосыты</i> , уруз.	<i>Стдына</i> , һәен.
<i>Старинный</i> , һала.	<i>Стыдно</i> , һажів, уруз.	<i>Стдыло</i> , улівһа.
<i>Старо</i> , укна.	<i>Стыдз</i> , урізі, уруз.	<i>Стдой</i> , һәен.
<i>Старосыты</i> , укна.	<i>Стына</i> , муцарі.	<i>Стмя</i> , һwі.
<i>Старшына</i> , хwала.	<i>Стыснитъ</i> , qаqа.	<i>Стныкы</i> , гунірі.
<i>Старый</i> , ескі, укна, урq.	<i>Судимыце</i> , діwan.	<i>Стно</i> , мура.
<i>Статносыты</i> , куцур- һа.	<i>Судз</i> , діwan.	<i>Стнокосы</i> , мура.
<i>Статный</i> , ісваһі, куцурһа.	<i>Сука</i> , гwаһа.	<i>Стра</i> , арт.
<i>Статы</i> , һажіс, ҙаш.	<i>Сукно</i> , суёван.	<i>Стрыый</i> , ҙурш, һавһ.
<i>Статыи</i> , лішан, чарх.	<i>Сундукъ</i> , ківза, qwan'і.	<i>Стстыты</i> , гамі, һаж'іс, ітііс.
<i>Стая</i> , һавq.	<i>Супружесыты</i> , шірі.	<i>Стстыты верхожы</i> , мур- да.
<i>Стель</i> , авлак, дірq.	<i>Супъ</i> , һірг.	<i>Стыаты</i> , wаһwіс.
<i>Стереть</i> , үіс.	<i>Суслонъ</i> , ваһмі, дар- ріа.	<i>Студа</i> , һіш.
<i>Стлаты</i> , авәқіс.	<i>Сухой</i> , wага, діw.	<i>Стуря</i> , Сірһwә.
<i>Сто</i> , дарш.	<i>Сухосыты</i> , wага.	
<i>Стоиты</i> , үкіс.	<i>Схваткыты</i> , уціс, хап.	Т.
<i>Столбъ</i> , гарас, ҙал.	<i>Схватидытысы</i> , wәһһәс.	<i>Тазы</i> , ҙавс.
<i>Столкнутысыты</i> , гач.	<i>Сходидыты</i> , һавкіс.	<i>Тайна</i> , діһана, қац.
<i>Стонаты</i> , аһwај, һуја.	<i>Сходно</i> , wал'іһіс, мі- шу.	<i>Тайно</i> , діһана.
<i>Сторонникы</i> , кумев.	<i>Сходный</i> , мішу.	<i>Тайный</i> , діһана.
<i>(вз)-сторонны</i> , шалі.	<i>Сходство</i> , мішу.	<i>Таковой</i> , һіқ, һіл, һіт, һіх, һіш.
<i>Стояты</i> , һажіс, ҙаш.	<i>Счастіе</i> , таләһі.	<i>Такы</i> , һіқ, һіл, һіт, һіх, һіш.
<i>Стравиты</i> , wәһһәс.	<i>Счастливый</i> , таләһі.	<i>Талантливый</i> , паһму.
<i>Страшидытысыты</i> , урку- кіс.	<i>Сшиты</i> , ірвіс.	<i>Талисманъ</i> , қа.
<i>Стремя</i> , үзенгі.	<i>Сы-тыхъ-поры</i> , садәла.	<i>Талія</i> , wај'.
	<i>Сыдыдомы</i> , ірkwіс.	
	<i>Сыстыты</i> , ірҕіс, ірkwіс.	
	<i>Сыворотка</i> , һі'.	

<i>Тамъ</i> , hiꝥ, hił, hiꝥ, hiꝥ.	<i>Тонкость</i> , зwæꝛꝥ, назік, уꝥу.	<i>Трутень</i> , мiꝛki.
<i>Таскаты</i> , аꝛухіс.	<i>Топитъ</i> , мурꝥали.	<i>Трасогузка</i> , ꝑица.
<i>Таятъ</i> , wæꝑіс.	<i>Топорище</i> , вуріда.	<i>Тухой</i> (на ухо), ꝑwæꝛꝥh.
<i>Твердость</i> , ꝑаꝑа.	<i>Топоръ</i> , вуріда.	<i>Туда</i> , hiꝥ, hił, hiꝥ, hiꝥ.
<i>Твердый</i> , ꝑаꝑа.	<i>Топтаты</i> , wæꝑіс.	<i>Тулунъ</i> , ꝑаека.
<i>Твой</i> , ꝑу.	<i>Торговаты</i> , вазꝑіган.	<i>Тупая сторона</i> , му'.
<i>Теленокъ</i> , ꝑача.	<i>Торговецъ</i> , вазꝑіган.	<i>Тупой</i> , даршу, цута.
<i>Темная</i> , qwæł.	<i>Торговыя</i> , вазꝑіган, wачар.	<i>Туча</i> , діꝛіw.
<i>Темно</i> , ꝑæв.	<i>Торопиться</i> , ꝑæw.	<i>Тучно</i> , ꝑіꝛh.
<i>Темноспрыый</i> , мiꝛh.	<i>Торопливо</i> , халав.	<i>Тучность</i> , ꝑіꝛh.
<i>Темнота</i> , ꝑæв.	<i>Торопливость</i> , ꝑæw, халав.	<i>Тучный</i> , ꝑіꝛh.
<i>Темный</i> , дуꝑі, ꝑæв.	<i>Торопливый</i> , халав.	<i>Тучнѣтъ</i> , ꝑіꝛh.
<i>Темнѣтъ</i> , ꝑæв.	<i>Тоска</i> , карꝥ.	<i>Тушитъ</i> , wæꝑіæс.
<i>Теперь</i> , ханаꝑа, наꝑа	<i>Тотъ</i> , hiꝥ, hił.	<i>Ты</i> , ꝑу.
<i>Тепло</i> , wана.	<i>Точило</i> , чар.	<i>Тысяча</i> , азіꝛ.
<i>Теплота</i> , wана.	<i>(на)-тоуцакъ</i> , квані.	<i>Тысячный</i> , азіꝛ.
<i>Теплый</i> , wана.	<i>Тошій</i> , ꝑілта.	<i>Тѣбу</i> , ту!
<i>Терка</i> , цæꝑа.	<i>Трава</i> , қар.	<i>Тѣло</i> , қарқала, чарх.
<i>Тестъ</i> , кувиш.	<i>Тревога</i> , вуза.	<i>Тѣсно</i> , мæꝑ, қақа.
<i>Тесьма</i> , чæł.	<i>Третій</i> , ꝑæв.	<i>Тѣсный</i> , зwæꝛꝥ, қақа.
<i>Тетива</i> , қі.	<i>Третій день</i> , ꝑіwла.	<i>Тѣсто</i> , віту.
<i>Тетка</i> , ава, ада.	<i>Треть</i> , ꝑæв.	<i>Тюрьма</i> , кур, туснак.
<i>Теща</i> , кувиш.	<i>Третьяго дня</i> , арꝑілі.	<i>Тюбякъ</i> , вуруш.
<i>Тиранъ</i> , зулмувар.	<i>Треугольникъ</i> , ꝑæв, муза.	<i>Тяжба</i> , дæw.
<i>Ткань</i> , ꝑæнқі.	<i>Три</i> , ꝑæв.	<i>Тяжело</i> , діꝥ.
<i>Ткаты</i> , іꝛшіс.	<i>Тридцаты</i> , wіꝥ, ꝑæв.	<i>Тяжелый</i> , діꝥ, ꝑадав.
<i>Тля</i> , імс.	<i>Тринадцаты</i> , ꝑæв.	<i>Тяжесть</i> , діꝥ.
<i>Толковать</i> , уꝑіс.	<i>Тронуться</i> , шіш.	
<i>Толокно</i> , нуꝑун.	<i>Тропинка</i> , дæꝑ.	У.
<i>Толпа</i> , wак, ꝑанꝑ.	<i>Тропородный</i> , қаріган.	<i>Убавиться</i> , ꝑула.
<i>Толсто</i> , уꝛшу.	<i>Трудный</i> , діꝥ, ꝑадав.	<i>Убиваты</i> , ꝑавшіс.
<i>Толстота</i> , уꝛшу.	<i>Трудъ</i> , ꝑіјін.	<i>Убийство</i> , ꝑавшіс.
<i>Толстый</i> , уꝛшу.	<i>Трусливый</i> , даꝑwа.	<i>Убитъ</i> , ꝑавшіс, ꝑуꝛwæꝑæс.
<i>Толстѣтъ</i> , уꝛшу.	<i>Трусость</i> , wај.	<i>Убраться</i> , уwаꝑіс.
<i>Только-что</i> , сага.	<i>Трусъ</i> , wај, уꝛух.	<i>Убытокъ</i> , зен, ꝑвард.
<i>Тонкій</i> , зwæꝛꝥ, назік, уꝥу.		<i>Убѣтаты</i> , ꝑавуꝑіс.
<i>Тонко</i> , зwæꝛꝥ, назік, уꝥу.		

<i>Убѣжать</i> , һавукіс, ірісіс.	<i>Уйти</i> , аруқәс. <i>Уколоть</i> , ікіс, кәәф,	<i>Урокъ</i> , дарс. <i>Уронить</i> , ушіс.
<i>Уважать</i> , қімағ:	курс.	<i>Услуга</i> , Һуллукъ.
<i>Уваженіе</i> , хатір.	<i>Укоротить</i> , Һавт.	<i>Услужить</i> , wәѣ.
<i>Увести</i> , арукіс.	<i>Украсть</i> , іҺас.	<i>Услышать</i> , арзіс.
<i>Увидѣть</i> , гвіс, ші- waіс.	<i>Украшаться</i> , варшіс.	<i>Усмириться</i> , һwәрѣ.
<i>Увы</i> , аҺwaj!	<i>Украшения</i> , Һузні.	<i>Уставать</i> , wамсіс.
<i>Увидать</i> , wawa, су- сіталхwіс.	<i>Укротить</i> , вушін, ір- Һәс.	<i>Усталость</i> , wамсіс.
<i>Увязывать</i> , іҺіс.	<i>Укроцаться</i> , вушін.	<i>Устать</i> , wамсіс.
<i>Углубить</i> , мурҺ.	<i>Укрываться</i> , қац.	<i>Уступать</i> , у.
<i>Угодить</i> , wәѣ, карс.	<i>Укусить</i> , артіс, ікіс, qаҗкіс.	<i>Уступить</i> , у.
<i>Угодье</i> , муса.	<i>Улей</i> , міркі, тақа.	<i>Устыдиться</i> , уруз.
<i>Уголь</i> , Һәмза, мәқ, муза.	<i>Улетѣть</i> , арсіс.	<i>Усуша</i> , Ус'іша.
<i>Уголь</i> , га.	<i>Улица</i> , qаqrіла.	<i>Усы</i> , супіл.
<i>Угостить</i> , wәѣ, Һул- лукъ.	<i>Улыбнуться</i> , дувар.	<i>Усыплять</i> , усіс.
<i>Удалиться</i> , һарак, уwajзіс.	<i>Уменьшить</i> , wам.	<i>Утварь</i> , matәѣ.
<i>Ударить</i> , wәкәс, пәк, шіwәкәс.	<i>Умереть</i> , һіҺ, івкіс.	<i>Утолить</i> , гуш.
<i>Удариться</i> , шіҺәкәс.	<i>Умно</i> , духу.	<i>Утонуть</i> , һәҺас.
<i>Удержать</i> , таш.	<i>Умножить</i> , wак.	<i>Утренний</i> , ҺаҺалал.
<i>Удивительный</i> , Һа- жәйв, тамаша.	<i>Умножиться</i> , wак.	<i>Утро</i> , ҺаҺалал.
<i>Удивление</i> , Һәјран, Һажәйв.	<i>Умный</i> , духу, Һақлу.	<i>Утромъ</i> , ҺаҺалал.
<i>Удивляться</i> , Һәјран, Һажәйв, тамаша.	<i>Умолкнуть</i> , ҺажіҺіс.	<i>Утешивать</i> , ітісіс.
<i>Удовлетворить</i> , әкіс.	<i>Умъ</i> , духу, Һақлу.	<i>Ухо</i> , ліҺі.
<i>Удила</i> , һурҺур.	<i>Унести</i> , арухіс, әсіс.	<i>Уходитъ</i> , арашіс, ару- qәс.
<i>Ужалить</i> , артіс, мір- кі.	<i>Уничтожить</i> , агwіс, уіс.	<i>Уцмій</i> , үцүмі.
<i>Уздечка</i> , һурҺур.	<i>Уноситъ</i> , арухіс.	<i>Участникъ</i> , кумха.
<i>Узкій</i> , зwәрѣ.	<i>Упасть</i> , һажіҺіс, іҺіс, уwәѣ.	<i>Ученикъ</i> , mutәҺлім, ҺіҺур.
<i>Узнать</i> , wahіс.	<i>Уплыть</i> , гамі, wәәф.	<i>Ученый</i> , Һалім.
<i>Узоры</i> , Һузні.	<i>(за)-упокой</i> , пәтіҺә.	<i>Учитель</i> , мударріс.
	<i>Упомянуть</i> , ілҗіс.	<i>Учить</i> , һіwуріс.
	<i>Упрекать</i> , Һажів.	<i>Учиться</i> , ілҗіс.
	<i>Упрекъ</i> , Һажів.	<i>Ущелье</i> , qаqrіла.
	<i>Уродиться</i> , іркіс.	<i>Ущипнуть</i> , қіҗ.
	<i>Уродъ</i> , чулак.	
	<i>Урожай</i> , іркіс.	Ф.
		<i>Фамилия</i> , тухум.

Фасонъ, қәјда.
Филинъ, тума.
Фруктовое дерево,
галга, җидіһ.
Фрукты, җидіһ.
Футляръ, кали.

Х.

Характеръ, җәл.
Хвалитъ, җап.
Хватать, уңис.
Хвататься, һавса-
қис.
Хворостина, җуҗа.
Хворостъ, җуҗа.
Хворость, зәһип.
Хворый, зәһип, изіс.
Хвостъ, қімі.
Хитрость, ділвар.
Хитрый, ділвар, һа-
мал.
Хищничество, хап.
Хлопчатая бумага,
вамма.
Хмбосомъ, қум'ур.
Хмбъ, қаҗ.
Хмыстъ, мурҗ.
Хмуриться, вамқwic.
Ходить, вәшис.
Хозяйка, хвалавчав.
Хозяинъ, ваһ, хва-
лавчав.
Хозяйство, ваһ.
Холодно, уҗар.
Холодность, уҗар.
Холодный, уҗар.
Холодъ, дуҗа.
Хороший, әһи, унә.

Хорошо, әһи, һақ, унә.
Хорошнть, җагва.
Хотнть, игіс, мурад.
Хотя, алла, гва.
Храбрецъ, зъавза,
марҗа.
Храбрость, зъавза.
Хребетъ, муза.
Хромать, вәлҗ.
Хромой, вәлҗ.
Хромота, вәлҗ.
Худо, вај, зајә.
Худоба, зајә.
Худой, зајә, җуқа.
Худоощаость, һилта,
җуқа.
Худоощавый, һилта,
җуқа.
Хунзакецъ, һивар.
Хуторникъ, маһи.
Хуторъ, маһи.
Хуркилинецъ, һур-
кан, кәва.
Ц.
Царапать, ішкәс.
Царапина, зъварі, іш-
кәс.
Цвѣтокъ, вәва.
Цвѣтъ, ранг, сипат.
Цвѣтъ лица, сипат.
Цудакаръ, җудкран.
Цыпленокъ, җиқа.
Цыловать, уммај.
Цылый, авзур.
Цыль, һивіһ.
Цына, ваһа, қимат.
Цынный, қимат.

Цынь, рахаҗ.
Ч.
Часотка, зарг.
Часоточный, зарг.
Часто, зума.
Частоколъ, булуд.
Часть, вута.
Часть, саһат.
Часы, саһат.
Чаушъ, кубала.
Человекъ, адам'или.
Червякъ, мулерҗ.
Черепуха, һаҗа.
Черепъ, лига.
Черкесска, суҗван.
Черкесъ, чаргас.
Чернила, шіқә.
Чернилица, шіқә.
Черно, җудар.
Чернобровая, нид.
Черноземъ, һанҗи.
Чернота, җудар.
Черный, җудар.
Черпать, әкәс.
Черствость, вага.
Черствый, қаҗ, җаҗа.
Чесаніе, карс.
Чесать, зис, карс.
Чесаться, карс, ірк-
wic.
Чеснокъ, шірши.
Четверояродный, җа-
риған.
Четвертый, ав.
Четверть мясяца,
ваз.
Четки, ваһи.

<i>Четыре</i> , ав.	<i>Шелестѣть</i> , wəʃ'is.	9.
<i>Четыреугольный</i> , ав, муза.	<i>Шелковая матерія</i> , чїлла.	<i>Энухъ</i> , урка.
<i>Чевича</i> , кара.	<i>Шелковичный выво-</i> докъ, қаз.	<i>Этотъ</i> , hiç, hił, hit, hiç, hiш.
<i>Чистить</i> , ам'ур, уш- кїс.	<i>Шелковый</i> , арбæла.	Ю.
<i>Чистка</i> , карс.	<i>Шемъ</i> , арбæла, чїлла.	<i>Юзъ</i> , qivlā.
<i>Чисто</i> , ам'ур, ум'у.	<i>Шерсть</i> , вала.	В.
<i>Чистота</i> , ам'ур, ум'у.	<i>Шестой</i> , урїғ.	<i>Я</i> , ну.
<i>Чистый</i> , ам'ур, ум'у, був.	<i>Шесть</i> , урїғ.	<i>Яблоко</i> , бїнц.
<i>Читатель</i> , илґис.	<i>Шея</i> , kwæв.	<i>Яблона</i> , бїнц.
<i>Читать</i> , илґис.	<i>Шитый</i> , илґwis.	<i>Яменокъ</i> , муқара.
<i>Чихнуть</i> , бїнч.	<i>Шить</i> , ірвіс.	<i>Ядро</i> , бæрбæ.
<i>Чортъ</i> , шајтан.	<i>Шкура</i> , гулі.	<i>Ядро орѣха</i> , цоклок.
<i>Что</i> , сї?	<i>Шовъ</i> , ірвіс.	<i>Языкъ</i> , лїзмі, мїз.
<i>Чубукъ</i> , мурґ.	<i>Шуба</i> , бæка, лацачї.	<i>Язычники</i> , басї.
<i>Чужой</i> , урбї.	<i>Шутить</i> , масхара.	<i>Яйцо</i> , гїдгарї.
<i>Чуть-чуть</i> , варā.	<i>Шутка</i> , масхара.	<i>Яма</i> , бур.
<i>Чъмъ</i> , абїј.	<i>Шутникъ</i> , масхара.	<i>Ярмо</i> , дуқ.
III.	Щ.	<i>Ясли</i> , тїні.
<i>Шайка</i> , кулвї.	<i>Щедрость</i> , сахават.	<i>Яства</i> , ірґwis.
<i>Шалаиъ</i> , усанг.	<i>Щедрый</i> , сахават.	<i>Ястребъ</i> , калїрған, кæрчїга, кїрзү.
<i>Шалвары</i> , wahчaг.	<i>Щенокъ</i> , каба.	<i>Ячменный</i> , мукі.
<i>Шапка</i> , қаца.	<i>Щипать</i> , илґис, қїғ.	<i>Ячмень</i> , мукі.
<i>Шатеръ</i> , чæтїр.	<i>Щипцы</i> , илґис, кæмба.	<i>Ящерица</i> , балкwa.
<i>Шахъ</i> , шаһ.	<i>Щить</i> , вар.	
<i>Шашка</i> , пушга.	Ъ.	
	<i>Ъсть</i> , ірґwis.	